

ACADEMIA ROMÂNĂ
ICSU „C.S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR” CRAIOVA

ARHIVELE OLTENIEI

25
SERIE
NOUĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

2011

Colegiul editorial/Editorial Board

Redactor-șef/Editor in Chief: Cezar Avram (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova).

Secretar de redacție/Assistant Editor: Iustina Burci (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova).

Colegiul consultativ/Advisory Board: acad. Dan Berindei (Academia Română, București), acad. Florin Constantiniu (Academia Română, București), acad. Dinu C. Giurescu (Academia Română, București), acad. Ștefan Ștefănescu (Academia Română, București), acad. Alexandru Vulpe (Academia Română, București), Marc Olivier Baruch (EHEES, Paris), Anne Marie Cassoly (Universitatea „Robert Schumann”, Strasbourg), Vladimir Osiac (Universitatea din Craiova), Cristian Preda (Universitatea din București), Laurențiu Vlad (Universitatea din București).

Colegiul de redacție/ Editorial Board: Dinică Ciobotea (Universitatea din Craiova), Sorin Liviu Damean (Universitatea din Craiova), Cornel Bălosu (Muzeul Olteniei), Mihai Vladimirescu (Universitatea din Craiova), Elena Silvestru (Universitatea „Spiru Haret”, București), Ion Militaru (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Tudor Nedelcea (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Simona Lazăr (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Georgeta Ghionea (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”), Oana-Andreia Sâmbrian (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”), Nicolae Mihai (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”).

Asistenți de redacție/Editorial assistants: Anca Ceașescu (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Gabriel Croitoru (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Ileana Cioarec (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Narcisa Mitu (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), Laura Sava (ICSU „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova).

Tehnoredactor/Manuscript processing: Adrian Buculea.

„**Arhivele Olteniei**” este o revistă supusă procesului de peer-review și este indexată în ERIH.

Revista se poate procura / can be procured at:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5, București, România, 050711, Tel. 4021-318 8106; 4021-318 8146; Tel./Fax. 4021-318 2444; e-mail: edacad@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. BOX 77-19, București, Sector 3, Tel/Fax 4021-610 6765, 4021-210 6787; e-mail: office@orionpress.ro.

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața presei libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39. E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.manpres.ro

Manuscrisele, pe care doriți să le publicați, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite colegiului de redacție al revistei, pe adresa: str. Unirii nr. 68, Craiova. / The manuscripts, you would like to have considered for publication, the books and the reviews for exchange or for review or any correspondence can be sent to the Editorial Board at the following address: str. Unirii, nr. 68, Craiova.

Revista este publicată într-un număr de 170 de exemplare.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.ear.ro

CUPRINS

ARHEOLOGIE-ISTORIE

SIMONA LAZĂR, <i>Observații cu privire la armamentul ofensiv de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României</i> (Remarks on Offensive Weapons by the end of the Bronze Age and early Iron Age in south-western Romania)	7
MIHAI VALENTIN VLADIMIRESCU, <i>Matei 24:14: dimensiunea globală a mesajului evanghelic și conotația ei eshatologică</i> (Matthew 24:14: The Global Dimension of the Gospel Message and its Eschatological Meaning).....	23
GHEORGHE GHIȚURIN, <i>Importanța stilului brâncovenesc în arta bisericească românească</i> (The Importance of Brâncoveanu Style in the Romanian Ecclesiastic Style).....	39
ARCADIE M. BODALE, <i>Contribuții privitoare la dările plătite de clerul de mir în Moldova medievală (din secolul al XV-lea până în secolul al XVIII-lea)</i> (Contributions regarding the taxes paid by the parish clergy in medieval Moldavia (15 th -18 th Centuries))	53
ȘERBAN PĂTRAȘCU, <i>Reședința domnească în Țara Românească între anii 1822-1828</i> (La résidence princière en Valachie (1822-1828)).....	73
ILEANA CIOAREC, <i>Exploatarea agricolă ale familiei Mihail din județele Mehedinți, Dolj și Romanați</i> (Les exploitations agricoles de la famille Mihail dans les comtés Mehedinți, Dolj et Romanați)	85
BOGDAN ALECA, <i>O cronică a evenimentelor revoluționare din orașul Râmnicu Vâlcea în anul 1848</i> (A History of the Revolutionary Events of Râmnicu Vâlcea in 1848)	93
GABRIEL CROITORU, <i>Iluminatul public în orașul Craiova</i> (Public Lighting in the City of Craiova during 1850-1916)	105
NARCISA MARIA MITU, <i>Evoluția social-economică a Domeniului Coroanei Sadova după reforma agrară din 1921</i> (The socio-economic Evolution of Sadova Crown Domain after the Agrarian Reform from 1921)	109
GEORGETA GHIONE, <i>Portrete de funcționari bancari în sucursala și agențiile BNR din Oltenia, la începutul secolului al XX-lea</i> (Portraits des employés bancaires de l'Olténie aux XX ^e siècle)	127
DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, <i>Dimensiunea festivă și propagandistică a plebiscitului de la 24 februarie 1938. Studiu de caz: Oltenia</i> (Festive and Propagandistic Dimension of the Plebiscite from February 24, 1938. Case Study: Oltenia).....	141
MIHAELA BĂRBIERU, <i>Evoluția potențialului militar al României între 1934-1939 în contextul european al vremii</i> (Evolution du potentiel militaire de la Roumanie entre 1934-1939 dans le contexte européen de l'époque).....	155
GABRIEL LOHON, <i>Supraviețuindu-i lui Hrușciov. Cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în România</i> (Outliving Khrushchev. Gheorghe Gheorghiu-Dej s Cult of Personality in Romania).....	169

RODICA MARILENA PĂVĂLAN, <i>Aservirea Radioteleviziunii Române în perioada 1965-1989</i> (The servitude of the Romanian Radio-Television Corporation during 1965-1989).....	177
PETRE OPRIȘ, LAURA-ANTOANETA SAVA, <i>Rachetele din România: un pericol pentru Uniunea Sovietică sau statele europene occidentale?</i> (The Missiles from Romania: a Danger for the Soviet Union or the Western European States?).....	191
PETRE OPRIȘ, <i>Nicolae Ceaușescu și datoria externă a României</i> (Nicolae Ceaușescu and the External Debt of Romania).....	213

FILOLOGIE

IUSTINA BURCI, <i>Relația de omonimie în hidronimie</i> (Homonymy Relation in Hydronymy)	233
TUDOR NEDELCEA, <i>Eminescu despre Revoluția lui Tudor Vladimirescu</i> (Eminescu about Tudor Vladimirescu's Revolution)	245
NICOLETA CĂLINA, <i>Național vs. universal – o tentativă aporetică în teatrul lui Ștefan Petică</i> (National vs universal: an aporetic attempt in the theater of Ștefan Petică)	251

ETNOGRAFIE

ANCA CEAUȘESCU, <i>Credințe, obiceiuri și practici magice la construirea locuinței</i> (Beliefs, Customs and Magical Practices when Building a House)	259
LOREDANA-MARIA ILIN-GROZOIU, <i>Concepția despre lumină în tradiția creștină și populară din Oltenia</i> (The Conception Regarding the Light in the Christian and Popular Tradition in Oltenia)	269

FILOSOFIE

ION MILITARU, <i>Eros și logos – separație și identitate sau cum se poate vorbi despre iubirea abstractă</i> (Ēros et Logos – séparation et identité ou comment on peut parler de l'amour abstrait)	277
CONSTANTIN MIHAI, <i>Formarea Criterionului în cadrul școlii interbelice</i> (The Constitution of Criterion inside the Romanian interwar School)	297
VLAD ANDREICA, <i>Posibilitățile unui argument cumulativ în favoarea existenței lui Dumnezeu</i> (The Possibilities of a Cumulative Argument in favor of the Existence of God)	317
CRISTINEL TRANDAFIR, <i>Sur la signification de la différence ontologique chez Nietzsche et Heidegger</i> (About the Significance of Nietzsche's and Heidegger's Ontological Difference)	331
ȘTEFAN VIOREL GHENEA, <i>Disputa realism – anti-realism privind entitățile abstracte</i> (The realism – anti-realism debate about abstract entities)	337

STUDII JURIDICE

ROXANA RADU, CEZAR AVRAM, <i>Reglementarea legală și implementarea principiului egalității de remunerare în România</i> (Legal Regulation and Implementation of the Equal Pay Principle in Romania)	355

DIETMAR MÜLLER, ANDREI FLORIN SORA, <i>Notarul comunal în România: cadrul normativ al unei instituții moderne (1864-1940)</i> (The Communal Notary (Communal Secretary): Normative Framework of a Modern Institution (1864-1940)).....	369
NICOLAE GRĂDINARU, FLORIN NACU, <i>Controlul exercitat de Curtea Constituțională din România</i> (The Control exerted by the Romanian Constitutional Court)	387

ECONOMIE

LAURENȚIU RADU, <i>Datoria externă a țărilor în curs de dezvoltare în contextul crizei globale</i> (The External Debt of Developing Countries Against the Global Crisis Background)	413

OPINII

MIHAI SPORIS, <i>Curgerea între izvor și vărsare</i>	425
GHEORGHE ARDELEANU, <i>Persecuția religioasă a creștinilor evanghelici în România, în special a baptiștilor, după 1920 până în 1944</i> (The oppression of the evangelical christians from Romania, especially of the baptists, during 1920-1944)	429

RECENZII

Viorica Răileanu, <i>Toponimia Transnistriei: restabilirea fondului onimic românesc, componența lexicală, structura derivațională</i> (Iustina Burci)	443
Gheorghe Birău, <i>Gorjul bancar</i> (Georgeta Ghionea)	444
Rodica Zafiu, <i>101 cuvinte argotice</i> (Iustina Burci)	445
Dinică Ciobotea, Ion Zarzără, <i>Istoria Domeniului Coroanei de la Segarcea – județul Dolj</i> (Narcisa Maria Mitu)	447
ABREVIERI	449

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA ARMAMENTUL OFENSIV DE LA SFÂRȘITUL EPOCII BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI*

SIMONA LAZĂR*

Analizând armamentul ofensiv, de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României (respectiv Oltenia, și sudul Banatului) și zonele învecinate din Serbia și Bulgaria, observăm o frecvență mai mică a descoperirilor de acest tip, față de situația întâlnită în Transilvania sau bazinul Dunării Mijlocii. Ne referim în special la trei categorii de piese de metal, spade, vârfuri de lance și pumnale. În zona amintită cunoaștem trei tipuri de spade: spade cu limbă la mâner (*Griffzungenschwert*), rapiere de tip micenian și spade cu mâner plin. Cele mai multe spade, descoperite în zona de care ne ocupăm, sunt cele de tipul cu limbă la mâner. Observăm că majoritatea spadelor cu limbă la mâner, inclusiv a celor ce pot fi atribuite tipului Reutlingen, în afara celor din nordul Olteniei, se situează de-a lungul Dunării, în special în zona Clisurii. Se cuvine remarcat faptul că, numeroasele fragmente de lamă, aflate mai ales în depozite, și care nu pot fi precizate tipologic, aparțineau, foarte probabil, unor piese din grupul *Griffzungenschwert*.

Deși pe teritoriul Olteniei nu s-a descoperit, până acum, nicio spadă miceniană, în zona apropiată din sudul Dunării, în Bulgaria, se cunosc câteva exemplare la Doktor Iosifovo, Galatin și Ovča Mogila, toate trei de tip C. Piese de acest tip, numite și „spade cu coarne”, s-au răspândit pe o arie largă, fiind „admirate și imitate din Palestina până la Dunăre”¹.

Prezența în aria noastră a acestor două tipuri principale este legată și de problema apariției și răspândirii spadelor cu limbă la mâner în aria egeică. După cum este cunoscut, acest fenomen a fost interpretat în diverse moduri²: piesele au fost considerate importuri, ajunse pe calea schimburilor în lumea miceniană, s-a presupus că au devenit cunoscute prin intermediul serviciilor prestate de

* Acest studiu face parte din proiectul de cercetare nr. IV: *Perioada finală a epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în sud-vestul României*.

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; simonalazar@ymail.com

¹ A. N. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*, Cornell University Press (USA), 1982, p. 16.

² H. W. Catling, *Antiquity*, 35, 1961, p. 121.

mercenarii sosiți aici, sau că au fost aduse de cuceritorii pătrunși în Egeea din lumea barbară³. Toate aceste ipoteze pleacă de la premisa că acest tip de armă a apărut, inițial, în Europa Centrală, de unde s-a răspândit în lumea egeică, idee neîmpărtășită însă de toți cercetătorii. Pentru o origine din spațiul egeic sau est-mediteranean s-au pronunțat, între alții, P. Reinecke și H. Müller-Karpe⁴; pe de altă parte, de-a lungul timpului a fost luată în discuție și originea acestei arme în zona Dunării mijlocii⁵. E. Sprockhoff considera ca plazibilă o origine policentrică (Italia, Grecia, Europa nordică), pentru ca, apoi, să se pronunțe decisiv în favoarea localizării ariei de proveniență în Europa nordică⁶.

Este însă evident faptul că, apariția acestor spade a însemnat, totodată, și un alt mod de a lupta. Rapiera miceniană, cu lama relativ îngustă și lungă, era o armă folosită cu eficiență doar pentru împuns, mănuită fie de sus în jos, fie invers, așa cum se poate vedea și din reprezentările plastice (scenele de luptă ilustrate pe fresce, veselă sau sigilii). A fost utilizată frecvent în confruntările cu care de luptă, dar mai ales în „duelurile” la care participau, individual, persoane de rang nobil, ele constituind, deci, o armă a elitelor⁷.

Pe de altă parte, spadele de tip *Griffzungenschwert*, cu lama mai lată și, în general, mai scurtă decât cea a rapierelor, aveau, datorită acestor caracteristici, centrul de greutate pe lamă, și, astfel, arma devenea eficientă pentru tăiat și lovit, mai ales prin lovituri aplicate lateral. Ar trebui arătat aici faptul că majoritatea spadelor cu limbă de mâner au tășurile paralele, îngustându-se către vârf, fiind propice și pentru împuns, caracteristică observată și la exemplarele din aria noastră. Lățirea în formă foliacee a părții dinspre vârf a lamei, fapt ce contribuia la potențarea efectului de lovire și tăiere, este o inovație introdusă, cel puțin la exemplarele din Europa Centrală și de Sud-Est, mai târziu, în perioada Hallstatt A. Totodată, se cuvine amintită ipoteza potrivit căreia, mânerul rapierelor, a celor de tip B și, mai ales, a celor de tip C, deci a tipurilor mai târzii, nu se deosebește mult din punct de vedere formal de cel al spadelor de tip *Griffzungenschwert*, fapt ce sugerează preluarea acestei caracteristici tipologice și aplicarea ei locală la ambele tipuri de spade⁸. Este însă evident că toate aceste

³ I. Kilian-Dirlmaier, *Die Schwerter in Griechenland (ausserhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien*, PBF. IV, 12, 1993, p. 103.

⁴ P. Reinecke, *Zur Geschichte der Griffzungenschwerter*, în „Germania” 15, 1931, p. 217 și urm.; H. Müller-Karpe, *Zur spätbronzezeitlichen Bewaffnung in Mitteleuropa und Griechenland*, în „Germania”, 40, 1962, 2, p. 255-286.

⁵ I. Nestor, *Sabia de la Boiu. Contribuții la studiul primelor săbii cu limbă la mâner din Europa Centrală*, în „Sargetia” 1, 1937, p. 155-209.

⁶ E. Sprockhoff, *Real Lexikon M. Ebert*, IX, 1927-1928, p. 412 și urm.; idem, *Die germanischen Griffzungenschwerter*, Berlin, 1931, p. V.

⁷ A. Țârlea, *Playing by the rules: swords and swordfighters in the Mycenaean society*, *Dacia NS*, 48-49, 2004-2005, p. 125-150.

⁸ Idee formulată de N. Sandars, *The Sea Peoples: Warriors of the Mediterranean*, London, 1978, p. 92 și de H. W. Catling, *Late Minoan Vases and Bronzes in Oxford*, BSA 63, 1968, p. 95 și urm.

note definitorii ale spadelor cu limbă de mâner au contribuit, în mod decisiv, la modificarea substanțială a stilului de luptă și, în cele din urmă, la înlocuirea, în Grecia miceniană, a rapierei tradiționale cu noul tip de spadă⁹.

Spadele miceniene, așa cum subliniase și I. Kilian Dirlmaier, fuseseră multifuncționale, putând avea funcție de armă de luptă, dar și în pregătirea și oficierea ofrandelor, ca obiecte de cult. Ele puteau fi, totodată, piese de prestigiu; în această ultimă categorie se pot include exemplare care erau total nefuncționale pentru alte practici¹⁰. Din această perspectivă ar putea fi interpretate și rapierele descoperite izolat, de fapt depuse intenționat izolat în pământ, un caz frecvent întâlnit în afara lumii miceniene, inclusiv la cele 12 exemplare descoperite pe teritoriul țării noastre.

Un alt aspect important în discuția cu privire la spadele cu limbă la mâner îl constituie răspândirea lor în lumea egeică. Piese găsite la Dunărea de Jos sunt rezultatul unor contacte, ce pot reflecta legături mai profunde, implicând comportamentul purtătorilor unui astfel de echipament militar, care se reflectă în stilul de luptă, dar și în poziția socială. De asemenea, se pot deduce direcțiile relațiilor culturale, prin schimburile la distanță, fie cu lumea miceniană, fie cu Europa Centrală. Se știe că, prezența spadelor de tip *Griffzungenschwert*, în Egeea, poate fi datată cel mai devreme în LH III B, răspândirea lor amplificându-se și în etapa următoare (LH III C). Dacă rapierele au constituit arma de reprezentare a epocii palațiale, spadele cu limbă la mâner, mai eficace ca armă, constituiau și ele un apanaj al elitelor războinice, atât datorită eficacității lor combative, cât și funcției de piese de reprezentare a prestigiului social.

Ar fi important de știut, în ce măsură prezența în aria pe care o studiem a exemplarelor de tip *Griffzungenschwert* este rezultatul legăturilor cu zona Europei Centrale sau cu cea a Bazinului Egeic. Pentru spada de la Smederevo și cea de la Dolnji Petrovski¹¹ vedem că, cele mai apropiate analogii sunt piesele de tip *Stätzling* (chiar din descoperirea eponimă) din Europa Centrală, tip descris de Peter Schauer¹² și care se caracterizează prin prelungirea sub forma unei lame strâmte a capătului limbii de mâner. La cele două piese amintite anterior s-ar putea adăuga singurul exemplar de tip *Stätzling*, descoperit în spațiul carpato-dunărean, spada de la Vermeș, jud. Bistrița-Năsăud. Autorul citat le consideră înrudite cu spadele de tip *Reutlingen*, deosebindu-se mai ales prin caracteristica

⁹ Edificatoare, în această direcție de interpretare, este lucrarea lui Robert Drews, *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B. C.*, Princeton (New Jersey), 1993, p. 174 și urm.

¹⁰ Kilian Dirlmaier, *op. cit.*, p. 145 și urm.

¹¹ A. F. Harding, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*, Stuttgart, PBF. IV, 14, 1995, nr. 174, 175.

¹² P. Schauer, *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter)*, München, PBF. IV, 2, 1971, p. 144 și urm.

menționată, dar și prin faptul că aria lor de răspândire este, în mare măsură, diferită (cuprinde Austria și sudul Germaniei)¹³.

Restul spadelor din Grecia și Balcani au lama prelungitoare a limbii mânerului mai lată și sunt, astfel, apropiate tipologic de descoperirile din aria egeică, de formele spadelor de tip C, după Imma Kilian-Dirlmaier (piese găsite în Pelopones, Creta, un exemplar de acest tip ajungând până în Siria)¹⁴. Deși nu este în directă legătură cu tema lucrării de față, am dori să atragem atenția asupra unui detaliu tipologic: prezența lamei prelungitoare limbii de mâner este în repetate rânduri constatată și la unele rapiere de tip C sau D¹⁵. Pe de altă parte, celelalte piese, care pot fi atribuite forme clasice a tipului *Reutlingen*, pot fi mai clar legate tipologic de exemplarele din Europa Centrală. Putem observa că, cele două tipuri (*Reutlingen* și *Stätzling*), care, așa cum aminteam, se deosebesc foarte puțin și mai ales prin forma mânerului, sunt greu de identificat în zonă, fapt care ne face să ne gândim că, atunci când avem numai fragmente de lamă, acestea pot aparține oricăruia dintre cele două tipuri.

Toate aceste tipuri din categoria *Griffzungenschwert*, care, grosso-modo, aparțineau, potrivit unei clasificări tradiționale mai vechi, tipului de spade *Naue II*, au fost preluate, pentru simplificare, sub această denumire de către Imma Kilian-Dirlmaier, care a grupat piesele descoperite în Grecia, Bulgaria și Albania în trei variante (notate A, B și C)¹⁶. Cele mai apropiate de tipul *Stätzling* sunt cele care aparțin variantei C, și sunt reprezentate cu precădere de spadele găsite în Bulgaria și Serbia (în spațiul de studiu am cartat doar două exemplare din Serbia). În același timp însă, cele patru spade de tip *Reutlingen*, descoperite în nordul Olteniei (Pl. 3), și descrise de T. Bader ca variante ale respectivului tip, prezintă trăsături tipologice mai apropiate de exemplarele din Transilvania și din Bazinul Dunării de Mijloc. Este firesc, deci, să concluzionăm că, respectivele comunități de la sud de Dunăre au recepționat mai rapid influențele venite din zona egeică, pe când, în partea centrală și nordică a Olteniei, în aria grupului cultural Govora, relațiile culturale sugerează, și prin tipurile de spade, o influență dinspre Transilvania și bazinul Dunării Mijlocii.

O atenție specială merită spada de la Baziaș (Pl. 3), atribuită de T. Bader spadelor de tip „slavon”, a căror răspândire se constată mai ales în aria Europei sud-centrale¹⁷. Deosebirea limbii de mâner a acestei piese, față de exemplarele tipului *Reutlingen*, luat în general, este abia perceptibilă. În schimb, ceea ce caracterizează mai pregnant piesa de la Baziaș este forma lamei, destul de

¹³ T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, Stuttgart, PBF. IV, 8, p. 101 urm, nr. 252.

¹⁴ A. F. Harding, *op. cit.*, p. 49 și urm.

¹⁵ N. Sandars, *The First Aegean Swords and Their Ancestry*, AJA 65, 1961, p. 17 și idem, *Later Aegean Bronze Swords*, AJA 67, 1963, p. 117, de exemplu la rapierele de la Panagitsa (Euboia), Hagios Ioannis (Creta) sau Peruștica (sudul Bulgariei), cf. Kilian-Dirlmaier, *op. cit.*, nr. 54, 111-112, 107.

¹⁶ *Ibidem*, p. 94 și urm.

¹⁷ T. Bader, *op. cit.*, p. 103 și urm, nr. 254.

pronunțat lătită în partea dinspre vârf; aceeași caracteristică o întâlnim și la exemplarul de la Brza Palanka, Kladovo, pe Dunăre (*vis à vis* de Ostrovu Mare). Acest detaliu, mai puțin luat în seamă în alte analize tipologice, are, totuși, o importanță marcantă în privința utilizării spadei în luptă și a stilului de luptă. În fapt, așa cum scriam mai sus, această caracteristică a lamei implică și mai pronunțat mutarea centrului de greutate spre vârf, decât în cazul exemplarelor având lama cu tășurile paralele și, implicit, îi conferă armei o eficiență mărită în aplicarea loviturilor, atât laterale, cât și verticale.

Aceste caracteristici funcționale au apărut mai demult, în epoca bronzului central-european, odată cu spadele de tip Apa. Ele sunt, în perioada pe care o studiem, prezente la unele spade de tip Uriu-Aranyos, în special la subtipul Unip (Bela Crkva) și la exemplarele de tip *Griffzungenschwert*, cel puțin în sud-estul Europei, în perioada Hallstatt A, pentru a deveni aproape regulă la cele mai multe exemplare de spade cu mânerul plin.

Cele expuse mai sus ne duc cu gândul la faptul că și zona Dunării s-a înscris în aceeași tendință de schimbare a stilului de luptă, observat în lumea egeică. Astfel, echipamentul militar, prezent în depozitul de la Ovča Mogila – rapieră de tip C, însoțită de două vârfuri de lance (Pl. 4)¹⁸ – poate fi considerat tipic pentru un luptător micenian. Apariția acestui inventar nu înseamnă neapărat prezența efectivă acolo a unui astfel de luptător, ci ilustrează, mai curând, preluarea unui anumit echipament de luptă standard din lumea egeică, sub influența civilizației palațiale miceniene; o situație similară ar putea fi cea din mormântul de la Dolno Levski (Pazardjik, Bulgaria centrală), unde, împreună cu o rapieră de tip C, se mai afla și un vârf de lance¹⁹. Implicit, o astfel de preluare din domeniul stilului de luptă este și o preluare a statutului social al purtătorilor respectivi, desigur sub influența relațiilor sociale din perioada palațială miceniană. Este, poate, puțin riscant să dăm aceeași interpretare și celorlalte descoperiri de rapieră de tip micenian, cele mai multe fiind depuneri izolate, dar este plauzibil, desigur, ca și acestea să fi avut același rol dublu: de armă și de însemn de prestigiu.

Se pune problema încadrării cronologice a spadelor de tipul celor discutate mai sus, având în vedere că în lumea miceniană rapierăle persistă până în LH III C și, după cum se cunoaște, cele două tipuri au coexistat în ultimele etape ale civilizației miceniene. O atenție specială ar trebui acordată, și în acest context, descoperirii depozitului de bronzuri de la Ovča Mogila, unde rapiera de tip C, îndoită „ritual”, este asociată, în afară de cele două lăncii, și de două tipuri diferite de celturi. Aceleași tipuri de celturi le mai găsim în alte descoperiri, dar, în general, nu sunt decât rareori asociate și cu spade de tip *Griffzungenschwert*.

¹⁸ Raiko Krauss, *Der Depotfund von Ovča Mogila, Kreis Svištov (Bulgarien): Zur Datierung der Bronzehorte von der unteren Donau über mykenische Schwerter* (ed. B. Horejs, R. Jung, E. Kaiser, B. Teržan), în „Interpretationsraum Bronzezeit Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet”, Bonn, 2005, p. 199-210.

¹⁹ I. Kilian-Dirlmaier, *op. cit.*, p. 50, nr. 108.

Singurul depozit dintr-o zonă apropiată ariei noastre, unde o asemenea asociere a fost atestată, este cel de la Vărbica, raion Plevne, în care, alături de celturi de tipul celor menționate, se află și fragmentul unei spade, probabil de tip Reutlingen²⁰. De asemenea, în depozitul de forme de turnat de la Pobit Kamăk (zona Razgrad) întâlnim piese pentru turnat celturi și forme pentru turnat lame de spadă²¹. Aceste observații cu privire la spade, deși nu rezolvă problema, dacă unele tipuri de spade cu limbă la mâner găsite la noi provin sau nu cu siguranță dinspre Europa Centrală, în schimb, ne sugerează faptul că la Dunărea de Jos se produce, atât în domeniul armamentului, cât și al stilului de luptă, un fenomen similar celui din lumea miceniană.

O altă observație, legată de spadele descoperite în zona discutată, se cuvine făcută în legătură cu exemplarele descoperite izolat. Cu excepția rapierei din depozitul de la Ovča Mogila, toate celelalte piese, de tip asemănător, sunt descoperiri izolate. De altfel, așa cum se cunoaște, dintre cele 13 exemplare, desemnate ca fiind de tip „micenian”, descoperite în România, doar una, și aceea fragmentară și reutilizată, provine cu siguranță dintr-un depozit (Drajna de Jos, jud. Prahova)²²; celelalte 12 descoperiri sunt piese găsite în afara vreunui context, au fost depuse izolat²³ și, probabil, în mod intenționat, în pământ²⁴. A. Vulpe consideră rapierele de tip micenian, descoperite izolat în mediul cultural al epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, ca piese având în principal funcția de obiect de prestigiu, nu doar de armă, ele fiind depuse cu prilejul unei ceremonii speciale. Între timp, s-a mai descoperit o rapieră de tip B, depusă tot izolat, la Densuș²⁵.

Spadele de bronz, aparținând altor tipuri, cum sunt cele cu limbă de mâner sau cu mânerul plin, apar frecvent și sub formă de descoperiri izolate.

²⁰ T. Kovačeva, *Nova kolektivna nahodka ot bronzovata epoha pri s. Vărbica, Plevenski okrăg*, în „Arheologija Sofia”, 9, 2, 1967, p. 51-60, fig. 6/a.

²¹ B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 39, pl. 1/10 și 2/10, 11.

²² T. Bader, *op. cit.*, p. 18, 23 și urm; o situație similară se întâlnește în depozitul de la Sokol, raionul Silistra: B. Hänsel, *Eine datierte Rapierklinge mykenischen Typs von der unteren Donau*, PZ 48, 2, 1973, p. 200-206.

²³ Nu am inclus aici „spada” scurtă de aur de la Perșinari, considerată, uneori, ca fiind de tip micenian (între alții de T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, Stuttgart, 1991, p. 30 urm), dar care avusese, inițial, forma și, desigur și funcția, unei lame de halebardă (A. Vulpe, *Tezaurul de la Perșinari. O nouă prezentare*, în CCDJ 15, 1997, p. 265-301; tot acolo, întreaga literatură anterioară), deci a unei piese prin excelență de prestigiu.

²⁴ Lista spadelor de tip micenian la A. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter in Rumänien*, în „Dacia”, NS, 10, 1966, p. 119-121; T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, Stuttgart, 1991, p. 17-36 și, mai recent, A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului*, în „Memoriile secției de științe istorice și arheologie”, ser. IV, tom XXI, 1996 (1997), p. 41 și urm; idem, *The Aegean-Anatolian and South-Eastern Europe in the Light of a Revision of the Bronze Age Chronology*, în (ed. C. Kacsó) „Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit”, Symp. Baia Mare, Oct. 1998, Baia Mare, 2001, p. 15.

²⁵ F. Gogâltan, *O rapieră de tip micenian de la Densuș (jud. Hunedoara)*, în „Apulum” 34, 1997, p. 55-63.

Fenomenul este de interpretat în strânsă relație cu semnificația depunerilor de bronzuri și de arme în special. Se cunosc depozite constituite din piese cu aceeași funcție, dar și depuneri ce cuprind numai spade.

Pe de altă parte, considerăm demnă de remarcat aici observația făcută de B. Hänsel și anume că, imitarea unui tip de artefact, în cazul de față spada, are o semnificație mult mai mare și poate fi rezultatul unor relații mai strânse cu centrul de unde provine respectivul tip de armă, decât ar fi impactul produs în urma unui simplu import²⁶. Cazul citat se aplică în special la rapierele descoperite în Transilvania, dar și la cele discutate anterior, care datează dintr-o perioadă aproximativ contemporană Helladicului târziu.

Vârfurile de lance din sud-vestul României aparțin, în genere, unor tipuri prezente în întregul bazin Carpatic al Dunării de mijloc. Caracteristică este forma foliacee a lamei, cu numeroase variante tipologice. Atât piesele de la Mileni²⁷, jud. Mehedinți (Pl. 2), cât și cele de la Sacoți (Pl. 1), dar mai ales cele descoperite în Banat, sunt de acest tip și au analogii în Europa Centrală²⁸ și în bazinul Dunării Mijlocii²⁹. În schimb, majoritatea vârfurilor de lance, descoperite în aria egeică, au forma lamei mai mult sau mai puțin pronunțat oval-prelungită³⁰. Aceste forme au fost preluate mai târziu și lucrate în fier³¹. Aceleași caracteristici se întâlnesc și la exemplare din Italia meridională³², loc unde influența și prezența miceniană este bine atestată pe toată durata helladicului târziu. Mai menționăm că, atât în aria egeică, cât și în Italia sudică se întâlnesc și vârfuri de lance cu lama foliacee, asemănătoare celor din zona noastră. În aria de studiu este semnificativ depozitul de la Jupalnic, unde apar două vârfuri de lance, unul cu lama oval-prelungită, celălalt cu lama foliacee (Pl. 1).

²⁶ B. Hänsel, *Zur historischen Bedeutung der Theisszone um das 16. Jahrhundert v. Chr.*, „Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.”, 1977, p. 89. Despre importurile și influențele culturii miceniene în spațiul carpato-dunărean vezi V. Sîrbu, Chr. Schuster, *Mykenische Importe und Einflüsse im Donau-Karpaten-Schwarzmeerraum. Ein Überblick*, în CCDJ, 15, 1997, p. 302-324.

²⁷ G. Crăciunescu, *Der Bronzefund von Mileni, Kr. Mehedinți*, în „Descoperiri de bronzuri din România II” (ed. T. Soroceanu), 2005, p. 209-217.

²⁸ J. Říhový, *Die Lanzen, Speer – und Pfeilspitzen in Mähren*, PBF. V, 2, Stuttgart, 1996.

²⁹ A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn (Depotfunde von Aranyos, Kurd und Gyermely)*, Budapest, 1985.

³⁰ R. A. J. Avila, *Bronzene Lanzen – und Pfeilspitzen der Griechischen Spätbronzezeit*, PBF, V, 1, 1983, de exemplu: Dendra (nr. 37, 69), Tragana (Mesenia, nr. 44-45), Hagios Ioannis (Creta, nr. 69) etc.

³¹ *Ibidem*, nr. 908 și nr. 914.

³² A. Bruno, *Punte de lancia nell' età del bronzo nella terraferma italiana*, Lucca, 2007, pl. 61 și A 45.

Tipul de lance răspândit în Bulgaria³³ are bune analogii în lumea miceniană, și este prezent în aria noastră numai în depozitul, deja de multe ori amintit în lucrarea de față, de la Ovča Mogila (Pl. 4)³⁴, unde se află asociat cu o rapieră miceniană și două forme de celturi de tip răsăritean. Acest vâr de lance este foarte asemănător cu o piesă de la Olympia și alta de la Dendra³⁵.

Pumnalele cu lama triunghiulară, placa rotunjită și trei găuri de niț, destul de numeroase în aria studiată, sunt datate de B. Hänsel, începând cu MD I, până în Br.D. Cele două piese găsite în județul Mehedinți, la Ostrovu Mare³⁶ și la Ostrovu Corbului³⁷, au bune analogii cu piesele din sudul Dunării, de la Arčar³⁸, Bulgaria, datate de V. Mikov în a doua jumătate a epocii bronzului sau cu cele din Serbia, găsite la Kličevac³⁹ și Vršac⁴⁰, care au fost datate cam în aceeași perioadă, respectiv MD II de către B. Hänsel⁴¹. Pumnalul găsit în depozitul de la Lesura, Bulgaria, a fost considerat, de același autor, ca aparținând unei perioade mai târzii, respectiv Br. D.

Pumnalul de la Cârna-Nasta⁴² a fost descoperit într-o groapă împreună cu ceramică Gârla Mare. Astfel de pumnale, cu placa trapezoidală, au mai fost găsite în Serbia, la Hajdukovo și în zona Dunării la Budapesta și la Dunaújváros-Kosziderpadlás⁴³, depozit considerat de A. Moszolicz ca aparținând orizontului Koszider. Piesa găsită tot la Cârna⁴⁴, în punctul „Rampă”, pe plajă, ar putea fi datată aproximativ în aceeași perioadă, ea fiind pusă, de către autoarea descoperirii, în legătură atât cu piese similare găsite în medii Coslogeni, Sabatinovka timpurii sau Belozërka, cât și cu descoperirile de tip Bistreț-Isalnița din zonă⁴⁵.

Un alt tip de pumnal, prezent în această zonă, este cel cu limbă la mâner și terminație inelară, care a fost numit, poate în mod nejustificat, de tip

³³ E. N. Cernyh, *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšrj Bolgarii*, Sofia, 1978, p. 231.

³⁴ R. Krauss, *op. cit.*, p. 202, fig. 3/4.

³⁵ Avila, *op. cit.*, pl. 40/924, 11/69.

³⁶ D. Berciu, *APO*, p. 136, fig. 172, 11.

³⁷ G. Trohani, *Două cuțite-pumnal din metal descoperite la Ostrovu Corbului, jud. Mehedinți*, în „Cercetări Arheologice MNIR”, București, 3, 1979, p. 331-333, fig. 1/1.

³⁸ V. Mikov, *Arheologija*, Sofia, 1970, p. 49; E. N. Cernyh, *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšrj Bolgarii*, Sofia, 1978, fig. 29, 2.

³⁹ M. Vasić, „Starinar” II, 1906 (1907), fig. 8; D. Garašanin, *Catalog metala I*, Beograd, 1954, p. 58, pl. 37/5.

⁴⁰ B. Hänsel, *op. cit.*, p. 179; M. Șandor Chicideanu, *Cultura Žuto-Brdo Gârla Mare, Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea mijlocie și inferioară*, Cluj, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 149.

⁴¹ B. Hänsel, *op. cit.*, p. 179, pl. 15/4.

⁴² M. Șandor Chicideanu, *op. cit.*, p. 130, pl. 142/3.

⁴³ A. Moszolicz, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1968, p. 133 și urm.

⁴⁴ M. Șandor Chicideanu, *op. cit.*, p. 130, pl. 135/9.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 132-133, pl. 135/9 și 142/3.

Peschiera⁴⁶. Pentru cele două piese găsite în Oltenia, la Lișteava⁴⁷ și într-un loc necunoscut din județul Gorj, cele mai apropiate analogii le avem cu un pumnal din depozitul de la Uioara⁴⁸ și cu cel provenind dintr-o descoperire de lângă Blaj⁴⁹. Alte piese, foarte asemănătoare, găsim la Slanec și Mikušovce, în Slovacia⁵⁰, și la Okány, Békés din Ungaria. Tot în Ungaria, dintr-o descoperire mai veche, din anul 1865, provine o piesă similară [loc necunoscut din Ungaria veche (1865), deci posibil să provină și din Transilvania]⁵¹.

Însumând datele pe care le-am analizat la fiecare categorie în parte, se observă o serie de trăsături care ne sugerează zonele din care s-au exercitat influențe asupra diferitelor piese de metal și, implicit, ne permit surprinderea relațiilor ce au existat între comunitățile din ariile respective.

Este evident că piesele de bronz nu au fost alese întâmplător pentru depunerea lor în pământ, că ele au fost tratate diferențiat, în funcție de anumite reguli caracteristice anumitor zone și au îndeplinit diferite funcții, care erau cunoscute și acceptate de comunitățile respective. O statistică interesantă a fost realizată într-un areal mai îndepărtat de zona noastră, dar care ar putea prezenta interes pentru noi, pentru înțelegerea atitudinii speciale și deloc întâmplătoare cu privire la piesele de metal, pe care o aveau în acea vreme comunitățile. Studiul respectiv arată că, în zonele unde a fost constatat un inventar funerar bogat în depuneri de spade și vârfuri de lance, cum ar fi zona dintre Rin și Transbanubia nordică, depozitele de bronzuri sunt extrem de slab reprezentate. În schimb, în zonele unde se află mici concentrări de depozite cu spade, aceste piese lipsesc din inventarul mormintelor⁵².

Dacă analizăm anumite tipuri de spade și vârfuri de lance (ambele văzute ca însemne ale puterii și prestigiului), observăm prezența unor relații cu aria culturii helladice (miceniene). Răspândirea acestor forme nu depășește cursul Dunării oltene spre nord. Ele influențează, în cazul de față, în special structurile de putere ale comunităților de la Dunăre, inclusiv cele reprezentate de necropolele de tip Gârla Mare sau Bistreț-Ișalnița. Într-un sens asemănător ar

⁴⁶ De fapt, în colecția de bronzuri, provenind de la Bocatura del Mincio (colecția Baladoro), acest tip de mâner cu terminație inelară nu apare pe vreun pumnal, ci doar pe un cuțit și pe brice: H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie*, pl. 103 și 105/1.

⁴⁷ I. Andrieșescu, în „Dacia”, 2, 1925, p. 362, notă; D. Berciu, *APO*, p. 138; M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 79, pl. 96/6-8.

⁴⁸ M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, pl. 246/7-12.

⁴⁹ Informație A. Vulpe.

⁵⁰ J. Valdár, *Die Dolche in der Slowakei*, PBF. VI, 3, München, 1974, pl. 7, nr. 145 și 155.

⁵¹ T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn*, PBF. IV, 6, München, 1988, p. 25, nr. 100, 101, pl. 8/100, 101.

⁵² S. Hansen, *Depozite ca ofrandă: o contribuție la interpretarea descoperirilor de depozite din perioada timpurie UFZ*, în SCIVA, 43, 1992, 4, p. 372.

putea fi interpretat și tezaurul de la Ostrovul Mare – Țigănași⁵³, cel de podoabe de aur de la Hinova⁵⁴, județul Mehedinți, sau discul de tip Vălciștră, mai sus amintit, de la Călărași⁵⁵, județul Dolj.

De-a lungul Dunării, în amonte, dar și din zona Porților de Fier, diversele tipuri de bronzuri (din toate categoriile funcționale aici menționate), prezintă trăsături tipologice care se regăsesc la Dunărea mijlocie și mai departe, în Europa Centrală. Este evident că acest fenomen reflectă circulația mărfurilor, inclusiv sub aspect tehnologic, dar și circulația mentalităților, a ideilor. Aceste influențe, sesizate atât în planul culturii materiale, cât și în cel ideologic (înțeles în accepțiunea sa de mental colectiv), pot fi paralelizate cu prezența în zona Dunării a ceramicii incrustate, inclusiv a motivisticii cu semnificație simbolică a acestei categorii ceramice și a practicilor funerare aferente. Este, de altfel, un fapt unanim recunoscut, rolul determinant al fluviului pentru circulația bunurilor și a ideilor în amonte și în aval. În acest context, putem să explicăm și rolul special ce revine comunităților stabilite de-a lungul acestor ținuturi, în schimbul de obiecte sau de idei.

Bronzurile, găsite în regiunile subcarpatice, sunt evident de origine transilvăneană. O explicație ar putea fi găsită și în relațiile presupuse de fenomenul de transhumanță, care a constituit o realitate permanentă în viața comunităților de pe ambele versante ale Carpaților Meridionali. Ne referim la variantele tipologice ale spadelor de tip *Reutlingen* și, în parte, la celturile de tip transilvănean (variantele A, după M. Rusu⁵⁶).

În concluzie, sud-vestul României se caracterizează, din punctul de vedere al răspândirii obiectelor de metal, prin evidențierea, destul de clară, a două zone de influență: zona dunăreană, cu orientare spre bazinul Dunării mijlocii, și cea subcarpatică, cu orientare nordică, transcarpatică.

În ce măsură direcțiile de influență, pe care le-am discutat, și relațiile intercomunitare, pe care acestea le implică, afectează și comportamentul diferit al comunităților din zona studiată, ar putea fi dedus din caracterul câtorva descoperiri. Astfel, în depozitul de la Ovča Mogila (Pl. 4)⁵⁷, alăturarea clară a două tipuri diferite de atitudine față de piesele de metal ar putea oferi unele sugestii. Pe de o parte, s-a depus echipamentul aparent complet, constituit din

⁵³ D. Popescu, V. Popescu, *Asupra tezaurului de la Ostrovul Mare*, în SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 865-881.

⁵⁴ M. Davidescu, *Un tezaur de podoabe tractice descoperit la Hinova, jud. Mehedinți*, în „Thraco-Dacica”, 2, 1981, p. 7-22; M. Davidescu, A. Vulpe, *Necropola de incinerare de la Hinova, jud. Mehedinți*, în „Drobeta”, XX, 2010, p. 117-179.

⁵⁵ D. Bondoc, *Un disc de tip Vălciștră descoperit la Călărași (jud. Dolj)*, în SCIVA 54-56, 3003-2005, p. 271-289.

⁵⁶ M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în „Sargeția”, 4, 1966.

⁵⁷ R. Krauss, *Der Depotfund von Ovča Mogila, Kreis Svišov (Bulgarien): Zur Datierung der Bronzehorte von der unteren Donau über mykenische Schwerter* (ed. B. Horejs, R. Jung, E. Kaiser, B. Teržan), în „Interpretationsraum Bronzezeit Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet”, Bonn, 2005, p. 199-210.

piesele de prestigiu ale unui luptător, aflat sub impactul civilizației palașiale miceniene, pe care încearcă să o imite. Pe de altă parte, cele 32 de celturi, toate de tip răsăritean, pot fi interpretate, în primul rând, ca o „acumulare a valorii metalului”. În primul caz avem de-a face cu un comportament de tip sudic (micenian), iar în al doilea caz cu o atitudine, față de metale, de un tip mai degrabă continental european. Acest lucru îi conferă descoperii amintite o semnificație deosebită, deoarece reflectă foarte bine interferența a două tipuri de comportament.

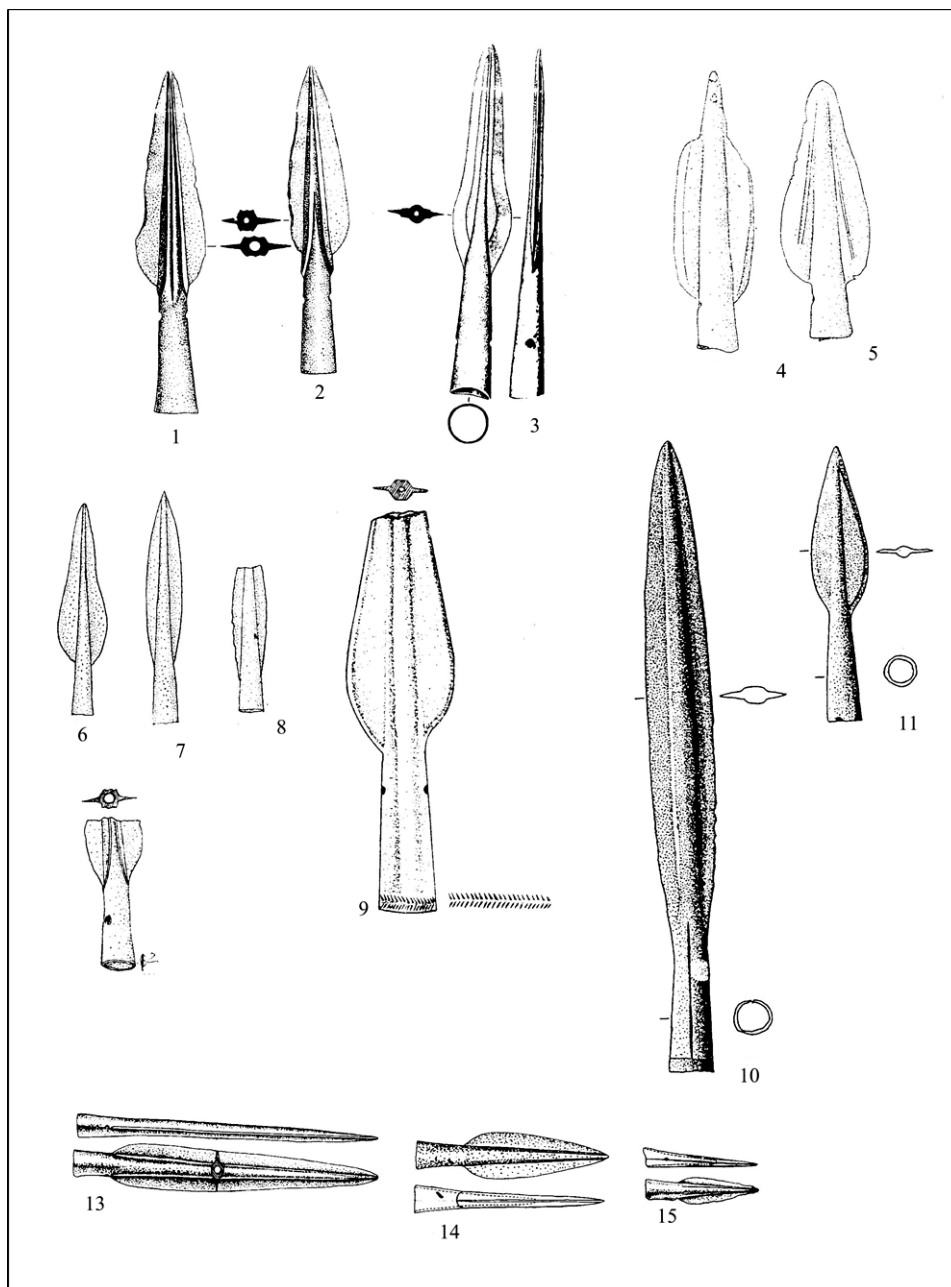
Descoperirile cu depuneri de bronzuri, atât cele din depozite, cât și cele individuale (cum este cazul, în special, la spade), nu constituie, pentru zona de studiu, o excepție. Ele reflectă interrelațiile sociale și economice și, nu în cele din urmă, pe cele ideologice, specifice comunităților din aceste zone.

REMARKS ON OFFENSIVE WEAPONS BY THE END OF THE BRONZE AGE AND EARLY IRON AGE IN SOUTH-WESTERN ROMANIA

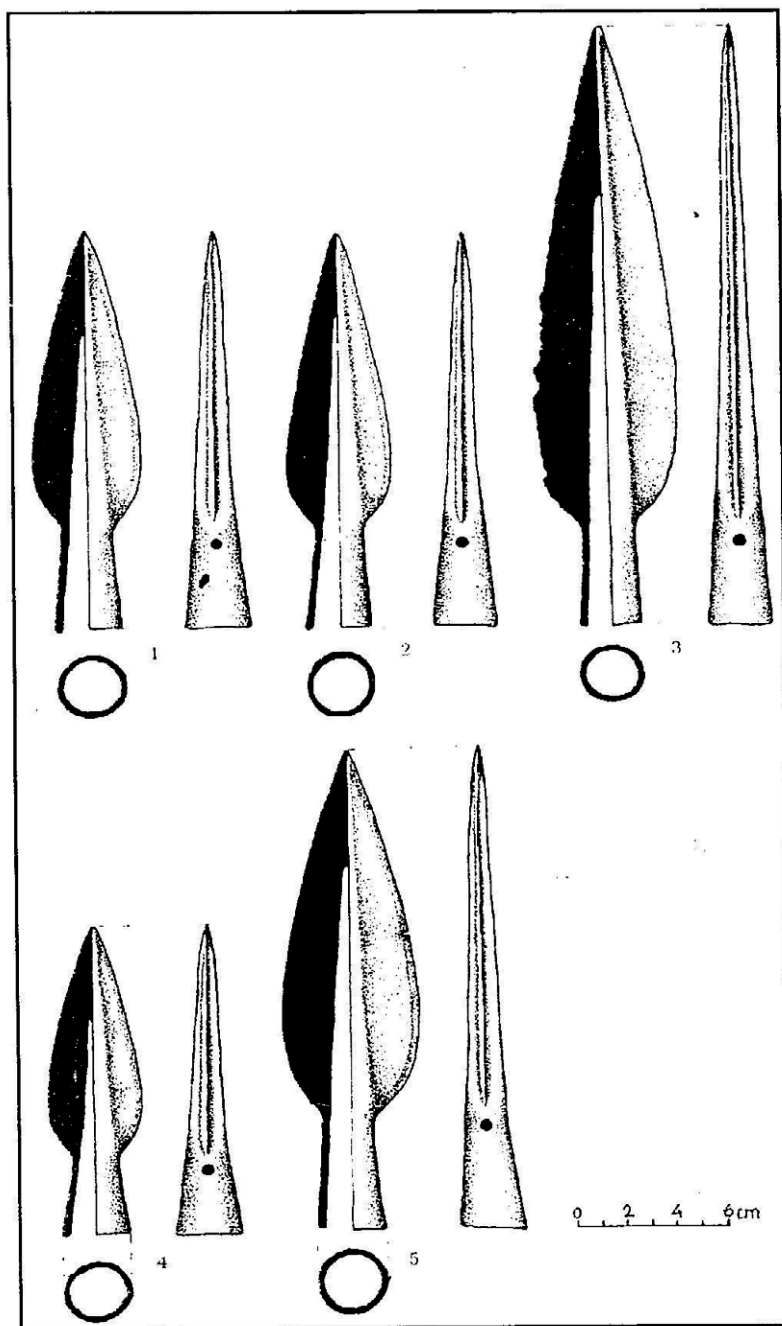
(Abstract)

South-western Romania is characterized, from the point of view of the spreading of the metal objects, by the quite clear distinction between two zones of influence: the Danube area, oriented towards the middle Danube basin and the sub-Carpathian area oriented towards the northern, trans-Carpathian zone. Along the Danube, upstream, but also in the Iron Gates area, the different types of bronze items (from all the categories mentioned above), present typological features that can also be found in the middle Danube area and further, in Central Europe. It is obvious that this phenomenon reflects the circulation of goods, including the technologic respect, but, in the same time, in a complementary reading, the circulation of mentalities, of ideas. The bronze items found in the south-Carpathian regions are obviously of Transylvanian origin. An explanation can be found in the relations involved by the phenomenon of flocks moving that constituted a permanent reality in the life of the communities from the both sides of the Meridian Carpathians. We are referring to the typological hypostases of the *Reutlingen* type swords and, in a smaller degree, to the celts of Transylvanian type (variant A, according to M. Rusu).

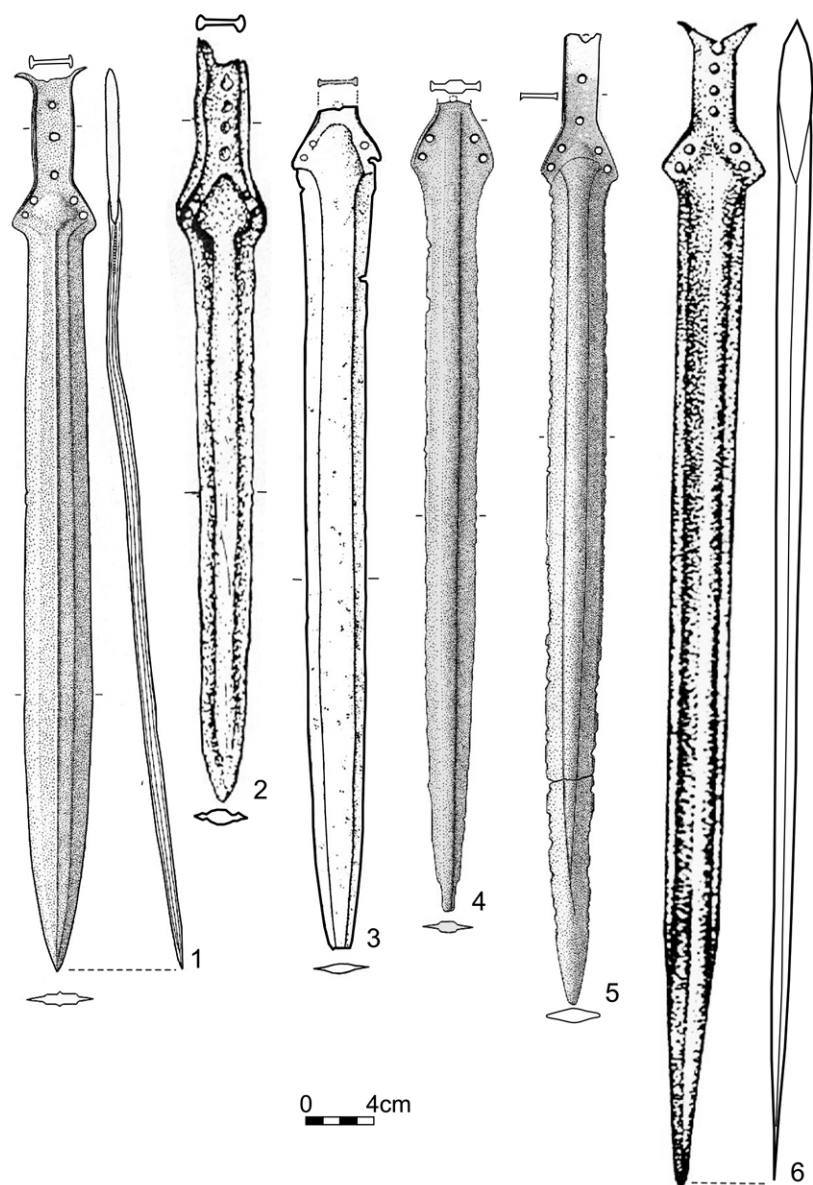
Keywords: swords, spear, daggers, south-western Romania, the end of the Bronze Age, early Iron Age.

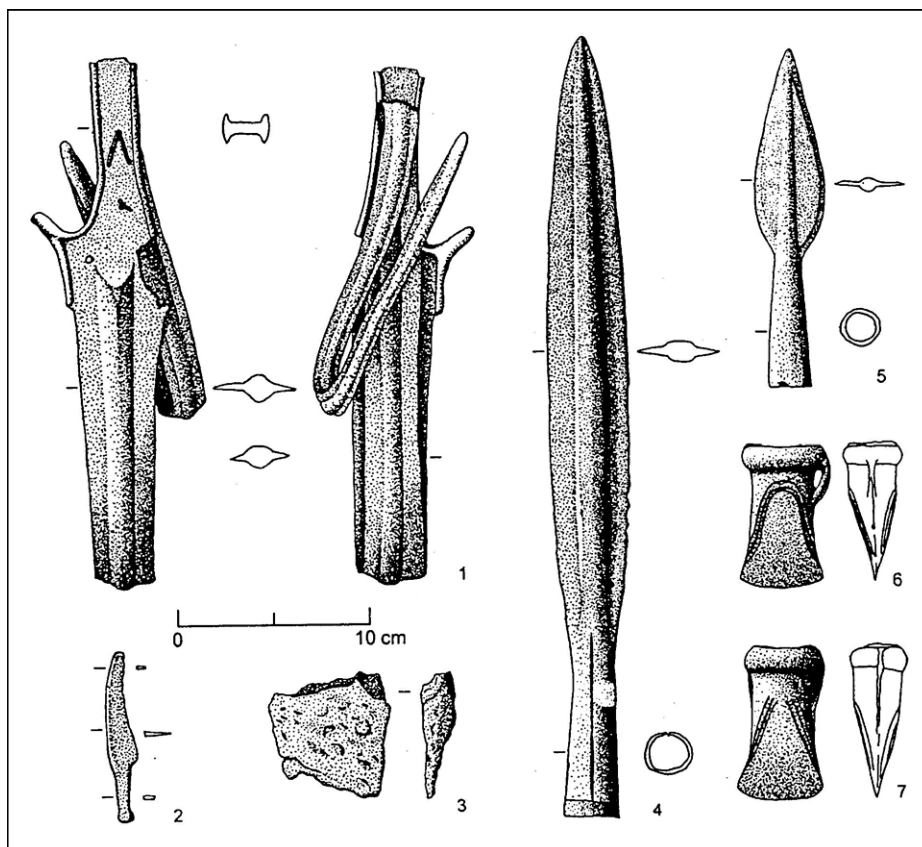
Planșa nr. 1: Vârfuri de lance: 1-3 Petroșnița, 4-5 Sacoți, 6-8 Jupalnic, 9 Fizeș, 10-11 Ovča Mogila, 12 Berzasca, 13-15 Cozla.

Planșa nr. 2: Vârfuri de lance din depozitul de la Mileni (după Crăciunescu).

Planșa nr. 3: 1 - Baziaș; 2 - Gruji; 3 - Prundeni; 4 - Mateești; 5 - Bălcești; 6 - Ostrovu Mare.

Planșa nr. 4: Piese din depozitul de la Ovča Mogila (după Krauss).

MATEI 24:14: DIMENSIUNEA GLOBALĂ A MESAJULUI EVANGHELIC ȘI CONOTAȚIA EI ESHATOLOGICĂ

MIHAI VALENTIN VLADIMIRESCU*

Întemeierea Bisericii, prin pogorârea Duhului Sfânt asupra Apostolilor, la Cincizecime, reprezintă un moment de maximă importanță în istoria omenirii. De la acest moment începe să existe cu adevărat comunitatea creștină și se declanșează procesul de propovăduire a Evangheliei. Pentru membrii ei, ca și pentru toți creștinii din zilele noastre, a vorbi despre această comunitate înseamnă a vorbi, în primul rând, despre Biserică (ἐκκλησία), în calitatea ei de „adunare a fiilor lui Dumnezeu celor împrăștiați” (Ioan 11:52). Sub denumirea de creștinism ar trebui să înțelegem fenomenul complex, care include viața Bisericii în sine, dar și existența ei dinamică, evoluția și expansiunea comunității creștine, precum și raportul ei cu contextul istoric, social, cultural, economic, politic și religios. Mesajul lui Hristos și, totodată, porunca Sa cu privire la calea ulterioară pe care Biserica trebuie să o urmeze, este exprimat limpede la Matei 28:19-20: „Mergeți și faceți ucenici (μαθητεύσατε) din toate neamurile (ἔθνη), botezându-i pe ei în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-i să păzească toate câte v-am poruncit vouă”. Așadar, creștinii trebuie, în paralel cu împlinirea poruncilor cu caracter strict personal (norme de credință și de morală), să asigure răspândirea Evangheliei către toate neamurile; Evanghelia înțeleasă, pe de o parte, ca relatare a evenimentelor petrecute cu Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat, iar pe de altă parte ca ansamblu de învățături menite să îl apropie pe om de Dumnezeu, de Împărăția Sa făcută de acum tuturor accesibilă: „S-a împlinit vremea și s-a apropiat Împărăția lui Dumnezeu. Pocăiți-vă și credeți în Evanghelia” (Marcu 1:15).

Creștinismul are, așadar, un aspect dinamic extrem de pregnant. Expansiunea Bisericii înseamnă, mai întâi de toate, o vestire a Evangheliei ce nu poate fi limitată sub pretextul existenței unor alte învățături religioase, fie ele chiar mai vechi. Deși acceptă și tolerează, din punct de vedere social și cultural, existența diferitelor forme de religiozitate și spiritualitate, misiunea creștină nu poate face rabat de la linia trasată de Hristos: Evanghelia trebuie predicată, vestită tuturor, fără ca acest lucru să implice, firește, vreo presiune asupra cuiva

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Valorificarea identităților culturale în procesele globale*, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

* Prof. univ. dr., Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie; e-mail: vladimirescu_mihai@yahoo.com

pentru a o accepta. Cu cuvintele Sfântului Ioan Gură de Aur, misiunea trebuie să ajungă la stadiul în care să se poată afirma că „Evanghelia a fost propovăduită pretutindeni”, chiar dacă „n-a fost crezută pretutindeni”¹. Deci, din punct de vedere creștin, misiunea nu se poate socoti îndeplinită decât atunci când Evanghelia a fost vestită tuturor neamurilor. Însă, acest moment are, în Evanghelia după Matei, o vădită conotație eshatologică: „Și se va propovădui această Evanghelie a împărăției în toată lumea spre mărturie la toate neamurile; și atunci va veni sfârșitul” (Matei 24:14). Această afirmație a Mântuitorului este șocantă pentru cititor, întrucât evidențiază faptul că sfârșitul se va petrece tocmai atunci când Biserica își va fi desăvârșit opera de punere în practică a poruncii spre propovăduire. În studiul de față ne propunem reliefarea modului în care se prezintă conexiunea dintre dimensiunea globală a mesajului evanghelic și eshatologie, așa cum reiese ea din Matei 24:14 – în contextul marelui discurs eshatologic din acest capitol și din cel următor – apelând, totodată, și la tâlcuirile patristice ale versetului, care surprind, după cum vom vedea, câteva nuanțe în aceste cuvinte ale Domnului.

Specificul Evangheliei după Matei

Evanghelia după Matei este prima scriere în ordinea canonului neotestamentar, deși cercetătorii, îndeosebi în perioada contemporană, au stabilit că ea nu ocupă această poziție și din punct de vedere cronologic. În cadrul Evangheliei nu găsim niciun fel de informație care să ne indice numele autorului care a compus-o, dar încă din perioada creștinismului primar, în secolele I-II d. Hr., comunitățile creștine l-au recunoscut în această calitate pe Apostolul Matei. Acesta, de altfel, este identificat cu vameșul Levi numai în Evanghelia a cărei paternitate i-a fost atribuită (Matei 9:9, 10:3). Totuși, având în vedere că mare parte din materialul mateian pare a fi fundamentat pe relațiile din Evanghelia după Marcu, cercetarea modernă a început să aibă dubii cu privire la identitatea autorului, întrucât este greu de înțeles cum un Apostol, deci o persoană apropiată de Iisus – precum Matei – a avut nevoie să se inspire din opera unui ucenic mai îndepărtat. Unii bibliști, însă, au demontat acest argument, arătând că Marcu însuși nu face decât să redea predica Apostolului Petru, astfel încât un eventual împrumut al autorului Evangheliei după Matei din materialul marcan nu ar trebui să surprindă, dat fiind statutul aparte al lui Petru în cercul apostolic. Aceste considerații se bazează pe conceptul de *prioritate a lui Marcu*, ipoteză științifică dezvoltată în perioada modernă și care susține că Evanghelia marcană este prima, în ordine cronologică, ea constituind una dintre principalele surse ale scrierii lui Matei. Deși ipoteza este supusă, încă, unei aprige dezbateri, ea tinde să fie din ce în ce mai acceptată în rândurile bibliștilor².

¹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Homiliae in Matthaeum*, LXXV, în „Patrologia Graeca” (PG), vol. 58, col. 689.

² Allen C. Myers, *Eerdmans Bible Dictionary*, Eerdmans, Grand Rapids, p. 701.

Destinatarii mesajului din Evanghelia după Matei par a fi membrii unei comunități iudeo-creștine, vorbitori de limbă greacă, ce trăiau într-o zonă din nordul Siriei, poate chiar Antiohia. Referitor la timpul compunerii scrierii, trebuie să ținem cont de faptul că, opera conține anumite pasaje care ar indica o perioadă ulterioară căderii Ierusalimului (Matei 17:24, 22:7), ceea ce ne conduce la concluzia că Evanghelia nu a putut fi scrisă mai devreme de anii 80-90 d. Hr. O relatare creștină timpurie, aparținându-i episcopului Papias de Hierapolis (60-130 d. Hr.), afirmă că, inițial, Matei a redactat materialul său în limba ebraică (sau, mai degrabă, aramaică), acesta cuprinzând numai așa-numitele *logia*, cuvinte ale Mântuitorului. Această informație, consemnată astăzi numai în *Istoria bisericească* a lui Eusebiu de Cezareea³, a fost interpretată în mai multe moduri în cercetarea modernă. Cunoașterea acestor interpretări este utilă, pentru că afirmația lui Papias poate ajuta la identificarea mediului de apariție a scrierii, iar acest mediu, la rândul său, poate contribui la înțelegerea mai amplă a anumitor pasaje, inclusiv a celor cu conotații eshatologice, precum cel din care face parte și Matei 24:14.

Într-o primă interpretare, afirmația lui Papias ar trebui respinsă total, întrucât ea se bazează numai pe faptul că Matei a scris, în primul rând, pentru evrei. Un alt argument împotriva informației oferite de Papias ar fi acela că, autorul Evangheliei folosește, pentru redarea citatelor veterotestamentare, textul Septuagintei (precum la Matei 15:6), lucru greu de înțeles, dacă acceptăm că Matei scria în ebraică. De cealaltă parte, există și cercetători care consideră că Papias are dreptate și că ar trebui să acceptăm existența a două Evanghelii scrise de Matei, prima în limba ebraică, destinată comunității din care provenea autorul, iar cea de-a doua în greacă, redactată după plecarea lui Matei din Siria și Palestina, destinată evreilor din diaspora și celorlalte neamuri. O interpretare care ține calea de mijloc susține că, de fapt, Matei a consemnat numai *logia* lui Iisus în ebraică, în mod separat, inserându-le apoi în textul Evangheliei după Marcu, pe care a și prelucrat-o, dându-i o notă personală⁴.

Referitor la raportul dintre Evanghelia după Matei și cea după Marcu, pot fi identificate, în mod categoric, o multitudine de influențe ale scrierii marcan. Majoritatea relatărilor lui Marcu se regăsesc și la Matei, deși unele episoade, ce descriu minunile săvârșite de Iisus, au fost mult prescurtate pentru a face loc unui material specific. Totuși, trebuie evidențiat faptul că acest material este, în multe privințe, comun cu cel din Evanghelia după Luca, ceea ce ne arată că aceste două Evanghelii s-au inspirat și dintr-o altă sursă, în afară de Marcu. Tot ca elemente particulare ale scrierii lui Matei pot fi catalogate și accentul pe împlinirea profețiilor mesianice veterotestamentare în Iisus Hristos – lucru relevant pentru o comunitate cu rădăcini iudaice –, preocuparea pentru afirmarea

³ Eusebiu de Cezareea, *Historia Ecclesiastica*, III, 39, 16, în GCS 9.1, p. 292.

⁴ William Hendriksen, *Comentariu la Noul Testament. Evanghelia după Matei*, Oradea, Editura Reformatio, 2006, p. 81.

cât mai exactă a acțiunii directe a lui Dumnezeu în toate evenimentele care Îl au în centru pe Iisus, precum și grija permanentă pentru reliefaarea celei mai depline ordini și logici în cursul tuturor acestor evenimente⁵.

Una dintre cele mai importante teme ale discursului mateian este Împărăția Cerurilor, concept care arată, încă o dată, puternicele rădăcini iudaice ale autorului și ale comunității pentru care scrie, întrucât „cerurile” erau folosite în iudaism ca eufemism pentru Dumnezeu (de altfel, în celelalte Evanghelii, destinate în principal spațiului non-evreiesc, sintagma dominantă este „Împărăția lui Dumnezeu”). Pentru Matei, Împărăția Cerurilor comportă două dimensiuni principale. Mai întâi de toate, ea este veșnică, mai presus de timp, exprimând deplina suveranitate a lui Dumnezeu asupra tuturor creaturilor sale. Pe de altă parte, însă, venirea Mântuitorului Hristos a făcut posibilă apropierea oamenilor de această Împărăție, prin succesiunea de evenimente miraculoase ce au însoțit-o, începând de la nașterea Domnului, culminând cu învierea Sa și încheindu-se cu înălțarea Lui la Ceruri. În tot acest timp, Iisus a predicat, prin ansamblul activității Sale, *Evanghelia Împărăției*, cu alte cuvinte, vestea cea bună despre faptul că Împărăția Cerurilor este aproape, este accesibilă oamenilor⁶. După Înălțare, sarcina aceasta a fost preluată exclusiv de Apostoli, de ucenici și de cei care deja Îl primiseră pe Hristos în inimile lor. Astfel s-a asigurat continuitatea în propovăduirea Împărăției, aceasta extinzându-se, în aspectul ei dinamic, pe măsură ce noi și noi persoane și comunități acceptau suveranitatea lui Dumnezeu. Momentul culminant al acestei extinderi este, conform pasajului Matei 24:14, sfârșitul (τὸ τέλος). Această afirmație a Domnului se încadrează, însă, într-un amplu discurs eshatologic, care-i conferă o semnificație mult mai amplă, imposibil de elucidat prin considerații unilaterale.

Matei 24:14 în contextul marelui discurs eshatologic (Matei 24:1-25:46)

Unul dintre principiile fundamentale ale exegezei și hermeneuticii biblice este acela potrivit căruia textele nu trebuie niciodată interpretate în mod izolat, ci mereu trebuie luat în seamă contextul în care acestea se găsesc. Firește că nici Matei 24:14 nu face excepție din aria de aplicabilitate a acestui principiu, iar lămurirea contextului, în acest caz, influențează în mod decisiv modul în care

⁵ D.R.W. Wood, I. Howard Marshall, *New Bible Dictionary*, 3rd. ed., InterVarsity Press, Leicester & Downers Grove, 1996, p. 740.

⁶ Michael Green, *The Message of Matthew: The kingdom of heaven*, InterVarsity Press, Leicester & Downers Grove, 2000, p. 45-46. Cuvântul românesc *evanghelie* provine din grecescul *εὐαγγέλιον*, termen ce semnifică, inițial, vestea bună a victoriei, adusă de mesager comandantului militar sau politic, iar mai apoi, în cadrul cultului imperial roman, se folosea pentru a desemna toate momentele fericite și importante din viața suveranului. Limbajul biblic a preluat esența semantică a termenului, desemnând prin el vestea cea bună a venirii lui Mesia, a întrupării Fiului lui Dumnezeu, a Cuvântului, precum și a apropierii Împărăției lui Dumnezeu de oameni (G. Kittel, G.W. Bromiley, G. Friedrich (eds.), *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. 2, Eerdmans, Grand Rapids, 1964, p. 727-729).

versetul este înțeles. În general, exegeza modernă și contemporană a considerat că fragmentul Matei 24:1-25:46 poate fi încadrat într-o singură unitate, un mare discurs eshatologic al Mântuitorului⁷. Această unitate se deschide cu ieșirea lui Iisus din Templu și cu intenția Apostolilor de a-I arăta Domnului măreția clădirilor care formau ansamblul Templului. Hristos, însă, nu este deloc mișcat de această măreție, ci rostește o previziune sumbră cu privire la evenimentele viitoare care se vor petrece cu „toate acestea” (*ταῦτα πάντα*). După ce Iisus ajunge pe Muntele Măslinilor, Apostolii, vizibil marcați de profeția rostită de El cu puțin timp înainte, Îi cer să detalieze cele cu privire la semnele ce vor însoți cea de-a doua venire a Sa (*τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας*), precum și „sfârșitul veacului” (*συντέλεια τοῦ αἰῶνος*). Din acest moment, odată cu versetul al patrulea al capitolului 24, începe în Evanghelia după Matei marele discurs eshatologic al Mântuitorului.

Întrebarea Apostolilor nu era una neobișnuită pentru lumea iudaică, întrucât interesul evreilor pentru evenimentele de la sfârșitul vieții omului, dar și de la sfârșitul veacurilor era unul ridicat. De pildă, într-o lucrare apocaliptică iudaică de secol I d. Hr., 4 Ezdra, profetul Ezdra îl întreabă pe îngerul care îi descoperea adevărurile divine privitoare la vremurile cele de pe urmă: „*Cât timp? Când vor fi lucrurile acestea? De ce sunt anii noștri puțini și răi?*” (4 Ezdra 4:33). Trebuie notat faptul că, în perioada neotestamentară, controversele între diferitele curente iudaice de gândire, în privința perspectivelor eshatologice, creaseră un cadru de incertitudine în rândul evreilor. Viața de după moarte nu ocupa, în mare parte, un loc de seamă printre scrierile Vechiului Testament, iar în cărțile cele mai vechi nici măcar nu poate fi identificată o doctrină clară, referitoare la acest subiect⁸. Însă, odată cu dezvoltarea genului apocaliptic, gândirea iudaică s-a îndreptat și înspre clarificarea conceptului de „zi a Domnului” (*יום־יהוה*), înțeleasă ca moment ultim al istoriei, în care Dumnezeu va realiza separația definitivă între cei credincioși și cei necredincioși. Sub influența vechilor idei orientale – cu înrâuriri iraniene – focul era văzut ca jucând rolul principal în procesul de separație, în vreme ce criteriul folosit de Dumnezeu era unul obiectiv – faptele fiecărui om. Cel mai adesea, în literatura evreiască, în special în cea intertestamentară, apare ideea că principalii subiecți ai judecății vor fi non-evreii, neamurile (*gōyim*), întrucât aceștia l-au refuzat pe Dumnezeul cel adevărat și nu i-au împlinit poruncile, chiar dacă, uneori, și poporul ales, Israel, se înfățișează la această judecată⁹. Dincolo de aspectele vădit naționaliste ale acestei gândiri, transpare un aspect deosebit de

⁷ Walter A. Elwell, Barry J. Beitzel, *Baker Encyclopedia of the Bible*, Baker Book House, Grand Rapids, 1988, p. 845.

⁸ Bernhard W. Anderson, Steven Bishop, *Contours of Old Testament Theology*, Fortress Press, Minneapolis, 1999, p. 312.

⁹ A.B. du Toit et. al., *The New Testament Milieu*, Orion Publisher, Halfway House, 1998, 16.5.2.

important pentru studiul de față. Este vorba despre faptul că, în gândirea iudaică din apropierea perioadei neotestamentare, judecata de la sfârșitul veacurilor va semna condamnarea tuturor celor care, deși ar fi putut să se supună lui Dumnezeu, au refuzat cu încăpățănare acest lucru. Din această premisă rezultă că existența lui Dumnezeu și posibilitatea de a-L recunoaște și cinsti ca atare vor reprezenta mărturii împotriva necredincioșilor și le vor atrage un sfârșit nefericit.

În discursul Mântuitorului, din Matei 24:1-25:46, pot fi identificate două aspecte principale. Unul cuprinde semnele celei de-a doua veniri și ale judecății universale, precum și modul concret în care acestea se vor desfășura, în vreme ce, al doilea aspect include parabolele și analogiile folosite de către Iisus pentru a descrie evenimentele respective. Aceste două aspecte se împletesc de-a lungul discursului, motiv pentru care, de altfel, fragmentul este destul de dificil de interpretat. Prima parte a răspunsului lui Hristos la întrebarea ucenicilor cuprinde o serie de evenimente viitoare, care vor indica apropierea sfârșitului, însă fără ca ele să constituie un semn direct, concret, al acestui moment: „Dar toate aceste lucruri nu vor fi decât începutul durerilor” (Matei 24:8). Semnele concrete ale iminenței sfârșitului și factorii săi declanșatori imediați sunt, însă, precizați de Iisus în versetele Matei 24:14 și, respectiv, Matei 15-28: este vorba, în primul caz, despre propovăduirea Evangheliei spre mărturie la toate neamurile, iar în cel de-al doilea despre „urâciunea pustirii” și hristoșii mincinoși. Dacă în privința propovăduirii Evangheliei citim că „atunci va veni sfârșitul” (Matei 24:14), în ceea ce privește ivirea „urâciunii pustirii” și a hristoșilor și proorocilor mincinoși se adaugă precizarea suplimentară că sfârșitul se va petrece „îndată (εὐθέως) după acele zile de necaz” (Matei 24:29). Așadar, din modul în care sunt dispuse aceste semne în Evanghelia după Matei, putem deduce că va exista o succesiune cronologică, propovăduirea Evangheliei la toate neamurile declanșând, de fapt, „zilele de necaz”, care, la rândul lor, vor culmina cu sfârșitul (τὸ τέλος), deși există și opinia că pasajul Matei 24:15-28 nu ar fi decât o aprofundare a fragmentului Matei 24:9-14¹⁰.

Este evident, din discursul Mântuitorului, că El îmbină evenimentele istorice cu cele mai presus de istorie, întrucât prevestește căderea Ierusalimului, dar, totodată, folosește acest moment ca *antitip* al sfârșitului întregii lumi. Unele tâlcuiri patristice, precum și unele interpretări moderne au subliniat aspectul istoric al discursului hristic, insistând pe ideea că distrugerea Ierusalimului trebuie privită ca o profeție de sine stătătoare, fără a considera că Iisus vizează în permanență vremurile cele de pe urmă ale întregii creații¹¹. Există, însă, o serie de argumente pentru a demonta concepția, destul de răspândită și astăzi, că

¹⁰ Richard B. Gardner, *Matthew*, Believers church Bible commentary, Herald Press, Scottdale, 1991, p. 342.

¹¹ Printre interpretările patristice, care reliefează acest aspect, se numără și cea a Sfântului Ioan Gură de Aur – urmată și de alți scriitori patristici, până în perioada târzie – interpretare care va fi prezentată în cele ce urmează.

discursul eshatologic al Domnului – cel puțin cel din capitolul 24 al Evangheliei după Matei – se limitează la descrierea nenorocirilor ce se vor abate asupra Ierusalimului. În primul rând, dacă am accepta o astfel de interpretare, ar însemna să admitem că Iisus nu le răspunde, realmente, ucenicilor, întrucât întrebarea acestora vizează, în mod clar, „sfârșitul veacului” (*συντέλεια τοῦ αἰῶνος*). Așadar, Domnul nu se putea mărgini la simpla descriere a evenimentului istoric al căderii Ierusalimului, pentru că ar fi însemnat să identifice acest moment cu sfârșitul veacului. În al doilea rând, fiind vorba și despre „venirea Fiului Omului” (Matei 24:31), care va urma imediat după cele două mari semne prevestitoare, este absurd să ne gândim că urmează imediat distrugerii Ierusalimului, mai întâi pentru că ea nu s-a petrecut, realmente, în anul 70 d. Hr., iar, mai apoi, pentru că ansamblul învățurii biblice și patristice alături acest moment Judecării universale. În fine, în al treilea rând, conținutul pildelor din capitolul 25 este unul de evidentă eshatologie universală, or, dacă acceptăm unitatea întregului pasaj Matei 24:1-25:46, ar trebui să raportăm aceste pilde strict la căderea Ierusalimului, ceea ce ar fi o evidentă sărăcire a conținutului lor¹².

Așadar, atunci când Mântuitorul Hristos vorbește de venirea sfârșitului, El se referă cu adevărat la sfârșitul lumii sau, mai bine zis, la *sfârșitul-proces* (Matei 24:14), care va converge către *sfârșitul-moment* (Matei 24:29-30). Faptul că împrumută termeni din limbajul folosit la descrierea distrugerii istorice a Ierusalimului nu ne îndreptățește să limităm discursul lui la acest moment strict delimitat în timp. În plus, condiția exprimată în Matei 24:14 – propovăduirea Evangheliei la toate neamurile – nu era încă îndeplinită, și am putea spune că nu este nici măcar astăzi în totalitate îndeplinită. Într-adevăr, mesajul evanghelic fusese răspândit în marile centrele ale lumii greco-romane, cea desemnată în epocă prin termenul *οἰκουμένη*¹³, dar Iisus, ca Dumnezeu adevărat, nu are în vedere doar acest sens istoric restrâns, ci pe cel larg, care include întreaga umanitate; altminteri, am căuta în zadar împlinirea cuvintelor din fragmentul Matei 25:31-46 în realitatea istorică ce a urmat căderii Ierusalimului. Corpusul paulin aruncă o rază de lumină asupra dificultăților de interpretare ale acestui pasaj din Evanghelia după Matei, întrucât Sfântul Pavel surprinde sensul „*vremurilor de pe urmă*” în gândirea creștină timpurie și plasează sfârșitul într-un context eshatologic, precedat de semne și de arătarea lui Antihrist.

Sfântul Apostol Pavel – propovăduitor al Evangheliei și vestitor al „zilei Domnului”

Aprig prigonitor al primelor comunități creștine din Țara Sfântă, Saul din Tarsul Ciliciei avea să devină, după revelația de pe drumul Damascului, principalul propovăduitor al Evangheliei Mântuitorului Hristos în lumea greco-

¹² William Hendriksen, *Comentariu la Noul Testament. Evanghelia după Matei*, p. 762-763.

¹³ Michael Green, *The Message of Matthew: The kingdom of heaven*, p. 910.

romană. Activitatea misionară a Sfântului Apostol Pavel a cuprins un areal imens din bazinul Mării Mediterane, asigurând o rapidă expansiune a creștinismului în Imperiu. Alături de ceilalți Apostoli și ucenici, dar și de alte persoane, convertite încă din timpul activității pământești a Domnului sau la numai câțiva ani după Înălțarea Sa, Sfântul Pavel a pus în practică porunca hristică de a propovădui mesajul evanghelic creștin tuturor neamurilor. Rolul decisiv în activitatea sa misionară l-au avut cele trei călătorii pe care le-a întreprins, începând, cel mai probabil, cu anul 45 d. Hr. În cursul primei călătorii, desfășurată între anii 45 și 48 d. Hr., Pavel predică în Cipru, în Pamfília (Asia Minor), revenind apoi în Țara Sfântă. Însoțitorii săi în această primă călătorie, Barnaba și Ioan Marcu, propovăduiesc și în Pisidia, întorcându-se, în cele din urmă, în Antiohia. Cea de-a doua călătorie (cca 50-52 d. Hr.) îl poartă pe Apostolul neamurilor în Cilicia, Licaonia, Galatia, vestul Asiei Mici, dar și în Grecia, fiind considerată îndeobște drept cea mai rodnică, din punctul de vedere al propovăduirii evanghelice. În fine, în cea de-a treia călătorie misionară, pe care Pavel a întreprins-o între anii 53 și 58 d. Hr., Apostolul a vizitat comunitățile deja întemeiate și a redactat și cele patru mari epistole ale sale, în afara celei către Evrei: *Romani*, 1 și 2, *Corinteni* și *Galateni*¹⁴.

Sfântul Pavel socotea că, încă din vremea sa, Evanghelia „a fost propovăduită la toată făptura de sub cer” (Coloseni 1:23), ceea ce ne-ar putea împinge să concluzionăm, coroborând această informație cu cea conținută de Matei 24:14, că s-a și împlinit vremea sfârșitului, încă din perioada apostolică. Cu toate acestea, însă, mesajul paulin este altul, întrucât Apostolul neamurilor distinge, în opera și activitatea sa, între „vremurile cele de pe urmă” (Evrei 1:2) și „ziua Domnului” (2 Tesaloniceni 2:3), ca sfârșit al veacurilor. Ca în întreaga teologie neotestamentară, și în corpusul paulin domină ideea că veacurile cele de pe urmă au început odată cu evenimentele ce l-au avut în centru pe Mântuitorul Hristos. Așadar, creștinii trăiesc încă de pe atunci într-o anumită stare, diferită de cea care exista înainte de venirea Fiului lui Dumnezeu¹⁵, dar care va fi și ea înlocuită, în „ziua Domnului” sau „ziua lui Hristos Iisus” (Filipeni 1:6) cu o nouă stare, mult superioară, întrucât vom fi adunați împreună cu El (2 Tesaloniceni 2:1). Așadar, „vremurile cele de pe urmă”, pe care omenirea le parcurge încă de la venirea Mântuitorului, reprezintă, de fapt, tocmai perioada

¹⁴ O bibliografie selectivă privind viața și activitatea Sfântului Apostol Pavel ar include, cu siguranță, titlurile: Robert E. Picirilli, *Paul The Apostle*, Moody Publishers, Chicago, 1986; F.F. Bruce, *Paul: Apostle of the Heart Set Free*, Eerdmans, Grand Rapids, 2000; Gene A. Getz, *Paul: Living for the Call of Christ*, B&H Books, Nashville, 2000; Charles R. Swindoll, *Paul: A Man of Grace and Grit*, Thomas Nelson, Nashville, 2002; John Pollock, *The Apostle: A Life of Paul*, David C. Cook, Colorado Springs, 1994; Marie-Françoise Baslez, *Saint Paul*, Fayard, Paris, 1991; Alain Decaux, *L'avorton de Dieu: une vie de Saint Paul*, Perrin/Desclée de Brouwer, 2003.

¹⁵ Heinz Geisen, *Eschatology in the Philippians*, în Stanley E. Porter (ed.), „Paul and His Theology”, Brill, Leiden & Boston, 2006, p. 218.

propovăduirii Evangheliei, propovăduire care, la final, va da mărturie cu privire la starea fiecărui om, după cum el și-a însușit ori a refuzat mesajul evanghelic.

Ideea, potrivit căreia cea de-a doua venire a Domnului este iminentă, cuprinsese, încă din primul secol, mare parte din comunitățile creștine. În epistolele sale, Sfântul Pavel încearcă, adesea, să tempereze curentul eshatologic, dar Evangheliile – care deși relatează evenimente mai vechi, sunt scrise, în mare parte, ulterior corpusului paulin – întrețin acest curent, care se exacerbează îndeosebi după scrierea și răspândirea Apocalipsei Sfântului Ioan, în finalul primului veac. Nu o dată, Pavel este nevoit să readucă entuziasmul în sânul comunităților creștine, dezamăgite de faptul că *parousia* întârzie¹⁶. Sigur că tradițiile evanghelice existau deja în vremea sa, chiar dacă au fost fixate în scris mai târziu, astfel încât Apostolul neamurilor încearcă să motiveze întârzierea momentului celei de-a doua veniri a lui Hristos tocmai prin intermediul acestor tradiții, conform cărora evenimentul nu se putea petrece decât după împlinirea anumitor profeții.

Pavel percepea eshatologia și într-un sens profund particular, după cum reiese din declarațiile sale: „Căci pentru mine viață este Hristos, și moartea un câștig. (...) doresc să mă despart de trup și să fiu împreună cu Hristos, și aceasta e cu mult mai bine” (Filipeni 1:21,23). Astfel, pentru el, propovăduirea Evangheliei însemna și transmiterea acestei stări, de permanentă oscilare între satisfacerea misiunii pământești și dorul după întâlnirea cea mai presus de fire cu Hristos. În cursul activității sale misionare, Sfântul Pavel nu dă niciodată senzația că ar fi conștient de faptul că prin însăși această activitate, de vestire a Evangheliei, contribuie la apropierea sfârșitului general, în sensul afirmat de Iisus la Matei 24:14. Apostolul este preocupat de răspândirea rapidă și pe arii cât mai extinse a mesajului creștin, tocmai pentru că știe că trăiește în vremurile cele de pe urmă, iar lumea întreagă trebuie să cunoască Evanghelia, pentru a se putea bucura în ziua Domnului. El face tot posibilul pentru ca neamurilor să le fie vestit mesajul creștin, Evanghelia împărăției, îndurând, pentru satisfacerea acestui măreț scop, prigoniri, întemnițări, loviri și, în cele din urmă, moarte martirică la Roma.

În interpretarea patristică, după cum vom vedea, în particular la Sfinții Ioan Gură de Aur și Teofilact de Ohrid, dar și la Eutimie Zigabenu, rolul lui Pavel în împlinirea dimensiunii globale a creștinismului va fi puternic evidențiat, insistându-se pe ideea că „sfârșitul” menționat la Matei 24:14 s-a și petrecut odată cu căderea Ierusalimului, fiind precedat de vestirea Evangheliei la toate neamurile – informație pe care tâlcuitorii o extrag din afirmația paulină de la Coloseni 1:23. În activitatea sa, însă, Apostolul a fost mult mai preocupat de demontarea ideologiei imperiale, care domina lumea greco-romană, decât de

¹⁶ Vicky Balabanski, *Eschatology in the making: Mark, Matthew and the Didache*, Cambridge University Press, 1997, p. 1-2.

proclamarea sfârșitului Legii vechi¹⁷ – care ar implica și căderea Ierusalimului –, întrucât, după cum el însuși mărturisea, principalii destinatari ai prediciei sale erau neamurile, iar nu evreii: „Mie mi-a fost încredințată Evanghelia pentru cei netăiați împrejur, după cum lui Petru Evanghelia pentru cei tăiați împrejur” (Galateni 2:7).

Interpretarea patristică a versetului Matei 24:14

În literatura patristică, comentariile și omiliile la Evanghelia după Matei nu ocupă un spațiu foarte mare. În creștinismul răsăritean, au scris opere dedicate în exclusivitate acestei cărți neotestamentare numai Origen (184-253)¹⁸ și Sfântul Ioan Hrisostom (349-407)¹⁹, dar există și fragmente ale Sfântului Chiril al Alexandriei (376-444)²⁰, ale Sfântului Teodor Stratilat (sau Teodor de Heraclea; † 319)²¹, ale lui Teodor de Mopsuestia (350-428)²² și chiar și ale ereticului episcop Apolinarie de Laodiceea († 390)²³, în care subiectul principal este scrierea mateiană. În Apus, cele mai importante comentarii îi aparțin Sfântului Ilarie de Poitiers (300-368)²⁴, Sfântului Maxim de Torino (decedat între 408 și 423)²⁵, Fericitului Ieronim (347-420)²⁶ și episcopului Chromatius de Aquileia († 406)²⁷. Cât privește strict pasajul Matei 24:14, deși referiri la acesta se regăsesc, desigur, în numeroase opere aparținând diferiților autori patristici – în particular, în comentariile și omiliile mai sus menționate –, totuși cele mai importante interpretări le găsim la Origen, Eusebiu de Cezareea (263-339) și Sfântul Ioan Hrisostom.

Marele teolog și scriitor african, **Origen din Alexandria**, plasează versetul în discuție în contextul general al discursului eshatologic al Domnului.

¹⁷ Seyoon Kim, *Christ and Caesar: The Gospel and the Roman Empire in the Writings of Paul and Luke*, Eerdmans, Grand Rapids & Cambridge, 2008, p. 3.

¹⁸ *Commentariorum in Matthaeum libri 12-13* (versio latina), în „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller” (GCS) 38; *Commentariorum in Matthaeum libri 10-17*, în GCS 40.

¹⁹ *Commentarius in sanctum Matthaeum evangelistam*, în PG 57; *Homiliae in Matthaeum*, în PG 58.

²⁰ *Fragmenta in Matthaeum*, în Joseph Reuss (ed.), *Matthäus-Kommentare aus der griechischen Kirche*, Akademie-Verlag, Berlin, 1957, p. 153-269.

²¹ *Ibidem*, p. 55-95.

²² *Ibidem*, p. 96-135.

²³ *Ibidem*, p. 1-54.

²⁴ *In Matthaeum*, în „Sur Matthieu I & Sur Matthieus II”, ed. Jean Doignon, SC 254 & SC 258, Éds. du Cerf, Paris, 1978 & 1979.

²⁵ *Opus imperfectum in Matthaeum*, în Almut Mutzenbecher (ed.), „Maximi episcopi Taurinensis collectionum sermonum antiquam”, Corpus Christianorum Series Latina (CCSL) 23, Brepols, Turnhout, 1962.

²⁶ *Commentariorum in Matthaeum libri iv*, în D. Hurst, M. Adriaen (eds.), „Sancti Hieronymi Presbyteri Opera: Pars 1.7”, CCSL 77, Brepols, Turnhout, 1969.

²⁷ *Tractatus in Matthaeum*, în R. Étaix, J. Lemarié (eds.), „Chromatii Aquileiensis opera”, CCSL 9a, Brepols, Turnhout, 1974.

El insistă pe faptul că, în vremea sa, multora dintre popoarele cunoscute nu li se vestise încă mesajul evanghelic. Printre acestea, el îi enumeră pe etiopienii de dincolo de fluviu (cel mai probabil e vorba despre Nil), pe seri, pe unii locuitori din răsărit, pe britani și germani, dar și pe barbarii daci, sarmați și sciți (*vel apud Barbaros Dacos et Sarmats et Scythas*). Important pentru istoria creștinismului românesc este faptul că Origen afirmă, cu privire la daci, sarmați și sciți, că „cei mai mulți încă n-au auzit cuvântul Evangheliei”²⁸, afirmație din care se poate deduce că, totuși, unii dintre strămoșii noștri fuseseră evanghelizați, până în debutul veacului al treilea²⁹.

Interpretarea, pe care Origen o oferă pasajului, este în deplin acord cu ansamblul eshatologiei neotestamentare, dar și cu ideea expansionismului mesajului creștin. El afirmă categoric că toate aceste popoare, cărora nu li s-a propovăduit pe deplin cuvântul evanghelic, îl vor auzi până la sfârșit, chiar dacă acest lucru s-ar putea petrece numai în zilele cele de pe urmă. Scriitorul alexandrin leagă interpretarea versetului Matei 24:14 de cea a pasajelor Matei 24:9 și Ioan 15:20, evidențiind faptul că, pe măsură ce mesajul creștin își împlinește dimensiunea globală, propovăduitorii săi sunt tot mai asupriți de către popoarele care refuză să-l accepte. Astfel, propovăduirea devine o mărturie (lat. *testimonium*), termen care, în limba greacă – *μαρτυρία* – are atât sensul de *mărturie*, cât și cel de *martiriu*³⁰, împlinindu-se cuvântul Domnului: „Atunci vă vor da pe voi spre asuprire și vă vor ucide și veți fi urâți de toate neamurile pentru numele Meu” (Matei 24:9). Celor care erau de părere că Evanghelia este deja propovăduită tuturor neamurilor, în sensul că le este accesibilă, a fost făcută publică, Origen le răspunde – pe lângă invocarea excepției neevangelizării popoarelor mai sus menționate – făcând apel la corpusul paulin, că sfârșitul oricum nu poate veni încă, pentru că nu s-a arătat „omul nelegiurii, fiul pierzării” (*ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας* – 2 Tesaloniceni 2:3)³¹.

La câteva decenii după Origen, cronicarul palestinian **Eusebiu de Cezareea** era de părere că, întreaga lume a fost umplută, deja, de învățătura lui

²⁸ V. Iliescu, V. C. Popescu, G. Ștefan, *Izvoare privind istoria României*, vol. I: *De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1964, p. 717.

²⁹ Lucru confirmat, de altfel, de Origen însuși, în comentariul său la cartea Genezei, după cum mărturisește Eusebiu de Cezareea, *Historia Ecclesiastica*, III, 1, în GCS 9.1, p. 188.

³⁰ G. W. H. Lampe (ed.), *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961, p. 828.

³¹ Origen, *Commentariorum in Matthaeum libri 12-13* (versio latina), 39, în GCS 38, Leipzig, p. 74-77. Și în viziunea Sfântului Chiril al Ierusalimului există o strânsă legătură între pasajul Matei 24:14 și capitolul al doilea al celei de-a doua Epistole a Sfântului Pavel către Tesaloniceni. Părintele palestinian observă că, în vremea sa, mesajul evanghelic a fost foarte larg răspândit și, ca o dovadă că sfârșitul se apropie, aduce faptul că deja Antihristul își trimite înaintemergătorii, în persoana ereziarhilor (*Catecheses ad illuminandos*, 15, în J.S. Rupp, „Patris nostri Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia”, 2, Monaci, 1860, p. 162).

Hristos³². De altfel, pentru Eusebiu, scopul principal în care trebuie folosit pasajul Matei 24:14 nu este acela de a arăta că vestirea universală a Evangheliei are o conotație eshatologică, ci de a demonstra tuturor veracitatea cuvintelor Domnului, care a prevăzut această expansiune globală a mesajului creștin³³. Faptul că Apostolii au început, realmente, să predice tuturor neamurilor, având asigurarea că mesajul lor este destinat întregii lumii și că va fi auzit, mai devreme sau mai târziu, de toate popoarele, este pentru teologul palestinian consecința puternicei impresii pe care dumnezeirea lui Hristos a avut-o asupra lor. Apostolii nu ar fi avut convingerea că pot, cu adevărat, să răspândească mesajul evanghelic în întreaga lume, dacă Iisus nu le-ar fi dovedit că toate cuvintele Sale au deplină acoperire și izvorăsc dintr-o cunoaștere mai presus de fire a lucrurilor³⁴. Așadar, trăind la începuturile Imperiului creștin și fiind un intim colaborator al Sfântului împărat Constantin cel Mare, Eusebiu de Cezareea ignoră, în tâlcuirea pe care o dă pasajului Matei 24:14, conotațiile eshatologice, probabil și din cauza entuziasmului care îi domina pe creștinii din acea vreme, prilejuindu-le, mai degrabă, bucuria pentru încheierea persecuțiilor și acceptarea creștinismului în Imperiu, decât reflecția asupra sfârșitului lumii.

Interesantă este interpretarea **Sfântului Ioan Gură de Aur** sau **Hrisostom**, care consideră că sfârșitul despre care vorbește Mântuitorul Iisus Hristos nu trebuie înțeles într-un sens eshatologic universal, ci ca referindu-se strict la căderea Ierusalimului, la sfârșitul, așadar, al lumii iudaice și al Legii celei vechi. Sfântul Ioan își întemeiază tâlcuirea pe faptul că, anterior, în versetele de la începutul capitolului 24 din Evanghelia după Matei, Iisus vorbește despre Ierusalim și despre Templu, zicând că „nu va rămâne aici piatră pe piatră, care să nu se risipească” (Matei 24:2). Însă, pentru ca o atare interpretare să fie corectă, trebuia ca Evanghelia să se fi propovăduit deja la toate neamurile, încă înainte de căderea Ierusalimului. Marele arhiepiscop al Constantinopolului consideră că acest lucru chiar s-a realizat, și aduce în sprijinul său două afirmații ale Sfântului Apostol Pavel. Acesta, citând la rândul său din cartea Psalmilor, spune despre propovăduitori că, „în tot pământul a ieșit vestirea lor și la marginile lumii cuvintele lor” (Romani 10:18) și afirmă că Evanghelia „a fost propovăduită la toată făptura de sub cer” (Coloseni 1:23). Așadar, concluzionează Sfântul Ioan Hrisostom, mesajul creștin a ajuns în toată lumea (*οἰκουμένη*), prin zelul lui Pavel și al celorlalți Apostoli³⁵, astfel încât,

³² Eusebiu de Cezareea, *De laudibus Constantini*, 16, 8, în GCS 7, p. 251.

³³ Idem, *Theophania*, III, în GCS 11.2, p. 129.

³⁴ Idem, *Demonstratio euangelica*, III, 7, în GCS 23, p. 141.

³⁵ Fericitul Ieronim este de părere că, până și popoarele care nu au avut parte de predica directă a vreunui Apostol sau ucenic al Domnului au cunoscut, totuși, mesajul evanghelic încă din primele veacuri, prin intermediul neamurilor deja evanghelizate cu care au intrat în contact; St. Jerome, *Commentary on Matthew*, IV, trans. Thomas P. Scheck, The Catholic University of America Press, 2008, p. 241.

împlinindu-se acest cuvânt al Domnului, s-a petrecut și căderea Ierusalimului sub romani, în anul 70 d. Hr.³⁶. Această interpretare hrisostomică este, în parte, asemănătoare cu cea oferită de Sfântul Ilarie de Poitiers, cu deosebirea că scriitorul latin identifică, totuși, în versetul Matei 24:15, figura Antihristului³⁷, în vreme ce Sfântul Ioan consideră că „urâciunea pustirii”, despre care vorbește Iisus, citând din cartea profetului Daniel (9:27), îi desemnează pe cuceritorii Ierusalimului. Cum, însă, în eshatologia creștină, figura Antihristului este asociată cu cea de-a doua venire a Domnului și, deci, cu sfârșitul acestei lumi, tâlcuirea Sfântului Ilarie se încadrează, în cele din urmă, în viziunea eshatologică ce însoțește expansiunea creștinismului.

Vedem, așadar, că interpretarea patristică insistă, în cele mai multe cazuri, pe faptul că mesajul creștin este pe cale sau deja și-a împlinit dimensiunea globală, fiind propovăduit, în mod direct sau indirect, tuturor neamurilor, încă din veacurile patristice. Dacă, pentru Sfântul Ioan Gură de Aur, versetul Matei 24:14 și-a epuizat înțelesul încă din epoca apostolică, pentru ceilalți Părinți așteptarea sfârșitului era încă vie, aceasta și din cauza prigonirilor, ereziilor, schismelor și atacurilor la care erau supuși creștinii dreptcredincioși din partea statului, a ereticilor și a păgânilor. Tâlcuirea hrisostomică va fi preluată, însă, de scriitorii creștini de după triumful Ortodoxiei, în anul 843. Episcopul Teofilact de Ohrid sau Teofilact al Bulgariei (c. 1050 – 1107), care a trăit și a scris într-o epocă relativ liniștită pentru teologia creștină, preia comentariul hrisostomic, precizând că sfârșitul, despre care se vorbește în Evanghelie, este al Ierusalimului, iar nu al întregii lumi³⁸. Eutimie Zigabenu († c. 1118) nu numai că adoptă aceeași linie de interpretare ca Sfinții Ioan Hrisostom și Teofilact, ci chiar pomenește numele generalului roman Titus, cuceritorul Ierusalimului, atunci când tâlcuiește „urâciunea pustirii”, descrisă în Matei 24:15.

Concluzii

Ansamblul învățăturii biblice și patristice confirmă faptul că propovăduirea mesajului evanghelic tuturor popoarelor este o sarcină fundamentală pentru creștini. Chiar dacă impresia unor teologi și simpli credincioși din perioadele apostolică și patristică era aceea că Evanghelia fusese deja propovăduită în întreaga lume, totuși, zilele noastre stau mărturie pentru faptul că misiunea creștină se află în plină desfășurare. Cuvintele Mântuitorului Iisus Hristos, de la Matei 24:14, au o cuprindere foarte largă și privesc Biserica în aspectul său dinamic, de expansiune globală. Ca atare, ele nu pot fi considerate ca referindu-se strict la lumea greco-romană, după cum nu poate fi

³⁶ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Homiliae in Matthaeum*, LXXV, în PG 58, col. 688-691.

³⁷ Sfântul Ilarie de Poitiers, *Commentarius in Evangelium Matthaei XIV-XXXIII*, în Sources Chretiennes 258, p. 110.

³⁸ Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei, *Ennaratio in Evangelium Matthaei*, în PG 123, col. 409.

socotit întregul discurs eshatologic din Matei 24:1 – 25:46 ca limitându-se la căderea Ierusalimului. Evenimentul istoric este și el prevăzut, dar limbajul distrugerii este împrumutat de Iisus pentru descrierea sfârșitului general al lumii. Acest moment este descris în imagini cutremurătoare, pentru că așa va apărea el și celor drepti și celor păcătoși, însă consecințele vor fi, desigur, corespunzătoare faptelor fiecăruia. De aceea, așteptarea eshatologică din creștinismul primar se instalase pe fondul conștientizării de către creștini a caracterului lor de nou popor ales al lui Dumnezeu, iar denumirea, pe care aceștia o foloseau cu referire la ei înșiși – sfinți (ἅγιοι) –, evidențiază și ea linia de demarcație pe care o puneau între creștini și necreștini³⁹. Așadar, dacă acceptăm că discursul Domnului din Matei 24:1 – 25:46 este unul cu conținut eshatologic universal – și am văzut că acest lucru este foarte probabil –, rezultă că universalismul, care caracterizează mesajul evanghelic, are o puternică implicație eshatologică. Vestirea Evangheliei trebuie făcută la nivel global, astfel încât, la sfârșitul veacurilor nimeni să nu se poată prevala, la Judecată, de necunoașterea ei. În momentul în care această misiune va fi îndeplinită, se vor petrece și cele anunțate de Iisus în discursul Său eshatologic. Pe de altă parte însă, Mântuitorul Însuși, vorbind despre a doua Sa venire, spune: „Iar de ziua și de ceasul acela nimeni nu știe, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl” (Matei 24:36), ceea ce înseamnă că, deși vom avea o multitudine de semne și poate vom crede – asemenea creștinilor din epoca primară – că vestirea Evangheliei la toate neamurile a fost realizată, totuși, nu vom putea niciodată să afirmăm că și cunoaștem momentul venirii Domnului. În orice caz, până ce creștinii nu-și vor împlini misiunea de a face cunoscut mesajul evanghelic întregii lumi, în mod corect și deplin, sfârșitul nu va veni. Iar acest lucru implică și o bucurie, dar și o întristare: bucurie – pentru că omului îi mai rămâne timp pentru a-și așeza viața pe făgașul corect, și întristare – pentru că se amână adunarea noastră împreună cu Hristos (2 Tesaloniceni 2:1).

MATTHEW 24:14: THE GLOBAL DIMENSION OF THE GOSPEL MESSAGE AND ITS ESCHATOLOGICAL MEANING

(Abstract)

The dynamic aspect of Christianity implies an active preaching of the Gospel, respecting the human freedom to adhere or not to Christ's teachings. The Christian mission cannot be considered accomplished until the Gospel is made known to all the nations. This moment, though, has, in Mt. 24:14, a shocking eschatological connotation. The present study aims to present the connection between the global dimension of the Christian message and eschatology, in the context of "Lord's great eschatological

³⁹ Termenul grecesc ἅγιος are sensul primar de „nepământesc”.

discourse”, in chapters 24 and 25 of Matthew’s Gospel, also using the Patristic interpretations, which bring into light a multitude of nuances in Jesus’ words.

Keywords: Globalization, Universalism, Christianity, The Gospel of Matthew.

IMPORTANȚA STILULUI BRÂNCOVENESC ÎN ARTA BISERICĂ ROMÂNEASCĂ

GHEORGHE GHIȚURIN

Constantin Brâncoveanu, martirul și sfântul, iubitorul de neam și de credință, este considerat „una dintre cele mai remarcabile figuri ale istoriei românești, una dintre cele mai importante individualități, creatoare în ultimă instanță, ale culturii românești”¹. A domnit începând cu anul 1688 și „a condus destinele Țării Românești cu adâncă pricepere și cu înaltă priveghere. Om de carte și cu gust de ceea ce este frumos, a prețuit și sprijinit mișcarea culturală românească”².

Având ca preocupare construirea de palate și case în diverse urbe, pe moșii sau în interiorul ctitoriilor mănăstirești, pentru sine și pentru familia sa, multe dintre aceste edificii au devenit „puncte de cristalizare”³ ale noului stil în curs de afirmare. Este vorba despre stilul brâncovenesc, care a inaugurat o nouă etapă în istoria artei românești. Impulsionat și sprijinit fiind, încă de la început, atât de către soția sa, Maria, cât și de către boieri, sfetnici, meșteri străini sau localnici, Constantin Brâncoveanu se înscrie în rândul marilor personalități ale istoriei medievale românești⁴.

Fără să ne propunem o enumerare a principalelor monumente zidite de către Brâncoveanu, vom aminti, în continuare, câteva ctitorii și construcții arhitectonice, ce ne vor face să reflectăm la minunatele opere de artă ale culturii noastre românești.

Astfel, în anul 1683⁵ a refăcut ctitoria fraților Craiovești de la Mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea), căreia i-a donat o Evanghelie, și a construit, la Potlogi, o biserică unde se remarcă arcaturile.

· Articolul face parte din lucrarea de doctorat, intitulată *Ctitorii domnești și boierești din județul Olt, ridicate până în secolul al XIX-lea*.

· Doctorand al Universității „Valahia” din Târgoviște; alin_ghiturin@yahoo.com

¹ Ion Miclea, Radu Florescu, *Hurezi*, București, Editura Meridiane, 1980, p. 8.

² Nicolae Șerbănescu, *Constantin Brâncoveanu, ctitor de cultură românească*, în „B.O.R.”, nr. 9-10/1964, anul LXXXII, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, p. 880.

³ *Ibidem*.

⁴ G. Popescu-Vâlcea, *Inițiator și protector al unui nou stil în Artă Românească: stilul brâncovenesc*, în „B.O.R.”, nr. 9-10/1964, anul LXXXII, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, p. 900.

⁵ *Ibidem*, p. 902.

În anul 1696 a construit, în apropiere de Drăgășani, Biserica Mamul, ale cărei fresce redau tabloul ctitorilor: Brâncoveanu cu soția sa, Maria, cât și părinții și strămoșii lui Brâncoveanu: Matei Basarab cu doamna Elena⁶.

Putem aminti, de asemenea, casele Băniei din Craiova, Conacul de la Obilești, casa de la Stoienesti, palatele de la Potlogi, Mogoșoaia și Doicești, casa de la Brașov, Palatul de la Sâmbăta-Făgăraș⁷, mănăstirile Hurezi și Brâncoveni. Toate aceste monumente amintite, precum și altele nementionate, din perioada lui Constantin Brâncoveanu, întregesc tabloul unei epoci glorioase din trecutul nostru național.

Numeroși vizitatori de seamă, atât din Occident, cât și din Orient, care au poposit pe meleagurile țării noastre, au lăudat inițiativele de construcție arhitectonică ale domnitorului Constantin Brâncoveanu. Printre ei, Henry Focillon spunea că, „la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, arta, îmbogățită din abundență cu contribuții din străinătate, reflectă un fast imperial”⁸.

Țara Românească, și în special întinderea uniformă a Bucureștilor cu frumusețile sale, cu mărețele biserici și mănăstiri, cu școlile și clădirile sale, l-a impresionat adânc pe patriarhul Atanasie Dabbas, după cum însuși mărturisește în prefața grecească a „Liturghierului greco-arab”, tipărit la Snagov, în 1701, de iscusitul tipograf Antim Ivireanul. El a găsit o țară împodobită și înfrumusețată „cu atâtea sfinte și cu adevărat împărătești biserici și mănăstiri, și cu alte multe și prețioase și mărețe clădiri și zidiri spre folosul și binefacerea locuitorilor și mai ales cu seminarii și școli pentru felurite științe și studii”⁹.

Pericolul iminent al năvălirilor asupra țărilor române i-a făcut pe domnitori să conștientizeze faptul că, împotriva dușmanilor țării, principalul instrument de luptă este cultura. De aceea, ei fac din așezămintele și ctitoriile lor puncte marcante de luptă, dar și adevărate „stavile”, care vor dăinui peste veacuri și vor atesta documentar istoria poporului român pe aceste meleaguri. Chiar și prin inițiativele artistice, conducătorii epocii medievale creează un instrument de prestigiu și de protectorat spiritual, nu numai în interiorul țării, dar și în spațiul orientului ortodox¹⁰.

Constantin Voievod martir a fost conștient și convins de ideea unității românești, pe care a susținut-o și a promovat-o nu numai prin importante măsuri economice și politice, ci, mai ales, prin cele legate de spiritualitate¹¹. În

⁶ *Ibidem*.

⁷ Vasile Drăguț, *Arta brâncovenească*, București, Editura Meridiane, 1971, p. 17.

⁸ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 901.

⁹ Ioan I. Rămureanu, *Constantin Brâncoveanu, sprijinitor al Ortodoxiei*, în „B.O.R.”, nr. 9-10/1964, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, p. 924.

¹⁰ Emanoil Băbuș, *Elemente bizantine în arta bisericească din Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în „B.O.R.”, nr. 1-2/1990, anul CVIII, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, p. 168.

¹¹ Alexandru M. Ioniță, recenzie la *Constantin Brâncoveanu* (redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu), București, Editura Academiei Române, 1989, 285 p.,

mare parte, ctitoriile lui Constantin Brâncoveanu, sunt un fel de „manifest artistic, stabilit tocmai pentru a marca originalitatea concepției sale și pentru a oferi un exemplu de putere, de gândire originală și de afirmare a specificului național”¹².

Cultura românească, cu arta și monumentele sale arhitectonice, a reprezentat un liant sigur al dezvoltării societății noastre românești, determinându-i și caracterele sale firești¹³. Fiind strâns legată de biserică și stat, arta românească veche a mers pe un drum de sine stătător, desprinzându-se încă de la început un stil aparte al monumentelor din fiecare provincie, bunăoară un stil moldovenesc și un stil muntenesc brâncovenesc. Totuși, legat de alcătuirea și chiar de evoluția acestor stiluri, un rol de seamă l-au avut felurile „înfrâuriri străine”¹⁴, ce au pătruns în arta românească de la popoarele vecine, cu care țările române au avut strânse legături economice, politice, culturale și bisericești.

În mare parte, moștenind de la bizantini structura arhitectonică bisericească și nu numai, realizarea unei arte proprii la români, după întemeierea Principatelor, nu exclude înfrâuririle străine: armenesti, sârbești, bulgărești, ucrainene, rusești sau din Apus¹⁵. Astfel, Valeriu Anania spunea că, „ceea ce numim noi „începuturi” ale vechilor noastre biserici și mănăstiri sunt, în realitate, continuări, prefaceri sau înnoiri”¹⁶.

Specialiștii consideră că, începând cu epoca brâncovenească, vechiul stil de biserică bizantină din țara noastră a dispărut complet, iar cel sârbeșc a suferit modificări atât de substanțiale, încât cu greu mai poate fi recunoscut. În lucrarea lui Valeriu Anania se admite faptul că, „formele de împrumut se subțiază treptat și iau chipul unei matrițe autohtone, prin care geniul românesc absoarbe ceea ce simte că-i este propriu și leapădă ceea ce consideră că nu-i folosește”¹⁷.

Brâncoveanu a fost unul dintre cei mai culți voievozi, beneficiar al curentelor culturale din Constantinopol și Padova, un adevărat om al Renașterii¹⁸.

Din punctul de vedere al artei cu stilurile ei arhitecturale, la curtea lui Brâncoveanu se intersectau două influențe cu totul diferite: una venită direct din Occidentul catolic și romanic (influența italiană) și alta venită din sud-estul

publicată în „B.O.R.”, nr. 1-2/1990, anul CVIII, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, p. 183.

¹² Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, 1980, p. 6.

¹³ Gh. Moiescu, recenzie la P. Constantinescu-Iași, *Influențe ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi românești*, București, 1951, 237 p., publicată în „M.O.”, nr. 1-3/1954, an VI, p. 110.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 111.

¹⁶ Valeriu Anania, *Cerurile Oltului*, Râmnicu Vâlcea, Editura Episcopiei Râmnicului și Argeșului, 1990, p. 74.

¹⁷ *Ibidem*, p. 96.

¹⁸ *Ibidem*, p. 92.

ortodox (influența grecească)¹⁹. Stilul brâncovenesc răsare și crește din pământul țării, dar se hrănește dintr-un văzduh mult mai larg.

Valeriu Anania, recunoscând meritele deosebite în ceea ce privește construcțiile, dar și arta, în general, din timpul marelui domnitor al Evului Mediu din Țara Românească, spunea: „Îl iubesc pe Brâncoveanu pentru că a știut să fie contemporan cu Occidentul fără să devină neapărat occidental. Din frumusețile apusului a luat numai atât, cât a crezut că-i trebuie spre a da frumuseților neamului său un spor de frumusețe²⁰. Acest stil, inițiat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, stilul brâncovenesc, este un factor nou, care asimilează ceea ce socotește bun și, în același timp, reînnoiește, cu posibilități locale minunate, fixând totul într-o sinteză plină de armonie²¹.

În construcțiile și monumentele brâncovenești, ceea ce ne atrage atenția, încă de la prima vedere, sunt proporțiile, siluetele și, mai ales, minunatele sculpturi în piatră sau zugrăvelile policrome. Nenumăratele planuri ale bisericilor vechi se continuă și în epoca lui Brâncoveanu, dar meșterii acestuia urmăresc să dea un sens mai adânc, acel „nou”, care se va concretiza, mai târziu, într-un stil aparte.

Din punctul de vedere al arhitecturii, stilul brâncovenesc, îndeplinind toate caracteristicile unui monument religios, se remarcă prin caracteristicile lui bizantine, cu forma exterioară și împărțirea interioară, adaptându-se, astfel, la cele mai înalte cerințe liturgice²². La mai toate locașurile de cult din epoca lui Brâncoveanu, și după aceea, întâlnim planul treflat al bisericii, având în interior formă de cruce, cu împărțirea în altar, naos, pronaos și tindă. O serie de cercetători sunt de părere că, bolta bisericii, la care turla navei este așezată printr-un sistem de arcuri treptate, este „o adaptare a metodelor de construcție derivată din arhitectura în lemn²³. Aceste metode sunt întâlnite, cu precădere, la bisericile de lemn din zona Maramureșului și la cele aflate în imediata vecinătate a Carpaților.

Specific stilului brâncovenesc este pridvorul adăugat bisericii pe stâlpi de piatră, „ca o deschidere spre liturghia cosmică²⁴. Acest detaliu, întâlnit bunăoară la mănăstirea Cozia, caracteristic artei medievale, simbolizează legătura dintre natura înconjurătoare, om și Dumnezeu.

Majoritatea istoricilor de artă au demonstrat că pridvorul brâncovenesc derivă din „loggia italiană” (foișorul)²⁵. Cu siguranță influențe au existat, „dar

¹⁹ Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, p. 880.

²⁰ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 96.

²¹ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 913.

²² Veniamin Tohăneanu, *Mănăstirea Brâncoveanu*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1965, anul X, p. 537.

²³ *Ibidem*, p. 541.

²⁴ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 34.

²⁵ *Ibidem*, p. 82.

asta nu exclude duhul creator românesc și că în artă participă forțe creatoare care pot exprima cu totul alte aspirații față de anumite direcții ale artei”²⁶.

Tradiția arhitecturii bizantine se poate remarca la locașurile sfinte brâncovenești, unde clopotnița este situată deasupra pronaosului sau pridvorului²⁷. Putem menționa că, această tradiție bizantină a fost „ca o soră mai mare” pentru arta medievală românească, dacă e să ne raportăm la elementele venite și adoptate pe această filieră.

Pentru o mai bună cunoaștere și pentru a studia mai îndeaproape importanța stilului de care ne ocupăm, este necesar să apelăm la „podoaba” cea mai de seamă a artei brâncovenești, la mănăstirea Hurezi.

Pe vremuri, mănăstirea Hurezi era îngrădită de un zid înalt de vreo 6 metri și gros de aproape un metru, construit din pietre de râu, încorporate, fiecare, în dreptunghiuri de cărămidă arsă. Acest zid, neuniform din cauza neregularităților terenului, a fost considerat ca o replică în miniatură a celui chinezesc²⁸. Pr. Ioan Barnea numește conglomeratul de la Hurezi un „complex mănăstiresc unic în pământul țării Românești”²⁹, format dintr-o biserică aflată în centru și alte patru împrejurul ei, asemenea unei cruci. Construcția Bisericii celei mari simbolizează răstignirea Mântuitorului Iisus Hristos, iar celelalte construcții prefigurează cele patru puncte cardinale, răspândirea creștinismului în toată lumea.

În cadrul ansamblului de la Hurezi exista și o locuință domnească cu „spații limpezi, senine, aerisite, dominate de cupole largi, cu arcadele sprijinite pe stâlpi de piatră”³⁰, pe care Brâncoveanu o avea în vedere ca reședință, în vremuri de restriște, poate pentru un timp mai îndelungat. Era alcătuită din săli de divan, camere pentru dormit și, ceea ce ne atrage atenția în mod deosebit, exista aici și o cameră secretă fără ferestre, cu o ușă bine ascunsă. Concomitent, Brâncoveanu a avut în vedere utilizarea acestui așezământ și ca punct strategic de ordin militar, dar și ca spațiu de recreere și reculegere, pentru el și familia sa³¹.

Construcția de la Hurezi este asemănătoare ctitoriei lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, imitând, în mare măsură, așa cum remarcă specialiștii, planul temeliei și generozitatea pronaosului. Privită din punct de vedere arhitectural, mănăstirea Hurezi adoptă o serie de elemente și idei, ce se vor concretiza într-o sinteză reușită a vremii: „Din goticul moldovenesc împrumută

²⁶ *Ibidem*, p. 84.

²⁷ S. Columbeanu, Radu Valentin, *Constantin Brâncoveanu și epoca sa*, București, Editura Științifică, 1967, p. 60.

²⁸ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 90.

²⁹ Ioan Barnea, *Ctitoriile bisericești ale lui Constantin Brâncoveanu*, în „B.O.R.”, nr. 1-6/1997 anul XV, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune ortodoxă, p. 121.

³⁰ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 9.

³¹ Victor Brătulescu, *Ctitoria de la Brâncoveni*, în „M.O.”, nr. 9-10/1964, anul XVI, p. 742.

chenarele ferestrelor; din loggia venețiană, dar și din prispa oltenească își însușește pridvorul deschis, cu coloane sculptate; din templul oriental de tip corintian aduce portalul de piatră, înalt, cu pisanie deasupra și vrejuri de floare împrejur”³². Izvorât din tradiție, dar nu mai puțin original, fiind un stil nou în toată puterea cuvântului, stilul brâncovenesc încorporează amănuntele altor stiluri, pentru a alcătui un întreg uniform, echilibrat, simetric și bine proporționat³³.

Așa cum am amintit mai sus, planul bisericii celei mari a Hurezilor este în formă de cruce (treflă), cu două turle și o abisidă. Biserica cea mare se remarcă prin: pronaos în formă dreptunghiulară, mult mai larg decât naosul, iar pridvorul se sprijină pe zece coloane de piatră sculptată, încoronate de capiteli corintiene și legate între ele prin arcade semicirculare³⁴. Turlele de la Hurezi și modalitatea de lucru a ferestrelor ar evidenția o influență moldovenească, venită, poate, prin intermediul bisericii Stelea din Târgoviște, ctitorie a lui Vasile Lupu³⁵.

Arhitectura brâncovenească este fidelă, în mare parte, tradiției³⁶, dar nu se limitează numai la aceasta, ci caută să înnoiască, pe alocuri, cu alte elemente, ori găsind soluții inovatoare adecvate pentru rezolvarea problemelor tehnice, ceea ce va da artei acesteia noi un suflu de eleganță, de suplețe și de bun gust.

După căderea Constantinopolului, numeroși artiști și oameni de cultură, dar mai ales meșteri iscusiți ai artei bizantine, au pătruns în spațiul țărilor române, influențând, în mare măsură, felul de a construi³⁷.

În general, stilul brâncovenesc în pictură și în artă, ca și curentul brâncovenesc în cultură, este ilustrativ. Acest stil este reprezentativ prin echilibrul elementelor și formelor artistice, caracteristic prin coerența și armonia modelelor, care-i dau „un aspect clasic cât se poate de evident, deși, din punctul de vedere al raporturilor cu celelalte domenii de activitate socială, ne aflăm, fără îndoială, într-o perioadă postclasică”³⁸. În ceea ce privește pictura, stilul brâncovenesc se poate considera ca fiind o realizare deosebită; el este caracterizat tocmai de clasicitate, iar apariția și dezvoltarea sa se datorează unei perioade înfloritoare și de creație puternică.

Ceea ce caracterizează arta picturală din Țara Românească a secolului al XVII-lea și începutul celui următor, curentul brâncovenesc influențând, în mare măsură, modul redării pictografice, putem afirma că, în acest domeniu se constată o amplificare a scenelor cu vieți de sfinți (sinaxarul); se generalizează

³² Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 96.

³³ *Ibidem*.

³⁴ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 905.

³⁵ A. Sacerdoțeanu, *Constantin Brâncoveanu și ctitoriile sale din Oltenia*, în „M.O.”, nr. 9-10/1964, anul XVI, p. 715.

³⁶ Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 742.

³⁷ Veniamin Tohăneanu, *op. cit.*, p. 537.

³⁸ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p. 5.

tema judecății de apoi pe peretele de la răsărit al pridvorului; portretele votive se transformă în ample portrete de familie, în grup numeros în pronaos; apar portrete de meșteri; se dezvoltă decorația florală și geometrică³⁹.

Începând cu secolul al XV-lea, în pronaos vom întâlni portretele domnitorilor ctitori, de o parte și de alta a intrării, acestea reprezentând adevărate fresce istorice, de o inegalabilă valoare. În secolele următoare, alături de domnitori se pot remarca și boieri, negustori și meșteri. Sunt puține cazuri, înainte de Brâncoveanu, când meșterii au fost reprezentați pe zidurile unui monument religios. Tradiția iconografică nu admitea acest lucru. Meșterii lui Brâncoveanu trec peste aceste opreliști și crează ei înșiși o tradiție pentru viitor⁴⁰.

Tot în această perioadă se intersectează două stiluri ale picturii. Primul curent pictural, cel autohton, este reprezentat de renumitul zugrav Pârveu Mutu, iar cel de-al doilea este de factură atonită, balcanic, al cărui precursor este grecul Constantinos. Acesta din urmă a pictat biserica mare de la Hurezi (1693-1694), așa cum reiese din fresca din pridvor, unde apare însoțit de zugravul Ioan, de origine tot grec. Fiind un înfocat cercetător, dar și un practicant și un bun cunoscător al artei postbizantine târzii și al celei românești, precum și al inovațiilor din pictura barocă⁴¹, Constantinos a contribuit substanțial la realizarea unor opere de artă, importante – ca valoare –, pentru istorie și nu numai.

În timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, numărul zugravilor români a fost într-o continuă creștere, încât aceștia au putut să înfrumusețeze atât ctitoriile domnești, cât și pe cele ale marilor boieri, sau chiar și alte locașuri sfinte. Prin practică, meșteșugul zugrăviei se învâta de la cel mai priceput zugrav, care le transmitea ucenicilor săi cunoștințe de ordin teoretic și tehnic. Deseori, arta de a picta era transmisă din generație în generație. Zugravii lucrau asociați în grupuri mai mari⁴². Chiar și la Hurezi, pictura a fost executată de către mai multe echipe de meșteri, care au menținut un stil coerent în ceea ce privește exprimarea artistică, remarcându-se, în fond, ca un tot unitar.

Artiștii de la Hurezi nu se desprind de influența manualelor iconografice, însă nu fac din ele singura sursă de inspirație⁴³. Zugravii lui Brâncoveanu, în mare parte, sunt lipsiți de cunoștințe academice, dar, totuși, sunt înzestrați și cu un neîntrecut curaj. Dând frâu liber, adeseori, propriei lor creații și imaginații, ei au urmărit, în același timp, să rămână, pe cât posibil, în limitele iconografiei tradiționale⁴⁴.

³⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 231.

⁴⁰ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 907-908.

⁴¹ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 232.

⁴² *Ibidem*, p. 230.

⁴³ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 908.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 909.

În stilul brâncovenesc ne atrage atenția, în mod deosebit, mulțimea și varietatea temelor, cu numeroase personaje, cu figuri prelungi și pline, cu siluete suple, înalte, grațioase, în mișcare sau prinse în anumite situații elegante, exprimând fastul și noblețea domnească de altădată. Tot aici, remarcăm suprafețele largi, ornamentate cu flori care creează impresia unui ambient profund, calm, paradisiac. Culorile calde și aurul vin să dea o deosebită strălucire fiecărui detaliu, alcătuind așa-numita „bogăție cromatică”⁴⁵. Un accent deosebit se pune pe tratarea narativă, adesea de o clară voiciune și eleganță, maniera desenului manifestând un interes aparte pentru realitate. În acest sens, sunt prezentate scene din viață, hore cu lăutari, personaje în costumele epocii sau chiar amănunte din contemplarea directă a naturii⁴⁶.

Pictura brâncovenească caută să imite viața așa cum este ea, încercând să prindă chiar și cele mai mici detalii, inclusiv gesturile sau chiar efectele de lumină și umbră. Artiștii lui Brâncoveanu sunt dotați și cu un profund sentiment religios, de unde va rezulta concordanța între pictură și rugăciune⁴⁷. Datorită acestui fapt, bisericile, care au fost înzestrate cu acest stil de-a dreptul contemplativ și de înaltă ținută duhovnicească, sunt adevărate locașuri de reală simțire și prezență a lui Dumnezeu. Așa cum remarca G. Popescu-Vâlcea, „picturile sunt reprezentative nu numai spre a servi ca puncte de reper pentru rugăciune, ci pentru a povesti faptele și a îndeplini, mai mult decât oricând, o funcție artistică”⁴⁸.

Pictura murală a bisericii mari de la Hurezi, ansamblul cel mai important al Țării Românești, se caracterizează prin întinderea suprafețelor pictate, prin calitatea și unitatea întregului decor, prin întrebuințarea culorilor compuse, ceea ce denotă un mare efect artistic.

După cum menționează pisania pictată la 30 septembrie 1694 deasupra intrării în naos, biserica centrală a Hurezilor este opera a șase zugrăvi: Constantinos și Ioan, Andrei, Stan, Neagoe și Ioachim⁴⁹. Pe peretele de răsărit al pridvorului se pot vedea figurile meșterilor care au lucrat biserica, însoțite de inscripții referitoare la numele și calitatea lor: Istrate lemnarul, Vucașin Caragea pietrarul, Manea, vătaful zidarilor. Pe arcadele pridvorului se poate observa o interesantă decorație, pictată cu motive populare⁵⁰.

Reprezentative pentru arta bisericească, în general, sunt cele două mari scene – a raiului și a iadului⁵¹, realizate pe peretele ușii de intrare de la Hurezi. Alcătuită într-o manieră excepțională, această temă – a judecății – ne obligă să reflectăm la hotărârea finală a lui Dumnezeu, când dreptii vor fi primiți în

⁴⁵ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁶ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 233.

⁴⁷ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 909.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 906.

⁴⁹ Ioan Barnea, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 716.

Împărăția Lui și în cetele fericitorilor, iar cei păcătoși vor fi aruncați în grele chinuri, în focul cel veșnic al iadului. Iadul este reprezentat prin gura unui balaur, care scoate foc și care îi prinde în vârtoarea lui pe cei ce nu au fost corecți, din punct de vedere moral, în viața lor pe pământ. Interesantă prin elementele de folclor pe care le introduce, această reprezentare a raiului și a iadului s-a răspândit cu repeziciune, începând cu secolul al XVII-lea, la multe dintre bisericile din țara noastră.

În pronaosul bisericii de la Hurezi sunt pictate 43 de portrete de prinți și prințese, ce fac parte din marea familie care se leagă de numele lui Brâncoveanu. Interiorul impresionează prin bogăția încântătoare a culorilor, dar, mai ales, prin rafinamentul lucrărilor. Pereții bisericii, de la pronaos până în altar, sunt acoperiți cu zugrăveli în frescă, ce redau diferite secvențe biblice, sfinți din calendarul creștin, busturi ale unor prooroci ai Vechiului Testament, precum și ale unor personaje ale istoriei sfinte, „arabescuri și decorații de legătură între acestea, împodobesc pereți și bolți, îmbracă coloanele, acoperă arcurile și traversele care le leagă”⁵². Fondul zugrăvelilor, de un albastru profund, dar și multitudinea culorilor cu care artiștii jubilează în crearea frumoaselor chipuri de sfinți ostași, alcătuiesc un cadru calm și liniștitor, care asigură o stare sufletească unică și autentică.

În pronaos, figura lui Constantin postelnicul Cantacuzino, a lui Preda și Papa Brâncoveanu, a fraților domnului Constantin Brâncoveanu, sunt creații ale picturii portretistice, preluate de către meșterii domnului după fresce din alte părți, deoarece toți cei enumerați mai sus, la vremea aceea erau trecuți la cele veșnice.

Cu privire la istoria costumului din Evul Mediu, în picturile în care sunt ilustrați domnitorul împreună cu numeroasa sa familie, dar și cu rudele sale, veșmintele sunt din stoffe prețioase cu decorații florale de aur și argint, hainele sunt lungi și, de obicei, se poartă înaintea mantiiilor ce sunt căptușite cu blănuri de cea mai bună calitate. La unele dintre veșminte se remarcă aplecarea spre tendințele de factură orientală și occidentală, dar, nu mai puțin importante sunt și elementele și modelele locale, specifice vremii⁵³. Culorile costumelor sunt vii și pătrunzătoare, uneori mai deschise la femei, care poartă aceleași haine îmblănite pe deasupra, rochii lungi pe dedesubt, iar pe cap au văluri albe sau gălbui. Dintre podoabele ce se pot remarca la femeile din suita domnitorului, putem aminti șirurile de mărgăritare, purtate la gât, care erau alese și asortate ținutei, dar și inelele ce dădeau un plus de eleganță și putere, în același timp, indicând înalta poziție socială. Inele purtau și bărbații⁵⁴.

Întâistătorii familiei ne sunt prezentați cu barbă, exprimând responsabilitatea și puterea, dar și respectul de care se bucurau din partea celor

⁵² *Ibidem*.

⁵³ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 908.

⁵⁴ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 717.

din jur. În schimb, ceilalți erau înfățișați rași. În ansamblu, costumele zugrăvite de artiștii de la Hurezi aduc o contribuție meritorie la cunoașterea portului și a tendințelor în modă din acea perioadă.

De la un capăt la altul, pleiada operelor de artă, patronate de către Brâncoveanu, „sunt însuflețite de gustul frumosului, de linii armonioase, de culori cu tonuri calde, compuse din roșu, albastru, câteodată verde, precum și aur din belșug”⁵⁵.

Arta brâncovenească este pătrunsă și de o serie de elemente ce compun noutatea stilului, dintre care: „gustul pentru real, repartizarea pe cât se poate mai exactă a lucrurilor în scenă, darul observației...”⁵⁶. Toate acestea dau o notă aparte realizării cadrelor picturale, care se remarcă prin finețea execuției și urmărirea, cât mai exactă, a detaliilor.

Primele realizări ale picturii exterioare din epoca brâncovenească au fost executate pe fațade tencuite, într-o manieră tehnică și stilistică aparte, caracterizându-se prin amploare, diversitate, narativism și, în mod deosebit, punându-se în valoare reprezentarea simbolurilor religioase⁵⁷. Urmărind să explice importanța și originea picturii exterioare, specialiștii artei bizantine au afirmat că, aceasta a apărut ca un mijloc de educație religioasă a credincioșilor, o necesitate indispensabilă Bisericii, datorită faptului că majoritatea oamenilor erau neștiutori de carte. În fapt, pictura exterioară are un rol practic-pedagogic, fiind ca o carte deschisă, în care omul de rând citea învățătura dreptei credințe⁵⁸.

Tot din epoca brâncovenească sunt icoanele care s-au păstrat ca odoare de mare preț ale artei, și care au urmat îndeaproape temele iconografice ale celor din pictura murală. Trebuie specificat, însă, că ele au primit cadre frumos ornamentate din aur sau din argint, în ton cu stilul brâncovenesc⁵⁹.

Secolul al XVIII-lea și începutul celui următor reprezintă ultima fază a picturii medievale românești. În Țara Românească s-au continuat, pentru mult timp, tradițiile școlii brâncovenești de pictură bisericească (școala de la Hurezi și alte centre care au trecut și în Transilvania)⁶⁰. De asemenea, în perioada medievală, sculptura utilizează, în ceea ce privește originalitatea, motivele din arta noastră țărănească și nu are nimic comun cu vreo influență străină⁶¹. După cum preciza și Florentina Dumitrescu, sculptura este „determinată, în esența ei, de tehnică”⁶² și dorește „conturarea unei anumite gândiri și viziuni artistice”⁶³,

⁵⁵ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 913.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 914.

⁵⁷ Andrei Paleolog, *Pictura exterioară în țara românească*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 7.

⁵⁸ Veniamin Tohăneanu, *op. cit.*, p. 542.

⁵⁹ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 913.

⁶⁰ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 608.

⁶¹ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 911.

⁶² Florentina Dumitrescu, *Trăsături specifice ale sculpturii în lemn brâncovenești*, în „Pagini de veche artă românească”, II, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 260.

⁶³ *Ibidem*.

ea conducându-ne la descifrarea și înțelegerea operei ca produs al spiritului omenesc.

În ceea ce privește sculptura în piatră, abia către sfârșitul secolului al XVII-lea se poate vorbi despre o sculptură brâncovenească autentică, ce se reflectă în lucrările de decor, realizate de către artiștii de la Hurezi⁶⁴. Până atunci existau doar palide încercări, experimentări, căutări de forme și formule plastice noi. La Hurezi, dintre motivele artei sculpturale sunt preferate, cu precădere, cele florale, însă nu lipsesc nici cele de ordin zoomorfic sau antropomorfic, în care sunt realizate opere ce reprezintă figuri omenești, sfinți, îngeri, arhangheli⁶⁵ etc. Piatra sculptată cu ornamente, din vremea lui Brâncoveanu, se întrebuința la coloanele pridvorului, la cadrele ușilor și ferestrelor, la brâul care înconjoară clădirea, la balcoanele palatelor, la frumoasele inscripții înflorate de la intrare și la vechile steme ale țării. O prezentare completă a cadrului ușii de la intrare al bisericii celei mari de la Hurezi o face A. Sacerdoțeanu, scoțând în relief importanța artistică și detaliind, cu lux de amănunte, că acesta „este făcut din marmură sculptată, un vrej cu frunze și flori îi dă ocol, pentru ca un nou ram să se desprindă din colțurile de sus și avântându-se să îmbrățișeze, în același ornament, inscripția pusă deasupra ușii. Sub inscripție și linia ornamentului, un arc în acoladă formează dechiderea ușii”⁶⁶.

Caracteristice stilului din epoca brâncovenească au fost și sculpturile, de certă valoare, care existau la mănăstirile Văcărești și Pantelimon (azi demolate)⁶⁷. Putem însă să ne bucurăm de cele ale bisericilor Crețulescu și Stavropoleos, din București, sau de foișorul lui Dionisie de la Hurezi și de multe altele.

Având multiple caracteristici, cu totul originale, ca o prelungire a sculpturii monumentale în piatră, sculptura în lemn, reprezentată prin capodoperele sale (uși, piese de mobilier, tâmplă), a participat substanțial la decorarea și înfrumusețarea monumentelor brâncovenești⁶⁸. Aceste opere „se impun prin armonia distribuției, prin tăietura caldă a motivelor, prin sugestivă interpretare și transpunere a formelor din natură. Nimic excesiv, nimic fără măsură”⁶⁹. În epoca la care ne referim, sculptura medievală românească în lemn este, de fapt, o sculptură de fond⁷⁰, prin tehnici în care reliefurile sunt puțin desprinse de suprafața materială, dar, în același timp, decorativă, „menită să împodobească un obiect, însă un obiect conceput anume pentru a fi ornamentat

⁶⁴ Marin Matei Popescu, *Sculptura medievală în piatră din țările române*, București, Editura Meridiane, 1985, p. 46.

⁶⁵ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 902.

⁶⁶ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 715.

⁶⁷ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 614.

⁶⁸ Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 23.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Florentina Dumitrescu, *op. cit.*, p. 261.

cu o sculptură adecvată formelor, funcției și rolului său”⁷¹. Ea exprimă, prin modul în care decorează o suprafață și prin compoziția ei, ideea spațiului precis delimitat, închis⁷². Putem afirma că, reprezentările monumentelor sculpturale în lemn, ale stilului brâncovenesc, pun în lumină ideea unității sub toate aspectele ei⁷³.

Aurul predomină și el, din abundență, în sculpturile brâncovenene, iar motivele ce se desprind sunt variate, ca de altfel în toate operele de artă, caracteristice acestui stil. Sunt preferate reprezentările animalelor mici, ale păsărilor de tot felul, ale șerpilor, ale dragonilor, ori cele inspirate din regnul vegetal (spicele de grâu, vrejuri cu frunze și flori, coarde de viță de vie cu struguri), cele antropomorfe (figuri de sfinți, heruvimi, serafimi, îngeri) și, nu în ultimul rând, stemele țării (cea a Munteniei și a Cantacuzinilor⁷⁴).

Tot în epoca lui Brâncoveanu se remarcă și broderiile, argintăria, miniaturile, icoanele și chiar și gravurile.

Broderiile păstrate au mai toate un caracter religios; acestea au fost lucrate și donate de către familia lui Brâncoveanu monumentelor pe care le-a zidit. În ele se recunoaște vizibil atât paternitatea, cât și structura artei populare românești⁷⁵. Argintăria în stil brâncovenesc s-a menținut și în secolul al XVIII-lea. Se cunosc mai mulți meșteri: Gheorghe Zlătarul, fiul lui Răducan Zlătarul, Filip Nicolau Argintaru și alții⁷⁶.

Cu privire la gravură, aceasta cunoaște o mare extindere. Se cunoaște numele lui „Ursu”, care semnează gravura ce-l reprezintă pe Mântuitorul Iisus Hristos, apărută în cele două lucrări tipărite la Buzău, în 1702 („Învățătură de șapte Taine” și „Liturghier”)⁷⁷.

Pentru a remarca atributele frumoasei arte brâncovenești, vom aminti, pe scurt, câteva elemente ale stilului respectiv, regăsit și la Mănăstirile Brâncoveni și Dintr-un Lemn, la cea din urmă Brâncoveanu aducându-și propriul aportul la zidirea casei stărețești.

Una dintre marile mănăstiri ale Olteniei, Brâncoveni, este o construcție cu ziduri masive. Ea se păstrează „pe linia sobră a unor vremi aspre”,⁷⁸ având un caracter feudal, gen cetate, cu ziduri groase, înalte, cu creneluri pentru introducerea flintelor pentru apărare, cu poartă de acces solidă, din lemn de stejar⁷⁹. Cu ferestrele bisericii conturate cu chenare de piatră, cu ușa bisericii solidă de stejar, frumos cioplită, care are, de asemenea, chenar de piatră de jur

⁷¹ *Ibidem*, p. 259.

⁷² *Ibidem*, p. 287.

⁷³ *Ibidem*, p. 296.

⁷⁴ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 911.

⁷⁵ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 911.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 913.

⁷⁸ Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 742.

⁷⁹ I. L. Atanasescu, *Mănăstirea Brâncoveni*, în „M.O.”, nr. 1-3/1954, an VI, p. 48.

împrejur, mănăstirea Brâncoveni posedă una dintre cele mai frumoase opere de sculptură, pe care le avem din vremea domnitorului Constantin Brâncoveanu⁸⁰.

Începută de Brâncoveanu, însă completată și terminată de către succesorul lui la tron, Ștefan Cantacuzino, actuala casă stărească a mănăstirii Dintr-un Lemn are un frumos foișor în stil brâncovenesc, cu arcade pe stâlpi de piatră. Privit din afară, și oarecum de la distanță, foișorul seamănă cu o Loggia italiană. Însă, dacă pătrunzi înăuntru, intri în el ca într-un paraclis. Peretele și tavanul poartă zugrăveli bogate, în cel mai autentic stil brâncovenesc, cu scene și chipuri aduse din biserica de alături. Foișorul de aici era un loc de reculegere, de meditație, un loc de discuții, unde puteai să vorbești cu Dumnezeu și despre Dumnezeu.

Acest stil nou, viguros și atrăgător, plin de fantezie și, în același timp, de adevăr, se răspândește datorită lui Brâncoveanu, atât în Muntenia, cât și în Transilvania. Trebuie amintit faptul că, în timpul domniei sale Brâncoveanu le-a acordat un sprijin neprecupețit bisericilor de peste munți. Pentru a veni în ajutorul românilor ardeleni, el a ridicat biserici noi la Făgăraș, în anul 1698, la Sâmbăta de Sus, în anul 1701, a restaurat, la Ocna Sibiului, în anul 1701, biserica refăcută de Mihai Viteazul, și, nu mai puțin importante sunt și „daniile în bani, cărți, podoabe, odăjdii, obiecte religioase și moșiile cu care le-a înzestrat”⁸¹. Râvna lui Brâncoveanu, pentru înzestrarea și ridicarea locașurilor sfinte, este lăudată de stolnicul Constantin Cantacuzino⁸². La fel și cronicarul Radu vel Logofăt Greceanu⁸³ notează inițiativele domnitorului, de construire și împodobire a locașurilor de cult, ridicate atât în Țara Românească, cât și în Transilvania.

Nu mai puțin importante sunt palatele construite în această vreme; de aici putem deduce ambiția și mărinimia domnitorului Constantin Brâncoveanu, dar și creația și reprezentarea atât de vastă a elementelor stilului brâncovenesc.

Palatele, de o minunată execuție, au fost așezate într-un peisaj cu mari grădini înflorite și cu linii arhitectonice elegante. Ele serveau pentru primirea de ambasadori, mari personalități străine, dar și pentru petreceri. Planul palatelor brâncovenesti nu este altceva decât planul caselor boierești, care, la rândul lor, se inspiră din planul caselor țărănești⁸⁴. Elementul tipic – specific celor trei feluri de construcții: casa țărănească, casa boierească și palat – este foișorul sau pridvorul, întâlnit mai ales în părțile Olteniei, așezat la intrarea caselor cu parter și etaj. Atât de mult era atașat Brâncoveanu de pridvor, încât l-a adăugat bisericilor care nu-l aveau, rectitorite de el, cum este și cazul Coziei⁸⁵. Fiu al

⁸⁰ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 122.

⁸¹ Ioan I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 921.

⁸² *Ibidem*, p. 918.

⁸³ Radu vel Logofăt Greceanu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1906, p. 77.

⁸⁴ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 903.

⁸⁵ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 123.

Olteniei, „Brâncoveanu a cunoscut bine prispa țărănească, o avea în sânge și așa trebuie să ne explicăm de ce a iubit-o așa de mult, încât a făcut din ea un atribut al stilului său cultural”⁸⁶.

Arta brâncovenească ia, astfel, înfățișarea unei arte naționale, formată din creația artei populare, „pe care o promovează și o duce pe culmi de glorie”⁸⁷. Arhitectura brâncovenească reprezintă tipul cel mai apropiat și cel mai expresiv al sufletului românesc, realizat în peisajul naturii românești. Din acest punct de vedere, Palatul Mogoșoaia este unul dintre cele mai interesante monumente ale trecutului nostru⁸⁸. Altarul bisericii de la palatul Mogoșoaia era separat de naos printr-un iconostas de lemn, sculptat cu un bogat decor vegetal și zoomorf, adevărată capodoperă de artă de tip „arhaic” brâncovenesc⁸⁹.

În concluzie, se poate spune că arta și cultura Țării Românești din timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu s-a caracterizat prin diversitate, printr-un înalt grad de realizare, că „ele au avut ca bază de plecare tradiția locală, pe care s-au alăturat elemente străine într-un tot unitar, tot, care a primit denumirea de epocă și stil brâncovenesc”⁹⁰. Se poate remarca faptul că, stilul acesta este un miracol ale artei noastre românești, ce „fascinează prin perfecțiunea formelor, culorilor și reliefurilor, cât și prin aceea că atât întregul, cât și fiecare amănunt respiră un anume duh al sfințeniei”⁹¹.

Mucenicia lui Brâncoveanu este încununarea unei vieți de creator. De fapt, Brâncoveanu a avut o vocație de ctitor, ale cărei roade le vedem și astăzi, semănate pe aproape jumătate din țară, din Mehedinți până în Râmnicu Sărat, și din Făgăraș până în câmpia Dunării⁹².

THE IMPORTANCE OF BRÂNCOVEANU STYLE IN THE ROMANIAN ECCLESIASTIC STYLE

(Abstract)

Constantin Brâncoveanu showed great concern for building palaces and houses in different cities, on estates or near monasteries, and many of them became edifices of reference for the new emerging style. We are referring to the Brâncoveanu style that inaugurated a new phase in the history of the Romanian art. Art and culture during Constantin Brâncoveanu's reign, had as a starting point the local tradition, to which were added foreign elements and was characterized by diversity and a high degree of artistic accomplishment.

Keywords: religious art, Brancovan style, monastic foundations, artwork.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁸⁷ G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 903.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 904.

⁸⁹ Ioan Barnea, *op. cit.*, p. 120.

⁹⁰ S. Columbeanu, Radu Valentin, *op. cit.*, p. 68.

⁹¹ Valeriu Anania, *op. cit.*, p. 208.

⁹² *Ibidem*, p. 88.

CONTRIBUȚII PRIVITOARE LA DĂRILE PLĂTITE DE CLERUL DE MIR ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ (DIN SECOLUL AL XV-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA)

ARCADIE M. BODALE*

Dintre toate impozitele medievale¹, cea mai însemnată a fost darea² sau birul³. Treptat, la această obligație s-au adăugat și alte taxe în bani (aspri, zloții, galbenii, lei, talerii, orții, mucarerul, ploconul bairamlăcului, satarele, banii steagului și fumăritul)⁴. Apoi, micii boieri și sătenii mai mult sau mai puțin înstăriți au plătit încă de la începutul statului ilișul, iar mai târziu sunt amintite și alte dări pentru pământul cultivat (dajdea grădinilor, pogonăritul de vii, fâlceria, pogonul de păpușoi, tutunăritul și prisăcăritul)⁵ și pe producția obținută (ceara, bezmănul de ceară, untul, seul, piei, folăritul, desetina din vin, vădrăritul, chilele, butea de păcură, mierea, berbeci, sulgiu, ialovița, boul domnesc, văcăritul, cunița, caii domnești, caii împărătești, dările pe păsări și angăria Iașului)⁶. Cele

* Arhivist, Arhivele Naționale, Direcția județeană Iași; e-mail: abodale@yahoo.com

¹ Pentru dările din Moldova medievală, vezi N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741)*, în „Cercetări Istorice”, Serie Nouă, an XI (1980), p. 299-323, an XII-XIII (1981-1982), p. 317-341 și an XIV-XV (1983-1984), p. 153-171.

² *Ibidem*, an XI, p. 299-301.

³ Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424-1848). Inventare arhivistice 7*, București, DGAS, 1976, p. 35, doc. nr. 64, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69.

⁴ N. Grigoraș, *op. cit.*, an XI, p. 299-323. Vezi și A.D. Xenopol, *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, Text stabilit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, Ediția a IV-a, vol. II *De la întemeierea Țărilor Române până la moartea lui Petru Rareș, 1546*, 1986, p. 212-214; *Documente privind istoria României, A. Moldova, veac XVII*, vol. IV (1591-1600), 1952, București, Editura Academiei Române, p. 97, nr. 134. În continuare: *DIR. A.*; Arhivele Statului București, Colecția Manuscrise, Ms. nr. 628, <*Condica Asachi I*>, f. 163v, 164r-v și f. 199r, doc. fără nr. În continuare: Arh. St.-București, Col. Mss., <*Condica Asachi I*>, Ms. nr. 628.

⁵ N. Grigoraș, *op. cit.*, an XII-XIII, p. 322-325. Tot aici își are locul și darea în fân (*DIR. A.*, veac XVII, vol II, p. 74, nr. 83).

⁶ N. Grigoraș, *op. cit.*, an XII-XIII, p. 325-341 și an XIV-XV (1983-1984), p. 153-171. Vezi și A.D. Xenopol, *op. cit.*, Ediția a IV-a, vol. II, p. 214; *Documenta Romaniae Historica, A., Moldova*, vol. I (1384-1448), 1975, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, Editura Academiei Române, p. 412, nr. 288; vol. XIX (1626-1628), 1969, întocmit de Haralambie Chircă, p. 57, nr. 41. În continuare: *DRH, A.*; Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II *Acte interne (1661-1690)*, editate de ~, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 379-380, doc. nr. 414. În continuare: Caproșu, *Doc. ist. orașului Iași*; Arh. St.-București, Col. Mss., Ms. nr. 628, <*Condica Asachi I*>, f. 20r, f. 163v, 164r-v și f. 199r, f. 204r, doc. fără nr. La aceste

mai multe venituri erau încasate de domnie din strângerea dijmei (a zecea/desetina din stupi și din vin, dar și goștina porcilor și cea a oilor⁷), precum și din vămi⁸ și ocne⁹. În Evul Mediu, în temeiul unui vechi obicei, mitropolitul, episcopii, stareții și marii boieri erau scutiți de dări față de domnie¹⁰. Totuși, acești ierarhi trebuiau să plătească doar goștina și desetina pentru ceea ce depășea o mie de bucate (oi, porci, stupi și vin)¹¹. În schimb, călugării de rând trebuiau să dea în Visterie desetina și goștina pentru toate bucatele lor, căci acestea nu aparțineau comunității monahale¹². Uneori, chiar și marii stăpâni (mănăstiri, clerul superior și marii dregători) achitau desetina și goștina „boierește”. De fapt, pe măsură ce domeniul domnesc s-a diminuat și s-a accentuat dominația otomană, se constată sporirea dărilor cuvenite statului.

În ceea ce-i privește pe ceilalți locuitori ai țării, se constată că, indiferent dacă erau pe domeniul domnesc, pe domeniul boieresc ori pe domeniul mănăstiresc, dacă erau preoți, mici boieri, târgoveți sau vecini, toți erau obligați să-și achite mai întâi îndatoririle cuvenite puterii centrale. De asemenea, trebuie precizat faptul că, obligațiile locuitorilor Moldovei din Evul Mediu sunt dovedite prin cărțile de scutire acordate de către domnii țării, prin care slujbașii domnești erau opriți de a se amesteca în anumite sate sau de a trage poslușnicii cu țara. Chiar dacă obligațiile fiscale ale locuitorilor Țării Moldovei au fost extrem de numeroase, unele sate¹³ și unii preoți¹⁴ au fost tocmiți cu rupta, având de plătit o anumită sumă în schimbul tuturor dărilor ce trebuiau date către domnie¹⁵.

Indiferent dacă era vorba despre ocină mănăstirească, domnească sau boierească, după stăpânul moșiei, unul dintre cei mai importanți oameni din sat era preotul. Acest lucru se datora, cu siguranță, faptului că popa era văzut de comunitate drept slujitorul lui Dumnezeu, care prin rugăciunile sale putea atrage

dări trebuie adăugată și darea în șindrile datorată de satele de la munte (*DIR. A., veac XVII*, vol II, p. 74, nr. 83).

⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, an XII-XIII, p. 325-341 și an XIV-XV, p. 153-157. Vezi și A.D. Xenopol, *op. cit.*, Ediția a IV-a, vol. II, p. 214; *DRH. A.*, vol. I, p. 412, nr. 288; *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 97, nr. 134; Arh. St.-București, Col. Mss, Ms. nr. 628., <*Condica Asachi I*>, f. 163v, 164r-v și f. 199r, doc. fără nr.

⁸ *DRH. A.*, vol. II, p. 104, nr. 70.

⁹ Bogdan Petriceicu Hăjdeu, *Arhiva istorică a României. Colecțiune critică de documente asupra trecutului român, începând de la timpii cei mai depărtați și până la anul 1800*, București, tom I, partea I-a, 1865, p. 26, nr. 29.

¹⁰ Vasile Balș, *Descrierea Bucovinei și a stării ei launtrice*, în vol. „Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice (1775)”, Ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 337.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Arh. St.-București, Col. Mss., <*Condica Asachi I*>, Ms. nr. 628, f. 202r, doc. fără nr.

¹⁴ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. VII (1464-1740), Iași, Editura Taida, 2005, p. 246, nr. 182. În continuare: Balan, *Doc. bucovinene*.

¹⁵ *Ibidem*; Arh. St.-București, Col. Mss., <*Condica Asachi I*>, Ms. nr. 628, f. 202r, doc. fără nr.

asupra sătenilor sănătate, belșug și mântuire. Apoi, statutul social al clerului de mir era determinat și de averea mai mare pe care acesta o avea în raport cu ceilalți oameni¹⁶. Ca semn al statutului său, uneori, preotul a fost trecut în documente chiar înaintea vornicului satului¹⁷. Or, se cunoaște că în actele de cancelarie și în zapisele de mărturie din Evul Mediu, importanța oamenilor arătați ca martori este dovedită și de ordinea enumerării lor: cei cu statut social mai mare sau cei mai bătrâni sunt arătați întotdeauna înaintea celor cu un rang mai mic sau a celor mai tineri.

Asemenea mănăstirilor¹⁸, preoții moldoveni erau săraci în comparație cu clerul de mir din Centrul și Apusul Europei, dar păreau înstăriți în raport cu ceilalți locuitori. Această avere a clerului de mir este dovedită atât de obiceiul slujbașilor domnești de a împlini de la preoți dajdea (birul) și dabilele oamenilor mai nevoiași¹⁹, cât și de faptul că, adeseori, popii erau siliți să îi dea domniei cai de olac și boi pentru podvoade²⁰.

În același timp, spre deosebire de Europa Catolică și protestantă, țăranii din Moldova nu au fost siliți să lucreze pe moșiile preoților, această îndatorire fiind introdusă doar în Bucovina după ocuparea acestei regiuni de către Imperiul

¹⁶ Un exemplu pentru această bogăție îl constituie o însemnare din anul 1579, care arată că diacul Ștefan a scris un *Tetraevanghel* „pentru popa Ivașcu din Berledești pentru un bou <s.n.>” [I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, Un corpus editat de ~, Iași, Casa Editorială Demiurg, vol. I (1429-1750), 2008, p. 94]. Apoi, la 6 septembrie 1594, popa Cozma din Văleni și femeia lui, Todosiia, îi cumpărau o *Psaltire* pentru 8 taleri de argint (I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, vol. I, p. 103).

¹⁷ La 14 septembrie 1743, boierii hotarnici, rânduiți de caimacamii Moldovei, strâng „mulți oameni buni și bătrâni și megiași de prin pregiur, anumé dumnealui fratele Sandul Buhuș postelnic și dumnealui Gheorghi Arapul biv medelnicer, și din sat din Măndrești, popa Toader, și Pavel Cucoranul ot tam, și Ion Cucoranul ot tam, și Gheorghiiță vornic ot tam, și Iftimie ot tam, Dumitru Pampău ot tam și alți oameni buni și bătrâni” și aleg hotarul satului Măndrești, pe Siret, din ocolul Botoșanilor dinspre satul Călinești al lui Gavril Crăsneanul (Arhivele Statului Suceava, Fond personal Teodor Balan; Teodor Balan, *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, Ms., pachet II/9, vol. VIII (1740-1756), p. 79-81, nr. 29. În continuare: Arh. St.–Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*).

¹⁸ „Moldova este plină de mănăstiri cari în asemănare cu cele din Europa sunt sărace, dar cari în Moldova sunt așezăminte bogate” (Comitele d’Hauterive, *Mémoire sur l’état ancien et actuel de la Moldavie présentée à A.A.S. le prince Alexandre Ipsilandy hospodar régnant en 1787 / Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilante la 1787*, Ediție bilingvă, București, Institutul de Arte Grafice «Carol Göbl», 1902, p. 154-155).

¹⁹ *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131. Atunci când sătenii nu-și puteau plăti angăriile, dregătorii împlineau dările înscrise în Visterie de la oamenii care aveau, urmând ca păgubașii să-i tragă la judecată pe neplatnici pentru a-și recupera ceea ce le-a fost luat cu sila. Este posibil ca, uneori, acești nevoiași să fi fost siliți să lucreze frunțașilor un număr de zile în contul banilor sau animalelor ce le erau luate acestor gospodari pentru a împlini cîsla satului, dat fiind faptul că, adeseori, acești oameni nu aveau niciun fel de avere.

²⁰ Arh. St.–Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4. Dregătorii nu putea lua boi și cai pentru slujbele domnești decât de la sătenii care aveau astfel de bucate, iar faptul că până târziu aceste animale au fost considerate simbolul bogăției rurale, dovedește că nu toți sătenii aveau boi și cai.

Habsburgic²¹. Totuși, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, documentele atestă că sătenii trebuiau să facă și în Moldova câte două zile de clacă pe an preotului lor de mir²². De fapt, contribuțiile pe care clerul de mir le primea de la săteni erau infime, așa încât nu le ajungeau ca un preot să se întrețină împreună cu familia²³. Situația era cauzată și de faptul că, țăranii erau extrem de săraci, majoritatea roadelor muncii lor ajungea la stat, o mică parte era a stăpânului de moșie, iar ce rămânea abia le ajungea să-și hrănească propria familie. Această sărăcie a locuitorilor, coroborată cu numărul redus al enoriașilor dintr-o parohie, explică de ce clerul de mir nu putea trăi pe seama satului. Prin urmare, preoții trebuiau să-și muncească singuri delnițele (loturile de pământ), fapt care stârnea mirarea călătorilor străini ajunși în Moldova²⁴. Pentru moldoveni, această situație era un lucru cât se poate de firesc, căci preoții proveneau, în marea lor majoritate, din țărani²⁵.

²¹ La 12 ianuarie 1796, boierii din Bucovina se jăluiau împăratului Francisc al II-lea că „săliți sântem a da la fieștecare preot ce să află pe satele stăpânești câte 24 fălci de moșii și mai și câte 2 zile de lucra de la tot țăranul nostru și câte 2 sau 3 măriș, care acel obicei n-au fost în vremile vechi. Era preoții pe la stăpâni și cât era voia stăpânului atâta îi da și încă îi lua și dejmă din sămănături, iară acum preoții nice dejmă nu dau stăpânilor nici împăratului nimică nu dau” (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VIII-IX, p. 161, doc. nr. 174).

²² La 23 august 1800, mitropolitul Iacov al Moldovei arăta că preotul Ștefan de la biserica din satul Mișcoteții, ținutul Hârlăului, a primit voie să se mute la biserica din satul Trufești, ținutul Botoșanilor, așa încât porunca noilor săi poporeni să-l aibă „la cinste și la dragoste, dându-i ascultare și supunere ca unui duhovnicesc părinte al vostru. Și fiindcă preotul se află slujitor sufletelor voastre dzuia și noaptea, să aveți a-i da cuviinciosul ajutor de tot cășagul câte două dzile de clacă pe tot anul, în toată vremea cât se va afla slujitor la biserica din acel sat <s.n.>” (Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la Istoria Națională și Bisericească a Românilor*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. 335).

²³ „Preoții din Moldova nu sunt nici leneși, nici bogați, nici semeți. Ei nici nu trăiesc măcar din slujba lor bisericească și trebuie să recunoaștem că ei au toată vrednicia și toată smerenia sărăciei. Dacă zac și ei în neștiința obștească, aceasta este din bună credință și nu din poftă de câștig, iar foloasele ce trag din credința deșartă a credincioșilor lor sunt prea mici ca să poată fi învinuiți că dau pildă într-aceasta printr-o prefăcătorie lacomă sau că o susțin printr-un zel fanatic” (Comitele d’Hauterive, *op. cit.*, p. 146-149).

²⁴ Niccolò Barsi, în timpul călătoriei sale prin Moldova, din deceniul al IV-lea al secolului al XVII-lea, arată că „preoții lor sunt însurați, după cum este obiceiul la ortodocși, dar sunt așa de săraci, încât pentru a trăi, trebuie să iasă împreună cu soția la arat și la săpat și să meargă la tăiat lemne, pe care să le vândă în piață în timpul târgului și astfel să se poată ajunge” (*Călători străini despre Țările Române*, vol. V îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 78).

²⁵ „[...] Nu se cere de la preoți decât să știe ceti sau cel puțin să dzică pe de-a rost rugăciunile și să cânte cu glas tare și, cum trecerea treptelor ce duc la preoție nu cere mai mult decât o singură zi, graba hirotonisirilor cheazăuiește de ajuns numirea celor doritori, iar prin satele moldovinești să află destui țărani care să știe să se roage și să cânte pentru ca să nu fie niciodată greu de ales” (Comitele d’Hauterive, *op. cit.*, p. 152-153). „Starea bisericească se alege de obicei dintre țăranii moldoveni și aceștia aduc cu ei în această stare buna înțelegere și blândețea cari sunt în firea lor” (*ibidem*, p. 156-159).

La fel ca toți locuitorii țării, preoții și diaconii erau scriși în catastifele Vistieriei la plata dării către domn²⁶. În timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685-1693) preoții și diaconii trebuiau să plătească doi galbeni pentru bir²⁷, iar anul 1732, mărimea dajdiei datorată de clerul de mir era de un galben pe an²⁸. Uneori, în situații excepționale, domnia putea ceda episcopilor dreptul de a lua dajdea²⁹. Birul a fost plătit de către preoții și diaconii din toate satele și din majoritatea târgurilor Moldovei până în vremea lui Nicolae Mavrocordat (1709-1710; 1711-1715)³⁰, scutirea acestuia fiind întărită și de către fiul său, Constantin Mavrocordat (1733-1735; 1741-1743; 1748-1749; 1769)³¹.

Alături de bir, asemenea tuturor celorlalți săteni, clerul de mir mai trebuia să îi dea Vistieriei domnești zloți³², lei³³, galbeni³⁴, iar de la mijlocul secolului al XVIII-lea galbănul școalelor³⁵. Totodată, preoții din zona de munte au fost siliți, de la sfârșitul veacului al XVII-lea, să plătească solăritul³⁶. Aceste dări erau strânse de către boieri și slujitori domnești care umblau cu slujbe preoțești pe la ținuturi³⁷. Obligația plății acestor dări, de către clerul de mir, este dovedită de scutirile acordate unora dintre slujitorii bisericilor³⁸.

²⁶ DRH. A., vol. XXV, p. 119, doc. nr. 107; DIR. A., veac XVII, vol. IV, p. 94-95, nr. 131.

²⁷ D. Furtună, *Preoțimea română în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, „Neamul Românesc”-Tipografie și Legătorie de cărți, 1915, p. 170.

²⁸ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VII, p. 246, nr. 182.

²⁹ La 30 aprilie 1704, Episcopia de Rădăuți, ajunsă la mare nevoie după «răscoale și nepăci» primește întărire pentru cele 50 de biserici ale sale, de la care avea dreptul de a lua dajdea (birul), plocioanele și toate veniturile bisericesti (*Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V (1700-1720), întocmit de Veronica Vasilescu și Doina Duca-Tincușescu, DGAS, București, p. 79-80, doc. nr. 316. În continuare: CDM).

³⁰ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, vol. VII (1702-1739), p. 196, nr. 94.

³¹ Astfel, la 30 mai 1734, Constantin Mavrocordat întărea hrisovul părintelui său, Nicolae vodă, prin care se scutea toți preoții din Țara Moldovei de birul către Visterie „pentru că lucru necuviincios iaste și, mai vârtos, nedrept <ca> cinul preușcu să fie supus dăjdiilor și supărat de mâna mirenilor, cerșindu-le dăjdii pe an” (*ibidem*).

³² Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *op. cit.*, p. 35, doc. nr. 64, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco, *Documente referitoare la istoria Țării Moldovei (1634-1858) provenite dintr-o colecție particulară din Iași*, în „Arhiva Moldaviei”, Iași, nr. 1 (2009), p. 159, nr. 7.

³⁶ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38. Solăritul se plătea în toate satele de munte ale Moldovei [arhimandrit Vartolomeiu Măzăreanu, *Catastih de toate scrisorile sfintei mănăstiri Putnii*, în Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna. Cu două apendice*, București, Edițiunea Academiei Române, 1905, p. 170, doc. nr. 1, nr. 3, nr. 5, nr. 6, nr. 7 și nr. 8; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VI (1760-1833), București, 1942, p. 86, nr. 30] și era, probabil, o taxă pentru folosirea ocnelor de slatină de către săteni.

³⁷ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4; Arh. St.-Bacău, *Colecția Documente*, pach. I, doc nr 30; doc nr. 36, doc nr. 39, nr. 49; pach. II, doc nr 11. Mulțumim cu acest prilej d-lui Vilică Munteanu și d-nei Eugenia Mihalcea

Unii preoți aveau propriile cârciumi³⁹ și mori pe domeniul mănăstiresc⁴⁰, ceea ce atestă, încă o dată, faptul că membrii clerului de mir erau mai înstăriți decât mulți dintre sătenii și târgoveții moldoveni, dar dovedește și inexistența monopolurilor „feudale” în Moldova⁴¹. Prin urmare, tocmai această avuție explică de ce de-a lungul întregului Ev Mediu românesc preoții⁴², diaconii⁴³ și țârcovnicii⁴⁴ din țară trebuiau să dea caii de olac în folosul domniei și al țării. Apoi, pentru că în gospodăriile lor era mai multă bunăstare, căci aveau casele mai îngrijite și dispuneau de o hrană mai bună decât a altor locuitori, clerul de mir⁴⁵ trebuia să găzduiască boierii, curtenii, slujitorii domnești și călătorii străini aflați cu treburi la curtea domnească. Chiar dacă unii dintre acești oameni au primit scutiri de aceste angării, obiceiul împlinirii acestor dări de la preoți, diaconi și de la țârcovnici era atât de puternic, încât, adeseori, slugile domnești au trecut peste aceste scutiri. Ca atare, pentru a fi lăsați în pace de către dregătorii de la ținuturi, unii domni au întărit vechile cărți de scutire, punând, destul de des, în ispisoacele lor și amenințări cu pedepse pentru slujbașii neascultători⁴⁶. Mai târziu, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, acești

pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție o copie xerox după aceste documente. Vezi și rezumatele cu inexactități în Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *op. cit.*, p. 32, doc. nr. 56; p. 35, doc. nr. 64; p. 36, doc. nr. 69 și facsimile; p. 37, fig. 5; p. 40, doc. nr. 83; p. 46, doc. nr. 109.

³⁸ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38; Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *op. cit.*, p. 35, doc. nr. 64, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69.

³⁹ Este cazul preotului de la mănăstirea de călugărițe din Horodnic, care primea scutiri de dări pentru crâșma sa de la Mihai Racoviță la 4 decembrie 1703 (Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4).

⁴⁰ La 15 ianuarie 1741, este amintit un preot ce au făcut o moară în satul Ropcea, pe moșia mănăstirii Putna, și mai târziu a dăruit-o călugărilor putneni (Vartolomeiu Măzăreanu, *op. cit.*, p. 187-188, doc. nr. 4).

⁴¹ V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie au XVe et XVIe siècles*, în RHSEE, XXII (1945), *passim*; idem, *Les imunités dans les principautés Roumaines aux le XIV-ème et XV-ème siècles*, București, 1947, p. 89; D. Ciurea, *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova (câteva date noi și precizări)*, în AIIA, tom. I (1964), p. 141.

⁴² *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131; Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁴³ *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131; Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁴⁴ *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131; Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁴⁵ *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131; M. Costăchescu, Gh. Ghibănescu și V. Panopol, *Documente*, în IN, fascicola 8 (1930), p. 71, nr. XIX.

⁴⁶ Florin Marinescu, *Câteva documente privitoare la mănăstiri din Galați păstrate în arhiva mănăstirii Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în vol. Petronel Zahariuc, *De la Iași la*

slujitori trebuiau să asigure condiții bune de găzduire turcilor și tătarilor aflați în Moldova⁴⁷. Astfel, chiar dacă au încetat să ia de la oamenii scutiți vechile angării, slujitorii domnești erau siliți, uneori, de a lua de la preoți⁴⁸ așternuturi pentru oamenii Porții, ceea ce a dus la emiterea altor cărți de scutire.

De asemenea, pentru dughenile și cârciumile⁴⁹ pe care le stăpâneau, popii plăteau dările obișnuite: camănă⁵⁰, bezmăn, bour și cepărie⁵¹. Probabil, preoții din orașe aveau propriile dughene de prelucrare a pieilor, căci unii dintre ei plăteau camăna cojocărească⁵². Totodată, slujitorii bisericilor din Iași mai dădeau bani pentru gheață și pentru gunoi⁵³. Primul document cunoscut, despre obligațiile preoților din târguri față de puterea centrală, este uricul din 21 martie 1528, prin care Petru Rareș îl scutea de dări pe popa Luca din cetatea Sucevei pentru „casa lui care este în târgul Sucevei, pe Ulița Nouă, lângă biserica Învierii lui Hristos, unde au fost Tătărășii”⁵⁴.

Apoi, fiindcă aveau cai și boi, atât preoții, diaconii și țârcovnicii de pe moșiile domnești, dar și cei care se aflau în satele boierești și mănăstirești trebuiau să facă domniei și zile de podvodă⁵⁵, adică trebuiau să transporte bunurile puterii centrale. De asemenea, adeseori se luau, de la clerul de mir, cai și boi pentru podvoadă sau pentru dabilele oamenilor mai nevoiași, care nu și le puteau plăti⁵⁶. Pentru a opri acest obicei, domnii le porunceau slugilor domnești ca „bucatele lor să nu li să tragă pentru alții”⁵⁷. În schimb, doar preoții din orașe

Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2008, p. 106-107, nr. 4. Vezi și *ibidem*, p. 106, nr. 3.

⁴⁷ La 25 martie 1674, într-o carte de scutire a poslușnicilor mănăstirii Hlineca, sunt amintite dările câte erau „pre alți mișei în țara domniei mele”, între care este și „schimbu” (Caproșu, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. II, p. 379-380, doc. nr. 414).

⁴⁸ M. Costăchescu, Gh. Ghibănescu și V. Panopol, *op. cit.*, p. 71, nr. XIX.

⁴⁹ Arh. St.–Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4.

⁵⁰ Popa Luca din cetatea Sucevei primea scutire pentru „casa lui care este în târgul Sucevei” ca „nici piatră de ceară să nu dea” (*DIR. A., veac XVI*, vol. I, p. 278-279, nr. 244). Cu siguranță, preotul avea dugheană sau cârciumă, căci altfel nu avea de ce să plătească camănă.

⁵¹ Arh. St.–Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4.

⁵² M. Costăchescu, Gh. Ghibănescu și V. Panopol, *op. cit.*, p. 71, nr. XIX.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Este vorba de scutirea pentru orice fel de „dare, nici mare, nici mică, și nici o angherie, nici să lucreze la lucru nostru și nici piatră de ceară să nu dea” (*DIR. A., veac XVI*, vol. I, p. 278-279, nr. 244).

⁵⁵ Arh. St.–Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38; *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131.

⁵⁷ *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131; Arh. St.–Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

și din ocoalele domnești trebuiau să lucreze în folosul puterii centrale, „la cetate, la moară și la târg”⁵⁸.

Un alt obicei al vremii era ca țârcovnicii scutiți să fie trași fără cale de către țărani la cîsla satului, pentru ca birul acestor locuitori să fie mai mic, fiind împărțit la mai mulți oameni. Din această pricină, sătenii erau opriți de domni de a-l amesteca pe țârcovnicul scutit la cîsla satului⁵⁹.

De asemenea, preoții care aveau vite plăteau cuniță⁶⁰, iar cei care aveau vin trebuiau să achite vădrăritul⁶¹. Apoi, „de o samă de vreme”, până la 30 iulie 1728, mănăstirile, preoții și boierii au trebuit să plătească desătina de stupi și de porci, precum și gorștină de oi asemenea cu țara⁶². Unele mănăstiri și unii preoți⁶³ au beneficiat de scutiri pentru aceste dări, dar ele erau temporare, căci domnii aflați în nevoie de bani anulau adeseori milele înaintașilor. Din acest motiv, atunci când se schimba domnia, cei care aveau cărți de scuteală îi cereau noului domn întărirea lor⁶⁴. După hotărârea lui Grigorie Ghica al II-lea, din anul 1728, arhieriei din scaune și arhieriei mazili, toate mănăstirile, și boierii cu boierie și cei mazili „vor da de zece stupi și mascuri un leu”, iar preoții și diaconii din Țara Moldovei, „până la 30 de bucate” erau rânduiți să plătească la

⁵⁸ Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I *Acte interne (1408-1660)* editate de ~, Iași, Editura Dosoftei, 1999, p. 154-155, nr. 112. În continuare: Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I; *DIR. A., veac XVI*, vol. I, p. 278-279, nr. 244; *veac XVII*, vol. IV, p. 94, nr. 131. În vremea răzmerițelor leșilor, aliații Moghileștilor, preoții din târgul Iași au pierdut scutirile acordate „de toți domnii [...] de demult” pentru clerul din orașele de reședință ale curții domnești, cu excepția unui ispisoc de la Petru Șchiopu (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 154-155, nr. 112; *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131). Din acest motiv, fără a se întreba dacă au avut sau nu astfel de cărți domnești, Radu Miheea îi scutește de dările la care fuseseră impuși de către predecesorii săi imediați, față de stat și față de mitropolit. Faptul că, până la 1 februarie 1617, preoții din Iași au fost obligați să plătească dări și să facă angherii în folosul domniei și a mitropolitului, ne face să credem că urmașii lui Ieremia Moghilă au extins o cutumă ce se păstrase nestrictată în celelalte orașe ale Moldovei, și care fusese uneori anulată pentru preoții ieșeni. Astfel de scutiri pentru preoții din orașe erau temporare, lucru ce rezultă atât dintr-o formulare întâlnită în cartea de milă din 1 februarie 1617: că mila domnească va fi valabilă cel puțin „cât vom fi domnia mea viu” (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 154-155, nr. 112; *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 94, nr. 131), cât și din cuprinsul blestemului aruncat asupra tuturor urmașilor care se vor „ispiti să strice întocmirea noastră și miluirea lor cea veche, care este și acum” (Caproșu-Zahariuc, *Doc. ist. orașului Iași*, vol. I, p. 154-155, nr. 112; *DIR. A., veac XVII*, vol. IV, p. 95, nr. 131).

⁵⁹ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁶⁰ Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco, *op. cit.*, p. 159, nr. 7.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. I, Iași, 1852, p. 46-49.

⁶³ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38; Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărămidaru, *op. cit.*, p. 35, doc. nr. 64, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69.

⁶⁴ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

10 bucate un leu⁶⁵. În același timp, după porunca din 1728, preoții care aveau mai multe bucate, pentru „*câte bucate vor trece peste nart, vor da țărănește*”⁶⁶. Această rânduială s-a păstrat neschimbată și la sfârșitul secolul al XVIII-lea, căci clerul de mir plătea desetina și goștina boierește până la 30 de bucate, iar dacă aveau mai mult, ce trecea de această sumă era plătit țărănește⁶⁷. Pentru a îndrepta abaterile de la rânduiala lui Vasile cel Mare, Grigorie Ghica al II-lea porunca ca și „*călugării carii vor avea bucatele lor deosebi de a mănăstirii, vor da țărănește; și preoții carii vor fi fără biserici vor da țărănește*”⁶⁸.

Începând din secolul al XVIII-lea, pentru chiverniseala unor preoți, domnia le acorda scutiri de desătină de stupi, de goștină oi, de cuniță pentru vite, și de vădrărit pentru vin, așa încât aceste fețe bisericești nu trebuiau să dea niciun ban⁶⁹. În general, aceste scutiri erau acordate pentru toate bucatele de care dispuneau acei preoți, în momentul întocmirii actului de iertare⁷⁰.

Trebuie amintit faptul că, scutirile acordate clerului de mir erau diferite de la sat la sat, de la sat la oraș și de la domn la domn, dar și de la confesiune la confesiune⁷¹. Această deosebire era dată de nevoile și de lăcomia domniei, de existența unor scutiri anterioare, dar și de puterea și trecerea pe lângă domnie a stăpânilor oamenilor scutiți. Se pare că, cele mai multe dintre scutirile date clerului de mir erau pentru preoții, diaconii și țârcovnicii de la mănăstirile de călugărițe⁷² și pentru cei care slujeau la bisericile domnești⁷³. În schimbul scutirilor de dări, preoții trebuiau să slujească „*la sfânta biserică*”⁷⁴ și să aibă a se „*ruga milostivului Dumnezeu pentru bună sănătatea*” domnului⁷⁵, dar „*și pentru alți pravoslavnici creștini*”⁷⁶. Alteori, domnii le acordau scutiri preoților „*ca să fie de lumini și tămâie la sfânta biserică*”⁷⁷. Este posibil ca unele dintre

⁶⁵ Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 47. La aceasta, toți cei amintiți în uricul domnesc trebuiau să mai plătească „un potronic de cruce răsură” (*ibidem*, p. 48).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 48.

⁶⁷ Splény, *Descrierea District. Bucovinean*, p. 85.

⁶⁸ Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 48.

⁶⁹ Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco, *op. cit.*, p. 159, nr. 7.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ În anul 1710, preoții armeni din Iași erau scutiți, ca și ceilalți preoți moldoveni din acest târg, de zloți, lei, taleri, fân, gheață, gunoi (M. Costăchescu, Gh. Ghibănescu și V. Panopol, *op. cit.*, p. 71, nr. XIX).

⁷² Astfel de scutiri au primit preoții, diaconii și țârcovnicii care slujeau la mănăstirile de călugărițe de peste Bistrița [la 9 martie 1689 și la 25 martie 1701 (Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *op. cit.*, p. 35, doc. nr. 64, p. 37, fig. 5-făcșimil și rez. p. 36, doc. nr. 69)] sau de la Horodnic [la 15 ianuarie 1711, 25 martie 1714 și la 20 februarie 1716 (Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 72, doc. nr. 30, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38)].

⁷³ *DIR. A., veac XVI*, vol. I, p. 278-279, nr. 244; Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 47.

⁷⁴ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 72, doc. nr. 30.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 83-84, doc. nr. 35, p. 89-90, doc. nr. 38.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 22, doc. nr. 4.

scutirile date de domnie preoților de mir din satele mănăstirești să fi intrat în vistieria lăcașurilor monahale, care aveau jurisdicție asupra satelor lor. Totuși, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, preoții au fost scutiți de toate dările către domnie⁷⁸.

Alături de supunerea politică, socială și economică datorată domnului țării, preoții și mirenii din Moldova trebuiau să dea ascultare în treburile bisericești arhierilor din fruntea bisericii căreia îi aparțineau⁷⁹. Firește, această ascultare a fost mai accentuată în cazul clerului, însă și locuitorii de rând erau cercetați pentru sânge amestecat și adulter, iar divorțurile erau de competență judecătorească exclusivă a ierarhilor Bisericii. Contrar la ceea ce s-a afirmat⁸⁰, de-a lungul întregului Ev Mediu moldav, preoții de mir s-au găsit sub autoritatea arhierilor. Sunt doar câteva situații excepționale, când puterea centrală a căutat să acorde prerogative cvasi-episcopale egumenilor pe care i-a așezat în fruntea propriilor ctitorii. Aceste situații au fost determinate atât de dorința domnilor de a conferi propriilor lăcașuri un statut privilegiat în raport cu celelalte așezăminte ale țării, cât și de o posibilă înrudire a acestor stareți cu familia domnească, așa încât rudele de pe tron căutau să le confere un statut pe măsura originii lor, în condițiile în care numărul scaunelor arhiericești ale țării erau insuficiente pentru a satisface orgoliul tuturor rudelor domnești intrate în monahism. De fapt, doar marile mănăstiri ale Moldovei (Neamț⁸¹, Pobrata⁸², Putna⁸³ și Bistrița⁸⁴), au obținut prerogative quasi-episcopale, care au fost exercitate numai asupra preoților din satele proprii și numai sub autoritatea arhierelui locului. Că este așa o dovedește faptul că, în timpul lui Iliaș Rareș, la 30 noiembrie 1547, episcopul Teodosie se intitula al „Rădăuților, și al Putnei și al Cernăuților”⁸⁵, titlatură păstrată și de succesorii săi, precum episcopul Grigore, amintit la 22

⁷⁸ Comitele d'Hauterive, *op. cit.*, p. 150-151.

⁷⁹ La 30 iulie 1401, Alexandru cel Bun cu fratele său, Bogdan, îi dădea episcopului armenesc Ohanes „bisericele armenesti și pe popii lor”, așa încât acesta „să fie volnic asupra armenilor cu dreptul său episcopal” și arăta că acela care „nu-l va asculta, noi îl vom pedepsi cu mâna lui” (*DRH. A.*, vol. I, p. 21, nr. 14).

⁸⁰ „La cumpăna secolelor XIV-XV, preoții de mir depindeau, în general, de marile mănăstiri, chiar dacă nu se găseau în satele acestora, deși numărul redus al călugărilor nu putea să asigure decât cel mult hirotonirea și sfințirea bisericilor” (Maleon, Bogdan-Petru, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 157).

⁸¹ Privilegiul este dat la 6 iunie 1446 (*DRH. A.*, vol. I, p. 379, nr. 267).

⁸² Actul este din 27 iunie 1449 (*ibidem*, vol. II, p. 7-8, nr. 5).

⁸³ Este vorba despre uricele emise la 15 martie 1490 (*ibidem*, vol. III, p. 137-138, nr. 73 și p. 141-142, nr. 74) și la 17 noiembrie 1503 (*ibidem*, p. 505, nr. 283).

⁸⁴ Bistrița a primit dreptul de a lua darea episcopescă de la ungurii din satul Lucacești, la 20 mai 1459 (*ibidem*, vol. II, p. 120, nr. 84). Mai târziu, mănăstirea și-a extins în mod unilateral acest drept parțial asupra tuturor satelor sale. Este vorba despre falsul întocmit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de către călugării mănăstirii Bistrița, prin care se pretindea că, la 11 iulie 1428 Alexandru cel Bun ar fi pus sub ascultarea ctitoriei sale un număr de 50 de biserici (*ibidem*, vol. I, p. 424-425, nr. VI-fals, aparat critic).

⁸⁵ Ilie Corfuz, *Documente privitoare la Istoria României, culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 147, nr. 70.

iunie 1553⁸⁶. Mai mult chiar, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, episcopul de Rădăuți era cel care asigura autoritatea arhimandritului mănăstirii Putna în exercitarea prerogativelor sale quasi-episcopale⁸⁷. Totodată, de la început, canoanele bisericii au pus mănăstirile sub ascultarea arhierilor în eparhia cărora se aflau⁸⁸, situație care s-a păstrat și în spațiul românesc⁸⁹. Așadar, mănăstirile și schiturile cu satele lor erau puse sub ascultarea episcopului, care avea în dioceza sa lăcașul monahal sau satul mănăstiresc. În același timp, o mănăstire putea fi în dioceza unui episcop, dar satul acelui locaș monahal putea fi în dioceza altui arhieru.

Un alt aspect al supunerii bisericești se referă doar la clerul de mir și constă în plata dajdiei de către toți preoții⁹⁰, diaconii⁹¹ și țarcovnicii⁹² către ierarhul din eparhia unde se găseau și căruia îi datorau ascultare. Această dajdie

⁸⁶ *Ibidem*, p. 177, nr. 84.

⁸⁷ Dimitrie Dan, *O inspecție ecleziastică din anul 1667*, Ediție separată din „Candela”, an XXVII (1908), Cernăuți, Editura autorului, Societatea tipografică bucovineană, p. 4-5. În continuare: Dan, *O inspecție ecleziastică*.

⁸⁸ Dimitrie Dan, *Patronatul în biserica ortodoxă din Bucovina*, în „Candela”, Cernăuți, an XXII (1903), p. 637-638. În continuare: Dan, *Patronatul*.

⁸⁹ Astfel, în Moldova a fost obiceiul ca pentru pricini mărunte, „*oricine este pedepsit de mai marele lui: diaconul de preot, preotul de protopop, ieromonahul și monahul de starețul lui, sau de arhimandrit, protopopul, starețul și arhimandritul de episcop, episcopul de mitropolit, mitropolitul de domn*” [Demetrii Cantemirii, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae (Descrierea Moldovei)*, ad fidem codicum duorum in Bibliotheca Academiae Mosquitanæ Scientiarum Servatorum, post Alexandrum Papiu-Ilarian iterum edita; traducere după originalul latin de Gh. Ghuțu; introducere de Maria Holban; comentariu istoric de N. Stoicescu; studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu; indice Ioana Constantinescu; cu o notă asupra ediției de D.M. Pippidi, București, Editura Academiei Române, 1973, p. 355]. În schimb, pentru greșeli mai mari, „*care trebuie ispășite cu moartea sau cu luarea darului, numai preoții simpli, ieromonahii și monahii stau sub judecata episcopilor lor, pe când stareții, arhimandriții și episcopii nu pot fi pedepsiți decât de domn*” (*ibidem*). Dacă un cleric scos din jurisdicția episcopală săvârșea ceva împotriva canoanelor, episcopul aducea la cunoștința mitropolitului fapta respectivă, iar acesta din urmă o prezenta domnului „*așa cum a fost înfățișată de episcop*” (*ibidem*), care îl judeca și îi hotăra pedeapsa cuvenită.

⁹⁰ General Gabriel Splény von Mihálydy, *Descrierea Districtului Bucovinean*, în vol. *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice (1775)*, Ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 93. În continuare: Splény, *Descrierea District. Bucovinean; Descrierea Bucovinei*, extras din lucrarea d-lui General baron Splény și dintr-un raport al d-lui Jenisch, în vol. *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice (1775)*, Ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 309. În continuare: Splény, *Descrierea Bucovinei*; Comitele d'Hauterive, *op. cit.*, p. 148-151; Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *op. cit.*, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69; un alt rez. la p. 35, doc. nr. 64.

⁹¹ Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărmădaru, *op. cit.*, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69; un alt rez. la p. 35, doc. nr. 64.

⁹² *Ibidem*, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69.

era numită „dajdea vlădicească”⁹³, „darea mitropolitului”⁹⁴, „darea cârjei”⁹⁵, „polconul cârjei”⁹⁶, „ploconul vlădicesc”⁹⁷, „polconul episcopii”⁹⁸ sau „avaetul episcopii”⁹⁹. Valoarea acesteia a variat de la o epocă la alta. Astfel, în anul „1646, Bandini afirma că preoții plăteau episcopilor atât cât le impuneau aceștia”¹⁰⁰, iar la 17 ianuarie 1667, fiecare preot și diacon trebuia să plătească egumenului de la Putna „câte doi galbeni, și câte doi potronici pentru prescuri, și câte doi potronici pentru lumânări, și câte trei pătrări de grăunță și câte un potronic pentru hârtie, precum este obiceiul”¹⁰¹. Dimitrie Cantemir arăta că preoții dădeau ierarhilor din eparhia unde se aflau: „Câte două sute de aspri și o piele de vulpe sau de jder”¹⁰². Apoi, în anul 1732, valoarea acestui plocon era de un ughi într-un an¹⁰³, în 1750 el consta în plata a 4 lei „de tot preotul și diaconul din toată țara”¹⁰⁴, iar pe la 1775 era de 4 florini anual¹⁰⁵. Deși s-a afirmat că darea cârjei trebuia să fie plătită „cu ocazia instalării unui nou episcop sau mitropolit”¹⁰⁶, aceasta era o dare anuală¹⁰⁷.

În același timp, se constată faptul că arhierii le puteau acorda scutiri preoților, diaconilor și țârcovnicilor de dajdea cârjei¹⁰⁸ și de gloabe, întocmai domnilor care îi iertau pe locuitorii țării de dările cuvenite visteriei sau a doamnelor, care își scăpau de dări satele din domeniul propriu. Totuși, trebuie amintit faptul că și domnii le puteau acorda scutiri preoților și diaconilor de

⁹³ Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco, *op. cit.*, p. 159, nr. 7.

⁹⁴ *DRH. A.*, vol. III, p. 142, nr. 74; *DIR. A.*, *veac XVII*, vol. IV, p. 94-95, nr. 131.

⁹⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 357, nota 19; D. Furtună, *op. cit.*, p. 173.

⁹⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 357, nota 19.

⁹⁷ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, p. 116; D. Furtună, *op. cit.*, p. 173.

⁹⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 357, nota 19; *CDM*, vol V, p. 79-80, doc. nr. 316; D. Furtună, *op. cit.*, p. 175.

⁹⁹ D. Furtună, *op. cit.*, p. 175.

¹⁰⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 357, nota 19; D. Furtună, *op. cit.*, p. 173.

¹⁰¹ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 4-5.

¹⁰² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 355.

¹⁰³ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VII, p. 246, nr. 182.

¹⁰⁴ D. Furtună, *op. cit.*, p. 173; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 357, nota 19.

¹⁰⁵ Splény, *Descrierea District. Bucovinean*, p. 93; idem, *Descrierea Bucovinei*, p. 309.

¹⁰⁶ D. Furtună, *op. cit.*, p. 173.

¹⁰⁷ Prin actul episcopului de Rădăuți, din 17 ianuarie 1667, fiecare preot și diacon trebuia să plătească starețului de la Putna bani pentru prescuri, lumânări și hârtie, precum și „câte trei pătrări de grăunță” (Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 4-5. Or, prescurile, lumânările și hârtia sunt necesare tot timpul pentru treaba bisericii, iar grăunțele erau necesare pentru hrana călugărilor, fiind luate din recolta anuală. În sfârșit, chiar D. Furtună citează un document în care se arată că ploconul Episcopiei era o dare anuală (D. Furtună, *op. cit.*, p. 175, nota 2).

¹⁰⁸ La 8 mai 1749, episcopul Iacov de Rădăuți le trimitea o scrisoare preoților din raiaua Hotin, prin care îi înștiința că scutirea „de plocoanele noastre” ce le-a fost dată în cei trei ani cât a fost „lipsă de pâine și alte nevoi” a luat sfârșit (Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7), iar la 7 august 1786, mitropolitul Leon scutea „de banii pocloanelor Mitropoliei noastre” pe diaconul Lupul din satul Hârtop, ținutul Orhei (DJAN-Iași, Col. Documente, pach. CCLXII, doc. nr. 4). Vezi și D. Furtună, *op. cit.*, p. 174 și p. 182.

dajdea vlădicească¹⁰⁹, ceea ce stârnea nemulțumirea arhierilor¹¹⁰. Se pare că, astfel de scutiri de dajdie vlădicească erau acordate de domni numai pentru bisericile domnești¹¹¹. Trebuie reținut faptul că, uneori, la rugămintea ierarhilor, domnul putea anula privilegiile clerului de mir de a nu plăti ploconul vlădicesc, însă astfel de măsuri erau temporare¹¹², fiind certe doar în timpul acelei domnii.

Refuzul clerului de mir, de a plăti această dare, ducea la „cafterisire și lepădare de sfânta preuție”¹¹³. Cu toate acestea, uneori exista opoziție la plata dăjdii vlădicești din partea preoților aflați la bisericile domnești sau la cele de pe moșiile marilor boieri. Din acest motiv, pentru a-și lua venitul cuvenit de la preoții din satele domnești și din cele mănăstirești, ierarhii erau nevoiți să ceară intervenția domnească¹¹⁴. Poate tocmai rugămintea arhierilor față de puterea centrală explică de ce, câteodată, ploconul cârjei a fost încasat pentru ierarhi și de către slugile domnești¹¹⁵. Totodată, nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca, în secolul al XVIII-lea, puterea centrală să fi încasat abuziv aceste venituri episcopale pentru a-și achita obligațiile față de Poartă, așa cum nu se sfia să ia și împrumuturi de la mănăstirile și ierarhii țării, fără a le mai restitui.

Totuși, darea cârjei nu trebuie confundată cu „darea episcopască”, pe care catolicii din Moldova o plăteau episcopului lor¹¹⁶. Uneori, dacă satul de unguri era dăruit unui lăcaș monahal ortodox, mănăstirea de rit răsăritean

¹⁰⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, vol. I, p. 116; Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco, *op. cit.*, p. 159, nr. 7; Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărămidaru, *op. cit.*, p. 35, doc. nr. 64; p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69.

¹¹⁰ D. Furtună, *op. cit.*, p. 173.

¹¹¹ Spre exemplu, Costantin Mihail Cehan Racoviță îl scutea de plocon vlădicesc și de alte dări pe preutul Lupului Coștianul de la biserica domnească din Cotnar (I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, vol. I, p. 116). D. Furtună, *op. cit.*, p. 174.

¹¹² D. Furtună, *op. cit.*, p. 174.

¹¹³ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7; D. Furtună, *op. cit.*, p. 175.

¹¹⁴ Astfel, la 16 martie 1710, episcopul Pahomie al Romanului era împuternicit de Nicolae Mavrocordat să încaseze ploconul de la toți preoții și diaconii din eparhia sa, după vechiul obicei, așa încât „nici un preot scutealnic să nu fie, ci și preoții cei de prin târguri, de pre la ceali domnești și de prin satele ceali domnești și boierești, toți să aibă a-și da ploconul, măcar de li s-au înnoit și cărțile domnești”, căci episcopul „are multe cheltuiiale vinind cu trebile Sfintei Episcopii și cu a țării aicea, la Iași” (Episcopul Dunării de Jos Melchisedec, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman, compusă după documente naționali-române și străine, edite și inedite*, București, partea I (de la anul 1392 până la anul 1714), 1874, p. 331-332).

¹¹⁵ DRH. A., vol. II, p. 120, nr. 84; Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VII, p. 246, nr. 182; Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărămidaru, *op. cit.*, p. 37, fig. 5-facsimil și rez. p. 36, doc. nr. 69; un alt rez. la p. 35, doc. nr. 64; Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/8, vol. VII, p. 22, doc. nr. 4.

¹¹⁶ DRH. A., vol. II, p. 120, nr. 84. Apoi, în 1596, Francesco Pastis din Candia arăta că „toți acești catolici <din Moldova – n.n.> plătesc o dare episcopului, de fiecare casă” (*Călători străini despre Țările Române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1971, p. 640).

obținea și dreptul de a lua darea episcopescă¹¹⁷, chiar dacă această dare nu era un obicei pentru satele de ortodocși.

Pe lângă această dare fixă, episcopii și mitropolitul făceau și abuzuri față de preoți, obligându-i să plătească și alte dări „*sub pretextul nevoii bisericii*”¹¹⁸. Dat fiind faptul că preoții erau întreținuți de săteni, în realitate aceste dări erau plătite tot de către țărani¹¹⁹. Venitul obținut de arhieriei din dările preoților era necesar cheltuielilor episcopale, în condițiile în care ierarhul, adeseori, era nevoit să vină la Iași pentru treburile țării sau ale eparhiei¹²⁰.

Totodată, credem că acești popi erau nevoiți să facă arhieriei lor și un număr de zile de podvodă¹²¹. Obligația era determinată, cu siguranță, de situația lor economică, căci aveau boi și cai, care puteau fi folosiți în folosul părintelui lor ierarhic, care era, uneori, și stăpânul moșiei.

În același timp, arhieriei trebuiau să caute și modul în care preoții își îndeplineau îndatoririle bisericești¹²² și abaterile locuitorilor de la sfintele pravile. Astfel, parohii aveau ca sarcini paza bisericii și îndestularea lăcașului cu bunurile trebuincioase pentru slujba religioasă¹²³. Totodată, preoții trebuiau să se îngrijească de buna stare a lăcașului de rugăciune, atât în interiorul, cât și în exteriorul acestuia. Mai întâi, slujitorii Domnului dădeau seamă înaintea dregătorilor vlădicești, dacă în biserica lor nu se găsea antimis sau vasele liturgice, precum și de modul în care erau săvârșite rânduielile „*sfintei biserici*”¹²⁴. Atunci când antimisul era rupt sau vechi, trimisul arhieriei îi dădea preotului un antimis nou, iar „*cheltuiala antimisului*” era, în 1749, de doi lei¹²⁵. Apoi, clerul de mir avea grijă ca ograda bisericii să fie bine îngrijită¹²⁶, fără gunoaie, buruieni sau orătănii. De asemenea, acoperământul bisericii și crucile din vârful acesteia trebuiau să se afle întotdeauna în bună stare¹²⁷. Dacă

¹¹⁷ La 20 mai 1459, Ștefan cel Mare hotăra ca „toți ungurii din Lucăcești [...] câți vor fi, să plătească darea episcopescă mănăstirii noastre de la Bistrița. Pentru aceea, nici un episcop <catolic – n.n.> și nici o slugă de-a lor și nici una din slugile noastre să nu îndrăznească să ia de la ei darea episcopescă nici un gros” (*DRH. A.*, vol. II, p. 120, nr. 84).

¹¹⁸ Splény, *Descrierea District. Bucovinean*, p. 93; idem, *Descrierea Bucovinei*, p. 309.

¹¹⁹ Idem, *Descrierea District. Bucovinean*, p. 93.

¹²⁰ Episcopul Dunării de Jos Melchisedec, *op. cit.*, partea I, p. 331-332.

¹²¹ Așa cum preoții din Iași trebuiau să „*meargă în podvoadele mitropolitului*” și să îi plătească darea (*DIR. A.*, *veac XVII*, vol. IV, p. 94, nr. 131), bănuim că și preoții subordonați episcopilor de Roman, Rădăuți și Huși, dar și popii de pe domeniile mănăstirilor cu jurisdicție episcopală (Putna, Bistrița, Neamț, Pobrata etc.) erau obligați să facă podvoade și să plătească darea cârjei în folosul arhieriei lor.

¹²² *DRH. A.*, vol. II, p. 104, nr. 70; Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/9, vol. VIII, p. 215-216, nr. 91.

¹²³ „Ei au paza bisericii și grija de a îndestula cu lucrurile trebuincioase pentru slujba bisericească” (Comitele d’Hauterive, *op. cit.*, p. 148-151).

¹²⁴ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 5.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 7; D. Furtună, *op. cit.*, p. 175.

¹²⁶ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 5.

¹²⁷ *Ibidem*.

aceste tocmeli nu erau păzite, preotul vinovat „*era globit după lege*”¹²⁸. În sfârșit, clerul de mir trebuia să aibă o conduită potrivit canoanelor¹²⁹, oferind, prin modul lui de viață, un exemplu pentru poporâni pe care îi păstoreau. Mai întâi, erau urmărite faptele fețelor bisericești din eparhie¹³⁰. Astfel, toți călugării, călugărițele, preoții, preotesele, diaconii și diaconițele, țârcovnicii și „*feciorii sau fetele lor care sunt neînsurați și trăiesc în casăle părinților*”, precum și „*protodiaconii și agnostii care sunt di-a pururea nelipsiți de la paza bisericilor*” dădeau seamă în fața mitropolitului sau a episcopului de greșelile săvârșite¹³¹. Chiar dacă au existat și abateri, majoritatea preoților stârneau admirația străinilor pentru moravurile lor¹³². Alături de conduita clerului inferior, era urmărită moralitatea sătenilor, așa încât se judecau toate chestiunile legate de „cumătrii, și cuscarii, și cununii, și pentru cei ce șăd necununați și pentru sânge amestecat”¹³³. Cei vinovați erau canonisiți și amendați de protopopi, potrivit Sfintei Pravilei¹³⁴. Aceste amenzi aduceau venituri însemnate¹³⁵, fiind încasate de zapcii preotești și de bumbașiri. Deși acești slujbași erau recrutați din rândul preoților, unii dintre ei săvârșeau multe abuzuri, așa încât, sunt cazuri în care purtarea lor a provocat răzvrătirea preoților pe care-i căutau¹³⁶.

Păzirea tuturor acestor rânduieli bisericești, strângerea dării cârjei, dar și cercetarea sătenilor pentru păcate duhovnicești (sânge amestecat sau deșugubini) erau date pe seama unor *slugi*¹³⁷ sau „*dregătorii vlădicești*”¹³⁸ sau, mai rar, erau făcute chiar de către arhiereul eparhiei în persoană¹³⁹. Acești slujbași erau slugile

¹²⁸ *Ibidem*; CDM, vol V, p. 79-80, doc. nr. 316.

¹²⁹ Printr-o adevărînță-formular din Țara Românească, făcută în anul 1780, li se cerea duhovnicilor Episcopiiilor să-i cerceteze pe diaconii „ce vor vrea să ia darul preoției [...] pentru a lor bună viață și curată” (D. Furtună, *op. cit.*, p. 220, doc. nr. 4).

¹³⁰ Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/9, vol. VIII, p. 215-216, nr. 91

¹³¹ *Ibidem*; Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 355 și p. 357, nota 17.

¹³² „Îndatoririle lor cetățenești sunt să plătească o dare pe an episcopului în eparhia căruia își fac slujba. După ce-și îndeplinesc aceste îndatoriri obștești, ei intră în rândul enoriașilor lor, cărora le dau pildă de răbdare și muncă. Sunt cei mai buni părinți, cei mai buni soți, cei mai buni săteni ai ținutului; rareori îi vei vedea supărând pe ispravnici cu pările sau cu nemulțumirile lor. Nu-i găsești niciodată în cârciumi, nici în horilcăriile satului <s.n.>” (Comitele d’Hauterive, *op. cit.*, p. 148-151).

¹³³ D. Furtună, *op. cit.*, p. 175.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 175-176.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 176.

¹³⁶ La 13 octombrie 1763, popa Radu din Ciorăști dădea mărturie precum că se va lăsa „de blăstămîții, ca cele ce face răzvrătind pe preoți pre când se află bumbașir peste toți zapcii ce-au fost rânduiți ca să strângă ploconul steagului mării sale lui Constantin racoviță și banii zahereli” (I. Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 6-7, apud D. Furtună, *op. cit.*, p. 176, nota 3).

¹³⁷ Mihai-Cristian Amărieuței, Ludmila Bacumenco, *op. cit.*, p. 159, nr. 7.

¹³⁸ DRH. A., vol. III, 142, nr. 74; p. 504, nr. 283.

¹³⁹ În anul 1786, episcopul Iacov Grecu al Romanului s-a dus singur să strângă plocoanele (D. Furtună, *op. cit.*, p. 174). Acest obicei nu trebuie să ne mire, căci era specific

mitropoliților¹⁴⁰, ale episcopilor¹⁴¹ sau ale arhimandriților. Ei puteau fi protopopii ținuturilor¹⁴², vornicii (dregătorii) ierarhilor¹⁴³ sau și unii și alții¹⁴⁴. Alături de protoierei¹⁴⁵, este posibil ca unii dintre acești slujitori să fi fost și mireni, dar documentele îi amintesc doar pe slujitorii arhieresti din cinul monahal¹⁴⁶. Pentru osteneala lor, fiecare dintre acești trimiși își luau plată de la toți preoții și diaconii pe care îi cercetau¹⁴⁷. Această simbrerie era plătită, în fapt, la rugămintea clerului de mir, tot de către poporenii din parohiile căutate¹⁴⁸. Totodată, porunca de la finalul documentului din 17 ianuarie 1667, ce a fost dată de arhimandritul mănăstirii Putna la mâna ieromonahului Ioan: „*Drept aceea, nimene ca să nu aibă voie, că nu li să va țină în seamă, deci ca să nu aibă nimene a să pune împotriva acestei scrisori a noastră, pentru aceasta scriem*”¹⁴⁹, dovedește că, adeseori, dreptul trimisului mănăstirii, de a face cercetare și globire a celor vinovați, era contestat. Astfel, fără o carte arhierască de numire

îndeosebi ierarhilor ortodocși, care umblau în eparhiile lor din Imperiul Otoman pentru a-și strânge veniturile (vezi G. V. Niculescu, *Dare de seamă alcătuită cu ocazia jubileului de 40 ani de domnie a Majestății Sale Regelui Carol I al României*, București, Atelierele Grafice SOCEC & Comp., 1906, p. 21-23).

¹⁴⁰ DRH. A., vol. III, 142, nr. 74.

¹⁴¹ Ibidem, vol. II, p. 120, nr. 84.

¹⁴² Ibidem, vol. III, 142, nr. 74. În anul 1791, Ambrosie Serebrenikov, fost arhiepiscop de Ekaterinoslav și proaspăt numit exarh al Mitropoliei Moldovei, a încercat o subordonare a Bisericii de la est de Carpați, prin trecerea atribuțiilor protopopilor pe seama blagocinilor, aceștia din urmă fiind reprezentanții săi direcți în protopopiatele Moldovei (M. Ciachir, *Datoria și stăpânirea blagocinilor, adică a privighetorilor pentru buna orânduială. Întru slava a unui Dumnezeu în Troiță slăvit, în zilele prealuminatului cneaz Grigorie Alexandrovici Potemchin Tavricesc, a marelui hatman și de obște arhistrateg și a feluri de ordine cavaaler. Cu porunca și blagoslovenia preaosfințitului arhiepiscop a Ecaterinoslavii, a Tavricescului Hersonis și țiitoriu de locu Exarhiei Moldovlahii, Chirtu Chir Amvrosie s-au tălmăcit din limba rossască și s-au dat în tipărit în limba moldovenească această cârtică pentru datoria și stăpânirea blagocinilor și a protopopilor*. Tipărită la Iași, la anii de la H(risto)s 1791, august în 6 zile, comunicat de către ~, în RSIABC, vol. XVI (1925), p. 112-120. Faptul că acest document atestă vechile atribuții ale protopopilor este dovedit de asigurarea, dată de acest ierarh clerului pământean, că prin măsura sa „nu se strică, nici să micșurează cu această așezare datoria protopopilor. Ei <protopopii – n.n.> sunt datori a căuta pentru tot ocolul protopopie, dar spre ușurința osteneților sale și pentru mai multă lesnire îndreptarea pe care o cerea datoria protopopilor s-au orânduit blagocini” (ibidem, p. 112).

¹⁴³ DRH. A., vol. III, 142, nr. 74; p. 504, nr. 283.

¹⁴⁴ D. Furtună, *op. cit.*, p. 174, nota 3.

¹⁴⁵ DRH. A., vol. III, 142, nr. 74; M. Ciachir, *op. cit.*, p. 112-120.

¹⁴⁶ În 1667, egumenul de Putna îl trimite pe ieromonahul Ioan să strângă dajdea preoților și să cerceteze starea bisericilor (Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 4-5). Apoi, la 6 august 1671, este amintit „Rafail călugărul de la Galata, ce este vornicel în Folfăiești” (Caproșu, *Doc. ist. orașului Iași*, p. 335, doc. nr. 361), sat care era al ctitoriei lui Petru Șchiopu înainte de 29 ianuarie 1630 [Arh. St.-București, Col. Mss., <Condica Asachi I> Ms. nr. 628, f. 226r-v, doc. fără nr].

¹⁴⁷ La 1749, preoții și diaconii plăteau fiecare câte un leu acestor slugi arhieresti (Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7; D. Furtună, *op. cit.*, p. 175).

¹⁴⁸ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7; D. Furtună, *op. cit.*, p. 175.

¹⁴⁹ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 5.

pentru astfel de slujbe, țăranii și preoții refuzau să asculte de sluga ierarhului¹⁵⁰. Probabil, refuzul locuitorilor de a-i asculta pe acești trimiși era cauzat fie de un soi de șiretenie, prin care căutau să se ferească de plata gloabelor către slugile vlădicești, fie era uneori îndreptățit, pentru că unii dintre dâșii fuseseră înșelați de oameni răi, ce nu erau trimișii scaunului bisericesc.

În ceea ce privește autoritatea arhierască, se cuvine a aminti mai întâi faptul că mitropolitul Moldovei și episcopii de Roman, Rădăuți și de Huși dădeau sau ridicau harul preoților și diaconilor din eparhie¹⁵¹ și numeau câte un protopop pentru fiecare ținut din dieceza lor¹⁵². Această alegere se făcea la propunerea preoților din acel ținut și a dregătorului trimis să cerceteze treburile bisericești ale locului¹⁵³. De fapt, o altă sursă de venit a arhierilor provenea din hirotonii¹⁵⁴, căci adeseori intrarea în preoție se cumpăra de la episcopul locului, motiv pentru care numărul preoților era cu mult mai mare decât cel al satelor¹⁵⁵.

La rândul lor, protopopii obțineau venituri însemnate din amenzi¹⁵⁶, hirotonii¹⁵⁷, de la preoții care vroiau să se mute dintr-un sat sau oraș în altul¹⁵⁸, dar și din peciurile (pecetluiturile) de căsătorie pe care le dădeau ei și fără de care nu se puteau face cununii¹⁵⁹. Din acest motiv, protopopii posedau averi însemnate; aveau oi multe, stupi mulți, „fără a plăti ceva pentru ei”, iar un protopop avea zece liuzi scutiți¹⁶⁰. Totuși, dacă ierarhii găseau neorânduială bisericească în parohiile dintr-un ținut sau pentru săvârșirea unor fapte rele, protopopii puteau fi scoși din scaunul lor de către ierarhul din eparhia unde se aflau¹⁶¹.

În același timp, în Evul Mediu românesc, numeroși preoți din satele boierești și mănăstirești erau vecini dreپți ai stăpânilor moșiei¹⁶². Totuși, nu toți acești preoți erau vecini, căci unii dintre ei erau cărturari¹⁶³. În cel mai bun caz,

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 355.

¹⁵² Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7; Arh. St.-Suceava, Balan, *Doc. m-rilor din Bucovina*, Ms., pachet II/9, vol. VIII, p. 215-216, nr. 91; Arh. St.-Iași, Col. Documente, pach. CCLXII, doc. nr. 4; idem, fond Ministerul de Interne, tr. 256, op. 281, ds. 660, f. 1.

¹⁵³ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7.

¹⁵⁴ Comitele d'Hauterive, *op. cit.*, p. 152-153; vezi și D. Furtună, *op. cit.*, p. 173 și p. 176.

¹⁵⁵ Comitele d'Hauterive, *op. cit.*, p. 150-151.

¹⁵⁶ D. Furtună, *op. cit.*, p. 177.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 176.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 177.

¹⁶¹ Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 7.

¹⁶² La 20 octombrie 1669, este amintit un popa Ifimie din Surdești, ce fusese iertat de vecinătate de către stăpânul său, Leondariu vameșul (Petronel Zahariuc, *Date noi despre legăturile țărilor române cu Epirul*, în vol. Petronel Zahariuc, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008, p. 181-182, nr. 6).

¹⁶³ La 1 iunie 1504, preotul Ignatie din Coțmani scria, la porunca episcopului Ioanichie de Rădăuți, un Minei pe luna noiembrie (I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, vol. I, p. 32).

popii care slujeau în bisericile de mir, ridicate de boieri și clerici, puteau fi socotiți un fel de năimiți la acești stăpâni¹⁶⁴, iar pentru slujba lor boierul îi plătea după cât îi era voia¹⁶⁵. Dacă era căzută în nevoie, familia ctitorului putea chiar să refuze întreținerea preoților din satele sale¹⁶⁶.

Cei mai mulți stăpâni le dădeau preoților de pe moșiile lor pământuri de cultivat sau imașuri pentru vite¹⁶⁷. Potrivit pravilelor, indiferent dacă erau vecini sau nu, preoții trebuiau să dea stăpânului dijma din recolta obținută pentru pământul ce le era dat spre hrană¹⁶⁸, asemenea tuturor celorlalți locuitori ai moșiei, indiferent dacă aceștia erau țărani, slujitori domnești sau boierești. Mărimea pământului, dat preoților spre hrană, era atâta cât voia stăpânul, fiind lucrat de preot sau de simbriași tocmiți de acesta. Stăpânii moșiilor puteau acorda scutiri de dările care li se cuveneau preoților care slujeau pe moșiile lor¹⁶⁹. Din punct de vedere material, preoții și diaconii depindeau de bunăvoința stăpânilor și a credincioșilor din parohie¹⁷⁰. Prin urmare, relațiile dintre preoți și stăpâni erau foarte bune¹⁷¹. De fapt, ctitorul avea dreptul de a-și numi parohul la biserica sa¹⁷².

O altă trăsătură a Evului Mediu românesc este faptul că preoții din satele mănăstirești și boierești nu trebuiau să-i lucreze stăpânului moșia. Cu siguranță, și această stare de lucruri a făcut ca averea clerului de mir să fie mai mare decât a multora dintre locuitorii satelor.

În ceea ce privește supunerea clerului de mir față de stăpânul moșiei unde se găsea biserica, aceasta era mai mare în cazul satelor marilor mănăstiri, căci, în această situație egumenul încasa și dajdea vlădicească cuvenită arhierilor. Astfel, ca urmare a unor acte domnești, cele mai vechi și mai mari mănăstiri ale Moldovei (Neamț¹⁷³, Pobrata¹⁷⁴, Putna¹⁷⁵ și, prin fals, Bistrița¹⁷⁶) au

¹⁶⁴ De fapt, numeroase documente atestă preoți în slujba boierilor. Astfel, la 28 aprilie 1640 este amintit popa „Carp de la biserica lui Iordachi vistiernicului în Iași” (Arh. St. Iași, Colecția Documente, pach. DCCCI <Condică>, doc. fără nr., f. 168v).

¹⁶⁵ „[...] cât era voia stăpânului atâta îi da” (Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VIII (1741-1799)-IX (1800-1899), Iași, Editura Taida, 2006, p. 161, doc. nr. 174).

¹⁶⁶ D. Furtună, *op. cit.*, p. 174.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 182.

¹⁶⁸ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VIII-IX, p. 161, doc. nr. 174.

¹⁶⁹ D. Furtună, *op. cit.*, p. 182.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 183.

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² *Ibidem*. Dimitrie Dan, *Fundatorul bisericii din Lujeni și timpul zidirii ei*, în vol. „Din scrierile lui Dimitrie Dan”, Cernăuți, 1902, p. 22; Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la Istoria Națională și Bisericească a Românilor*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. 335.

¹⁷³ La 6 iunie 1446, Ștefan Alexandrovici dădea carte acestui lăcaș pentru „toți popi din satele mănăstirești [...] ca să asculte de mănăstirea noastră cu toate veniturile” (*DRH. A.*, vol. I, p. 379, nr. 267).

¹⁷⁴ Actul a fost emis de către Alexandrel vodă, la 27 iunie 1449 (*ibidem*, vol. II, p. 7-8, nr. 5).

primit sub jurisdicția lor toate parohiile din satele lor, așa încât „*dregătorii vlădicești nu aveau nici o treabă la acești popi*”¹⁷⁷. Astfel, aceste soboare au dobândit prerogative arhieresti, căci arhimandriții lor încasau dările cuvenite arhierilor („*darea și cu plocioanele și cu [...] tot venitul popesc*”)¹⁷⁸, dădeau sau ridicau harul preoților și diaconilor de pe domeniu¹⁷⁹ și judecau, luând globe de la oamenii din satele stăpânite¹⁸⁰, de la monahii din mănăstire și de la preoții sau diaconii de pe domeniu („*toate pricinile și cu tot venitul bisericesc*”)¹⁸¹, asemenea episcopilor în eparhiile lor¹⁸². Deci, preoții, diaconii și țarcovnicii din aceste sate erau supuși egumenului nu numai ca stăpân al moșiilor unde ei slujeau, ci și ca judecător și globnic al pricinilor bisericesti¹⁸³. În schimb, marea majoritate a clerului de mir, aflat în satele boierești și în cele ale așezămintelor

¹⁷⁵ Ștefan cel Mare și-a înzestrat ctitoria cu acest drept la 15 martie 1490: „Și oricâte biserici se vor face și se vor înnoi de aici înainte și oricâți popi se vor pune în toate acele sate mănăstirești mai sus scrise, și în ținutul Sucevei și în al Cernăuților, ei toți să asculte de acea sfântă mănăstire a noastră de la Putna și să plătească darea acolo și tot venitul ce se cuvine unui mitropolit de la popi. Și pe toți acești popi să-i judece egumenul de la mănăstirea Putna, iar protopopii sau vornicii oricărui mitropolit sau episcop să n-aibă nici o treabă cu acei popi, în veci” (*ibidem*, vol. III, p. 142, nr. 74), drept pe care i-l întărea prin uricul din 17 noiembrie 1502: „Și am dat mănăstirii mai sus zise pe toți popii care sunt în toate bisericile, prin toate satele acelei mănăstiri, peste tot, prin țara noastră oricâte are acea sfântă mănăstire și câte i se vor mai adăuga de acum înainte, toți să asculte de mai sus zisa mănăstire și cu darea acolo și tot venitul și să-i și judece egumenul de la Putna, iar vlădicești să nu aibă nici o treabă cu acești popi, în veci” (*ibidem*, vol. III, p. 142, nr. 74).

¹⁷⁶ Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, călugării bistrițeni au întocmit un fals, prin care pretindeau că la 11 iulie 1428 Alexandru cel Bun ar fi pus sub ascultarea ctitoriei sale un număr de 50 de biserici (*ibidem*, vol. I, p. 424-425, nr. VI-fals, aparat critic). Editorii au remarcat faptul că, „la întocmirea lui a fost luat ca model, pentru partea de început, documentul autentic din 1428 iulie 8” (*ibidem*), prin care se dădeau Bistriței 10 sălașe de țigani (*ibidem*, p. 110, nr. 75 <n.n.>). Totodată, autorii volumului I din *Documenta Romaniae Historica* au arătat că „este posibilă, de asemenea, folosirea unui act autentic de aceeași natură și, poate, cu aceeași dată, însă prin care domnul trecea în eparhia principalei sale ctitorii mai puține biserici decât cele indicate în fals, așa cum se va proceda ulterior și cu mănăstirile Neamț (*ibidem*, p. 378, nr. 267) sau Putna” (*ibidem*, p. 425, nr. VI-fals, aparat critic).

În schimb, Bistrița a fost singurul lăcaș monahal ortodox care a primit dreptul de a lua „darea episcopescă” de la ungurii din satul Lucăcești, la 20 mai 1459, „iar nici un episcop sau slugă a lor și nici una din slugile noastre să nu îndrăznească să ia de la ei darea episcopescă, nici un groș” (*ibidem*, vol. II, p. 120, nr. 84).

¹⁷⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 505, nr. 283; Dan, *O inspecție ecleziastică*, p. 4-5.

¹⁷⁸ *DRH. A.*, vol. III, p. 138, nr. 73 și p. 142, nr. 74.

¹⁷⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 355.

¹⁸⁰ *DRH. A.*, vol. II, p. 7-8, nr. 5; p. 120, nr. 84; *DIR. A.*, *veac XVII*, vol. V, p. 98-99, nr. 137; *CDM*, vol. II (1621-1652), <întocmit de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu și Doina Duca>, DGAS, București, 1959, p. 27, nr. 64.

¹⁸¹ *DRH. A.*, vol. III, p. 138, nr. 73 și p. 142, nr. 74.

¹⁸² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 355.

¹⁸³ *DRH. A.*, vol. III, p. 142, nr. 74; p. 504, nr. 283.

monahale mai mici, au rămas sub jurisdicția arhereilor ce își aveau eparhia în acea zonă¹⁸⁴.

Prin urmare, clerul de mir din Moldova trebuia să achite diferite dări către puterea centrală, către arhiereul locului și către stăpânul moșiei. Aceste dări au fost diferite de la o epocă la alta și de la o parohie la alta, cu atât mai mult cu cât cei care le luau puteau acorda scutiri parohilor de la plata acestor obligații. Oricum, ele erau mult mai mici decât ale celorlalți locuitori, ceea ce le-a permis preoților din Moldova să strângă mai multe averi decât ale celorlalți țărani. Această bunăstare a determinat adeseori săvârșirea unor abuzuri de către slujitorii domnești și arhierești față de preoți, care au fost curmate doar prin intervenția puterii centrale.

CONTRIBUTIONS REGARDING THE TAXES PAID BY THE PARISH CLERGY IN MEDIEVAL MOLDAVIA (15TH -18TH CENTURIES)

(Abstract)

In the Middle Ages, the parish clergy (priests, deacons and vergers) from Moldavia had to pay various taxes to the central power, to the bishop and to the lord of the estate where the churches were. The taxes of the priests, deacons and of the verges to the hospodar were in cash, products and services. Then, the parish clergy had to pay an Episcopal fee to the bishop of the diocese. The violation of the canons was punished by the bishop. However, both the hospodars and the country gentlemen accepted exemption from taxes for the parish clergy, but these were different from village to village, from town to village, from hospodar to hospodar and from church to church. Finally, according to the rules, the parish clergy had to give to the lord of the estate the tithe. These taxes were different from one era to another and from one parish to another and the exemption from payment was allowed. However, its were much lower than other, allowing to the priests of Moldavia to gather more wealth than other peasants. This wealth causes abuses committed by the representatives of the hospodar and of the bishops, which requested the intervention of the central power.

Keywords: Moldavia, hospodar, bishops, priests, deacons, taxes.

¹⁸⁴ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VII, p. 246, nr. 182.

REȘEDIȚA DOMNEASCĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE ANII 1822-1828

ȘERBAN PĂTRAȘCU*

I. Reședința Curții Domnești din București.

Preocupările domnilor români de a avea o reședință demnă de rangul lor – întrerupte în perioada fanariotă – au fost reluate de Grigore IV Ghica. Sub domnia acestuia se vor ridica două palate și se vor reclădi alte două vechi reședințe domnești.

Într-un studiu¹ asupra vechilor curți domnești din Țara Românească, de până în secolul al XIX-lea, G. Ionescu-Gion arată eforturile voievozilor noștri, care în ciuda condițiilor vitrege (războaie, lupte interne, incendii ș.a.), își măresc și înfrumusețază reședințele princiare, culminând cu epoca de strălucire din vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Desigur, în amenajarea Curții se ținea cont, în primul rând, de criteriul practic, aici locuind în permanență cel puțin câteva sute de oameni (dregători, curteni, gărzi), aflați în slujba princepelui, însă nici esteticul și fastul nu erau neglijate. Del Chiaro² amintește de Palatul lui Brâncoveanu, făcut din piatră, cu o impozantă scară din marmură, cu săli mari, boltite, unele susținute de coloane, sau de grădina de toată frumusețea, în stil italian, unde principele lua prânzul. În colțul acestei grădini, urmașul său, Ștefan Cantacuzino, construiește un mic palat cu 8 odăi.

Și exemplele pot continua. Se ajunge, astfel, ca în cadrul Curții Domnești să întâlnim, pe lângă numeroase clădiri utilitare, construcții și palate din diferite epoci și cu stiluri arhitectonice deosebite. Sub fanarioți, cu foarte mici excepții (cum ar fi Al. Ipsilanti), nu se mai construiește nimic la Curtea Domnească.

La 1727, Nicolae Mavrocordat, în „Instrucțiunile” către fiul său Constantin, îl povățuiește pe acesta: „Nu zidi palate. Cât ești domn în țările române, ai palate, la Constantinopol, casa părinților îți ajunge”³.

Date fiind domniile lor nesigure, precum și dorința de a strânge averi, domnii fanarioți nu sunt interesați de lucrări la Curtea Domnească. Fanarioții

* Cercet șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: serban_patrascu@yahoo.com

¹ G. I. Ionescu-Gion, *Portrete și evocări istorice*, ediție îngrijită de Vistian Goia, București, Editura Minerva, 1986, p. 139-173.

² Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, Editura Viața Românească, 1929, p. 8-9.

³ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 26-27.

„meremetiseau”, nu clădeau⁴. Chiar și atunci nu reparau decât ce era strict necesar pentru locuit, și, nu de puține ori, îi vedem renunțând și la acestea, mutându-și reședința în mănăstiri, spitale, școli, ori închiriind case boierești. Așa au ajuns, în secolul al XIX-lea, casele banului Ghica, tatăl viitorului domn, reședință domnească pentru ultimii doi principii fanarioți: I. Caragea și Al. Suțu.

Dacă nu acordau importanță aspectului reședinței domnești, nu înseamnă că nu iubeau fastul. Sunt vestite, în secolul al XVIII-lea, cortegiile și alaiurile de care se înconjurau la ceremonii și cu alte ocazii.

Cu numirea lui Grigore IV Ghica, în 1822, lucrurile vor reintra pe făgașul normal. Domnitorul va acorda, după cum vom vedea, o atenție deosebită reședințelor domnești.

Până la izbucnirea Revoluției din 1821, Grigore Dimitrie Ghica, viitorul Domn, a locuit într-una dintre casele metohului Episcopiei Râmnicului de pe Podul Mogoșoaiei⁵. Desfășurarea evenimentelor din 1821 l-a determinat să-și părăsească în mare grabă locuința și să se refugieze, alături de ceilalți boieri, la Brașov⁶.

După numirea sa ca domnitor al Țării Românești, deoarece Casele Ghica⁷ de pe Podul Mogoșoaiei, reședința domnitorilor fanarioți Ioan G. Caragea și Alexandru N. Suțu, suferiseră stricăciuni⁸ importante în timpul revoluției, Grigore Ghica a fost nevoit să se așeze, pentru puțin timp, mai întâi în casa

⁴ *Ibidem*, p. 163.

⁵ Lt-Colonel D. Pappasoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, Tipografia Universul, 1891, p. 69: „Pe locul unde astăzi se află grădina episcopiei și Ateneul, a fost biserică mare, metoch al Episcopiei Râmnicului Vâlcei, cu curte mare, cu palate episcopale, înconjurată cu mai multe case și împrejmuită cu zid. Într-una din aceste mari case, a locuit Grigorie Vodă Ghica până la 1821, când fugiră boerii la Brașov”.

⁶ Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu – Glose, fapte și documente noi – (1821)*, București, Editura Casei Școalelor, 1927, p. 149-150. Va reveni în Țara Românească la 2 noiembrie 1821.

⁷ Ridicate la sfârșitul veacului al XVIII-lea de marele ban Dumitrache Ghica, trec, după moartea sa (1808), în proprietatea fiului său Costache, zis „Brigadierul”. În 1812, după focul care mistui Curtea Nouă din Dealul Spirii, Caragea, închirie casele lui Costache Ghica și se mută în ele (D. Pappasoglu, *op. cit.*, p. 61). Și Alexandru N. Suțu tot aici și-a instalat Curtea: „1819, ghenarie 26... au intrat în București cu halai măriia sa Alexandru Suțu voievod, ca să ne fie domn. Și au șăzut în scaunul său, în casele lui Costache Ghica, unde au șăzut și Caragea” (cf. Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, 1966, p. 346-347). La 9 martie 1821, caimacamii lui Scarlat Callimachi părăsesc Mitropolia pentru a se instala la Curte (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I, 1801-1821, volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, red. resp. Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 926).

⁸ Gheorghe Crutcescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, Editura Meridiane, 1986, p. 143: „În vremea revoluției se așezară în casele Domnești, mai întâi pandurii, pe urmă arnăuții, și în sfârșit turcii. Toate încăperile de jos fură făcute grajduri, iar când un an mai târziu, în 1822, s-a început, meremetisirea caselor pe jumătate dărâmate, reparațiile scoaseră la iveală cadavrele a 17 femei ucise”.

bunului său prieten Grigorie Romaniti, apoi în două dintre cele trei camere ale familiei sale⁹, mai exact, în casa fratelui său, banul Scarlat Ghica de lângă biserica Sfânta Vineri¹⁰.

Refacerea Curții Domnești a constituit o prioritate pentru noul principe. Încă din vara anului 1822, pe când se afla la Constantinopol, a dat ordin caimacamilor săi să înceapă imediat lucrările de reconstrucție a reședinței de pe Podul Mogoșoaiei, care, potrivit mărturiei unui contemporan, „s-au și făcut cu mare zor”¹¹. Pe lângă acestea, locțiitorii domnitorului s-au îngrijit de pregătirea mănăstirii Văcărești¹² pentru apropiata sosire a lui Grigore Ghica, și de repararea „podului de la poarta Curții Domnesci”¹³.

Reparațiile făcute au schimbat, în bună parte, aspectul Palatului domnesc. Înainte însă, de a prezenta modificările întreprinse de Domn, să vedem cum arăta Curtea Domnească în perioada 1813 – dată la care Ioan Caragea hotărâște să se mute în casele Costache Ghica – și 1822, anul urcării pe tron a lui Grigore Ghica.

⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 182.

¹⁰ Gheorghe Crutcescu, *op. cit.*, p. 143.

¹¹ Principala misiune a caimacamilor a fost aceea de a face rost de cât mai mulți bani: „... ci tot întru această lună, avgust 13, au sosit de la Țarigrad trei boeri, anume Barbu Văcărescu vel vistier și Mihăiță Filipescu vel agă și Mihăilescu vel logofăt, ce erau duși cu măriia sa Grigorie Ghica la Țarigrad încă de la martie. Și cum au sosit, toate isprăvnicile le-au schimbat și huzmeturile au vândut, având mare trebuință de bani: una, pentru lefile turcilor din țară, ce li s-au răspuns o sumă mare; al doilea, pentru marametu caselor domnești, care s-au și făcut cu mare zor, cât și pentru hainele tacâmului domnesc, cât și steagurile toate de iznovă s-au făcut; al treilea, și banii ce s-au trimis mării sale înainte pentru trebuința lui, și neputând prohorisi boerii numai cu biru și cu celelalte huzmeturi ce s-au vândut” (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 360).

¹² La 22 iulie 1822, caimacamii îi poruncesc arhimandritului Antim Comăneanu: „Fiindcă trebuința urmează de a se drege și a se duce la stare bună biserica Văcărescilor, unde este să descălece Măria sa prea Înălțatul nostru Domn, după obiceiul vechiu, de aceea... îți poruncim, ca din veniturile numitei monastiri, îndată și fără de cea mai mică zăbavă să pui să meremetisească și de va fi cu trebuință se se și sfințească, asemenea și odăile din casele domnesci să se aducă la stare bună, să fie curate, cum și curtea să fie grijită ca să nu se întâmple vreun cusur, că sfinția ta vei da răspuns” (V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, seria 1800-1821, tomul XIII, p. 331).

¹³ *Ibidem*, p. 390: La 22 august 1822, caimacamii îl însărcinaseră pe vel vistierul Grigorie Romanitis, epistat al Vorniciei Obștirilor, „... fiind că podul ce urmează pe la poarta Curții domnesci este foarte stricat, scriem dumneatale că numai decât să orânduiești a se face de iznoavă cu podini nouă acea bucată de pod, începându-se adică din colțul caselor răposatului Banului Costache Ghica și până la poarta dumnealui Banului Constantin Crețulescu”. În aprilie 1824 „s-au început să se facă pod de piatră în București, în zilele lui Grigorie Ghica voievod...” (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 368). În toamna anului 1825, călătorul rus Ignati Iakovenko vede că „strada Mogoșoaiei... este pavată acum cu piatră” și „se speră că în chip asemănător, cu timpul și alte străzi ale orașului vor fi pavate cu piatră” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I, 1801-1821, p. 906).

Despre arhitectura Curții, Nicolae Filimon,¹⁴ contemporan cu aceste vremuri, ne-a lăsat următoarea descriere: „Ne oprim puțin din această narațiune ca să dăm cititorilor noștri o idee repede despre locul unde se afla palatul domnesc pe acei timpi și despre forma arhitectonică și alte amănunte originale ale acestui locaș, în care domnea vioiciunea amestecată cu umilirea și cu depravațiunea. Pe spațiul de pământ ce se cuprinde astăzi între casele lui Resch giuvaergiul și vechea sală a lui Momolo, era clădită pe timpul lui Caragea noua reședință domnească ce înlocuise pe cea veche din Dealul Spirei, arsă la 1813. Pozițiunea topografică a acestui palat era astfel: pe locul unde se află astăzi casele Bossel era clădit palatul domnesc, compus dintr-un șir de case cu două rânduri, ce începeau din ulița Mogoșoaiei și se terminau dinaintea caselor generalului Herăscu, pe ulița numită a Școalei. Arhitectura acestui palat era vagă și nedeterminată; era o zidire sau o grămădire de material în care se vedeau mai multe ordine de arhitectură, imitate în ce au ele mai grosolan și mai neregulat. Fațada ce privea către Podul Mogoșoaiei avea un balcon în formă de chioșc turcesc, mobilat cu divanuri și lavițe tapetate cu catifea roșie, în care venea adesea principele de-și lua cafeaua și ciubucul privind pe trecători.

Pe partea dinspre Momolo era un șir de odăi în formă de chilii călugărești, în care ședeau idiclii, neferii și iciolanii domnești. Fundul curții, sau partea despre Herăscu, era consacrat grajdurilor unde se țineau armăsarii de Missir și Arabia, cu care se servea domnitorul la solemnități și în preîmplările sale, iar în fața Podului Mogoșoaiei, pe o lungime de aproape una sută stânjeni, era un zid simplu, care încheia în întregul său marele pătrat ce compunea reședința, și o poartă mare numită Pașa Capusi, ce servea de intrare principală”.

Câteva amănunte, privitoare la reședința domnească, care vin să completeze relatarea lui N. Filimon, întâlnim și în monografia închinată Principatelor Dunărene la 1820, de către consulul britanic William Wilkinson, reprezentantul Companiei Levantului în cele două țări: „Curtea domnească din București era odinioară o clădire mare, așezată pe o înălțime la un capăt al orașului pe care îl domina. În 1813 a ars din întâmplare și nu a fost reclădită. Domnul din urmă stătea, din vremea aceea, în două case particulare unite <în acest scop>. Cele două ocupă un spațiu întins, fiind despărțite una de alta și înconjurată de curți sau de grădini și de copaci. Toate clădirile sunt construite din cărămidă și zidurile lor sunt tencuite și văruiți în alb, atât pe dinafară, ca și

¹⁴ Nicolae Filimon, *op. cit.*, p. 24-25. Și Pappasoglu amintește despre „spațioasa Curte care era pe locul [de] astăzi al caselor Lahovari până în prăvălia lui Reș giuvaergiul” (D. Pappasoglu, *op. cit.*, p. 56); George D. Florescu, *Alaiul înmormântării lui Alexandru N. Suțu Voevod la 20 ianuarie 1821*, București, Tipografia «Bucovina» I.E., 1932, p. 28: „Casele încăpătoare – pe semne și cu mai multe aripi – în care se adăposteau acum cancelariile domnești – postelnicia – se învecina la dreapta ei cu terenuri virane, ce mergeau până în marginea de atunci a orașului...”.

pe dinăuntru. Rareori se întrebuințează olane și acoperișurile sunt de obicei făcute din șindrila”¹⁵.

Pentru baronul Ludwig von Stürmer, aflat în toamna anului 1816 în trecere prin București, Curtea Domnească este lipsită de orice strălucire. Astfel, baronul, după ce se arată încântat de Biserica Mitropoliei și reședința mitropolitului „una din cele mai mărețe clădiri”, de locuințele consulului austriac și ale celui rus, pe care le include „în categoria clădirilor mai frumoase”, afirmă că „Reședința domnului însă nu are nici un fel de măreție exterioară și nu se deosebește prin nimic de celelalte case decât doar prin străjuitorul de pază”¹⁶. În drum spre Palatul domnesc, unde urma să fie primit în audiență de Vodă Caragea, von Stürmer observă că Podul Mogoșoaiei este „una din cele mai bine podite ulițe de seamă ale Bucureștilor”¹⁷. Ajuns la Curte, remarcă garda personală a lui Caragea, alcătuită din „șazeci de arnăuți ortodocși îmbrăcați în roșu și purtând pe cap tichii roșii albaneze”, care „fac de pază înaintea reședinței domnești și îndeplinesc sarcini polițienești”¹⁸.

Însoțit de consulul austriac, trece printr-o „anticameră lungă și posomorâtă, plină de arnăuți și de slugi, apoi mai multe camere frumos mobilate, ne-au deschis drumul până la camera sa, care era doar spoită cu var și vădea cea mai mare simplitate. La ferestre se afla un divan pe care ședea domnul, proptit de o pernă și îngropat sub hârtii, și scria pe genunchi, cum este obiceiul general în Orient, unde nu se folosește altă masă de scris”¹⁹.

Un an mai târziu, englezul William Mac Michael, poposit pentru puțină vreme la București (decembrie 1817 – ianuarie 1818), este surprins de contrastul dintre palatul domnesc impunător pe care îl văzuse la Iași și casele sărăcicioase de pe Podul Mogoșoaiei, care slujeau drept reședință lui Caragea: „Domnul nu are o locuință așa de bună ca a vecinului său din Iași, pentru că palatul lui a ars întâmplător acum doi ani, cu care prilej se zice că a suferit o pagubă ce se ridica la 100.000 de piaștri. El ocupă acum două case de o înfățișare mai curând sărăcicioasă, legate împreună printr-o galerie de lemn”. Prezentat lui Caragea, la 19 ianuarie 1818, călătorul englez observă că: „Nu era nimic mai deosebit în odaia în care am fost primiți, decât că podelele erau acoperite cu un covor englezesc, ceea ce părea cam ciudat în casa unui răsăritean”²⁰.

Aceeași impresie defavorabilă îi lasă Curtea Domnească și lui Sir Robert Ker Porter, care în februarie 1820 pătrunde în palatul Înălțimii Sale prințul Suțu. „Palatul său – notează Sir Ker Porter – era întunecos și nepotrivit demnității sale,

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I, 1801-1821, p. 626-627.

¹⁶ *Ibidem*, p. 711.

¹⁷ *Ibidem*, p. 714.

¹⁸ *Ibidem*, p. 716.

¹⁹ *Ibidem*, p. 717.

²⁰ *Ibidem*, p. 745.

lăsând de o parte, bineînțeles, gloata de slujitori de toate felurile și lungile șiruri de arnăuți. Îmbrăcămintea sa era însă împodobită fastuos, după gustul turcesc...²¹

Din mărturiile contemporanilor și ale călătorilor străini reiese, așadar, că nici Ioan Caragea (1812-1818) și nici Alexandru Suțu (1818-1821) nu au fost interesați de modernizarea sau de înfrumusețarea Curții domnești. Având ca principală preocupare strângerea de averi, domnii fanarioți nu considerau necesar să-și risipească banii în acest mod.

Ioan Caragea, vestit pentru averea fabuloasă pe care a agonisit-o în cei șase ani de domnie în Țara Românească, a recurs la tot felul de tertipuri pentru a nu-și plăti chiria pentru casele Curții domnești. Călătorul englez Wyburn povestește următoarea întâmplare: „În Țara Românească am fost martor la același necaz al unui boier, care, în locul chiriei pentru casa închiriată Curții domnitorului Caragea, a fost ridicat la rangul de mare comis de prințul fugar și, printr-o coincidență ridicolă, gărzile de arnăuți ale acestui domn i-au luat în același moment cu forța caii de la trăsură pentru serviciul debitorului domnesc în fuga sa și i-au lăsat pe înaltul demnitar singur în pădure să-și găsească cum poate drumul înapoi spre București”²².

Alexandru Suțu, ultimul domn fanariot, a mărit „palatul Domnesc și cu casa Slătineanu, o galerie de lemn unind corpurile de case”²³. Inițiativa principelui nu are însă decât un scop practic. Suita cu care venise de la Constantinopol era atât de numeroasă, încât nu încăpea în casele Curții Domnești, și pentru o vreme a trebuit să fie găzduită în mănăstirea Sărindar și mănăstirea Sf. Sava, de unde au fost izgoniți oamenii lui Caragea²⁴.

Am menționat, mai sus, degradarea suferită de Palatul domnesc în timpul Revoluției din 1821, astfel încât, Grigore Dimitrie Ghica, pentru a-și putea instala curtea aici, a dispus reparații urgente. Principele nu s-a mulțumit doar cu atât. Nepoata sa, prințesa Alexandrina Ghica, crescută la Curte, își amintește de „marile și frumoasele încăperi, acoperite cu fresce, datorită pictorului italian Giacometti și, la catul întâi, de niște colonade de porfir întrerupte de pereți mobili care îngăduiau transformarea mai multor saloane într-o singură sală foarte arătoasă, coloanele rămânând singura amintire a

²¹ *Ibidem*, p. 805.

²² *Ibidem*, p. 984. Nu întâmplător, episcopul Ilarion de Argeș, când trecea cu trăsura pe lângă Curtea Domnească și Divan, striga la vizitiu: „Mână mă, că aici e pădurea Vlăsiei!” (V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul XII, p. 24).

²³ Gheorghe Crutzesco, *op. cit.*, p. 141; cf. și Nicolae Iorga, *Istoria Bucureștilor*, Ediția Municipiului București, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1939, p. 229: „...Curtea domnească formată din două case ghiculești, a lui Grigore și a lui Alexandru, la care se adăusese casa Slătineanu”.

²⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul XII, p. 10.

peretilor dispăruți”²⁵. În ciuda îmbunătățirilor aduse de Grigore Ghica reședinței domnești, diplomatul danez Clausewitz, care în primavara anului 1824 este invitat la o recepție la Curte, afirmă că „palatul este urât și neîncăpător”, deși trece „prin mai multe saloane, pline de curteni”²⁶.

Toate eforturile principelui, de a transforma Curtea Domnească într-o reședință demnă de rangul său, vor fi spulberate în vara anului 1825. În 13 august 1825, un incendiu puternic distruge în întregime Palatul domnesc, silindu-l pe Grigore Ghica să se mute în casele de beilic²⁷.

Necazurile se țin însă lanț pentru domnitor. La numai câteva zile după arderea Curții Domnești din Podul Mogoșoaiei, noua reședință este, la rândul ei, în pericol de a lua foc²⁸. Alarmat, Grigore Ghica părăsește Beilicul, stabilindu-se „la Banul Dinu Crețulescu (cu birourile tot la Beilic)”²⁹, peste drum de Palatul incendiat³⁰.

²⁵ Gheorghe Crutcescu, *op. cit.*, p. 145; cf. și P. Constantinescu-Iași, *Influente ale arhitecturii vechi rusești asupra vechii arhitecturi românești*, București, 1951, p. 164: „Pe locul de astăzi unde este Teatrul Comedia se aflau până nu demult rămășițele palatului vechiu al banului Dumitrachi Ghica, cu picturi de Giacometti, artistul decorator al multor palate de la începutul veacului XIX; a fost locuit de mai mulți domni, restaurat în 1822 de Grigore Gica, ctitorul de la Colentina – Tei”.

²⁶ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II, 1822-1830, p. 96.

²⁷ Ioan Dobrescu menționează în cronică sa: „Leat 1825, august 13, joi noaptea spre vineri, s-au aprins curtea mării sale lui vodă și au ars în două ceasuri adecă de la patru din no[a]pte până la șase, amândouă părechile de case, adecă divanul și haremu, și pălmarurile amândouă până la sfînta beserică și beserica cu totul. Și s-au mutat divanu în casele de beilic” (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 371).

²⁸ *Ibidem*: „La cinci zile după arderea acestui foc s-au mai prins o kuhnea pă podu Șarban-Vodă, apro[a]pe de Beilic, și au silit de au stins-o, fiind domn Grigorie Ghica”. Despre Beilic (George D. Florescu, *op. cit.*, p. 48-49): „Această casă spațioasă – am putea spune chiar palat – se afla puțin înainte de podul de azi numit Ion C. Brătianu, și fusese ridicat de către Alexandru Ipsilanti Voievod la 1776 pe podul lui Șerban Vodă... clădit pentru adăpostirea Pașalelor, a Capigiilor și a Mumbașirilor veniți de la Stambul sau trimiși de Poartă spre a controla pe Voevozii Fanarioți... După 1780 Beilicul servi și Domnilor greci atunci când veneau cu alaiul domnesc în capitala țării, investiți cu firmanul de numire de către Sultan. Odată cu restabilirea domniilor pământene la 1822 Beilicul pierdu încetu cu încetu importanța dată de Poartă”.

²⁹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 232.

³⁰ Paul V. Păltănea, *Un plan necunoscut al orașului București din vremea domniei lui Grigore al IV-lea Ghica*, în „Revista de Istorie”, tom. 36, nr. 3, 1983, p. 297; cf. și George D. Florescu, *op. cit.*, p. 28-29; „În fața acestei curți [domnești] de partea cealaltă a podului [Mogoșoaiei] se ridica într-o curte spațioasă casa marelui Ban Dinu Crețulescu...”. În anul 1829 locuiau pe Podul Mogoșoaiei marii boeri: Constantin Crețulescu vel ban, Barbu Văcărescu ban, Constantin Ghica ban – stătea în casele Episcopiei Râmnicului, Grigore Filipescu vornic de Țara de Sus, Gheorghe Filipescu vornic de Țara de Jos, Alexandru Filipescu logofăt de Țara de Sus, Constantin Goleșcu logofăt de Țara de Jos, Iordache Goleșcu vornic al treilea, Scarlat Grădișteanu vornic al treilea, Grigorie Romanit vornic al patrulea, Filip Lenș postelnic, Constantin Cantacuzino agă, Grigore Filipescu agă, Ștefan Belu logofăt de Țara de Sus și Grigore Brâncoveanu vel ban (I. C. Filitti, *Catagrafia oficială de toți boerii Țării Românești la 1829*, București, 1929, p. 4-6).

Decis să pună capăt cât mai curând acestei situații provizorii, principele Ghica renunță să mai refacă Palatul din Podul Mogoșoaiei, și își alege drept reședință domnească Curtea de la Mihai-Vodă³¹, abandonată de Caragea după focul de la sfârșitul anului 1812. Lucrările de reconstrucție au durat până la sfârșitul toamnei anului 1825. Și mănăstirea necesita reparații; avariata de cutremurul din 1802, se afla într-o situație precară.

La 20 noiembrie 1825, reședința domnească a fost inaugurată cu pompă la Mihai-Vodă³². În scurtă vreme, Grigore Ghica și-a dat seama că nici reședința de la Mihai Vodă nu corespunde demnității sale și nu satisface nevoile Curții Domnești.

Într-adevăr, în primavara anului 1827, un ofițer din marina regală engleză, căpitanul Charles Colville Frankland, văzând clădirea în care trăia principele Țării Românești, o asemănă cu „locuința particulară a unui nobil german sărac”, iar Domnul, este cu totul lipsit „de pompă sau de suveranitate, decât cea a câtorva santinele frumoase albaneze și a unui dragoman italian viclean și cu aspect suspect”³³.

Spațiul de la Mihai Vodă nu era adecvat activităților desfășurate la Curtea lui Ghica. În mai multe rânduri, principele a fost obligat să apeleze la prieteni și rude, pentru a-i pune la dispoziție casele lor. Așa s-a întâmplat în ianuarie 1827, de ziua Sfântului Vasile, când „Grigorie vodă Ghica da bal mare boierilor și împrumutase casele lui Romanit” de pe Podul Mogoșoaiei³⁴.

În ce privește locuințele lor, Pappasoglu arată că: „În vremea lui vodă Ghica erau pe podu Mogoșoaiei numai trei case mari: casa visterului Dinicu Golescu, astăzi palatul regal, casa lui Romanit și casa lui Filip Lenș, astăzi a lui Crenă Vernescu. Celelalte case boerești nu erau nici de mici, ce-i drept, unele în stradă altele în curte. Astfel era casa lui Grigore Brâncoveanu cu biserița în curte, a lui Teodor Văcărescu, zis Furtună, cu biserița în curte, a lui Belu cu biserița în curte, astăzi Prager, a Demăroaei, fata lui Ipsilanti, astăzi, otel de France, a lui Matacu Racovița cu biserița în curte, astăzi prefectura poliției capitalei și altele...” (Lt.-colonel D. Pappasoglu, *op. cit.*, p. 91).

³¹ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 372: „Tot într-un următor an s-au prefăcut și s-au înnoit Curtea din Deal cu toate odăile de primpjur, după cum se vede, a sfintei mănăstiri Mihai Voevod, unde să prăznuiește să hramul făcătorului de minuni Nicolae arhiepiscop al Minalichii, ca să să mute domnia acolo, după cum s-a și făcut”.

³² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 232.

³³ George Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 141-142; *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, 1822-1830, p. 281.

³⁴ Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, p. 329-330. Nu avem o descriere din epocă a Mănăstirii Mihai Vodă, dar, potrivit mărturiei consulului Prusiei la București, clădirile interioare ale mănăstirilor din capitala Țării Românești n-au nimic atrăgător: „Sunt îngrămădiri diforme de încăperi dispuse anapoda, la care nu poți ajunge decât pe niște scări proaste din lemn, ceea ce este foarte neplăcut în caz de incendiu, șoproane, magazine; oricare din ele se închiriază cui vrea să plătească și vezi familii din cele mai cinstite locuind alături de una desfrânată sau de niște prostituate” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I, 1801-1821, p. 944).

Probabil, între anii 1825-1826, Grigore Ghica, nemulțumit de reședința actuală, s-a hotărât să-și ridice un palat propriu în București. Locul ales a fost tot pe Podul Mogoșoaiei, în imediata vecinătate a Curții arse în 1825, pe un teren cumpărat de la fratele său Costache Ghica³⁵. Palatul, a cărui construcție s-a finalizat spre sfârșitul domniei³⁶, i-a servit drept locuință până la moartea sa în 1834³⁷. După 1828, în acest Palat va veni Kiseleff, în dese rânduri, ca să se consulte cu fostul domnitor în privința elaborării Regulamentului Organic³⁸. În 1830, un tânăr croitor german, pe nume Holthaus vizitează capitala Țării Românești despre care notează: „Orașul București este reședința domnitorului. El își ține aici Curtea și are un palat destul de frumos”³⁹.

În concluzie, între anii 1821-1828, reședința domnească – deși principele Ghica a încercat să-i redea măreția și strălucirea de odinioară – a suferit distrugerii însemnate, fapt care a determinat peregrinarea Curții Domnești în locuri provizorii și neadecvate. Altfel au stat însă lucrurile în ce privește reședința de vară a Domnului, ridicată la Colentina, pe malul lacului Tei.

II. Reședința de vară de la Colentina.

Palatul, cea mai veche clădire păstrată în forma originală în care a fost construită⁴⁰, a fost zidit de Grigore Dimitrie Ghica pe moșia sa de la marginea Bucureștiului⁴¹, în locul vechii case părintești a marelui ban Dumitrache Ghica. După cum se știe, aici și-a fixat Alexandru Ipsilanti cartierul general în primăvara anului 1821, iar după retragerea sa spre Târgoviște, casele de la

³⁵ Lt-Colonel D. Pappasoglu, *op. cit.*, p. 61: „Grigore Ghica... își stabili palatul în monastirea Mihaiu-Vodă și începu a-și clădi palat în podul Mogoșoaiei, pe locul cumpărat de la Costache Ghica Bragadiru, căci el nu avea case până s-a făcut domn...”. V. A. Urechia face o distincție clară între „Curtea domnească [care] era în cuprinsul curții actualei case Lahovari” și „casele unde se află acum Clubul tinerimii [care] sunt zidite mai târziu de Grigorie Ghica Vodă” (V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul XII, p. 493-494).

³⁶ În ianuarie 1827, „palatul ce plănuise d-abia era rădăcat de roșu” (Ion Ghica, *op. cit.*, p. 330).

³⁷ După ce a fost nevoit să-și părăsească tronul, pe 28 aprilie 1828, Grigore Ghica s-a îndreptat spre Câmpina, de unde a fost ajuns de un corp de 200 de cazaci, care l-au întors în București, rămânând pe moșia de la Colentina. „Și acolo după ce s-a pregătit palatul său în Capitală... s-a așezat în acest palat”. (Lt-Colonel D. Pappasoglu, *op. cit.*, p. 61-62).

³⁸ *Ibidem*, p. 62: „Întâlnirile între dâșii pentru înțelegere aveau loc în casele lui Vodă”.

³⁹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, 1822-1830, p. 441.

⁴⁰ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 164.

⁴¹ Alexandru N. Suțu, cu toate că dispusese „să se fixeze hotarul Bucurescilor în mod statornic”, aprobă, la 7 noiembrie 1819, întiderea lui spre Colentina, întărind zapisul ce-l dă „Dumnealui cinstit și credincios boerul Domniei mele Grigore Ghica biv vel Ban la mâna a 19 fețe” din București, prin care proprietarul Colentinei le cedează câte 6-9 pogoane de om contra unei chirii anuale de 7 taleri pentru fiecare pogon. Ulterior, această învoială va da naștere unui lung proces între Ghica și familiile celor care au primit pământ în 1819 (V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul XII, p. 286-294).

Colentina au fost ocupate de către turci. „Iar după rădicarea lor – consemnează Ioan Dobrescu – mulțime de oameni morți s-au găsit pin heleșteale, iar un puț al dumnealui Grigorie Ghica, ce-l avea la casele dumnealui afară, cu 12 găleți pentru udatul florilor, plin de trupuri moarte, împutite, s-au găsit, și prin alte locuri”⁴².

În 1822, când situația politică din Țara Românească s-a mai liniștit, Grigore Ghica a început construirea Palatului Domnesc⁴³. Citim din testamentul său, datat 1833: „Luând de subiect moșia noastră domnească Colentina ce se află în apropiere de București... mai întâi am clădit... casă falnică de vară împreună cu o grădină, am construit și o alee frumoasă cu arbori jur împrejur, precum și heleșteu bine îngrijit cu moară pe dânsul și în urmă am înălțat... și biserică împodobită cu splendoare pe dinăuntru și pe dinafară, cu celelalte dinprejur clădiri și căsuțe... care produce o mulțumire nespusă la vedere și veselie d-a gata și fără cheltuială la toți cetățenii de orice clasă, prin publica și libera preumblare tuturor pintrânsele...”⁴⁴.

Considerat de specialiști drept „reprezentantul cel mai prețios de arhitectură neoclasică de origine italienească păstrat în București”⁴⁵, Palatul este o clădire impozantă ca dimensiuni și armonioasă prin liniile construcției.

Interiorul cuprinde încăperi mari, dispuse simetric, la parter și la etaj, de o parte și de alta a holului, cu plafoane pictate de Giacometti; are o scară monumentală, cu două rampe laterale, care duce la etaj, aici fiind sala tronului, sala de vânătoare și camera Doamnei, toate împodobite cu fresce⁴⁶. Din fațada răsăriteană se dă pe o terasă largă, spre parc și lacul din vale, cu o priveliște minunată spre dealul din față al vechii Plumbuita.

Fosta capelă a reședinței domnești de la Colentina, cunoscută sub numele de Biserica Tei, a fost înălțată de Grigore Ghica în 1833, pe locul unei biserițe mai vechi, ctitorie a lui Barbu Văcărescu. Transformată în cimitir privat, curtea bisericii adăpostește mormintele câtorva dintre membrii familiei Ghica. Cel mai interesant este chiar mormântul ctitorului: un cub de piatră, cu un acoperiș care-l depășește, sprijinit pe patru cariatide. Pe una dintre fețe este

⁴² Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 354.

⁴³ Din inscripția săpată pe o placă de marmură și prinsă, ceva mai târziu, pe unul dintre cei doi stâlpi care străjuiesc intrarea în curte, reiese că: „Zidit a fost din temelie acest palat domnesc de către voevodul Grigore Ghica, Domn al Țării Românești, pe moșia sa domnească Colentina în anul 1822. Aici fu odinioară falnica sa locuință de vară...” (Grigore Ionescu, *București. Orașul și monumentele sale*, București, Editura Tehnică, 1956, p. 156).

⁴⁴ Simion Săveanu, *Enigmele Bucureștilor*, București, Editura pentru Turism, 1973, p. 194.

⁴⁵ Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 156: „... modestul palat princiar, construit în conformitate cu tendința de occidentalizare a păturii de suprafață a societății românești de la începutul veacului XIX...”.

⁴⁶ Simion Săveanu, *op. cit.*, p. 186-190.

săpat, cu subțiri litere chirilice, un epitaf compus din patru versuri, în care se laudă faptele „fericitului domn” care a fost Grigore Ghica⁴⁷.

LA RESIDENCE PRINCIERE EN VALACHIE (1822-1828)

(Résumé)

Les princes régnants phanariotes, à de rares exceptions, ont prêté une attention considérable aux endroits choisis en tant que résidences royales. La plupart du temps ils semblent se limiter seulement à réparer les bâtiments princiers, louer d'autres édifices ou, parfois, établir leur résidence provisoire au siège des monastères et des écoles. Avec l'accession au trône du prince Grigore IV Ghica (1822-1828), la résidence royale paraît regagner son importance d'autrefois. Le nouveau prince a reconstruit la résidence princière et a élevé deux nouveaux palais au Pont de Mogoșoaia et à Colentina.

Mots-clés: Valachie, résidence princière, politique officielle, prestige, incendie.

⁴⁷ Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 160.

EXPLOATĂRILE AGRICOLE ALE FAMILIEI MIHAIL DIN JUDEȚELE MEHEDINȚI, DOLJ ȘI ROMANAȚI

ILEANA CIOAREC*

Printre negustorii sud-dunăreni, care au desfășurat un intens comerț pe teritoriul nord-dunărean, s-au remarcat, în mod deosebit, aromânii.

În secolul al XVII-lea, ei au început să se implice în activitățile comerciale în proporții mult mai mari decât în secolele anterioare, ajungând, potrivit istoricului Constantin C. Giurescu¹, să facă legătura între Occident și Orient. Până la această dată, s-au limitat la a face un comerț mai intens în special cu statele italiene, și mai ales cu Veneția. În secolul al XVIII-lea, s-a constatat însă o schimbare în orientarea activității lor comerciale, când au părăsit comerțul cu Veneția, redirecționându-și afacerile spre alte țări din Europa: Ungaria, Austria, Germania și țările române.

Printre familiile de aromâni, stabilite în țările române, se numără și familia Mihail, originară din părțile Salonicului. Aceasta s-a așezat în Craiova, cel mai mare centru urban din Oltenia, cunoscut, pe plan internațional, până la Constantinopol și Raguza, la sfârșitul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea. Desfășurând o intensă activitate comercială, reprezentanții acestei familii au ajuns să strângă importante sume de bani, cu care vor cumpăra un număr mare de moșii în județele Olteniei: Dolj, Gorj, Mehedinți și Romanați, dar și în Ilfov, Teleorman și Galați. Existența domeniului lor este dovedită atât de numeroasele testamente, cât și de mai multe hotărnicii, rămase ca mărturie de-a lungul timpului.

În județul Mehedinți, familia Jean Mihail a avut mai multe proprietăți.

O parte din **moșia Rogova** a fost cumpărată, la 12 august 1855, de către pitarul Nicolae Mihail de la aga Dimitrie Filișanu², pentru suma de 25.000 de galbeni, cealaltă rămânând în stăpânirea Mănăstirii Tismana. La rândul său, acesta i-a dăruit, la 1 august 1862, fiul său, Constantin, „livezile și locurile arătătoare, precum și două vii cu obraziile lor și cu toate împrejurimile ca să-i fie

* Articolul face parte din proiectul *Structuri sociale românești în sud-vestul României (1595-1831)*, parte componentă a temei de plan *Structuri sociale, norme și elite în sud-vestul României (sec. XVI-XX)*.

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: ileanacioarec@yahoo.com

¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III. *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, București, Editura All Educațional, 2003, p. 307.

² La această dată, aga Dimitrie Filișanu stăpânea moșia în devălmășie cu mănăstirea Tismana.

proprietate statornică³. În anul 1906, moșia, în suprafață de 4.800 de ha, era stăpânită de către Constantin N. Mihail și Stat, în stăpânirea căruia a trecut, după secularizarea din decembrie 1863, partea din Rogova aflată în stăpânirea mănăstirii⁴. După moartea sa, survenită în anul 1908, a rămas celor doi fii: Ioan și Nicolae, care și-au împărțit-o în mod egal în anul 1910, fiecare primind câte 2.475 de ha. În același an a fost realizată și hotărnicia moșiei – de către inginerul hotarnic Ștefan Constantinescu –, stabilindu-se și hotarele acesteia⁵. Nicolae și-a păstrat partea sa de moșie din Rogova doar până în anul 1920 când, din cauza morții sale, ea îi revine, ca unic moștenitor, fratelui său, Ioan. Ultimul proprietar al moșiei a fost Jean Mihail, fiul lui Constantin, care a dăruit-o prin testament, împreună cu alte moșii în suprafață de circa 17.000 de ha, fundației ce îi va purta numele⁶.

La 25 noiembrie 1922, Ioan C. Mihail i-a arendat 42 de ha din moșie – împreună cu acareturile sale (o casă construită din paiente și acoperită cu paie, lungă de 20 de m, un grajd din cărămidă cu un șopron neîngrădit) – lui Octavian Gheorghiu, pentru suma de 27.300 de lei anual, plătită în două tranșe: la 1 aprilie și 1 octombrie. În contractul de arendare se prevedea că, în cazul în care arendașul aducea vreo îmbunătățire la acareturi sau construia ceva nou, acestea îi rămâneau proprietarului fără ca cel dintâi să primească vreo despăgubire⁷.

Moșia Braniște a fost cumpărată de către Nicolae Mihail în anul 1865 de la Ion Adamiades, cu suma de 8.000 de galbeni⁸. A avut aceeași evoluție ca și moșia Rogova. La 24 mai 1895, C. N. Mihail i-a arendat moșia, pe termen de cinci ani, cu începere de la 23 aprilie 1896, lui Petre Oprea Stănoiu. Prețul arenzii a fost stabilit la suma de 31.000 de lei. Contractul de arendare a fost prelungit în anul 1900 cu încă cinci ani⁹. În anul 1912, arendaș al moșiei – pe o perioadă de 5 ani cu începere de la 23 aprilie 1913 – ajunge C. Stoian. Acesta

³ S.J.A.N. Dolj, Colecția Documente, pachet CVI, dosar 19, f. 1.

⁴ Gabriel Croitoru, *Proprietatea asupra pământului în județul Mehedinți la începutul secolului al XX-lea*, în „Arhivele Olteniei”, Seria Nouă, nr. 16, 2002, p. 92.

⁵ De la Măgura Pârcălabului spre nord, până la marginea Dunării, la Stârmina, de aici în jos până la Obârșia, apoi apuca la vest drumul Severinului până la mahalaua Securicii, de aici merge linia dreaptă la măgura dintre Batoși și Deveselu, și, apoi, de aici până la măgura despre Gogoi, de aici apuca la răsărit linia dreaptă până la măgura numită Lacul Buciumului, unde se mărginește cu Pătulele, de acolo spre nord merge pe hotarul Flămânda la Lacul Hartiganului și apoi apucă spre răsărit, drept la Măgura Porcarului, de aici drept la Lacul cu Litea, apoi la Moara Pârlită, megieșindu-se cu Orevița, și, apoi, spre hotarul acesta până la conacul lui G. Cicoșilă și de aici la vale, la moara Bibescului și de aici pe Valea Salarilor și, apoi, pe lângă Hinova până în Dunăre (Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868, p. 677-678).

⁶ Cornelia Stăncuț, Vladimir Osiac, *Din istoricul moșiei Rogova*, în „Historica”, II, 1971, p. 132.

⁷ S.J.A.N. Dolj, Fundația Jean Mihail, dosar 75/1868-1925, nenumerotat.

⁸ *Ibidem*, dosar 59/ 1848-1873, nenumerotat.

⁹ *Ibidem*, dosar 75/1868-1925, nenumerotat.

trebuia să plătească o arendă de 66.000 de lei anual, achitabilă în două tranșe: 1 aprilie și 1 octombrie. În contractul de arendare se stipula faptul că, în cazul în care arendașul nu și-ar fi vândut produsele de pe moșie în cursul lunii aprilie și, astfel, nu ar fi avut banii necesari achitării arenzii, el putea să o plătească și în luna următoare. C. Stoian era obligat, potrivit înțelegerii încheiate, să practice rotația culturilor pe moșie, să lase, anual, câte 150 de ha necultivate și să asigure paza hotarelor acesteia, pentru a nu fi încălcate. În situația în care proprietarul ar fi construit o moară nouă pe moșie, arendașul nu avea dreptul s-o exploateze, decât dacă ar fi încheiat un nou contract de arendă. C. Stoian va rămâne arendaș al moșiei și în perioada 1918-1923, contra sumei de 80.000 de lei anual¹⁰.

La 1 septembrie 1869, Dumitru Caluda i-a vândut lui Nicolae Mihail 109 stânjeni din **moșia Poroina Mare**¹¹. Această moșie i-a fost arendată, la 12 august 1915, lui Ioan G. Rădulescu, pe o perioadă de 5 ani, cu începere de la 1 aprilie 1916. Prețul arenzii a fost stabilit la suma de 3.000 de lei anual, ce urma să fie achitat în două tranșe: la 1 aprilie și 1 octombrie. Arendașul depunea drept garanție și suma de 2.500 de lei, pe care și-o recupera la încheierea contractului de arendă și numai dacă respecta clauzele contractuale¹².

Și în județul Dolj familia Mihail a deținut mai multe moșii.

Astfel, la 22 decembrie 1838, Ion Dimitriu le-a vândut – lui Nicolae Braboveanu și Nicolae Mihail – **moșia Drănicu**, împreună cu 14 stânjeni din moșia Padea, pe care Maria Diculeasa îi stăpânea cu dreptul de protimisis. În același an, cei doi au mai cumpărat 690 de stânjeni în hotarul Padea, repartizați după cum urmează: 455 de la pitarul Ene, care, la rândul său, îi cumpărase de la Dumitrache Poenaru, și 240 achiziționați de la Safta sin Barbu Pădeanu. La 8 iulie 1841, între Maria Diculescu (reprezentată de fiul său, Ion) și Nicolae Braboveanu, respectiv Nicolae Mihail, a avut loc o înțelegere pentru 915 stânjeni din hotarul Padea. S-a stabilit ca, cei 14 stânjeni achiziționați de cei doi în anul 1838, să-i rămână Mariei Diculeasa. Aceasta mai primea și 400 de stânjeni din cei cumpărați de Nicolae Braboveanu și Nicolae Mihail în anul 1838. Aceștia din urmă se angajau să-i solicite unui inginer hotarnic ca, în cel mai scurt timp, să realizeze hotăncia moșiei Padea. Pentru acareturile construite pe cei 400 de stânjeni, cumpărătorii din 1838 urmau să fie despăgubiți în urma evaluării făcute de „oameni streini”¹³. La 4 octombrie 1844, a fost încheiată o nouă înțelegere între Ion Diculescu și Nicolae Mihail, privitoare la modul cum urma să fie

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ La 6 februarie 1857, Maria Grădișteanca i-a vândut lui Dincă Constantin Cameniță, zis Costea Albu, 116 stânjeni din hotarul Poroina Mare. Din acești stânjeni, șase ani mai tâziu, 109 au fost cumpărați, în urma unei licitații, de către Dimitrie Caluda (S.J.A.N. Dolj, Fundația Jean Mihail, dosar 467/f. 2-11).

¹² *Ibidem*, dosar 75/1868-1925, nenumerotat.

¹³ *Ibidem*, dosar 26, f. 2.

împărțită, de către cei doi, moșia Padea. Cu această ocazie a fost realizată și hotărnicia moșiei de către inginerul Vâlceleanu.

În anul 1903, Ioan și Nicolae Mihail au arendat moșia pe termen de cinci ani, cu începere de la 23 aprilie 1904, lui Vasile Mirică, pentru suma de 72.000 de lei anual¹⁴. Erau excluse de la arendare loturile cedate foștilor locuitori clăcași. Contractul de arendare va fi prelungit, în anul 1909, pentru încă 5 ani, arendașul urmând să plătească drept arendă suma de 72.000 de lei. Vasile Mirică era obligat să practice rotația culturilor, să lase în primii patru ani câte 150 de ha nelucrate, iar în cel de-al cincilea an 650 de ha „ogoare negre”. În cazul în care nu respecta aceste cerințe ale proprietarului, plătea, în plus, câte 60 de lei, respectiv 80 de lei. Arendașul avea obligația să întrețină în bună stare acareturile și conacul de pe moșie și să asigure paza, pentru ca hotarele acesteia să nu fie călcate de țărani de pe moșiile vecine. În eventualitatea în care Vasile Mirică nu și-ar fi achitat arenda la timp, contractul de arendare ar fi fost reziliat¹⁵. În anul 1914, moșia a fost din nou arendată, de această dată lui Marin Naiculescu din Calafat, tot pe o perioadă de cinci ani. De această dată erau excluse de la arendare două pepiniere – una din deal și alta din marginea satului dinspre Boureni – și un ha de livadă, care urma să fie folosită de către administratorul pădurii. Noul arendaș avea aceleași obligații ca și predecesorii săi¹⁶.

La 25 mai 1843, Zenovia Hagî Constantin Popp i-a vândut lui Nicolae Mihail **moșia Giormanele** „dimpreună cu moara de apa Giorocului numită moara Limpia”¹⁷. În anul 1909, în urma morții mătușii lor, Elena Dumba, Ioan și Constantin N. Mihail au mai primit și trupul Angheloaia al acestei moșii. În perioada 1920-1921, membrii familiei Mihail au început să vândă trupuri din această moșie la diferiți proprietari, variind de la câteva sute de metri pătrați până la câteva hectare. În anul 1923, moșia Giormane, în suprafață de 1.645 de ha, a fost expropriată în întregime: 286 de ha pentru islazul comunal, 1.308 ha erau destinate culturii și 51 de ha pentru locuitorii din comuna Giorocu Mare, pe care aceștia deja le stăpâneau cu titlul de embatic¹⁸. La 1 iunie 1918, balta Giormane i-a fost arendată, pe o perioadă de 3 ani, cu începere de la 15 iunie, lui Grigore Atanasiu-Traian. Arendașul trebuia să plătească o rentă anuală de 3.000 de lei, ce urma să fie achitată în două rate (la 15 iunie 1919 și 15 iunie 1920) și 500 de kg de pește mărunt sărat¹⁹.

Moșia Bârza, cu toate hotarele și trupurile de pe apa Jiului, a fost cumpărată la 9 martie 1845 de către pitarul Nicolae Mihail de la serdarul Ion Roșianu. În perioada 1851-1860, acestei moșii i se vor adăuga încă 14 stâneni

¹⁴ *Ibidem*, dosar 75/1868-1925, nenumărotat.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 46/1909-1914, f. 53-63.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 66/1918-1924, f. 2-25.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 75/1868-1925, nenumărotat.

din hotarul Gorogleda, cumpărați de la frații Gioroceni. În anul 1910, Ioan și Nicolae Mihail și-au împărțit moșia. În anul 1912, a fost realizată și hotărnicia moșiei Bârza, de către inginerul Ștefan Constantinescu, prilej cu care s-au stabilit și hotarele: la vest se învecina cu moșia Țugurești și cu delimitarea locuitorilor împroprietăriți pe moșia Bârza, la sud cu ceea ce mai rămăsese din moșia Gorogleda, la est cu Horezu de Pădure, de care era despărțită de Jiu, și la vest cu moșia Giurgița²⁰. Moșia Bârza nu a rămas mult timp în proprietatea acestei familii, deoarece, începând cu anul 1921, la scurt timp după moartea fratelui său, Ioan C. Mihail începe să vândă la diverși proprietari mai multe trupuri de moșie. Astfel, la 11 ianuarie 1921, el i-a vândut lui Marin Giurgițeanu un loc de casă în suprafață de 1.600 de mp vis-à-vis de localul primăriei și unul de grădină, de 6 ha, pentru suma de 58.000 de lei. La încheierea contractului de vânzare-cumpărare, vânzătorul a primit doar suma de 4.000 de lei, urmând ca restul de 54.000 de lei să fie achitați în două tranșe: 27.000 la 1 septembrie același an, iar ceilalți 27.000 la 1 aprilie anul următor. În cazul în care nu-și primea toți banii la termenele stabilite, Ioan C. Mihail avea dreptul de a revinde aceste loturi²¹. În anul următor, le-a vândut lui Lache B. Olaru, Ilie Popescu, Gh. M. Dinculescu, Ion Amzulescu, Grigore Gângioveanu, Manache Dinculescu, Ioancea Dinculescu, Ion Nicolescu, Filip G. Olaru, Ion Georgescu, Rafail G. Raicea mai multe locuri de casă și de grădină²². Același lucru îl va face și în anii 1925, 1926 și 1927²³.

Moșia Bârza a fost arendată, la 13 februarie 1904, pe termen de cinci ani cu începere de la 23 aprilie același an, lui Louis Wifzel, pentru suma de 48.000 de lei anual. Arendașul primea dreptul de a se folosi de vasele și de butoaiele de vin, având obligația să se preocupe de întreținerea acareturilor și a împrejmuirilor, de paza pădurilor și a hotarelor. În anul 1908, moșia a fost rearendată, împreună cu „toate trupurile ei pe ambele maluri și vadul podului împreună cu moara cu abur și vadul Jiului”, pe termen de 5 ani, cu începere de la 1 aprilie 1909, lui Carl Zell, cu suma de 56.000 de lei anual (52.000 de lei pentru moșie, 3.000 pentru moară, 1.000 de lei pentru vadul podului)²⁴. În anul 1913, noul arendaș va deveni Nicolae Lupescu. Acesta primea întreaga moșie cu trupurile Moșia bătrână, Cureaua Sărdarului și Delnița din Valea Stanciului, vadul podului, localul morii de sub conacul moșiei, casa de lângă Primărie și toate conacele, în afară de casa mare din curtea conacului, două odăi de lângă dependințele de lângă poarta cea mare și un hectar de teren pentru înființarea unei pepiniere de salcâmi și alte esențe lemnoase, precum și două terenuri: unul, de lângă școală până în șanțul țarinei, și altul de peste șosea, pe o perioadă de

²⁰ *Ibidem*, dosar 46/1909-1914, f. 41-51.

²¹ *Ibidem*, dosar 72/1922-1927, f. 1.

²² *Ibidem*, f. 3-20.

²³ *Ibidem*, f. 21-32.

²⁴ *Ibidem*, dosar 75/1868-1925, nenumerotat.

cinci ani cu începere de la 1 aprilie 1924. Arendașul era obligat, potrivit contractului de arendare, să practice rotația culturilor pe moșie, să lase anual câte 100 de ha necultivate și să se asigure că hotarele acesteia nu vor fi încălcate. În situația în care ar fi vrut să desfundă pământurile, folosind plugul cu aburi sau tractorul automotor, Nicolae Lupescu trebuia să-i ceară acordul proprietarului. El putea să folosească, în schimbul plății a 80 de lei la hectar, și terenurile noi, rezultate în urma defrișării. În cazul în care le acorda sătenilor terenuri pentru înființarea unui islaz comunal sau plantații cu vie, i se scădeau din prețul arenzii câte 80 de lei pentru fiecare hectar. Arendașul avea obligația să-i dea pădurarului și celui însărcinat cu paza moșiilor câte 10 ha de teren arabil, situat cât mai aproape de pădure. Pentru terenul acordat nu primea nicio despăgubire din partea proprietarului²⁵.

La 15 februarie 1868, Constantin Mihail a cumpărat de la Nae Dobriceanu **moșia Șitoaia (Dolj)**²⁶.

Moșia Bucovăț. La 1 martie 1891, Constantin N. Mihail a cumpărat de la mănăstirea Bucovăț un loc în suprafață de 29 de ha și 8.819 mp, compus din 16 ha de teren cultivabil și 13 ha teren necultivabil-islaz²⁷.

În anul 1897, în proprietatea familiei Mihail a intrat și **moșia Bodăiești**, pe care Ioan și Nicolae Mihail au primit-o de la unchiul lor, dr. A. Fotino²⁸.

În anul 1898, în urma unei licitații, Constantin N. Mihail a achiziționat, de la moștenitorii lui Dimitrie Peța, **moșia Troaca** în suprafață de 336 de pogoane, cu prețul de 60.533 de lei²⁹.

Moșia Cernele. La 1 iunie 1902, Constantin N. Mihail a cumpărat de la Elena B. Georgescu Dima și de la soțul acesteia, dr. Grigore Georgescu Dima, un loc de arătură și cositură, de 4 și ¼ pogoane, situat în hotarul cătunului Cernele, cu suma de 1.000 de lei. Acesta se învecina la miazănoapte și răsărit cu locurile primăriei Craiova, iar la apus cu moșia Elizei Opran. Elena Georgescu Dima îl moștenise de la părinții săi adoptivi, Ioniță și Elena Cernătescu³⁰. Moșia i-a fost arendată, în anul 1925, pe o perioadă de doi ani, lui Petre G. Iancu și Vucas Andreevics, pentru suma de 9.000 de lei anual. Cel din urmă va arenda moșia pe încă doi ani, cu începere de la 1 iulie 1926, pentru 30.000 de lei anual. Această sumă urma să fie achitată astfel: 7.500 de lei la încheierea contractului, 10.000 la 1 iulie 1926, 12.500 la 1 august 1926, 7.500 de lei la 1 octombrie 1926, 10.000 de lei la 1 iulie 1927 și 12.500 de lei la 1 august 1927. Arendașul se obliga să achite și dările către comună, județ și stat³¹.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, dosar 59/ 1848-1873, nenumerotat.

²⁷ *Ibidem*, dosar 71/1891-1915, f. 10.

²⁸ *Ibidem* dosar 57/1873-1923, f. 5-7.

²⁹ *Ibidem*, dosar 73/1869-1915, nenumerotat.

³⁰ *Ibidem*, dosar 71/1891-1915, f. 1.

³¹ *Ibidem*, dosar 75/1868-1925, nenumerotat.

Moșia Balta Verde, cu o suprafață de 42 de ha (împreună cu conacul din această localitate, compus din: un corp de case cu parter și pivniță, 3 camere mari, două camere mici și un antreu, un grajd de zid ruinat, acoperit cu tablă, un grajd din blane de stejar, o construcție din cărămidă ruinită, un șopru lângă grajd, acoperit cu tablă, un șopru acoperit cu tablă, o cameră ruinită), a intrat în posesia familiei Mihail odată cu moartea Mariei Coloni. Aceasta își exprimase dorința ca, toate proprietățile pe care le avea, să revină celor doi nepoți: Ioan și Nicolae Mihail.

În anul 1923, ca urmare a dorinței testamentare a aceleiași Maria Coloni, în stăpânirea familiei Mihail au mai intrat 2 ha și 1.707 mp de teren arabil din comuna Pielești, plaiul Vulcănești, și 3 pogoane la Hanul Doctorului.

În fostul județ Romanați, familia Mihail a deținut **moșia Deveselu** cu o suprafață de 258 de ha și 9.000 de mp, precum și vila formată din 16 camere și două antree, primită de către Ioan C. Mihail de la mătușa sa, Maria Coloni, decedată în anul 1923.

Toate aceste moșii au rămas în posesia familiei Mihail până în anul 1936, când s-a stins ultimul reprezentant al său: Jean. El a lăsat întreaga sa avere, prin testament, statului român. Ministerul de Domenii și Agricultură a fost însărcinat, potrivit dorinței testamentarului, să vândă toate bunurile funciare în loturi de câte 3 ha locuitorilor stabiliți pe ele, la prețuri rezonabile, să păstreze pădurile și terenurile, destinate pentru înființarea de ferme model sau de școli practice de agricultură, și să înființeze, prin Casa Școalelor, școli primare superioare și biblioteci populare în comunele unde erau moșiile familiei Mihail. Jean Mihail mai cerea și înființarea unei școli superioare de agricultură la București: „Această instituție superioară de cultură se va înființa în împrejurimile capitalei sau pe una dintre proprietățile mele din județul Ilfov, cea mai apropiată de București, pe o întindere de teren suficientă pentru toate dezvoltările ulterioare, și va fi înzestrată atât cu personal, cât și material cu toate cele necesare pentru buna funcționare și dezvoltarea ei progresivă. Doresc și cer ca Academia de Agricultură, care va purta numele meu, să fie recunoscută de Stat ca persoană morală și să aibă o existență autonomă. Corpul didactic se va numi de Stat. Odată completat, el va forma consiliul de administrație al Instituției și va exercita toate atribuțiile aferente serviciului. El va conduce întreaga administrație, va completa vacanțele ce se vor produce, va numi și va supraveghea personalul administrativ, va forma bugetul anual, va introduce reformele și îmbunătățirile reclamate de progresul timpului și de nevoile noi, ce se vor arăta, cu un cuvânt, va face toate actele care intră în scopul acestei fundațiuni. Din consiliul de administrație vor face parte de drept un delegat al Ministerului Instrucțiunii Publice, un delegat al Universității din București și un

delegat al Academiei Române. Acești membri vor avea drepturi egale cu ceilalți. La finele fiecărui an se va publica o dare de seamă despre mersul instituției”³².

LES EXPLOITATIONS AGRICOLES DE LA FAMILLE MIHAIL DANS LES COMTÉS MEHEDINȚI, DOLJ ET ROMANAȚI

(Résumé)

Dans cet article l'auteur présente les exploitations agricoles de la famille Mihail dans les comtés de Mehedinți, Dolj et Romanați. Ils ont été établies à Craiova à la fin de quatrième décennie du XIXe siècle.

En réalisant une intense activité commerciale les représentants de cette famille réussi à amasser de grosses sommes d'argent qui a acheté plusieurs propriétés dans les comtés de l'Olténie Dolj, Gorj, Mehedinți et la Roumanie, mais aussi dans d'location Ilfov, Teleorman, Galați.

Dans le district Mehedinți ils possédaient successions Rogova, Poroina Mare et Braniște, dans le district Dolj – les successions Cernele, Troaca, Drănic, Giormane, Bârya, Bucovăț, Bodăiești et dans le district Romanați la succession Deveselu. La mort du dernier représentant de cette famille, ces propriétés ont été laissés à l'État roumain a vendu et l'argent obtenu d'établir de nombreuses écoles et bibliothèques.

Mots-clefs: les exploitations, la grande propriété, la succession, la location.

³² S.J.A.N. Dolj, fond Primăria Municipiului Craiova, Serviciul Contencios, dosar 26/1937, f. 4-9; *Convergențe culturale și naționale în istoria Universității din Craiova* (coord. Dinică Ciobotea), Craiova, Editura Aius, 2008, p. 149-151.

O CRONICĂ A EVENIMENTELOR REVOLUȚIONARE DIN ORAȘUL RÂMNICU VÂLCEA ÎN ANUL 1848

BOGDAN ALECA

La 11 iunie 1848, prin adresa nr. 2993-3009, Ministerul Treburilor din Lăuntru al Țării Românești aducea la cunoștința cârmuitorilor de județe că, în „*zioa de 11 iunie s-au urmat cea mai măreață reformă care s-au pomenit vreodată în această țară... românul rebândindu-și în puține ceasuri, fără cea mai mică vărsare de sânge dreptul lui înecat de mai multe veacuri*”¹. Totodată, le punea în vedere acestora² să se „*conformeze cu noua stare a lucrurilor, de care vei lua înțelegere din proclamația ce vi se alătură, vei publica această proclamație în toată cuprinderea județului ce îți este încredințat, vei celebra cu solenitate această frumoasă zi cu prilejul cei dintâi sărbători, vei întinde duhul de frăție, de unire și de supunere la legi, cari cheazășuiesc fericirea obștească și vei stărui cu statornicie și cu credință la îndeplinirea datoriilor tale*”³.

Începuturile revoluției la Râmnic. Prin adresa nr. 2.923 din 14 iunie 1848, Cârmuitorul județului Vâlcea se conforma ordinelor primite și aducea la cunoștința Magistratului orașului Râmnic faptul că, la 20 iunie 1848 se va „*celebra în Biserica Tuturor Sfinților dintr-acest oraș zioa de 11 iunie, în care s-a urmat cea mai măreață reformă a constituției*”⁴. Pentru aceasta a poftit pe cinstitul Magistrat orășenesc și „*pe toți domnii cetățeni orășani*” ca la „*ceasul opt dimineața ca să serbeze această ilustră zi cu solemnitatea ce să cuvine unde se va afla de față și Preasfinția Sa, cârmuitorul Sfintei Episcopii (...), iar seara veti îngriji a se face luminație la casele publice, precum și domnii cetățeni orășani la casele dumnealor*”. În aceeași zi, 14 iunie 1848, noile autorități revoluționare au schimbat toți cârmuitorii județelor din Oltenia, cu excepția cârmuitorului județului Olt, mult mai prompt în celebrarea evenimentului de la 11 iunie, în data de 13 iunie 1848. Pe noua funcție creată, cea de administrator al județului, a fost numit Costache Cerchez, iar secretar al Administrației județene a devenit Zisu Dumitrescu.

Garda Națională. Popularizarea evenimentelor de la București, prin anunțuri ale municipalității către „*către domnii concetățeni*”⁵, a creat la Râmnic

· Arhivist în cadrul Arhivelor Naționale, Serviciul Județean Vâlcea; e-mail: aleca.bogdan@gmail.com

¹ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Vâlcea (în continuare A.N.-S.J.V.), fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 1.

² În primele zile ale revoluției cârmuitor era G. Geanoglu.

³ *Anul 1848 în Principatele Române*, tomul I, București, 1902, p. 512.

⁴ A.N.-S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 1.

⁵ *Ibidem*, f. 4.

o stare de euforie revoluționară. A contribuit la aceasta și proclamația Magistratului, nedată, prin care chema râmnicenii să se înscrie în Garda Națională „*vremelnicească*”, aceasta fiind una din „*libertățile și drepturile care nația noastră le dobânde prin Constituția cerută de popul și acordată de domnul țării*”. Autoritățile locale își susțineau demersul pe proclamația din 11 iunie și pe necesitatea asigurării „*liniștii publice în toată întregimea ei*”. Magistratul prezenta măsura ca fiind una temporară, până când „*să va întocmi prințipele ce să adastă a să primi de la Înaltul Guvern*” și care să „*reguleze chipul cu care trebuie a se întocmi Gvardia Națională*”. În această primă fază erau acceptați a se înscrie în Gardă numai „*cetățenii proprietari de case*” din cuprinsul orașului⁶. La acest apel au răspuns un număr de 145 de cetățeni din culorile de galben și albastru ale orașului, Garda la Râmnic constituindu-se în perioada 14 – 18 iunie 1848. Comandantul acestei formațiuni a fost ales Gheorghe Davidescu. În arhivele celor două instituții locale importante ale vremii (Ocârmuirea Județului și Magistratul orașului Râmnic) nu se păstrează decât lista tuturor locuitorilor din cele trei vopsele ale orașului, care îndeplineau condițiile de a fi înscriși în rândurile Gărzii Naționale – 409 proprietari de case și chiriași – redactată la 22 iunie, după publicarea, în data de 19 iunie, în Monitorul Român nr. 1, a decretului guvernamental pentru înființarea Gărzii Naționale. Autoritățile se pregăteau pentru „*regularisirea*” acestei formațiuni conform noii legiuri. Numele celor ce au făcut parte din această formațiune revoluționară au fost consemnate, ulterior evenimentelor, de către Comisia alcătuită pentru cercetarea celor amestecați în fapte revoluționare⁷. Niciun cetățean din vopseala de roșu a orașului⁸ nu apare consemnat că s-ar fi înscris în această formațiune. Celelalte două vopsele (sectoare) ale orașului (de galben și albastru) se suprapuneau peste împărțirea administrativă pe care a avut-o Râmnicul în toată perioada regulamentară (vopselele de roșu și negru).

Anihilarea... reacțiunii. Un prim episod revoluționar are ca actori principali, la Râmnic, această Gardă Națională și arhimandritul mănăstirii Horezu, Hrisant Hurezeanu. Relatările provin de la clericul român, care spune că în seara zilei de 17 iunie a fost împiedicat să iasă din oraș de „*o mulțime de păzitori gvardiști având în frunte pe Grigore Davidescu*”. „*Împuns cu spanganeturile puștilor*”, a fost dus în curtea Ocârmuirii, acuzat fiind că a încărcat „*sase cară cu odoarele mănăstirii Hurezu i ale Bistriței*” pentru a trece cu ele în Transilvania. Datorită „*domnului Geanoglu și a celor de pe lângă dumnealui, cari au privit lucrurile cu nepăsare, dar poate cu plăcere*”, Hrisant Hurezeanu nu „*pătimește*” decât o noapte de arest în casele episcopului vicar al

⁶ *Ibidem*, f. 6.

⁷ M. Regleanu, *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 45-52.

⁸ Un sector creat oarecum artificial, în focul evenimentelor, pentru a putea crea garda pe trei formațiuni, care să se identifice cu culorile steagului național, sector ce se suprapunea teritoriului mahalalei Cetățuia, „*din podișor, la deal*”.

Râmnicului, Nifon Sevastis. Dar episodul a lăsat o impresie profundă arhimandritului, care aduce, ulterior evenimentelor, o amară mulțumire „*la toți domnii orășani cari au știut să păteze cinstea unui egumen și cinstit și bătrân pământean al dumnealor și cărora deși bine la toți nu a putut face, dar rău (...) la nici unul*”⁹. Cuvintele arhimandritului conțineau mult adevăr, documentele vremii consemnând ajutoarele materiale consistente pe care acesta le-a acordat pentru construcția localului școlii publice din Râmnic, aducerii unor medici în oraș și cu ocazia a tot ce a însemnat în epocă dezvoltarea orașului. Amărăciunea unui astfel de episod nu a fost îndulcită nici de mărturisirea de a doua zi a lui Grigore Davidescu, care îl desemna ca instigator al evenimentelor pe egumenul mănăstirii Bistrița, rival al lui Hrisant Hurezeanu. Acesta își va retrage donația făcută pentru reconstrucția școlii, distrusă de incendiul din aprilie 1847.

Episodul prezentat de Hrisant Hurezeanu evocă, pe de o parte, efervescența revoluționară din Râmnic, al cărei personaj principal a fost, în acele zile de iunie, Garda Națională, iar pe de alta, pasivitatea funcționarilor vechiului regim: „*Acestea toate văzându-le și părintele Sevastis, și întrebând pentru dânsule pe domnul cârmuitor, i-a răspuns că dacă voința Guardi Naționale a fost așa, dumnealui n-are ce face, povățuindu-mă numai ca să raportuiesc la București*”¹⁰.

O sfințire ce nu a avut loc... 20 iunie 1848. Următorul eveniment revoluționar la Râmnic a fost serbarea din duminica zilei de 20 iunie 1848. Organizată „*după instrucțiunile date de onorabilul Departament*”, manifestarea a decurs după ceremonialul încetățenit la marcarea urcării pe tron a domnilor Țării Românești. A debutat în Biserica Tuturor Sfinților – ce ținea loc de biserică episcopală, sediul acestei instituții fiind încă afectat de incendiul din anul 1847 – cu o slujbă religioasă, urmat de un Te-Deum în cinstea evenimentelor din 11 iunie, binecuvântarea dată de Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon Sevastis mulțimii adunată în jurul bisericii. Deosebită a fost atmosfera de spirit revoluționar: „*Drapelele tricolore care pe la 7 ore dimineața vântilau în curtea bisericii*” și aclamațiile de „*Vivat constituție*”. Ceremonialul a cuprins deplasarea adunării, „*cu drapelele în mâini*” la locuința lui Nifon Sevastis, personajul principal al zilei, și nu la sediul Administrației, conform tradiției, „*unde fiecare își exprimă simțirile sale, prin salutări convenite*”¹¹. Seara, instituțiile publice și casele particulare au fost luminate, întreaga acțiune costând Magistratul suma de 95 de lei¹².

În raportul administratorului județului, C. Cerchez, nu se face nicio referire la o solemnitate de sfințire a steagurilor revoluției la 20 iunie 1848, în

⁹ Corneliu Tamaș, Petre Bardășu, Sergiu Purece, Horia Nestorescu-Bălcești, *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea. Studiu și documente*, Bălcești pe Topolog, 1978, p. 77-78.

¹⁰ *Ibidem*, p. 72.

¹¹ *Anul 1848 în Principatele Române*, tomul I, p. 684.

¹² A.N. - S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 34.

contextul ceremoniilor de la Biserica Tuturor Sfinților¹³. Rapoarte ale unor ceremonii similare, ținute pentru marcarea evenimentelor de la 11 iunie în Focșani, Brăila, Râmnicu Sărat¹⁴, conțin referiri explicite la acțiunea de sfințire a steagurilor și depunerea jurământului pe Constituție, în cadrul acestora. Este puțin probabil ca administratorul județului Vâlcea, numit de noile autorități revoluționare, să nu menționeze acțiunea de sfințire a steagurilor revoluționare în raportul său către minister, referitor la marcarea evenimentelor de la 11 iunie în Râmnic. În acele prime zile ale revoluției, nu se conturase întreg aparatul simbolistic pe care Revoluția de la 1848 l-a dezvoltat pentru însuflețirea poporului prin sărbători naționale și religioase, în care steagurile cu deviza revoluției, jurământul pe constituție, poeziile și cântecele încărcate de un puternic patos național, ceremonialul militar al gărzilor naționale erau de natură a crea o legătură între masa poporului și spiritul revoluționar. Confuzia a fost creată de folosirea, într-un articol de specialitate și cu referire la ceremonia din 20 iunie de la Biserica Tuturor Sfinților, a unui citat, modificat față de original, dintr-o adresă din 6 iulie 1848 a Administrației județului către Magistrat, prin care se organiza manifestarea ce a avut loc, în cele din urmă, la data de 29 iulie 1848. Autorul susținea că la 20 iunie a avut loc „*sfințirea stindardului libertății naționale după noua constituție*”, dar documentul indicat ca sursă nu conține acest enunț¹⁵. În schimb, seamănă izbitor cu formularea din adresa din 6 iulie a

¹³ **Raportul nr. 3180 al Administratorului județului Vâlcea către Ministerul Treburilor din Lăuntru al Țării Românești, publicat în Monitorul Român nr. 4, 1848.**

Dreptate, Frăție!

După instrucțiunile date de onorabilul Departament supunem la cunoștința domniei voastre, că astăzi la 20, am celebrat memorabila zi de 11 iunie, cu toată solemnitatea ce merită pentru viitorul fericit în care a făcut să intrăm. Drapelele tricolore pe la 7 ore dimineața vântilau în curtea bisericii Tuturor Sfinților; toți funcționarii civili și militari se aflau înăuntru. În mijlocul nostru avem pe Prea Sfințitul Arhiepiscop Nifon Sevastis, administratorul Sfintei Episcopii. După terminarea ceremoniilor religioase și a Te-Deumului, Prea-Sfinția Sa, eșind afară, a binecuvântat poporul, care plin de entuziasm îl primi în cele mai mari aclamații de „Vivat Constituție”, apoi cu toții dinpreună porniră cu drapelele în mâini către lăcașul Prea-Sfinției Sale, unde fiecare își exprimă simțiunile sale, prin salutări cuvenite. Seara, tot orașul fu iluminat, fiecare se socoti fericit a face ceva frumos pentru singurul izvor de fericire al inimii omenești. Acestea, domnule Ministru, sunt detaliile ce vă putem aduce.

Salutări și Frăție

Administratorul districtului Vâlcea

C. Cerchez

¹⁴ *Anul 1848 în Principatele Române*, tomul II, București, 1902, p. 1, 21, 22.

¹⁵ Textul integral al documentului, din care se face referire că a fost extras citatul care indică sfințirea steagurilor la Biserica Tuturor Sfinților, la 20 iunie 1848, este următorul: „Domnilor concetățeni! Fiindcă duminică, la 20 ale următorului iunie, este a se țelebra în Biserica Tuturor Sfinților dintr-acest oraș ziua de 11 iunie, în care s-au urmat cea mai măreață reformă a Constituției, precum vi s-au făcut conșcut, sânteți pohtiți ca la arătata zi, pâ la 8 ceasuri de dimineață, să veniți cu toții ca să această ilustră zi cu solinitatea ce să cuvine, unde să va afla de față și Prea Sfinția Sa Părintele Arhiepiscop Sevastit, cârmuitorul Sfintei Episcopii Râmnic (...) – urmează semnăturile. Vezi A.N.- S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 5-6.

Administrației județene, care-i pune în vedere forului orașenesc să realizeze cele cinci steaguri ale revoluției pentru a se putea celebra „**sanctiunarea stindardelor libertății naționale după noua Constituție**”¹⁶, eveniment ce a avut loc la 29 iulie 1848, în Zăvoi. Trebuie precizat că decretul prin care se stabilea forma steagurilor revoluției (tricolorul pe care era marcată deviza națiunii, *Dreptate și Frăție!*) a fost adoptat la 19 iunie 1848, când apare în Monitorul Român numărul 1, iar prima referire despre realizarea unor astfel de steaguri ale revoluției la Râmnic apare la 26 iunie 1848¹⁷. La 6 iulie, autoritățile revin și impun inscripționarea pe acele steaguri a devizei naționale menționate¹⁸. Mai mult, în raportul său din 19 iulie 1848, către Departamentul Treburilor din Lăuntru, Dimitrie Zăgănescu afirma clar: „*Sfințirea stindardelor naționale, împreună cu jurământul cetățenilor, încă până acum nu s-a putut săvârși*”¹⁹. Din păcate, nu există mărturii documentare care să sprijine afirmația că evenimentul consemnat de placa de marmură din curtea bisericii „Toții Sfinții” din Râmnic a avut loc, la data și locul respectiv.

La 22 iunie 1848 autoritățile locale au primit un prim Regulament pentru înființarea Gărzii Naționale, semnat de Ministrul Treburilor din Lăuntru, N. Golescu²⁰. Acesta dădea dreptul tuturor cetățenilor cu vârsta de 18 ani să se înscrie în Garda Națională. Era un proiect radical, care prevedea înarmarea populației civile, încadrată în Garda Națională. Conștienți de lipsa armamentului necesar, ministerul impunea autorităților locale ca din bugetele proprii să asigure banii necesari pentru confecționarea „*unor sulii de lemn cu împungătoare de fier*”, care să fie distribuite populației civile. Cetățenii posesori de arme de foc „*să vor sluji de dănele când vor face slujbă*”. Proiectul a fost popularizat începând cu data de 23 iunie 1848, „*spre obștească știință a locuitorilor*”, iar pentru dimineața zilei de 24 iunie 1848, polițaiul orașului, A. Sterian, îi convoca pe membrii Magistratului pentru organizarea Gărzii Naționale, conform dispozițiilor acestor instrucțiuni.

Comisarii revoluționari. Un alt moment important al revoluției pașoptiste a fost apariția în județe a comisarilor revoluționari. Experiența personală a lui N. Bălcescu, de la Buzău, unde „*găsește pe prezidentul Magistratului, pe polițaiul C. Drăgulescu și profesorul Grăjdanu foarte reacționari, stăvilind administrația în lucrarea ei și împiedicând formarea Gvardiei Naționale*”, îl determină să-i solicite, la 24 iunie, lui Nicolae Golescu,

¹⁶ A.N.- S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 57.

¹⁷ *Ibidem*, f. 22.

¹⁸ „...ca numai decât să facă grabnică punere la cale de a să pregăti toate stindardele după orânduiala ce i s-a însemnat în adresa Administrației cu nr. 3258, însemnând pe dănele și deviza, adică: pe colora roșie, care va fi deasupra, *Dreptate*; pe colora galbenă, care să va pune la mijloc, *Frăție* și pe cea albastră de jos – Județul Vâlcea”. Vezi *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea*, p. 91-92.

¹⁹ *Anul 1848 în Principatele Române*, tomul II, p. 593.

²⁰ *Ibidem*, f. 18.

trimiterea „numai îndată prin toate județele a unui comisar și chiar câte doi, prin cele ce sânt mai bânuite de reacționari”²¹. Dintr-o adresă a Departamentului Treburilor din Lăuntru, către autoritățile locale, aflăm că „s-au orânduit la acest județi comisari pentru întocmirea Gvardiei Naționale și cu alte însărcinări instructive, cuviosul eromonah Atanasie și dumnealui Dumitrache Zăgănescu”. Numai cel din urmă își va face simțită prezența în mijlocul evenimentelor din orașul de pe malul Oltului, activitatea lui Atanasie desfășurându-se mai mult la București²². Prin același document, Departamentul Treburilor din Lăuntru cerea ca cei doi să fie prezentați poporului în cadrul unei ceremonii organizate de instituțiile locale – Administrația și Magistratul orașului –, în care aceștia să le prezinte cetățenilor orașului programul guvernului. Ceremonia urma să aibă loc în dimineața zilei de 28 iunie 1848, când „toți domnii cetățeni de aici erau chemați să se adune la ceasul nouă dimineața la rezidența Administrației spre a li să face cunoscut duhul și buna voință a Guvernului ce are întru aceia ce să atinge de fericirea nații, după proclamația ce este dată în cunoștiința tuturor de obște”²³.

O ceremonie cu greu organizată: sfințirea steagurilor revoluției și depunerea jurământului pe Constituție. Lovitura contrarevoluționară de la sfârșitul lunii iunie a determinat autoritățile revoluționare de la București să ia o serie de măsuri, menite să apere Revoluția de inamicii interni. Se avea în vedere animarea spiritului revoluționar al populației, prin ceremonii de sfințire a steagurilor revoluției și jurăminte pe Constituție și impulsivarea procesului de formare a Gărzilor Naționale. În primul caz, Administratorii județelor trebuiau să „săvârșească” ceremonia depunerii jurământului pe Constituție, în colaborare cu comisarii revoluționari. Instrucțiunile primite pentru organizarea acestui moment precizau punctele ce trebuiau atinse în cadrul acestor manifestări: ele debutau cu o „sfeștanie mulțumitoare către Dumnezeu, în care să se pomenească numele popoului la toate miroanele”, urma citirea celor 21 de articole ale Constituției, un discurs al comisarului, care prin „cuvinte destoinice” trebuia „să încredințeze că Guvernul stăruiesce în tot chipul a asigura fericirea țăranului, dar și că Guvernul cere de la dânșii ascultare și supunere către proprietari”, discursul său fiind menit a „însufla amorul pentru libertate și drepturi, energie în a lor apărare”²⁴. În continuare, funcționarii instituțiilor și cetățenii orașului depuneau jurământul pe Constituție. Slăbirea elanului revoluționar, ca urmare a reinstaurării vremelnice a Căimăcăniei, a fost una dintre cauzele, alături de recrudescența holerei în oraș, pentru care ceremonia de sfințire a steagurilor naționale și depunerea jurământului cetățenilor pe Constituție nu a avut loc în primele zile ale lunii iulie la Râmnic. Dimitrie Zăgănescu nota, la 19 iulie, că

²¹ Cornelia Bodea, *1848 la români. Mărturii*, vol. II, București, 1982, p. 692.

²² *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea. Studiu și documente*, p. XIV.

²³ A.N.- S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 24.

²⁴ Idem, tomul III, București, 1903, p. 105-108.

„suptiscălitul mă aflu și până astăzi tot aici, îndeletnicindu-mă cu liniștirea spiriturilor turburate, cari încă până acum nu și-au venit în cunoștința adevărului”²⁵.

O primă încercare de a organiza această manifestare datează din data de 6 iulie 1848, când administratorul județului a scris Magistratului orașului că la 11 iulie a hotărât „a se face sfințirea stindardelor libertății naționale după noua Constituție”. Forul orășenesc era poftit „ca numai decât să facă grabnică punere la cale de a să pregăti toate stindardele după orânduiala ce i s-a însemnat în adresa Administrației cu nr. 3258, însemnând pe dânsule și deviza, adecă: pe colora roșie, care va fi deasupra, Dreptate; pe colora galbenă, care să va pune la mijloc, Frăție și pă albastră de jos – Județul Vâlcea”. Evenimentele urmau să coincidă cu aniversarea unei luni de la acțiunile revoluționare din 11 iunie 1848. Nu sunt consemnate motivele amânării evenimentului, cert este că Zisu Dumitrescu, ce îndeplinea funcția de administrator al județului în lipsa titularului de post, a încunoștințat Magistratul, în data de 16 iulie, că „dumincă la 18 a curentului iulie, hotărându-se de dumnealui Dimitrie Zăgănescu, unul dintre comisarii acestui district, a se celebra sancționarea stindardelor libertății naționale după regulile ce s-a încunoștiințat onorabilului Magistrat, sunteți poftit domnule prezident ca pe de o parte, a face pregătirile trebuincioase, iar pe de alta, vestind despre aceasta prin cinovnic pe toți domnii orășeni”. Data de 18 a fost amânată, însă, din pricina „furiei cu care aceste două zile s-au arătat caracterul boalei holerii”; cum recrudescența bolii „nu iartă a se celebra acum o asemenea solemnitate, (...) această zi s-a hotărât la 29 ale aceștia”. În aceeași zi, Zisu Dumitrescu le cerea autorităților orășenești să ia măsuri pentru a „se face un umbrar încăpător pentru persoanele ce se vor aduna la această solemnitate”²⁶. La 26 iulie, Administratorul județului dă dispoziție pentru schimbarea steagurilor, conform ordinului nr. 4267 al Sfatului Țării Românești: „Stindardele vor fi tricolore; culoarele sunt albastru închis, galben deschis și roșu carmin; lângă lemn vine albastru, apoi galben și apoi roșu fâlfâind”. Au fost confecționate, totodată, 5 cruci pentru cele cinci stindarde. În dimineața zilei de 29 iulie 1848, ceremonia a vut loc în parcul Zăvoi, iar descrierea făcută ei de comisarul revoluționar D. Zăgănescu arată că a respectat instrucțiunile venite de la Departamentul Treburilor din Lăuntru: a debutat printr-un ceremonial religios, au fost citite cele „21 puncturi din Constituție”, comisarul a ținut un discurs „de o oră cu cele mai vii ecspresii asupra sfintelor drepturi naționale (...) rostind cu plăcere fiecare cetățean și jurământul”²⁷ pentru sprijinirea Constituției”.

²⁵ Idem, tomul II, p. 593.

²⁶ A.N.- S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 38-39.

²⁷ Textul jurământului: „Jur în numele lui Dumnezeu și pe această sfântă cruce că voi fi credincios voinței nației române, apărând-o din toate puterile-mi împotriva oricăruia atac și asupra; jur că nu voi lucra niciodată în contra intereselor nației și că voi ține și apăra acele douăzeci și una de puncturi decretate de popol, conlucrând după putință-mi și jertfind viața mea chiar pentru dânsule și pentru nație!”.

Elementul de noutate și originalitate al manifestării de la Râmnic, consemnat de Zăgănescu, a fost prezența lui Anton Pann și „muzica vocală cu niște versuri preafrumoase puse pe un ton național, plin de armonie și triumfal, cu care a ajuns entuziasmul de patrie în inimile tuturor cetățenilor”²⁸.

Garda Națională... în dificultate. În ceea ce privește cea de a doua direcție de întărire a autorității revoluționare, respectiv impulsionearea formării și funcționării Gărzii Naționale, încă de la 8 iulie guvernul a publicat un nou proiect pentru întocmirea „Gvardiei Naționale”. Conform documentului, se puteau înscrie în Gardă numai cetățenii între 21 și 50 de ani, „adică toți aceia ce șed în casele lor, toți chiriașii, meseriașii, stăpâni prăvăliași și toți cei de caracter”. Noul regulament limita purtarea armelor de către guarzi numai în situațiile „când sunt orânduți cu slujbă sau când se va chema cu barabanul”, interzicându-se explicit purtarea armelor încărcate: „Puștile vor fi totdeauna goale, afară numai când se va da poruncă de șeful Gvardii să se umple”. În contextul agitației revoluționare, un astfel de organism era cu atât mai necesar, guvernul indicând clar scopul constituirii sale: „Un fel de asociație împotriva făcătorilor de rele, împotriva turburătorilor. Această asociație este supt dispoziția guvernului și organizată astfel încât sarcina să nu cază asupra unuia mai mult decât asupra altuia”²⁹. Noile reglementări impuneau autorităților locale realizarea unui catalog „de gvardia națională întocmită în orașul Râmnicu Vâlcea”, sub forma unui tabel în care erau trecute date referitoare la numele și prenumele celui înscris, vopseaua, mahalaua, meseria avută, „proprietatea ce are, caracterul ce poartă, vârsta anilor, ce reputație are în orașeneasca societate, încredințarea ce poate da slujbii ce i să poate încredința poporu orășenesc, iscălitura celui subscris”. Garda Națională, în forma aceasta, urma să înlocuiască garda „vremelnicească”, constituită în primele zile ale revoluției, la inițiativa Magistratului orășenesc. Însemnările documentare arată însă că, odată stins elanul revoluționar al începutului de iunie, Garda Națională a devenit de neutilizat. Mai mult, în perioada reinstaurării regimului regulamentar, în ultimele zile ale lunii iunie, Garda Națională din Râmnic pur și simplu s-a desființat. Acest lucru a fost consemnat la 19 iulie de către comisarul Dimitrie Zăgănescu, care, în raportul său către Departamentul Treburilor din Lăuntru, arăta: „Sosind în orașul Râmnicu Vâlcea, întâia mea lucrare a fost să întocmesc căzuta guardie națională, ce se desființase din ziua infamei căimăcămii”³⁰. În aceste condiții, asigurarea liniștii publice a trebuit să fie realizată de instituții ale vechiului regim. La 6 iulie 1848, administratorul județului Vâlcea cerea Subadministrației Plășii Oltului să trimită urgent „trei cete de dorobanți pentru străjuirea de noapte a orașului și pentru paza bunelor orânduiei în lăuntrul său”, iar la 28 iulie 1848 arăta onorabilului Magistrat al orașului Râmnicu Vâlcea că, „cu toată

²⁸ Anul 1848 în Principatele Române, tomul I, p. 82-83.

²⁹ A.N.- S.J.V., fond Primăria Orașului Râmnic, dos. 5/1848, f. 30-31.

³⁰ Anul 1848 în Principatele Române, tomul II, p. 593.

trebuința câtă s-a simțit până acum de a fi asigurată strejuirea orașului și cu toată stăruința subiscălitului de a se întocmi spre acest sfârșit vremelnica gardă națională până la reformarea Gardei Naționale, n-a putut administrația ca să vază pusă în trebuincioasa regulă o înprejurare atât de interesată pentru tot cetățeanul. De aceea, dar, fiind că tocmai acum în prilejul liberării ȝiganilor trebuința aceasta să vede simțită și mai mult, ca să nu se lase prilej celor aplecați la rele cugetări de a se folosi de asemenea ocazie, Administrația are invitat de iznoavă pe dumnealui Gheorghe Davidescu ca să îngrijească a forma vremelnica gardă și a pune în orânduială regulata strejuire a orașului. Tot într-o vreme invită și pe onorabilul Magistrat ca prin înțelegere cu Domnul Davidescu să i să facă toate înlesnirile de care va avea trebuință ca să nu cerce vreo împiedicare”. Bolnav și bătrân, Grigore Davidescu nu a manifestat foarte mult zel în organizarea și activitatea Gărzii Naționale, ca organ al ordinii publice³¹. Totuși, la insistențele administratorului județului, s-a luat hotărârea ca să se „aștearnă un catastih împreună cu dumealui Gligore Davidescu, așezându-să pă fiecare seară câte trei căprării și într-o căprărie unsprezece cetățeni după analoghia familiilor acestui oraș, cari catastih îl va lua dumnealui Gligore Davidescu a să slui de dânsul”. Dar Garda Națională nu a funcționat normal nici după aceste măsuri. În luna august 1848, C. Cerchez reitiera cererea ca să „se reformeze negreșit vremelnica gardă, potrivit cu instrucțiile ce i s-au dat într-această împrejurare”³². Răspunsul lui Grigore Davidescu arăta că „unii din domnii orășani nu vor a urma cu strejuirea și din a căroră pricină să stânjenește buna orânduială, mai vârtos că și unii își trimit slugile și șefii străjilor nu vor să-i primească supt cuvânt că nu pot avea încredere întrânșii”. Mai mult, aducea acuze și Magistratului orășenesc care „nu se vede mișcat la nicio chibzuire pentru cei ce nu voiesc a eși la străjuire”, nominalizând pe cei mai refractari cetățeni: Ștefan Davidescu, Teodor Clinovescu, Tache Hrisescu, Manole Hrisescu, Luca Pleșoianu. A propus un nou sistem de organizare pentru paza orașului, dar împotrivirea cetățenilor a continuat, autoritățile fiind nevoite a aplica o amendă de 10 lei celor care refuzau a „eși la strejuirea orașului”, de la 1 septembrie 1848.

În contextul evenimentelor din București, a intervenției armatelor străine în Principate, spiritul revoluționar la Râmnic se stinge cu totul. În oraș se făcea simțită o stare de incertitudine, fiind tot mai numeroși cei care prevesteau sfârșitul revoluției. La 25 august 1848, locotenentul Cuțarida, de la Ocnele Mari, îi relatează Generalului Tell, comandantul oștirii, că locotenentul Viespescu și sublocotenentul Bonciu, aflați în Râmnic, „au împrăștiat vorbe spăimântătoare către norod, zicând că vine un pașă cu oștire turcească în număr de douăzeci să dărapene tot ce s-a făcut de Suliman Pașă în favorul sfintei noastre Constituții,

³¹ *Revoluția de la 1848 în județul Vâlcea. Studiu și documente*, p. XI.

³² A.N.- S.J.V., fond *Primăria Orașului Râmnic*, dos. 5/1848, f. 65.

*precum și un general muscal cu o sumă de oștire a statornici Regulamentul*³³. Exista în oraș un spirit opus idealurilor revoluționare, anumite măsuri sociale precum eliberarea ȝiganilor, discuțiile din cadrul comisiei pentru proprietate făcând, din cei loviți direct de distrugerea unor relații sociale favorabile, dușmani declarați ai celor cu „*fumul libertății*”. Numai prezența lui Gheorghe Magheru la Râureni îi ținea în frâu, așa cum declara Zisu Dumitrescu, la 28 septembrie, încercând să scuze comportamentul său în perioada iunie-august 1848: „*Această dorință aș fi avut-o și eu ca să mă și trag din funcția de secretar prin darea de dimisie, nevând niciun fel de mulțumire ca să slujesc sub nisce asemenea oameni. Dar pe de o parte silit de acei rebeli, prin amenințări, și de cruțarea vieții, iar pe de alta, temându-mă să nu las județul în vreo pradă mai mare, a trebuit și fără voie-mi să stau aici, neputând să mă trag undeva, fiind toate drumurile strejuite de militari și volintiri. Dau toată încredințarea cinstiului Departament, că precum totdeauna am avut cea mai mare silință de mi-am îndeplinit datoriile în oricare post m-am aflat, așa și acum mă voiu sili ca toate lucrările Cărmuirii să meargă cu acea repeziciune cerută de împrejurări*”³⁴. Însuși Administratorul județului, C. Cerchez, lipsea din județ de mai bine de o lună, în contextul incert al evenimentelor. Nu este de mirare că, după ocuparea Râmnicului, la 1 octombrie 1848, boierii vâlceni au trimis două scrisori de mulțumire comandanților armatelor turcă și rusă din Principate, în care își exprimau bucuria pentru înlăturarea „*unui jug dintre cele mai grele, care în răstimp de trei luni tindea să distrugă cele mai solide efecte ale fericirii produse de legislația stabilită de Majestatea Sa, Sultanul, suzeranul nostru glorios și prea-puternic*”³⁵. Generalului rus Hasfort îi arătau că „*un mic număr de revoluționari, cu deșarte închipuiri dupe ale lor voințe și numai spre a lor în parte interes, puindu-se în capul oblăduirii, a ruinat drepturile respectate de tot poporul, a ruinat tot ce făcea fericirea noastră și a tuturilor locuitorilor; în sfârșit peste puțină vreme rodul întreprinderii lor n-ar fi fost alt, decât lacrimi, stingere obștească și amerințări de viață*”. Mai mult, în raportul său către Departamentul Treburilor din Lăuntru, cărmuitorul de Gorj, care a însoțit armata turcă la Râmnic, nota că „*am întâmpinat destule plângeri de cele ce au suferit supt triumfătoare epocă a rebeliștilor*”, cetățenii fiind nemulțumiți de rechizițiile făcute pentru aprovizionarea taberii de la Troianu.

Edificatoare pentru spiritul conservator al proprietarilor din județul Vâlcea este și mărturisirea lui Lahovari, în cadrul lucrărilor Comisiei Proprietății, că nu reprezenta județul Vâlcea, ci județul Argeș, deoarece „*<vâlcenii> nici nu au voit să se adune ca să numească deputat*”³⁶.

³³ *Anul 1848 în Principatele Române*, tomul III, p. 681.

³⁴ *Idem*, tomul IV, f. 588.

³⁵ *Idem*, tomul V, p. 25.

³⁶ Cornelia Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 718.

Documentele de arhivă, scoase la lumină până astăzi, atestă că Revoluția de la 1848 și-a găsit adepți în orașul de pe malul Oltului, programul revoluționar a trezit numeroase simpatii populare, dar în Râmnic oamenii au fost sub vremuri, și nu vremurile sub oameni, evenimentele circumscrindându-se curentului ce iradia din capitala revoluției, București.

A HISTORY OF THE REVOLUTIONARY EVENTS OF RÂMNICU VÂLCEA IN 1848

(Abstract)

This article aims to offer another keylecture about a classic subject, the 1848 revolution in Wallchian urban milieu. The case study is built around editing and original documents concerning the city of Ramnicu Valcea. A careful and critical reading forces us to rethink them more carefully the revolutionary government efficiency, the support or denial of the revolutionary regime, the functioning of institutions such as National Guard or the practice of revolutionary ceremonies, helping us to eliminate stereotypes that have entered even in a contemporary urban mythology.

Keywords: social and political history, 1848 Revolution, Wallachia, Râmnic, memory.

ILUMINATUL PUBLIC ÎN ORAȘUL CRAIOVA

GABRIEL CROITORU

Printre utilitățile de interes public, de care era lipsit orașul Craiova la mijlocul secolului al XIX-lea, se numără și cea a iluminatului public. Primii pași, timizi totuși, s-au făcut în anul 1855, când în Craiova s-a trecut la iluminarea străzilor cu felinare, în următoarele zone ale orașului: între biserica Sf. Arhangheli, bariera Calafatului, Fântâna Elca, Fântâna Purcarului, bariera Brestei, casele maioresei Roscovechina și Otetelișanu, Fântâna Jianu, bariera Cerneților, casele polcovnicului Solomon, Biserica Sf. Gheorghe cel Nou, Drumul Vâlcii și fântâna Prisăcuța¹.

Iluminatul stradal era concesionat unor antreprenzători particulari pe o perioadă de trei ani. Aceștia aveau obligația, în baza contractului de concesionare, să asigure funcționarea celor 400 de lămpi „de la înserare până la ziuă”, timp de 24 de nopți pe lună, iar în cele 6 nopți de lună plină, doar atunci când erau nori. Suma, pe care orașul trebuia să o achite concesionarului Philip Iungvit, începând cu 1 ianuarie 1863, era de 66.800 de lei, el angajându-se să folosească gaz fotogen, ca acela cu care se eclerează și în capitala București².

În raport cu suprafața mare a orașului și cu numărul destul de mare al străzilor, iluminatul stradal era insuficient. În acest sens, în anul 1867, la solicitarea deputaților de mahalale, primăria a aprobat creșterea numărului de lămpi cu 37 de corpuri de iluminat (în 1867 numărul lămpilor era de 433), alocând suma de 100 de galbeni, în vederea comandării lor de la Viena³. Gazul, necesar iluminatului orașului în fiecare an, era de 4.000 de vedre și era adus din import. Cu toate acestea, nici 470 de lămpi, cât funcționau în anul 1870 în oraș, nu erau suficiente pentru satisfacerea iluminatului public⁴.

În anul 1874, în luna octombrie, iluminatul stradal în orașul Craiova se făcea cu ajutorul a 778 de lămpi cu gaz lichid, contractul fiind concesionat, începând cu 1 ianuarie 1875, întreprinzătorului Gh. A. Pefca⁵. Chiar dacă numărul corpurilor de iluminat se dublase față de anul 1863, cele 778 de lămpi

· Studiul face parte din proiectul de cercetare nr. II/4 – *Structuri sociale și modernizare în spațiul urban din sud-vestul României (1831-1921)*.

· Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: gabicroitoru1975@gmail.com

¹ S.J.A.N. Dolj, Fond Prefectura județului Dolj, dosar 46/1855, f. 417-418.

² *Ibidem*, dosar 11/1862, f. 332.

³ *Ibidem*, f. 360.

⁴ Luchian C. Diaconu, Otilia E. Gherghe, *Craiova 1859-1878. De la Alexandru Ioan Cuza la Carol I*, Craiova, Editura Sitech, p. 122.

⁵ S.J.A.N. Dolj, Fond Prefectura județului Dolj, dosar 64/1875, f. 221.

de iluminat erau insuficiente față de cerințele unei localități de dimnesiunile Craiovei.

În anul 1883, în programul primarului Nicolaid Alexandru, intitulat „Câteva vederi generale asupra îmbunătățirilor de introdus în orașul Craiova”, se preciza, printre alte obiective majore de modernizare a orașului, și cel al iluminatului public, îmbunătățire care, „cred că se va putea realiza mai repede” în condițiile în care „gazul aerian a devenit cu mult mai ieftin de când a început a instala uzine care extrag această hidrocarbură din petrol, atât de abundent la noi în țară”⁶.

Programul lansat de primăria urbei prevedea introducerea vechiului sistem cu lămpi de petrol, care dădea o lumină de 3-4 lumânări, la un preț de 70 de franci pe an. Trebuie precizat faptul că, raportul a luat în discuție inclusiv iluminatul electric, pe care l-a considerat a fi o chestiune a viitorului.

În același an, 1883, Craiova era iluminată cu gaz petrol de un număr de 848 de lămpi, care funcționau tot timpul anului, și de 50 de lămpi în Grădina Mihai Bravu și Grădina Liceului. Pentru a se asigura un iluminat de bună calitate, s-a estimat suplimentarea numărului de lămpi cu cel puțin 400 de bucăți⁷.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, iluminatul public continua să fie asigurat în baza contractelor de concesiune, acordate firmelor. Lămpile cu „gaz felogen”, din anii 1860, înlocuite de cele cu gaz lichid în 1883, în număr de 848, nu satisfăceau necesarul de iluminat al orașului. Exploatarea acestui sistem anarhic de iluminat a declanșat numeroase nemulțumiri și conflicte între populația civilă, consilii și antreprenori.

În anul 1893, Primăria urbei Craiova a primit două oferte, una de la casa de gaz Ch. George din Paris, cealaltă de la Societatea de Electricitate (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft din Berlin), ambele cerând concesiunea pe o perioadă de 40 de ani. Comparând parametrii ofertelor, intensitatea lumină și prețul, oferta germană a fost reținută ca fiind cea mai avantajoasă. Așadar, s-a semnat, la 20 noiembrie 1893⁸, contractul cu firma germană.

În anul 1894, consilierul Mitescu considera că iluminatul cu gaz lichid devenise anacronic, declarând că „trebuie să ne debarasăm odată de sistemul turcesc al iluminatului actual, prin urmare, să relevăm firul chestiunii iluminatului cu electricitate și să-i dăm impulsul a ajunge cât mai curând la realizarea lui”⁹.

La 24 martie 1894, Camera Deputaților a adoptat Legea de concesiune a iluminatului electric al Craiovei, cu 63 de voturi, contra 17, pentru ca, abia la

⁶ *Primăria urbei Craiova. Câteva vederi generale asupra îmbunătățirilor de introdus în orașul Craiova*, Craiova, 1883, p. 8.

⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁸ *Ibidem*, dosar 8/1893, f. 3a.

⁹ S.J.A.N. Dolj, *Primăria orașului Craiova*, dosar 10/1894, f. 247.

23 ianuarie 1895, Senatul să valideze Legea cu 41 de voturi și 3 contra¹⁰, promulgată de regele Carol I, la 31 ianuarie.

În baza acestei legi, Uzina electrică a fost proiectată să furnizeze curent electric pentru 3.000 de lămpi incandescente, de 16 lumânări fiecare, funcționând simultan și 1.000 de lămpi incandescente de 16 lumânări fiecare, pentru iluminatul public¹¹.

În ședințele Consiliului Comunal, din data de 1, respectiv 4 septembrie 1895, s-a stabilit ca local al Uzinei Electrice terenul din strada Popa Farcaș, ce se învecina la vest cu Spitalul Filantropia¹². A fost stabilit tipul de stâlpi de fier (200 fiind comandați în străinătate, iar 398 din lemn) și s-a dispus tăierea ramurilor arborilor, care împiedicau instalarea cablurilor aeriene.

Așadar, la 14/26 octombrie 1896, Uzina electrică a înștiințat primăria că: „Astăzi vom ilumina deja toate străzile jos enumerate (Unirii, Lipscani, Carol și alte 38 de străzi) în cursul nopții întregi și că, de mâine 15/27, iluminatul rețelei pusă în funcțiune rămâne definitiv inaugurată, adăugându-i-se treptat, pe fiecare săptămână, partea rețelei aeriene care s-ar fi completat, astfel că ziua de 5/17 noiembrie are să se considere ca inaugurarea rețelei complete, putându-se începe atunci și activitatea comisiei definitive pentru recepția întregii instalații¹³. Ulterior, la 15 decembrie 1896, Constanțiu Litarczek, inginerul șef al orașului, a anunțat – cu o întârziere de doar 12 zile față de termenul stabilit prin contract, garantând „funcționarea ireproșabilă” –, finalizarea lucrării.

Uzina electrică a fost prima investiție majoră de capital străin din istoria orașului. Suma totală a investiției s-a ridicat la 1.058.304,66 de mărci, echivalentul a 1.307.006,25 de lei¹⁴. Rentabilitatea ei era dovedită de costul iluminatului public, acesta fiind, în aprilie 1897, de numai 6.927,08 lei¹⁵.

Efectele investiției s-au resimțit imediat. În luna noiembrie 1896, Consiliul comunal a decis schimbarea sistemului de iluminat vechi cu cel nou, electric, în școli, piețe, cimitire, la fântâni etc., iar în septembrie 1897, Uzina a solicitat mărirea suprafeței alocate, în vederea extinderii cu „un cazan și o mașină cu aburi de 300 C.P. pentru cazuri de accidente, dar și pentru că publicul comandă mereu instalații, cedându-i-se 405 mp. din terenul Spitalului Filantropia”¹⁶.

Introducere iluminatului electric în orașul Craiova, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a marcat un pas important în demersurile și proiectele de dezvoltare și modernizare a Craiovei.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 6/1895, f. 6-7.

¹¹ *Ibidem*, Serviciul tehnic, dosar 4/1895, f. 15-24.

¹² *Ibidem*, dosar 19/1895, f. 33.

¹³ *Ibidem*, dosar 11/1896, f. 152.

¹⁴ *Ibidem*, f. 12.

¹⁵ *Ibidem*, f. 66.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 9/1897, f. 18.

În anul 1900, luna noiembrie, iluminatul electric a fost extins până în zona gării¹⁷. La 9 aprilie 1902 a fost semnat contractul pentru iluminatul electric al zonei a III-a și a parcului. Lucrarea s-a executat în iunie-octombrie 1902, fiind utilizați stâlpi de lemn de stejar și stâlpi de fontă, comandați în Elveția, pentru parc. De asemenea, au fost instalate 404 lămpi pentru iluminatul stradal¹⁸.

În martie-aprilie 1903 a fost executată rețeaua de iluminat electric din parcul Bibescu, obiectivul fiind inaugurat în luna septembrie.

Dezvoltarea orașului a impus creșterea capacității de producție și perfecționarea dotării Uzinei electrice. Uzina nu mai putea face față nevoilor orașului, direcția acestuia refuzând cererile de racordare ale spitalului militar, cazărnilor 26 Rovine și a altor instituții. Sistemul, adoptat în anul 1896, de 2 x 120 de volți, permitea alimentarea cu energie electrică doar până la distanța de 140.00 de m. Extinderea iluminatului în zona a III-a, creșterea numărului abonaților particulari, apariția unor consumatori importanți, ca: Închisoarea, Spitalul Preda, Școala Normală, Maternitatea, Parcul, Gara, Societatea „Traiul”, depășeau capacitatea de producție a vechii uzine¹⁹.

În aceste condiții, la 21 ianuarie 1911 a fost prezentat, spre aprobare, proiectul pentru mărirea și modernizarea Uzinei Electrice.

Aceasta urma să fie dotată cu un transformator rotativ pentru curent continuu și alternativ de 100 kw și un generator de curent alternativ trifazat de 100 kw, pus în mișcare de un motor Diesel. La 14 februarie 1913 s-a propus dotarea uzinei cu un motor Diesel de 800 C.P. În 1914, Uzina electrică dispunea de o putere instalată de 1200 C.P., noua capacitate acoperind atât necesarul consumatorilor casnici și al unităților industriale, cât și pe acela al proiectatei rețele de tramvai²⁰.

PUBLIC LIGHTING IN THE CITY OF CRAIOVA DURING 1850-1916

(Abstract)

In the present study, we have aimed to present the evolution of the public lighting in the city of Craiova during 1850-1916 as this publicly important issue is illustrated in the archive documents.

Keywords: lighting, public utility, city, leasing, Craiova.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 54/1900, f. 22, 39, 49, 56.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 75/1902, f. 26.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 47/1911, f. 67.

²⁰ *Ibidem*, dosar 196/1913, f. 5.

EVOLUȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A DOMENIULUI COROANEI SADOVA DUPĂ REFORMA AGRARĂ DIN 1921

NARCISA MARIA MITU

Reforma agrară din 1921 puna în aplicare promisiunea făcută, în anul 1917, de către regele Ferdinand I, soldaților aflați pe front, aceea de a-i împroprietări. La 14 decembrie 1918, prin decretul-lege care prevedea exproprierea proprietăților rurale pentru cauză de utilitate națională, în scopul vânzării acestora către țărani, a fost inclus și Domeniul Coroanei, care devenea expropriabil în întregime¹. Din suprafața inițială, de 18.697,40 de ha, cât deținea Domeniul Coroanei Sadova în anul 1884, a fost declarată expropriată suprafața de 14.053,98 de ha².

Micșorarea suprafeței agricole a Domeniului Sadova a avut drept consecință reducerea numărului angajaților, atât a celor din serviciul central, cât și a muncitorilor angajați la pădure și la muncile agricole. În această situație, Administrația centrală s-a văzut nevoită să renunțe la o parte din personalul auxiliar. Pentru început, a decis diminuarea numărului ispravnicilor, a servitorilor și a magazionerilor. Printre cei vizați s-au numărat și contabilii, în acest serviciu urmând să rămână doar o singură persoană³. Cu toate acestea, în anul 1921, personalul angajat pe Domeniul Sadova număra 135 de persoane, distribuite astfel: serviciul contabilitate era deservit de către contabilul Ștefan Iorgulescu și ajutorul contabil Gh. Janglescu. Personalul de la secția centrală cuprindea 1 șef agronom, 1 magazioner, 1 supraveghetor, 3 isprăvnici, 3 pândari de câmp în secțiile Daina și Ogrin, 5 gardieni în secțiile Pisc, Damian, Conacul Central, Parc, 1 bucătăreasă și 4 servitori, 1 brutar, 4 bucătari, 1 vizitiu, 2 rânđași la grajduri. Secția Viticolă și crama aveau în serviciu 21 de persoane, fiind conduse de către șeful de cultură, Toma Busuioc, în calitate de specialist, ajutat de subșeful de cultură,

· Materialul de față face parte din proiectul de cercetare I/5 – *Structuri sociale și norme pe Domeniile Coroanei Regale din Oltenia (1884-1948)*. Într-o formă preliminară, el a fost prezentat, cu același titlu, la simpozionul național „190 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu”, organizat în perioada 26-27 mai 2011, la Craiova, de către Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Catedra de Istorie și Catedra de Științe Politice, Consiliul Județean Dolj, Muzeul Olteniei, Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”.

· Cercet. șt. III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: minarcisa@yahoo.com

¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, București, p. 1164-1165.

² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 1/1882, f. 13 (în continuare se va cita: S.J.A.N.).

³ *Ibidem*, dosar nr. 15/1920, f. 41.

Florea Ciobanu, 1 maestru dogar, 1 magazioner, 1 supraveghetor, 1 vătaf și 4 argați la cai, 1 servitor, 1 gardian, 2 isprăvnice, 6 pândari (dintre care 5 erau angajați periodic, doar timp de 5 luni/an). La prisacă și livadă lucrau 5 persoane: 1 apicultor, 2 ucenici, 2 gardieni (unul pe o perioadă de 6 luni) și 500 de zilieri, angajați la curățatul pomilor; la secția animale (27), 3 argați la cai, 1 vătaf și 10 ciobani la stână, (5 lucrau doar 8 luni/an), 1 vătaf și 2 porcari (la crescătoria de porci) și 10 argați la vite; la secția mașini și ateliere (6): 1 mecanic fierar, 1 lucrător fierar și 1 ucenic fierar, 1 maestru rotar și 1 ucenic, 1 maestru zidar și dulgher⁴; la exploatarea pădurii (17) – inginerul silvic Ioan Stamatescu, brigadierul Ioan Negrilă, 10 pădurari, 2 gardieni (unul la plantația Daina și unul la brigadă), 1 servitor la Cămin, 1 vizitiu și 1 rânțăși la cai⁵.

Modificările survenite, din punct de vedere economic, pe Domeniul Sadova și transformarea sa treptată într-un domeniu forestier au dus la o continuă reducere a numărului angajaților. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cea mai mare parte a angajaților a fost concentrată pe câmpul de luptă. Drept urmare, în anul 1944, conform statelor de plată, întocmite pentru luna iulie, personalul Domeniului Sadova număra 53 de persoane, la care se adăuga un medic uman și 15 pensionari⁶. În anul 1947 se înregistrează o creștere a numărului acestora, fiind înregistrați 95 de slujbași, 18 pensionari, 69 de muncitori flotanți și 267 de membri de familie ai slujbașilor și pensionarilor⁷.

Potrivit dispozițiilor regelui, întregul personal al Domeniului Coroanei era de origine română. Cei din serviciul central, dar și șefii de cultură și silvicultorii, erau absolvenți ai unor școli superioare de agricultură, de prestigiu din România – Herăstrău – sau din străinătate. Subșefii de cultură erau produsul unor școli de agricultură, superioare sau practice. Ucenicii erau susținuți de către Administrația Domeniului Coroanei în școli practice din țară. În perioada 1884-1948, serviciul central al Domeniului Sadova a fost condus de către: inginer Gheorghe Popovici (1884-1920; 1921-1942), Eremia Medianu (1920-1921) și inginer Iosif Rossman (1942-1947). Din 1942, Gheorghe Popovici apare în calitate de consilier.

Plata personalului se făcea în bani și produse-tain. Personalul permanent și specialiștii beneficiau de salarii foarte bune. În anul 1921, salariul era compus din: salariul de bază, la care se adăuga sporul de scumpete, tainul în bani sau în natură – între 7-14 hl de grâu, 7-21 de hl de porumb, 13-20 de steri de lemne, 50-120 de l de petrol pentru luminatul locuințelor –, indemnizația de servitori, locuințe, pășuni, fânețe și teren de cultură pentru personalul inferior.

La nivelul acestui an, șeful de regie câștiga, lunar, un salariu de bază în valoare de 1.260 de lei/lună și 800 de lei spor de scumpete, la care se adăugau

⁴ *Ibidem*, dosar nr. 7/1920, nenumerotat; dosar nr. 24/1921, nenumerotat.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 33/1944, f. 16.

⁷ *Ibidem*, dosar 6/1947, f. 1038.

produsele consumate gratuit, în cursul anului, împreună cu familia. Contabilul obținea un salariu de 720 de lei/lună, un spor de scumpete în valoare de 700 de lei, 14 hl de grâu, 21 de hl de porumb, 30 de steri de lemne de foc, al căror transport era gratuit, posibilitatea de a întreține o vacă cu vițel și locuință în casele Domeniului, pentru al cărei iluminat primea 150 de l de petrol. Ajutorul contabil avea un venit lunar de 300 de lei/lună, un spor de scumpete de 440 de lei, la care se adăuga tainul, care consta în 7 hl de grâu, 12 hl de porumb, 20 de steri de lemne de foc, posibilitatea de a întreține o vacă cu vițel, locuință în casele Domeniului, pentru al cărei iluminat primea 60 de l de petrol. Șeful de cultură era remunerat cu un salariu lunar în valoare de 400 de lei, 700 de lei spor de scumpete, un tain identic cu cel al contabilului, singura diferență constând în cantitatea de petrol primită, 120 de l; iar subșeful de cultură, un salariu de 375 de lei, 455 de lei spor de scumpete, 7 hl de grâu, 12 hl de porumb, 20 de steri de lemne de foc, posibilitatea de a întreține o vacă și un vițel, chiria locuinței și 60 de l de petrol pentru iluminat. Inginerul silvic Ion Stamatescu avea un salariu lunar de 840 de lei, 700 de lei sporul de scumpete și un tain identic cu cel al șefului de cultură. Personalul calificat (maestrul dogar, maestrul rotar, maestrul zidar și dulgher, mecanicul fierar, fierarul, apicultorul, brigadierul) primeau, lunar, salarii cuprinse între 250 de lei și 450 de lei, un spor de scumpete de 250/300 de lei, plus tain în produse și bani. În ceea ce privește personalul auxiliar (ispravnici, servitori, pândari, bucătari, vizitii, pădurari etc.), numai o parte beneficia de tain în produse și bani și de salarii cuprinse între 80 și 250 de lei/lună și un spor de scumpete între 90 și 100 de lei, restul numai salariu⁸.

De-a lungul perioadei interbelice se constată o creștere semnificativă a salariilor, ca urmare a inflației. În anul 1927, șeful Regiei, Gh. Popovici, primea un salariu de 5.000 de lei, silvicultorul Ioan Stamatescu, 4.000 de lei, contabilul Ștefan Iorgulescu, 2.400 de lei, ajutorul contabil, 1.300 de lei și șeful de cultură, 1.600 de lei. Personalul secundar avea salarii cuprinse între 300 și 900 de lei⁹. La nivelul anului 1944, salarizarea consta în salariu plus apunamente. Conform ștatelor de plată, înregistrate pe luna iulie, Gheorghe Popovici, în calitate de consilier, primea un salariu de 58.020 de lei, inginerul silvic Iosif Roseman, șef de regie, 42.500 de lei, contabilul Gh. Papală, 23.800 de lei, viticultorul Ilie Barău, 14.311 lei, stuparul Cornel Firăescu, 26.200 de lei, șeful mecanic Dumitru C. Păun – 20.123 de lei, medicul uman Nec. Arutunian, 16.200 de lei. Restul angajaților au avut venituri cuprinse între 630 de lei și 14.540 de lei¹⁰. În același an, 1944, erau înregistrați la Domeniului Sadova și 15 pensionari, cu pensii cuprinse între 1.250 de lei și 7.500 de lei. O excepție o constituia pensionarul Ion Stamatescu, care beneficia de o pensie de 28.749 de lei¹¹.

⁸ *Ibidem*, dosar nr. 24/1921, nenumărotat.

⁹ *Ibidem*, dosar 22/1927, f. 2.

¹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 33/1944, f. 16.

¹¹ *Ibidem*.

Anual, cu ocazia sărbătorilor de Crăciun și de Paști, angajații și pensionarii primeau gratificații, dar și recompense, numite „tantieme”, din partea Administrației Centrale, astfel încât „personalul să fie mulțumit”. Dacă în anii 1915 și 1919 existau 20 de persoane care primeau tantieme, în anul 1921 numărul acestora a scăzut la 9. Valoarea tantiemelor s-a redus de la 68.578,20 la 31.872,65 de lei¹². În anul 1923, maestra atelierului de țesătorie primea o gratificație în valoare de 2.500 de lei¹³. În anul 1946, cu ocazia sărbătorilor de iarnă și de Paști, întregul personal a primit gratificații în valoare de 6.879.811 lei¹⁴.

Un alt tip de ajutor consta în acordarea, gratuit, de lemne și lumină electrică, îmbrăcăminte și încălțăminte¹⁵, ajutoare în bani și în produse agroalimentare, cu ocazia tuturor evenimentelor familiale, precum: nunți, nașteri, botezuri, decese, în caz de boală etc., și prețuri reduse la produsele cumpărate. Exemplele de acest fel sunt foarte multe, motiv pentru care vom reda numai câteva. Astfel, în anul 1921, personalul domeniului a beneficiat de o reducere de 25% din prețul fixat pentru vânzarea lânii¹⁶, reduceri la vin în 1924, pentru care plăteau doar 75 de lei/decalitru, loco domeniu¹⁷, o reducere de 25% din valoarea a 60 de steri de stejar (7.200 de lei), acordată zidarului Ioan Slavu, valoarea a 95 de kg de grâu, necesară pregătirii pâinii pensionarului Laios Klain și a măcinșului acestuia pentru perioada decembrie 1930 – martie 1931¹⁸. În anul 1939, fostul lucrător de la grădina de legume, Dumitru S. Ciobanu, îmbolnăvindu-se, a beneficiat de un ajutor ce consta în 100 de kg de porumb și 2 steri de crăci¹⁹.

Susținerea elevilor, care se remarcă la învățătură – copii ai angajaților de pe domeniu – în școli de meserii și facultăți, a fost, de asemenea, o acțiune care trebuie menționată. Astfel, pe cheltuiala Regiei, ei beneficiau de cazare, materiale didactice, burse și chiar articole vestimentare.

Serviciul sanitar era gratuit și, de multe ori, era asigurat și la domiciliul bolnavului. Medicamentele erau acordate gratuit, prin intermediul dispensarului satului și de la farmacia Domeniului Coroanei. În anul 1946, gardianului Nic. Vârlea administrația i-a achitat costul intervenției chirurgicale și al spitalizării, în valoare de 193.000 de lei, iar Mariei Pesacov, aflată în serviciul Domeniului,

¹² *Ibidem*, dosar nr. 15/1920, f. 44.

¹³ *Ibidem*, dosar nr. 10/1924, f. 14.

¹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 2/1946, f. 11, 165.

¹⁵ În anul 1945, ucenicii de la ateliere și elevii de la stupărie au primit bocanci și haine. De asemenea, personalul angajat a primit 126 de perechi de bocanci, 85 de perechi de opinci, materiale pentru confecționarea hainelor: 633 de m de americană, 236 de m de barchet (un tip de stofă) și 210 m de stofă (vezi S.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 38/1945, f. 87, 92).

¹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 9/1921, f. 78.

¹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 8/1924, f. 2.

¹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 31/1931, 12-13.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 28/1939, f. 19.

suma de 34.000 de lei, necesară cumpărării medicamentelor în perioada în care fusese bolnavă²⁰. De asemenea, personalul moșiei avea posibilitatea de a merge, anual, la tratament în stațiunea Techirghiol, unde era închiriată vila „Emilian”²¹.

Un element convingător în acordarea de facilități îl reprezenta comportamentul și implicarea angajatului la locul de muncă. Pe acest criteriu, au beneficiat de reduceri de preț, într-un procent de 20% din valoarea produselor solicitate, și de plata lor în 4 rate, supraveghetorul de la vie, Ion Florian, „fiind un element bun, deși nou în serviciu” și o bucătăreasă „femeie pricepută și muncitoare și oarecum sensibilizată în serviciu”²².

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Administrația Domeniului Coroanei a demonstrat că, situația angajaților săi nu-i este indiferentă. În această situație s-a aflat alături de salariații săi, sprijinindu-le familiile prin acordarea unei părți din salariu. Totodată, a venit în ajutorul locuitorilor sărmani și al familiilor concentraților, dar și a văduvelor de război, lipsite de mijloace materiale, oferindu-le, conform dispoziției Administratorului General Adjutant Manolescu, din bugetul Domeniului, „o sumă globală pentru ajutoare în numerar sau materiale care se vor împărți de dumneavoastră în timpul oportun fără altă aprobare”²³.

În concluzie, putem afirma că, măsurile luate de către Administrația Domeniilor Coroanei, privitoare la interesul manifestat față de personalul angajat – asigurarea, începând cu 1903 a muncitorilor angajați pe mașinile agricole, împotriva accidentelor, măsură care s-a extins, ulterior, la toți angajații Domeniului; înscrierea acestora la Casa de Pensii; facilitarea desăvârșirii studiilor și susținerea materială în cadrul celor mai bune școli; acordarea de salarii suficient de mari, astfel încât să le acopere nevoile; ajutoare materiale și bănești acordate atât angajaților, cât și pensionarilor și locuitorilor; asistența sanitară gratuită; asigurarea de locuințe salubre și luminoase și a cheltuielilor pentru iluminat și încălzit²⁴ – se constituie a fi un model pentru întreaga lume rurală românească.

*

* *

Așa cum am arătat mai sus, exproprierea din 1919 a redus teritoriul Domeniului Sadova la o suprafață de 4.643,42 de ha. Dacă în perioada anterioară

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 1/1946, f. 38.

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 20/1927, f. 18.

²² *Ibidem*, dosar nr. 1/1946, f. 117.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 14/1941, f. 1.

²⁴ Vezi pe larg, Narcisa Maria Mitu, *Organizarea și administrarea Domeniilor Coroanei*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Istorie”, nr. 1(19)/2011, Craiova, Editura Universitaria, p. 303-316; idem, *Legislația privind Domeniul Coroanei Regale*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C.S. Nicolăescu Plopșor»”, nr. IX/2008, Craiova, Editura Aius, p. 113-126; idem, *Modernizarea lumii rurale în timpul regelui Carol I. Situația Domeniilor Coroanei Regale (1884-1947)*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 22/2008, București, Editura Academiei Române, p. 135-146.

exproprierii Regia avea un teritoriu compact, începând din acest an el este compus din 3 mari corpuri distincte: de N și de S, aflate la o distanță de 4 km unul de celălalt, și pădurea de stejar din luncă, impunând noi limite²⁵:

Corpul de N, cu orientare E-V, cu o lungime de 16 km și o lățime de 400 de m – 2 km, se învecina:

➤ la E cu pădurea de salcâm a Eforiei, proprietatea Așezămintelor Brâncovenești din Dăbuleni;

➤ la V cu delimitările locuitorilor din Damian;

➤ la N cu ferma statului Ocolna și terenul expropriat.

Corpul de S, tot cu orientare E-V, cu o lungime de 10,5 km și o lățime de 1.500 de m – 4 km, se învecina:

➤ la E cu terenul expropriat și viile dăbulenilor;

➤ la V cu terenul expropriat din lunca Jiului;

➤ la N cu terenul expropriat;

➤ la S cu delimitările locuitorilor din Călărași și teren expropriat.

Pădurea de stejar din luncă, cu o poziție N-S, cu o lungime de 8 km și o lățime de 1 km, se învecina:

➤ la E cu terenul expropriat;

➤ la V cu pădurea Gângiova, proprietatea Așezămintelor Brâncovenești și cu Jiul;

➤ la N și S cu terenul expropriat.

În urma acțiunii de expropriere, Domeniului Sadova i-au rămas în folosință terenurile nisipoase, calificate, după gradul de fertilitate, de categoria a IV-a, refuzate la expropriere. Aceste terenuri, în suprafață de 1.040,50 de ha, Administrația a decis să le exploateze agricol până la completa lor epuizare, după care să le împădurească.

Diminuarea suprafeței agricole a impus o reducere a inventarului agricol mecanizat. În anul 1940/1941 se mai găseau la Sadova: 11 pluguri cu tracțiune animală cu o brazdă și 16 cu 2 brazde; 4 semănători în rânduri pentru grâu, trase de animale, 12 prășitoare pentru cai, o treierătoare, o trioră, 3 vânturători și 3 batoze de bătut porumb, din care una de mână²⁶. Aceeași situație s-a înregistrat și la inventarul viu, care număra 15 cabaline de ham și 19 de călărie și trăsură și 7 boi de jug²⁷.

În perioada interbelică, culturile au continuat să se realizeze în regie și în dijmă cu locuitorii. Porumbul continua să ocupe cele mai întinse suprafețe, fiind cultivat pe terenurile ocupate cu plantațiile de salcâm, urmat, apoi, de păioase și nutrețuri.

²⁵ S.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 1/1882, f. 16.

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 5/1941, f. 28.

²⁷ *Ibidem*.

În tabloul de mai jos se pot urmări prevederile bugetare, suprafețele cultivate, arenda percepută pentru culturile în dijmă și produsele obținute la culturile care ocupau Domeniul Sadova în anul 1921²⁸:

Nr. crt.	Cultura	Suprafața prevăzută în buget	Suprafața cultivată		Arenda	Produse obținute		
		suprafața	parțială	totală		hl	kg	total (kg)
		ha	ha	ha				
1.	Grâu dijmă	35	28,50	28,50	32	150	76	11.400
2.	Secară dijmă	400	285,50	285,50	32	744	70	52.080
3.	Orz de toamnă regie	15	15	-	-	286	62	17.732
4.	Orz de toamnă dijmă	-	5	20	32	28	62	1.736
5.	Porumb dijmă	340	376,50	376,50	32			
6.	Ovăz regie	33	33,50	-	-	500	45	22.500
7.	Ovăz dijmă	-	16,25	49,75	32	60	45	2.700
8.	Mazăre regie	15	13	13	32	53	72	4.536
9.	Fasole regie	9	9	9	-	54	80	4.320
10.	Fasole dijmă	-	6	15	32	15,50	80	1.240
11.	Cartofi	4,50	4,50	4,50	32	-		4.700
12.	Floarea soarelui	2,50	2,50	2,50	32	40	39	1.560
13.	Grădina de zarzavat	2,50	2,50	2,50	32			
14.	Nutreț							
15.	Lucernă veche	20	20					800 (sămânță)
16.	Lucernă nouă	13,50	10					
17.	Secară nutreț	5	5					
18.	Sfeclă nutreț	2	2,50					
19.	Porumb nutreț	4	4,50					
20.	Mei dijmă	-	9	51	32	10	80	800
21.	Livezi naturale		20	20	64			
22.	Islazuri	589	567	567	64			
23.	Locuri în bani	-	39,50	39,50	32			
24.	Via (scutiri slujbași)	85	9	9	32			
25.	Pers. moșie (scutiri slujbași)		15	15	32			
26.	Exploatarea pădurii	2.270,40	23	23	32			
	Total			1.529,25				

În anul 1924, se păstrează, oarecum, aceeași proporție, principalele culturi întinzându-se pe următoarele suprafețe²⁹:

Nr. crt.	Cereale	Suprafața în ha	Producția în kg/ha	Producția totală kg
1.	Grâu dijmă ½	23,62	319	7.500
2.	Secară dijmă	116,25	315	40.880

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 17/1921, nenumărat; dosar nr. 18/1921, nenumărat.

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 5/1925, f. 17.

3.	Ovăz în regie și dijmă ³⁰	25,12	547	13.680
4.	Porumb în dijmă ³¹	384,42	600	230.000
5.	Mei dijmă	2,30	521	1.200
6.	Floarea soarelui în regie	2,25	816	1.816
7.	Fasole în regie și dijmă ³²	17,75	712	12.630
8.	Cartofi în regie	4	930	3.720

În perioada 1925-1934, suprafețele destinate culturilor agricole s-au aflat în continuă scădere, iar producția de cereale se modifică și ea, de la un an la altul, conform tabelului de mai jos³³:

Nr. crt.	Felul culturii	1925	1926	1927	1928	1932	1933	1934
1.		Cantitatea în kg						
2.	Porumb		170.000			147.000		96.900
3.	Grâu	4.670	6.918	6.378	10.778	4.571	29.774	15.800
4.	Secară	31.500	13.500	24.571	21.976	10.506	30.218	18.950
5.	Ovăz	20.000	16.121		19.812	41.122	6.170	19.105
6.	Orz	2.000	2.946	3.393	6.060		275	9.444
7.	Floarea soarelui	700	9.500			375	6.860	210
8.	Cartofi		7.800			1.300	5.337	3.940
9.	Fasole	12.576	11.450		830	6.614		4.391

³⁰ Din suprafața totală de 25,12 ha, 6,12 ha erau date în dijmă și 19 ha erau cultivate în regie.

³¹ Din suprafața de 384,42 de ha, la 273,62 de ha dijma percepută era de 1 din 2, și la 110,80 de ha dijma era de 2 părți din 5.

³² Din suprafața de 17,75 de ha, 5,75 ha erau în dijmă, 12 ha în regie.

³³ S.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 11/1925, f. 38; *ibidem*, dosar nr. 12/1926, f. 17; *ibidem*, dosar nr. 14/1927, f. 15. Grâul în dijmă de 1 din 2, producția medie depășește cu 132 de kg prevederile bugetare. La fel și secara, cultivată în dijmă cu 1 din 2. Orzul a fost sub prevederile bugetare din cauza faptului că 1,50 de ha a fost cosit ca fân, ca urmare a faptului că nu a fost copt. În produsele recoltate în anul 1928 au fost cuprinse și cantitățile datorate de locuitori drept vamă pentru folosirea treierătoarei (*ibidem*, dosar nr. 16/1928, f. 42). Cultura este submediocră din cauza secetei; *ibidem*, dosar nr. 6/1928, f. 16; *ibidem*, dosar nr. 8/1933, f. 3, 42; *ibidem*, dosar nr. 5/1935, f. 12; *ibidem*, dosar nr. 4/1940, f. 2.

În anul 1932, anul critic al crizei economice, producția grâului și a secarei a înregistrat valori foarte scăzute comparativ cu anul 1928. În schimb, ovăzul a dat o producție de două ori mai mare decât în anul 1928.

Lucrările de împădurire, efectuate în perioada interbelică, au redus treptat suprafața arabilă a Regiei Sadova. Drept urmare, în anul 1947 situația terenurilor agricole se prezenta astfel: teren categoria I – 55 de ha, teren categoria a II-a – 170,50 de ha, islazuri – 67 de ha, fânețe – 19 ha, grădini de zarzavat – 5,50 de ha, livezi – 8,50 de ha și vie – 51 de ha³⁴. În condițiile unei secete persistente, cantitățile obținute s-au dovedit a fi extrem de reduse, nereușind să acopere nici măcar nevoile Regiei. Cultura porumbului a dat 70.000 de kg de fructe, cultura grâului doar 6.791 de kg, secara – 4.070 de kg, ovăz – 330 de kg și orz – 2.010 kg³⁵.

Viticultura.

Viticultura a continuat să constituie o ramură de bază a Regiei Sadova, aducându-i acesteia venituri importante, chiar dacă în perioada interbelică se constată o continuă diminuare a suprafeței viticole.

Dacă în anul 1923 via ocupa o suprafață de 85 de ha³⁶, în anul 1941 se întindea pe numai 50,90 de ha³⁷. Motivul acestei reduceri a fost determinat de o serie de factori³⁸. După cum se menționează într-un document din anul 1940, când pierderea privilegiilor, obținute prin legea de înființare a Domeniului, ca urmare a Decretului lege din 14 octombrie 1940, dar și scumpirea muncii, a materialului și chiar a personalului, a determinat administrația să renunțe la cele 10,51 de ha de vie slab productivă și să se păstreze pentru anii următori numai o suprafață de 50,95 de ha. În acest an via pe araci ocupa o suprafață de 44,07 ha, spre deosebire de cea oloagă, care se întindea doar pe 17,37 de ha³⁹.

În 1938, plaiul viilor cuprindea următoarele varietăți de viță: Chasselas – 5 ha; Roșioară – 4 ha; Grasă – 2 ha; diferite – 41 de ha; Bordeaux – 5 ha, Negru Moale și Negru Vârtos – 4 ha. Procesul de prelucrare a vinului se realiza cu instalații dintre cele mai moderne și pe baze absolut științifice, la fel ca și la Segarcea. Soiurile erau vinificate separat, iar după fermentare se amestecau mai multe tipuri de vin, obținându-se următoarele sortimente: *Grasă* din Grasă și Chasselas; *Bordeaux* din Bordeaux; *Vin negru* din Negru Moale și Negru Vârtos; *Vin alb* din toate celelalte varietăți; iar din amestecul vinurilor: Roșioară (ușor și

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 6/1947, f. 263.

³⁵ *Ibidem*, f. 719, 1038. Cultura porumbului s-a efectuat pe 257 de ha în dijmă. Dijma percepută a fost de 1 din 3 și 3 din 4, astfel că, Domeniului i-a revenit doar recolta de pe 64 de ha.

³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 7/1923, f. 34; *ibidem*, dosar nr. 19/1923, f. 7.

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 13/1940, f. 191.

³⁸ În anul 1923, suprafața ocupată cu vie era de 85 de ha. Din această întindere, pe 20 de ha era foarte rară, motiv pentru care a fost abandonată (*ibidem*, dosar nr. 7/1923, f. 34; *ibidem*, dosar nr. 19/1923, f. 7). Ulterior, o suprafață de 2,78 de ha, distrusă de filoxeră, a fost dată agriculturii (*ibidem*, dosar nr. 8/1932, f. 116). În anul 1930, via se întindea pe 63,07 ha; în anul 1933, scade la 62 de ha, în anul 1935 – 61 de ha (*ibidem*, dosar nr. 2/1934, f. 7).

³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 13/1940, f. 248.

plăcut la gust), Grasă și Chasselas, se obținea un tip superior de vin, numit *Grasă*⁴⁰.

Lucrările în acest sector se realizau, în general, cu țiganii din localitate, cu care Administrația încheia contracte de învoială. Conform contractului încheiat în anul 1925, bărbații erau plătiți cu 10 lei, iar femeile cu 8 lei pe zi, iar copiii cu sume cuprinse între 5 și 7 lei pe zi. Pe lângă bani se primea și hrană zilnică. Vătafii primeau, pe lângă suma prevăzută în contract, câte 2 lei pentru fiecare om adus la muncă, peste numărul stabilit în contract. Pentru 8 lucrători primeau o porție simplă de mâncare, iar atunci când aduceau peste 8 persoane primeau o porție dublă de mâncare⁴¹. De exemplu, în anul 1926 au lucrat la vie și grădina de pomi 6 cete de ursari⁴².

Productivitatea viei a fost determinată atât de fluctuațiile suprafeței viticole, cât și de condițiile climatice, astfel⁴³:

Nr. crt.	Anul	Vin (litri)	Rachiu (litri)
1.	1920	33.000	3.520
2.	1921	41.300	1.131
3.	1922	102.115	4.090
4.	1923	144.400	5.355
5.	1924	74.200	1.833
6.	1925	169.130	7.738
7.	1926	90.220	5.570
8.	1927	136.510	9.030
9.	1928	121.000	6.490
10.	1929	191.410	8.510
11.	1930	224.173	9.985
12.	1931	143.480	6.293
13.	1932	60.315	2.396
14.	1933	98.005	3.720
15.	1934	71.485	3.414
16.	1935	124.662	2.402
17.	1936	112.874	1.424
18.	1937	57.451 (6.600 de l rezervați pentru Palat)	6.012
19.	1938	50.857	1.839

⁴⁰ *Ibidem*, dosar nr. 12/1938, f. 95.

⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 6/1923, f. 88.

⁴² *Ibidem*, dosar nr. 5/1926, f. 7.

⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 6/1923, f. 81; *ibidem*, dosar nr. 18/1921, f. 10; *ibidem*, dosar nr. 6/1923, f. 28; *ibidem*, dosar nr. 2/1922, f. 18; *ibidem*, dosar nr. 6/1923, f. 140; *ibidem*, dosar nr. 17/1923, f. 37; cu 65 decaltri mai mult decât prevederile bugetare pe anul 1925, în *ibidem*, dosar nr. 11/1925, f. 21; *ibidem*, dosar nr. 7/1925, f. 8; idem, fond Domeniul Coroanei Segarcea, dosar nr. 2/1928, f. 626; idem, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 10/1941, f. 189; *ibidem*, dosar nr. 11/1935-1936, f. 8; *ibidem*, dosar nr. 11/1935 - 1936, f. 133; *ibidem*, dosar nr. 12/1938, f. 134; *ibidem*, dosar nr. 28/1939, f. 42; *ibidem*, dosar nr. 13/1940, f. 20; *ibidem*, dosar nr. 10/1941, f. 90; *ibidem*, dosar nr. 14/1940, f. 5; *ibidem*, dosar nr. 10/1944, f. 28; *ibidem*, dosar nr. 8/1946, f. 3; *ibidem*, dosar nr. 6/1947, f. 950.

20.	1939	96.516	4.593
21.	1940	71.069	
22.	1941	-	
23.	1943	122.438	
24.	1946	132.420	
25.	1947	29.736	

Din această statistică rezultă că anul cu productivitatea cea mai scăzută a fost anul 1947, cu numai 29.736 de l, ca rezultat al secetei cu care se confrunta întreaga țară. O producție mică se observă și în anul 1920, când cantitatea de vin este de numai 33.000 de l. Vinul produs în acest an, deși foarte slab cantitativ, era, în schimb, foarte bun calitativ. Cea mai ridicată producție se înregistrează în anul 1925, cu o recoltă de 169.130 de l.

Vinul era depozitat în pivnițele de la conac și ferma Pisc, în remiza de la Ogrin, sau era transportat în crama de la Segarcea. Pentru a nu împiedica vânzarea vinului produs în gospodăriile țărănești, s-a interzis desfacerea vinului obținut în regie, până în momentul comercializării celui produs de locuitorii din împrejurimi. Această măsură a fost luată pe motiv că, vinul Domeniului, superior calitativ, putea rezista o perioadă mai îndelungată, spre deosebire de cel al țăranilor. Vinurile mai vechi erau transformate în coniac. În 1936 au fost supuse procesului de transformare în coniac 2.030 de l de vin⁴⁴. În anul 1938, Domeniul Sadova poseda 6.346 de l coniac, rezultat din prelucrarea vinului din producția anului 1934⁴⁵. În 1940 se găseau în depozit 7.526 de l⁴⁶.

Vinurile erau comercializate, în mare parte, în localitate și în orașele din împrejurimi dar, mai ales, prin magazinul de desfacere din București. Din cele mai bune vinuri se făceau rezervări pentru Casa Regală⁴⁷.

În 1940, Domeniul Sadova deținea un total de 15.011,5 litri de vin, din care se păstrau, pentru comercializare, prin intermediul Magazinului Regal, următoarele tipuri: Pelin (1936) – 1.093 de l; Alb de masă din 1937 – 1.605 de l și din 1938 – 3.000 de l; Grasă din anul 1937 – 3.000 de l și din 1938 – 1.955 de l; Bordeaux (1937) – 487,500; Roșioară (1938), Roșu calitatea I (1938) – 2.000 de l.

Prețurile de vânzare au fost variate. Până anul 1940, Vinul alb de masă se vindea cu 11 lei, Roșioara cu 12 lei, Grasa cu 13 lei, Roșu calitatea I cu 11 lei și calitatea a II-a cu 7 lei⁴⁸.

Vânzarea vinului și a produselor derivate i-a adus Regiei Sadova, pe parcursul a două decenii, un venit de 7.536.720,79 de lei⁴⁹.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 12/1938, f. 103.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 110.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar nr. 13/1940, f. 102.

⁴⁷ Din vinurile obținute în 1939 s-au rezervat pentru Palatul Regal: 29.000 de l Vin alb de masă; 1.000 de l de Roșioară; 5.000 de l de Grasă; 3.000 de l Roșu calitatea I și 4.000 de l calitatea a II-a; 500 de Bordeaux; S.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 13/1940, f. 60.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 16.

Nr. crt.	Anii	Venit net lei
1.	1920	75.885,00
2.	1921	3.530,35
3.	1922	46.648,60
4.	1923	4.853,65
5.	1924	1.072,05
6.	1925	1.097,80
7.	1926	833,65
8.	1927	918.197,35
9.	1928	725.458,05
10.	1929	580.600,35
11.	1930	1.902.715,75
12.	1931	485.495,35
13.	1932	464.882,70
14.	1933	145.452,50
15.	1934	61.901,20
16.	1935	78.354,35
17.	1936	421.982,10
18.	1937	491.770,00
19.	1938	261.959 –pierdere
20.	1939	228.039,01
21.	1940	898.010,98

Creșterea animalelor.

Extinderea suprafețelor împădurite a avut drept efect reducerea treptată a numărului de animale. În 1939, oile se aflau într-un număr de 315 capete⁵⁰. Creșterea porcilor, nemaifiind socotită rentabilă, în 1925 Administrația a luat decizia de a desființa crescătoria de porci, urmând a se crește un număr redus, care să satisfacă nevoile Regiei, iar surplusul era destinat comercializării⁵¹. Din surse de arhivă aflăm că, în anul 1947, 206 kg de carne, rezultată prin tăierea a 24 de porci, a fost comercializată prin centrala din București, iar 49 de exemplare au fost destinate economatului Domeniului Coroanei, format din 600 de persoane⁵².

De asemenea, creșterea vitelor cornute este considerată nerentabilă pe Domeniul Sadova, motiv pentru care numărul lor este redus, ajungându-se în anul 1947 la 18 capete⁵³.

O creștere substanțială se înregistrează la cabaline. Dacă în anul 1924 existau doar 5 capete, în anul 1946 numărul acestora a crescut la 60 de exemplare, pentru ca, în decembrie 1947, să scadă la 45 de capete⁵⁴.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 10/1941, f. 190; *ibidem*, dosar 28/1939, f. 42.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar nr. 28/1939, f. 247.

⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 4/1925, f. 23-24.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 6/1947, f. 110, 149.

⁵³ *Ibidem*, f. 1.038.

⁵⁴ *Ibidem*.

Pentru consumul intern de carne și pentru cel extern de ouă, la Sadova au fost crescute găini, rațe, curcani. În decembrie 1947 numărul păsărilor totaliza 500 de bucăți⁵⁵.

Domeniul silvic.

Prin decretul lege nr. 2596/1919 s-a prevăzut revizuirea amenajamentelor și regulamentelor de exploatare a pădurilor din țară⁵⁶, implicit și pentru pădurea de pe acest Domeniu, hotărâre luată ca urmare a reducerii suprafeței pădurii în urma exproprierii.

Imediat după terminarea războiului s-a reluat activitatea împăduririi terenurilor nisipoase, refuzate la expropriere. În intervalul 1920-1928 s-au realizat cele mai intense plantații cu salcâm, plantându-se 1.359,55 de ha⁵⁷. În deceniul următor, majoritatea lucrărilor au fost de completare și mai puțin de împădurire. În anul 1935 plantațiile de salcâm ocupau o suprafață totală de 3.300 de ha⁵⁸. Creșterea suprafeței împădurite a transformat Regia Sadova într-un domeniu mai mult forestier.

Plantarea salcâmului la Sadova s-a dovedit extrem de benefică: mai întâi pentru că acesta fixa nisipurile care ocupau cea mai mare parte a suprafeței Regiei și, apoi, pentru că se putea exploata la vârste foarte mici, comparativ cu pădurea de stejar sau de rășinoase, care necesitau o vârstă de peste 80 de ani. Prin analiza efectuată asupra a trei salcâmi, aflați la vârste diferite, 19, 21 și, respectiv, 26 de ani, s-a ajuns la concluzia că lemnul, la toate cele trei vârste studiate, atinge termenul exploatabilității. În aceste condiții, pentru patru dintre cele 5 serii din pădurea de salcâm, s-a stabilit revoluția la 20-25 de ani. Prin valorificarea arborilor acestor serii se urmărea obținerea de lemn mai gros, destinat construcțiilor rurale, realizării stâlpilor de telefon etc. Seria a 5-a, cu termen de exploatare la vârsta de 15 ani, oferea lemn mai subțire, prăjini pentru culturile de hamei, căpriori folosiți în mod special în construcții rurale. În perioada 1927-1938, din pădurea de salcâm a fost exploatată o suprafață de 1.617,80 de ha⁵⁹.

Pe baza informațiilor documentare, în intervalul anilor 1921-1938, din exploatarea pădurii de salcâm au rezultat: 124.117 steri de lemn de foc și 58.592,5 steri crengi. În aceeași perioadă, din pădurea de stejar, aflată în Luncă, s-au obținut: 14.666,52 de m³ de lemne de construcție, 14.547,50 de steri de lemn de foc și 12.790,82 de steri de crengi⁶⁰.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1/1919, f. 46; *ibidem*, dosar nr. 16/1945, f. 24.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar nr. 25/1928, f. 42.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1/1935, f. 49.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 2/1938, f. 144.

⁶⁰ Cantitățile acestea sunt calculate pe baza rapoartelor din anii: 1921, 1922, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1934, 1938; *ibidem*, dosar nr. 18/1921 f. 10; *ibidem*, dosar nr. 1/1923, f. 87; *ibidem*, dosar nr. 6/1923, f. 111; *ibidem*, dosar nr. 1/1926, f. 31-32; *ibidem*, dosar nr. 4/1926, f. 13; *ibidem*, dosar nr. 5/1926, f. 22-27; *ibidem*, dosar nr. 1/1927, f. 4-12; *ibidem*, dosar nr. 2/1928, f. 11, 101-106; *ibidem*, dosar nr. 25/1928, f. 44; *ibidem*, dosar nr. 29/1932, f. 101; *ibidem*, dosar nr.

Conform amenajamentului, pentru anii 1934-1943 s-a prevăzut exploatarea anuală a suprafețelor următoare:

- 1934/1935 – 142,53 de ha;
- 1935/1936 – 139,80 de ha;
- 1936/1937 – 141,40 de ha;
- 1937/1938 – 144,20 de ha;
- 1938/1939 – 142,55 de ha;
- 1939/1940 – 146, 75 de ha;
- 1940/1941 – 143,50 de ha;
- 1941/1942 – 138,80 de ha;
- 1942/1943 – 145,35 de ha⁶¹.

Exploatarea pădurii s-a terminat în mai 1947. Pentru anii 1948 și 1949, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a aprobat, prin decizia cu nr. 423.552 din 16 noiembrie 1946, exploatarea unei suprafețe de 204 ha de salcâm și împădurirea cu puieti de salcâm a 200 de ha terenuri nisipoase, cultivate în acel moment cu culturi agricole, din perimetrul pădurii de salcâm⁶². În 1949 era programată o nouă revizuire a amenajamentului⁶³.

Lucrările în pădure se efectuau cu locuitorii din sat și se achitau în bani și în dijmă. În anul 1936, lucrările de tăiere la pădurea de salcâm costau 12 lei sterul doborât, curățat, cărat la depozit și clădit în figuri și crengile îngrămădite în figuri, pe loc⁶⁴.

Lemnele erau comercializate atât în localitate, cât și în orașele limitrofe, către instituții și locuitori. Dintre beneficiarii lemnului, extrase de la Sadova, menționăm serviciul fluvial din Turnu Severin, căruia, în anul 1928 i s-a vândut cantitatea de 994,28 m³ de lemne⁶⁵, și fabrica de zahăr „Danubiana” din Giurgiu, căreia i s-au vândut 200 de steri de lemne de foc din lunca Sadova⁶⁶.

Scăderea vânzărilor în localitate, înregistrată în timpul crizei economice, a determinat desfacerea lemnului de foc la Brăila, unde se obținea un preț mai bun. În 1934 s-au vândut aici 8.278,25 de steri, în valoare de 882.662 de lei⁶⁷.

Câteva informații de arhivă menționează cereri de produse lemnoase, confecționate la Sadova, pentru export. Foarte căutate erau doagele de stejar și frizele. În 1932 au fost trimise, în Anglia, 500 – 1.000 de m³ de frize de stejar de 25 ½ mm grosime și diferite lungimi și lățimi, de calitate I, curate, fără noduri,

2/1934, f. 2; *ibidem*, dosar nr. 1/1935, f. 79, 90; *ibidem*, dosar nr. 2/1936, f. 111; *ibidem*, dosar nr. 2/1937, f. 87; *ibidem*, dosar nr. 2/1938, f. 113-114; *ibidem*, dosar nr. 8/1838, f. 28-29.

⁶¹*Ibidem*, dosar nr. 1/1935, f. 94.

⁶²*Ibidem*, dosar nr. 6/1947, f. 1.047.

⁶³*Ibidem*, f. 660.

⁶⁴*Ibidem*, dosar nr. 5/1935, f. 18.

⁶⁵*Ibidem*, dosar nr. 2/1928, f. 131.

⁶⁶*Ibidem*, f. 21.

⁶⁷*Ibidem*, dosar nr. 2/1934, f. 2.

albeață și cari. L. Gotfryd și I. Schulimsohn, cei care intermediuau vânzarea, se angajau chiar să ajute și la plasarea materialelor rămase nevândute⁶⁸.

În martie 1934 s-au vândut 2 vagoane de doage în Turcia și 5-6 vagoane erau pregătite pentru a fi trimise la Marsilia⁶⁹. Un an mai târziu, 25 de vagoane erau prevăzute a merge în Spania⁷⁰.

Prețurile, cu care s-au comercializat lemnele, s-au aflat într-o continuă creștere, determinată de devalorizarea leului. Astfel, valoarea lemnului de stejar a crescut de la 50-60 de lei, cât costau în 1921, la 60-70 de lei în 1922⁷¹. În 1925, pentru exploatarea pădurii din luncă s-a prevăzut, ca plată, un lemn din 10⁷². În 1926, în buget era prevăzută vânzarea lemnului cu 140 de lei sterul lemn de foc și 30 de lei sterul de crengi. În acel an, tăierile s-au făcut cu locuitorii din satele vecine, cărora li s-au plătit câte 25 de lei de fiecare ster tăiat, curățat de crengi, cărat și clădit în figuri la depozit, iar crengile făcute grămezi pe loc. S-a convenit cu aceștia ca, în limita sumelor pe care trebuiau să le primească pentru muncile efectuate, să li se vândă lemne la prețul de 140 de lei sterul lemn de foc și 25 de lei sterul de crengi. Vânzarea lemnului către particulari varia între 160 și 200 de lei⁷³.

În perioada 1945-1947, conform deciziei Ministerului Aprovizionării, armata sovietică trebuia să primească, de la Sadova, cantitatea de 1.000 de steri de lemne. În anul 1946 s-au predat 600 de steri de lemne cu bon, valoarea lor fiind achitată prin comandamentul 7 teritorial Craiova, iar în anul 1947 – 1.000 de steri de lemne⁷⁴. În 1947 au fost vândute 30 de vagoane de lemne Comandamentului Marinei Regale⁷⁵.

Veniturile obținute din vânzarea produselor lemnoase s-au aflat într-o continuă creștere, după cum se poate observa din tabelul de mai jos⁷⁶:

Nr. crt.	Anul	Venit net
1.	1920	266.097,60
2.	1923	2.063.454,70
3.	1925	2.566.376,10
4.	1927	2.881.971,20
5.	1939	3.750.195,80

⁶⁸ *Ibidem*, dosar nr. 9/1932, f. 44.

⁶⁹ *Ibidem*, dosar nr. 1/1935, f. 204.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 195.

⁷¹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1922, f. 58.

⁷² *Ibidem*, dosar nr. 11/1925, f. 22.

⁷³ *Ibidem*, dosar nr. 4/1926, f. 13.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar nr. 6/1947, f. 667.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 704.

⁷⁶ *Ibidem*, dosar nr. 13/1920, f. 49; *ibidem*, dosar nr. 18/1923, f. 55; *ibidem*, dosar nr. 23/1925, f. 75; *ibidem*, dosar nr. 2/1928, f. 112; în 1939 (3.560.604,80 de lei la lemne de foc, 161.954,10 lei – la lemn brut; 6.507,50 de lei la doage și 21.129,40 la depozitul de cherestea); *ibidem*, dosar nr. 14/1840, f. 5-6.

Venituri mai mult sau mai puțin consistente au provenit și din vânzarea produselor agricole, apicole, arenda terenurilor expropriate, arendarea islazurilor, a morilor, magaziei de cereale, animalelor, închirierea unor imobile, aparținând domeniului, locuri în bani etc. Cu excepția anilor 1935, 1936 și 1945, pentru care nu am găsit informații, în perioada 1919-1946 s-a obținut un venit total de 229.992.888,25 de lei, așa cum reiese din tabelul de mai jos⁷⁷:

Nr. crt.	Anul	Beneficiul net lei
1.	1919	2.147.565,65
2.	1920	1.392.465,45
3.	1921	1.563.733,20
4.	1922	1.148.051,10
5.	1923	2.839.912,55
6.	1924	3.228.795,00
7.	1925	3.835.580,35
8.	1926	4.771.565,75
9.	1927	2.767.921,90
10.	1928	1.944.094,18
11.	1929	2.198.519,00
12.	1930	2.640.030,50
13.	1931	1.754.641,00
14.	1932	2.115.388,00
15.	1933	810.049,00
16.	1934	1.639.250,45
17.	1937	3.456.856,45
18.	1938	3.544.986,20
19.	1939	3.532.716,36
20.	1940	6.321.033,90
21.	1941	9.915.339,79
22.	1942	29.098.152,32
23.	1943	25.157.722,00
24.	1944	515.121,15
25.	1946	111.653.397,00
Total		229.992.888,25

Preluarea puterii politice de către comuniști a însemnat sfârșitul monarhiei în România și a tot ceea ce ținea de această instituție. Regele Mihai I

⁷⁷ *Ibidem*, dosar nr. 15/1920, f. 44; *ibidem*, dosar nr. 13/1920, f. 48; S.A.N.I.C., București, fond Administrația Centrală, dosar nr. 72/1934, f. 1; S.J.A.N. Dolj, fond Domeniul Coroanei Sadova, dosar nr. 21/1924, f. 28; *ibidem*, dosar nr. 18/1923, f. 60; *ibidem*, dosar nr. 21/1924, f. 28; *ibidem*, dosar nr. 18/1923, f. 60; *ibidem*, dosar nr. 23/1925, f. 74; *ibidem*, dosar nr. 8/1928, f. 113; *ibidem*, dosar nr. 13/1928, f. 66; *ibidem*, dosar nr. 16/1929, f. 2; *ibidem*, dosar nr. 15/1933, f. 23; *ibidem*, dosar nr. 33/1934, f. 65, 70; *ibidem*, dosar nr. 35/1937-1940, f. 116, 385, 665, 921; *ibidem*, dosar nr. 33/1937, f. 65; *ibidem*, dosar nr. 33/1941, f. 74; *ibidem*, dosar nr. 5/1942, f. 307; *ibidem*, dosar nr. 10/1944, f. 34; S.A.N.I.C., București, fond Administrația Centrală, dosar nr. 265/1947, vol. II, f. 888.

a fost obligat să abdice la 30 decembrie 1947. Chiar de a doua zi, Direcția administrației, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, le-a transmis tuturor prefecților din țară un ordin prin care le cerea să ia măsuri, în acord cu partidul comunist, pentru pregătirea unei persoane capabile, și pe cât posibil specialiste, care să inventarieze bunurile fostei familii regale. Prin Decizia nr. 164 din 7 ian. 1948, au fost instituite mai multe Comisii pe lângă Administrația Centrală a Domeniilor, fostă a Coroanei, cu sediul în București, pentru Inventarierea, Conservarea și Administrarea Bunurilor acestei instituții. Începând cu 2 ianuarie 1948, întregul personal a fost obligat să lucreze ore suplimentare, în mod permanent, pentru a aduce la zi lucrările. O săptămână mai târziu, la 14 ianuarie 1948, s-a constituit Comisia Interimară a Comitetului Interimar al Întreprinderii fostului Domeniu al Coroanei. Din ianuarie 1948, au fost suprimate toate rațiile de alimente, de care beneficiaseră toate instituțiile și fabricile, și, începând cu 1 februarie 1948, toate produsele de pe Domenii se cumpărau la prețul pieței. De asemenea, începând cu data de 1 ianuarie 1948, toate bunurile, operațiunile și veniturile de orice fel, ale membrilor fostei Familii și Casei Regale, erau supuse dispozițiilor fiscale prevăzute în legile țării, pentru toți contribuabilii. Același regim li se aplica și bunurilor care, anterior, aparținuseră Domeniului.

Potrivit Decretului nr. 28 al Prezidiului Marii Adunări Naționale, din 26 mai 1948, moșiile, pădurile, fermele, palatele și toate bunurile mobile și imobile, inventarul viu și mort etc., pentru care fosta Familie Regală avea numai uzufructul sau folosința, cunoscute sub numele de Domeniile Coroanei sau Casa Regală, intrau în stăpânirea statului, începând cu data de 30 decembrie 1947⁷⁸.

THE SOCIO-ECONOMIC EVOLUTION OF SADOVA CROWN DOMAIN AFTER THE AGRARIAN REFORM FROM 1921

(Abstract)

During 1921-1948, Sadova Crown Domain known a sinuous evolution, the development periods (1921-1928; 1934-1939), alternating with the period of the world crisis (1922-1933) and the unfolding of the second world war (1940-1945). The agrarian reform from 1921 that reduced the territory of Sadova Administration Department to the surface of 4.643,50 ha, had repercussions on the personnel that had to diminish its number but also on the animate and inanimate agricultural inventory, also diminished. The preservation of the sandy lands that were refused at expropriation, determined the leadership to decide their forestation and, starting with 1934, Sadova Domain is transformed in a forestry domain.

In 1948, Sadova Administration Department and the other estates that belonged to the Crown Domain, became the state's property.

Keywords: Crown Domain, Sadova, agrarian reform, 1921-1948, socio-economic evolution.

⁷⁸ Idem, fond Administrația Centrală, dosar 208/1948, f. 219.

PORTRETE DE FUNCTIONARI BANCARI IN SUCURSALA SI AGENTIILE BNR DIN OLTENIA, LA INCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

GEORGETA GHIONEA

Prestigiul unei instituții, cum este Banca Națională a României, s-a datorat, în timp, oamenilor care au servit-o și, este drept ca, periodic, să ne amintim de ei. Pe baza informațiilor consemnate în documentele de arhivă, dar și în lucrările istorice și economice de specialitate¹, ne-am propus să scoatem la lumină câteva portrete ale unor personalități din trecutul lumii bancare din Oltenia. Am considerat utilă cercetarea noastră, deoarece le poate oferi atât istoricilor, cât și specialiștilor din lumea financiar-bancară contemporană, aspecte importante privind încercările fondatorilor de a perfecționa managementul bancar.

Fondatorii institutului central de emisiune au avut înțelepciunea să construiască o elită profesională, aducând, pe lângă oameni cu experiență, tineri absolvenți ai unor școli de grad mediu sau superior de profil economic. Foarte mulți dintre ei și-au dedicat viața domeniului bancar, acceptând să fie transferați prin toate zonele țării, pentru a organiza sucursalele și agențiile Băncii Naționale. În pregătirea tinerilor funcționari de bancă, un loc aparte l-au ocupat

· Articolul de față face parte din proiectul de cercetare nr. I/3 – *Funcționarii bancari în Oltenia: apariția și dezvoltarea unei noi elite (1880-1948)*, din cadrul programului *Structuri sociale, elite și norme în sud-vestul României (sec. XVI-XX)*. Într-o formă preliminară, el a fost prezentat, cu titlul „Portrete de funcționari bancari în sucursala și agențiile BNR din Oltenia, la începutul secolului al XX-lea”, la simpozionul național „190 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu”, organizat în perioada 26-27 mai 2011, la Craiova, de către Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Catedra de Istorie și Catedra de Științe Politice, Consiliul Județean Dolj, Muzeul Olteniei, Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”.

· Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: getaghionea@yahoo.com

¹ Nadia Manea, Brîndușa Costache, *A fi funcționar la Banca Națională în anii interbelici*, în „Magazin Istoric”, An XLI, serie nouă, nr. 10/octombrie 2007, București, p. 66-70; Mugur Isărescu, *În slujba sistemului bancar. Oameni și fapte*, în „Magazin Istoric”, An XLII, serie nouă, nr. 7/iulie 2008, București, p. 73-75; Gheorghe Birău, *Împărțitor de bună rânduială*, în „Magazin Istoric”, An XLI, serie nouă, nr. 10/octombrie 2007, București, p. 82-84; Radu Negrea, *Un bancher de odinioară: Constantin Neamțu*, în „Magazin Istoric”, An XLI, serie nouă, nr. 10/octombrie 2007, București, p. 92-93; Gheorghe Birău, *Agenția Turnu Severin. Începuturile*, în „Magazin Istoric”, An XLIII, serie nouă, nr. 7/iulie 2009, București, p. 77; Mihaela Tone, Mihai Chiriac, *Funcționari ai Băncii Naționale: Ilie Mecu*, în „Magazin Istoric”, An XLIII, serie nouă, nr. 7/2009, București, p. 91-93; Gheorghe Birău, *Gorjul bancar*, București, Editura Oscar Print, 2010, p. 67-68.

școlile comerciale de grad mediu, care aveau planuri de învățământ cu un conținut predominant economic. Limbile română, franceză, germană, greacă, italiană, matematica, contabilitatea, corespondența comercială, birotica, dreptul comercial sau economia politică au fost numai câteva dintre disciplinele cuprinse în planul de învățământ al școlilor comerciale².

Problema unei școli comerciale la Craiova s-a discutat încă din anul 1870. Lui Gheorghe Chițu și lui Eugeniu Carada le revine și meritul de a fi militat pentru organizarea instituției. Această școală a funcționat ca direcțiune și cu un corp profesoral distinct, începând cu anul 1877, în casele Sevastei Papazoglu, din str. Sf. Arhangheli. Calitatea procesului de învățământ a fost asigurată de selecția extrem de riguroasă a profesorilor, care aveau studii academice sau universitare de specialitate. Îi amintim, dintre primii profesori ai Școlii Comerciale din Craiova, pe: Ferdinand W. Settelin (absolvent al cursului pedagogic din Wiener-Neustadt), Gh. M. Popescu (absolvent al Școlii centrale din Paris), Mihail Bazelli (cu studii la Smirna)³, Constantin Neamțu (licențiat în științe comerciale la Anvers, a desfășurat o bogată activitate didactică, în calitate de profesor de contabilitate⁴). O altă școală comercială a funcționat la Turnu Severin. Inițiativa înființării acesteia i-a aparținut lui Teodor Costescu, iar anul de debut a fost 1898. Indiferent de denumirea pe care a purtat-o (Școala Comercială Superioară 1924-1936, Gimnaziul Comercial 1936-1937, Liceul Comercial 1937-1948), renumita instituție de învățământ a adunat în jurul său oameni de valoare, implicați în activitățile economice ale țării⁵.

Școlile comerciale din Oltenia i-au oferit pieței forței de muncă un contingent valoros de specialiști, cu reale șanse – în funcție și de susținerea materială – de a-și continua studiile în instituțiile universitare și academice din Europa. O parte dintre aceștia s-au angajat ca funcționari la sucursala și agențiile Băncii Naționale sau la băncile comerciale din Oltenia, devenind specialiști în domeniul bancar. S-au remarcat, ca înalți funcționari sau chiar directori de bancă până la Primul Război Mondial sau după acest eveniment, Constantin Neamțu (director la sucursala Băncii Naționale din Craiova), Anton Lafcovici (director la agenția Băncii Naționale din Tg. Jiu), Ilie Mecu (contabil la Banca Națională a României) etc.

Având pregătire temeinică de specialitate și talent pedagogic, o parte dintre profesorii școlilor comerciale a elaborat manuale școlare proprii sau a

² *Situațiunea Școalei comerciale din Craiova de la înființarea ei și până astăzi, 1877-1891*, Craiova, 1891, p. 22.

³ Nicolae A. Andrei, *Istoria învățământului din Craiova*, vol. II 1864-1918, Craiova, Editura Alma, 2005, p. 160.

⁴ Serviciul Județean Dolj al Arhivelor Naționale, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 262/1899, f. 25 (în continuare se va cita: S.J.A.N, Dolj).

⁵ Prof. Vasile Boieru, Ec. Florica Kemenski, *Teodor Costescu – Fondatorul învățământului comercial economic mehedintean*, în vol. *Teodor Costescu și apostolii săi*, Craiova, Editura MJM, 2004, p. 45-46.

tradus și prelucrat lucrări ale unor autori, susținând, și prin acest demers, calitatea pregătirii școlare a elevilor. În conceperea și elaborarea manualelor școlare s-a remarcat Constantin Neamțu, care a publicat următoarele lucrări: *Învățământul comercial (1898)*; *Noțiuni sumare de contabilitate (1902)*; *Documente comerciale întocmite după formulare întrebuintate în afaceri*.

Funcționarii. Ierarhizarea funcțiilor și fixarea atribuțiilor corpului funcționează s-au efectuat prin Regulamentul de ordine interioară, elaborat la 14 iunie 1890, regulament îmbunătățit ulterior⁶. Conform acestuia, personalul unei sucursale sau agenții bancare era următorul: agentul (numit, din anul 1912, director), casierul, contabilul, mai mulți funcționari diurniști, oamenii de serviciu și gardienii⁷.

În vederea obținerii unui post în bancă, funcționarul trebuia să redacteze și să înainteze o cerere, însoțită de actele ce atestau studiile. Administrația băncii se informa cu privire la calitățile profesionale, demonstrate la vechiul loc de muncă, și la onestitatea familiei. În sucursala și agențiile din Oltenia, directorii erau cei care s-au ocupat de obținerea acestor referințe. Ocuparea postului de funcționar sau promovarea pe un loc vacant se realiza în baza unui examen de verificare a cunoștințelor de specialitate. Practicanții, de regulă absolvenți ai unor instituții de învățământ de nivel mediu, figurau în cadrul corpului de funcționari, ei putând beneficia de salarii. După finalizarea pregătirii în domeniul financiar-bancar ei aveau posibilitatea de a ocupa posturile vacante de funcționari definitiv. Decizia de încadrare era aprobată de consiliul de administrație al instituției centrale, la recomandarea directorului⁸.

Funcționarii de bancă trebuiau să respecte prevederile și instrucțiunile direcțiunii, să manifeste o conduită demnă în serviciu și în comunitate, să trateze cu respect clienții, să promoveze interesele băncii. Nu le erau permise activități, în afara serviciului, care le-ar fi afectat îndeplinirea îndatoririlor. În mod excepțional, cu aprobarea administrației centrale, le era permis să participe, în calitate de cenzori sau contabili revizori, la activitatea altor unități bancare. În schimb, instituția le asigura remunerația lunară, le admitea promovarea în funcții după studiile și, mai ales, după calitatea prestației dovedite în serviciul instituției, le asigura un fond de pensii. Activitatea funcționarilor era riguros

⁶ Conform regulamentului de ordine interioară al BNR, publicat în anul 1928, condițiile de angajare în cadrul instituției erau următoarele: funcționarul trebuia „să fie român; să aibă vârsta de 21 de ani; să aibă stagiul militar sau un stagiul de voluntariat îndeplinit; să dețină diploma de absolvire a unei școli superioare de comerț sau a unei academii de înalte studii comerciale”. Totodată, în cadrul băncii erau acceptați, pentru anumite îndeletniciri, și funcționari care aveau „altă diplomă academică de specialitate”, este vorba despre „arhitecți, avocați, ingineri etc.”, în Nadia Manea, Brîndușa Costache, *A fi funcționar la Banca Națională în anii interbelici*, în „Magazin Istoric”, An XLI, serie nouă, nr. 10/2007, București, p. 67.

⁷ Georgeta Ghionea, *Istoria băncilor urbane din Oltenia (1880-1948)*, Craiova, Editura Aius, 2009, p. 77.

⁸ S.J.A.N. Vâlcea, fond Banca Națională a României, dosar 4/1903-1933, f. 12 și urm.

urmărită și periodic raportată, iar în funcție de calitatea muncii efectuate erau apreciați cei merituosi sau erau sancționați cei care săvârșeau abateri.

Funcționarii de bancă aveau dreptul la concedii, de regulă pentru motive de sănătate și, în mod excepțional, pentru solicitări personale exprese, dar pe perioade de timp extrem de reduse de 4-8 zile.

Salariile erau acordate în funcție de importanța unității, salarizarea realizându-se după gradul funcției ocupate, de la director la funcționarul cel mai simplu. Astfel, la 1881, directorul sucursalei din Craiova primea 1.000 de lei pe lună, casierul între 350-500 de lei pe lună, contabilul între 350-500 de lei pe lună, impegatul între 120-150 de lei pe lună⁹. La 1901, valoarea salariilor personalului agenției Băncii Naționale din Tg. Jiu (agent, casier, contabil, ușier, rândaș) era de 643,65 de lei pe lună.

Fondul de pensii al funcționarilor de bancă a constituit una dintre problemele însemnate de organizare internă ale institutului central de emisiune. Fondul de pensii se constituia din: contribuțiile funcționarilor, sub forma unor taxe (de numire în funcție, taxe anuale și de etate), și din sumele aprobate de către adunarea generală anuală, special din profitul net. Fondul de pensii era administrat separat de averea băncii, iar plasarea acestuia era făcută în efecte publice sigure sau în depozite bancare la instituții de credit consolidate financiar. Dacă taxele de numire la fondul de pensii erau fixe, taxele anuale variau în funcție de vârsta funcționarului, la data angajării sale, mai mici pentru cei tineri, mai ridicate pentru cei mai în etate. Pensiile se acordau după durata activității funcționarului într-o bancă sau se dădeau și în cazurile de incapacitate de muncă sau de boli cronice, dovedite prin certificate eliberate de cel puțin doi medici. Funcționarii băncilor puteau beneficia de pensii de bătrânețe, dacă efectuau, neîntrerupt, un număr precis de ani (cel puțin 10), fără abateri care să prejudicieze interesele băncii. Astfel, valoarea pensiei acordate funcționarilor era variabilă, în funcție de numărul anilor lucrați în bancă. De pensie beneficiau, în caz de deces, și văduvele sau copiii minori ai funcționarului decedat.

Indiferent că era sucursală sau agenție BNR, responsabilitatea principală îi aparținea agentului (directorul), care informa periodic administrația centrală asupra: derulării zilnice a operațiunilor băncii; redacta un raport lunar sau anual asupra situației agenției, a operațiunilor acesteia și a stării pieței în care își desfășura banca activitatea; avansa propunerile privind salarizarea, sancționarea, demisia sau angajarea funcționarilor instituției de credit pe care o conducea¹⁰. Agentul și contabilul erau răspunzători pentru valorile aflate în păstrarea

⁹ Mihaela Tone, Cristian Păunescu, *Despre extinderea rețelei de sucursale și agenții a B.N.R. (1880-1930)*, în „*Historia Urbana*”, tom. XV, nr. 1-2/2007, București, Editura Academiei Române, p. 89; Idem, *Sucursale și agenții ale B.N.R. (1880-1930)*, în „*Magazin Istoric*”, An XLII, serie nouă, nr. 3/martie 2008, București, p. 35; Georgeta Ghionea, *op. cit.*, p. 74.

¹⁰ S.J.A.N. Vâlcea, fond Banca Națională a României, dosar 4/1903-1933, f. 6.

agenției. Ei dispuneau de câte o cheie pentru cele două case, semnau împreună corespondența, bilanțurile și toate celelalte acte ale agenției¹¹.

O scurtă incursiune în documentele vremii sau în lucrările de specialitate ne lămurește asupra primilor funcționari desemnați la sucursala din Craiova și la agențiile BNR din Oltenia. Astfel, primii funcționari, numiți la sucursala din Craiova, au fost: Elefterie Cornetti, șef al sucursalei¹²; Christache Ștefănescu, funcționar principal; Nicolae Malianu, contabil; Polisu Gioroceanu, verificator; Petrache Opreșcu, intendent¹³.

La 14 iulie 1890, organigrama agenției din Turnu Severin cuprindea un agent, un casier și un contabil. La 7 mai 1892, consiliul de administrație desemna agent pe Mihail A. Georgescu¹⁴, care îndeplinea funcția de contabil la sucursala Craiova, și contabil pe Gh. Anghelescu, subcontabil la aceeași sucursală. În septembrie 1893, Gh. Anghelescu a demisionat din motive de sănătate, în locul său fiind numit I. I. Corlățeanu. Din anul 1894, se aprobă pentru agenția severineană cel de-al treilea funcționar, un casier, locul fiind ocupat de fostul contabil Gh. Anghelescu¹⁵. La 9 octombrie 1902, pe postul de contabil a fost transferat Ilie Mecu¹⁶.

Pentru agenția din Tg. Jiu, înființată la 15 aprilie 1899, documentele arată că primul contabil a fost Grigore Bălănescu, numit împreună cu D. I. Dimitriu, care ocupa funcția de agent. Ulterior, postul a fost ocupat de către I. Stăiculescu, menționat în documente în anul 1902 și, apoi, în anul 1921¹⁷. Funcția de casier a fost deținută, din anul 1901, de Mihai Constantinescu, transferat de la Tulcea, iar din același an documentele îl menționează ca ușier pe M. Diaconescu¹⁸.

La *Agencia* din *Caracal*, înființată în anul 1897, primul agent desemnat a fost N. Vișineanu (1897-1900), postul de contabil fiind ocupat de Grigore Bălănescu. Ulterior, funcția de agent a fost îndeplinită cu succes de: Chiriac Mihăilescu (1901-1912) și Tiberiu Pariciu (1913-1920)¹⁹.

¹¹ Mihaela Tone, Cristian Păunescu, *Sucursale și agenții ale B.N.R. (1880-1930)*, în „Magazin Istoric”, An XLII, serie nouă, nr. 4/aprilie 2008, București, p. 72.

¹² S. J.A.N Dolj, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 158/1892, f. 3.

¹³ C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale*, vol. II, part. I, București, 1932, p. 154.

¹⁴ Mihail A. Georgescu a fost membru fondator al Băncii Severinului din Turnu Severin, în S.J.A.N. Mehedinți, fond Banca Mehedințului, dosar 1/1899-1902, f. 17.

¹⁵ Gheorghe Birău, *Agencia Turnu Severin. Începuturile*, în „Magazin Istoric”, An XLIII, serie nouă, nr. 7/iulie 2009, București, p. 77.

¹⁶ Mihaela Tone, Mihai Chiriac, *Funcționari ai Băncii Naționale: Ilie Mecu*, în „Magazin Istoric”, An XLIII, serie nouă, nr. 7/2009, București, p. 91.

¹⁷ S.J.A.N Gorj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, Oficiul Tg. Jiu, dosar 1/1903-1948, f. 47-49.

¹⁸ Gheorghe Birău, *op. cit.*, București, Editura Oscar Print, 2010, p. 67-68.

¹⁹ Șt. Richman, *Monografia județului Romanați*, 1928, p. 238.

Alături de funcționarii administrației centrale, cei ai sucursalelor și ai agențiilor din Oltenia au promovat spiritul de seriozitate al BNR, în orașele din regat. A existat o preocupare specială a conducerii pentru cultivarea unui profil moral aparte al celor care au slujit instituția și merită să ne amintim de ei.

Elefterie Cornetti, primul director al sucursalei BNR din Craiova.

Pentru a avea o imagine completă asupra personalității lui Elefterie Cornetti (1831-1910), ar trebui privite și câteva aspecte din sfera particulară și din cea politică a vieții sale. S-a căsătorit în anul 1870 cu Elena Zissu, fiica boierului Marcu Zissu Olaru, de origine grecească. Oameni economi, au dispus de o avere impresionantă, pe care au întrebuințat-o în scopuri caritabile. Lucrurile rare, picturile alese, muzica pe care ei o cultivau, toate acestea i-au uimit până și pe străini. Le era familiar tot ceea ce privea literatura, teatrul sau arta franceză. Astfel, la „Cornettina era un salon, un adevărat focar de cultură și civilizație”²⁰. Prin testamentul din iulie 1905, familia Cornetti și-a lăsat întreaga avere orașului Craiova, cu obligația de a înființa o școală de muzică vocală și instrumentală, care să poarte numele *Fundațiunea Elefterie și Elena Cornetti*. Școala de muzică a fost înființată la 1 septembrie 1911 în casele familiei testatoare, din str. Kogălniceanu, nr. 24. Instituția funcționează și astăzi în Craiova²¹.

Elefterie Cornetti s-a implicat și în viața politică a orașului, participând activ la desemnarea deputaților pentru Adunarea Electivă a Țării Românești, din calitatea de membru al comitetului electoral. A îndeplinit funcția de consilier municipal (până în 1859) și pe cea de casier al Consiliului Municipal Craiova (1859-1861). În anul 1867 a fost ales deputat pentru județul Dolj, în anul 1877 este numit membru în comisia de rechiziții a aceluiași județ, a fost, de asemenea, prefect al județului Mehedinți (1878-1879), iar din anul 1887 a fost senator liberal pe viață²².

La 1 martie 1881, Elefterie Cornetti a fost numit director al sucursalei BNR din Craiova²³. Până la data începerii operațiunilor bancare, Elefterie Cornetti și Cristache Ștefănescu au fost chemați în „Administrațiunea centrală a băncii, pentru a studia și pentru a funcționa după îndatoririle ce li se vor pune”²⁴. Astfel, Elefterie Cornetti, primul director numit la Craiova, nu a avut drept de decizie asupra persoanelor care au fost primite la cont curent cu facultatea de scont. Domnia sa a întocmit listele cu solicitările unor conturi creditoare, pe care le-a înaintat Băncii Centrale, aceasta luând decizia finală. Banca Națională a încercat astfel, să evite aventurarea sucursalei în operațiuni riscante, prin

²⁰ M. Theodorian-Carada, *Câteva craiovence din secolul al XIX-lea*, în „Arhivele Olteniei”, Anul XVI, nr. 92-94/iulie-decembrie 1937, Craiova, p. 289.

²¹ Augustin Radu, Cristinela Corina Roșianu, *Școala Cornetti: anuar 1911-1935*, Craiova, Editura Sim Art, 2009, p. 10.

²² M. Theodorian-Carada, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 289.

²³ S.J.A.N. Dolj, fond Tribunalul Județului Dolj, dosar 119/1884, f. 1.

²⁴ Mihaela Tone, Cristian Păunescu, *Sucursale și agenții ale B.N.R. (1880-1930)*, în „Magazin Istoric”, An XLII, serie nouă, nr. 3/martie 2008, București, p. 34.

cunoașterea clientelei acesteia. Până în anul 1890, sucursala și-a desfășurat activitatea în sedii închiriate, motiv pentru care, consiliul de administrație al Băncii Naționale a decis achiziționarea unor terenuri pentru a asigura spații adecvate operațiunilor bancare²⁵. În mai 1885, Elefterie Cornetti a cumpărat un teren, fostă proprietate Barbu și Iorgu Isvoranu, cu prețul de 54.000 de lei²⁶. La începutul anului 1890, sucursala din Craiova își începea activitatea în noul sediu. Elefterie Cornetti a deținut funcția de director al acesteia până în anul 1891.

S-a stins din viață la 13 septembrie 1910, la Viena.

Constantin Neamțu, fondatorul Băncii Comerțului din Craiova.

Constantin Neamțu s-a născut la 28 mai 1867, în comuna Iași, de lângă Tg. Jiu, fiind al treilea fiu al lui Gheorghe Neamțu, proprietar agricol înstărit. A făcut cursurile primare în Tg. Jiu, iar ulterior a urmat cursurile Școlii Comerciale din Craiova, fiind unicul câștigător al unei burse „Năsturel”²⁷. Ca bursier, a studiat la reputatul Institut Supérieur du Commerce din Anvers și a obținut licența de pe poziția de șef de promoție. După revenirea în țară, în anul 1890, a ocupat funcția de contabil la Banca Națională a României din București, iar în anul 1891, îl întâlnim, pe aceeași poziție, la Sucursala BNR din Craiova. După retragerea din funcția de director a lui Elefterie Cornetti, a preluat conducerea și s-a plasat în această funcție timp de 18 ani (1891-1 mai 1909).

Concomitent cu funcția de director, din inițiativa lui Constantin Neamțu a fost fondată, la 12 decembrie 1897²⁸, societatea cooperativă de credit Banca Comerțului din Craiova, cu durata nelimitată și un capital social inițial de 200.000 de lei²⁹. La numai un an de la începerea operațiunilor contabile, la 29 martie 1899, adunarea generală a decis transformarea societății cooperative în societate anonimă pe acțiuni, cu un capital social de 1 milion de lei, împărțit în 5.000 de acțiuni a câte 200 de lei fiecare. Cu această ocazie a fost prezentat și un nou consiliu de administrație, compus din „figuri distinse ale comerțului craiovean”³⁰. Pentru a satisface pretențiile clientelei, până la Primul Război Mondial, Banca Comerțului a înființat agenții la: Caracal³¹, Bechet³², Drăgășani³³, Turnu-Severin³⁴, Tg. Jiu³⁵, Corabia³⁶ și Balș³⁷. Grație extinderii

²⁵ Georgeta Ghionea, *op. cit.*, p. 74.

²⁶ Mihaela Tone, Cristian Păunescu, *Despre extinderea rețelei de sucursale și agenții a B.N.R. (1880-1930)*, în „Historia Urbana”, tom. XV, nr. 1-2/2007, București, Editura Academiei Române, p. 91.

²⁷ Radu Negrea, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 92.

²⁸ S.J.A.N. Dolj, fond Banca Comerțului, dosar 1/1899-1948, f. 7.

²⁹ Idem, fond Fundația Jean Mihail, dosar 423/ 1899-1926, f. 1.

³⁰ *Ibidem*, dosar 423/1899-1926, f. 7.

³¹ Idem, fond Banca Comerțului, dosar 11/1927-1936, f. 1.

³² *Ibidem*, dosar 41/1914, f. 11.

³³ *Ibidem*, dosar 30/1931, f. 1 și urm.

³⁴ C. Pajură, T. D. Giurescu, *Istoricul orașului Turnu Severin, (1833-1933)*, București, 1933, p. 177.

³⁵ S.J.A.N. Dolj, fond Banca Comerțului, dosar 11/1927-1936, f. 2.

activității aceasta, a reușit să inaugureze, după Primul Război Mondial, încă două agenții – una la Filiași și alta la Lugoj, și o sucursală la București. Agențiile au fost înființate sub formă de societăți anonime, cu scopul de a promova interesele generale ale băncii și au fost constituite cu concursul elementelor locale. Ele au participat la capitalul anumitor societăți și întreprinderi comerciale, industriale, miniere, agricole, au închiriat imobile și au acordat împrumuturi ipotecare pe termene scurte sau medii³⁸.

În urma înființării de agenții, afacerile Băncii Comerțului s-au lărgit considerabil, iar capitalul social a crescut simțitor. Urmărind evoluția mijloacelor proprii de exploatare (capital social și fonduri de rezervă), în perioada 1899-1914 se observă o creștere a acestora. La numai un an de existență, capitalul social al băncii a fost majorat de la 200.000 de lei la 1 milion de lei³⁹. Progresele băncii i-au determinat pe acționari să-și mărească capitalul social. Astfel, adunarea generală extraordinară a acționarilor, convocată la 4 martie 1907, a decis majorarea capitalului social la 2 milioane de lei, iar la 17 martie 1913 la 5 milioane de lei⁴⁰. În paralel, au fost majorate și fondurile de rezervă. Dacă la 1900 fondul de rezervă era de 64.554 de lei, la finele anului 1913 însuma 4.970.899 de lei⁴¹.

Până la declanșarea Primului Război Mondial, Banca Comerțului a creditat anumite întreprinderi industriale, comerciale și financiare, obținând însemnate beneficii din întrebuințarea capitalului ei, în aceste direcții. Nevoia de afiliație a fost dictată chiar de operațiunile băncii, care nu s-au limitat numai la perimetrul orașului Craiova sau al județului Dolj. Astfel, în anul 1901 a fost înființată, din inițiativa lui Constantin Neamțu, *Banca Calafatului*, cu un capital social de 150.000 de lei. Banca Comerțului a participat la subscrierea acestui capital și a fost reprezentată în consiliul de administrație prin Constantin Neamțu (președinte) și N. Mihăilescu (membru)⁴². În anul 1908, Banca Comerțului a participat la fondarea *Băncii Tg. Jiului*, societate înființată din inițiativa lui Anton Lafcovici⁴³. La 10 iulie 1909, 32 de comercianți din orașul Drăgășani au subscris un capital social de 200.000 de lei, punând bazele *Băncii Drăgășani* din județul Vâlcea. La subscrierea capitalului a participat și Banca Comerțului⁴⁴. Alte bănci afiliate au fost: *Prima Casă de Păstrare din Timișoara*, fondată în

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Idem, fond Banca Națională a României, Sucursala Craiova, dosar 43/1912, f. 1.

³⁸ S.J.A.N. Gorj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, oficiul Tg. Jiu, dosar 6/1931-1948, f. 4.

³⁹ S.J.A.N. Dolj, fond Fundația Jean Mihail, dosar 423/1899-1926, f. 84.

⁴⁰ Idem, fond Banca Comerțului, dosar 1/1899-1948, f. 6.

⁴¹ C. Neamțu, *Banca Comerțului din Craiova*, Craiova, 1939, p. 12.

⁴² S.J.A.N. Dolj, fond Banca Calafatului, dosar 1/1923-1929, f. 67.

⁴³ S.J.A.N. Gorj, fond Banca Tg. Jiului, dosar 2/1938, f. 7.

⁴⁴ S.J.A.N. Dolj, fond Camera de Comerț și Industrie Craiova, dosar 6/1931-1948, f. 7.

anul 1845, pentru comerț de bancă; Cassa de Păstrare S.P.A. Petroșani, înființată în anul 1901, având ca activitate comerțul de bancă⁴⁵.

Încă din tinerețe, Constantin Neamțu a fost atras de ideile liberale. Astfel, în activitatea politică a îndeplinit funcția de șef al organizației P.N.L. Gorj, apoi șef al organizației P.N.L. Dolj. A fost deputat și senator de Gorj, ulterior de Dolj. Între 1923-1924 a fost primar al orașului Craiova.

Om de carte, Constantin Neamțu a știut să aprecieze importanța culturală pe care o avea existența unor școli sau activitatea unor societăți științifice. Astfel, individual, prin intermediul Băncii Comerțului, al cărei director a fost între anii 1902-1948, sau în calitate de director al Institutului de Arte Grafice *Scrisul Românesc* (1922), a contribuit moral și material la ridicarea școlii primare I. E. Rădulescu din Craiova (1924) și a școlii Amica copiilor; a susținut Liga Culturală, Crucea Roșie, Societatea scriitorilor români⁴⁶ etc. A colecționat costume naționale și piese valoroase ale meșterilor populari, mai cu seamă din Oltenia, realizând un fond valoros, preluat de actualul Muzeu al Țăranului Român.

După o viață zbuciumată, decesul său este înregistrat în ziua de Sf. Nicolae a anului 1952.

D. I. Dimitriu – o viață închinată băncii. D. I. Dimitriu s-a născut la 4 august 1872, în satul Mierlari, comuna Jilava, județul Ilfov. În privința studiilor pe care le-a urmat informațiile sunt destul de sărace, fiind cunoscut doar faptul că a absolvit cursurile Școlii Comerciale din București. În ceea ce privește starea sa civilă, am aflat că a fost căsătorit cu Eugenia Dănăricu, fiica negustorului gorjean Matei Dănăricu⁴⁷.

Perioada 1893-1902 este o perioadă plină de evenimente în biografia lui D. I. Dimitriu. Astfel, la 1 aprilie 1893, își începea activitatea ca funcționar provizoriu, și, ulterior, definitiv, la Serviciul Contabilitate din Administrația Centrală a Băncii Naționale a României. La 13 iunie 1895 a fost numit contabil la Agenția Buzău, iar în intervalul 1 ianuarie 1897 – 6 aprilie 1899 a îndeplinit aceeași funcție la Agenția Focșani⁴⁸. În anul 1899, pe fondul înființării agenției BNR din Tg. Jiu, a fost desemnat să se ocupe de organizarea instituției. În calitate de șef al agenției Tg. Jiu, D. I. Dimitriu s-a ocupat să găsească un sediu corespunzător desfășurării activităților bancare. Astfel, în decembrie 1901 a achiziționat, în numele Băncii Naționale, de la Ion Carabatescu, imobilul din str. Grivița, nr. 7, în care și astăzi banca își desfășoară activitatea.

Concomitent cu ocuparea funcției de agent al agenției din Tg. Jiu, D. I. Dimitriu a fost desemnat să se ocupe și de organizarea agenției de la Rm. Vâlcea, fiind numit director al acesteia la 4 iulie 1902, și îndeplinind cu succes

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Idem, fond Banca Comerțului, dosar 1/1899-1948, f. 20.

⁴⁷ Gheorghe Birău, *op. cit.*, p. 122.

⁴⁸ *Idem*.

însărcinarea dată, timp de 31 de ani. Agenția Rm. Vâlcea a început să funcționeze în luna august 1902, iar primele operațiuni contabile s-au înregistrat în luna octombrie același an⁴⁹.

Chiar din primele luni de activitate în noua agenție, D. I. Dimitriu a inițiat măsurile necesare achiziționării imobilului în care își va desfășura activitatea instituția. Astfel, imobilul situat pe Calea lui Traian, nr. 158, închiriat în primul an, a fost achiziționat de către Banca Națională a României de la moștenitorii defunctului Petre Slăvitescu, la 17 septembrie 1903, prin licitație publică⁵⁰.

Experiența, acumulată în anii în care a lucrat în administrația centrală, a contat foarte mult pentru a înțelege realitățile economice ale județului Vâlcea și problemele cu care s-ar fi putut confrunta agenția la începutul activităților sale. După ce a preluat funcția de agent, el a colaborat cu cei mai importanți oameni din cadrul instituției centrale, întreținând o adevărată corespondență cu Eugeniu Carada, C. I. Bibicesu, Theodor Ștefănescu. Corespondența cuprinde aspecte privind hidrografia, structura geologică, clima, populația județului, situația economică, situația financiară, căile de comunicație etc. Am selectat câteva pasaje, relevante credem noi, pentru a urmări situația economică a județului Vâlcea, în momentul venirii sale la conducerea instituției, și ceea ce s-a realizat apoi pe parcursul anilor.

La numai câteva luni de la înființarea agenției, D. I. Dimitriu îi scria lui Eugeniu Carada: „*De la venirea mea în localitate, modul cum s-a prezentat piața mi-a dat prilejul să constat o slăbiciune generală. Nu vedeam puțința realizării unui portofoliu solvabil pentru noi. Cauzele care făceau imposibilă o judecare matură a solvabilității persoanelor consta în faptul că nu se găsea banul mai cu înlesnire așa că, deși s-ar fi găsit persoane întreprinzătoare, cu toate astea preferau mai bine să stea pe loc decât să încapă pe mâinile unor împrumutători cămătari care nu iertau*”⁵¹.

Neexistând alte societăți bancare în județ, la Agenția Rm. Vâlcea au fost admise la cont curent câteva case mai serioase. La 19 octombrie 1904, D. I. Dimitriu nota în raportul înaintat lui Anton Carp următoarele: „... *din ziua sosirii mele la Rm. Vâlcea am constatat că comerțul acestui oraș este atât de înapoiat, încât nu vedeam puțința realizării unui portofoliu serios pentru noi... Am constatat, prin urmare, pe piața noastră, una sau două firme mai serioase cu care să începem a lucra. Aceste firme au fost: Ion. P. Băjan farmacist și Frantz Eitel coloniale și fabrica de mobilă. Cu admiterea la scont a acestor două firme am urmărit două scopuri: în primul rând să lovim în camăta cumplită ce se practica, și în al doilea rând să atragem indirect la scont firmele cele mai*

⁴⁹ S.J.A.N. Vâlcea, fond Banca Națională a României, dosar 1/1902-1904, f. 10.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 50/1933-1943, f. 21.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 4/1903-1933, f. 6.

serioase ale tăbăcarilor...”⁵².

Din bilanțul înaintat la data de 22 februarie 1909, de către D. I. Dimitriu, guvernatorului Băncii Naționale a României, Theodor Ștefănescu, aflăm că înființarea acestei bănci a impulsionat dezvoltarea industriei în județ. S-au dezvoltat industria tăbăcăriei⁵³, frângeriei, lemnăriei, olăriei, fabricării dopurilor de plută, ploscăriei, morăritului⁵⁴ etc. Industria și comerțul „... *au schimbat cu totul fața pieței noastre... iar capitalurile puse în aceste întreprinderi sunt mai toate proprii ale județului și conduse exclusiv de români*”⁵⁵. Această evoluție prosperă nu a durat mulți ani, deoarece declanșarea Primului Război Mondial a avut, pentru județul Vâlcea, urmări dezastruoase. La 11 noiembrie 1916, au început bombardările asupra orașului Rm. Vâlcea, iar la 12 noiembrie 1916, D. I. Dimitriu a primit ordin să părăsească localitatea. Conformându-se ordinului primit, acesta a luat de la Agenția Rm. Vâlcea numerarul existent în casă, efectele comerciale, polițele și registrele. Valorile ce le avea asupra sa au fost depuse, la 17 noiembrie 1916, la Banca Națională a României din București. Aici, el și-a desfășurat activitatea până în luna martie 1917, când a fost obligat să revină la Rm. Vâlcea, pentru a prelua conducerea Casei de Împrumut pe Gaj (nou înființată sub denumirea L.D.K.), filiala Rm. Vâlcea⁵⁶.

În perioada 1916-1918, activitatea lui D. I. Dimitriu la agenția din Rm. Vâlcea a fost redusă. Aceasta a fost pusă sub sechestru, el neavând permisiunea de a face alte operațiuni, decât cele strict ordonate de L.D.K.⁵⁷. Această situație s-a menținut până în luna iunie 1918 când, ridicându-se moratoriul pentru polițe, a început încasarea din portofoliul agenției, fapt ce a determinat intrarea în normalitate a reescontului.

Înființarea Agenției Rm. Vâlcea a avut o mare influență asupra creării sistemului bancar vâlcean. La șapte ani de la înființarea acestei agenții, în județul Vâlcea funcționau 6 bănci comerciale⁵⁸ (cu un capital social de 1.210.000 lei) și 75 de bănci populare (capitalul lor era de 3.182.645 de lei).

⁵² *Ibidem*, f. 12.

⁵³ Din stabilimentele principale de tăbăcărie putem menționa pe: Frații Hanciu & M. Schendt (cu un capital de 270.000 de lei), Dimitrie I. Simian (305.000 lei), Oprea I. Simian (262.000 de lei), Nicolae I. Simian (170.000 de lei), Șteflea P. Lupaș (94.000 de lei), Frații Ghibu & Roșca (60.000 de lei) etc.

⁵⁴ Cele mai importante fabrici au fost: Societatea „Sentinela” cu un capital de 200.000 de lei și Andrei Gheltesch cu un capital de 150.000 de lei.

⁵⁵ S.J.A.N. Vâlcea, fond Banca Națională a României Agenția Rm. Vâlcea, dosar 4/1903-1933, f. 15.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 16.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 18.

⁵⁸ Banca Vâlcea, Banca Râmnicului, Banca Providența, Banca Fortuna și două în Drăgășani: Banca Drăgoești și Banca „Unirea Comercială”, în S.J.A.N. Vâlcea, fond Banca Națională a României, dosar 4/1903 – 1933, f. 12.

Asemenea unor alți directori de bancă, D. I. Dimitriu a fost autorizat de către consiliul de administrație al BNR să desfășoare și alte activități, cum ar fi activarea în societăți cu caracter caritabil, efectuarea de expertize contabile sau lichidări judiciare. În perioada 1921-1923, D. I. Dimitriu a făcut parte din primul Consiliu Superior al Corpului de Contabili Autorizați și Experți Contabili din România, ca reprezentant al Olteniei.

A îndeplinit funcția de director al Agenției Rm. Vâlcea până în iunie 1933, când s-a pensionat. În anul 1934 s-a retras la București, unde a rămas până la 4 august 1940 când a decedat.

Grigore Bălănescu s-a născut la Tg. Jiu, în anul 1871, fiind fiul unui negustor local. În același an, în care a absolvit cursurile Școlii Comerciale din București (1894), devine funcționar bancar provizoriu la serviciul control din administrația centrală. În aprilie 1898, îl găsim la serviciul contabilitate, ulterior fiind desemnat pe postul de contabil la Agenția din Caracal. În perioada iulie-octombrie 1902 a fost agent al Agenției din Tg. Jiu, apoi la Fălticeni (1902-1905), Slatina (1905-1909), Tg. Jiu (1909-1910) și, apoi, director la Turnu Severin (1910-1914), Pitești (aprilie-iunie 1914), Roman (1914-1920), Brașov (1920-1922) și Craiova (1922-1931). În anul 1931 s-a pensionat și și-a dedicat cea mai mare parte a timpului activităților cu caracter filantropic. A murit la Tg. Jiu, în anul 1938.

Anton Lafcovici s-a născut la Craiova, în anul 1870. Absolvent de Școală Comercială, este numit, la 14 octombrie 1894, funcționar definitiv în funcția de ajutor de contabil la Sucursala BNR din Craiova. La 3 decembrie 1902, părăsește sucursala, pentru a prelua funcția de agent al agenției din Tg. Jiu, pe care a condus-o în intervalul 1902-1907.

Numele lui Anton Lafcovici a fost legat și de fondarea Băncii Tg. Jiului. Instituția⁵⁹ a fost înființată la 8 martie 1908, sub formă de societate anonimă, cu durată nelimitată, și a început să funcționeze la 1 mai 1908. Alături de Anton Lafcovici îi regăsim, printre fondatori, pe Const. M. Dănăricu, mare proprietar și comerciant din Tg. Jiu, Adrian Poenaru, medic și proprietar, D. Comșa, proprietar și comerciant⁶⁰. Cea mai importantă operațiune, efectuată de bancă, a fost acordarea de împrumuturi, pe termene scurte și medii. A înființat două sucursale – una în județul Mehedinți, la Baia de Aramă, și una la Petroșani, județul Hunedoara⁶¹. La 14 februarie 1916, consiliul de administrație a fost format din: Const. M. Dănăricu (președinte); Anton Lafcovici (director), D. Culcer, Ioniță Ionescu, Adrian Poenaru, D. B. Comșa (membri); N. I. Drăgănescu, Al. Stroe, C. Măruțescu (cenzori)⁶².

⁵⁹ Societatea a fost înființată la 1908, conform deciziei Tribunalului Gorj, nr. 9154/1908. Actul constitutiv a fost autentificat de același Tribunalul, sub nr. 422/1908. Firma a fost înscrisă în registrul firme sociale nr. 67/1908, în S.J.A.N. Gorj, fond Banca Tg. Jiului, dosar 41/1938, f. 1.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 2/1938, f. 7.

⁶¹ *Ibidem*, f. 16.

⁶² *Ibidem*, dosar 2/1916, f. 1.

Ilie Mecu. S-a născut la 3 iulie 1881 la Tg. Jiu, iar la nici 19 ani își începea activitatea profesională ca angajat al Băncii Mehedințului din Turnu Severin⁶³. La 1 iulie 1901 a fost angajat ca diurnist la Serviciul Contabilitate al BNR, iar la 13 octombrie același an este angajat definitiv, cu un salariu de 150 de lei. La 9 octombrie 1902 a fost transferat pe postul de contabil la agenția din Turnu Severin. În paralel, a fost încadrat contabil la Banca Severinului din Turnu Severin (1904-1905). La 16 mai 1908 a fost transferat la agenția BNR din Tg. Jiu, pentru ca, 4 ani mai târziu (21 martie 1912), să-l aflăm contabil la Sucursala BNR din Craiova. Începând cu anul 1913, Ilie Mecu a fost mutat la agenția BNR din Dobrici, nou înființată, în urma integrării județelor Cadrilaterului în componența statului român⁶⁴.

Personalitățile evocate în acest articol au dovedit, prin faptele lor, că interesele generale trec întotdeauna în fața celor personale, iar viețile proprii pot fi închinare, în modul cel mai firesc, binelui comun. Prin pregătirea intelectuală, posibilitățile economice, aspirațiile sociale și politice, funcționarii de bancă au aparținut, în marea lor majoritate, categoriei elitei intelectuale, înscriindu-se prin gradul de independență economică în rândul clasei mijlocii a societății românești.

PORTTRAITS DES EMPLOYES BANCAIRES DE L'OLTENIE AUX XXE SIECLE

(Résumé)

La question de la formation des responsables de la banque était toujours à l'agenda des activités de la Banque Nationale. La préparation intellectuelle et l'expérience pratique acquise pendant leur travail dans les établissements de crédit ont permis à certains fonctionnaires de l'avance sur l'échelle hiérarchique à des postes de fonctions comptables ou gestionnaires. Avec les représentants du gouvernement central, ceux des succursales et agences de l'Olténie, la promotion de les prit de la gravité de la Banque Nationale dans les villes du royaume. On craignait notamment pour favoriser un profil de leadership de la morale particulière qui a servi l'institution et utile de les rappeler.

Mots-clefs: XXe siècle, Olténie, portrait, employé de banque.

⁶³ S.J.A.N. Mehedinți, fond Banca Mehedințului, dosar 1/1899-1902, f. 15.

⁶⁴ Mihaela Tone, Mihai Chiriac, *Funcționari ai Băncii Naționale. Ilie Mecu*, în „Magazin Istoric”, An XLIII, serie nouă, nr. 7/iulie 2009, București, p. 91.

DIMENSIUNEA FESTIVĂ ȘI PROPAGANDISTICĂ A PLEBISCITULUI DE LA 24 FEBRUARIE 1938. STUDIU DE CAZ: OLTENIA

DIANA-MIHAELA PĂUNOIU

Perioada cuprinsă între 10/11 februarie 1938 și 6 septembrie 1940, sinonimă, în istoria României, cu monarhia autoritară a regelui Carol al II-lea, a însemnat sfârșitul sistemului democratic tradițional. Ea poate fi catalogată ca o perioadă extrem de complexă, în care puterea centrală a încercat să implementeze o serie de transformări menite să restructureze, în mod fundamental, statul și societatea românească.

Constituția „Regele Carol al II-lea” a reprezentat, în concepția protagoniștilor carliști, cadrul „legal” al regimului instituit prin lovitură de stat din noaptea de 10 spre 11 februarie 1938. Starea de asediu, cenzura și legea fundamentală, promulgată la 27 februarie 1938, au devenit, până la 6 septembrie 1940, sinonime cu „ordinea legală” a statului român.

Textul Constituției a fost cel prin intermediul căruia trebuia să se propage în rândul populației „noua ordine legală” din România, care-l situa pe rege în centrul vieții politice și sociale și care statua principiul solidarismului social în detrimentul individualismului. Fiecare cetățean devenea un „funcționar social”, cu datorii înscrise în legea fundamentală, prima și cea mai importantă dintre toate fiind obligația de fidelitate față de patrie, sintetizată în articolul 4 din lege¹, și redusă, în logica protagoniștilor carliști, la fidelitatea față de șeful statului².

· Studiul face parte din proiectul de cercetare nr. III/4 – *Sărbătoare și propagandă în timpul regimului autoritar al regelui Carol al II-lea (1938-1940)*, din cadrul programului de cercetare „Dimensiunea festivă a puterii în spațiul românesc în secolele XVI-XX”. Într-o formă preliminară, el a fost prezentat, cu titlul „Dimensiunea festivă și propagandistică a plebiscitului de la 24 februarie 1938”, la simpozionul național „190 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu”, organizat în perioada 26-27 mai 2011, la Craiova, de către Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Catedra de Istorie și Catedra de Științe Politice, Consiliul Județean Dolj, Muzeul Olteniei, Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”.

· Cercetător științific, drd., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; dianamihaelapaunoiu@yahoo.com.

¹ Potrivit articolului 4 din Constituția de la 27 februarie 1938: „Toți românii, fără deosebire de religie etnică și credință religioasă, sunt datori: a socoti Patria drept cel mai de seamă temei al rostului lor în viață (subl. n.), a se jertfi pentru apărarea integrității, independenței și demnității ei; a contribui prin munca lor la înălțarea ei morală și propășirea economică; a îndeplini cu credință sarcinile obștești ce li se impun prin legi și a contribui de bună voie la împlinirea sarcinilor publice, fără de care ființa Statului nu poate viețui” (*Constituțiunea Regele Carol II. Promulgată prin Înalt Decret Regal Nr. 1045 din 27 Februarie 1938. Publicată în*

Constituția carlistă a reprezentat unul dintre elementele cheie pentru instituționalizarea și menținerea regimului. În contextul în care procedura de revizuire tradițională nu putea fi respectată, deoarece ea putea aduce rezultate nedorite, promotorii carliști au apelat la precedentele existente în istoria națională și au supus textul legii fundamentale „învoirii populare”.

Plebiscitul din 24 februarie trebuia să confirme solidarizarea populației cu Conducătorul statului și să legitimeze regimul nou instituit de către regele Carol al II-lea. Pentru a fi sigure de succesul evenimentului, autoritățile centrale și-au luat o serie de „măsuri de precauție”.

La 22 februarie 1938, Ministerul de Interne trimitea un ordin circular autorităților locale, prin care le cerea să ia măsurile pentru descoperirea și pedepsirea tuturor celor care ar fi împiedicat cetățenii să-și exercite dreptul de vot, precum și a acelor care ar încuraja abținerea cetățenilor de la vot³.

În aceeași zi, erau trimise și instrucțiuni pentru buna desfășurare a plebiscitului („executarea” plebiscitului, potrivit termenului folosit de autoritățile centrale și locale în documentele vremii) din 24 februarie, dorindu-se crearea unei stări de spirit speciale. În ziua respectivă, toate instituțiile publice se închideau, toate localitățile trebuiau să fie pavoazate cât mai frumos, „*pentru ca această zi să constituie o adevărată sărbătoare națională (subl. n.)*”, iar începerea plebiscitului trebuia anunțată dimineața prin sunete de clopote⁴.

Votarea se făcea la sediul primăriilor, unde primarul (care trebuia să poarte eșarfa oficială) era asistat de notar sau de secretarul general și de doi săteni știutori de carte. Plebiscitul începea la ora 8 dimineața. Primarii trebuiau să citească în fața comunității proclamația regelui Carol al II-lea și manifestul primului ministru, patriarhului României, Miron Cristea, după care adresau, în ordinea următoare, întrebările: „Cine este pentru Constituție?” și „Cine este contra Constituției?”. Cei care votau pentru trebuiau să fie trecuți într-un tabel, fără a se mai pierde timpul cu verificarea identității și a înregistrării pe listele electorale. În schimb, cei care votau împotriva trebuiau să fie trecuți într-un tabel

„Monitorul Oficial”, Nr. 48 din 27 Februarie 1938, Editată exclusiv de „Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor”, f. I., 1938, p. 10).

² A se vedea, Alexandru Rădulescu, *Noua Constituție. Cinci conferințe ținute la radio*, Ediția a II-a, București, Tipografia „Cuvântul Românesc”, 1939, p. 17-24; Paul Negulescu, *Principiile fundamentale ale Constituțiunei din 27 februarie 1938*, București, Atelierele Zanet Corlăteanu, 1938, p. 15-18; Christophe Midan, *Carol al II-lea și teroarea istoriei: 1930-1940*, Versiune în limba română de Daniela Codruța Midan, București, Editura Militară, 2008, p. 77; Ioan Stanomir, *Libertate, lege și drept: o istorie a constituționalismului românesc*, Iași, Polirom, 2005, p. 122-123.

³ Serviciul Județean Olt al Arhivelor Naționale (în continuare, se va cita: S.J.A.N., Olt), fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 22-22v.

⁴ *Ibidem*, f. 23.

separat și „*li se va verifica cu băgare de seamă identitatea și dreptul lor de vot și li se va cere să iscălească propriu în tabelul respectiv* (subl. n.)”⁵.

De asemenea, potrivit instrucțiunilor din 22 februarie, toți funcționarii trebuiau să voteze, indiferent dacă erau înregistrați sau nu în listele electorale, deoarece „există prezumția că fiecare funcționar are dreptul la vot”. În ziua plebiscitului trebuiau să se întâlnească la sediul instituției unde erau angajați, la ora 8 dimineața, de unde plecau în frunte cu șeful instituției respective la secția de votare. Toate autoritățile erau obligate să se străduiască pentru asigurarea participării la plebiscit a unei număr cât mai mare de cetățeni⁶. În cazul unui rezultat deosebit, în seara zilei de 24 februarie era prevăzut să se organizeze o retragere cu muzică și torțe⁷.

În cursul zilei de 22 februarie, reprezentanții teritoriali ai puterii centrale din Oltenia au dat dispozițiile necesare subalternilor, pentru ca plebiscitul să se desfășoare potrivit instrucțiunilor primite de la București. De exemplu, pentru executarea evenimentului în municipiul Craiova, prefectul județului Dolj, colonelul Romulus a dat ordin să se respecte și să se pună în aplicare un program special, deoarece „*ziua de 24/II/[1938] este decretată zi de sărbătoare* (subl. n.)”⁸.

Pe lângă instrucțiunile privind împodobirea orașului, sistarea activității tuturor instituțiilor publice și comerciale, anunțarea populației prin baterea clopotelor de la toate bisericile, ordinul prefectului cuprinde și directive referitoare la cum trebuiau să voteze funcționarii, precum și la caracterul pe care trebuiau să-l aibă manifestațiile din ziua respectivă.

Astfel, *toți funcționarii publici*, având asupra lor pancarde și drapele, trebuiau să plece *in corpore*, în frunte cu șefii respectivi, de la sediul instituțiilor unde erau angajați și până la sediul prefecturii, unde, după ce asistau la slujba religioasă, „*se vor pronunța prin aclamare pentru noua Constituție* (subl. n.)”. De asemenea, „la această manifestare național-patriotică (a funcționarilor – n. n.) vor lua parte și asociațiile culturale din Municipiu (Craiova – n. n.). (...) *Întreaga manifestare din cursul zilei are un caracter de recunoștință față de Majestea Sa Regele inițiatorului acestei mărețe opere de purificare a vieții noastre sociale* (subl. n.)”⁹.

Totodată, formațiile străjerești și premilitare trebuiau să își desfășoare, pe stadionul din localitate, „manifestarea de recunoștință față de «Regele Salvator»”¹⁰. Această manifestare, catalogată în documentele vremii ca

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem*, f. 23v, 27.

⁷ *Ibidem*, f. 29.

⁸ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 227/1938, f. 24.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

„Serbarea Tineretului din ziua de 24 Februarie”, avea să se desfășoare după un program (A se vedea, Anexa nr. 1) pus la punct de către reprezentanții puterii centrale din teritoriu, care le-au solicitat cadrelor didactice să se „conformeze întocmai” în vederea îndeplinirii programului stabilit¹¹.

În același timp cu dispozițiile date șefilor diverselor instituții publice sau reprezentanților diferitelor societăți comerciale, prefectul județului Dolj a dat instrucțiuni precise și organelor polițienești, în vederea luării măsurilor necesare pentru desfășurarea, în condiții optime, a tuturor „manifestațiilor” prevăzute pentru ziua de 24 februarie 1938¹² (A se vedea, Anexa nr. 2).

Prefectul județului Olt, la 22 februarie 1938, îl înștiința pe comandantul Diviziei de Jandarmerie despre instrucțiunile pe care le transmisea tuturor autorităților din subordinea sa, în legătură cu „buna” desfășurare a plebiscitului. Îi solicita acestuia să dea dispoziții ca toate unitățile din garnizoană să fie consemnate în zilele de 23 și 24 februarie și, în caz de nevoie, să fie pregătite pentru a interveni atât în orașul Slatina, cât și în restul județului, în vederea menținerii ordinii¹³.

Prefectul solicita, pentru asigurarea ordinii în orașul de reședință al județului, următoarele gărzi: pentru cele două birouri de votare, două gărzi compuse fiecare dintr-un ofițer, un subofițer și un pluton; pentru prefectură și poștă, câte o gardă formată dintr-un subofițer și 10 soldați; pentru uzina electrică, o gardă formată dintr-un sergent și 5 oameni. Gărzile destinate birourilor electorale trebuiau să acționeze doar în cazul unor situații extreme, ele trebuind să fie amplasate în imediata vecinătate a birourilor respective. Măsurile de ordine la locurile amenajate pentru votare erau asigurate vizibil doar de câte un grup de 4 jandarmi și 4 gardieni¹⁴.

Pregătirile, privind executarea plebiscitului, s-au aflat în atenția tuturor reprezentanților categoriilor sociale, care, în acest scop, s-au întrunit la 23 februarie 1938. Întrunirile respective au prilejuit, potrivit protocolului, trimiterea, de către primarii diverselor localități, a unor telegrame regelui Carol al II-lea, în care îl asigurau de devotamentul celor care participau la întâlnirea respectivă.

Dintre acestea redăm conținutul telegramei trimise regelui de către locotenent în rezervă, M. Damian, primarul comunei Poiana Mare, din județul Dolj: „Clerul, corpul didactic, corpul administrativ și polițienesc din comuna Poiana Mare, întruniți azi [23 februarie] pentru a pregăti programul plebiscitului din 24 Februarie, în plin entuziasm și conștiință de ceasul solemn al reînvierii poporului român prin noua Constituțiune, vă asigurăm de tot devotamentul și

¹¹ Idem, fond Liceul Elena Cuza, dosar nr. 1/1937-1938, f. 295.

¹² Idem, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 227/1938, f. 26-26v.

¹³ S.J.A.N., Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 26.

¹⁴ *Ibidem*.

hotărârea lor de a ști să fie buni români și la înălțimea chemării lor. Să trăiți”¹⁵. Telegrama asemănătoare au fost trimise de către toți primarii din localitățile oltene¹⁶. Simpla lor lecturare lasă impresia că regele Carol al II-lea și regimul său, nou instituit, beneficiau de o adeziune totală a celor care erau plătiți din bani publici.

Ziua „mult așteptată”, minuțios pregătită între 22 și 23 februarie, s-a desfășurat, în toate localitățile oltene, conform tiparului conceput de autorități, tipar specific sărbătorilor naționale. Acest lucru a reieșit din studierea a numeroase dări de seamă, referitoare la eveniment, întocmite de autoritățile locale¹⁷.

La sediile instituțiilor publice a fost arborat drapelul național, în timp ce sediile de votare erau împodobite cu ghirlande de verdeață (simbol al renașterii), având pe frontispiciu portretul regelui Carol al II-lea, în dimensiuni mari, înconjurat cu tricolorul național. Proprietarii magazinelor și-au împodobit localurile ca pentru o zi de sărbătoare națională, adăugând, la elementele regăsite la instituțiile publice, și pancarde inscripționate cu mențiunea: „Trăiască noua Constituție” și „Trăiască M. S. Regele”.

Dimineața, la ora 7, sunetul clopotelor bisericilor a reprezentat semnalul pentru începerea unei zi de sărbătoare și, în același timp, „invitația” adresată locuitorilor de a merge la primărie pentru a-și spune opțiunea asupra Constituției. Îmbrăcați în haine de sărbătoare, locuitorii s-au adunat la intersecția drumurilor, de unde au pornit spre sediile de votare. Ajunși la destinație, unde erau prezenți și preoții, profesorii, învățătorii, reprezentanții autorităților militare și civile, funcționarii publici etc., au participat la slujbele religioase oficiate de preoți, care s-au rugat pentru sănătatea regelui Carol al II-lea, pentru Dinastia română și pentru binele țării. În unele localități au fost oficiate și servicii divine pentru „dezlegarea de jurăminte”, pe care unii cetățeni le făcuseră, anterior, pentru diversele partide politice.

Preoții au ținut cuvântări, prin care au subliniat însemnătatea pentru români a plebiscitului și a noii legi fundamentale. Pe aceeași linie, primarii/notarii/învățătorii au ținut discursuri favorabile regelui Carol al II-lea, îndemnând populația să voteze noua Constituție, explicând părțile din lege pe care locuitorii, mai ales cei din mediul rural, nu le înțelegeau. Potrivit instrucțiunilor, după expunerea și comentarea proiectului constituțional, reprezentanții locali ai puterii centrale și cei ai intelectualilor au citit, poporului adunat, proclamația regelui către țară, discursul și răspunsul primului ministru,

¹⁵ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 227/1938, f. 30.

¹⁶ S.J.A.N., Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 31-41.

¹⁷ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosare nr.: 238/1938, f. 63-75v.; 227/1938, f. 55-57; S.J.A.N., Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 47-49v., 52-54v., 61-62.

patriarhul României, Miron Cristea. În cele mai multe localități, militarii, premilitarii și străjerii au intonat Imnul Regal și „Pe-al nostru steag e scris Unire”. După terminarea acestor operațiuni a început votarea, majoritatea celor prezenți pronunțându-se pentru Constituție.

Pe parcursul întregii zile, cântecele patriotice au fost completate cu cântece populare, dansuri tradiționale românești (hore, inclusiv Hora Unirii), precum și aclamațiile locuitorilor față de Conducătorul țării.

Toate discursurile autorităților sau ale reprezentanților intelectualilor ori ai clerului au reprezentat, în fapt, o propagandă intensivă pentru regele Carol al II-lea și pentru guvernul său, pentru noua Constituție și regimul nou instituit în noaptea de 10 spre 11 februarie 1938. Practic, s-a făcut o „campanie electorală” în favoarea unui singur candidat.

Dintre discursurile rostite de primari se remarcă cel al lui I. Deleanu, primarul comunei Segarcea – localitate de reședință a Domeniului Coroanei Regale Segarcea¹⁸: „Rar popoarele, în istoria lor, trec prin vremuri bune, cum a trecut poporul nostru în ultimii ani, ajutați și de darul Dumnezeirii, dar și de marii noștri conducători. În prea scurt timp, am făcut, mulțumită Dvs și a multora, cari nu mai sunt printre noi, ce și-au jertfit viața fără șovăire – am reușit, conduși de regele nostru Ferdinand, să înfrângem trufia dușmanilor și să facem România de azi, mare, puternică și frumoasă.

Mulțumită Noului Rege al Nostru, Carol II, azi ne este dat să de bucurăm de o nouă, dar cu adevărat zi istorică a întregului neam românesc.

Suntem chemați să votăm cu toții noua Constituție, «Legea Legilor» (subl. n.), Constituție făurită și lucrată cu multă muncă și prea multă pricepere, potrivită noilor timpuri – cea veche nemaipotrivindu-se din multe puncte de vedere timpurilor noastre – de către Marele Nostru Rege, cel mai mare cărturar, nu numai din întreaga Europă, dar chiar și de peste întreg pământul, ajutat fiind la această mare și la timp venită operă de către cei mai erudiți sfetnici ai M. S. Regelui, cari cu muncă fără preget și știința mare a Domniilor lor, ne-au făcut această minunată lege, atât pentru binele nostru, cât și pentru al urmașilor noștri.

Noi Segărcenii avem fericirea că ne aflăm pe Moșia Regală Segarcea, care ne-a făcut gratuit școli, primărie, reparațiuni la biserici, ajutoare cu lemnărie pentru cei săraci, lemne de foc și hrană în vremuri de lipsă¹⁹. De altfel aceasta le cunoașteți că s-au făcut în toate comunele pe care este așezat acest Domeniu Regal și la fel s-au înfăptuit asemenea mari lucrări pe toate Domeniile Regale

¹⁸ A se vedea, pentru o analiză detaliată a activităților economice de pe domeniul Coroanei Segarcea, Narcisa Mitu, *Evoluția Domeniului Coroanei Segarcea în perioada 1884-1947*, în „Arhivele Olteniei”, Serie nouă, nr. 24, 2010, Craiova, Editura Academiei Române, 2010, p. 171-196.

¹⁹ Aprecierea primarului comunei Segarcea, referitoare la binefacerile pe care Familia Regală a României le-a făcut, de-a lungul timpului, pentru locuitorii aflați pe Domeniile Regale, era întemeiată pe baze veridice (A se vedea, *Ibidem*).

din Țară”²⁰. Cuvântarea primarului Sergacea s-a încheiat cu îndemnul către locuitori de a vota noua Constituție.

Trebuie precizat faptul că, locuitorii de pe Domeniile Coroanei Regale s-au aflat, probabil, într-o postură mai favorabilă, din punct de vedere economic și social, decât restul populației, concluzie la care a ajuns și tânăra cercetătoare Narcisa Mitu în studiile sale: „Domeniile Coroanei, pe parcursul existenței lor (1884-1947), au creat condiții sociale deosebite pentru locuitorii satelor care le compuneau, condiții, care, poate, în alte zone erau inexistente”²¹.

Discursuri asemănătoare au fost ținute de toți reprezentanții teritoriali ai puterii, înainte de începerea, efectivă, a exprimării verbale a voturilor, cât și după terminarea votării. Regele Carol al II-lea era prezentat ca salvatorul țării, ca fiind „călăuzit de iubirea nesfârșită și [de] dorința binelui Țării”, iar noua Constituție, „înfățișată Poporului Său”, ca fiind menită „să așeze temelii mai solide și mai drepte Statului nostru”²².

Propaganda intensivă, pe care au făcut-o reprezentanții puterii în teritoriu, a fost în măsură să creeze, în rândul populației, o stare de spirit favorabilă regelui Carol al II-lea, cu atât mai mult cu cât, îndeosebi în mediul rural era înrădăcinată, la nivelul mentalului colectiv, o convingere străveche, potrivit căreia domnia/regia reprezintă instanța supremă, care face dreptate poporului în vremuri de restriște.

De asemenea, în perioada imediat anterioară loviturii de stat (10/11 februarie 1938), îndeosebi în timpul campaniei electorale din anul 1937, devenise evident faptul că, în rândul populației exista un grad ridicat de saturație față de jocurile politice tradiționale, de politicianismul și demagogia de care dăduseră dovadă partidele politice care se perindaseră, până atunci, la conducerea țării²³.

În acest context, poate fi explicat de ce o bună parte din populație l-a perceput pe regele Carol al II-lea ca pe „salvatorul” țării – „Eroul nostru, Rege

²⁰ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 238/1938, f. 64-64v.

²¹ Narcisa Mitu, *Modernizarea lumii rurale în timpul regelui Carol I: situația Domeniilor Coroanei Regale (1884-1914)*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 22/2008, Craiova, Editura Academiei Române, p. 135-146. A se vedea, pentru o analiză pertinentă și de substanță a evoluției Domeniilor Coroanei Regale din Oltenia, și: idem, *Organizarea și exploatarea Domeniului Sadova în perioada 1884-1919*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C.S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. X/2009, Craiova, Editura Aius, p. 309-336; idem, *Organizarea și administrarea Domeniilor Coroanei*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Istorie” anul XVI, nr. 1(19)/2011, Craiova, Editura Universitaria, 2011, p. 303-316.

²² S.J.A.N., Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 23.

²³ A se vedea, Diana-Mihaela Păunoiu, *Parliament elections on December 1937 in Oltenia County*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. XI/2010, Craiova, Editura Aius, p. 197-215.

Salvator” sau „Regele Țărânimii, cel care veghează zi și noapte pentru binele nostru”²⁴.

Acest fapt reiese clar și din documentele vremii, care consemnează entuziasmul populației față de Constituția regelui Carol al II-lea și regimul său, nou instituit, care întăresc afirmațiile de mai sus. Semnificativ, în acest sens, este următorul fragment din darea de seamă referitoare la modul cum a decurs ziua plebiscitului, întocmită de prefectul județului Olt:

„(...) În multe sate locuitorii au mers la votare cu lăutari și trompeți, iar după votare s-a jucat hora Unirii, în care s-a prins tot satul. Satele erau frumos împodobite cu marame și scoarțe naționale, iar proclamația și chipul M. S. Regelui erau placardate pe aproape toate casele. Mulți locuitori cereau de la autorități proclamația și fotografia M. S. Regelui, spre a le pune la Icoană.

În timpul votării s-au produs scene de entuziasm și devotament. Copilul Mitel Radu din comuna Radomirești, [fiind] întrebat de Pretor de ce s-a adunat atâta lume, a răspuns: «*Țara votează pe Vodă*» (*subl. n.*), iar locuitorul Ioan Nadolu din aceeași comună spunea cu glas tare: [«] Să mulțumim lui Dumnezeu că a venit ziua când să scăpăm de răul pe care pornisem; să dea Dumnezeu sănătate Regelui care a știut să-l oprească, să astupe gurile rele și să-l îndrumeze pe calea adevărată [»].

În comuna Beciu, bătrânii se întorceau cu fața spre Răsărit și, închinându-se, se rugau pentru sănătatea Regelui, care a scăpat de zăpăceala prea multelor votări care învrăjbiseră satele și pe locuitori, iar cei tineri nu mai aveau altă grijă decât să facă politică, de ajunsese să nu se mai înțeleagă frate cu frate, sau părinte cu copilul lor. Și sătencile își exprimau bucuria că de acum înainte, «bărbații or să mai vadă și de treb[ur]ile gospodăriei pe care până acum le lăsau în grija femeilor, ei ducându-se ori la votare, ori la cârciumă să pună țara la cale»²⁵.

Sugestivă pentru entuziasmul populației, izvorât dintr-o străveche mentalitate românească, este și reacția locuitorilor din comuna Segarcea, județul Dolj. Astfel, „bătrânii spuneau, veseli, că au venit iarăși timpurile dinainte de război, când nu se dușmănea lumea. «Să trăiască Vodă că știe El ce face» – ziceau unii – «Ne-a scăpat de vrajba ce era între noi că altfel ajungeam să ne omorâm unii pe alții», «Par’ că n-are cui semăna» – spuneau alții. «Bătrânu-Său (Carol I) ne-a scăpat de Turci, iar Tată-Său (Ferdinand I) ne-a lărgit țara. Și afară de asta, cât bine ne-a făcut nouă segărcenilor, cari trăim pe moșia Sa, ne-a făcut școli, biserică, primărie și câți nevoiași și nenorociți n-a ajutat. Apoi ne-a împroprietărit și a asigurat viitorul copiilor noștri». Apoi, bucuroși în urale nesfârșite strigau «Trăiască Regele Carol al II-lea al României»²⁶.

²⁴ S.J.A.N., Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 47v.

²⁵ *Ibidem*, 61v.

²⁶ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 238/1938, f. 63-63v.

Chiar și numai din conținutul celor două fragmente citate se desprinde cu ușurință ideea că populația i-a acordat credit regelui, tocmai datorită faptului că Dinastia Română era identificată cu toate evenimentele importante din viața țării, cu atât mai mult având încredere în reformele carliste, cu cât regele Carol al II-lea era primul monarh născut și crescut pe pământ românesc.

Așadar, exceptând „măsurile de siguranță”, luate de autorități, entuziasmul fabricat, teama de repercusiuni și oportunismul, o bună parte din populație, mai ales cea din mediul rural, a votat pentru „Constituția Regele Carol al II-lea” cu speranța unei vieți mai bune²⁷, identificând în rege pe „salvatorul lor”.

În ziua de 24 februarie, o bună parte din populație îl percepea pe rege ca „salvatorul poporului, singurul de la care le putea veni mântuirea”²⁸. Majoritatea populației era dominată de o anumită stare de spirit, de respectul față de Dinastia românească, de numele căreia erau legate atâtea fapte pozitive. Starea de euforie, la producerea căreia au contribuit, în mare măsură, și autoritățile locale (împodobirea localităților cu drapele, ghirlande de flori, portrete, de mari dimensiuni, cu regele și lozinci favorabile regelui și Constituției, sunarea clopotelor la biserici ca în zi de sărbătoare, discursuri etc.), provenea, însă, și dintr-o mentalitate tradițională, potrivit căreia Regele (domnitorul) „împarte”, întotdeauna, dreptatea și este cel dintâi care vrea binele și care poartă de grijă poporului.

La fel se întâmplase și în 1930, când revenirea lui Carol în țară a fost primită, de o mare parte din populația României, cu mare încredere și multă speranță: „Mentalul colectiv al societății, suprasaturat de minciuna și corupția politicianilor, îl privea pe Carol ca purtător al speranțelor lor, singurul capabil să înfăptuiască imperativele timpului, să ofere țării ordinea și liniștea (...)”²⁹.

Din această mentalitate s-a născut, în anul 1938, și o anumită psihologie de respingere și de marginalizare a celor care au îndrăznit să voteze împotriva Constituției, aceștia fiind percepuți ca oamenii care erau împotriva Dinastiei, ori, în mentalul colectiv, Dinastia era de neatins, „fără pată”.

De exemplu, în județul Olt „populația s-a interesat de numele puținilor cetățeni (5 în tot județul) care au votat contra Constituției și și-a manifestat indignarea făcând gol în jurul lor și mergând până acolo că a rupt și legăturile de prietenie și de rudenie ce le avea cu ei”³⁰. Mai grav este, însă, faptul că cei care

²⁷ Situații similare cu cea din Oltenia, referitoare la entuziamul spontan al unei părți din populație, au existat și în alte provincii ale țării. A se vedea, Cristian Sandache, *Europa dictaturilor și originile războiului româno-sovietic*, București, Editura Militară, 2007, p. 155-157.

²⁸ S.J.A.N., fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 328/1938, f. 74.

²⁹ Nicolae Cristea, *Contribuții privind imaginea lui Carol al II-lea ca rege al României*, în „Studii și articole de istorie”, LXV, București, Editura Fundației Culturale „D. Bolintineanu”, 2000, p. 128.

³⁰ S.J.A.N., Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 3/1938, f. 61v.

au votat negativ s-au expus repercusiunilor autorităților, mai devreme sau mai târziu această atitudine fiindu-le imputată și folosită împotriva lor (social, profesional sau sub altă formă).

Chiar și nerespectarea ordinelor reprezentațiilor puterii, referitoare la ziua plebiscitului, a implicat repercusiuni asupra celor care au îndrăznit să le eludeze. De exemplu, peste 85 de negustori, din județul Dolj, nu au arborat drapelul național în ziua de 24 februarie. Pentru neexecutarea ordinului dat anterior în acest sens, prefectul județului Dolj, colonelul Romulus Dimitriu, aprecia că: „Faptul constituie, pe lângă o încălcare de ordonanță, cazuri care vor fi judecate și sancționate de Tribunalul Militar, denotă, însă, o mentalitate atât de dubioasă și în orice caz atât de inferioară, încât mă văd nevoit a-i denunța opiniei publice pe toți aceștia”³¹.

Dincolo de dimensiunea festivă și propagandistică, rolul plebiscitului din 24 februarie a fost acela de a crea un cadru de legitimitate noului regim, întrucât Constituția – baza sa juridică – reprezenta un abuz, anticipat de actele anticonstituționale care l-au precedat: „Ea era o constituție concedată, istoric anacronică, deoarece constituțiile concordate preced de obicei constituțiile democratice, iar nu invers. Ea însemna ruperea pactului fundamental existent între națiune și monarhie, pact pe care îl enunțase Carol I în prima sa proclamație după depunerea jurământului pe Constituția din 1 iunie 1866, revizuită la 29 martie 1923”³².

De asemenea, rezultatul plebiscitului, în contextul instituirii stării de asediu și a cenzurii, precum și al modului nedemocratic în care a fost organizat (vot deschis, verbal, cu listă separată pentru cei care se opuneau Constituției), nu putea să fie decât unul viciat, nearătând în mod real voința populară. Făcând abstracție de aceste realități, reprezentanții puterii în teritoriu propagau ideea potrivit căreia: „În ziua de 24 februarie a.c., țara s-a rostit într-o desăvârșită libertate asupra noii Constituții”³³.

În semn de omagiu și recunoștință pentru regele Carol al II-lea, și în scopul „de a eterniza ziua de 24 Februarie 1938”, inginerii din cadrul Inspectoratului Silvic Focșani i-au propus ministrului de interne o soluție, am putea spune, ingenioasă. Astfel, în fiecare sat trebuia să se planteze „câte un colțisor de pădure, care să amintească generațiilor viitoare această zi când s-a dat o nouă constituție poporului român”³⁴. Fiecare dintre aceste păduri, intitulate „24 Februarie 1938”, simbolizau „ziua de trezire națională, de o nouă viață morală și

³¹ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 227/1938, f. 59; idem, fond Liceul Elena Cuza, dosar nr. 1/1937-1938, f. 323.

³² Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1851-1991)*, București, Humanitas, 1992, p. 72-73.

³³ S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 238/1938, f. 53.

³⁴ *Ibidem*, f. 83.

de noi drumuri de dezvoltare și propășire a României”³⁵. Propunerea acestora era trimisă ca exemplu autorităților teritoriale din întreaga țară.

Desfășurat sub stare de asediu și cenzură, dar într-o atmosferă de sărbătoare națională („fabricată”, dar existând și un anumit grad de spontaneitate populară), plebiscitul din ziua de 24 februarie 1938 a avut ca rezultat un număr covârșitor de voturi favorabile noii Constituții, doar 0,13% votând împotriva. La 27 februarie, noua lege fundamentală a statului român a fost promulgată de către regele Carol al II-lea, într-un cadru solemn, la Palatul Regal, în prezența membrilor guvernului³⁶.

Plebiscitul din 24 februarie 1938 poate fi considerat, între altele, ca simbolizând „debutul festiv” al regimului carlist. Ziua de 27 februarie a devenit sărbătoare națională, în fiecare an al regimului carlist celebrându-se Constituția „Regele Carol al II-lea”.

Anexa nr. 1

Programul pe care, tineretul din Municipiul Craiova, înregimentat în Straja Țării, trebuia să îl respecte în ziua de 24 februarie 1938.

PROGRAMUL PENTRU TINERET

- Ora 10 Adunarea la primărie toate școlile cu drapel pavilion, Directorii, directoarele, întreg corpul didactic.
În fața străjerii, străjerele cu bască albă, insignă.
Apoi elevii, elevele.
Cu direcția spre Stadion.
Ruta Primărie – Colegiul Carol – Str. Unirii – Stadion.
LA STADION
a) Așezarea în carou în fața Pavilionului comandă D-I Constantinescu.
Raportul dat de D-I Comandant de Legiune, D-I Prof. C. Brădățeanu.
Trecerea în revistă: Directorii, profesorii la dreapta unităților.
- Ora 10, 30 b) CEREMONIALUL
Imnul Regal / toată lumea și muzicile [fanfarele]
Tatăl Nostru
Deviza [străjerilor]

³⁵ *Ibidem*, f. 82.

³⁶ *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, coordonator: Ioan Scurtu, secretar: Petre Otu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 392.

Te-Deum
Cuvântul D-lui Prefect Colonel Dumitriu
Trei Culori
Onorul comandat de d-l C. Brădăţeanu
Defilarea cu direcţia spre şcoli
Seara la ora 8 retragerea cu torţe.

S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura Judeţului Dolj, Serviciul
Administrativ, dosar nr. 227/1938, f. 27.

Anexa nr. 2

Instrucţiunile prefectului Dolj, referitoare la desfăşurarea plebiscitului în ziua de 24 februarie 1938, adresate primarului municipiului Craiova şi chestorului poliţiei municipiului Craiova, la data de 22 februarie 1938.

PREFECTURA JUDEŢULUI DOLJ

Serviciul Administrativ

No .../ 1938 Februarie 22

D-lui Primar [al] Municip[iului] Craiova
Chestor al Poliţiei Municip. Craiova

Binevoiţi vă rog ca pentru ziua de 24 Februarie să luaţi următoarele măsuri:

- Toate magazinele vor fi închise.
- Piaţa şi halele vor înceta să funcţioneze şi vor fi complet evacuate la ora 8.
- Toate cârciumile şi bodegile vor fi închise până la ora 17.
- Clopotele bisericilor vor suna de la ora 8 – 8:30 cu mică întrerupere.
- Nu se lucrează în ateliere sau uzine.

Cu alte cuvinte ziua de Joi, 24/II/ se decretează ca zi naţională (subl. n.).

- Toate clădirile publice şi particulare vor arbora drapelul naţional.

Oraşul va fi pavoazat în mare sărbătoare şi în seara zilei vor fi iluminate în mod special clădirile publice.

- În vitrina magazinelor va fi expus portretul Majestăţii Sale Regelui chenarat cu drapelul naţional.

- Muzica Chesturii va fi prezinte în faţa Prefecturii de judeţ cu începere de la ora 8 dimineaţa pentru a lua parte iniţial la manifestaţia funcţionarilor spre a cânta până la ora 10.

– Seara se va organiza o retragere cu torțe de către Chestura Craiova în înțelegere cu Primăria și Inspectoratul Premilitar Craiova.

Retragerea va pleca de la Primăria Orașului parcurgând ruta Gradina Mihai Bravu – Strada Madona – Catedrala Sf. Dumitru – Liceul Frații Buzești – Str. Unirii – Prefectura Județului, unde muzica Chesturii se va ocupa cântând până la ora 23.

Plecarea de la Primărie la ora 21.

PREFECT

Colonel /ss/ Romulus Dimitriu

S.J.A.N., Dolj, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul
Administrativ, dosar nr. 227/1938, f. 26-26v.

FESTIVE AND PROPAGANDISTIC DIMENSION OF THE PLEBISCITE FROM FEBRUARY 24, 1938. CASE STUDY: OLTENIA

(Abstract)

The article has an analyze of “festive debut” of King Carol II’s monarchic authority regime, focused on historical region of Oltenia. The analysis of archive documents, used to accomplish our goal, prove the fact that the plebiscite from February 24, 1938, was organized and deployed in a similar way to national holidays, and the fact that the days dedicated to preparation and deployment of the event (February 22-23) have been dedicated by the power’s representatives to an intense propaganda, exclusive, in favor of King Carol II, his government, led by Miron Cristea and to the new appointed regime. Also, reveals the fact that, beyond the fabricated enthusiasm, caused by the fear of repercussions or opportunism, a big part of the population showed a real enthusiasm, powered by the hope of a better life, by the trust in the measures taken, over the time, for the country by the Romanian Dynasty.

Keywords: plebiscite, Constitution, holiday, King Carol II, propaganda.

EVOLUTIA POTENTIALULUI MILITAR AL ROMANIEI INTRE 1934-1939 IN CONTEXTUL EUROPEAN AL VREMII

MIHAELA BĂRBIERU*

Începând cu anul 1934, politica externă românească va capăta dinamism, fiind sprijinite toate acțiunile întreprinse pentru edificarea securității colective – acțiunile diplomației românești, desfășurate în cadrul Societății Națiunilor, dar și la nivel regional. Pentru consolidarea independenței și suveranității naționale, au fost întărite și extinse relațiile cu Anglia și Franța, cu partenerii Micii Înțelegeri și cu cei ai Înțelegerii Balcanice, dar și cu Polonia și URSS, cu respectarea principiilor Societății Națiunilor¹.

În centrul Europei, ca urmare a înrăutățirii contradicțiilor, în special a reînarmării și a presiunilor Germaniei în realizarea Anschluss-ului, a apropierei Italiei și Ungariei, s-au luat măsuri politice și militare urgente, forurile antirevizioniste încercând să contracareze tendințele revizioniste declarate. Astfel, la conferința de la București a șefilor statelor majore ale armatelor țărilor partenere din Mica Înțelegere, s-a luat în discuție elaborarea unui proiect menit să răspundă unui război generalizat. Propunerea a venit din partea României, iar URSS apărea neutră, astfel încât, în eventualitatea unui conflict între țările care îmbrățișau cele două curente (revizionist și antirevizionist), forța sa militară avea să fie reconsiderată. La această conferință s-a avansat ideea că, atât accentuarea acțiunilor revizioniste, dar și înfăptuirea Anschluss-ului constituiau cauze suficiente pentru declanșarea unui conflict european. Propunerea delegației noastre s-a concretizat printr-un act adițional, în care se stipula că, în cazul declanșării unui conflict generalizat, cele trei armate – română, iugoslavă și cehoslovacă – să intervină imediat². În același timp, s-a trecut la pregătirea mijloacelor materiale necesare într-o astfel de situație. Marele Stat Major român a întocmit, la 24 aprilie 1934, „Studiul echipării frontului de vest în vederea mobilizării preventive”, iar a doua zi „Planul de afluire spre frontiera de vest a corpurilor 6 și 7 armată, a Corpului vânătorilor de munte și a diviziilor 2 și 3 cavalerie”, acestea fiind un complex de măsuri și acțiuni militare, ce formau „Ipoteza X”³.

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: miha_barbieru@yahoo.com

¹ Vezi Ioan Talpeș, *Coordonate ale politicii militare românești (1935-1939)*, în „Probleme de politică externă a României 1918-1940. Culegere de studii”, vol. III, București, Editura Militară, 1988, p. 114.

² Arhivele Militare Române (în continuare se va cita AMR), fond 948/RSS3, dos. 1351, f. 269-277.

³ *Idem*, fond 332, dos. 30, f. 240-256.

Într-un raport din 24 iunie 1934, adresat de către Marele Stat Major primului ministru, erau menționate nevoia de dotare a armatei române și lipsurile „enorm de mari și, având în vedere situația politică actuală, ordinea de urgență a tuturor realizărilor de urmărit este: *urgența I-a* – frontul de vest (Ungaria); *urgența II-a* – frontul de est (Rusia), *urgența III-a* – frontul de sud (Bulgaria). Pentru anul acesta și pentru frontul de vest, în scopul unei cât mai bune utilizări a mijloacelor, vom distinge: etapa 1-a, de a realiza acoperirea, etapa 2-a – rezerva acoperirii; etapa 3-a – grosul forțelor”⁴.

La 25 iulie 1934 (în ziua asasinării cancelarului Austriei, Engelbert Dollfuss), Carol al II-lea a aprobat „Directiva nr. 1”, document ce stabilea măsurile care ar fi fost luate de statul român în momentul declanșării acțiunilor militare pe frontul de vest⁵.

Marele Stat Major român a ordonat, la 30 iulie 1934, „accelerarea trimiterii ordinelor de chemare pentru – Ipoteza X – astfel încât, în cel mai scurt timp, o aplicare a acestei ipoteze să fie posibilă”⁶. Prin acest ordin se urmărea ca armata română să fie gata de intervenție, dacă evenimentele internaționale ar fi cerut-o.

La sfârșitul anului 1934, România a dat startul unor serii de acțiuni ce vizau coordonarea militară a armatelor celor trei țări componente ale Micii Înțelegeri, în cazul în care ar fi avut loc un conflict. Conferința șefilor de state majore ale armatelor Antantei, desfășurată între 13-22 noiembrie 1934, la Praga, a constituit un moment important, care se înscria în linia acestei politici⁷. Au fost semnate mai multe documente, însă se evidențiază două: „Proiectul de operații al Micii Antante contra Ungariei”, dar mai ales „Proiectul nr. 6 – conflict general”. Ca și caracteristică a celor două acte, se desprinde faptul că România putea acționa în favoarea aliaților săi cu toate forțele de care dispunea. În „Proiectul de operații al Micii Antante contra Ungariei” erau incluse obligațiile militare ale aliaților în cazul atacării sau amenințării succesive sau simultane a Cehoslovaciei de Germania, Austria și Ungaria – România și Iugoslavia fără să fie atacate și nici imediat amenințate de nicio putere⁸, iar în „Proiectul nr. 6 – conflict general”, obligațiile militare erau aplicabile în cazul în care Cehoslovacia era simultan, succesiv sau imediat amenințată de Germania, Austria și Ungaria – Iugoslavia atacată sau imediat amenințată de Italia și Albania – România „nu este nici atacată nici imediat amenințată de nicio putere”⁹. României i se dădea, astfel, un rol foarte important, și anume, acela „de

⁴ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita SANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri – Miscelanea, dos. 24/1934, f. 1-2.

⁵ Ioan Talpeș, *op. cit.*, p. 118.

⁶ AMR, fond 332, dos. 30, f. 92-100.

⁷ Idem, fond 948, dos. 423, f. 149-195.

⁸ *Ibidem*, dos. 1351, f. 326-333.

⁹ *Ibidem*, f. 317-325.

placă turnantă a întregului complex de acțiuni militare angajate de aliați”¹⁰. Un document, elaborat de către Secția Operații a Marelui Stat Major, arăta că la baza acestor măsuri stăteau „o serie de chestiuni, care în ultimul timp au devenit foarte acute”¹¹. Între problemele care vizau direct România se găseau: „Anschluss-ul, revizuirea frontierelor din Europa centrală; constituirea blocului italo-austro-ungar; înarmările Ungariei; restaurarea habsburgilor”¹². În ceea ce privește proiectele aprobate la Praga, acestea vizau „dezarmarea Ungariei pentru: a impune respectarea tratatelor de pace; a câștiga repede libertatea de acțiune, care poate deveni necesară în cazul când conflictul general de interese s-ar transforma într-un conflict armat”¹³.

Deciziile militare, adoptate de Marele Stat Major, au fost în concordanță cu realitatea politico-strategică a Europei în perioada respectivă, dar și cu poziția României în conjunctura momentului. „Notele de serviciu”, nr. 191-199, din 3 decembrie 1934, ordonau prezentarea situației în ceea ce privește frontul vestic „aprovizionări în muniție, materiale de geniu și transmisiuni, subzistențe, materiale sanitare, veterinare și de apărare contra gazelor (secția 1-a), legături telefonice, telegrafice și radio (secția 3-a), terenuri de aterizare (secția 3-6)”¹⁴. Secția 4 avea obligativitatea să prezinte „situația depozitelor de combustibil și materiale pe teatrul de operațiuni de vest în eventualitatea unor operațiuni pe acest front”. Toate măsurile stabilite trebuiau să garanteze îmbunătățirea cât mai rapidă a dislocării trupelor, magaziiilor și depozitelor de muniție pe frontul de vest¹⁵.

Atât la sfârșitul anului 1934, cât și la începutul anului 1935, pe latura vestică a teritoriului, țara noastră își consolida puterea militară, care trebuia să fie gata de acțiune în orice moment ar fi fost nevoie.

La 7 ianuarie 1935, se semnează la Roma un acord între Pierre Laval și Benito Mussolini, acord care, semnat din rațiuni diferite, reprezenta detașarea a 18 divizii franceze spre frontiera cu Germania, Italia beneficiind de anumite avantaje într-o zonă care nu interesa Franța. Barthou a văzut prin acest acord o Italie menținută între statele care se opuneau expansiunii naziste. Germania, reînarmarea acesteia, a reprezentat o problemă foarte importantă pentru toate diplomațiile europene. Prevederile militare ale Tratatelor de Pace de la Versailles, din 1919-1920, au fost încălcate *de facto*, nefiind sancționate. Discuțiile diplomatice, aflate în atenția opiniei publice europene și mondiale, s-au cantonat în jurul celor două curente: cel revizionist și cel al securității colective. La 9 martie 1935, „duelul” dintre Paris și Berlin a fost evidențiat prin constituirea aviației militare germane, continuând la 16 martie cu prelungirea

¹⁰ Ioan Talpeș, *op. cit.*, p. 119.

¹¹ AMR, fond 948/RSS3, dos. 1414, f. 3.

¹² *Ibidem*.

¹³ Idem, fond 332, dos. 30, f. 48, 55.

¹⁴ *Ibidem*, f. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 47.

serviciului militar la 2 ani în Franța, iar în aceeași zi, Hitler a declarat introducerea serviciului militar obligatoriu, hotărâre în urma căreia al III-lea Reich organiza 12 corpuri de armată și 36 de divizii¹⁶.

Acțiunile Germaniei hitleriste și încălcarea prevederilor militare de la Versailles îngrijorau întreaga comunitate internațională, iar neliniștea și preocuparea, putem spune că erau stări care defineau toate cancelariile statelor amenințate de cel de-al III-lea Reich. La 11-14 aprilie 1935, are loc conferința de la Stresa, conferință la care Anglia, Franța și Italia adoptă o politică comună față de Germania reînarmată, însă rezultatele au surprins prin faptul că, măsurile luate nu au fost eficiente. Concesiile adâncindu-se, Mussolini își face cunoscut punctul de vedere în ceea ce privește statele Micii Înțelegeri, sfătuindu-le să aibă în vedere și posibilitatea revizuirii clauzelor militare ale tratatelor cu Ungaria, Austria și Bulgaria, punct de vedere care, din păcate, a fost împărtășit și de către Franța și Anglia¹⁷.

În primăvara anului 1935 (5 aprilie), Comitetul superior militar al Franței, având la bază expunerea lui Laval cu privire la reînarmarea Germaniei, a luat în calcul varianta de a se opune chiar prin forță oricăror violări viitoare ale prevederilor tratatelor de pace. Această abordare nouă era îndreptată atât împotriva celui de-al III-lea Reich, cât și împotriva oricăror state care aveau să încalce prevederile militare. Deși Franța și aliații dispuneau de o forță militară superioară, mareșalul Henri Philippe Pétain credea că țara sa „nu poate preconiza inițial, decât o acțiune defensivă, ora ofensivei venind mai târziu”¹⁸. Între generalul francez Gamelin și șefii marilor state majore ale țărilor din Mica Înțelegeri a avut loc o întrevedere, în care s-a luat în discuție varianta intervenției militare franceze în Europa centrală, discuție în care aceștia din urmă și-au manifestat interesul vădit pentru o astfel de alternativă.

Semnarea celor două tratate, în mai 1935, cel franco-sovietic la 2 mai și cehoslovaco-sovietic la 16 mai, au reprezentat momente importante pentru toți cei care sprijineau politica de securitate colectivă. La 2 mai au fost propuse de către sovietici două alternative de intervenție militară, în cazul unei agresiuni hitleriste asupra Franței.

În noua conjunctură europeană, Germania, prin vocea lui Hitler, considera, la 21 mai 1935, că pactul franco-sovietic afecta „Pactul de la Locarno și era incompatibil cu Pactul Societății Națiunilor”, iar în noile condiții era necesară „revizuirea Locarnou-lui”¹⁹. În iunie 1936, Anglia a semnat acordul naval anglo-german, guvernul francez criticând decizia Londrei. Winston Churchill era de părere că, acordul naval i-a oferit lui Hitler un mare privilegiu diplomatic și o mare lovitură la adresa Societății Națiunilor. Semnarea acestui

¹⁶ Ioan Talpeș, *op. cit.*, p. 122.

¹⁷ Vezi Eliza Campus, *Mica Înțelegeri*, București, Editura Științifică, 1968, p. 207-209.

¹⁸ Pierre le Goyet, *La mystère Gamelin*, Paris, Presse de la Cité, 1976, p. 104.

¹⁹ Benoist-Mechin, *Histoire de l'armée allemande*, III, Paris, Editions Albin Michel, 1965, p. 276-277.

acord a avut drept motivație, din partea Londrei, liniștirea Berlinului, ca urmare a creșterii tensiunilor cu Italia, care își manifesta tendințele tot mai evidente de intervenție asupra Etiopiei. Oricare ar fi fost motivele, urmările sale au reprezentat o grea lovitură, dată tuturor statelor europene, dar în special celor mici.

În contextul european al vremii, politica externă românească a fost strâns legată și a evoluat în concordanță atât cu tendințele relațiilor internaționale, dar și cu tendințele militare. Forurile politice și militare de la București au protestat față de încălcarea prevederilor militare ale tratatelor de la Versailles și au conferit o atenție mărită înzestrării și pregătirii militare, luându-se în calcul și ipoteza acțiunii comune, în eventualitatea unei conflagrații europene. Situația europeană a anilor 1932-1934 a determinat guvernul țării noastre să ia măsuri de îmbunătățire a factorului militar, mai ales pentru înzestrarea părții vestice a frontierei, astfel încât necesitățile s-au ridicat, la 16 noiembrie 1934, la suma de 4.404.882.191 de lei. Schimbările ce se prefigurau în Europa au determinat Consiliul Superior al Apărării Țării să aprobe, la 27 aprilie 1935, un plan de 10 ani, care necesita o sumă ce se ridica la 28.971.957.907 lei²⁰. Primul ministru al României justifica măsurile de dotare a armatei, spunând: „Alianțele constituiesc o pavază serioasă, dar sunt momente când nu vom putea conta decât pe forțele proprii și – ca om de răspundere – am obligațiunea să ne organizăm ca să putem face față și în acest caz”²¹.

Pentru a face o informare asupra schimbărilor survenite în sistemul defensiv, între 2 și 10 iulie 1935, Marele Stat Major a organizat o convocare a inspectorilor generali. La ședința din 3 iulie, șeful Secției 3 Operații a Marelui Stat Major a făcut o prezentare generală a deciziilor militare și a factorilor care le-au determinat: „Situația politico-militară a țării noastre, la data întocmirii planului de campanie pe anul 1935, nu a permis să ducem pe frontul de vest – în ipoteza maximum de mijloace – mai mult de 11 divizii de infanterie și de două divizii de cavalerie. Cum însă după 8 luni de la data întocmirii planului de campanie – adică în luna mai 1935 – situația politică s-a schimbat cu totul, în sensul că s-a produs o destindere spre Rusia, putem să ne îndreptăm toată atenția spre inamicul de la vest. Secția a 3-a a studiat mărirea cuantumului de forțe spre frontul de vest cu încă 7 divizii”²².

Peste numai o zi, la 4 iunie 1935, s-a hotărât ca redistribuirea unităților de aviație și a forțelor de apărare antiaeriană să se facă chiar de pe timpul păcii, fiind distribuite astfel: „*aviația de observație* – 1 escadrilă pe frontul de est, 6 escadrile pe frontul de vest, 2 escadrile pe frontul de sud, 3 escadrile la dispoziția Marelui Cartier General; *aviația de vânătoare* – 3 escadrile pe frontul

²⁰ SANIC, fond Casa Regală, Carol al II-lea, dos. 39/1939, f. 1-10; fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 24/1934, f. 1-5.

²¹ AMR, fond 948/Secretariatul Consiliului Superior al Apărării Țării (în continuare se va cita SCSAT), dos. 7/1935, f. 22.

²² *Ibidem*, fond 948, dos. 416, f. 490.

de vest, 3 escadrile la dispoziția Marelui Cartier General; *aviația de bombardament* – toată la dispoziția Marelui Cartier General; *aviația de legătură* – 2 escadrile pe frontul de vest, 1 escadrilă la dispoziția Marelui Cartier General; *aviația de recunoaștere îndepărtată* – 1 escadrilă la dispoziția Marelui Cartier General; *aerostație* – 5 companii aerostație pe frontul de vest, 3 companii la dispoziția Marelui Cartier General; *artileria antiaeriană* – 6 batalioane pe frontul de vest, 2 pe frontul de est, o baterie pe frontul de sud și două baterii la dispoziția Marelui Cartier General”²³.

Trecându-se la consolidarea părții vestice a sistemului defensiv național, Secția 3 Operații a Marelui Stat Major propunea Secției 1, la 5 noiembrie 1935, în nota nr. 954, mobilizarea și organizarea forțelor destinate acestui teatru militar. Propunerea a fost aprobată, iar frontul de vest a fost întărit cu un prim eșalon de 4.890 de oameni, de la diviziile 12 și 15 infanterie de pe frontul de est²⁴.

Sfârșitul anului 1935 găsește țara noastră preocupată din ce în ce mai mult de înzestrarea și pregătirea sa militară. Evenimentele din Europa au determinat România să analizeze foarte serios situația militară a țării.

Un referat al Marelui Stat Major roman, din luna septembrie a anului 1935, arăta că: „Situația politică actuală a Europei este rezultata unor evenimente care s-au desfășurat între anii 1930-1935”²⁵. Reînarmarea Germaniei, dar și manifestările politicii poloneze din ultimii doi ani, necesitau o serie de examinări și aprecieri ale situației militare a țării noastre, dar și a elementelor de ajutor extern. În același referat se arată că, „doi din vecinii noștri, Ungaria și Bulgaria, ne rămân totdeauna inamici declarați”, iar „problemul strategic” care se punea comandamentului nostru pe fronturile de vest și sud era „încadrat în alianțe, care ne asigură un sprijin eficace”.

Relațiile româno-sovietice, noua direcție a politicii externe poloneze, îndreptată spre Germania și Ungaria, și înrăutățirea relațiilor cu Cehoslovacia determinau Marele Stat Major să creadă că: „Problemul strategic pus comandamentului român pe teatrul de operații nu mai îmbracă o formă unică, ca pe teatrele de operații de vest sau sud, ci 3 forme corespunzătoare celor 3 situații diferite: 1) Rusia și Polonia rămân neutre; 2) Rusia ne este inamică, aliată cu Germania și Ungaria, Polonia rămânând de partea noastră; 3) Rusia rămâne neutră sau aliată cu noi, iar Polonia ni se declară adversă, trecând de partea coaliției condusă de Germania”²⁶.

Analizând situația și concluzionând, ne dăm seama că responsabilitățile politicii militare din România aveau o sarcină deloc ușoară. Pentru a se putea interveni în cazul unui conflict cu puterile revizioniste, armata trebuia să-și

²³ *Ibidem*, p. 494-495.

²⁴ *Ibidem*, f. 155.

²⁵ AMR, fond 948, dos. 434, f. 65.

²⁶ *Ibidem*, f. 70.

mărească resursele de înzestrare și pregătire. Având în vedere realitățile politicii internaționale (pericolul rus se considera îndepărtat), se recomanda o repartitie de forțe pentru frontul de vest, și anume, 16 divizii de infanterie și 2 divizii de cavalerie, iar pentru cel de est 9 divizii de infanterie „numai în cazul cel mai greu, adică de existență a două fronturi”²⁷.

În această perioadă viața politică, și nu numai, era într-o continuă efervescență și mișcare.

România, membră a Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, și-a direcționat acțiunile politice internaționale în linie cu cele ale Franței, însă desfășurarea evenimentelor ulterioare a scos la iveală numeroase divergențe între cele două. La Stresa, Franța a adoptat o atitudine conciliatoare față de Italia, pe care dorea să o păstreze în blocul antifascist, limitând aplicarea politicii de securitate colectivă. Drept urmare, România își va îndrepta atenția spre linia politică a Marii Britanii, care dorea blocarea expansiunii italiene în Africa, astfel încât a considerat că anumite mijloace de ripostă erau posibile prin chiar prevederile Pactului Societății Națiunilor²⁸.

Orientarea britanică spre politica de securitate a Societății Națiunilor a avut, încă de la început, un mare susținător în Nicolae Titulescu, care, la 3 iulie 1935, în discuțiile purtate cu Samuel Hoare de la Foreign Office, declara că „nu există probleme în ceea ce privește țările Micii Antante. Ele sunt împotriva Italiei și vor prefera ca Italia să părăsească Societatea Națiunilor mai curând decât Societatea Națiunilor să continue să funcționeze cu un stat care a violat principalele clauze ale Pactului”²⁹. Țările membre ale Micii Înțelegeri au primit cu bucurie măsurile prin care Anglia lăsa să se înțeleagă că este dispusă să-și pună mijloacele sale militare la dispoziția politicii de securitate colectivă. Una dintre aceste măsuri a fost concentrarea flotei sale în Gibraltar și Alexandria. Dorința Londrei, de a salva Mica Înțelegere, reiese și din discursul ținut de către Samuel Hoare la 11 septembrie, la Geneva. „Titulescu, Beneș și Jevtić s-au arătat foarte mulțumiți de afirmația conform căreia micile națiuni au dreptul la existență, independență și la protecția care le poate fi acordată în mod colectiv pentru conservarea ființei lor naționale”³⁰. La câteva zile după acest discurs,

²⁷ *Ibidem*, f. 400-401.

²⁸ La cea de-a IX-a sesiune a Consiliului permanent al Micii Înțelegeri, desfășurată la Belgrad, la 30 august 1935, reprezentanții celor trei state au hotărât: „I. În prezent să rămână complet neutri și rezervați; II. Dacă problema se va pune în fața Societății Națiunilor, să se declare pentru menținerea păcii și să considere instituția Societății Națiunilor ca singurul instrument al acestei politici de pace; III. Dacă e cazul, să-și exprime fidelitatea față de Pactul Societății Națiunilor; IV. În măsura în care Anglia și Franța vor avea o atitudine comună în conflictul italian-etioopian, să se situeze de partea lor. În caz de dezacord între aceste două puteri, să se consulte dinainte asupra măsurilor de urmat” (Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 673).

²⁹ Apud Carmi Ozer, *La Grande Bretagne et la Petit Entente*, Geneve, Librairie Droz, 1972, p. 269.

³⁰ Genevieve Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, București, Editura Politică,

Nicolae Titulescu îi informa pe diplomații britanici că statele Micii Înțelegeri „erau gata să urmeze linia Marii Britanii, chiar cu riscul că aceasta ar implica o ruptură a alianței tradiționale cu Franța”³¹. La 3 octombrie 1935, declanșarea conflictelor dintre Italia și Etiopia au dus la precipitarea evenimentelor.

La 7 martie 1936, Germania nazistă a denunțat Tratatul de la Locarno, ocupând zona demilitarizată renană. Față de politica germană de încălcare a tratatelor, Mica Înțelegere a avut o atitudine de condamnare și a sprijinit riposta categorică. Deși Mica Înțelegere și URSS și-au oferit sprijinul Franței, aceasta l-a așteptat pe cel al Marii Britanii care, însă, nu a venit. Istoricul francez M. Baumont caracteriza 7 martie 1936 ca fiind, pentru francezi, data începerii celui de-al Doilea Război Mondial, iar Paul Raynaud aprecia atitudinea adoptată de Franța ca fiind „cel mai criminal act din istoria sa”³².

În aceste condiții, avem de-a face cu o Anglie ostilă unei reacții în forță în sprijinul tratatelor și cu o Franță incapabilă să întreprindă vreo acțiune fără sprijinul britanic.

România, care a avut o poziție de sprijinire a acțiunilor eficiente împotriva celui de-al III-lea Reich, pe plan intern, a adoptat, din punct de vedere militar, o serie de măsuri urgente ce vizau acoperirea frontierei de vest a țării. Ședința Consiliului Suprem al Apărării Țării, desfășurată la 9 martie 1936, la București, a decis urgentarea acțiunilor ce vizau dispunerea în stare de luptă a marilor unități, în ipoteza în care ar fi izbucnit un conflict armat³³. Deși măsurile au fost luate în principal pentru frontul de vest, nu s-a uitat nici frontul de est. Marele Stat Major român a inclus hotărârile Consiliului Suprem de Apărare a Țării într-un complex de măsuri, care aveau ca scop îmbunătățirea planului de mobilizare a armatei, pentru a putea face față angajamentelor cu aliații³⁴. Studiul, „Strategia Micii Înțelegeri în cadrul unui conflict generalizat”, a fost prezentat factorilor decizionali militari și politici de către Secția Operații a Marelui Stat Major și se înscria pe aceeași linie cu hotărârile Consiliului Suprem de Apărare a Țării³⁵. În studiul respectiv se preciza că, „oricare ar fi cauzele ce ar da naștere conflictului, cele două tabere potrivnice aveau următoarea alcătuire: aliații – Franța, Belgia și statele Micii Înțelegeri; inamicii – Germania, Austria și Ungaria. Acestor două grupări li s-ar putea adăuga, enumerați în ordinea probabilităților: la aliați – Rusia și Turcia, la inamici – Bulgaria. Rămâne a fi întrevăzută atitudinea Angliei, Italiei, Poloniei și Greciei”³⁶. În conferința

1965, p. 270.

³¹ Apud Carmi Ozer, *La Grande Bretagne et la Petit Entente*, Geneve, Librairie Droz, 1972, p. 269. După părerea lui Carmi Ozer, politica lui Titulescu urmărea „să formeze un ansamblu cu proiectele sale de apropiere cu Uniunea Sovietică în cadrul Societății Națiunilor”.

³² Apud Alvina Lazea, *Probleme ale cooperării militare româno-franceze în anul 1936*, în „Studii”, tomul 22, nr.1/1969, p. 108.

³³ AMR, fond 948, dos. 12, f. 5-6.

³⁴ *Ibidem*, dos. 456, f. 178.

³⁵ Idem, fond 948/RSS3, dos. 1414, f. 180, 187.

³⁶ *Ibidem*, f. 184.

militară a Micii Înțelegeri de la București, dintre 15-20 iunie 1936, au fost semnate două protocoale: primul, „privind măsurile pregătitoare și intervenția armatelor statelor Micii Înțelegeri la denunțarea tratatelor de către Ungaria și Austria și protocolul privind organizarea unui comandament al armatelor aliate, la declanșarea ostilităților, și a unei baze comune de operații”³⁷.

Anglia nu a reușit să obțină din partea Franței o acțiune fermă împotriva agresiunii italiene în Etiopia, astfel încât guvernul englez a adoptat o politică de „appeasement” față de Germania. Această politică a englezilor, de degajare față de partea centrală și răsăriteană a Europei, a însemnat o grea lovitură dată guvernului de la București. Prin propunerea adresată Ligii Națiunilor, la 4 iulie 1936, de către Leon Blum (președintele Consiliului de Miniștri al Franței), de a se ridica sancțiunile economice și financiare asupra Italiei, s-a înregistrat o mare înfrângere a celor care au crezut că agresorul poate fi oprit prin acțiunea susținută a membrilor Ligii Națiunilor.

În continuare, guvernul român s-a preocupat pentru întărirea mijloacelor de sprijin extern în fața unei eventuale agresiuni fasciste și revizioniste, printr-o activitate intensă, reliefată în tratativele cu partenerii din Mica Înțelegere³⁸, dar și cu Franța³⁹. În acest sens, foarte importante au fost și convenția militară semnată în trei – România, Iugoslavia și Turcia – la 6 noiembrie 1936, precum și convenția militară semnată în patru – România, Iugoslavia, Turcia și Grecia – la 10 noiembrie 1936.

La sfârșitul anului 1936, a fost elaborat planul de campanie pentru anul 1937. În cazul unui conflict generalizat, Bucureștiul considera că, pentru fronturile de vest și de sud principalele rivale erau Ungaria și Bulgaria, iar pentru frontul de est erau desprinse trei variante: „ipoteza 1 – Rusia și Polonia nu intervin în conflict, fiind neutre sau cu atitudine neclarificată; ipoteza 2 – Rusia este inamică, Polonia aliată; ipoteza 3 – Polonia inamică, Rusia sprijină România”⁴⁰.

„Blocul italo-austro-german” reprezenta, în realitatea europeană, principalul factor de dezechilibru, dar și elementul căruia România trebuia să-i facă față. La acestea se adăugau Ungaria și Bulgaria. Astfel, este de înțeles atenția acordată de către guvernul român în ceea ce privește grija sporită pentru

³⁷ *Ibidem*, dos. 1351, f. 148-153.

³⁸ La conferința șefilor de state majore ale armatelor țărilor din Mica Înțelegere, din iunie 1936, de la București, s-a încheiat un protocol ce prevedea: „Organizarea pregătirii materiale comune prin organizarea industriilor principale de război, în scopul de a satisface nevoile armatelor întrunite ale Micii Înțelegeri pentru un război de lungă durată”. Acest protocol a fost rediscutat la Praga, între 10-20 aprilie 1937: „Fiecare stat aliat să dispună de o industrie capabilă să aprovizioneze cel puțin armata proprie cu materiale ce va avea nevoie. Capacitatea de producție a acestei industrii va asigura în prima linie nevoile armatei proprii și în a doua linie, în măsura posibilităților, și nevoile celorlalte armate aliate” (AMR, fond 948/R.S.S.3, dos. 1351, f. 158).

³⁹ În decembrie 1936, au fost stabilite la Paris bazele unui acord relativ între statele Micii Antante și Franța (AMR, fond 948/RSS3, dos. 1351, p. 434-436).

⁴⁰ AMR, fond 948, dos. 456, f. 273.

fronturile de vest și de sud, chiar dacă România avea un potențial militar mai mare decât al Ungariei și Bulgariei, și chiar dacă Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică le puteau anihila orice șansă de exprimare militară⁴¹.

Totodată, aveau loc negocieri pentru încheierea unui tratat de prietenie și colaborare cu vecinul estic, Uniunea Sovietică.

La 25 septembrie 1936, Consiliul Suprem al Apărării Țării a aprobat, pentru anul 1936, angajarea unor lucrări în valoare de 250 de milioane de lei „în zona principală de apărare... și în special în Poarta Someșului”. Se dorea organizarea unor obiective „prevăzute cu cazemate pentru organe de foc și cu obstacole artificiale”, iar pentru o diminuare a cheltuielilor s-a propus folosirea materialelor blindajelor și de fortificații de pe linia Focșani – Nămolosa – Galați și din fosta cetate București⁴².

La 5 martie 1937 a fost aprobat, de către Consiliul Suprem al Apărării Țării, documentul „Organizarea permanentă defensivă a frontului de vest”⁴³, în care se evidențiază rolul amenajărilor și construcțiilor geniste în cadrul strategiei adoptate. Tot acum a fost aprobată și deschiderea lucrărilor pentru constituirea regiunilor fortificate „Someș”, „Crișul Negru” și „Mureș”, și a Grupului de fortificații „Țibleş-Radna”⁴⁴. Ca urmare a aprobării date de Gheorghe Tătărăscu, în vara anului 1937 au început lucrările de fortificare a sectorului Oradea⁴⁵. De asemenea, au fost întreprinse și alte acțiuni de întărire a frontului de vest, și anume, construirea de noi cazărmi și depozite, precum și ridicarea capacității sistemului de comunicații feroviare și rutiere⁴⁶.

În ianuarie 1938 a fost elaborat, de către Marele Stat Major, „Memoriu pentru revederea și punerea la curent a ipotezelor de război”, care era documentul-cadru al întregii activități diplomatice militare, ce se vroia a fi dezvoltată.

Ca urmare a situației internaționale înrăutățite, la 21 ianuarie 1938 s-a impus, de către ministrul apărării naționale, studiarea posibilităților de a face față „unui atac brusc, în special la frontiera de vest”. S-a dispus, astfel, mărirea efectivelor pentru trupele de acoperire, dar și „o mai bună dislocare, folosindu-se, la nevoie, cantonamentul de locuitori. De asemenea, s-a pretins „să se studieze acoperirea și apărarea regiunii fortificate”⁴⁷. La aceeași dată, 21 ianuarie, ministrul apărării naționale a hotărât, prin ordinele 811 și 812, redisolocarea trupelor de pe frontul de est pe cel de vest, iar înzestrarea cu armament modern a constituit o prioritate⁴⁸. Peste numai 10 zile, la 31 ianuarie

⁴¹ Ioan Talpeș, *op. cit.*, p. 150.

⁴² AMR, fond 948, dos. 457, f. 166-167.

⁴³ Idem, fond 948/RSS3, dos. 1380, f. 186-193.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 187-198.

⁴⁵ Idem, fond Inspectoratul General al Geniului – Direcția fortificații, dos. 176, f. 80.

⁴⁶ Idem, fond 948/RSS3, dos. 1414, f. 217.

⁴⁷ Idem, fond 948, dos. 438, f. 552; fond 333, dos. 601, f. 43-45.

⁴⁸ Idem, fond 333, dos. 601, f. 26-42.

1938, i-a fost prezentat de către Marele Stat Major Secretariatului Consiliului Suprem al Apărării Țării, spre aprobare, „Planul de organizare defensivă permanentă pe frontul de vest”, prin care se cerea aprobarea lucrărilor de fortificații din Poarta Someșului: „A se aproba întregul plan de mobilizare defensivă permanentă de frontiera de vest a țării”⁴⁹.

O importanță deosebită, în desfășurările politico-diplomatice și militare antemergătoare declanșării celui de-al Doilea Război Mondial, a avut-o ocuparea militară a Austriei și înfăptuirea Anschluss-ului, între 11-13 martie 1938.

Deși în țările europene domnea liniștea, guvernul roman, pe lângă inițiativele diplomatice pe care le-a întreprins, a trecut și la măsuri de ordin militar. Încă de la 12 martie 1938, Marelui Stat Major i s-a ordonat, de către ministrul apărării naționale, să ia măsuri, însă fără a le dispune punerea lor în executare. S-a mai ordonat ca, până la 15 martie, să se ia măsurile necesare pentru a se putea riposta în cazul unui conflict, iar prin ordinul 1.530 i s-a ordonat Comandamentului forțelor aeriene să pregătească unitățile de aviație, să se aibă în vedere nevoile pentru o astfel de situație, dar și deplasări ale unităților și ale personalului, care să permită intrarea în acțiune în orice moment⁵⁰.

După realizarea Anschluss-ului a urmat „criza sudetă”, desfășurată în vara anului 1938. Deși nimic nu o mai salva de la dezmembrare, România a luat unele măsuri, menite să sprijine statul cehoslovac. Astfel, guvernul român și-a dat acordul pentru survolarea teritoriului de către aviația rusească cu destinația Cehoslovacia, a mobilizat și a concentrat forțe care să intervină în cazul unei agresiuni asupra altui stat. Când Cehoslovacia a fost dezmembrată, România a primit o grea lovitură prin poziția adoptată de cele două mari puteri la München, la 29 septembrie 1938. Guvernul de la București a concluzionat că, guvernul francez, o dată cu sacrificarea Cehoslovaciei, era hotărât să renunțe la respectarea angajamentelor față de statele din centrul și sud-estul Europei.

După München, România avea nevoie de angajamente concrete din partea Angliei și Franței. Forurile politice și militare de la București aveau convingerea că țara noastră era pe cale să devină obiectul unor acțiuni revizioniste imediate, din partea Germaniei și Ungariei. Aderarea Ungariei la „Pactul anticomintern”, la 24 februarie 1939, a venit în sprijinul acestei idei. Astfel, șeful Marelui Stat Major a propus sporirea efectivelor pentru fronturile de vest: „11 divizii de infanterie, 3 brigăzi mixte la munte, 1 divizie de cavalerie, în loc de 6 divizii de infanterie, 3 brigăzi mixte de munte și o divizie de cavalerie”⁵¹.

La 5 februarie 1939, la Belgrad a fost înlocuit guvernul condus de Milan Stojadinović cu unul format de Cvetkovic, mult mai deschis relațiilor româno-iugoslave. La 22 februarie s-a semnat protocolul de prelungire a

⁴⁹ Idem, fond 948/RSS3, dos. 1595, f. 1.

⁵⁰ Idem, fond 333, dos. 601, f. 433, 436-437.

⁵¹ Idem, fond 948/RSS3, dos. 1626, f. 4.

convenției de alianță defensivă româno-iugoslavă, semnată la 7 iunie 1921. Acest act a îndepărtat, pentru moment, senzația României de izolare totală în fața unei eventuale agresiuni germano-ungare. Pe aceeași linie se înscrie și vizita lui Grigore Gafencu la Varșovia – 3-6 martie 1939 – care a avut ca scop convingerea guvernului polonez să accepte extinderea *erga omnes* a prevederilor alianței defensive româno-polone⁵². Propunerea a rămas fără rezultat însă.

Ocuparea Ucrainei subcarpatice, la 14 martie 1939, de către Ungaria, invadarea Boemiei și Moraviei de către trupele naziste, creșterea presiunilor la adresa României, în vederea semnării unui nou tratat economic cu Germania, au constituit numeroase motive de îngrijorare pentru țara noastră și au dus la acceptarea unui acord economic româno-german, la 23 martie 1939⁵³. Semnarea acestui acord, ocuparea orașului Memel, la 22 martie 1939, declanșarea crizei germano-polone au constituit motive suficiente pentru ca Franța și Anglia să-și reevalueze pozițiile față de țările mici și mijlocii din centrul și răsăritul Europei. Drept urmare, România a primit garanții politice, la 13 aprilie 1939, din partea celor două puteri. Aceste garanții, chiar dacă au avut un caracter limitat, în sensul că Anglia și Franța se declarau interesate de independența României, dar nu-și luau un angajament și în privința integrității teritoriale, au fost privite la București cu o mare importanță. La 31 martie 1939, România a semnat cu Franța, iar la 11 mai cu Anglia, două acorduri economice similare cu cel din 23 martie 1939, în condițiile menționate cu Germania nazistă. De asemenea, România a acordat o atenție deosebită tratatelor anglo-franco-ruse și anglo-franco-turce și, totodată, a încercat să convingă Iugoslavia să nu adopte o poziție de obstrucție, care ar fi determinat dezintegrarea Înțelegerii Balcanice⁵⁴.

Ca urmare a evoluției situației internaționale, a știrilor care veneau de la Berlin prin intermediul atașatului militar român, a pregătirilor militare germane în desfășurare, s-a ajuns la concluzia că țara noastră se afla în fața pericolului expansionist. În lunile premergătoare declanșării celui de-al Doilea Război Mondial, România și-a concentrat eforturile pentru întărirea mijloacelor de rezistență în fața unui posibil atac germano-ungar. Pregătirea graniței de vest a cunoscut o și mai mare agitație, accelerându-se lucrările de amenajare și construire a liniilor de fortificații.

Șeful Marelui Stat Major a ordonat, la 7 iulie 1939, ca până la 10, respectiv 31 august să fie terminate concentrările de forțe la frontierele de vest și de sud ale țării⁵⁵. La 20 iulie, prin ordinul 1.273, dat de către Marele Stat Major, Armata 1 a primit ordin să treacă la constituirea Grupului „Someș”. Misiunea sa

⁵² Vezi Eliza Campus, *Înțelegera Balcanică*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 275.

⁵³ Vezi Viorica Moisuc, *Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939 și semnificația sa*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR”, an XIII, nr. 4/1974, p. 56.

⁵⁴ Eliza Campus, *op. cit.*, p. 295-303.

⁵⁵ AMR, fond 948, dos. 493, f. 101.

era de a pregăti „intervenții și reacțiuni ofensive ale unui prim eșalon de forțe din regiunea Munții Bicului spre vest, în flancul unui inamic care ar înainta spre sud-est, între văile Beretău și Crasna”⁵⁶. Peste doar câteva zile, la 3 august, a fost emis, de către Marele Stat Major, ordinul de pregătire a concentrării și mobilizării forțelor, începând cu 10 și 15 august⁵⁷. La 9 august au fost adoptate noi măsuri de întărire a fronturilor: efectivele diviziilor au fost ridicate la nivelul părților active, în spatele fronturilor a fost dislocată muniție, care, apoi, a fost repartizată la marile unități⁵⁸.

Forurile superioare germane au fost informate, la 11 august 1939, că România hotărâse concentrarea, începând cu 15 august, a 10 contingente de rezerviști, fiind chemați sub arme aproximativ o jumătate de milion de oameni. Ca urmare a acestor concentrări, Berlinul a adus la cunoștința guvernului român că avea atenția îndreptată spre atitudinea pe care o avea România față de tratativele de la Moscova. La 12 august, Weiszacker, secretar de stat în ministerul de externe german, își expunea părerea cu privire la concentrarea forțelor din România, considerând-o o neliniște pentru Europa. Crutcescu, ministrul român la Berlin, i-a dat un răspuns pe măsură: „Ceea ce ar trebui să ne mire ar fi ca într-o Europă înarmată până în dinți România singură să rămână într-un vis eteric. Astfel, ceea ce este cel puțin neașteptat este a ne arăta tocmai pe noi ca tulburătorii ordinii”⁵⁹.

Chiar dacă a fost avertizată de Berlin, România a continuat ceea ce începuse în privința înarmării. La 12 august 1939, Ministerul Apărării Naționale a fost autorizat să ia sub control, începând cu data de 25 august, toate depozitele, magazinele și stabilimentele industriale care produceau articole necesare apărării naționale⁶⁰, iar la 16 august să execute rechiziții în județele Satu Mare, Sălaj și Bihor⁶¹.

Germania nazistă acorda o mare importanță factorului politico-militar românesc, acest lucru fiind dovedit de faptul că i-a cerut Ungariei să mobilizeze, la 22 august 1939, la granița cu România, 250.000 de soldați⁶².

Măsurile adoptate și acțiunile întreprinse în anul 1939 de către România, atât pe plan politic, cât și pe plan diplomatic, arătau că Bucureștiul credea posibilă declanșarea unui conflict generalizat. De asemenea, prin măsurile luate s-a demonstrat că locul României era alături de statele care se opuneau politicii agresive, duse de Germania nazistă și Italia fascistă, precum și de aliații lor.

⁵⁶ Idem, fond 948/RSS5, dos. 345, f. 411.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 163-167.

⁵⁸ Idem, fond 948, dos. 493, f. 104-105.

⁵⁹ SANIC, fond „D”, dos. 1037, vol. 8, p. 170.

⁶⁰ „Monitorul oficial” din 12 august 1939.

⁶¹ *Ibidem*, din 20 august 1939.

⁶² Ioan Talpeș, *op. cit.*, p. 176.

EVOLUTION DU POTENTIEL MILITAIRE DE LA ROUMANIE ENTRE 1934-1939 DANS LE CONTEXTE EUROPEEN DE L'EPOQUE*(Résumé)*

La politique extérieure roumaine dans le contexte européen de ce temps a évolué en étroite liaison avec les tendances des relations internationales, mais aussi avec les tendances militaires. Les violations des dispositions militaire des traités de Versailles ont poussé les organes politiques et militaires de Bucarest à accorder leur attention à la formation militaire et à l'équipement. La situation européenne des années 1934-1939 a poussé le gouvernement de notre pays à prendre des mesures visant à améliorer le facteur militaire, notamment pour mieux équiper le versant ouest de la frontière.

Mots-clés: les achats militaires, mesures, opérations, État-major général.

SUPRAVIEȚUINDU-I LUI HRUȘCIOV. CULTUL PERSONALITĂȚII LUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ ÎN ROMÂNIA*

GABRIEL LOHON*

În 1956, „raportul secret” al lui Nikita Hrușciov, frământările poloneze și fronda maghiară au produs, în Europa de Est, cel mai mare cutremur intestinal de la instaurarea comunismului în această zonă. Efectul acelor evenimente a fost resimțit în mod diferit în țările blocului sovietic, iar liderii locali au adoptat diverse stratageme vis a vis de schimbările produse de acest nou *status quo* politic. În articolul de față vom încerca să reperăm tentativele conducerii comuniste din România de a diminua influența acestor evenimente și de a se debarasa de acei indivizi care, folosind această ocazie, ar ataca poziția secretarului general al Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej. Punctul de pornire în analiza acestui episod nu e nou, el fiind relativ bine studiat de diverși istorici ai comunismului¹, însă intenția noastră este aceea de a ne concentra strictamente pe investigarea climatului de blamare post-hrușcioviană a „cultului personalității”. Mai mult, vom sonda și maniera în care Gheorghe Gheorghiu-Dej a operat restrângerea efectelor „raportului secret” în România și instrumentarea lui de către oponenții acestuia.

Considerăm, prin urmare, că o scurtă evaluare a cultului liderului în România, de dinaintea anului 1956, este hotărâtoare asupra opticii prin care liderul român al momentului a ales să răspundă criticilor, partizani ai raportului.

Cultul liderului comunist în România înainte de 1956

Nefăcând notă separată față de celelalte state din orbita comunistă, România l-a avut drept prototip indiscutabil al cultului liderului pe Stalin. Fixată simultan cu două găici, politică și economică, omagierea lui Stalin a reprezentat cea mai „vizuală” metodă de a sovietiza România. Cu timpul, numele lui Stalin

* Materialul face parte din tema de plan, intitulată *Muncitorii în sărbătoare. O istorie a ideii de 1 Mai la români* (1893-1989).

* Cercetător științific III, drd., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: gabilohon@gmail.com

¹ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, București, Humanitas, 1998; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Iași, Polirom, 2001; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Polirom, 2005; idem, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Humanitas, 2008; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche, 2007; Dan Cătănuș, *A doua destalinizare – Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, București, Vreamea, 2005.

devenise sinonim cu ideea construirii socialismului, o garanție a viitorului comunist în România și a protejării păcii și a socialismului. La început, acesta nu reprezenta decât o imagine, lesne de expus, iar pentru cetățenii obișnuiți, ea nu atrăgea atitudini negative. Dar, pe măsură ce elita politică se schimba, industrializarea forțată, dimpreună cu colectivizarea agriculturii, generau turbulențe sociale masive, diseminarea cultului lui Stalin nu a mai fost percepută ca un mod inofensiv de cultivare a sentimentelor de apropiere față de Uniunea Sovietică și, mai mult decât atât, era greu acceptabilă impunerea unei noi figuri paternale și, la acea oră, totuși cvasirepulsivă, alta decât mitica „Armata Roșie eliberatoare”.

A nu se înțelege, totuși, că până la moartea lui Stalin nu ar fi existat un cult al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în România. Din contră, i s-au stabilit bazele puțin după urcarea comuniștilor la putere și i s-a concretizat domeniul de definiție prin mimarea și chiar depășirea cultului lui Stalin, în timp ce Gheorghiu-Dej se autoproclama promotor al cultului liderului sovietic. Toate formele de adulare în masă, de la scandarea numelui acestuia, cu ocazia diverselor manifestații, atribuirea numelui lui diverselor obiective, la scrisorile de felicitare, erau acoperite de encomionul oficial². Cultul indigen, construit pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej, a sporit însă gradual, începând cu anii '50 terminali ai secolului al XX-lea, acesta tinzând progresiv către o poziție centrală și comodă în vârful ierarhiei de partid, apărându-le ca atare celorlalți membri ai acesteia. Manevra aceasta, de uzurpare a poziției, a și devenit, ulterior, în 1956, miezul corpului de acuzații montate împotriva lui de către adversari.

Două sunt momentele care pot oferi o bună ocazie de a trasa paralela între cele două forme ale cultului personalității celor doi lideri comuniști: aniversarea, în 1949, a 70 de ani de la nașterea lui Stalin și cea de 70 de ani, în 1951, a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Aceast fapt poate fi cercetat, urmărind parcursul și maniera în care au fost tratate respectivele momente în officiosul *Scînteia*, pe atunci cotidianul Partidului Muncitoresc Român. Se observă imediat că spațiul alocat aniversării liderului moscovit era considerabil, chiar disproporționat mai mare decât cel acordat lui Gheorghiu-Dej, la celebrarea zilei de naștere a acestuia, din 1951, însă schema discursurilor și repertoriul formulelor encomiastice rămân, fără doar și poate, aceleași.

Sărbătorirea celor 70 de ani ai lui Stalin, împliniți, cum spuneam, în 1949, a debutat în avans față de ziua lui exactă de naștere, 21 decembrie. O „competiție socialistă” industrială a fost lansată la 25 octombrie, același an³, deși, anterior, imaginea lui Stalin ținuse primele pagini ale *Pravdei*, dimpreună cu referirile la diverse evenimente și aniversări. Spre exemplu, o „competiție”

² Apelative de tipul „eliberatorul patriei de sub jugul fascist”, „geniu politic”, „chezășie a luptei pentru pace în întreaga lume” îi erau rezervate exclusiv lui Stalin. Mai târziu însă, ele, alături de multe altele, au fost revitalizezate pentru Nicolae Ceaușescu și au circulat până la banalizare.

³ *Scînteia*, 25 octombrie, 1949.

similară acesteia fusese declanșată și mai devreme, cu ocazia zilei de 7 noiembrie. Stalin era prezentat atunci ca fiind cel mai apropiat colaborator al lui Lenin, în perioada revoluției, precum și ca unul care aplicase cu succes ideile mentorului său. Prin urmare, el devenea cea mai răsunătoare cucerire de la revoluție încoace, ghidul, garantul și exemplul de urmat pentru popoarele din lumea întreagă. În alt sens, evenimente precum „Ziua internațională a luptei pentru pace” erau montate spre a glorifica meritele personale ale lui Stalin, legate de eliberarea „de sub jugul fascist” și stabilirea păcii în Europa⁴. Complementar, cea de-a XI-a aniversare a apariției compendiului de istorie al PCUS, coordonat de Stalin, a apărut ca o nouă ocazie de a-l slăvi pe autor. Articolele au fost publicate în ordinea importanței lor ideologice, la fel și statistica co-autorilor. Separat de redundanța constantă a competiției socialiste, imaginea lui Stalin a zăbovit în vizorul public prin multiple trimiteri la lansarea unei expoziții dedicate industriei sovietice⁵ sau prin exhibarea rolului decisiv jucat de acesta, în stabilirea păcii de după cel de-al Doilea Război Mondial⁶. Multe dintre capitolele volumului rezonau cu statutul lui Stalin, cel de teoretician al marxism-leninismului, scrisori de gratitudine adresate acestuia începând să apară în *Scînteia*⁷. În acea ediție a oficiosului de partid apărea și un articol cu ocazia lansării unei expoziții cu diversele și variatele cadouri ce urmau a fi trimise lui Stalin, intitulat „*Expoziția cadourilor dedicate tovarășului Stalin, mărturie a dragostei și recunoștinței poporului nostru muncitor*”, alături de o fotografie ce îi reprezintă pe Gheorghe Gheorghiu-Dej și pe Ana Pauker, examinînd una dintre exponate. Cum ziua de naștere a lui Stalin se apropia, au debutat și o serie de simpozioane, care se străduiau să marcheze fiecare punct al biografiei și personalității sărbătoritului, totul culminînd cu sesiunea specială a Academiei Române, în care majoritatea membrilor acesteia s-a întrecut pe sine în a-l omagia pe liderul moscovit⁸. Și aceasta nu a fost decât apogeul unui val de întâlniri, simpozioane și discuții, care au avuseseră loc în fabrici, școli, case de cultură sau unități militare⁹. Toată această agitație, provocată de evenimentele lansate în onoarea lui Stalin, a fost acompaniată și de publicarea unor discursuri și a unei părți din „operele” sale.

La antipod, aniversarea semicentenarului lui Gheorghiu-Dej a fost susținută, tot în *Scînteia*, în mai puține rânduri decât fusese Stalin. Dincolo de tendința de a menține o doză constantă a spațiului revuistic dedicat lui Stalin, ziua de naștere a lui Gheorghiu-Dej (8 noiembrie) cade oarecum nefericit, între aniversarea Marii Revoluții din octombrie și ziua de naștere a *generalisimului*.

⁴ Idem, 2 octombrie, 1949.

⁵ Idem, 15 octombrie, 1949, p. 5.

⁶ Idem, 2 noiembrie, 1949, p. 1.

⁷ Idem, 11 decembrie, 1949, p. 1.

⁸ A se vedea intervențiile lui Mihail Sadoveanu, T. R. Săvulescu sau C. I. Parhon, redatate în *Scînteia*, 15 decembrie, 1949, p. 1.

⁹ Idem, 9 decembrie, 1949, p. 3.

Așadar, prin comparație cu aceste două evenimente, frecvența referirilor la aniversarea lui Dej a depășit cu greu o săptămână.

Astfel, ediția din 6 noiembrie 1951 a ziarului *Scînteia*, marchează prima referință la acest eveniment, prin publicarea, pe prima pagină, a unei scrisori de felicitare din partea Comitetului Central al P.M.R., însoțită și de o fotografie a sărbătoritului. Epitetele erau insuficiente și îl desemnau pe Gheorghe Gheorghiu-Dej în special drept „urmaș credincios al lui Lenin și Stalin”. Vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Chivu Stoica, publica o intervenție în care sublinia „rolul omagiatului în consolidarea democrației populare și economiei socialiste”, fără a omite, însă, „aportul” adevăratului „călăuzitor” al lui Dej. În cea de-a treia pagină a ziarului găsim poezii dedicate lui Dej, precum și telegrame de felicitare, sosite din partea omologilor străini¹⁰. Previzibil, urmează două zile de tăcere pe acest subiect, paginile *Scînteii* fiind ocupate cu celebrarea celei de-a XXXIV-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste. Ediția din 9 noiembrie¹¹ publică, alături de un lung articol despre „marea forță a statului sovietic – bastion al păcii” și despre „dezvelirea statuii lui I. V. Stalin în orașul Stalin”, decretul ce conferea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej titlul de „erou al muncii socialiste” și medalia de aur „secera și ciocanul”, în semn de recunoștință față de „serviciile aduse patriei noastre, poporului nostru, clasei muncitoare și partidului”. În zilele următoare, ziarul va publica, alături de scrisori de felicitare din partea tinerilor și a muncitorilor¹², cereri de modificare a titulaturii diverselor unități industriale din țară cu numele omagiatului¹³. Mai mult, *Scînteia* publică, de asemenea, și fotografii-reportaj și rezumate ale vizitelor acestor delegații care sosesc la București.

Așa cum s-au manifestat ele în momentele aniversare ale celor doi lideri, sovietic și român, culturile personalității lui Stalin și lui Gheorghiu-Dej erau identice în formă, dar diferite în conținut și în intensitate, la fel ca și în retorică. În timp ce aniversarea celor 70 de ani de la nașterea lui Stalin era larg sărbătorită în lume, mai ales în statele comuniste, am ploarea sărbătoririi lui Dej nu depășea România. Prin urmare, putem stabili o diferență semnificativă între magnitudinea retoricii oficiale sovietice, în astfel de ocazii, și cea românească. Dacă Stalin era descris ca apărător al păcii în lume și promotor al comunismului internațional, liderul comunist român apare ca discipol al celui dintâi, căruia, urmându-i exemplul, îi aplică „învățătura”.

¹⁰ *Scînteia*, 10 noiembrie 1950. Printre expeditori îi putem afla pe Kim Il-Sung, Mao, Palmiro Togliatti, dar și pe Jacques Duclos, Harry Politt sau Walter Ulbricht.

¹¹ Zece ani mai târziu, lui Dej i se acordă din nou aceeași distincție, însă într-o cu totul altă formulare, mult mai gonflată, bazată pe abilitatea osmotică în partid. Acesta a și fost argumentul suprem al partizanilor săi, în conflictul intern din partid, în 1956-1957.

¹² *Scînteia*, 10 noiembrie 1951, p. 1, *Scrisoare de felicitare din partea tineretului Republicii Populare Române*; referința însumează 2.319.933 de semnături.

¹³ Sub titlul *Muncitorii îl felicită pe tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej cu ocazia a 50 de ani de viață*, același ziar publică, în numerele succesive din 13, 14 și 15 noiembrie 1951, sute de telegrame pe această temă.

Renegarea lui Gheorghiu-Dej – infailibilul lider de partid

Momentul februarie 1956 și congresul Partidului Comunist al U.R.S.S. au sosit pe neașteptate pentru nomenclatura românească și, în special, pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej, aflat pe o poziție șubredă după denunțarea hrușcioviană a crimelor staliniste și identificat, atât la Moscova, cât și la București, cu apogeul stalinismului însuși. Cu ocazia întâlnirii Cominform de la București, în 1949, un celebru discurs al acestuia, în care „denunța”, la rândul său, statutul de posesiune a unei găști de „criminali și spioni” ai Partidului Comunist Iugoslav, l-a făcut pe liderul român drept pionul de bază al atacurilor sovietice împotriva lui Tito și a partidului comunist condus de acesta. Tema era o așa-zisă colaborare a acestora cu capitalismul american și cu imperialismul mondial. În contextul acestei chestiuni, Gheorghe Gheorghiu-Dej își dovedise partizanatul și devotamentul față de Stalin și prin măsurile directe pe care le luase, acelea de a limita și chiar de a bloca răspândirea „cazului” iugoslav în Republica Populară Română¹⁴. Ar fi fost de mirare, deci, ca suportul necondiționat, acordat sovietelor, dependența economică, teroarea în masă laolaltă cu sistemul carceral și sovietizarea culturii române, cu care se identifica Dej, să nu îi creeze comunistului român, mai ales după discursul lui Nikita Hrușciov, o stare de neliniște.

Gheorghe Gheorghiu-Dej a asistat, în chip de lider al delegației române, la cel de-al XX-lea congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, însoțit de câțiva membri de primă linie ai Partidului Comunist Român. Acolo, au putut fi văzuți Iosif Chișinevski, Petre Borilă sau Miron Constantinescu, împreună cu care, la revenirea la București, Dej a adoptat o tactică de expectativă în chestiunea revelațiilor hrușcioviste¹⁵. Când a hotărât să abordeze acest subiect, a făcut-o, totuși, numai în cadrul restrâns al câtorva apropiați, câteva concluzii ale întâlnirilor apărând, cosmetizat, și în presă. Două documente, recent extrase din arhive, ne expun disponibilitatea lui Dej de a lansa un cult al personalității liderului comunist și în Republica Populară Română. Unul redă raportul delegației Partidului Muncitoresc Român la Moscova, pe care Gheorghiu-Dej l-a prezentat în fața plenului Comitetului Central al partidului la 23-25 martie 1956, celălalt oficializează acordul acestuia la declanșarea fenomenului „cultului personalității” în fața unui auditoriu exclusiv de partid, la clubul „Grivița Roșie”.

¹⁴ Aceste „măsuri” constau, de fapt, în deportarea populației de origine sârbă din Banatul românesc. Pentru aceasta, Dej a înființat în zonă trupe speciale, echipate militar, care ar fi putut interveni oricând împotriva oricărui gest din partea iugoslavă. Mai mult, le-a permis opozanților politici ai lui Tito să-și stabilească un cartier general pe teritoriul R.P.R., de unde să-și controleze acțiunile împotriva rivalului lor, pentru ca, mai apoi, să se implice și să susțină acțiuni diversioniste, în scopul debarcării lui Tito. Cf. Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 107 și Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 109-111.

¹⁵ Pentru o descriere detaliată a acestui episod, vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, Iași, Polirom, 2007.

Primul lucru care atrage atenția asupra ambelor documente este lipsa oricăror trimiteri la discursul moscovit, prezentat de Nikita Hrușciiov. Abuzurile lui Stalin și influența nefastă a cultului personalității sale asupra vieții politice din R.P. Română au fost precaut discutate, după cum Dej nu s-a lansat nici într-un atac viguros împotriva lui Stalin, el referindu-se numai la comportamentul politic eronat al acestuia (sfidarea Comitetului Central și al Politburo-ului, ignorarea conducerii colective a partidului) și la defectele personale (lipsa modestiei și a toleranței). Ba mai mult, liderul român continua să gonfleze fără limite rolul, totuși pozitiv, al *generalissimului*, de „organizator și învingător în revoluția socialistă sau de teoretician marxist”¹⁶. Ambele discursuri impuneau chestiunea „cultului personalității” în termenii teoriei marxist-leniniste, privitoare la relația dintre individ și mase, la demascarea inamicului și la prevalarea individului asupra partidului¹⁷.

¹⁶ Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi*, București, Nemira, 2001, p. 38.

¹⁷ „... aș vrea să mă ocup de o problemă deosebită. La începutul discuțiilor noastre, am fost primit cu o manifestare caldă, tovarășească. Însă trebuie să mărturisesc că, atunci când le întâmpinăm, asemenea manifestări ne produc multă neplăcere, chiar amărăciune. Despre ce este vorba? Se vede că în activitatea organizațiilor de partid, a organizațiilor de masă, s-a lucrat în așa fel încât s-a răspândit, într-o măsură deosebit de serioasă, cultul personalității. Oare, tovarăși, un singur om, cât de capabil ar fi el, ar putea să rezolve problemele atât de mari pe care le pune contruirea socialismului: probleme de stat, de ordin gospodăresc, cu privire la construcția și activitatea de partid? Poate o persoană să înlocuiască partidul? Poate fi pus față în față cu partidul? Poate fi confundat cu partidul? Doar se știe că partidul este forța conducătoare. Comitetul Central este colectivul de conducere al acestui partid. Oare aceasta este o chestiune despre care trebuie să se vorbească numai la anumite sărbători, în lecții sau de către agitatorii noștri? Cum a fost posibil ca, într-un număr mare de ani, în țara noastră, să capete o întindere foarte mare acest gen de manifestări la adresa unei persoane, cu scandarea numelui acestei persoane? Caracterul, conținutul acestor manifestări, trebuie să-l considerăm nejust, antimarxist, dăunător politicii partidului. Cu mulți ani în urmă, această problemă a fost pusă în discuție și în organele noastre de partid. Din păcate, fie că a fost pusă anemic, fie că unii au înțeles că ar fi vorba de unele manifestări de modestie. Nu întâmplător aceste manifestări, caracteristice pentru cultul personalității, au continuat, cu toate că s-au dat pe linie de partid dispoziții, s-au luat măsuri de educare a membrilor de partid, s-au dat îndrumări agitatorilor noștri dragi cum să-și desfășoare munca. După cum se vede, rezultatele lor ne-au dus până acolo încât trebuie să punem capăt odată pentru totdeauna acestor manifestări nesănătoase. Este uneori chiar desgustător să vezi și să ascuți elemente mic-burgheze, cu limba catifelată, alături ascuțită și destul de lungă, cum știu să răspândească acest cult al personalității. Micii burghezi sau acele persoane dominate de spiritul mic-burghez au întotdeauna nevoie de supraoameni. Când dispar supraomenii, se produce un gol în jurul lor, îi cuprinde disperarea, deznădejdea, dezorientarea, confuzia. Ei nu sunt în stare să vadă în ce constă forța partidului nostru, în ce constă (sic!) rezultatele grandioase ale poporului muncitor. Forța partidului nostru constă în rezolvarea problemelor mari sau mici de către colectivul de conducere, de către partid. Partidul înainte de toate și nu persoanele. Trebuie combătut cultul personalității și trebuie pus capăt pentru totdeauna acestor manifestări”. Cf. Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2002. Tot în acest volum, Niculescu-Mizil depune mărturie că Gheorghe Gheorghiu-Dej, în ciuda virulenței cu care condamna „cultul personalității”, a stimulat și a susținut această practică ideologică.

Tot în acest raport, prezentat de Gheorghiu-Dej în plenul Comitetului Central, se merge chiar mai departe, identificând avatarurile cultului personalității în România. Nu a uitat – cum altfel? – să acuze influența sovietică în acest sens, declarându-i acesteia paternitatea asupra cultului personalității. Mai mult, toată recuzita era declarată de import, liderul român neluând în calcul niciuna dintre propriile caracteristici, precum manieră de conducere a partidului, intervențiile autoritare în interiorul nomenclaturii sau delicata chestiune a poliției politice în anii precedenți. În general, Dej s-a caracterizat drept un subiect pasiv al „cultului personalității”, dacă nu chiar o „victimă” a aparatului de propagandă.

Lăsând la o parte tratamentul sumar și perfid al chestiunii cultului liderului în România, Gheorghiu-Dej jindua să-și sublinieze propriul rol în desfășurarea acestuia, sub cele mai extravagante forme de utilizare. Prin urmare, un compartiment aparte al discursului său a fost construit anume pentru a-și securiza poziția în partid sau, altfel spus, pentru a-și legitima eforturile de eliminare a influenței cultului lui Stalin în România. El chiar își expune public acest program în momentul în care, în 1952, în fața reprezentanților presei și a activiștilor de partid, denunță elogierea excesivă a liderului în interiorul partidului¹⁸.

Deloc original, liderul comunist român preia și el, la rândul-i, tactica aflării țapilor ispășitori, cu scopul de a atenua impactul discursului lui Hrușciiov la București. „Grupul” așa-zis „deviaționist”, condus de Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, a fost descris drept portavocea cultului stalinist în România, începând cu ultimii ani '40 ai secolului al XX-lea, el însuși fiind obiect al unei adulații excesive în partid. Drept urmare, Gheorghiu-Dej pretinde că procesul din 1952, care a eliminat *troika* pro-moscovită de la vârful P.M.R. și, deci, din viața politică, a reprezentat un moment crucial în „programul” de eliminare a stalinismului, la pachet cu excesivele sale maniere de a glorifica un lider politic. Dar, adevărata mișcare, relativ ingenioasă, a lui Dej, nu a fost aceea de a desființa complet „cultul personalității”, cum s-ar putea crede, ci de a extrage din contextul general al stalinismului, în folos propriu, toată recuzita acestui mecanism de propagandă. De aici încolo, el se va concentra pe un cult *exterior* sau, în orice caz, altul decât cel de la vârful partidului, „curățat”, de acum, de staliști dogmatici și obedienți.

După aceeași rețetă, problemele încă nerezolvate în chestiunea „cultul personalității” și a exceselor sale erau puse pe seama unor așa-zise fisuri în partid, nicidecum încurajate și promovate de *leadership*. Se subînțelege, așadar, că debarcarea triadei Pauker, Luca, Georgescu nu a însemnat o sterilizare totală a P.M.R., Gheorghe Gheorghiu-Dej aflând în continuare vinovați în elementele

¹⁸ Episodul este evocat în cel puțin două volume de memorii, anume Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editura Teșu, 2007 sau Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, București, Curtea Veche, 2008.

burgheze, care încă supraviețuiau și care subminau cuceririle revoluționare¹⁹. Scopul acestor vociferări era cel de a livra opiniei publice o imagine mimetică, dar cât se poate de sigură, de viguroasă, potrivit căreia conducerea actuală a partidului să se arate critică în chestiunea „cultul personalității”.

Deși textul discursului lui Hrușciiov nu fusese făcut public în litera lui, cotidianul *Scînteia* a publicat materiale în siajul acestuia. Ediția din 3 aprilie 1956 titra, lapidar, că Partidul Muncitoresc Român a aprobat deciziile celui de-al XX-lea congres al P.C.U.S. și a condamnat „cultul personalității” lui Stalin, ca fiind „nemarxist, străin de spiritul leninismului”²⁰. Dezbaterile asupra acestei teme au continuat câteva luni, ele mutându-se, prin directivele partidului, în diverse organizații ale partidului din țară. Ele au îmbrăcat diverse forme și au fost proiectate, potrivit *Scînteii*, să atingă cât mai multe chestiuni posibile: de la obișnuitele consfătuiri ale comitetelor de partid, la crearea unor legături cu masele populare pentru facilitarea expunerii publice a deciziilor luate la vârful partidului și transmise acestora prin organizațiile de bază din țară. În plus, față de gălăgioasa mașinărie a falselor dezbateri, Gheorghiu-Dej și-a întreținut o vizibilitate redusă și a avut o prezență scăzută în sfera publică pe tot parcursul anului.

OUTLIVING KHRUSCHEV. GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ S CULT OF PERSONALITY IN ROMANIA

(Abstract)

The evolution of Gheorghe Gheorghiu-Dej's leadership, his national-Stalinist orientation in the 1960's, and Nicolae Ceaușescu's hybrid of hard Stalinism and nationalism can be better analyzed through a view of this period of the life of the Romanian Communist Party.

Keywords: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Khrushchev, personality cult, secret speech.

¹⁹ Vezi nota 17.

²⁰ *Scînteia*, 3 aprilie, 1956, p. 3.

ASERVIREA RADIOTELEVIZIUNII ROMÂNE ÎN PERIOADA 1965-1989

RODICA MARILENA PĂVĂLAN*

În evoluția mijloacelor de comunicație moderne, a existat o perioadă în care radioul și televiziunea au avut rolul primordial, rol care, în bună măsură, se păstrează și în zilele noastre, chiar dacă posibilitățile tehnice s-au diversificat și modernizat considerabil.

Radioul (înființat în 1928) și televiziunea (cu emisie din 1953) n-au scăpat intenției autorităților de a se folosi de puterea lor de pătrundere către public, adesea pentru influență politică și ideologică. Uneori, această folosire a fost mai ponderată, alteori intensă, chiar agresivă, cum s-a întâmplat în ultimele două decenii ale comunismului românesc.

În perioada cuprinsă între 1965 și 1989, Radiodifuziunea Română și Televiziunea Română, reunite la un moment dat într-o singură instituție, *Radioteleviziunea Română*, au reflectat îndeaproape politica dusă de Partidul Comunist Român și, de la un timp, mai ales de secretarul general al acestuia, Nicolae Ceaușescu. Dacă admitem că perioada în care Ceaușescu s-a aflat la putere poate fi împărțită în trei etape principale, și anume: liberalismul comunist (1965-1971), tranziția la cultul personalității (1971-1979) și cea a cultului personalității fără limite (1979-1989), observăm că „toate acestea s-au reflectat cu multă exactitate în emisiunile radiofonice românești”¹. În prima etapă, Radiodifuziunea, ca și Televiziunea, a fost împărțită între partid și popor, emisiunile fiind mai depolitizate și cu o creștere vizibilă a calității. În cea de-a doua etapă, radioul a devenit din ce în ce mai mult „proprietate” a partidului unic, pentru ca în cea de-a treia etapă să devină proprietatea absolută a familiei Ceaușescu. În această a treia etapă, mass-media audiovizuală nici măcar nu mai servea interesele Partidului Comunist sau doctrina comunistă, pentru că Nicolae Ceaușescu a folosit acest important instrument de informare și manipulare a maselor în propriul său interes și al celor care îl serveau, ajungându-se la un cult al personalității fără precedent.

Mai trebuie, de asemenea, subliniat și faptul că, după 1965 Radiodifuziunea este din ce în ce mai mult concursată de Televiziune, care ajunge să o depășească în ceea ce privește audiența și gradul de pătrundere în rândul maselor. Dacă Televiziunea depășește Radiodifuziunea în ceea ce privește impactul asupra opiniei publice, ea nu reușește să facă același lucru și în privința acurateței informației.

* Șef Serviciu Relații cu Publicul, Biblioteca Județeană Alexandru și Aristia Aman, Craiova; e-mail: rodica_pavalan@yahoo.com

¹ Eugen Denize, *Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, Editura Casa Radio, București, 1999, vol. III, p. 25.

Radioul nu a fost nicicând atât de mult politizat precum televiziunea, chiar dacă aceste două puternice mijloace de comunicație se supuneau aceluiași directive și au devenit, așa cum am arătat, la un moment dat, una și aceeași instituție: Radioteleviziunea Română.

Despre perioada 1965 – 1971 se poate spune că a fost una în care radioul a revenit la o parte dintre tradițiile căpătate în primul său deceniu de activitate, iar televiziunea își găsea o cadență rezonabilă, fiind comparabilă, din punctul de vedere al programelor, cu televiziuni mai experimentate din țările democratice occidentale.

Principalele sarcini ale radioului și televiziunii erau de a prezenta actualitatea din țară, spațiile cele mai largi fiind acordate informațiilor referitoare la succesele din industrie, din agricultură, de pe șantiere, dar și multor știri și emisiuni de propagandă din și despre Uniunea Sovietică sau celelalte țări socialiste.

La radio, care avea 2 programe centrale, în zilele de lucru erau difuzate peste 20 de radiojurnale și buletine de știri, iar duminica 14. Zilnic, dimineața, se prezenta sumarul presei. Două radiojurnale se transmiteau concomitent pe ambele programe, cele de la orele 7 și 16. Primul radiojurnal al zilei, cel de la ora 7, era conceput ca o sinteză succintă a principalelor evenimente interne și externe ale zilei anterioare, la care se adăugau instantaneul înregistrat, comentariul despre fapte din țară și de peste hotare, corespondența din străinătate, alte știri. La ora 13 radiojurnalul prezenta știri și instantanee sonore de la evenimentele dimineții, care, apoi, erau preluate și dezvoltate, adăugându-se relatări despre noutățile după-amiezii în radiojurnalul de la ora 16 și Gazeta radio. Ultimul radiojurnal al zilei, cel de la ora 22, avea menirea să prezinte evenimentele de maximă importanță pe plan intern, precum și o sinteză a faptelor ce au marcat viața internațională a zilei respective. Relatările corespondenților din străinătate, comentariile și radiodocumentarele completau acest radiojurnal².

Buletinele de știri veneau în completarea radiojurnalelor și erau difuzate în special pe programul I, care se recepționa pe aproape întreg teritoriul țării, din oră în oră.

Gazeta radio era un radioprogram special, care urmărea prezentarea cu mijloace specifice a actualității, emisiunea promova reportajul, convorbirea specific radiofonică, relatarea, comentariul, comperajul și, adesea, transmisiunea directă³.

Actualitățile cuprindeau însă și alte tipuri de emisiuni, printre care: emisiuni de actualitate economică, precum *Revista economică*, *Ora satului*, *Jurnal agrar* sau *Prezent și viitor în știința agricolă*, emisiuni de actualități internaționale, cum ar fi: *Din țările socialiste* – unde se prezenta laudativ realitatea zilnică din țările

² Arhiva SRR, Dosar „Istoricul emisiunilor radio – RTV”, 1969, p. 38.

³ *Ibidem*, p. 40-41.

supuse influenței sovietice – și *În jurul globului*, unde se realiza o sinteză a principalelor evenimente internaționale ale săptămânii⁴.

Cea mai importantă sarcină a tuturor acestor emisiuni de actualități era aceea de a promova politica Partidului Comunist Român și a statului comunist, de a contribui, așa cum se spunea în epocă, la „formarea omului nou”, la educarea sa în spiritul ideologiei marxist-leniniste prin intermediul informației zilnice, al reportajului de actualitate, al comentariului asupra unor evenimente și, totodată, prezentau în culori sumbre ceea ce se întâmpla în statele lumii capitaliste.

Un alt capitol important din grila de programe era reprezentat de emisiunile social-educative, despre care un documentar intern al instituției sublinia: „Realitățile vieții contemporane, vasta operă constructivă ce se desfășoară în țara noastră, ridică permanent ștacheta necesităților spirituale ale oamenilor, obligă la o muncă asiduă pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor. Avem în vedere, astfel, faptul că educația socialistă, conștiința socialistă, implică atât cunoașterea temeinică, profundă, a tot ceea ce este valoros în domeniul culturii, științei și tehnicii contemporane, cât și însușirea concepției filozofice despre lume și societate a partidului nostru, dezvoltarea conștiinței politice, formarea unei atitudini cetățenești înaintate”⁵. Este, deci, întărită ideea că educația omului nou, constructor al socialismului, trebuia să aibă la bază ideologia comunistă, celelalte cunoștințe de cultură, știință, artă și tehnică, trebuind să întărească această bază ideologică.

Principalele emisiuni social-educative erau *Radiosimpozionul* și *Tribuna radio*. Prima dintre acestea era o emisiune de dezbateri teoretice, cu subiecte precum: „Democrația socialistă, proces dinamic ascendent”, „Progresul social și idealul socialist”, „Ideologia marxist-leninistă – uriașă forță transformatoare a societății”, „Înțelegerea materialistă a istoriei și criza istorismului burghez”, „Unitatea trainică dintre partid și popor”, „Socialismul și progresul”, „Climatul socialist al demnității omului”⁶ etc. Cea de-a doua, *Tribuna radio*, era consacrată actualității politice și sociale și îndeplinea o dublă funcție – instructivă și formativă, prin teme precum: „Omul și idealul epocii”, „Socialismul – idealul contemporaneității”, „Ideologie și conștiință”, „Națiunea – factor esențial al progresului societății socialiste”, „Marxismul și progresul social contemporan”⁷ etc.

Este, totuși, un merit al radioului că a fost reintrodusă în program, din 1968, emisiunea *Universitatea radio*, care se difuzase și înainte de război, cu mai multe cicluri: *Artă* – conferențiar Alexandru Balaci, *Medicină, biologie* – conferențiar Ștefan Milcu, *Istoria universală* – conferențiar Andrei Oțetea, *Istoria României* – conferențiar C. C. Giurescu, *Cibernetică electronică* –

⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁵ *Ibidem*, p. 49.

⁶ *Ibidem*, p. 50.

⁷ *Ibidem*, p. 52.

conferențiar Edmond Nicolau⁸ etc., *Orizont științific*, *Finalizarea – scop esențial al cercetării*, *Scurtarea ciclului cercetare-producție*, *Spiritul de echipă în cercetare*, *Dialogul în știință*, *Climatul social al cercetării științifice* etc., la care colaboratori erau personalități remarcabile ale vremii, precum Grigore Moisil, Ștefan Milcu, Edmond Nicolau, Ana Aslan, C. Bălăceanu-Stolnici, Dumitru Berciu, Ion Mânzatu, Ioan Ursu, Virgil Constantinescu și alții⁹.

De asemenea, radioul românesc a păstrat în programele sale, indiferent de greutățile prin care a trecut, fluxurile de emisiuni culturale. Chiar dacă și acestea aveau, uneori, accente politizate, profesioniștii radioului au știut să rezolve „politica” doar în introducere și încheiere, iar conținutul de bază al emisiunilor să aibă și multă substanță științifică și obiectivitate. Din domeniul literaturii, istoriei și artei pot fi citate emisiuni precum: „Revista literară radio”, „Scriitori la microfon”, „Memoria pământului românesc”, „A 7-a artă”, „Viața cărții”, „Bibliotecă de poezie românească”, „Atlas cultural”, „Dicționar de literatură universală”, „Moment poetic” și altele¹⁰. Printre colaboratorii acestor emisiuni s-au numărat unele dintre numele ilustre ale culturii românești din epocă: Eugen Jebeleanu, George Macovescu, Radu Boureanu, Eugen Frunză, Alexandru Andrițoiu, Victor Tulbure, Adrian Păunescu, Victor Eftimiu, Demostene Botez, Maria Banuș, Fănuș Neagu, Radu Teodoru, Nina Cassian, Paul Anghel, Mihai Beniuc, Veronica Porumbacu, Ion Brad, Ștefan Augustin Doinaș, Grigore Hagiu, Laurențiu Fulga, Nicolae Tăutu, Nicolae Breban, Aurel Baranga, Dan Deșliu, Tudor Arghezi, George Călinescu, Eugen Bart, Alexandru Philippide, Dinu Săraru, Șerban Cioculescu, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Alexandru Rosetti, Alexandru Graur și mulți alții¹¹.

Când era însă vorba despre prezentarea unui raport privind activitatea radioului în domeniul culturii, document care putea sau trebuia să ajungă la „conducerea superioară de partid”, și aceste emisiuni erau caracterizate ca fiind „de educație socialistă”: „În ansamblul programelor Radioului, fiecare emisiune trebuie să însemne un eveniment, un mijloc de îmbogățire spirituală a maselor, de dezbatere instructivă și atractivă a problemelor actuale ale literaturii și artei naționale și universale, un mijloc de stimulare a creației și de a asigura educația multilaterală a omului societății socialiste”¹², se scria într-un raport de activitate al radioului.

O importanță aparte aveau în programele radioului – la vremea aceea, ca și în zilele noastre –, *emisiunile muzicale*. Programul I cuprindea emisiuni muzicale de largă accesibilitate, de toate genurile. Alături de muzica ușoară și populară, gustată de un mare număr de ascultători, pe acest program erau difuzate și lucrări de mare

⁸ *Ibidem*, p. 53-56.

⁹ *Ibidem*, p. 58.

¹⁰ *Ibidem*, p. 70-75.

¹¹ *Ibidem*, p. 81.

¹² Georgeta Răboj, Dan Oprina, Monica Patriciu, *Teatrul Național Radiofonic*, vol. II, București, Editura Casa Radio, 1998.

valoare din repertoriul muzical românesc și universal, cuprinse, de pildă, în emisiunile zilnice *Compozitorul săptămânii* și *Săptămâna unui meloman*¹³. Programul II era deschis îndeosebi muzicii simfonice, de cameră, de operă, corală și de jazz, emisiunilor de critică și de actualități muzicale, comentariilor muzicologice și ciclurilor educative. Dar și acest program cuprindea, într-o anumită măsură, muzică populară și ușoară, de operetă și programe de varietăți muzicale¹⁴.

Programul III a început să emită la 5 mai 1963, pe unde ultracurte, câte 2 ore pe zi în zilele lucrătoare și 4 ore duminică. Transmitea cu precădere muzică simfonică și programe culturale de ținută ridicată, dar acest profil a putut fi păstrat doar un deceniu, până în ianuarie 1973, când a fost întocmit un nou profil al postului, atribuindu-i-se importante sarcini politico-educative¹⁵. A păstrat, totuși, și în cele mai grele zile ale sale, un aer de radio aparte, mai modern și mai puțin conformist.

În perioada la care ne referim, de până în 1971, cu toate că erau destinate educației copiilor și tineretului în spiritul concepției marxist-leniniste a partidului comunist, nici emisiunile dedicate acestor segmente de vârstă nu au fost excesiv politizate. Când spunem că nu au fost „excesiv politizate” avem în vedere ce urma să se întâmple mai târziu, din 1971 până în 1989. Săptămânal se difuzau 34 de emisiuni pentru copii și tineret¹⁶.

Toată politica de programe s-a schimbat însă în mod radical după vara anului 1971, ca urmare a intervenției secretarului general al Partidului Comunist Român. La 6 iulie 1971, în *Propunerile de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii, secretarul general al partidului*, Nicolae Ceaușescu, spunea, printre altele: „Va trebui să sporească rolul educativ al tuturor emisiunilor de radio și televiziune. Emisiunile se vor adresa în mai mare măsură maselor largi ale publicului spectator, în special muncitorilor și țăranilor, asigurându-se totodată prezența mai frecventă a acestora în emisiuni. (...) Radioul și televiziunea vor stimula creația de cântece revoluționare, patriotice, muncitorești, precum și difuzarea lor în mase, organizând în acest sens concursurile de creație și interpretare, spectacole speciale etc.”¹⁷.

Iată, deci, că aproape toate capitolele activității editoriale se subsumau imperativelor educației socialiste. Repertoriul trebuia să fie „nou, socialist”. Și toate aceste idei erau numai începutul unei etape de politizare excesivă a radioului și televiziunii, fundamentată pe principiul construcției unui „om nou” și susținută prin

¹³ Arhiva SRR, Dosar „Istoricul emisiunilor radio – RTV”, 1969, p. 122.

¹⁴ *Ibidem*, p. 123.

¹⁵ Arhiva SRR, în Dosar special Programul III, *Adresă către Manea Mănescu*, membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R.

¹⁶ Arhiva SRR, Dosar „Istoricul emisiunilor radio – RTV”, 1969, p. 141.

¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii*, iulie 1971, în „Rapoarte, cuvântări, articole, mai 1971 – februarie 1972”, București, 1972, p. 192.

crearea unui cadru organizatoric și juridic, care să dea imaginea necesității tuturor acestor demersuri.

Documentul menționat insistă, mai departe, asupra faptului că ideea cardinală a emisiunilor de radio și televiziune „o reprezintă reflectarea rolului conducător al partidului în procesul dezvoltării noii culturi, sublinierea rolului și contribuției hotărâtoare ale secretului general al partidului la crearea unui climat de emulație spirituală fără precedent, de participare largă a maselor la întreaga viață culturală a țării”¹⁸.

Pentru a se folosi discreționar de Radio și Televiziune, Nicolae Ceaușescu a avut grija de a pune la punct un cadru legislativ foarte solid, care a permis și mai mult înlocuirea atribuțiilor tradiționale ale acestor instituții cu altele noi, în conformitate cu obiectivele sale politice.

Am menționat de mai multe ori, în paginile precedente, anul 1971, considerat de cercetători și de cunoscătorii perioadei ca unul crucial pentru suprimarea a ceea ce mai era bruma de libertate în gândire și trecerea la îndocrinarea forțată a întregului popor român. Dar „vina” nu trebuie dată doar pe vizitele lui Nicolae Ceaușescu în Coreea de Nord și China sau pe Plenara C.C. al P.C.R. din vara a anului 1971, pentru că măsurile începuseră să fie luate mai devreme. Este de menționat, de exemplu, *Regulamentul de ordine interioară al Comitetului de Radiodifuziune și Televiziune*, adoptat la 18 septembrie 1970. Chiar în *capitolul I* al acestui *Regulament* se arată că toți salariații „au obligația de a respecta cu strictețe regulile de disciplină stabilite în unitățile în care lucrează, contribuind astfel la instaurarea unui climat corespunzător pentru desfășurarea activității unităților respective și la îndeplinirea sarcinilor (...) pentru realizarea politicii partidului și a statului în domeniul programelor de radio și televiziune”¹⁹.

Capitolul II al *Regulamentului* se referă la obligațiile conducerii Comitetului de Radiodifuziune și Televiziune, care urma să asigure fundamentarea temeinică a proiectelor de concepere, elaborare, realizare și transmisie a programelor de radio și televiziune și a planurilor de muncă și să creeze toate condițiile pentru îndeplinirea acestora, pentru îmbunătățirea calității și varietății programelor, creșterea productivității muncii și a eficienței întregii activități²⁰. Tot conducerea trebuia să organizeze și să urmărească ridicarea continuă a calificării profesionale și ideologice a salariaților, în care scop urma să pună la dispoziția acestora documentația de specialitate necesară, precum și să ia măsuri pentru întărirea disciplinei și ordinii în spiritul *atitudinii socialiste* față de muncă²¹.

¹⁸ Iulius Țundrea, *O sonoră coloană infinită*, București, Editura Eminescu, 1985, p. 35-36.

¹⁹ Arhiva SRR, *Regulamentul de ordine interioară al Comitetului de Radiodifuziune și Televiziune*, adoptat la 18 septembrie 1970, Dosar „Organizarea și conducerea Radiodifuziunii și Televiziunii Române de-a lungul anilor”, fila 1.

²⁰ *Ibidem*, fila 2.

²¹ *Ibidem*, fila 4.

Dacă acestea erau obligațiile conducerii, în *capitolul III* al *Regulamentului* se indicau obligațiile salariaților. Aceștia trebuiau să aibă o comportare corectă în cadrul relațiilor de serviciu, să promoveze raporturi de înțelegere cu toți membrii colectivului de lucru, să combată orice fel de manifestări necorespunzătoare, să acționeze în spiritul atitudinii comuniste față de muncă și de societate²².

Un al doilea pas a fost făcut la 8 martie 1971, când a fost aprobat un *Decret* al Consiliului de Stat cu privire la înființarea, organizarea și funcționarea *Consiliului Național al Radioteleviziunii Române*. În expunerea de motive a acestui *Decret* se arată că, având în vedere rolul din ce în ce mai important al radiodifuziunii și televiziunii în informarea și formarea opiniei publice, a omului nou, constructor activ al societății socialiste, în educarea comunistă a maselor, precum și activitatea complexă și multilaterală pe care o desfășoară în toate sectoarele vieții social-politice, economice și culturale, este necesar ca la munca de conducere și orientare a acestei instituții să participe reprezentanți ai organizațiilor de masă și obștești, ai unor ministere și organizații economice centrale, ai uniunilor de creație și alți reprezentanți ai opiniei publice²³.

Articolul 1 al *Decretului* spune însă aproape totul despre cât de liberă putea să fie dezbaterea și decizia acestui for, prin precizarea că își desfășoară activitatea sub „îndrumarea directă a Comitetului Central al Partidului Comunist Român”. Dar, formal, acest Consiliu Național avea sarcina de a asigura orientarea ideală a activității de elaborare a liniilor directoare în domeniul programelor de radio și televiziune ale Comitetului de Radiodifuziune și Televiziune²⁴. În *articolul 2* se arăta că acest Consiliu Național al Radioteleviziunii Române analizează și dezbate periodic planurile de activitate în domeniul programelor de radio și televiziune și îndrumă munca de concepție a emisiunilor, stabilind orientarea generală a activității tuturor compartimentelor Comitetului de Radiodifuziune și Televiziune²⁵. Consiliul Național trebuia să analizeze și proiectele de dezvoltare continuă a rețelei de radioteleviziune pe teritoriul țării, necesitățile de îmbunătățire a dotării tehnice, modalitățile de folosire a mijloacelor tehnico-materiale destinate activității de radiodifuziune și televiziune (*articolul 3*)²⁶.

Concomitent cu decretul menționat a apărut și decretul pentru aprobarea componenței Consiliului Național al Radioteleviziunii Române. Prin acest decret, în funcția de președinte era numit Dumitru Popescu, vicepreședinți erau Mihail Bujor Sion, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Domokos Geza și Kroner Michael, iar printre membri se regăseau Eugen Barbu, Ion Brad, Gheorghe Cioară, Liviu Ciulei, Dina

²² Eugen Denize, *Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, vol. III, București, Editura Casa Radio, 2002, p. 28.

²³ Buletinul Oficial al RSR, nr. 28, partea I, 9 martie 1971, p. 76, *Decret privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Național al Radioteleviziunii Române*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

Coccea, Ion Coman, Octav Enigărescu, Mihnea Gheorghiu, Alexandru Ivăsiuc, George Macovescu, Mircea Malița, Ecaterina Oproiu, Petre Constantin, Ion Popescu Puțuri, Vasile Potop, Marin Preda, Valeriu Râpeanu, Mircea Sântimbreanu și alții²⁷.

Deși numărul intelectualilor adevărați era mult mai mare decât al activiștilor de meserie, Consiliul Național al Radioteleviziunii Române nu a putut face nimic pentru a împiedica „minirevoluția culturală” a lui Nicolae Ceaușescu, din iulie același an, care prefigura măsurile ce urmau să fie adoptate în viitor, cu scopul restrângerii și mai mari a libertății de expresie a presei scrise și vorbite.

În *Informare la Consiliul Național al Radioteleviziunii*, din 20 mai 1971, după ce sunt citate, pe domenii, emisiunile speciale prin care este reflectată politica partidului, se specifică: „În afară de emisiunile citate, putem spune că n-a existat redacție în emisiunile căreia să nu se reflecte, într-o formă sau alta, atmosfera efervescentă, creatoare, care a caracterizat această perioadă”²⁸.

Evenimentele la care se face referire erau legate de aniversarea, la 8 mai 1971, a 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român (la 8 mai 1921). Dar propaganda nu era un element de campanie, ci trebuia continuată. Cităm din același material: „Ni se pare important să subliniem faptul că au fost luate toate măsurile pentru ca largă acțiune propagandistică întreprinsă de televiziune să fie continuată în formă adecvată și în lunile următoare”²⁹.

Interesant este faptul că, din informare rezultă și o umbră de îndoială privind urmărirea programelor de către publicul telespectator. Când se fac referiri la un program de filme documentare, se spune: „Putem afirma că în următoarele săptămâni vom prezenta pe micul ecran o suită de filme documentare care, *sperăm* (subl. noastră), vor fi primite cu interes de public”³⁰.

Schema de emisiuni a Televiziunii Române, pentru programul I, în 1971, avea, pe procente, următoarea structură³¹: informații, reportaje la zi, comentarii de actualitate, sport (24,0%), emisiuni economice (6,0%), anchete, emisiuni de știință, mari reportaje (10,0%), teatru, film, literatură, artă plastică (17,0%), emisiuni muzicale (10,5%), emisiuni în limbile minorităților conlocuitoare (8,5%), filme documentare și seriale producție proprie (0,5%). „După cum se poate constata – continuă documentul –, am alocat un spațiu mai restrâns emisiunilor de muzică populară, corală și clasică, mărinnd proporțional ponderea emisiunilor de actualități, a celor cu tematică social-educativă și de știință și acordând un loc mai mare divertismentului”.

²⁷ Buletinul Oficial al RSR, nr. 28, partea I, 9 martie 1971, p. 177-178, *Decret pentru aprobarea componenței Consiliului Național al Radioteleviziunii Române*.

²⁸ Arhiva SRR, *Informare la Consiliul Național al Radioteleviziunii*, 20 mai 1971, p. 4, Dosar special, 1971.

²⁹ *Ibidem*, p. 5.

³⁰ *Ibidem*, p. 5.

³¹ *Ibidem*, p. 8-9.

În informare se specifică clar: „În elaborarea planurilor redacțiilor de specialitate, ca și în întreaga activitate a televiziunii, ne vom ghida după ideile cuprinse în Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea solemnă consacrată aniversării semicentenarului Partidului. Considerăm o sarcină de onoare să transpunem în viață, la un nivel de înalt profesionalism, sarcina trasată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, care referindu-se, între altele, la emisiunile de radio și televiziune a spus: «Informând operativ opinia publică asupra procesului construcției socialiste, asupra marilor victorii ale poporului român pe drumul vieții noi, luând atitudine critică față de lipsuri și neajunsuri, aceste instrumente trebuie să acționeze și mai perseverent, la un nivel calitativ superior, pentru dezvoltarea aprofundată și eliminarea, de pe pozițiile filozofice ale partidului nostru, a tuturor problemelor ce compun astăzi universul spiritual al oamenilor muncii»”³².

Așadar, linia trasată era aceea de a se elimina tot ceea ce nu corespundea pozițiilor filozofice ale partidului, dar și din partea Radioteleviziunii se primea un răspuns... pe măsură, așa cum reiese din partea de concluzii a informării: „Bogăția de idei, cuprinsă în Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea solemnă consacrată aniversării semicentenarului P.C.R., va constitui substanța planurilor noastre tematice, punctul de plecare în exlorarea gazetărească și artistică a realităților societății noastre socialiste”³³.

La 15 septembrie 1971, a fost publicat, în „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România”, Decretul privind organizarea și funcționarea Comitetului de Stat al Radioteleviziunii Române. Așa cum era de așteptat, chiar din Capitolul I, articolul 1, se arată că acest Comitet este un organ central de stat, care îndeplinește politica partidului și statului în domeniul programelor de radio și televiziune, contribuind în mod activ la educarea comunistă, patriotică, a întregului popor, la făurirea trăsăturilor înaintate, revoluționare ale omului nou, la mobilizarea maselor în realizarea programului elaborat de Partidul Comunist Român pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, la informarea largă a opiniei publice asupra evenimentelor interne și externe. Radioteleviziunea Română, se arată în continuare, militează, prin emisiunile sale, pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor, într-un spirit de înaltă exigență, combativitate și principialitate comunistă, pentru ridicarea nivelului cultural al poporului, prin difuzarea și promovarea valorilor culturii naționale și universale, în lumina concepției marxist-leniniste a Partidului Comunist Român³⁴.

Comitetul de Stat al Radioteleviziunii Române, se sublinia în articolul 2, își desfășoară activitatea pe baza legilor în vigoare, sub conducerea Comitetului

³² *Ibidem*, p. 14.

³³ *Ibidem*, p. 23.

³⁴ Buletinul Oficial, an VII, nr. 108, 15 septembrie 1971, p. 710, *Decret privind organizarea și funcționarea Comitetului de Stat al Radioteleviziunii Române*.

Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului de Miniștri³⁵. Orientarea generală a muncii sale și stabilirea ideilor directoare ale programelor de radio și televiziune erau asigurate de Consiliul Național al Radioteleviziunii Române în conformitate cu vederile Decretului nr. 62/1971 privind înființarea, organizarea și funcționarea acestuia³⁶.

Este de remarcat faptul că, în majoritatea articolelor decretului se subliniază că Radioul și Televiziunea au rostul de a servi politica partidului comunist. Astfel, acesta trebuia să asigure aplicarea prevederilor hotărârilor *Comitetului Central al Partidului Comunist Român*, a legilor, decretelor și hotărârilor Consiliului de Miniștri (art. 4), informarea opiniei publice asupra evenimentelor și acțiunilor politice interne, asupra principalelor aspecte ale activității partidului și statului, a organizațiilor de masă și obștești, a întregului popor pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate (art. 6), să acționeze pentru cunoașterea și însușirea de către toți oamenii muncii a politicii partidului, a ideologiei sale marxist-leniniste, pentru popularizarea și cunoașterea temeinică a tuturor hotărârilor de partid și de stat, a legilor, a măsurilor luate în vederea dezvoltării țării³⁷.

Comitetul de Stat acționa în sprijinul înfăptuirii programului de dezvoltare economică a României, pentru traducerea în viață a măsurilor de perfecționare a conducerii, organizării și planificării economiei naționale, pentru creșterea eficienței producției de bunuri materiale. Populariza și contribuia la extinderea experienței înaintate în activitatea colectivelor din industrie și agricultură, din toate ramurile producției materiale și spirituale a oamenilor muncii de la orașe și sate³⁸. Radioteleviziunea trebuia să exercite rolul de tribună în dezvoltarea, de către oamenii muncii, a problemelor conducerii economiei, învățământului, culturii, științei, ale dezvoltării societății socialiste în general. Comitetul de Stat exercita, de asemenea, prin toate emisiunile sale, un rol activ în educarea comunistă. El trebuia să acționeze și pentru educarea revoluționară a tinerei generații, pentru formarea trăsăturilor etice proprii constructorului societății socialiste și comuniste, cultivând dragostea de muncă, de viață, înaltele sentimente de atașament față de cauza clasei muncitoare, a Partidului Comunist Român, față de cauza construcției socialismului în țara noastră³⁹.

Tot un element de subordonare politică poate fi considerată și prevederea privind aprobarea componenței *Comitetului de către Consiliul de*

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 711.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Eugen Denize, *op. cit.*, vol. III, p. 33.

Miniștri, iar președintele său era numit prin Decret al Consiliului de Stat și avea rang de ministru (art. 8)⁴⁰.

Un alt element de remarcat pentru ceea ce viza preocuparea partidului comunist pentru controlul asupra conținutului programelor este și faptul că redacțiile principalelor tipuri de emisiuni și cele mai importante direcții de coordonare a activității erau comune radioului și televiziunii (art. 17)⁴¹.

Parcurgând toate aceste capitole și articole ale decretului, arată și istoricul Eugen Denize, ne putem ușor da seama că principalul obiectiv al partidului și al secretarului său general, Nicolae Ceaușescu, era transformarea Radioteleviziunii într-o adevărată fortăreață a ideologiei comuniste din țara noastră. „Ea avea o dublă misiune, ofensivă și defensivă, a spadei și scutului. Pe de o parte, Radioteleviziunea trebuia să devină a treia instituție ca importanță, după familie și școală, în ceea ce privește procesul de educație și de formare al tinerei generații, a omului nou, desprins total de trecut, cu o mentalitate comunistă, iar pe de altă parte, ea trebuia să protejeze pe indivizi și întreaga societate de eventualele concepții străine celei comuniste, marxist-leninistă”⁴².

Acest decret a fost modificat la data de 29 decembrie 1973, când denumirea Comitetului de Stat al Radioteleviziunii Române se schimbă în Radioteleviziunea Română⁴³. Primul articol al acestui decret avea următorul conținut: Radioteleviziunea Română, organ de partid și de stat, înfăptuiește politica partidului și statului în domeniul programelor de radio și televiziune, contribuind în mod activ la educarea comunistă, patriotică, a întregului popor, la făurirea trăsăturilor înaintate, revoluționare, ale omului nou, la mobilizarea maselor pentru realizarea programului elaborat de Partidul Comunist Român în vederea făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate⁴⁴.

Conținutul *articolului 2* devenea: Radioteleviziunea Română își desfășoară activitatea sub conducerea nemijlocită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului de Miniștri⁴⁵, iar articolul 8 avea următorul cuprins: „Radioteleviziunea Română este condusă de Consiliul Național al Radioteleviziunii Române, organ deliberativ, care hotărăște în problemele generale privind activitatea acesteia”. Articolul 8 cuprinde, în continuare, înșiruirea unui mare număr de instituții ai căror reprezentanți urmau

⁴⁰ Buletinul Oficial, an VII, nr. 108, 15 septembrie 1971, p. 712, *Decret privind organizarea și funcționarea Comitetului de Stat al Radioteleviziunii Române*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 713.

⁴² Eugen Denize, *op. cit.*, vol. III, p. 37.

⁴³ Buletinul Oficial al RSR, an IX, nr. 208, partea I, 29 decembrie 1973, p. 1, *Decret pentru modificarea decretului nr. 302/1971, privind organizarea și funcționarea Comitetului de Stat al Radioteleviziunii Române*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

a face parte din consiliu⁴⁶ dar, sub aparența unei lărgiri a cadrului de conducere al Radioteleviziunii Române, decretul nu făcea altceva decât să întărească și mai mult controlul politic asupra ei. Instituția era obligată să aplice, cu strictețe, prin emisiunile sale, politica partidului comunist, să devină o armă și mai puternică de propagandă comunistă, de manipulare și dezinformare a opiniei publice, în conformitate cu interesele politicii comuniste.

S-ar putea crede că, odată emise asemenea acte normative, care, oricum, subordonau suficient radioul și televiziunea, cadrul juridic era încheiat pentru o bună bucată de vreme. Dar nu s-a întâmplat așa, pe de o parte pentru că tot mai era câte ceva de făcut pentru a adânci imixtiunea, iar pe de alta, poate că se mai voia amintit slujitorilor celor două instituții cine era stăpânul.

Astfel, la 26 decembrie 1977 (atunci se lucra, chiar și în a doua zi de Crăciun) a fost publicat în Buletinul Oficial *Decretul Consiliului de Stat privind organizarea și funcționarea Radioteleviziunii Române*, cunoscut și sub numele de „decretul 473/1977”.

La prima vedere, cuvintele și frazele par cunoscute, dar din loc în loc există câte ceva care demonstrează adâncirea subordonării. Astfel, Radioteleviziunea Română avea sarcina de a contribui prin întreaga sa activitate la înfăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului, la transpunerea în viață a programului Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Trebuia să acționeze pentru cunoașterea hotărârilor partidului și legilor țării, pentru educarea socialistă a maselor, lărgirea orizontului politico-ideologic și cultural al celor ce muncesc, pentru formarea omului nou, constructor al socialismului și comunismului în România (art. 1)⁴⁷.

Alte formulări care ne rețin atenția: „Radioteleviziunea Română acționează în vederea îndeplinirii planurilor de dezvoltare economico-socială, pentru generalizarea experienței înaintate în toate domeniile construcției socialiste”, „promovarea fermă în viață a principiilor eticii și echității socialiste și afirmarea înaltelor idealuri comuniste ale partidului” (art. 2), „promovarea valorilor creației naționale, a operelor care cultivă înaltele principii ale umanismului revoluționar, la participarea celor ce muncesc la făurirea noii culturi socialiste” (art. 3), iar la articolul 5 se reiterea faptul că: „Radioteleviziunea Română este organ de partid și de stat, care își desfășoară activitatea sub conducerea nemijlocită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului de Miniștri”⁴⁸. De asemenea, ea asigura aplicarea prevederilor hotărârilor Comitetului Central al Partidului

⁴⁶ Ibidem, p. 2.

⁴⁷ Buletinul Oficial al RSR, an XIII, nr. 138, partea I, 26 decembrie 1977, p. 4, *Decretul Consiliului de Stat privind organizarea și funcționarea Radioteleviziunii Române*.

⁴⁸ Ibidem, p. 5.

Comunist Român, a legilor, decretelor și altor acte normative, referitoare la domeniul său de activitate (art. 6)⁴⁹.

O noutate de mare relevanță regăsim în articolul referitor la componența Consiliului național al Radioteleviziunii Române (art. 14), unde, pentru prima dată, apare, chiar la prima poziție, faptul că din acest organism vor face parte reprezentanți ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român, precum și ai Consiliului Național al noului înființatului Front al Unității Socialiste⁵⁰. Restul organismelor și instituțiilor sunt cam aceleași, dar, avându-le în vedere pe cele două menționate mai sus, parcă nici nu mai contează.

Se poate spune și că s-a instituit o cenzură de tip special, pentru că articolul 17 arată că, în vederea asigurării unui înalt nivel de exigență politico-ideologică și competență profesională față de conținutul și calitatea programelor, Consiliul Național constituie comisii pe domenii, care vizionează și audiază emisiunile de televiziune și de radio mai importante, filmele, seriile de televiziune și spectacole artistice și avizează difuzarea lor. Comisiile trebuiau formate din membri ai Consiliului Național, precum și din activiști de partid și de stat, reprezentanți ai unităților de creație, alți oameni de știință, cultură și artă, specialiști, oameni ai muncii în funcție de necesități, potrivit domeniului de activitate⁵¹. Erau cinci asemenea comisii, pe principalele domenii de activitate editorială, și anume: pentru emisiunile politice, ideologice și educative, pentru emisiunile economice, pentru emisiunile culturale și științifice, pentru emisiunile în limbile naționalităților conlocuitoare și pentru emisiunile destinate străinătății⁵², iar conducerea Radioteleviziunii Române era obligată să asigure „îndeplinirea hotărârilor Consiliului Național al Radioteleviziunii Române” (art. 18, alin. b)⁵³.

Aceste decrete, care au guvernat activitatea radioului și televiziunii până în anul 1989, au fost aplicate din ce în ce mai mult în interesul proslăvirii activității secretarului general al partidului, Nicolae Ceaușescu, apoi și a Elenei Ceaușescu, ajungându-se, curând, la un cult al personalității fără precedent, întrerupt doar de evenimentele din decembrie 1989.

THE SERVITUDE OF THE ROMANIAN RADIO-TELEVISION CORPORATION DURING 1965-1989

(Abstract)

Ever since their invention, radio and television attracted the attention of political factors in order to use them for political and electoral purposes. The intrusions have been in greater or lesser proportion and the attempts (or the “accomplishments”)

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 7-8.

⁵¹ Eugen Denize, *op. cit.*, vol. III, p. 44.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Buletinul Oficial al RSR, an XIII, nr. 138, partea I, 26 decembrie 1977, p. 8, *Decretul Consiliului de Stat privind organizarea și funcționarea Radioteleviziunii Române*.

haven't disappeared to this day. The peak of this attitude was reached in Romania during the communist era, especially in its last two decades. The communist party and the family that subordinated it took total control of the national radio and television, using them for political propaganda, communist education, cult of personality and the promotion of the communist ideology. Nevertheless, especially at the radio, some ways of sneaking and promoting true values were found.

Keywords: radio, television, communism, servitude, propaganda.

RACHETELE DIN ROMÂNIA: UN PERICOL PENTRU UNIUNEA SOVIETICĂ SAU STATELE EUROPENE OCCIDENTALE?

PETRE OPRIȘ, LAURA-ANTOANETA SAVA*

Presa românească din exil a relatat, în primăvara anului 1989, despre faptul că subordonații lui Nicolae Ceaușescu colaborau cu societatea elvețiană „Constance”, o filială a concernului industrial vest-german „Messerschmitt-Bölkow-Blohm” (MBB), în scopul fabricării în România a rachetei sol-sol „Condor II”¹. Activitatea s-ar fi desfășurat într-o uzină parțial subterană și

* Locotenent-colonel (r.), dr; e-mail: petreopriș@yahoo.com

* Cercetător științific, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: savaantoaneta@yahoo.com

¹ Programul de fabricare a rachetei „Condor II” a fost inițiat de Argentina după înfrângerea militară pe care a înregistrat-o în arhipelagul Falkland, în fața unui corp expediționar britanic (1982). În acest sens, autoritățile de la Buenos Aires au contactat specialiști din cadrul firmei „Messerschmitt-Bölkow-Blohm”, în scopul dezvoltării rachetei „Condor I” (utilizată pentru explorarea spațiului cosmic).

Cheltuielile mari, impuse de programul respectiv, i-au determinat pe argentinieni să caute soluții de finanțare fezabile. Inițial, aceștia au găsit sprijin în Egipt, autoritățile de la Cairo fiind interesate să dețină o armă modernă, cu o rază de acțiune de 900 de km, dotată cu un focos convențional sau chimic, în greutate de 450 de kg. Ulterior, la proiectul respectiv s-a alăturat Irakul, fapt ce a nemulțumit atât autoritățile israeliene, cât și pe cele americane, deoarece Saddam Hussein ar fi putut să utilizeze tehnologia de fabricație a rachetei „Condor II” în cadrul propriilor programe de construire a rachetelor, cu care să amenințe apoi Israelul.

Controversele din jurul proiectului „Condor II” au fost numeroase la sfârșitul anilor ’80. În primul rând, acesta a generat efecte negative în relațiile politice și militare dintre Argentina și SUA. Autoritățile de la Washington au criticat inițiativa guvernului de la Buenos Aires, considerând că argentinienii doreau să își ia revanșa în fața britanicilor, după înfrângerea suferită în anul 1982, în arhipelagul Falkland. În plus, la proiectul respectiv erau angajate „Messerschmitt-Bölkow-Blohm” și compania italiană „Fiat-Snia”, iar autoritățile de la Casa Albă puteau fi deranjate de concurența făcută firmelor americane de profil de către cele două companii vest-europene.

Totodată, liderii politici și militari americani erau îngrijorați de posibilitatea ca tehnologia și metodele de dezvoltare a rachetelor nucleare „Pershing 2”, cu rază medie de acțiune, la care aveau acces specialiștii de la MBB, să ajungă în posesia principalului inamic, Uniunea Sovietică, prin intermediul țărilor din Orientul Mijlociu.

În al doilea rând, proiectul „Condor II” a avut implicații în Orientul Mijlociu, în ecuația respectivă manifestându-se cu putere atât interesele politice, economice și militare ale unor state din zonă (Egipt, Irak, Israel), cât și cele ale SUA, Republicii Federale Germania și Italiei. Fiecare parte a încercat să își apere cât mai bine interesele și, în acest sens, s-a apelat inclusiv la influența pe care o avea mass-media în modelarea opiniei publice.

protejată „de un impresionant baraj de beton”². Știrea-șoc avea la bază două articole, apărute în aceeași perioadă, în revista vest-germană „Der Spiegel”.

Pentru a afla ce era adevărat în acuzațiile respective (în opinia noastră, acestea erau lipsite de o verificare elementară a informațiilor), ne-am îndreptat atenția către documentele existente în fosta arhivă a PCR, precum și către o serie de documente NATO, declassificate în ultimii ani. Astfel, am aflat că doar patru state membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia dețineau sisteme de rachete antiaeriene SA-75 „Dvina” (SA-2 „Guideline”, în codul NATO) la data de 31 decembrie 1960: Uniunea Sovietică, RDG (cinci poziții de tragere confirmate – la Glau, Jueterbog, Damm, Rauen, Klosterfelde și Proetzel), Bulgaria (trei poziții de tragere, descoperite la periferia Sofiei) și Albania (o poziție de tragere, situată în imediata apropiere a orașului Durres).

Un an mai târziu, într-un alt document NATO, s-a precizat faptul că armatele ungară și română au primit sisteme de rachete antiaeriene SA-75 (în cursul anului 1961). Acestea au fost prezentate cu ocazia sărbătoririi „Zilei Eliberării”, în cadrul paradelor militare desfășurate la Budapesta (4 aprilie 1961), respectiv la București (23 august 1961). Totodată, experții militari NATO considerau că armata română avea la dispoziție cel puțin șapte sisteme de rachete antiaeriene SA-75, iar armata ungară ar fi avut în jurul Budapestei 10 poziții de tragere pentru același tip de instalații antiaeriene, dintre care două erau deja operaționale³.

O parte dintre informațiile respective pot fi confirmate cu ajutorul a trei documente românești inedite. În primul dintre acestea (din septembrie 1960), Gheorghe Gaston Marin preciza: „Pentru îmbunătățirea calitativă a apărării antiaeriene a țării, până în anul 1965, armata română să fie înzestrată cu patru regimente de rachete pământ-aer [...] Dotarea apărării antiaeriene a țării cu mijloace de artilerie antiaeriană clasice nu asigură o acoperire eficientă a teritoriului țării față de mijloacele moderne de luptă. Pentru a asigura acoperirea unor obiective politico-economice importante, este necesar să se importe 3

² Informația respectivă a fost reluată la 11 mai 1989 de către jurnaliștii români, aflați în exil, fiind publicată în ziarul „Viața noastră” (Tel-Aviv, Israel). Cu acel prilej, s-a încercat să se speculeze faptul că Nicolae Ceaușescu avea relații foarte bune cu președintele Egiptului, Muhammad Hosni Mubarak, pentru a se acredita ideea că autoritățile de la București intenționau să fabrice o versiune a rachetei sol-sol „Condor II”, cu rază medie de acțiune, cu ajutorul specialiștilor egipteni și vest-germani.

³ Cf. *USAREUR Intelligence Estimate – 1961 (U) [Informații estimate de USAREUR – 1961]*, Headquarters United States Army Europe, Office of the Deputy Chief of Staff Intelligence, http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_7/docs/nbb24_part%20I.pdf și http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_7/docs/nbb24_part%20II.pdf; *USAREUR Intelligence Estimate – 1962 (U) [Informații estimate de USAREUR – 1962]*, Headquarters United States Army Europe, Office of the Deputy Chief of Staff Intelligence, http://www.isn.ethz.ch/php/documents/collection_7/docs/nbb27_part3.pdf (accesate la 3 februarie 2006).

divizioane tehnice și 15 divizioane de foc, pentru a realiza, până la sfârșitul anului 1965, un număr de 4 regimente de rachete pământ-aer”⁴.

Într-un alt document, datat 28 februarie 1961, generalul Leontin Sălăjan a propus Comitetului Central al PMR să se intervină la Ministerul Apărării al URSS, „pentru a trimite în Republica Populară Română un specialist cu experiență, de preferință cu gradul de general, în condițiile prevăzute în acordul încheiat între URSS și RPR în legătură cu specialiștii militari [...], în scopul acordării de ajutor calificat comandantului apărării antiaeriene a teritoriului și comandantului artileriei antiaeriene”. Acesta se alătură celor doi consilieri sovietici, care se aflau deja în România și urmau să-și desfășoare activitatea în cadrul primului regiment românesc de rachete, până la sfârșitul anului 1961 – cu scopul de „a ajuta în organizarea, pregătirea și întrebuințarea tactico-operativă a rachetelor antiaeriene și nevoile ce decurg de exploatare și întreținere la înființarea unităților în următorii ani (1961-1965 – n.n.)”⁵.

În același raport, ministrul român al Forțelor Armate a propus trimiterea în URSS a generalului-maior Cupșa Laurențiu și a colonelului Medvedovici Laurian, cu scopul de a urma un curs de pregătire cu durata de 3 luni, „pentru însușirea și întrebuințarea complexului de rachete antiaeriene SA-75”⁶.

Trei luni mai târziu, în raportul din 26 mai 1961, adresat Comitetului Central al P.M.R., generalul Leontin Sălăjan preciza: „Potrivit planului de înzestrare al Forțelor Armate ale Republicii Populare Române, începând din anul 1961, acestea vor fi înzestrate cu rachete. Pentru însușirea problemelor legate de întrebuințarea tactic-operativă a acestora, pregătirea de luptă și tragerile unităților de rachete, Ministerul Forțelor Armate consideră necesar a se interveni pe lângă Comandamentul Forțelor Armate Unite pentru trimiterea în Republica Populară Română a trei specialiști militari, pe timp de un an, care să ajute cadrele noastre în însușirea tuturor problemelor rachetelor (subl.n.)”⁷.

După 15 ani de la evenimentele respective, timp în care militarii români s-au pregătit intens pentru utilizarea eficientă a tehnicii de luptă sovietice importate, Emil Bobu și generalul Ion Coman au menționat faptul că armata română avea în dotare nouă instalații de rachete antiaeriene de tipul SA-75 „Dvina”. Totodată, în planul de înzestrare, aprobat pentru cincinalul 1976-1980, era deja prevăzut importul a 160 de rachete V-750 VMV în perioada 1976-1977, în scopul asigurării unui minim de 2,5 unități de foc pentru fiecare instalație.

Deoarece sovieticii au înștiințat toate țările care dețineau sisteme „Dvina” că „în anul 1978 va înceta producția de rachete V-750 VMV”, Emil Bobu și Ion Coman i-au propus lui Nicolae Ceaușescu să cumpere din URSS

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 56/1960, f. 1; 4.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, dosar 10/1961, f. 4.

⁷ *Ibidem*, dosar 24/1961, vol. II, f. 75.

încă 140 de rachete V-750 VMV, în valoare totală de 9,13 milioane de ruble – „din care 7,63 milioane de ruble pentru rachete și 1,5 milioane de ruble pentru combustibili și piese de schimb”⁸.

Cei doi membri ai nomenclaturii comuniste au susținut în fața liderului PCR faptul că rachetele respective aveau un termen de garanție de 15 ani și că „starea tehnică a instalațiilor din existentul armatei noastre permite menținerea lor în exploatare până în anul 1985 [...]. Având în vedere cele de mai sus, propun a se aproba importarea suplimentară a 140 de rachete V-750 VMV în anul 1977 și a pieselor de schimb și combustibililor în anul 1978”⁹.

Rezoluția lui Nicolae Ceaușescu, pe nota întocmită de către Emil Bobu, a fost simplă și concisă: „Da”. Apoi, liderul PCR a semnat scurt, folosind doar inițialele sale¹⁰.

Zece zile mai târziu, la 15 octombrie 1976, Nicolae Ceaușescu a vizitat o expoziție de tehnică militară, prilej cu care a ordonat:

„1. Ministerul Industriei Metalurgice va lua măsuri pentru asimilarea în fabricația internă, începând cu anul 1977, a sortimentelor de tablă și profile din duraluminiu, necesare producției de rachete.

Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini, împreună cu Ministerul Apărării Naționale vor lua măsuri pentru cercetarea-proiectarea și asimilarea, în paralel, a rachetelor aer-aer și sol-aer, dirijate în infraroșu.

2. Se va elabora un program pentru însușirea în fabricație, în paralel cu rachetele tactice, și a rachetelor cu bătaie de până la 500 de km; pentru asigurarea încercărilor prin trageri a rachetelor tactice se va propune un poligon cu folosință periodică care să permită atât utilizarea normală a terenului, cât și măsurile de securitate necesare în perioadele de utilizare”¹¹.

În aceeași perioadă, în uzinele din România se lucra pentru onorarea unui contract de export în Republica Arabă Egipt. Documentul fusese deja semnat în luna martie 1976 și prevedea livrarea, în perioada 1976-1980, de „componente pentru pistolul mitralieră calibru 7,62 mm tip AKM, în valoare de 4.031.510 dolari SUA liber convertibili. Cursul de revenire, ce se va realiza la exportul mărfurilor din contract, este de 14,17 lei/\$”¹². Concomitent, România exporta în Egipt, pe baza altor contracte semnate împreună cu autoritățile de la Cairo, componente ale puștilor mitralieră cal. 7,62 mm tip RPK și ale puștilor semiautomate cu lunetă, calibru 7,62 mm¹³.

La sfârșitul lunii mai 1977, Nicolae Ceaușescu a vizitat o altă expoziție militară, în cursul căreia a ordonat ca „Ministerul Industriei Construcțiilor de

⁸ *Ibidem*, fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică, dosar 2/1976, f. 179.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, f. 178.

¹¹ *Ibidem*, dosar 3/1976, f. 201.

¹² *Ibidem*, f. 50.

¹³ *Ibidem*.

Mașini, împreună cu Ministerul Apărării Naționale, să ia măsuri pentru scurtarea ciclurilor de cercetare, proiectare și asimilare a tipurilor de rachete prevăzute în programul unitar și a celor indicate de conducere cu ocazia vizionării expoziției din octombrie 1976”¹⁴.

Doi ani mai târziu, generalul-colonel Vasile Ionel i-a raportat lui Nicolae Ceaușescu faptul că, „este incertă realizarea în totalitate, în acest an (1979), a celor 15 avioane de luptă IAR-93, 600 transportoare blindate, 2300 rachete antitanc dirijate prin fir (tip 9 M 14-M „Maliutka” – n.n.), 1.000 autocamioane cu 3 punți motrice etc.”¹⁵. Totodată, adjunctul ministrului Apărării Naționale și președinte al Consiliului Tehnic de Coordonare a Producției de Tehnică Militară a menționat în raportul său, din 16 iulie 1979, faptul că, în primul semestru al anului 1979 au fost fabricate 16.768 de proiectile reactive nedorizate cal. 57 mm, tip S5M și S5K, depășindu-se planul cu 3.964 de proiectile. În aceeași perioadă, din comanda de 1.000 de rachete antitanc dirijate au fost realizate doar 183 de bucăți, iar în planul pe anul 1979 se prevedea fabricarea a 2.300 de rachete antitanc¹⁶.

De asemenea, generalul Vasile Ionel a amintit că nu au fost finalizate experimentările la modelul de rachetă aer-aer, dirijată în fascicul de radiolocație și nici la cel de rachetă aer-aer, autodirijată în infraroșu¹⁷.

În semestrul I al anului 1979, România a exportat produse militare în valoare de 246,6 milioane de lei valută (143,3% față de prevederile planului semestrial), obținând 44,4 milioane de lei valută pe relația cu statele socialiste (60,3% din plan) și 202,2 milioane de lei valută pe devize liber convertibile (205,1% din plan). Principalele produse exportate au fost următoarele: 24 transportoare amfibii blindate BTR-70, cinci aruncătoare la proiectile reactive cal. 122 mm (de tip „Grad”), 100 de mitraliere antiaerene cal. 14,5 mm (cu două țevi), 330 de puști mitralieră cal. 7,62 mm (model 1964), 1.000 de puști semiautomate cu lunetă cal. 7,62 mm, 100 de pistoale mitralieră cal. 7,62 mm (model 1963), 1.690 de aruncătoare de grenade antitanc tip AG-7, 150 de aruncătoare de grenade antitanc tip SPG-9, 40 de aruncătoare de flăcări LPO-50 și 16.489 de lovituri calibru 122 mm, reactiv-explozive, pentru aruncătorul de proiectile reactive APR-122¹⁸.

În conformitate cu planul aprobat de Nicolae Ceaușescu, uzinele de armament, muniții și tehnică de luptă din România trebuiau să exporte produse speciale în valoare de 428 de milioane de lei valută până la sfârșitul anului 1979, din care 200 de milioane de lei valută în devize liber convertibile¹⁹. În același

¹⁴ *Ibidem*, dosar 2/1976, f. 91.

¹⁵ *Ibidem*, f. 106.

¹⁶ *Ibidem*, f. 112.

¹⁷ *Ibidem*, f. 121.

¹⁸ *Ibidem*, f. 126.

¹⁹ *Ibidem*.

plan, nu se mai amintea despre indicațiile liderului P.C.R. din octombrie 1976 și mai 1977, referitoare la fabricarea, în România, de rachete tactice și operativ-tactice. Motivul acestei dispariții din planurile de lucru ale uzinelor românești pare a fi legat de cunoașterea insuficientă, de către inginerii și muncitorii români, a modului de realizare în producție de serie a focoarelor pentru rachetele balistice cu o rază de acțiune de maxim 500 de kilometri.

Greutățile întâmpinate de aceștia au fost suplinite prin menținerea în stare de funcționare a rachetelor tactice și operativ-tactice, importate din URSS, începând din anul 1961. La cele din urmă se puteau monta inclusiv focoare chimice sau nucleare, însă acestea s-au aflat tot timpul în posesia sovieticilor, în afara granițelor României²⁰.

Probabil din lipsă de inspirație, un jurnalist vest-german s-a străduit, în primăvara anului 1989, să convingă opinia publică, prin intermediul revistei „Der Spiegel”, de faptul că Nicolae Ceaușescu – „diabolicul” lider comunist român – dorea să fabrice racheta „Condor II”, implicând în proiect inginerii companiei „Messerschmitt-Bölkow-Blohm”. Conducerea revistei respective specula astfel, într-un mod cinic, notorietatea internațională pe care o aveau relațiile bune ale acestuia cu Muhammad Hosni Mubarak, precum și faptul că în Egipt fusese testată, în luna aprilie 1989, o rachetă în cadrul programului „Condor II”, dezvoltat de MBB.

Autoritățile de la Bonn au dezmințit categoric faptul că România ar fi primit sprijin din partea R.F.G. pentru construirea de rachete, însă alegațiile din „Der Spiegel” au rămas publicate fără niciun drept la replică din partea autorităților române. Probabil, conducerea revistei s-a bazat tocmai pe obiceiul lui Nicolae Ceaușescu de a nu reacționa în mod public la învinuirile reale sau imaginare ce i se aduceau în presa internațională, precum și pe imobilismul funcționarilor de la ambasadele României din străinătate, care așteptau, de obicei, deciziile liderului de la București înainte de a acționa pentru apărarea intereselor țării în presa occidentală.

²⁰ La o consfătuire a miniștrilor Apărării ai țărilor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia (Praga, 30 ianuarie – 1 februarie 1962), mareșalul Andrei Greciko l-a informat pe generalul Leontin Sălăjan despre faptul că, „dânsul intenționează să propună Guvernului URSS să fie de acord să predea țărilor Tratatului de la VARȘOVIA capul atomic pentru rachetele care sunt în înzestrarea acestora.

În cazul când guvernul URSS va fi de acord, urmează ca noi să fim în măsură să primim aceste încărcături, începând cu anul 1963.

Problema va fi studiată de M.F.A. și vom face propuneri pe măsura primirii unor date mai concrete. Până la soluționarea acestei probleme și creerea (*sic!*) condițiilor necesare *pentru primirea încărcăturilor nucleare*, mi s-a prezentat o schemă de principiu de modul cum se întrevade primirea acestor încărcături din depozitele URSS”. Pentru detalii, vezi anexa nr. 2.

Intenția comandantului suprem al Forțelor Armate Unite nu s-a concretizat, focoarele nucleare ale rachetelor operativ-tactice și tactice, cumpărate de România, rămânând permanent pe teritoriul URSS, în posesia autorităților de la Moscova.

Totodată, în primăvara anului 1989, numele lui Nicolae Ceaușescu „ținea” prima pagină a publicațiilor din Occident, ca urmare a restricțiilor deosebit de dure pe care le-a impus propriului său popor în anii '80, în scopul achitării integrale și anticipate a datoriei externe a țării. Este posibil ca serviciile de marketing ale ziarelor și revistelor să fi observat tendința cititorilor de a cumpăra publicații în care se menționa numele liderului român, iar conducerea revistei „Der Spiegel” a speculat, probabil, acest lucru în scopul creșterii profitului său comercial.

Din păcate, în presa românească din exil nu a fost sesizat „jocul” făcut de conducerea publicației „Der Spiegel”, fiind preluate și reproduse fără discernământ așa-zisele informații „sigure” din revista vest-germană. Mai mult decât atât, s-a încercat să fie indusă ideea că principala țintă a rachetei „Condor II”, (ne)fabricate în România ar fi fost ... capitala URSS: „«Der Spiegel» scrie că racheta are un tir care îi dă posibilitatea să ajungă până la Moscova”. Dar distanța dintre București și Moscova, în linie dreaptă, este de 1.503 km, iar raza de acțiune a rachetei „Condor” nu depășea 900 de km. Chiar și în cazul în care s-ar fi instalat o rachetă de acel tip la frontiera de nord a României, în cel mai apropiat punct românesc față de Moscova, „racheta lui Ceaușescu” nu ar fi pus în pericol în niciun fel capitala Uniunii Sovietice.

ANEXA nr. 1

1 februarie 1962.

Hotărârea Consfăturii miniștrilor Apărării ai statelor membre ale OTV (Praga, 30 ianuarie – 1 februarie 1962) și proiectul de statut cu privire la Comandantul trupelor A.A.T. ale țărilor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia (OTV).

STRICT SECRET

HOTĂRÂREA

Consfăturii miniștrilor apărării ai țărilor participante la Tratatul de la Varșovia care a avut loc în orașul Praga la 30-31 ianuarie 1962

Ascultând raportul Mareșalului Uniunii Sovietice, Biriuzov S.S., cu privire la sistemul apărării A.A. unic al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA, consfătuirea miniștrilor apărării țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA consideră necesar:

1. Să se creeze sistemul unic al A.A.T. al țărilor Tratatului de la VARȘOVIA și să aprobe principiile de bază ale acestui sistem și STATUTUL cu privire la Comandantul Trupelor A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.

2. Să se încredințeze Statului Major al C.F.A.U. ca în cursul lunii februarie să elaboreze și să pună de acord cu miniștrii apărării țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA proiectele de statut privind sistemul

unic A.A.T. și pe comandantul A.A.T. al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.

3. *Să roage* pe Comandantul Suprem al Forțelor Armate Unite a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA, tov. Mareșal al Uniunii Sovietice Greciko A.A. să prezinte *pentru discutare și aprobare la o ședință apropiată a Comitetului Politic Consultativ al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA propunerile definitive* cu privire la dezvoltarea sistemului unic al A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA și propuneri privind numirea comandantului A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.

STRICT SECRET

Exemplarul nr. 1

STATUTUL

cu privire la Comandantul trupelor A.A.T.
a țărilor participante la Tratatul de la Varșovia

1. Sistemul unic de apărare a.a. unește forțele și mijloacele A.A.T. ale R.P.B., R.P.U., R.D.G., R.P.P., R.P.R., R.S.C. și trupele A.A.T. ale Uniunii Sovietice dispuse pe teritoriul Republicilor Sovietice Socialiste PRIBALTICE și R.S.S. BIELORUSE și UCRAINIANĂ în vederea rezolvării în comun a misiunilor de luptă în interesul tuturor țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.

2. Includerea forțelor și mijloacelor A.A.T. ale fiecăreia din țările arătate în sistemul unic nu încalcă principiile subordonării lor COMANDAMENTULUI NAȚIONAL și nu absolvă de întreaga răspundere conducerea militară a acestor țări față de starea de pregătire a trupelor A.A.T. și îndeplinirea misiunilor lor.

3. Conducerea sistemului unic se asigură de COMANDANTUL TRUPELOR A.A.T. al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA și locțiitor al COMANDANTULUI SUPREM al C.F.A.U.

Conducerea acțiunilor de luptă a trupelor A.A.T. pe timpul respingerii incursiunilor aeriene ale inamicului și lupta cu avioanele infractoare și cu alte aparate zburătoare care au încălcat spațiul aerian al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA o asigură conform planului operativ aprobat de COMANDANTUL SUPREM al C.F.A.U. nemijlocit prin comandanții A.A.T. ai țărilor respective.

4. Comandantului Trupelor A.A.T. îi revin următoarele sarcini:

a) să întocmească împreună cu COMANDANȚII A.A.T. și după punerea de acord cu miniștrii apărării ai țărilor respective să prezinte spre aprobare COMANDANTULUI SUPREM AL F.A.U. următoarele:

- planurile operative și planurile de cooperare;

- activitățile pentru asigurarea unui nivel unic al capacității de luptă al pregătirii de luptă și operative;
- planurile aplicațiilor de comandament și stat major, și a celor cu trupe;
- propuneri privind dezvoltarea sistemului unic A.A.T. și dotarea trupelor cu armament și tehnică de luptă modernă;
- propunerile privind dezvoltarea sistemului unic A.A.T. și dotarea trupelor cu armament și tehnică de luptă modernă;
- propuneri privind perfecționarea conducerii.

b) să cunoască sub toate aspectele starea de pregătire a trupelor A.A.T. și împreună cu comandamentul țărilor respective să ia măsuri pentru asigurarea unei permanente capacități de luptă.

5. COMANDANTUL TRUPELOR A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA are dreptul:

- a) să verifice capacitatea de luptă, starea de pregătire de luptă și operativă a trupelor A.A.T.;
- b) să desfășoare aplicații operative comune cu trupele A.A.T. a țărilor respective, precum și convocări metodice și consfătuiri cu cadrele de conducere a trupelor A.A.T. în conformitate cu planul C.F.A.U.
- c) să facă recomandări comandanților A.A.T. a țărilor respective în problemele folosirii în luptă a trupelor A.A.T., a pregătirii de luptă și în probleme privind însușirea tehnicii noi;
- d) să trimită în țările respective generali și ofițeri pentru rezolvarea pe loc a problemelor legate de sistemul unic A.A.T.

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 2/1962, f. 14-16.

Notă:

1. Hotărârea Consfătuirii de la Praga a miniștrilor Apărării a fost subliniată cu un stilou cu cerneală albastră, probabil de către Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pentru a reda acest amănunt, am utilizat caracterele italice.

ANEXA nr. 2

6 februarie 1962.

Raportul ministrului Forțelor Armate, generalul de armată Leontin Sălăjan, referitor la Consfătuirea miniștrilor Apărării ai statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia (Praga, 30 ianuarie – 1 februarie 1962).

MINISTERUL FORȚELOR ARMATE ALE R.P.R.

[Consemnare manu:] *Material*

Arhiva Biroului Politic al CC al PMR

STRICT SECRET

Exemplarul nr. 1

Direcția Treburilor C.C. al P.M.R.

Nr. 1389 / 07.02.1962

No. 141/S 7.II.1962 Ex N

RAPORT

privitor la Consfătuirea miniștrilor apărării
ai țărilor participante la Tratatul de la Varșovia

Consfătuirea s-a desfășurat între 30.01–01.02.62 în orașul PRAGA.

Au participat:

- Din partea C.F.A.U.:
- Comandantul Suprem al Forțelor Armate Unite, Mareșal al Uniunii Sovietice Greciko A.A.;
- Comandantul A.A.T. al URSS, Mareșal al Uniunii Sovietice Biriuzov S.S.;
- Șeful de stat major al Forțelor Armate Unite, general de Armată Antonov A.I.
- Din partea celorlalte țări participante la Tratatul de la VARȘOVIA (în afară de R.P. Albania), miniștrii apărării, șefii marelor state majore, comandanții A.A.T. și comandanții artileriei²¹.

Ordinea de zi a consfătuirii a fost cea comunicată din timp, și anume:

1. Cu privire la sistemul unic A.A.T. al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.
2. Realizarea planului de activități al statului major al C.F.A.U. privitor la pregătirea operativă și de luptă pe anul 1962.
3. Precizări în legătură cu tragerile de luptă ale unităților de rachete și a unităților de rachete antiaeriene a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA, trageri ce se vor executa în URSS în 1962.
4. Cu privire la Spartachiada armatelor prietene.

*

În legătură cu sistemul unic al A.A.T. al țărilor participante la Tratatul de la Varșovia, Mareșalul Uniunii Sovietice, Biriuzov, a prezentat un raport. În acest raport s-au arătat mai întâi succesele obținute în A.A.T. pe baza sistemului unic stabilit în 1957.

În partea următoare a raportului a arătat lipsurile sistemului unic existent. Astfel:

- a) mai sunt în dotare armamente și tehnică de luptă cu performanțe care nu mai corespund întrutotul cerințelor moderne: avioane de vânătoare MIG-15,

²¹ [Consemnare manu a generalului Leontin Sălăjan:] *Mai puțin Malinovski, Zaharov, Varențov.*

MIG-17, radiolocatoare P-20, P-8, P-3 A, iar dotarea cu rachete A.A. este realizată numai în proporție de 25%.

S-a recomandat că este necesară dotarea cu avioane MIG-21 și radiolocatoare de mare bătaie, precum și completarea înzestrării cu rachete a.a. și mijloace de transmisie, în special radio.

Toate aceste recomandări corespund cu planul nostru de înzestrare de perspectivă.

b) nivelul pregătirii de luptă al trupelor A.A.T. de asemenea nu se ridică la nivelul cerințelor luptei moderne. Astfel, piloții de pe avioanele de vânătoare nu sunt suficient de antrenați în zborul la înălțimi mici și stratosferice, pe timp de noapte în condițiuni meteo grele etc.;

c) ca o lipsă *foarte importantă a fost prezentată inexistența unui plan operativ unic*. Această lipsă a fost scoasă în evidență pe baza concluziilor trase de raportor cu ocazia aplicațiilor din anii 1960 și 1961.

Raportorul a arătat că la aplicația care a avut loc în luna decembrie 1960 la București, inamicul a atacat ziua cu 120 de avioane din direcția sud-vest; R.P.R., cu forțele de care dispunea, putea să le nimicească numai succesiv.

Dacă la respingerea acestui atac ar fi participat și R.P.B., precum și forțe ale Grupului de trupe sud (staționat în Ungaria – *nota Petre Oprîș*), atunci raportul de forțe s-ar fi îmbunătățit simțitor și ar fi dus la respingerea simultană a atacului inamicului.

Același lucru a rezultat și la aplicația din luna mai 1961, care s-a desfășurat pe aceeași direcție operativ-strategică, când pentru respingerea atacului de noapte al inamicului de către forțele R.P.B. ar fi fost necesară participarea forțelor R.P.R. și URSS; în acest fel, s-ar fi creat o superioritate categorică de forțe asupra inamicului.

În continuare, raportorul s-a referit și la alte aplicații unde era necesară cooperarea forțelor A.A.T. ale R.D.G., R.S.C., R.P.P. și URSS, cooperare care însă nu a existat.

Din aceste exemplificări a rezultat că respingerea unui atac aerian masiv al inamicului cu forțele A.A.T. ale unei singure țări este posibil să se realizeze numai succesiv, însă cu dezavantajul că lupta se continuă în interiorul teritoriului propriu.

În cazul când la respingerea unui asemenea atac participă și parte din forțele A.A.T. ale țărilor vecine, respingerea atacului se poate face simultan pe căile de acces îndepărtate și totodată se asigură și acoperirea propriului teritoriu. *Din cele expuse mai sus, rezultă necesitatea unei*

conduceri unice a tuturor forțelor A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.

În acest scop urmează să ia ființă un comandament al trupelor apărării A.A.T. al țărilor participante și să fie numit un comandant unic.

Față de propunerile din scrisoarea Mareșalului Uniunii Sovietice Greciko, unde lipsea prevederea din acordul din 1957, unde se prevedea că toate măsurile de bază ale apărării A.A.T. a țărilor participante vor fi prezentate pentru aprobare Comandantului Suprem al F.A.U. după ce, în prealabil, au fost puse de acord cu miniștrii apărării ai fiecărei țări participante, acest lucru a fost prevăzut în raportul Mareșalului Uniunii Sovietice Biriuzov S.S.

*

După raportul Mareșalului Biriuzov au luat cuvântul toți miniștrii apărării, care și-au exprimat acordul asupra creierii (*sic!*) sistemului unic al A.A.T.

Din problemele pe care le-am ridicat, cele mai importante sunt:

a. Modul de rezolvare a problemelor de bază corespunde principiului *deja statornicit între statele noastre socialiste*; includerea forțelor și mijloacelor de apărare A.A. a țării *noastre în sistemul unic nu încalcă principiul național de conducere și nu scade răspunderea acesteia* pentru apărarea antiaeriană a propriului teritoriu.

Am apreciat *justă precizarea*, făcută de raportor, că întocmirea planului unic operativ, planului de cooperare și stabilirea principalelor sarcini ale comandamentului A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA *vor fi elaborate de către acesta cu comandanții A.A.T. ai fiecărei țări și vor fi aprobate de miniștrii apărării ai țărilor respective, după care urmează să fie supuse aprobării Comandantului Suprem al Forțelor Armate Unite.*

b. Am atras atenția că însăși în aplicarea sistemului unic de apărare antiaeriană *existent sunt o serie de lipsuri care necesită să fie înlăturate*. Astfel: *neinformare la timp între vecini, nerecunoașterea aerodroamelor de cooperare și, îndeosebi, cu R[aioanele]. M[ilitare]. Odesa și Subcarpatică etc.*

c. Am apreciat că sistemul propus este viabil, corespunde pe deplin și are *perspectivă întrucât poate fi perfecționat pentru a fi ridicat la nivelul unei apărări antirachetă.*

d. Participarea fiecărei țări în cadrul acestui comandament, se va avea în vedere, probabil, în procesul de organizare pentru ca el să fie un organism viu și să corespundă sarcinilor *ce le are de îndeplinit.*

*

Din expunerile celorlalți miniștri, ne-au reținut atenția următoarele probleme:

a. Ministrul apărării R.P.U. a propus ca pentru rezolvarea problemelor legate de crearea comandamentului A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA să se constituie o comisie *din care să facă parte reprezentanți* ai M.St.M. și A.A.T. ale tuturor țărilor, președintele comisiei să fie propus reprezentantul URSS.

A propus totodată *să se studieze problema creerii* (sic!) P[unctului de]. C[omandă]. principal, precum și a unor P[uncte de]. C[omandă]. pe direcții de operații.

b. Ministrul R.P.P. a propus *ca la întocmirea planului operativ unic să se țină seama de apărarea principalelor centre de pe teritoriul fiecărei țări.*

c. Ministrul apărării al R.S.C. a propus *ca, comandantul A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA să fie Comandantul A.A.T. al URSS, iar locul Comandamentului să fie orașul MOSCOVA*²².

*

Expunerea de încheiere la primul punct al ordinei de zi a Mareșalului Uniunii Sovietice Greciko A.A.

Mareșalul Greciko a arătat că inamicii noștri probabili nu sunt în situația în care erau cu 1-2 ani în urmă. Dându-și seama *de tăria forțelor noastre, NATO caută să aducă în Europa noi forțe și să creeze, pe cât posibil, un echilibru în raportul de forțe; puțin probabil că vor reuși să facă acest lucru*²³.

În aplicațiile pe care le-am executat, noi am ținut seama întotdeauna de *forțele reale existente de o parte și de alta.*

De remarcat că în NATO *principalul purtător al încărcăturilor nucleare este aviația.* Noi trebuie să ținem seama de acest lucru, *să știm unde sunt aceste forțe și să vedem ce mijloace avem pentru lupta împotriva acestei aviații.* Dacă facem un studiu atent constatăm că sistemul nostru A.A.T. *nu corespunde pe deplin*²⁴.

Inamicul dispune de unități și mari unități de rachete.

În URSS *sunt create atât mijloace de cercetare, cât și de nimicire a rachetelor și, în prezent, problema distrugerii rachetelor balistice pe traiectorie*

²² Paragraful a fost marcat cu două dungi verticale în marginea din stânga (stilou cu cerneală albastră).

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

*este în mod practic rezolvată. În cursul anului 1962 ne vor prezenta și un film documentar legat de această problemă*²⁵.

Totuși, problema creierii (*sic!*) *mijloacelor necesare pentru lupta împotriva rachetelor inamicului este încă în faza de început și sunt foarte costisitoare.*

În continuare, Mareșalul Greciko a arătat de ce este necesară creierea (*sic!*) unui comandament unic A.A.T.

El a menționat că, deși URSS a dispus în mod real de suficientă aviație de vânătoare și avioane de interceptare, capabile să distrugă *inamicul marcat la aplicațiile ce au avut loc*, celelalte țări nu au primit niciun ajutor întrucât *mijloacele de care dispuneau nu au putut interveni din cauza lipsei unui plan general operativ al A.A.T.*

În ceea ce privește pregătirea operativă și de luptă, Mareșalul Greciko a subliniat că *pregătirea trupelor A.A.T. trebuie să fie foarte temeinică. Metodele de luptă și nimicire a inamicului aerian trebuie să fie la dispoziția tuturor țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA*²⁶.

Această sarcină de pregătire unitară, precum și de control poate fi *îndeplinită numai de un organ unic* – Comandamentul trupelor A.A.T. al țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA.

Mareșalul Greciko a subliniat în mod deosebit că *prin creierea (sic!) acestui comandament nu vor fi atinse cu nimic prerogativele naționale privind comanda trupelor proprii a A.A.T.*²⁷

Scopul creierii (*sic!*) acestui comandament nu este să ia dreptul de a *comanda trupele A.A.T. ale fiecărei țări, ci să ajute ca problemele care stau în fața A.A.T. să fie rezolvate mai bine.*

Pentru ca să nu existe nicio îndoială în această privință, Mareșalul Uniunii Sovietice, Greciko A.A., a propus ca acest lucru să fie fixat și în hotărârea care face obiectul acestui proiect al ordinei de zi.

În același timp, a arătat că la război este greu de presupus că, comandantul A.A.T. a țărilor Tratatului de la VARȘOVIA *va dispune de timpul necesar ca înainte de luarea hotărârii să ceară în prealabil permisiunea a 3-4 țări; dacă ar proceda în acest mod, măsurile pe care le-ar lua ar fi tardive.* Mareșalul Greciko a spus:

„Apreciez că dv. *aveți încredere în cel care va fi numit comandant al A.A.T. al țărilor Tratatului de la VARȘOVIA, care ar putea să ia anumite măsuri și hotărâri care, temporar, ar duce la slăbirea apărării A.A.T. a unor*

²⁵ Paragraful a fost evidențiat cu două dungi verticale în marginea din stânga și un semn de exclamare (stilou cu cerneală albastră).

²⁶ Paragraful a fost marcat cu două dungi verticale în marginea din stânga (stilou cu cerneală albastră).

²⁷ *Ibidem.*

*obiective secundare în interesul apărării temeinice a unor obiective de importanță deosebită*²⁸.

Comandantul A.A.T. a țărilor Tratatului de la VARȘOVIA cunoaște importanța obiectivelor de apărare și răspunde de urmările măsurilor și hotărârilor luate.

Comandantul A.A.T. a țărilor participante la Tratatul de la VARȘOVIA nu va avea dreptul să facă dislocări mari de forțe și mijloace care ar schimba structura A.A.T. decât cu acordul țărilor respective²⁹.

În ceea ce privește înzestrarea tehnică și omogenizarea acesteia, Mareșalul Greciko, deși a apreciat că acest lucru este foarte necesar, realizarea acestei omogenizări și asigurarea cu tehnică de luptă va întâmpina mari greutăți întrucât industria este foarte încărcată și nu ne va putea satisface cererile în măsura în care este necesar³⁰.

Totuși, între sarcinile ce vor reveni comandamentului A.A.T. al țărilor Tratatului de la VARȘOVIA se va prevedea asemenea obligații, ca el să se ocupe într-o măsură oarecare de problema omogenizării și înzestrării cu tehnică de luptă.

Mareșalul Greciko a răspuns apoi la unele întrebări și probleme ridicate de miniștrii apărării în cadrul discuțiilor.

El a precizat că în statul major al comandamentului A.A.T. al țărilor Tratatului de la VARȘOVIA vor fi reprezentanți ai tuturor țărilor participante la tratat³¹.

De asemenea, în punctele de comandă ale A.A.T. a fiecărei țări vor trebui să existe reprezentanți ai acelor țări cu care se întrevade o cooperare mai strânsă. De exemplu, în P.C. al A.A.T. al țării noastre vor fi reprezentanți ai R.P.B., R.P.U. și URSS, și invers³².

Mareșalul Greciko a mai precizat că în afară de P.C. central din Moscova vor fi necesare și P.C. suplimentare pe anumite direcții, numărul și locul lor de dispunere se va stabili după întocmirea planului operativ unic³³.

*

În legătură cu această problemă, s-a luat o hotărâre prin care s-a aprobat statutul de principiu al acestui sistem, precum și al comandantului apărării A.A.T. a țărilor Tratatului de la VARȘOVIA.

De asemenea, a fost însărcinat statul major al C.F.A.U. să elaboreze și să pună de acord cu miniștrii apărării proiectele de statut ale sistemului unic și a comandantului A.A.T. a țărilor Tratatului de la VARȘOVIA. Aceste documente,

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

din însărcinarea consfăturii, vor fi prezentate spre examinare și aprobare Comitetului Politic Consultativ de către Mareșalul Uniunii Sovietice Greciko A.A.

În forma inițială, hotărârea prevedea că statutul comandantului A.A.T. al țărilor Tratatului de la VARȘOVIA a fost deja *aprobat de consfătuire*. Am arătat că acest statut *nu poate fi socotit decât un proiect de [hotărâre de³⁴] principiu deoarece el urmează să fie aprobat de Comitetul Politic Consultativ al țărilor Tratatului de la VARȘOVIA. Această propunere a fost înșușită de consfătuire și proiectul inițial modificat ca atare.*

II.

La punctul doi al ordinei de zi, Generalul de armată Antonov a dat unele indicații referitoare la convocarea din luna mai a.c. a cadrelor de conducere (până la comandant de divizie, inclusiv) ce va avea loc la LVOV.

La această convocare *se vor prezenta exponate realizate după documentația proprie fiecărei țări, privind îmbunătățirea înzestrării cu tehnică de luptă, precum și a bazei materiale de învățământ a pregătirii de luptă.*

De asemenea, se va prezenta organizarea punctelor de comandă, aplicații demonstrative *cu regimentul mecanizat, dispozitivul unei brigăzi de rachete etc.*

S-au dat, totodată, indicații referitor la aplicația cu trupe, pe care M.F.A. al R.P.R. *trebuie să o pregătească și desfășoare cu participarea: din partea R.P.R. a unui comandament de armată și o divizie mecanizată, unități de aviație, pontonieri și pionieri; a unei mari unități motorizate, o divizie de artilerie, unități de desant aerian din partea URSS și un comandament de divizie, unități de divizie și un regiment mecanizat din partea R.P.B., precum și parte din flotele maritime ale acestor țări.*

S-a prezentat, de către Generalul de armată Antonov, o variantă a concepției acestei aplicații, în care se prevedea ca R.P.B. să *desanteze în raionul Capul MIDIA un comandament de divizie, unități de divizie și un regiment motorizat*. La lichidarea acestui cap de pod urma să participe o divizie motomecanizată sovietică, trecând DUNĂREA pe la ISACCEA, o divizie mecanizată din partea R.P.R., care să treacă DUNĂREA prin raionul HÂRȘOVA, precum și unități de desant aerian sovietice.

În discuțiile avute *cu Mareșalul Uniunii Sovietice Greciko A.A. și General de armată Antonov A.I.*, am arătat că raionul *aplicației, în varianta prezentată, este foarte redus și nu ar permite desfășurarea forțelor prevăzute cu cele mai corespunzătoare învățăminte*. Am propus și au fost de acord să studiem o altă variantă de desfășurare a acestei aplicații. S-a recomandat ca la sfârșitul unor astfel de aplicații comune să aibă loc parăzi militare și mitinguri.

La acest punct al ordinei de zi, Mareșalul Uniunii Sovietice Greciko A.A. a subliniat că este necesar să se pună un accent deosebit pe

³⁴ Consemnare manu a generalului Leontin Sălăjan.

executarea aplicațiilor de divizie, deoarece la acest eșalon se poate realiza cooperarea tuturor armelor, inclusiv cu arma rachetă.

III.

În legătură cu tragerile de luptă cu rachetele operativ-tactice și A.A. s-a precizat perioada când vom executa trageri în poligoanele din URSS, personalul și tehnica de luptă care vor *efectua deplasarea, precum și consumul de rachete* pentru fiecare tip. Aceste activități se încadrează în planurile *întocmite de M.F.A. pentru anul 1962*.

S-a indicat să studiem posibilitatea organizării unor asemenea poligoane, care să *permită executarea în viitor a acestor trageri în țară*.

Au fost *invitați miniștrii apărării să participe la tragerile reale cu rachetele (sic!), ce vor avea loc în poligoanele din URSS în anul 1962*.

IV.

În planul de activități comune pentru anul 1962 s-a prevăzut desfășurarea Spartachiadei de vară a armatelor țărilor prietene.

Spartachiada va avea *loc în luna septembrie a.c. în R.S.C.* Cu această ocazie, comitetul sportiv și reprezentantul țării gazdă a dat *unele indicații de principiu, urmând ca detaliile să fie precizate în ședințele de lucru ale comitetului de organizare a spartachiadei*.

S-a insistat atât de Mareșalul Uniunii Sovietice Greciko A.A., cât și de ministrul Apărării al R.S.C., General de armată [Bohumir] Lomsky, ca la această *spartachiadă să participe și miniștrii apărării [ai] statelor participante la Tratatul de la VARȘOVIA*.

În afară de ordinea de zi a consfăturii, am avut o convorbire cu Mareșalul Greciko referitoare la precizarea unor probleme de ordin tehnic, livrări de tehnică de luptă, documentație de fabricație, asigurarea cu piese de schimb etc.

Cu această ocazie, Mareșalul Greciko A.A. ne-a informat că dânsul intenționează să propună Guvernului URSS să fie de acord să predea țărilor Tratatului de la VARȘOVIA *capul atomic pentru rachetele care sunt în înzestrarea acestora*.

În cazul când guvernul URSS va fi de acord, urmează ca noi să fim în măsură să primim aceste încărcături începând cu anul 1963.

Problema va fi studiată de M.F.A. și vom face propuneri pe măsura primirii unor date mai concrete.

Până la soluționarea acestei probleme și creerea (*sic!*) condițiilor necesare *pentru primirea încărcăturilor nucleare*, mi s-a prezentat o

schemă de principiu de modul cum se întrevide primirea acestor încărcături din depozitele URSS.

*

Ministrul Apărării a R.P.U. a cerut să avem o convorbire cu dânsul. La această convorbire ne-a propus ca să le permitem executarea tragerilor de luptă cu bateriile A.A. 100 mm în poligonul nostru, întrucât din lipsa acestui poligon ei execută tragerile în URSS.

În vederea executării aplicației comune de comandament și stat major din aprilie a.c., ce va avea loc pe teritoriul R.P.U., să aibă loc o întâlnire a șefilor marilor state majore.

Întrucât în rezolvarea problemelor de A.A.T. întâmpină multe greutăți ca urmare a lipsei de experiență și apreciind că ar putea primi mai mult ajutor din partea R.P.R., a propus ca între Comandamentul Apărării A.A.T. al R.P.R. și R.P.U. să existe un contact mai strâns, concretizat prin întâlniri între comandanții A.A.T. și statele lor majore.

De asemenea, ne-a mai cerut să fim de acord ca 2-3 specialiști de tancuri să vină la noi în țară pentru a se documenta în problemele de bază materială a pregătirii tanchiștilor. Totodată, a invitat în R.P.U. o grupă de 2-3 ingineri pentru schimb de experiență, referitor la producția transportorului blindat B.T.R.-60 P.

Principial am fost de acord cu întâlnirile solicitate pentru ajutor și schimb de experiență, iar în ceea ce privește executarea tragerilor cu materialul de 100 mm A.A. în poligonul nostru, am arătat că vom studia această problemă și le vom răspunde ulterior; după un studiu amănunțit, voi prezenta propuneri în legătură cu problema ridicată.

ALTE PROBLEME

1. Mareșalul Uniunii Sovietice, Greciko A.A., cu ocazia mesei comune de încheiere a lucrărilor consfătuirii, a precizat că URSS *dispun nu numai de cantitatea necesară de încărcătură nucleară pentru lovirea tuturor obiectivelor principale ale inamicului, dar că dispune de două complete de asemenea încărcături pentru fiecare obiectiv.*

De asemenea, a arătat că URSS a experimentat încărcătura de 50 milioane de tone [TNT] și că dispun de încărcături de 100 de milioane de tone.

2. La masa comună dată, Tov. Novotný A., pe lângă salutul trimis conducerii noastre de partid și de stat și, personal, Tov. Gheorghiu-Dej, a arătat ca nejuste prevederile unor statute existente în R.S.C., potrivit cărora ar trebui să acorde gradul de general la 40 de lucrători din miliție și, în general, din M.A.I., precum și pensii pentru lucrătorii din miliție și M.A.I. egale și, uneori, mai mari decât a personalului militar din forțele armate.

Cu aceeași ocazie, a relatat că o rudă de a sa trebuie să participe la o serie de ședințe (U.T.M., sindicat, A.V.S.A.P., cruce roșie etc.) și ar trebui găsite forme de reducerea numărului de ședințe (organizații).

Am arătat cum a procedat conducerea noastră de partid în legătură cu reorganizarea A.V.S.A.P.

3. Cu diferite prilejuri, tovarăși care ne-au vizitat țara (Tov. Novotný, Mareșalul Uniunii Sovietice Biriuzov, Generalul colonel Spichalschi³⁵) au apreciat succesele noastre.

4. Mareșalul Uniunii Sovietice, Biriuzov, interesându-se de modul cum s-a simțit corespondentul său, General locot. Ioniță Ion, în concediul petrecut în URSS, a lăsat să se înțeleagă că i-ar face plăcere să-și poată petrece concediul de odihnă la noi în țară în luna iulie.

5. Mareșalul Uniunii Sovietice Biriuzov ne-a indicat să luăm avioane de tipul MIG-21 P (interceptoare), precizând că ele deja se produc.

6. Mareșalul Uniunii Sovietice, Greciko A.A., a arătat că este necesar ca Comitetul Politic Consultativ să rezolve problema poziției R.P. Albania față de Tratatul de la Varșovia.

7. Mi s-a prezentat noul reprezentant al C.F.A.U. în R.P.R., Generalul-locot. Marcenco³⁶, care urmează să sosească la noi în cursul lunii (*sic!*) februarie a.c.

MINISTRUL FORTELOR ARMATE ALE R.P.R.

General de armată

(ss.) Leontin Sălăjan

[Consemnare manu, pe verso:]

Nr. 126/06.02.62

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar 2/1962, f. 1-13.

Note:

1. Documentul a fost șampilat și înregistrat la Direcția Treburilor C.C. al P.M.R. și la Arhiva Biroului Politic al C.C. al P.M.R., iar sublinierile cu creionul colorat (roșu) și cu stiloul (cerneală albastră) au fost făcute, probabil, de Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pentru a reda aceste amănunte, am utilizat caracterele italice.

2. La aplicația militară comună a Organizației Tratatului de la Varșovia, desfășurată în Dobrogea (15-17 octombrie 1962), au participat 27.500 de militari români, care proveneau din Comandamentul Armatei a 2-a, Divizia 1 Mecanizată „Tudor Vladimirescu”, Divizia 9 Mecanizată „Mărășești”, Regimentele 2 și 72 Pontonieri, Regimentele 52, 53 și 54 Pionieri, precum și din

³⁵ Corect: Marian Spychalski.

³⁶ Corect: E.T. Marcenko.

Regimentele 47 și 48 Transmisiuni. De asemenea, la aplicație au participat efective din Divizia 16 Apărare Antiaeriană a Teritoriului, Batalionul 36 Desant-Parașutare, întreaga Marină Militară română, precum și 7.500 de militari sovietici și 2.000 de militari bulgari.

Arsenalul angajat în cadrul exercițiilor militare din Dobrogea a fost alcătuit din 310 tancuri și autotunuri, 3.650 de transportoare blindate, autocamioane și autospeciale, 60 de avioane de transport și 120 de avioane de vânătoare și vânătoare-bombardament. Totodată, la manevre au participat 76 de nave de diferite tipuri din cadrul Flotei sovietice a Mării Negre, Marinei Militare Române și Marinei Militare Bulgare, iar pe parcursul desfășurării exercițiilor, Regimentele 2 și 72 Pontonieri (românești), precum și un regiment sovietic de pontonieri au realizat trei poduri peste Dunăre, pe porțiunea cuprinsă între localitățile Călărași și Tulcea.

Pentru detalii, vezi Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, Editura Militară, București, 2008, p. 114; 139-141; 295-297; Gavriil Preda, Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia. Documente (1954-1968)*, vol. II (1962-1968), Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2009, p. 48-50; 58-86.

3. Pentru informații despre tragerile efectuate de unitățile de artilerie A.A. ungare în poligonul de la Capul Midia, în anii 1963-1964, precum și despre tragerile cu rachete efectuate de unitățile românești (ale armatei de uscat și ale marinei) în diferite poligoane din URSS, în anii '60, vezi Gavriil Preda, Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia. Documente (1954-1968)*, vol. II (1962-1968), *op. cit.*, p. 126-129; 335.

ANEXA nr. 3

5 august 1969.

Raportul generalului-colonel Ion Ioniță, adresat lui Nicolae Ceaușescu, referitor la propunerile cu privire la antrenamentele de cooperare tactică ce urmau să se execute în anul 1970 între marile unități românești de apărare antiaeriană a teritoriului și cele ale statelor vecine, participante la Tratatul de la Varșovia. Nota întocmită de Vasile Patilineț, șeful Secției pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I., C.S.S. și Justiție, referitoare la propunerile ministrului Forțelor Armate.

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
MINISTERUL FORTELOR ARMATE

Ministrul

Nr. M. 003188 din 05.08.1969/541

Strict secret
Exemplar nr. 1

Intrare nr. 441 din 30.09.1969

Tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU
Secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român
Președintele Consiliului de Stat

Şeful de stat major al Comandamentului Unificat solicită să-i comunicăm propunerile noastre cu privire la antrenamentele de cooperare tactică ce urmează să se execute în anul 1970 între marile unităţi de apărare antiaeriană a teritoriului din Forţele Armate ale Republicii Socialiste România şi marile unităţi de apărare antiaeriană a teritoriului ale statelor vecine participante la Tratatul de la Varşovia, precum şi propunerile referitoare la zborurile pentru recunoaşterea aerodromurilor destinate de aceste ţări în acţiuni de cooperare.

Raportez că asemenea antrenamente şi zboruri de recunoaştere au fost planificate şi s-au executat în fiecare an.

Apreciind utilitatea acestor activităţi, propun a se aproba următoarele:

- Divizia 16 Apărare Antiaeriană a Teritoriului să execute un antrenament de cooperare cu marile unităţi de apărare antiaeriană a teritoriului din Armata Populară Bulgară şi Armata Sovietică;

- Divizia 34 Apărare Antiaeriană a Teritoriului să execute două antrenamente, din care unul cu marile unităţi de apărare antiaeriană a teritoriului din Armata Populară Bulgară, iar celălalt cu marile unităţi de apărare antiaeriană a teritoriului din Armata Populară Ungară şi Armata Sovietică;

- la aceste antrenamente, fiecare din părţi să asigure 15 avioane pentru marcarea ţintelor aeriene, care urmează să evolueze în raioanele de acţiune ale marilor unităţi participante;

- pentru recunoaşterea de către personalul navigant al forţelor noastre armate a aerodromurilor de cooperare ale trupelor apărării antiaeriene a teritoriului din statele vecine participante la Tratatul de la Varşovia, să se planifice zborul a 75 de avioane de vânătoare şi transport, cu un număr de 164 piloţi.

Ministrul Forţelor Armate ale Republicii Socialiste România

General-colonel

(ss.) Ion Ioniţă

C.C. al P.C.R.

Secţia pentru controlul muncii la M.F.A.,

M.A.I. şi Justiţie

Cancelaria CC al PCR

Nr. 2414 / 1 X 1969

Strict secret

Ex. nr. 1

Ieşire nr. 441 din 30.09.1969

Arhiva Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R.

2079 / 15.10.1969

NOTĂ

Supunem spre aprobare Prezidiul Permanent al C.C. al P.C.R. propunerea ministrului Forţelor Armate privind antrenamentele de cooperare tactică ce urmează să se execute în 1970 între M.U. de apărare antiaeriană a teritoriului din Forţele Armate ale R.S.R. şi M.U. de apărare antiaeriană a teritoriului ale statelor vecine participante la Tratatul de la Varşovia, precum şi

propunerile referitoare la zborurile pentru recunoașterea aerodromurilor destinate de aceste țări în acțiuni de cooperare.

1969

ss. Vasile Patilineț

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 128/1969, f. 26-28.

Note:

1. Documentele au fost șampilate și înregistrate la Secția pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I. și Justiție, respectiv la Secția pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I. și Justiție, Cancelaria C.C. al P.C.R. și Arhiva Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. Pentru a reda aceste amănunte, am utilizat caracterele italice.

**THE MISSILES FROM ROMANIA: A DANGER FOR THE SOVIET UNION
OR THE WESTERN EUROPEAN STATES?**

(Abstract)

Being aware of the fact that allocating new economic and financial resources for endowing the Romanian Army would endanger Romania's objectives for industrial development, Nicolae Ceaușescu opposed to Moscow's requests for maintaining the rhythm of modernizing the armament and combat technique belonging to the Romanian military unit's endowment, as well as for Romanian troops to participate at the joint military training programs, that took places in different states members of the Warsaw Pact.

On the same time, Nicolae Ceaușescu expressed his opinion and acted for copying all types of weapons, ammunitions and industrial technique in order to develop the Romanian military industry.

Keywords: Bonn, Bucharest, Ceaușescu, communism, Der Spiegel, missiles, Moscow, Romania, Warsaw Treaty Organization.

NICOLAE CEAUȘESCU ȘI DATORIA EXTERNĂ A ROMÂNIEI

PETRE OPRÎȘ^{*}

„Astăzi, ultima rată, de 137 de milioane dolari, a fost achitată și cu aceasta datoria bancară și de stat a fost predată complet (sic!). Sper să nu mai fim obligați să facem niciodată asemenea datorii! (subl.n.)”¹.

Declarația respectivă, oarecum neașteptată pentru unii, a fost rostită de către Nicolae Ceaușescu în dimineața zilei de 31 martie 1989, la începerea ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în afara ordinii de zi. Totodată, liderul suprem al partidului a menționat că dorea să răscumpere, până la începerea Congresului al XIV-lea al P.C.R. (din luna noiembrie 1989), cele 80 de tone de aur vândute în străinătate, în anul 1987, din rezerva Băncii Naționale a României². Suma obținută pe aurul respectiv (1,04 miliarde de dolari) a fost utilizată în anii 1987-1988 pentru achitarea unei părți din datoria externă a țării³.

^{*} Locotenent-colonel (r.), dr; e-mail: petreopriș@yahoo.com

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 19/1989, f. 10. Pentru detalii, vezi Petre Opriș, *Nicolae Ceaușescu și iluzia sa politică: Desființarea concomitentă a NATO și a Organizației Tratatului de la Varșovia*, în „Arhivele Totalitarismului”, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, anul XVII, nr. 3-4 (64-65)/2009, p. 148-150.

² A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 19/1989, f. 15.

³ Potrivit declarației lui Gheorghe Stroe, fost vicepreședinte al Comitetului de Stat al Planificării, în a doua parte a anului 1986, „forurile politice au decis vânzarea unei cantități de 80 de tone de aur din tezaurul B.N.R. Totodată, s-a stabilit condiția ca acesta să fie răscumpărat, după ce se va lichida datoria externă, pentru reconstituirea rezervelor de aur ale țării. S-a stabilit ca vânzarea aurului să se efectueze până în trimestrul I/1987.

Din vânzarea celor 80 de tone de aur s-au încasat 1.040 de milioane de dolari. Sumele au fost folosite exclusiv pentru rambursarea creditelor externe, la care se plăteau dobânzi de 7-11%.

În perioada 1986-1989, prin vânzarea aurului, s-au economisit dobânzi (corect: fonduri cu care se achitau dobânzile – *nota P. Opriș*) de peste 200 de milioane de dolari la creditele rambursate. După aceea, din încasările realizate, a început constituirea fondului valutar de rezervă [al României], din care, potrivit celor stabilite în momentul aprobării vânzării aurului în 1986, trebuia să se procedeze la răscumpărarea cantității de aur vândută”. Gheorghe Stroe, *Interviu acordat lui Petre Opriș*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 17 martie 2009. Cf. *Economia României. Secolul XX*, coordonator: Tudorel Postolache, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 487; Florea Dumitrescu, *Căile stabilității monetare*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 71-72; Gheorghe Stroe, *Băncile, circulația monetară și creditul în perioada 1948-1989*, în „Istoria economică a României (1939-1989)”, coordonator: academician N. N. Constantinescu, București, Editura Economică, 2000, p. 379; Petre Opriș, *Criza anilor '80: Ceaușescu a vândut, pentru achitarea datoriei externe, 80 de tone de aur*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 72, marti, 24 martie 2009, p. 1.

Succesul, înregistrat la începutul anului 1989 în câteva operațiuni comerciale – printre care și livrări de arme, muniții și tehnică de luptă românească pentru anumiți parteneri externi –, a

Două săptămâni mai târziu, la deschiderea lucrărilor Plenarei C.C. al P.C.R., Nicolae Ceaușescu a adus la cunoștința opiniei publice faptul că România nu mai avea datorii externe (București, 12-14 aprilie 1989). Cu acel prilej, Nicolae Ceaușescu a spus: „*În total, din 1975 până în martie 1989, am plătit circa 21 miliarde dolari; din care dobânzile reprezintă peste 7 miliarde dolari. În aceasta nu sunt cuprinse datoriile pe care le-am avut în ruble și care, de asemenea, au fost de mult achitate. În prezent, țara noastră are de încasat din creditele pe care le-a acordat diferitelor state peste 2,5 miliarde dolari (subl.n.)*”⁴.

Este evident faptul că, prin cele două anunțuri succesive, prezentate personal, Nicolae Ceaușescu a dorit să își creeze o imagine de conducător victorios, care a înfrânt în cele din urmă „capitalismul decadent”. El nu a menționat în acele momente cum s-a acumulat datoria în anii '70 și cine era principalul vinovat pentru situația din anul 1981, când România a intrat în incapacitate de plată⁵.

De asemenea, liderul suprem al partidului a omis cu bună știință să precizeze faptul că statul român vindea în acel moment, în străinătate, mari cantități de produse alimentare (în valoare de aproximativ 250 de milioane de dolari, anual), precum și armament, muniții și tehnică de luptă (de o valoare cel

permis alcătuirea unei rezerve substanțiale de devize convertibile. În consecință, la sfârșitul anului 1989, Banca Națională a României avea suma necesară pentru a răscumpăra aurul vândut în străinătate, începând din anul 1986, la ordinul lui Nicolae Ceaușescu.

Până la lovitura de stat de la 22 decembrie 1989, România a reușit să răscumpere numai 21 de tone de aur. Câțiva economiști, care au lucrat la Ministerul de Finanțe și Comitetul de Stat al Planificării în anii '70-'80, susțin că decizia respectivă i-a aparținut lui Nicolae Ceaușescu. De asemenea, aceștia îl critică pe liderul P.C.R. pentru faptul că nu s-a grăbit să răscumpere aurul respectiv. Dar Nicolae Ceaușescu nu știa ce soartă îl aștepta la sfârșitul anului 1989. În plus, o intervenție masivă a României pentru recuperarea tezaurului putea să perturbe tranzacțiile internaționale cu metalul respectiv, până la blocarea totală a pieței – în cazul în care s-ar fi achiziționat cantități foarte mari de aur într-un interval scurt de timp. O greșeală de acest gen a fost evitată în perioada 1986-1987, la inițiativa unor economiști din subordinea lui Nicolae Ceaușescu, deși acesta ar fi dorit să vândă rapid o parte din tezaurul României. Liderul P.C.R. a înțeles și acceptat motivele invocate de specialiștii Ministerului de Finanțe și Băncii Naționale a României, astfel că, după doi ani, nu s-a grăbit să răscumpere cele 80 de tone de aur, vândute în anii 1986-1987.

⁴ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 25/1989, f. 3. Declarația respectivă a fost prezentată de Nicolae Ceaușescu la 14 aprilie 1989, la finalul lucrărilor plenarei C.C. al P.C.R.

⁵ Petre Opreș, *Afaceri păguboase cu lumea a treia*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 49, miercuri, 25 februarie 2009, p. 1-2; idem, *Politica „prieteniei, colaborării și avantajului reciproc”*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 52, sâmbătă, 28 februarie 2009, p. 1-2; idem, *Datoria externă a României. De la cauze la efecte*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 57, vineri, 6 martie 2009, p. 1, 3; idem, *Polonia: „Convorbirile de la masa rotundă” între guvern și opoziție*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 58, sâmbătă, 7 martie 2009, p. 1, 4.

puțin egală cu exporturile de alimente)⁶. Aceste operațiuni de comerț exterior aveau loc în condițiile în care, în țară, cetățenii erau nevoiți să suporte timp de câțiva ani un regim de repartizare pe bază de cartele a produselor alimentare și bunurilor de strictă necesitate – regim specific unei situații de război⁷.

Pentru creșterea producției agricole a României și, implicit, mărirea contingentelor de produse alimentare ce urmau să fie exportate (în scopul achitării anticipate și în totalitate a datoriei externe), Nicolae Ceaușescu a conceput și pus în aplicare, în anul 1986, un plan de sistematizare a teritoriului țării. Potrivit unor documente, existente în fosta arhivă a partidului, membrii Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. au analizat, la 20 iunie 1986, „Raportul cu privire la aplicarea legii sistematizării teritoriului și localităților urbane și rurale”. Cu acel prilej, Nicolae Ceaușescu a prezentat, pe scurt, ideile sale privind mărirea suprafețelor agricole cultivate atât în mediul rural, cât și în cel urban, astfel: „Desigur, avem în vedere să procedăm în felul acesta încă din acest an (1986 – *nota P. Opriș*). Suprafața deținută de gospodăriile populației, în general, în sate, s-o reducem la circa 200 m.p. Diferența, în sectorul cooperatist, trece în proprietatea cooperativelor agricole de producție, iar lotul personal – până vom reface concentrarea locuințelor – i se dă în curte și se completează până la suprafața la care are dreptul în folosință. Vrem ca în acest an să rezolvăm această problemă.

În sectorul unde nu avem cooperative, suprafața excedentară deținută în curți, peste cei 200 de m.p., se include în suprafața arabilă a cetățeanului și, pe

⁶ Idem, *Problemele politicii militare românești în 1989*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 59, luni, 9 martie 2009, p. 1, 4; idem, *Nicolae Ceaușescu și licențele militare sovietice*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 64, sâmbătă, 14 martie 2009, p. 1, 3; idem, *Exporturile de armament, muniții și tehnică de luptă*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 73, miercuri, 25 martie 2009, p. 2; idem, *Totul la export, nimic pentru țară*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 84, marți, 7 aprilie 2009, p. 1, 3.

⁷ Idem, *Nicolae Ceaușescu și criza economică din România*, în „Suplimentul Jurnalul României 1989 – Acum douăzeci de ani”, nr. 69, vineri, 20 martie 2009, p. 1, 3.

Într-un volum memorialistic, Silviu Curticeanu – secretar al Consiliului de Stat (1975-1982) și șef al Secției Cancelarie a C.C. al P.C.R. (1982-1989) – a amintit despre producțiile agricole record ale României din anii '80, astfel: „*Agricultura n-a scăpat nici ea analizelor zilnice (efectuate de Nicolae Ceaușescu – nota P. Opriș) și procesului de măsurare a cifrelor, prin ridicarea pe hârtie, la cote aberante, a producțiilor agricole și reducerea consumurilor la cote inadmisibile.*

Eforturile materiale deosebite au dat în toate sectoarele agriculturii roade adevărate, dar ele n-au ajuns decât în mică măsură la populație, pentru că *Ceaușescu, săvârșind una din cele mai mari greșeli ale vieții lui, a umplut până la refuz hambarele țării, a golit până la fund camera țaranului, ca să-l transforme în salăhor, și a lăsat în frigiderul orășeanului doar atât cât să-i ajungă pentru o «alimentație rațională»* (subl. n.)”. Silviu Curticeanu, *Meditații necenzurate*, București, Editura HISTORIA, 2007, p. 170.

Pentru detalii privind voluntarismul lui Nicolae Ceaușescu în domeniul agriculturii și atitudinea adoptată în octombrie 1979 de Angelo Miculescu, Nicolae Constantin și Gheorghe Rădulescu față de liderul suprem al P.C.R., vezi anexa nr. 1.

baza ei primește plan de cultură, plan de producție, așa cum este și acum. Adică, diferența peste 200 de m.p. se include în planul de cultură, iar aceasta ne dă posibilitatea să avem deja 320.000 de hectare disponibil.

În mod corespunzător vom face și în orașe. Pe baza normelor stabilite, trebuie să reducem cu circa 50.000 de hectare suprafața în orașe. Toată suprafața aceasta intră în cultură, obligatoriu. În incinta cooperativelor agricole de producție, toată suprafața care nu este ocupată cu construcții și drumuri, se include în suprafața arabilă și, pentru ea, se primește plan de cultură. Aceasta privește și cooperativele agricole de producție, și întreprinderile agricole de stat și stațiunile de mașini agricole – adică toate unitățile agricole, inclusiv cercetarea. Toate intră în planul de cultură, și, mai cu seamă, cele din raza fermelor zootehnice vor fi alocate, în primul rând, pentru baza furajeră. De fapt, noi avem prevăzut circa 1 milion de hectare din arabil în baza furajeră și atunci le dăm de aici pentru baza furajeră, pentru pășunat. La fel și de la S.M.A. și așa mai departe.

Și aceasta o putem rezolva imediat.

Rămân întreprinderile. Noi am scris aici ca până în luna octombrie [1986] să se întocmească situația suprafețelor din întreprinderi – din toate întreprinderile, că unele dispun de o suprafață mai mare, altele de o suprafață mai mică –, să vedem cum concentrăm suprafețele respective. Chiar dacă sunt unele suprafețe pe care nu le putem scoate din incinta întreprinderii, acestea au plan de cultură în raport cu necesitățile care sunt în primul rând cu legume – și toate vor intra în planul de cultură obligatoriu.

Aceste suprafețe trebuie să le dăm în cultură încă în acest an, iar în cincinalul acesta să dăm în cultură suprafețe din râpe, din desecări – iar, pentru acestea, să facem anul acesta un program ca, practic, în 1987, să rezolvăm problema în cea mai mare parte.

Pe această bază am prevăzut că, deja în anul viitor, suprafața arabilă va crește cu circa 400.000 hectare și vom ajunge la 10,4 mil. hectare, astfel că în 1988 să avem 4,5 mil. hectare pășuni – urmând, desigur, să trecem treptat să construim, să concentrăm construcțiile pe baza normelor care s-au stabilit aici – și care sunt destul de largi.

Dacă aveți ceva de întrebat sau ceva de spus?

Nu am scris, dar va trebui să scriem că toate unitățile din agricultură sunt obligate să ia măsuri de a sistematiza, de a nu mai ocupa terenul cu construcții – că încă se mai construiește fără socoteală.

Din nou trebuie să atragem atenția și în ceea ce privește respectarea normelor în construcțiile industriale, pentru a nu mai ocupa nici un fel de teren. De altfel, mari construcții nu vom mai face și nici mari platforme industriale. Însă trebuie să nu mai diminuăm suprafața agricolă. Aici intră și depozitele, și sistematizarea depozitelor și toate celelalte”⁸.

⁸ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 53/1986, f. 16-17.

Aceasta a fost una dintre ideile „originale” ale lui Nicolae Ceaușescu pentru modernizarea agriculturii românești⁹. Practic, toți cetățenii, de la vâldică până la opincă, de la orașe și sate, au fost obligați prin lege să se ocupe de cultivarea fiecărui petec de pământ identificat de către membrii aparatului de partid cu atribuții în domeniul agriculturii. Situația era tragi-comică, deoarece se putea observa faptul că multe dintre terenurile respective erau improprie pentru obținerea producțiilor estimate/dorite de Nicolae Ceaușescu și subordonații săi. Probabil, aceștia își închipuiau că muncitorii și funcționarii din orașe se întorceau după 8 ore, obosiți, de la serviciu și se apucau în timpul liber să cultive tomate, cartofi, morcovi, sfeclă de zahăr sau porumb, în jurul blocurilor de locuințe. În același timp, țăranii trebuiau să lucreze „zi-lumină”, atât în

⁹ Un alt exemplu de „indicație prețioasă”, venită din partea lui Nicolae Ceaușescu, este cel din ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 8 noiembrie 1985. Cu acel prilej, liderul suprem al partidului a declarat: „Dacă nu ai sfeclă de zahăr, faci așa: închizi fabrica două săptămâni, îți faci depozit de sfeclă și îi dai drumul când ai sfeclă suficientă ca fabrica să poată lucra la întreaga capacitate. Dacă ai terminat sfecla, o închizi. Fabricile de zahăr nu trebuie să lucreze neapărat 3 luni de zile. Unde scrie asta, că trebuie să lucreze la jumătate din capacitate? Trebuie să te învăț eu cum să conduci o fabrică? Așa s-a lucrat de când există fabricile de zahăr. Îți faci depozit de sfeclă și când ai terminat sfecla de zahăr, închizi fabrica. Dacă ai sfeclă pentru o lună de zile, lucrezi numai o lună de zile, nu să ții fabrica 3 luni de zile. Închizi și trimiți oamenii în altă parte. De când există fabrici de zahăr așa s-a lucrat în România și așa se lucrează în toată lumea. La fel la fabricile de ulei”. (*Ibidem*, dosar 68/1985, f. 28).

Ordinul lui Nicolae Ceaușescu – referitor la închiderea fabricilor și redirecționarea muncitorilor către alte întreprinderi, în cazul în care acestea nu aveau materii prime necesare activităților productive – putea genera tensiuni sociale de amploare și manifestații de protest ale celor care lucrau în fabricile vizate. Așa s-a întâmplat, de exemplu, la Brașov, în noiembrie 1987. Dacă s-ar fi aplicat întocmai ideea liderului suprem al partidului, cetățenii României s-ar fi văzut obligați să își schimbe mult mai des locurile de muncă, deplasându-se uneori într-o altă localitate decât cea de domiciliu, pentru a lucra câteva săptămâni, luni sau ani într-o altă întreprindere.

O migrație pompieristică/militarizată a forței de muncă – un fel de sclavie modernă, impusă de Nicolae Ceaușescu pentru a demonstra că sistemul ideologic comunist din România era superior celui capitalist – ar fi bulversat complet sistemul centralizat de conducere a activităților economice. Mai mult decât atât, în acel context, o serie de directori și-ar fi pierdut temporar sau definitiv salariile, fapt ce pune în pericol chiar existența propriilor locuri de muncă. Iar în comunism, achitarea de către stat a unui ajutor de șomaj, indiferent de persoana în cauză, constituia o blasfemie ideologică, ce se putea solda inclusiv prin suprimarea fizică a celui ce a rostit-o.

În opinia noastră, Nicolae Ceaușescu a greșit în mod fundamental atunci când a crezut că oamenii pot munci din conștiință față de semenii lor. Ideea utopică a teoreticienilor comunismului, importată forțat din URSS și aplicată în România timp de patru decenii și jumătate, a condus la alcătuirea și menținerea unui sistem centralizat de conducere, coordonare și control a activităților economice. Încercările repetate, de perfecționare a acestuia, propuse și aplicate de Nicolae Ceaușescu și subordonații săi, au evidențiat permanent lipsa de flexibilitate a sistemului economic de tip comunist. Apelurile la conștiința oamenilor au fost clamate și impuse în mod constant de propagandiștii partidului, în locul unor instrumente clare și precise de cointerensare materială a cetățenilor, în scopul perfecționării profesionale a acestora și, eventual, schimbării treptate a locurilor de muncă existente la un moment dat. În acest fel, în România, ca și în alte state comuniste, a fost negată existența unor dorințe legitime ale cetățenilor, altele decât cele recunoscute de dictatorii care s-au aflat în mod efemer la conducerea țării.

întreprinderile agricole de stat, cooperativele agricole de producție sau în stațiunile de mecanizare a agriculturii, cât și, probabil, după lăsarea întinericului la arat, însămânțat și întreținut câțiva snopi de grâu, orz sau secară, aflați izolați pe niște Petece de pământ din jurul casei.

Conform legii, pentru toate terenurile respective au fost stabilite norme de producție, iar cetățenii au fost obligați să îi predea statului cote-părți din bruma de produse obținute în acest fel.

Planul liderului P.C.R. a fost catastrofal pentru resursele umane și materiale investite în terenurile respective. Acestea nu erau bune pentru obținerea, pe scară largă și în condiții de eficiență, a produselor agricole. Totodată, ca urmare a problemelor din sistemul de producție, achiziții și vânzări a mărfurilor realizate în cadrul cooperativelor agricole de producție, precum și a pierderilor înregistrate de Banca pentru Agricultură și Industrie Alimentară în perioada 1987-1988, membrii Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în frunte cu Nicolae Ceaușescu, au fost nevoiți să aprobe, în ședința din 7 aprilie 1989, anularea și reeșalonarea unor datorii ale cooperativelor agricole de producție.

În raportul comisiei de anchetă, constituite în scopul stabilirii cauzelor care au condus la acordarea de credite în valoare de 40,757 miliarde lei unor unități agricole cooperatiste, în anii 1987-1988, s-a menționat faptul că, sucursalele județene ale băncii amintite au eliberat credite pentru plata furnizorilor de îngrășăminte chimice, furaje, semințe, combustibil, energie electrică și lucrări agricole ale stațiunilor pentru mecanizarea agriculturii. În anumite cazuri, „s-au acordat avansuri peste limitele maxime prevăzute în decret (nr. 120/1986 – *nota P. Opriș*) și nu s-a realizat producția contractată, iar unitățile agricole cooperatiste nu au fost în măsură să le restituie în întregime”. De asemenea, „la unele unități agricole cooperatiste, avansurile acordate au fost mai mari cu suma de 99 de mil. lei decât întreaga producție livrată la fondul de stat în baza contractelor”, iar „creditele pentru investiții s-au folosit, în unele cazuri, în mod ineficient”¹⁰.

Din totalul creditelor, unitățile agricole cooperatiste, implicate în scandalul respectiv, au rambursat aproximativ 7 miliarde de lei, adică 17% din sumele primite de la bancă¹¹. Drept urmare, Nicolae Ceaușescu a dispus, la 17 martie 1989, destituirea lui Neculai Ibănescu, viceprim-ministru al guvernului, Gheorghe Paraschiv, ministru de Finanțe, Florea Dumitrescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, și Nicolae Eremia, președinte al Băncii pentru Agricultură și Industrie Alimentară¹².

Din păcate, acțiunea de anulare și reeșalonare a unor datorii ale cooperativelor agricole de producție nu a fost urmată de suspendarea planului de

¹⁰ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 46/1989 (vol. II), f. 15.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 16.

sistemizare a teritoriului și localităților urbane și rurale. Acesta a fost aplicat până la lovitură de stat de la 22 decembrie 1989.

O serie de documente, pregătite pentru ședința Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 13 ianuarie 1989, cuprind multe informații despre starea economiei românești. De exemplu, la Întreprinderea „Electronica” din București au fost realizate, în anul 1988, un număr de 4.324 de televizoare color (evaluate la 1.217.000 de dolari) și 1.622 de radiocasetofoane (în valoare de 147.000 de dolari). Acestea se aflau în stoc la data de 31 decembrie 1988, iar Întreprinderea de Comerț Exterior „Comturist” trebuia să le vândă în România, în regim de consignație, până la data de 28 februarie 1989¹³.

De asemenea, la Întreprinderea „Electromureș” din Târgu-Mureș au fost realizate, în 1988, pentru piața internă, combine muzicale evaluate la 195.000 de dolari. În același an, la Întreprinderea „Electroargeș” din Pitești au fost asamblate 1.800 de aspiratoare, în valoare de 21.000 de dolari. Comanda respectivă a fost făcută de firma franceză „RINO”, care urma să le recepționeze până la data de 28 februarie 1989¹⁴.

În toamna anului 1988, la întreprinderea de la Găești au fost realizate 2.300 de aparate frigorifice de uz casnic, dintre care, 1.800 de bucăți pentru firma americană „Dow Chemical” și 500 de frigidere pentru societatea olandeză „Limpex”¹⁵.

La rândul lor, angajații Întreprinderii „Steaua Electrică” din Fieni, județul Dâmbovița, au realizat, în anul 1988, un număr de 870.000 de lămpi electrice cu incandescență, evaluate la 128.000 de dolari. Acestea trebuiau livrate, până în luna ianuarie 1989, unor firme din Marea Britanie, Luxemburg, Olanda, Israel și Arabia Saudită. Concomitent, la Uzina „Romlux” din Târgoviște au fost fabricate 259.000 de lămpi electrice cu incandescență, pentru firma americană „Act Ion Tungsram” și compania kuweitiană „ARSE”¹⁶.

În industria românească au fost înregistrate și eșecuri. Astfel, în anii 1986-1987, Nicolae Ceaușescu a aprobat fabricarea a 1.500 de tractoare în scopul exportării lor în Iran. Valoarea totală a acestora a fost de 4,3 milioane de dolari. Din păcate, pentru acele produse nu a fost asigurat un contract ferm de vânzare-cumpărare, fapt ce a generat probleme în momentul în care marfa a fost gata pentru livrare.

La începutul anului 1989, tractoarele respective au fost vândute pe piața internă, pentru ca uzina constructoare să nu rămână cu acestea pe stoc. În același timp, s-a aprobat exportul în Iran a unor piese de schimb pentru tractoare. Marfa ce urma să fie livrată în anul 1989 era în valoare de 4,3 milioane de dolari. În acest sens, exista deja un contract economic semnat de cele două părți¹⁷.

¹³ *Ibidem*, dosar 1/1989, f. 37.

¹⁴ *Ibidem*, f. 37, 41.

¹⁵ *Ibidem*, f. 42.

¹⁶ *Ibidem*, f. 37.

¹⁷ *Ibidem*, f. 141.

De asemenea, în perioada 1986-1987 au fost realizate 34 de tractoare, în scopul exportării în Iugoslavia. Din păcate pentru uzina constructoare, acestea au fost „executate într-o specificație tehnică depășită”¹⁸ și partenerul extern a refuzat preluarea lor. În consecință, la începutul anului 1989, tractoarele au fost redirecționate pe piața românească.

Probleme asemănătoare s-au înregistrat cu 24 de tractoare de 85-110 CP, realizate pentru piața britanică, și cu 114 tractoare de același tip, ce urmau să fie exportate în Canada, în anii 1986-1987¹⁹. Produsele respective nu au fost vândute în cele două state, deoarece „nu se solicită pe piață”²⁰. Drept urmare, tractoarele au fost vândute în anul 1989 pe piața din România.

La fel s-a întâmplat cu cele 38 de tractoare produse pentru Bolivia²¹. Deoarece „partenerul nu a obținut licență de import și specificația în care s-au executat nu este cerută pe piață”²², lotul respectiv a fost redirecționat și vândut pe piața românească, la începutul anului 1989.

Un refuz categoric s-a înregistrat și în Peru, dar în cazul respectiv a fost vorba despre 50 de autocamioane românești, în valoare de 882.000 de dolari, fabricate în anii 1986-1987. Acestea au rămas, la rândul lor, în România, fiind vândute în anul 1989²³.

În cadrul industriei de autovehicule din România s-au înregistrat și alte probleme majore. De exemplu, în anul 1988, o firmă din Columbia a refuzat preluarea a 500 de autoturisme de oraș, în valoare totală de 1,3 milioane de dolari, „datorită noilor reglementări locale, în scopul protecției industriei locale de autoturisme”²⁴. În același timp, o companie peruană a renunțat la derularea contractului pentru vânzarea a 100 de autoturisme de teren ARO-344, din cauza „dificultăților în deschiderea acreditivelor, după etatizarea băncilor din Peru”²⁵.

Într-un alt caz, o firmă din Insulele Caraibe nu a mai preluat 342 de autoturisme de teren ARO (în valoare de 1,3 milioane de dolari) și 325 de autoturisme de oraș (evaluate la 900.000 de dolari), deoarece „nu are posibilități de comercializare”²⁶.

¹⁸ *Ibidem*, f. 142. Valoarea contractului respectiv a fost de 800.000 de dolari.

¹⁹ Cele 24 de tractoare, realizate pentru Marea Britanie, costau, în total, 200.000 de dolari, în timp ce lotul fabricat pentru Canada a fost în valoare de 700.000 de dolari.

²⁰ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 1/1989, f. 142.

²¹ Valoarea contractului respectiv a fost de 145.000 de dolari.

²² A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 1/1989, f. 142.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 144.

²⁵ *Ibidem*. În acel contract, un ARO-344 era oferit spre vânzare la prețul de 23.000 de dolari.

²⁶ *Ibidem*, f. 144.

Toate cele trei contracte menționate au fost anulate în anul 1988, iar la 10 ianuarie 1989 s-a propus vânzarea autovehiculelor respective în statele membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER)²⁷.

²⁷ La mijlocul anilor '60, autoritățile de la București au analizat posibilitatea fabricării, pentru prima dată în România, în producție de serie, a unui autoturism de clasă medie (40.000-50.000 de exemplare, anual). Deoarece inginerii și muncitorii români nu aveau suficientă experiență în acest domeniu, s-a adoptat varianta cumpărării unei licențe din străinătate. În acest sens, în perioada 1965-1967, un număr de cinci companii auto și-au oferit serviciile, propunând inițial modelele „Renault 10”, „Peugeot 204”, „Fiat 1100 D”, „Alfa Romeo 1300” și „Austin Mini Morris”.

În luna septembrie 1966, Nicolae Ceaușescu a fost de acord cu oferta firmei „Renault”, care a propus fabricarea în România a modelului „Renault 12”. În acel moment, prototipul autoturismului se afla deja în faza testelor și se preconiza să fie produs în serie, în Franța, din a doua parte a anului 1969. Varianta românească a fost redenumită „Dacia 1300”.

Compania franceză a propus ca, până la finalizarea pregătirilor pentru intrarea în producție a „Daciei 1300”, partea română să asambleze modelul „Renault 16”. Autoritățile de la București nu au fost de acord, deoarece efortul valutar pentru acel proiect era considerat prea mare față de posibilitățile lor. În consecință, s-a propus și acceptat o altă variantă: asamblarea în România și integrarea parțială în industria românească a părților componente ale modelului „Renault 8”, redenumit „Dacia 1100”.

La 20 august 1968, primul „Renault 8” a ieșit pe porțile uzinei de la Colibași (județul Argeș), iar asamblarea sub licență a modelului „Renault 12” a început un an mai târziu (în august 1969), toate părțile componente fiind aduse din străinătate. În cursul plenarei C.C. al P.C.R. din 16 decembrie 1970, Mihai Dumitru, directorul general al „Uzinelor de autoturisme – Pitești”, a descris pe scurt situația de la Colibași, după un an de la începerea asamblării modelului „Renault 12”, astfel: „Stimați tovarăși, proiectul de plan pe anul 1971 cuprinde creșteri însemnate și pentru grupul de uzine de autoturisme Pitești, în special la autoturismele de teren, agregate și piese de schimb destinate fabricației de camioane, tractoare și o creștere a numărului de autoturisme de oraș de la 16.000, cât executăm în anul acesta, la 21.000 de bucăți, pentru anul 1971. (...) Sigur, ne preocupă foarte mult îmbunătățirea calității autoturismului „Dacia 1300”, care știut fiind, beneficiarii au avut încă de la începutul fabricației unele deficiențe ca consum de ulei, zgomot în amortizoare, de reglare a carburatiei. Aceste lucruri s-au remediat în parte, mă refer la carburatie, mă refer la problema uleiului. Trebuie să fim sprijiniți mai mult de Ministerul Petrolului, de Institutul de la Ploiești pentru a da în vânzare marelui public un ulei de mai bună calitate, care să facă față exigențelor acestui turism de mare turajie (subl.n.)”. A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 115/1970, f. 82-84.

În anii '70, la fabrica de la Colibași au fost asamblate câteva mii de exemplare din modelele de autoturisme „Renault 20” și autoutilitare „Renault Estafette”. Concomitent, s-a reușit integrarea, de către industria românească, a tuturor elementelor componente ale „Daciei 1300” – la sfârșitul anului 1970, cifra de integrare planificată pentru autoturismul respectiv fiind de 32 % (de exemplu, tabla și oțelul pentru cutia de viteze se importau; în anul 1971, uzina de la Colibași urma să primească de la combinatul siderurgic de la Galați primele cantități de tablă românească, realizată în mod special pentru autoturisme). (*Ibidem*, f. 82, 84).

Cooperarea în proiectul „Estafette” a început în anul 1968, prin livrarea de către firma „Renault” a liniei tehnologice și a documentației tehnice necesare fabricării de cutii de viteză pentru autoutilitarele „Estafette”, precum și furnizarea unor mașini și utilaje de către alți parteneri francezi. Toate produsele industriale au fost oferite României pe baza unor credite acordate de către compania „Renault” (8,1 milioane de franci francezi), respectiv de alți furnizori de echipamente (5,5 milioane franci francezi).

În anul 1988, Întreprinderea de Comerț Exterior „Auto-Dacia” s-a confruntat cu o problemă majoră și în Israel, unde un partener de afaceri a dat faliment. În consecință, au rămas pe stoc 1.400 de autoturisme, în valoare de 3,3 milioane de dolari. Societatea românească a fost nevoită să încheie „un nou contract pentru 1989, într-o altă specificație”²⁸, iar mașinile nevândute au fost livrate pe piața internă la începutul anului 1989.

O soluție identică a fost adoptată în cazul celor 140 de autoturisme (evaluate la 300.000 \$) fabricate în 1988 pentru a fi exportate în Spania. Firma care a comandat produsele respective nu a reușit să obțină licența de import, iar mașinile au rămas pe stoc până la începutul anului 1989, după care au fost vândute pe piața românească²⁹.

În concluzie, autoritățile comuniste de la București au fost nevoite să anuleze mai multe contracte de export în anii 1987-1988. Din diferite motive, un număr de 2.365 de autoturisme, 1.710 tractoare, 50 de autocamioane și 442 de autoturisme de teren ARO, în valoare totală de 14.357.000 de dolari, nu au fost vândute în străinătate. Uzinele constructoare au rămas cu stocuri mari și, implicit, au fost nevoite să apeleze la noi credite pentru reluarea producției. Totodată, i s-a solicitat aprobarea lui Nicolae Ceaușescu pentru a se redirecționa produsele respective, la începutul anului 1989, fie spre piața statelor membre ale CAER, fie spre cea internă.

La 19 mai 1989, Nicolae Ceaușescu a aprobat o ajustare a prețurilor de vânzare a autoturismelor românești în străinătate. Liderul P.C.R. a primit, în acest sens, de la Ministerul Industriei Constructoare de Mașini, un raport cu următoarele propuneri de preț: „Dacia 1310” și „Dacia 1410” – 2.600 de dolari; „Dacia 1320” – 3.150 de dolari; „Dacia” break – 2.800 de dolari; „Dacia” camionetă – 2.875 de dolari; „Oltcit” – 2.700 de dolari; „Aro 10” – 3.825 de dolari; „Aro 24” Diesel – 5.000 de dolari; „Aro 24” cu motor tip Otto – 4.300 de dolari; colecție CKD „Dacia” – 2.450 de dolari; colecție CKD „Aro” – 2.900 de dolari. Produsele cu cea mai mare rată a profitului erau „Dacia” camionetă,

În același an, linia de producție a cutiilor de viteză pentru autoutilitare a început să funcționeze la uzina de la Colibași, iar autoritățile române au urmărit, în perioada 1969-1972, modul de îndeplinire a contractului de livrare către firma „Renault” a 75.000 de cutii de viteze, precum și a unor piese de schimb pentru „Estafette” – valoarea totală a produselor, furnizate de România, fiind de circa 35,5 milioane de franci francezi. (*Ibidem*, dosar 218/1968, f. 58).

În conformitate cu contractul încheiat cu firma „Renault”, toate modelele de autovehicule, realizate la Colibași, au fost exportate în Franța. În același timp, o parte din producția realizată („Dacia 1100” și „Dacia 1300”) a avut ca destinație piața românească. Totodată, zeci de mii de autoturisme „Dacia 1300” au fost vândute în câteva state membre ale CAER, precum și în țări din Africa și America de Sud. Producția modelului „Renault 12” în România a luat sfârșit în vara anului 2004.

²⁸ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 1/1989, f. 145.

²⁹ *Ibidem*.

„Dacia 1310”, „Dacia 1410”, „Dacia” break, „Aro 10”, precum și colecțiile CKD „Dacia” și „Aro”³⁰.

Pentru anul 1989, autoritățile române aveau planificat să fabrice și să exporte cantități importante de autoturisme și CKD-uri, astfel: „Dacia 1310” și „Dacia 1410” – 15.000 de bucăți; „Dacia 1320” – 23.600; „Dacia” break – 5.000; „Dacia” camionetă – 10.000; „Oltcit”³¹ – 15.000; „Aro 10” – 5.300; „Aro 24” Diesel – 1.700; „Aro 24” cu motor tip Otto – 3.500; 1.500 de colecții CKD „Dacia” și 2.500 de colecții CKD „Aro”³².

Stocurile de autoturisme³³, tractoare și autocamioane nevândute nu au fost singurele probleme cu care s-a confruntat Nicolae Ceaușescu³⁴. În anii ’70-’80, datele referitoare la exporturile de produse alimentare constituiau un secret de stat bine păzit. De exemplu, Ministerul Industriei Alimentare a intenționat să

³⁰ La sfârșitul anului 1973, prețurile de vânzare ale unor autovehicule în România erau următoarele: „Dacia 1300” – 75.000 de lei; „Aro 240” – 62.000 de lei; furgonetă „TV 51 F” – 68.000 de lei; autocamion SR-113 – 75.000 de lei; autobasculantă SR-116 – 100.000 de lei; autobuz „TV 71” – 185.000 de lei; tractor „U 651” – 74.000 de lei. [*Ibidem*, dosar 194/1973 (vol. II), f. 111].

³¹ În anul 1989 era planificat să fie fabricate circa 120.000 de autoturisme „Oltcit” – peste 11.000 de exemplare pe lună, deși capacitatea uzinei de la Craiova era de doar 6.000 de autoturisme pe lună. În plus, în luna aprilie 1989, defectele de fabricație, înregistrate la cutiile de viteze care echipau mașinile respective, au scăzut producția finală a fabricii până la nivelul de aproximativ 2.800 de autoturisme pe lună. (*Ibidem*, dosar 28/1989, f. 23).

³² *Ibidem*, dosar 35/1989, f. 155. După o evaluare a eficienței economice a uzinei de la Colibași, Nicolae Ceaușescu a dorit să dezvolte industria românească de automobile. În acest sens, în anul 1973, i s-a propus companiei „Renault” constituirea în România a unei societăți mixte româno-franceze de producție și desfacere a unor modele de autoturisme, care aveau un consum redus de combustibil. [*Ibidem*, dosar 194/1973 (vol. I), f. 137].

Deoarece conducerea firmei „Renault” nu a manifestat interes pentru o colaborare în sensul dorit de autoritățile de la București, Nicolae Ceaușescu a fost de acord cu semnarea, în luna decembrie 1976, a unui contract pentru fabricarea în România, sub licență franceză, a modelelor de autoturisme „Citroën Axel 12 TRS” și „Citroën Visa” (redenumite „Oltcit 12” și „Oltcit Visa”). În perioada 1977-1981, la Craiova a fost construită o uzină de automobile și, în anul 1981, a început asamblarea primelor exemplare din cele două modele „Citroën”. Producția de automobile „Oltcit” în România a fost sistată în anul 1996, ca urmare a faptului că autoritățile de la București au vândut firmei sud-coreene „Daewoo” 51% din pachetul de acțiuni al uzinei din Craiova (1994).

³³ La 31 decembrie 1988, Întreprinderea de Comerț Exterior „AUTO-Dacia Pitești” avea în stoc autoturisme „Dacia” care trebuiau să fie vândute în următoarele țări: Ungaria (818 autoturisme), Cehoslovacia (79), Iugoslavia (62), Italia, Emiratele Arabe Unite (171), Nigeria (180), Algeria (75), Israel (1.400), Malta (38), Spania (140), Insulele Canare (50), Zair (46), Insulele Caraibe (325), Columbia (1.000), Turcia (91), Republica Mali. În același timp, numeroase autoturisme ARO și „Oltcit” se aflau în stoc, acestea urmând a fi vândute în următoarele state, astfel:

- ARO: în R.D.G. (1), Cuba (940), Italia (165), Franța (102), Peru (344), Emiratele Arabe Unite (80), Anglia (579), Insulele Caraibe (290), Insulele Canare (225, din care 25 de autoutilitare ARO-320), Zair (45), Malta (37);

- „Oltcit”: în Cehoslovacia (874) și Costa Rica (72).

Pentru detalii, vezi A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 2/1989, f. 7-8.

³⁴ Pentru detalii, vezi anexele nr. 2, 3 și 4.

exporte, în anul 1988, produse în valoare de 265,2 milioane de dolari și 78,5 milioane de ruble convertibile. Din diferite motive, planul nu a fost îndeplinit, la finele anului 1988 fiind obținute doar 162,6 milioane de dolari și 78,5 milioane de ruble convertibile. Principalele cantități de alimente vândute în străinătate au fost următoarele: 98.220 de tone de carne și specialități de porc (evaluate la 74,4 milioane \$ și 58,3 milioane ruble convertibile), 10.388 de tone de conserve din carne (15,3 milioane \$ și 1 milion de ruble convertibile), 315 tone de salam de Sibiu (1,4 milioane \$), 18.705 tone de unt (8,9 milioane \$ și 12,4 milioane de ruble convertibile).

De asemenea, un document din epocă dezvăluie faptul că autoritățile române aveau, la data de 31 decembrie 1988, în stocuri constituite pentru export, un număr de 3.200 de rachete antitanc dirijate „Maliutka” (în valoare de 16,1 milioane de dolari), 102 piese de artilerie de diferite calibre (12 milioane de dolari), 2.552 de aruncătoare de grenade antitanc (3,8 milioane dolari), 883 de mitraliere antiaeriene MR-2 și MR-4 (15,6 milioane dolari), 367.190 lovituri de artilerie (102 milioane de dolari), precum și alte tipuri de muniție. Valoarea totală a produselor speciale, pregătite de România pentru a fi vândute în străinătate, era de circa 207 milioane de dolari. Aproximativ 71% din sumă constituia contravaloarea munițiilor ce urmau să fie exportate la începutul anului 1989 (147,6 milioane de dolari).

De mai multe ori, foștii săi colaboratori și subordonați au amintit despre faptul că Nicolae Ceaușescu avea o intuiție nativă deosebită. Apreciem aceste mărturii ca fiind valoroase pentru a înțelege personalitatea liderului suprem al P.C.R., însă această calitate nu a suplini, pe termen lung, un proces firesc de îmbătrânire fizică și mentală. Educația precară din copilărie și adolescență, faptul că absolvise doar patru clase primare în momentul în care a fost arestat pentru prima dată, defectele evidente de dicție, precum și regimul de viață din închisorile prin care a trecut în perioada 1936-1944 au marcat profund capacitatea lui Nicolae Ceaușescu de a rezista unor eforturi intelectuale prelungite. Acesta a ratat o șansă pe care a avut-o, de exemplu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, unul dintre beneficiarii sistemului de învățământ pus la punct de Spiru Haret la începutul secolului al XX-lea. Tipul de educație, primită în școala elementară de către predecesorul lui Nicolae Ceaușescu, faptul că Gheorghe Gheorghiu-Dej a învățat în mod serios o meserie (devenind electrician înainte de a se implica în mișcarea comunistă), toate acestea au determinat pe termen lung un echilibru evident în adoptarea deciziilor de către Gheorghe Gheorghiu-Dej și o rezistență mai mare la factorii de stres.

În opinia noastră, Nicolae Ceaușescu s-a supus din spirit patriotic unui efort intelectual prelungit și extenuant, mai ales în perioada 1965-1975. După adoptarea „Programului P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate” la cel de-al XI-lea Congres al P.C.R., Nicolae Ceaușescu nu a mai avut resurse fizice suficiente, vitalitate și echilibru mental pentru a reanaliza programul utopic pe care l-a impus în noiembrie 1974. Totodată, liderul suprem

al P.C.R. nu a reușit să dezvolte o strategie eficientă pentru a scoate România dintr-o mare criză economică (1978-1989) și a apelat din ce în ce mai des la aparatul de propagandă al P.C.R. în scopul cosmetizării realității existente în țară.

ANEXA nr. 1

23 octombrie 1979.

Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din 23 octombrie 1979, în cursul căreia s-a discutat, printre altele, despre creșterea producției agricole a României (extrase).

Stenograma
ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
din ziua de 23 octombrie 1979, orele 10.00

Au participat tovarășii: Ceaușescu Nicolae, Verdeț Ilie, Banc Iosif, Bobu Emil, Burtică Cornel, Cazacu Virgil, Cioară Gheorghe, Ciobanu Lina, Dăscălescu Constantin, Dincă Ion, Fazekas János, Ioniță Ion, Lupu Petre, Niculescu Paul, Oprea Gheorghe, Pană Gheorghe, Pătan Ion, Popescu Dumitru, Rădulescu Gheorghe, Răutu Leonte, Voitec Ștefan, Andrei Ștefan, Coman Ion, Coman Teodor, Constantin Nicolae, Dalea Mihai, Dobrescu Miu, Fazekas Ludovic, Gere Mihai, Giosan Nicolae, Iliescu Ion, Mocuța Ștefan, Ursu Ioan, Winter Richard.

Au fost invitați tovarășii: Popa Dumitru, Rădulescu Ilie, Vasile Marin, Miculescu Angelo, Agachi Neculai, Dudaș Traian, Florescu Mihail, Marin Gaston Gheorghe, Spornic Aneta, Mihulecea Cornel, Stănescu Ion, Petrescu Gheorghe, Bejan Dumitru, Blajovici Petre, Berghianu Maxim, Roșu Gheorghe, Haș Teodor, Fulea Gheorghe, Niță Constantin, Dobrescu Emilian, Curticeanu Silviu, Gigea Petre, Tulpan Ion, Iftodi Constantin, Stoichici Ion, Roșca Bujor, Stoianovici Marin, Șandru Constantin, Marin Nicolae.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Tovarăși, ați văzut ordinea de zi. Sunteți de acord cu ea? (Toți tovarășii răspund „Da!”)

PUNCTUL I

Raport cu privire la principalele probleme ale planului
pe anii 1980 și 1981

În fond, aici s-au adus unele îmbunătățiri legate de o serie de probleme, în urma punerii de acord cu ministerele.

Agricultura a mai ridicat unele probleme, dar am auzit că s-au soluționat. S-au pus de acord într-o serie de probleme ca: forța de muncă și altele, ați căzut de acord?

Tov. Angelo Miculescu: În raportul de astăzi nu sunt prevăzute modificările prezentate Dumneavoastră, o serie de îmbunătățiri nu am apucat să le discutăm cu C.S.P.-ul. După ce le vom discuta, vom veni la Dumneavoastră.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Noi am mai discutat cu legumele, să mărim fondul central la legume ca să ajungem la 3 milioane, ca în felul acesta să asigurăm realmente necesarul. Să ajungem ca 85% din necesarul de legume de consum să-l asigurăm din fondul de stat și numai cel mult 15% să fie asigurat din sectorul particular. Până acum, din sectorul particular asiguram 40%, or nu mai putem merge în continuare așa. Sigur, ne-am gândit cu tovarășii să preluăm de la particulari la fondul de stat, dar nu să depindă piața de ei, că uneori vin, alteori nu vin, iar întreprinderile de stat să contracteze cu particularii legume în valoare de 1,5 milioane lei, cât se prevede să producă ei; dar să preluăm la stat, plus ce aduc ei. Cooperația a rămas să producă de un miliard [de] lei, dar noi să preluăm 1.800 milioane. La stat să luăm să producem un miliard, dar să se arate și pe sortimente. Este un program concret în elaborare la tovarășii de la agricultură.

Una din greșelile planificării este că nu s-a ocupat de problema aceasta amănunțit și a lăsat-o să fie urmărită pe global. De aceea nu am asigurat și sortimentele solicitate. Acum se lucrează în mod amănunțit. Aceasta nu schimbă pe ansamblu cifrele, dar se simt îmbunătățiri în structură și la fondul de stat. Noi avem de gând ca anul viitor cultura a II-a de porumb să o însămânțăm până la 25 iunie, ca realmente să luăm porumb boabe și din această cultură, iar cu mecanizarea care o asigurăm putem realiza acest lucru. O să strângem – chiar dacă strângem mai timpuriu – o parte din orz, în așa fel încât în 5-6 zile să strângem totul, iar în 3-4 zile, cu capacitățile care le avem, să putem însămânța cultura a II-a.

Tov. Angelo Miculescu: Avem suficiente combine și avem posibilități, cu mecanizarea respectivă, să realizăm această problemă. Anul acesta vom primi 20.000 [de] combine pentru recoltatul porumbului.

Tov. Nicolae Ceaușescu: O să prezentăm programul și la Comitetul Politic Executiv. Conform celor prevăzute, sperăm să realizăm și anul viitor ceva în plus la mecanizare față de anul trecut și chiar să mai accentuăm gradul de mecanizare în așa fel ca în 1982-1983 să putem strânge recolta într-o perioadă mult mai scurtă și să evităm pierderile. Dar anul viitor o să cerem 1 miliard și ceva de lei produse în plus. Pentru anul viitor avem prevăzute 12 miliarde de lei, la care să avem în vedere să adăugăm această mențiune.

Tov. Constantin Nicolae: Vreau să arăt că în raport nu este prevăzut un lucru și anume, că la indicația Dumneavoastră, am început să facem un capitol separat de cooperare internațională, pe care îl vom elabora în cel mai scurt timp împreună cu Ministerul Comerțului Exterior și Cooperării Internaționale, cu Ministerul Finanțelor.

Tov. Nicolae Ceaușescu: O să pregătim din timp planul de cooperări, dar concret, pe acțiuni. Și întreprinderile care cooperează trebuie să aibă plan ca

orice întreprindere; să vedem ce activitate presupune, ce investiție facem, ce datorie decurge pentru partea noastră, ce dă și partenerul nostru, ce eficiență economică rezultă. De aceea, este necesar să avem un plan al întreprinderilor de cooperare economică. Trebuie să introducem un capitol și să avem un plan separat al cooperărilor, să nu mai lăsăm problema aceasta la voia întâmplării, deoarece activitatea de cooperare este la fel ca orice activitate economică.

Tov. Constantin Nicolae: Este cunoscută grija pe care o purtați personal agriculturii. Aceasta o demonstrează dotarea cu un milion și ceva în plus, din care o parte însemnată în trimestrul IV.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Acest lucru s-a discutat și avem speranța că și agricultura va folosi mai bine această dotare.

Tov. Gheorghe Rădulescu: Și îngrășăminte s-au dat mai multe decât se prevăzuse.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Noi am și spus să se trimită spre dezbatere jos. Trebuia să înceapă pe data de 20 octombrie, pentru că noi am stabilit ca planul să nu-l mai discutăm în februarie deoarece e târziu, ci să-l dezbatem în adunări generale speciale cu oamenii muncii. Aceste adunări să fie consacrate numai discutării planului și să nu se mai discute nici o altă problemă.

Dacă mai aveți ceva întrebări? [...]

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R.* – *Cancelarie*, dosar 80/1979, f. 21-23.

ANEXA nr. 2

Exporturi de produse alimentare românești în țările membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc

Situație statistică privind o parte dintre produsele exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, în contul anului 1987:

- carne: 1.387 tone – 1,4 milioane ruble convertibile;
- conserve de carne: 493 tone – 1 milion ruble convertibile;
- semiconserve: 259 tone – 700.000 ruble convertibile;
- pastă de tomate: 417 tone – 300.000 ruble convertibile.

Total: 3,4 milioane ruble convertibile.

Situație statistică privind o parte dintre produsele exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, în contul anului 1988:

- carne: 52.535 tone – 56,9 milioane ruble convertibile;
- semiconserve: 2728 tone – 5,8 milioane ruble convertibile;
- unt: 10.164 tone – 12,4 milioane ruble convertibile.

Total export: 75,1 milioane ruble convertibile.

**Exporturi de produse alimentare românești în alte state,
realizate pentru obținerea unor devize convertibile**

Situație statistică privind o parte dintre produsele exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, în contul anului 1987:

- carne: 2.784 tone – 5 milioane dolari;
 - conserve de carne: 839 tone – 800.000 de dolari;
 - semiconserve: 632 tone – 1,5 milioane dolari;
 - salam de Sibiu: 49 tone – 200.000 de dolari;
 - brânzeturi: 2.228 tone – 3,1 milioane dolari;
 - unt: 1.967 tone – 2,7 milioane dolari;
 - conserve de pește: 159 tone – 200.000 de dolari;
 - pește oceanic: (cantitate nespecificată – n.r.) – 400.000 de dolari;
 - conserve de legume: 769 tone – 200.000 de dolari;
 - conserve de fructe: 506 tone – 300.000 de dolari.
- Total: 14,4 milioane dolari.

Situație statistică privind o parte dintre produsele exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, în contul anului 1988:

- carne: 39.000 tone – 65,3 milioane dolari;
 - semiconserve: 4.702 tone – 9,6 milioane dolari;
 - conserve de carne: 4.956 tone – 7,3 milioane dolari;
 - unt: 6.574 tone – 6,2 milioane dolari;
 - brânzeturi: 9.901 tone – 12,5 milioane dolari;
 - ulei: 34.130 tone – 16,4 milioane dolari;
 - zahăr: 35.400 tone – 9,6 milioane dolari;
 - vin: 299 vagoane – 1 milion de dolari;
 - pastă de tomate: 4.233 tone – 2,8 milioane dolari.
- Total export: 130,7 milioane dolari.

Situație statistică privind o parte dintre produsele exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, în cadrul convenției româno-sovietice pentru importul de petrol din URSS:

- specialități porc: 2.514 tone – 4,1 milioane dolari;
 - conserve de carne: 4.100 tone – 7,2 milioane dolari;
 - semiconserve: 2.028 tone – 5 milioane dolari;
 - salam de Sibiu: 266 tone – 1,2 milioane dolari.
- Total: 17,5 milioane dolari.

Exporturi anulate de produse alimentare românești

Situație statistică privind o parte dintre produsele care nu au mai fost exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, ca urmare a depășirii

limitei termenului de garanție sau a respingerii în urma analizelor fito-sanitare efectuate:

- carne și produse din carne: 10.500 tone – 19,4 milioane dolari;
 - brânzeturi: 2.500 tone – 3,5 milioane dolari.
- Total: 22,9 milioane dolari.

Situație statistică privind o parte dintre produsele care nu au mai fost exportate în anul 1988 de Ministerul Industriei Alimentare, pe relația devalize convertibile:

- zahăr: 31.050 tone – 15,6 milioane dolari;
 - ulei: 48.102 tone – 41,3 milioane dolari;
 - unt: 500 tone – 800.000 de dolari;
 - animale vii: (cantitate nespecificată – n.r.) – 22 milioane dolari.
- Total: 79,7 milioane dolari.

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 1/1989, f. 64-69.

ANEXA nr. 3

SECRET

SITUAȚIA

stocului de produse speciale existent la 31.12.1988

I. Produse executate pe bază de contracte condiționate de țipei

Mitraliere a.a. și cartușe cal. 14,5 mm – 2711 [mii dolari].

II. Produse executate în baza H[otărârii] nr. 00398/18 februarie 1988

Tunuri cal. 30, 100 și 152 mm, tractate – 102 bucăți – 12.152 [mii dolari].

Mitraliere a.a. cal. 14,5 mm, cu 2 și 4 țevi, tractate – 883 bucăți – 15.611 [mii dolari].

Aruncătoare de grenade a.t. portative și pe afet – 2552 bucăți – 3.858 [mii dolari].

Armament de infanterie (pistoale, puști și mitraliere) – 46.036 bucăți – 7.786 [mii dolari].

Lovituri de artilerie (cal. 57, 100, 122, 130 și 152 mm) – 367.190 bucăți – 102.020 [mii dolari].

Lovituri pentru aruncătoare de grenade (cal. 57, 73, 82 și 120 mm) – 175.514 bucăți – 14.611 [mii dolari].

Cartușe cal. 14,5 mm pentru mitraliere antiaerene – 20.613 mii bucăți – 26.218 [mii dolari].

Cartușe cal. 7,62 mm pentru armamentul de infanterie – 47.664 mii bucăți – 2.957 [mii dolari].

Grenade de mână ofensive și defensive – 100.000 bucăți – 437 [mii dolari].

Rachete a.t. cu dirijare semiautomată 9M14P – 3200 bucăți – 16.158 [mii dolari].

Bombe de aviație (100, 250 și 500 kg) – 2400 bucăți – 1423 [mii dolari].

TOTAL: 204.230 [mii dolari].

TOTAL GENERAL: 206.941 [mii dolari].

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 1/1989, fila 34.

ANEXA nr. 4

LISTA

produselor și activităților nerentabilizate, la data de 12 mai 1989

MINISTERUL INDUSTRIEI METALURGICE

1. Cocs metalurgic;
2. Blum pentru relaminare din oțel slab aliat;
3. Țevi pentru cazane schimbătoare de căldură din oțel calmat;
4. Cocs brichete;
5. Bandaje și discuri;
6. Material mărunț pentru calea ferată;
7. Lanțuri miniere;
8. Țagle pentru relaminare din oțel slab aliat.

MINISTERUL INDUSTRIEI CHIMICE ȘI PETROCHIMICE

1. Furfurol;
2. Rezorcină;
3. Metacrilat de metil;
4. Îngrășăminte chimice NPK cu atac sulfuric 100% P_2O_5 ;
5. Copolimeri ai stirenului sort C;
6. Polipropilenă;
7. Fire vâscoză;
8. Cupru electrolitic.

MINISTERUL MINELOR

1. Lignit din carieră;
2. Lignit din subteran;
3. Huilă brută de Valea Jiului;
4. Barită preparată;
5. Cupru în concentrate;

6. Aur în concentrate auroargentifere.

MINISTERUL PETROLULUI

1. Țiței din producție internă, livrat de schele de producție petrolieră.

MINISTERUL ENERGIEI ELECTRICE

1. Energie termică.

MINISTERUL TRANSPORTURILOR ȘI TELECOMUNICAȚIILOR

1. Transportul cu metroul.

CONSILIUL POPULAR AL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

1. Apă potabilă;
2. Transport călători.

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 53/1989, f. 126.

NICOLAE CEAUȘESCU AND THE EXTERNAL DEBT OF ROMANIA

(Abstract)

In 1982, Nicolae Ceaușescu decided that Romania's external debts should be rapidly liquidated, the import industrial and agricultural products should be reduced as much as possible, and a programme of rationing the basic food consumption be put into practice.

The inefficiently spending of the amounts obtained from taxes paid by the population generated an ample crisis within the financing system of national and regional projects, and the central authorities had to gradually reduce the funds allotted to various local public works. Unfortunately, the funds reduction did not succeed in taking the communist regime out of the financial crisis it was going through at the beginning of the 1980s.

Keywords: Ceaușescu, Citroën, communism, COMECON, Dacia 1300, external debt, Renault, Romania.

RELAȚIA DE OMONIMIE ÎN HIDRONIMIE

IUSTINA BURCI

În toponimie, la fel ca și la nivelul vocabularului, nu s-au creat și nu se creează mereu „cuvinte noi din îmbinări noi de sunete (atunci când se denumesc diversele obiecte geografice din teren – n.n.), ci se folosește materialul existent pentru a da o nouă numire...”¹, căci, de cele mai multe ori, „lucrurile noi trezesc în mintea oamenilor imaginea lucrurilor din experiența anterioară, cu care se aseamănă în vreo privință și, pe baza acestei asociațiuni, numele lucrurilor cunoscute trec și asupra celor noi”². Procedeu acesta a dus însă la apariția omonimiei, fenomen care, de-a lungul timpului, a atras atenția unui număr foarte mare de cercetători³, români și străini; dintre aceștia, unii s-au declarat total

· Articolul de față face parte din proiectul de cercetare nr. IV – *Valori semantice în toponimia românească*. Într-o formă preliminară, el a fost prezentat, cu același titlu, la simpozionul național „190 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu”, organizat în perioada 26-27 mai 2011, la Craiova, de către Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Catedra de Istorie și Catedra de Științe Politice, Consiliul Județean Dolj, Muzeul Olteniei, Biblioteca Județeană „Alexandru și Aristia Aman”.

· Cercetător științific II, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; iustinaburci@yahoo.com

¹ D. Pușchilă, *Observațiuni cu privire la terminologia geografică populară și la toponime*, în „Anuar de geografie și antropogeografie”, București, 1910, p. 159.

² *Ibidem*.

³ Amintim doar un număr mic dintre aceștia: L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studiu istoric despre tranzițiunea sensurilor*, București, Tipografia Academiei Române 1887; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978; Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, în SCL, 1958, nr. 3; Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. I, 1959; Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. II, 1960; S. Stati, *Omonimia în sistemul morfologic*, în „Probleme de lingvistică generală”, vol. II, 1960; Tatiana Slama-Cazacu, *Despre studiul omonimiei în lanțul discursiv*, în „Omăgiu lui Alexandru Rosetti”, București, 1965; Al. Popescu-Mihăiești, *În legătură cu definiția omonimelor*, în LL, nr. 18, 1968; I. Coteanu, A. Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană, II. Vocabularul*, București, 1975; Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Ediție revizuită și adăugită, București, E.D.P., 1985; Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975; Livia Vasiliuță, *Considerații asupra omonimiei semantice*, în CL, XXI (1976), nr. 1; Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de*

împotriva lui, mergând până acolo încât omonimia era considerată chiar o boală periculoasă a limbii, împotriva căreia era necesar să se ia măsuri lingvistice „terapeutice”⁴. O prezentare a problemelor teoretice, referitoare la omonimie, am făcut în articolul *Toponimie românească. Structuri omonime*, publicat în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 17, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 213-243, în care ne-am referit, pe larg, la prezența în macrotoponimia noastră a satelor și orașelor care poartă nume identice.

În articolul de față, ne propunem să analizăm situația hidronimelor omonime, cu precizarea că, ne vom axa pe numele de ape curgătoare (râuri, pârâuri, brațe de apă), excluzând, din economie de spațiu, denumirile lacurilor și bălților, foarte numeroase pe cuprinsul întregii țări. Materialul a fost extras din *Atlasul Cadastrului Apelor din România* (AA), a cărui ultimă ediție a apărut în 1972. În funcție de distribuția rețelei hidrografice și a zonelor către care converge această rețea, s-au stabilit trei mari bazine colectoare: *Tisa*, *Dunăre* și *Marea Neagră*, considerându-se, ca bazine hidrografice de ordinul 1, afluenții principali, direcți, ai acestor colectoare. Suprafața țării noastre a fost, astfel, împărțită în 15 bazine de ordinul 1: *Tisa Superioară*, *Someș*, *Crișuri*, *Mureș-Aranca*, *Bega-Timiș-Caraș*, *Nera-Cerna*, *Jiu*, *Olt*, *Vedea*, *Argeș*, *Ialomița*, *Siret*, *Pрут*, *Dunăre*, *Litoral*. Precizările de mai sus ne sunt necesare pentru a putea localiza, din punct de vedere geografic, zona sau zonele în care se află hidronimele ale căror denumiri le avem aici în vedere.

În general, pe baza numelor de ape studiate s-au observat două situații de omonimie:

A. La ape care se găsesc atât în același bazin hidrografic, cât și în bazine hidrografice situate la o distanță mai mult sau mai puțin îndepărtată unul față de celălalt. Vom observa că, aceeași denumire poate fi întâlnită de la două până la 88 de ori (așa cum este cazul hidronimului *Valea Mare*) pe cuprinsul întregii țări. Astfel, în funcție de gradul lor de repetabilitate, numele au fost clasificate sub următorii indici⁵:

II. – Alba (Litoral, Siret); **Albac** (Mureș-Aranca, Olt); **Arcuș** (Olt); **Arieș** (Mureș-Aranca, Someș); **Arsanca** (Olt, Vâlcea); **Asău** (Siret); **Bahnița** (Dunăre, Siret); **Baia** (Jiu, Tisa Superioară); **Bancu** (Olt, Siret); **Baranca** (Siret);

limba română, ediția a III-a, București, Editura Albatros, 1984; Gh. Bulgăr, N. Felecan, *Dicționar de omonime*, București, Editura Vox, 1996; Cristian Moroianu, *Omonimia în sfera lexicului*, http://cachescan.bcub.ro:8080/jspui/bitstream/123456789/43/3/Omonimia_in_sfera_lexicului_p.pdf; Florina-Maria Băcilă, *Omonimia în limba română*, Colecția Academica, Timișoara, Excelsior Art, 2007 etc.

⁴ J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, 1921, apud Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, 1978, p. 181; vezi și Д. Н. Шмелев, în *Современный русский язык. Лексик*, Москва, 1977, p. 77; Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленко, *Современный русский язык*, Москва, „Международные отношения”, 1994, с. 45-46.

⁵ Vom indica, între paranteze, bazinele hidrografice din care fac parte cursurile de apă respective. Dacă este vorba despre același bazin hidrografic, îl vom menționa o singură dată.

Barcău (Crișuri); **Băiceni** (Pрут); **Băii**⁶ (Mureș-Aranca, Someș); **Băița** (Someș); **Băneasa** (Pрут, Vedeя); **Bârsa** (Olt, Someș); **Beica** (Mureș-Aranca, Olt); **Bela Reca** (Nera-Cerna); **Beta** (Mureș-Aranca, Olt); **Bicu** (Someș, Tisa Superioară); **Bâlea** (Mureș-Aranca, Olt); **Bâra** (Mureș-Aranca, Siret); **Bârsău** (Someș); **Bârzava** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca); **Blahnița** (Dunăre, Jiu); **Blăgești** (Siret); **Bogata** (Olt, Siret); **Bogdana** (Siret); **Bogdănești** (Siret); **Bogdănița** (Siret); **Boiu** (Mureș-Aranca, Someș); **Bolovăniș** (Siret); **Bolvașnița** (Bega-Timiș-Caraș, Nera-Cerna); **Boroș** (Olt, Siret); **Borșa** (Tisa Superioară); **Boruga** (Bega-Timiș-Caraș); **Borviz** (Olt); **Botiz** (Someș, Tisa Superioară); **Boz** (Mureș-Aranca); **Brădățel** (Mureș-Aranca, Siret); **Breaza** (Olt, Siret); **Brebu** (Bega-Timiș-Caraș, Siret); **Brezovița** (Nera-Cerna); **Bucerdea** (Mureș-Aranca); **Bucura** (Dunăre, Mureș-Aranca); **Bughea** (Argeș, Ialomița); **Buhalnița** (Pрут, Siret); **Bulzești** (Olt, Crișuri); **Bunești** (Argeș, Someș); **Cacova** (Siret, Olt); **Cailor** (Olt, Tisa Superioară); **Calva** (Mureș-Aranca, Nera-Cerna); **Caprelor** (Mureș-Aranca, Olt); **Carpen** (Ialomița, Olt); **Cașin** (Olt, Siret); **Căinan** (Mureș-Aranca, Someș); **Călimănel** (Mureș-Aranca, Siret); **Călugărul** (Pрут, Siret); **Căpuș** (Mureș-Aranca, Someș); **Cărbunarilor** (Mureș-Aranca); **Cătușa** (Covurlui, Siret); **Câinelui** (Olt, Vedeя); **Câlnău** (Argeș, Siret); **Câlniștea** (Argeș); **Cârcinov** (Argeș); **Cârligați** (Pрут, Siret); **Cetățuia** (Dunăre, Siret); **Cetea** (Crișuri, Mureș-Aranca); **Cicer** (Crișuri); **Cilic** (Litoral); **Ciorii** (Crișuri, Siret); **Ciunca** (Gorj, Iași); **Cladova** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca); **Cleja** (Olt, Siret); **Clit** (Crișuri, Siret); **Corhana** (Crișuri, Pрут); **Cormoș** (Olt); **Cornești** (Pрут, Someș); **Cornu** (Dunăre, Jiu); **Corozel** (Siret); **Covasna** (Olt, Pрут); **Cracul Mare** (Siret); **Crețu** (Olt); **Cricov** (Ialomița, Siret); **Crivaia** (Bega-Timiș-Caraș); **Cubleș** (Someș); **Cucova** (Brăila, Putna); **Cucureasa** (Siret, Someș); **Cumpăna** (Argeș, Olt); **Cungra** (Olt); **Curtuius** (Someș); **Danciu** (Siret); **Dâlga** (Jiu, Olt); **Delnița** (Olt, Siret); **Doftana** (Ialomița, Olt); **Dolina** (Pрут); **Dosu** (Olt); **Dracului** (Mureș-Aranca, Olt); **Dragu** (Jiu, Someș); **Drincea** (Dunăre); **Dunărea** (Dunăre); **Durduc** (Pрут, Siret); **Egher** (Someș, Tisa Superioară); **Epureni** (Pрут); **Fânațele** (Mureș-Aranca, Someș); **Fânceața** (Crișuri, Siret); **Fânețelor** (Crișuri, Olt); **Fântânelor** (Crișuri, Siret); **Florilor** (Mureș-Aranca); **Frata** (Mureș-Aranca); **Fundoaia** (Botoșani, Iași); **Galați** (Mureș-Aranca, Olt); **Galben** (Jiu, Mureș-Aranca); **Galda** (Mureș-Aranca); **Găinăria** (Pрут); **Găvan** (Olt, Siret); **Geoagiu** (Mureș-Aranca); **Gârbău** (Mureș-Aranca, Someș); **Gârbovăț** (Nera-Cerna, Siret); **Gârcin** (Olt); **Gârdan** (Jiu, Mureș-Aranca); **Glâmbocel** (Argeș); **Ghepeș** (Crișuri); **Ghighiu** (Ialomița); **Ghimbav** (Argeș, Olt); **Ghiurca Mare** (Siret); **Giurgiu** (Siret); **Godeanu** (Mureș-Aranca, Nera-Cerna); **Gologan** (Olt, Siret); **Grind** (Olt, Siret); **Groșilor**

⁶ În cazul denumirilor compuse, autorii AA-ului au eliminat, de multe ori, apelativul generic (pârâul, valea), păstrând toponimul sau antroponimul la genitiv singular sau plural, ca în exemplele următoare: *Albinei, Băii, Calului, Cărbunarilor, Caselor, Dolii, Florilor, Groșilor, Pietrei, Poienii, Prejbei, Văii* etc.

(Someș, Crișuri); **Groza** (Siret); **Gugu** (Olt, Siret); **Hidișel** (Crișuri); **Hârtoape** (Mureș-Aranca); **Hodișa** (Tisa Superioară, Someș); **Holboca** (Argeș, Iași); **Horezu** (Olt); **Horga** (Jiu, Prut); **Humor** (Siret); **Hurez** (Crișuri, Olt); **Iad** (Crișuri, Someș); **Ialomicioara** (Ialomița); **Iapa** (Siret, Someș); **Iara** (Mureș-Aranca); **Ileana** (Prut, Argeș); **Ilișoara Mare** (Mureș-Aranca); **Ilova** (Bega-Timiș-Caraș, Dunăre); **Ilva** (Mureș-Aranca, Someș); **Iezer** (Mureș-Aranca, Siret); **Izvorul Lung** (Dunăre, Someș); **Izvorul Negru** (Siret, Tisa Superioară); **Jieț** (Dunăre, Jiu); **Jigureasa** (Jiu, Mureș-Aranca); **Jijila** (Dunăre, Tulcea); **Jiu** (Jiu); **Lădăuți** (Siret); **Lăpuș** (Argeș, Someș); **Lăpușnic** (Mureș-Aranca, Nera-Cerna); **Lechința** (Mureș-Aranca, Someș); **Leșilor** (Argeș, Someș); **Leșu** (Someș); **Limpedea** (Siret, Argeș); **Lozova** (Covurlui, Siret); **Lunca Mare** (Mureș-Aranca, Olt); **Luncilor** (Crișuri, Mureș-Aranca); **Lungșoara** (Crișuri, Olt); **Lupa** (Olt, Siret); **Lupoaia** (Jiu, Someș); **Lutu** (Mureș-Aranca, Dunăre); **Mlaca** (Gorj, Olt); **Malu** (Mureș-Aranca, Someș); **Marginea** (Mureș-Aranca); **Martin** (Siret); **Matca** (Crișuri, Mureș-Aranca); **Mădăraș** (Mureș-Aranca, Someș); **Mălăești** (Mureș-Aranca, Prut); **Mierea** (Argeș, Jiu); **Milova** (Mureș-Aranca); **Mândra** (Siret, Olt); **Moașa** (Olt); **Mogoș** (Mureș-Aranca, Olt); **Moravița** (Bega-Timiș-Caraș); **Moșna** (Dunăre, Prut); **Muntelui** (Tisa Superioară); **Murătoarea** (Siret); **Nadăș** (Crișuri, Someș); **Neajlovel** (Argeș); **Negraș** (Ialomița, Vedeia); **Negrea** (Crișuri, Siret); **Nemțisor** (Siret); **Niraj** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca); **Nirajul Mic** (Mureș-Aranca); **Ocoliș** (Mureș-Aranca); **Om** (Siret); **Oravița** (Bega-Timiș-Caraș, Dunăre); **Ortoaia** (Siret); **Padeș** (Bega-Timiș-Caraș); **Paloș** (Olt); **Paltin** (Siret, Tisa Superioară); **Păiușeni** (Crișuri, Prut); **Păltiniș** (Siret); **Părului** (Argeș, Siret); **Pârâul Rece** (Mureș-Aranca, Siret); **Pârâul Cald** (Mureș-Aranca); **Pârâul Mic** (Crișuri, Olt); **Perișani** (Olt, Siret); **Peștiș** (Crișuri, Mureș-Aranca); **Petrilaca** (Mureș-Aranca); **Pietrăria** (Prut); **Pietrelor** (Siret, Someș); **Pietriș** (Mureș-Aranca, Vedeia); **Pintic** (Siret, Someș); **Pleșa** (Bega-Timiș-Caraș, Siret); **Plopu** (Prut, Siret); **Poenari** (Argeș, Ialomița); **Poenița** (Mureș-Aranca, Olt); **Pogăniș** (Bega-Timiș-Caraș); **Poiana Lungă** (Siret); **Poienilor** (Someș, Tisa Superioară); **Polocin** (Siret); **Popești** (Siret, Someș); **Popii** (Olt); **Porumbacu** (Olt); **Pria** (Mureș-Aranca, Someș); **Purcel** (Mureș-Aranca, Siret); **Pusta** (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri); **Puturosul** (Mureș-Aranca, Prut); **Racilor** (Jiu, Mureș-Aranca); **Raciu** (Argeș, Ialomița); **Racoș** (Olt, Someș); **Ramura Mică** (Olt); **Rasova** (Constanța, Jiu); **Rața** (Argeș, Olt); **Răchitoasa** (Siret); **Rău** (Siret, Tisa Superioară); **Remetea** (Mureș-Aranca, Olt); **Repede** (Someș, Tisa Superioară); **Rica** (Olt, Tisa Superioară); **Râioasa** (Dolj, Prut); **Râpa** (Mureș-Aranca); **Râpelor** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca); **Râturi** (Crișuri); **Râu** (Crișuri); **Roata** (Mureș-Aranca, Siret); **Ruja** (Siret); **Ruptura** (Bacău, Dolj); **Rușavăț** (Ialomița, Siret); **Rușca** (Siret); **Sadu** (Jiu, Olt); **Salcia** (Jiu, Ialomița); **Săcădat** (Mureș-Aranca); **Sălaș** (Mureș-Aranca, Siret); **Săpânța** (Tisa Superioară); **Sărătura** (Someș, Olt); **Schitu** (Siret); **Scroafa** (Mureș-Aranca); **Sebeșel** (Crișuri, Bega-Timiș-Caraș); **Sebiș** (Someș, Crișuri); **Seleuș** (Mureș-Aranca); **Sibiciu** (Siret); **Sihăstria** (Siret);

Silaș (Mureș-Aranca, Olt); **Sinești** (Siret, Prut); **Sârbi** (Someș, Mureș-Aranca); **Sârbu** (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri); **Slimnic** (Mureș-Aranca, Siret); **Soci** (Siret); **Stegii** (Mureș-Aranca, Someș); **Sterpul** (Olt); **Sticlărie** (Ialomița); **Stâna** (Pрут, Someș); **Sugău** (Mureș-Aranca, Siret); **Șanțu** (Someș, Siret); **Șar** (Mureș-Aranca, Tisa Superioară); **Șes** (Mureș-Aranca, Siret); **Șesu** (Mureș-Aranca); **Șoarecu** (Olt, Siret); **Șopot** (Bega-Timiș-Caraș, Nera-Cerna); **Șugatag** (Tisa Superioară); **Șumuleu** (Olt, Siret); **Talna Mică** (Tisa Superioară); **Tămășești** (Mureș-Aranca, Someș); **Teslui** (Olt); **Târgușor** (Litoral, Someș); **Topolog** (Dunăre, Olt); **Trestia** (Siret, Someș); **Trestiana** (Pрут, Siret); **Tulburea** (Ialomița, Olt); **Turbata** (Siret); **Turcu** (Siret, Olt); **Turia** (Olt); **Țerova** (Bega-Timiș-Caraș, Nera-Cerna); **Țibleș** (Someș); **Unguroaia** (Jiu, Prut); **Urmeniș** (Mureș-Aranca, Someș); **Ursu** (Mureș-Aranca, Siret); **Uz** (Olt, Siret); **Valea Nouă** (Crișuri); **Valea Pustie** (Someș, Mureș-Aranca); **Valea Verde** (Jiu, Mureș-Aranca); **Vaslui** (Olt, Siret); **Văcăria** (Pрут, Siret); **Văratec** (Crișuri, Mureș-Aranca); **Velju** (Crișuri); **Velnița** (Pрут, Siret); **Vena Mare** (Bega-Timiș-Caraș); **Vâna Mare** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca); **Viroaga** (Ialomița, Siret); **Vâlcea** (Crișuri, Olt); **Volovăț** (Pрут, Siret); **Vulcănița** (Olt); **Vurpăr** (Olt); **Zăbala** (Olt, Siret); **Zănoaga** (Siret, Jiu); **Zătoacă** (Dolj, Ialomița); **Zeletin** (Siret); **Zlagna** (Bega-Timiș-Caraș, Olt);

III. – Adâncă (2-Olt⁷, Vedeia); **Alb** (Argeș, Bega-Timiș-Caraș, Olt); **Amaradia** (3-Jiu); **Balta** (Dunăre, Mureș-Aranca, Prut); **Bistricioara** (Jiu, Olt, Siret); **Bobu** (Ialomița, Jiu, Olt); **Borcut** (Siret, 2-Someș); **Braniștea** (Dolj, Olt, Siret); **Brădești** (Jiu, 2-Mureș-Aranca); **Capra** (Argeș, Jiu, Siret); **Călmățui** (2-Dunăre, Siret); **Ceair** (3-Dunăre); **Cernat** (Argeș, Olt, Siret); **Cheia** (Mureș-Aranca, Olt, Siret); **Cioara** (2-Mureș-Aranca, Someș); **Corbu** (Dunăre, Litoral, Siret); **Crevedia** (2-Argeș, Jiu); **Dobric** (3-Someș); **Dumbrăvița** (Olt, Someș, Tisa Superioară); **Frasin** (Pрут, Someș, Tisa Superioară); **Fundătura** (Mureș-Aranca, Siret, Someș); **Geamăna** (2-Olt, Siret); **Greaca** (Ilfov, 2-Siret); **Gura Văii** (Pрут, 2-Siret); **Hodoș** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca, Tisa Superioară); **Huta** (2-Crișuri, Someș); **Izvoarele** (Mureș-Aranca, Prut, Siret); **Lapoș** (Ialomița, 2-Siret); **Lozna** (Bega-Timiș-Caraș, Siret, Someș); **Lupșa** (Jiu, Mureș-Aranca, Olt); **Mesteacăn** (Argeș, Siret, Someș); **Milcov** (Argeș, Olt, Siret); **Miniș** (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri, Nera-Cerna); **Mitoc** (Pрут, 2-Siret); **Oii** (Olt, Prut, Siret); **Pârâul Negru** (Olt, Siret, Someș); **Pleșu** (Jiu, Siret, Someș); **Plopilor** (Dunăre, 2-Olt); **Ponor** (Crișuri, Mureș-Aranca, Someș); **Porcului** (Crișuri, Mureș-Aranca, Tisa Superioară); **Potoc** (Crișuri, Olt, Someș); **Prislop** (Ialomița, Siret, Someș); **Putreda** (Olt, Prut, Siret); **Puturoasa** (Constanța, Jiu, Ialomița); **Răcățau** (2-Siret, Someș); **Răchitiș** (3-Siret); **Răstoaca** (Argeș, Dâmbovița, Gorj); **Rediu** (2-Pрут, Siret); **Repedea** (Olt, Someș, Tisa Superioară); **Râiosu** (Argeș, Ialomița, Siret); **Rât** (2-Crișuri, Mureș-Aranca); **Roșia** (Crișuri,

⁷ Dacă numele unui curs de apă apare de mai multe ori în același bazin hidrografic, vom nota cifric numărul aparițiilor, pentru a evita repetarea supărătoare a denumirii aceluiași bazin.

Prut, Siret); **Ruda** (Argeş, Ialomiţa, Siret); **Rusca** (Bega-Timiş-Caraş, Siret, Siret); **Saca** (Prut, Siret, Someş); **Saşa** (Bega-Timiş-Caraş, Jiu, Olt); **Sălătruc** (Crişuri, Siret, Someş); **Sărăţel** (3-Siret); **Scărişoara** (Jiu, Nera-Cerna, Someş); **Sec** (Olt, 2-Siret); **Secaş** (Bega-Timiş-Caraş, 2-Mureş-Aranca); **Sibişel** (2-Mureş-Aranca, Olt); **Slătioara** (2-Siret, Tisa Superioară); **Sterminos** (2-Jiu, Mureş-Aranca); **Stânei** (2-Ialomiţa, Siret); **Şoimuş** (Crişuri, Mureş-Aranca, Someş); **Şugo** (Mureş-Aranca, 2-Olt); **Tătarca** (Prut, 2-Siret); **Tău** (Bega-Timiş-Caraş, Mureş-Aranca, Someş); **Timiş** (Bega-Timiş-Caraş, Crişuri, Olt); **Tinoasa**, (Argeş, Siret, Vedea); **Târgului** (Argeş, Siret, Someş); **Ţiganca** (Dolj, Mureş-Aranca, Siret); **Vacii** (Crişuri, Olt, Siret); **Valea lui Stan** (Mureş-Aranca, Argeş, Olt); **Vâlcele** (Olt, 2-Siret); **Viilor** (Mureş-Aranca, Olt, Someş); **Vinului** (Siret, Someş, Tisa Superioară);

IV. – Albă (Argeş, Crişuri, Mureş-Aranca, Siret); **Aninoasa** (Argeş, Jiu, 2-Olt); **Bolovan** (2-Olt, 2-Someş); **Buzoel** (Dunăre, 3-Siret); **Cerna** (Mureş-Aranca, Nera-Cerna, Olt, Someş); **Cetăţii** (Mureş-Aranca, 2-Olt, Someş); **Cornet** (Bega-Timiş-Caraş, 2-Crişuri, Prut); **Crucea** (Dunăre, Mureş-Aranca, Siret, Someş); **Daia** (Jiu, Mureş-Aranca, 2-Olt); **Dobra** (3-Mureş-Aranca, Siret); **Eruga** (Argeş, Bega-Timiş-Caraş, Dolj, Dunăre); **Feneş** (Bega-Timiş-Caraş, 2-Mureş-Aranca, Someş); **Fizeş** (2-Bega-Timiş-Caraş, Crişuri, Someş); **Homorod** (Mureş-Aranca, 2-Olt, Someş); **Ier** (Bega-Timiş-Caraş, 2-Crişuri, Mureş-Aranca); **Izvorul Alb** (4-Siret); **Larga** (Olt, Iaşi, Jiu, Someş); **Lazu** (Crişuri, Dunăre, Mureş-Aranca, Tisa Superioară); **Măgheruş** (Bega-Timiş-Caraş, 2-Mureş-Aranca, Someş); **Mărului** (Olt, 2-Siret, Someş); **Mănăstirea** (2-Argeş, Mureş-Aranca, Siret); **Morilor** (Dunăre, Jiu, Litoral, Mureş-Aranca); **Obârşia** (Crişuri, Mureş-Aranca, Olt, Siret); **Peşteana** (3-Jiu, Olt); **Peştera** (Dunăre, Mureş-Aranca, Siret, Someş); **Petriş** (Argeş, Mureş-Aranca, Siret, Someş); **Pietros** (2-Mureş-Aranca, Siret, Tisa Superioară); **Pietrosul** (Mureş-Aranca, 3-Siret); **Prisaca** (Mureş-Aranca, Prut, 2-Siret); **Puturosu** (Argeş, Dunăre, Ialomiţa, Prut); **Racova** (4-Siret); **Rece** (Bega-Timiş-Caraş, Ialomiţa, 2-Mureş-Aranca); **Rogoz** (Argeş, Crişuri, Ialomiţa, Mureş-Aranca); **Saroş** (Crişuri, Mureş-Aranca, Siret, Tisa Superioară); **Sasu** (Argeş, 2-Mureş-Aranca, Tisa Superioară); **Sărat** (2-Olt, Siret, Someş); **Scurta** (Mureş-Aranca, Nera-Cerna, Olt, Siret); **Seacă** (Argeş, Crişuri, Olt, Tisa Superioară); **Siliştea** (2-Argeş, Mehedinţi, Prut); **Şuşita** (Dunăre, 2-Jiu, Siret); **Teiu** (Dunăre, Mureş-Aranca, Siret, Someş); **Ursului** (2-Crişuri, Mureş-Aranca, Tisa Superioară); **Vadu** (2-Mureş-Aranca, Olt, Someş); **Valea Mică** (Crişuri, Mureş-Aranca, Olt, Someş);

V. – Albeşti (Litoral, Olt, Prut, Siret, Someş); **Alun** (2-Mureş-Aranca, Someş, 2-Siret); **Bătrâna** (Argeş, Jiu, Mureş-Aranca, Siret, Someş); **Cireş** (Mureş-Aranca, 2-Siret, Tisa Superioară, Vedea); **Colbu** (Mureş-Aranca, 2-Siret, 2-Someş); **Glodu** (2-Ialomiţa, Olt, Siret, Someş); **Muncel** (Mureş-Aranca, 3-Siret, Someş); **Negrişoara** (Argeş, Crişuri, 2-Siret, Vedea); **Negru** (Ialomiţa, 4-Siret); **Racoviţa** (Ialomiţa, Jiu, 3-Olt); **Secătura** (2-Crişuri, Siret, Someş, Tisa Superioară); **Şoimu** (Bega-Timiş-Caraş, Crişuri, Mureş-Aranca, 2-Siret); **Valea**

Largă (Ialomița, 2-Mureș-Aranca, 2-Siret); **Valea Roșie** (Crișuri, Jiu, 2-Mureș-Aranca, Olt); **Văleni** (Argeș, Jiu, Mureș-Aranca, 2-Siret);

VI. – Aluniș (Crișuri, Ialomița, Olt, Siret, 2-Someș); **Bistrița** (2-Jiu, Olt, 2-Siret, Someș); **Buda** (Argeș, 4-Siret, Someș); **Crasna** (Jiu, Ialomița, 2-Siret, Someș, Tisa Superioară); **Frumoasa** (Mureș-Aranca, 2-Olt, Prut, 2-Siret); **Hotaru** (Argeș, 4-Olt, Tisa Superioară); **Iaz** (Crișuri, Jiu, 2-Olt, Prut, Siret); **Ohaba** (Jiu, 4-Mureș-Aranca, Nera-Cerna); **Râul Mare** (3-Mureș-Aranca, 3-Olt); **Slănic** (Argeș, 3-Ialomița, 2-Siret); **Tisa** (Ialomița, 2-Mureș-Aranca, Olt, Someș, Tisa Superioară); **Ursoaia** (Argeș, Prut, 2-Siret, Someș, Vedea); **Valea Rea** (2-Jiu, Mureș-Aranca, 2-Someș, Tisa Superioară); **Valea Rece** (2-Crișuri, Mureș-Aranca, Olt, 2-Siret);

VII. – Agriș (Bega-Timiș-Caraș, 3-Mureș-Aranca, Nera-Cerna, Someș, Tisa Superioară); **Măgura** (2-Mureș-Aranca, Prut, 3-Someș, Tisa Superioară); **Strâmbu** (Argeș, Dunăre, Ialomița, 3-Siret, Someș); **Putna** (Mureș-Aranca, Nera-Cerna, 5-Siret); **Răchita** (Crișuri, 2-Mureș-Aranca, Nera-Cerna, 2-Prut, Siret); **Secu** (Jiu, 3-Siret, Someș, 2-Tisa Superioară); **Sohodol** (2-Crișuri, Dunăre, Jiu, 2-Mureș-Aranca, Olt);

VIII. – Almaș (3-Crișuri, 3-Mureș-Aranca, Siret, Someș); **Bistra** (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri, 4-Mureș-Aranca, Siret, Tisa Superioară); **Brad** (2-Crișuri, Mureș-Aranca, 2-Olt, 2-Siret, Someș); **Lupului** (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri, Olt, Prut, 3-Siret, Someș); **Rea** (Dunăre, Ialomița, Prut, 5-Siret); **Răușor** (3-Argeș, 3-Mureș-Aranca, Olt, Tisa Superioară); **Valea Neagră** (2-Crișuri, 2-Olt, 2-Siret, 2-Someș); **Lunca** (Bega-Timiș-Caraș, Mureș-Aranca, Olt, 2-Prut, 2-Siret, Someș); **Neagra** (2-Ialomița, 2-Mureș-Aranca, 4-Siret).

IX. – Izvor (2-Argeș, Crișuri, 2-Ialomița, Jiu, Mureș-Aranca, Siret, Someș); **Recea** (Jiu, 2-Olt, 3-Prut, 3-Siret); **Seaca** (Jiu, Ialomița, Mureș-Aranca, Siret, 2-Olt, 3-Siret); **Sebeș** (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri, 4-Mureș-Aranca, 3-Olt); **Toplița** (Argeș, Bega-Timiș-Caraș, 3-Crișuri, Mureș-Aranca, Olt, 2-Siret);

X. – Caselor (Argeș, 4-Mureș-Aranca, 3-Olt, Someș, Tisa Superioară); **Pietroasa** (2-Ialomița, 2-Mureș-Aranca, Prut, 3-Siret, 2-Someș); **Valea Seacă** (Argeș, Litoral, Mureș-Aranca, 7-Siret);

XI. – Poiana (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri, 2-Mureș-Aranca, Olt, Prut, 3-Siret, Someș, Tisa Superioară);

XII. – Slatina (4-Bega-Timiș-Caraș, 2-Mureș-Aranca, Olt, 2-Siret, Someș, 2-Tisa Superioară);

XIII. – Sărata (Ialomița, 2-Mureș-Aranca, Olt, 4-Prut, 2-Siret, 3-Someș);

XIV. – Boului (Crișuri, 2-Jiu, Mureș-Aranca, Prut, 6-Siret, Someș, Tisa Superioară, Vedea); **Runcu** (Ialomița, 2-Jiu, 5-Mureș-Aranca, 2-Siret, 2-Someș, 2-Tisa Superioară); **Strâmba** (Argeș, Buzău, 2-Jiu, Mureș-Aranca, 2-Olt, 2-Siret, 4-Someș, Tisa Superioară); **Valea Lungă** (Bega-Timiș-Caraș, 2-Crișuri, 3-Mureș-Aranca, 5-Olt, Siret, 2-Someș);

XVIII. – Pârâul Mare (Bega-Timiș-Caraș, Crișuri, 3-Mureș-Aranca, 6-Olt, 2-Prut, 4-Siret, Tisa Superioară);

XIX. – Morii (2-Crișuri, Dunăre, Jiu, 4-Mureș-Aranca, 4-Olt, Prut, 2-Siret, 2-Someș, 2-Tisa Superioară);

XX. – Satului (2-Argeș, Bega-Timiș-Caraș, 3-Crișuri, 2-Dunăre, 4-Mureș-Aranca, 4-Olt, Prut, Siret, Someș, Tisa Superioară);

LXXXVIII. – Valea Mare (2-Argeș, 5-Bega-Timiș-Caraș, 11-Crișuri, 2-Dunăre, Ialomița, 7-Jiu, Litoral, 13-Mureș-Aranca, 3-Nera-Cerna, 10-Olt, Prut, 13-Siret, 17-Someș, 2-Tisa Superioară).

Parcurgând materialul prezentat mai sus, se poate observa că, frecvența apariției hidronimelor (simple și compuse deopotrivă) a dictat clasificarea denumirilor sub următorii indici de frecvență: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 85. Cel mai frecvent nume de apă este, așadar, *Valea Mare* (ca nume de localitate⁸, această denumire ocupă poziția 29).

De asemenea, trebuie să remarcăm faptul că, prezența hidronimelor sub indicii respectivi este inegală; astfel, trei dintre structuri – 2, 3 și 4 – însumează cea mai mare parte din totalul numelor de ape înregistrate, în timp ce, celelalte 14 reprezintă un procent mic din acest total. Dar, în ceea ce privește răspândirea teritorială a denumirilor, situația se prezintă exact invers, după cum se vede și din clasificarea efectuată.

Treptele inferioare ale clasificării (2, 3 și 4) se caracterizează printr-un nivel ridicat de individualizare a cuvintelor care stau la baza hidronimelor respective, motiv pentru care, în aceste grupe diversitatea numelor este foarte mare, dar, în schimb, numărul apelor cărora le-au fost atribuite este mic; repetabilitatea lor este, de regulă, minimă. Însă, pe măsură ce înaintăm în număr, gradul de individualizare al cuvintelor scade, crescând, tot mai mult, aspectul lor de generalitate, ceea ce atrage după sine și lărgirea ariei în care sunt răspândite. Universalitatea lor se explică și prin „aceeași modalitate, specifică în bună măsură românilor, de a vedea și interpreta mediul geografic”⁹. Numele omonime de ape, cu frecvențe mari – printre care se numără și *Valea Lungă*, *Pârâul Mare*, *Morii* (*Valea*), *Satului* (*Valea*), apar menționate în aproape toate bazinele hidrografice ale țării.

Din inventarul numelor prezentate anterior, numărul celor specifice¹⁰ denumirilor de ape [*Adâncă*, *Bârzava*, *Bela Reca*, *Bistra*, *Izvorul Alb*, *Izvorul Lung*, *Izvorul Negru*, *Limpedeia*, *Murătoarea*, *Pârâul Cald*, *Pârâul Mare*, *Pârâul Mic*, *Pârâul Negru*, *Pârâul Rece*, *Puturoasa*, *Puturosul*, *Repede*, *Repedea*, *Saca*, *Sărat*, *Sărata*, *Sărățel*, *Seacă* (*Valea*), *Secătură*, *Sugău*] este redus în comparație

⁸ Cel mai frecvent oiconim este *Satu Nou* cu 65 de nume (vezi Iustina Burci *Toponimie românească. Structuri omonime*, în „Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, nr. 17, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 239).

⁹ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 118.

¹⁰ Care reprezintă, de regulă, o caracteristică a cursului de apă respectiv.

cu cel „împrumutat” de la antroponime, toponime și din terminologia geografică populară. Astfel, multe dintre hidronimele prezentate anterior au la bază nume de persoană¹¹ (prenume, nume de familie, hipocoristic, supranume): *Bogdana, Crețu, Danciu, Dragu, Dobra, Godeanu, Gugu, Ileana, Martin, Pleșa* etc., nume de grup: *Albești, Blăgești, Brădești, Bulzești, Bunești, Cârligați, Lădăuți, Mălăești, Poenari, Popești, Sinești, Sârbi, Tămășești, Văleni* etc. sau, de cele mai multe ori, se face apel la terminologia solului (*Bolovan, Bolovăniș, Delnița, Dolina, Dosu, Fundătura, Grind, Hârtoape, Hotaru, Iaz, Iezer, Izvoarele, Măgura, Malu, Marginea, Matca, Obârșia, Peștera, Pietrăria, Pietriș, Prisaca, Prislop, Râpa, Râu, Runcu, Siliștea, Șes/u, Vâlcele* etc.), terminologia vegetală (*Brad, Braniștea, Carpen, Cireș, Cornet, Dumbrăvița, Frasin, Mesteacăn, Paltin, Păltiniș, Plopu, Poiana, Răchita, Salcia, Trestia* etc.) ori animală [*Brebu, Cailor (Valea, Pârâul), Căinelui (Valea, Pârâul), Capra, Caprelor (Valea), Cioara, Ciorii (Valea), Corbu, Iapa, Purcel, Racilor (Valea, Pârâul), Rața, Scroafa, Șoarecu, Ursu* etc.]. În alte situații, apar ca denumiri de ape construcții diferite (*Cetățuia, Cumpăna, Stâna, Schitu*), ori personaje care țin de religie și mitologie [*Călugărul, Dracului (Valea, Pârâul), Iad, Popii (Valea, Pârâul)*] etc.

Foarte multe cursuri de apă iau denumirea localităților pe care le străbat¹². Din acest motiv, omonimia nu se stabilește numai între hidronime (atunci când există mai multe denumiri identice), ci și între acestea și oiconime. Iată numai câteva exemple¹³ din materialul nostru: *Aluniș, Aninoasa, Arsanca, Asău, Baia, Băneasa, Borșa, Botiz, Breaza, Bucura, Buda, Buhalnița, Călmățui, Cladova, Covasna, Crevedia, Crivaia, Cucova, Curtuiș, Dâlga, Doftana, Drincea, Galați, Gârbovăț, Geoagiu, Ghighiu, Giurgiu, Glâmbocel, Gura Văii, Horez, Horezu, Humor, Hurez, Ilova, Lăpuș, Lăpușnic, Lozna, Lupșa, Mădăraș, Mierea, Milcov, Moravița, Moșna, Oravița, Padeș, Peșteana, Putna, Răcățoiu, Racovița, Recea, Remetea, Roata, Ruja, Sadu, Săpânța, Sihăstria, Slătioara, Slimnic, Sohodol, Șugatag, Șumuleu, Târgușor, Teslui, Timiș, Tinoasa, Topolog, Urmeniș, Văratec, Vaslui, Volovăț, Zănoaga* etc.

Mergând mai departe, se poate observa, în anumite cazuri, o omonimie între termeni care se regăsesc atât în terminologia geografică, cât și ca nume de localitate, de apă sau de persoană. Așa este cazul lui *Poiana/ă, Măgura/ă*,

¹¹ Tot nume de persoană (provenite de la o poreclă) sunt și cele care se referă la etnie (*Greaca, Sasu, Sârbu, Țiganca*).

¹² Referindu-se la pârâul *Argetoaia*, din Oltenia, Gh. Bolocan arăta [în *Dicționarul Toponimic al României. Oltenia*, (DTRO), vol. 2 (C-D), p. 6] că, acesta are, de fapt, în afară de numele respectiv, încă alte șapte nume – *Drincea, Brăgleasa, Țânțaru, Matca, Salcia, Valea lui Pătru, Valea Mare* –, toate denumiri ale satelor (cu excepția lui *Valea Mare*) pe teritoriul cărora el trece. Din AA reiese că mai mult de 60% dintre apele marcate pe hărți au două sau mai multe denumiri. Aproape ca regulă generală, cel puțin una dintre denumiri este și nume de sat. În alte situații însă, denumirea trece de la apă la sat. Cele mai multe exemple sunt de genul: *Sărata, Sărătura, Strâmba, Tulburea, Valea Mare, Valea Rea, Valea Roșie, Valea Seacă* etc.

¹³ Pentru numele de sate și localități am folosit informația din Iustina Burci, *op. cit.*

Luncă, Râpa/ă, Mesteacăn, întâlnite în toate cele patru domenii enumerate anterior.

B. La ape din același bazin hidrografic, care au primit un determinat¹⁴; este vorba aici, în special, despre afluenții cursurilor de ape respective. Situațiile întâlnite sunt următoarele:

- denumirea hidronimelor s-a format direct de la numele unei ape și se află, toate, în același bazin: *Bega / Bega Mică / Bega Veche* (Bega-Timiș-Caraș); *Coșuștea / Coșuștea Mare / Coșuștea Mică* (Jiu); *Gălăoaia / Gălăoaia Mare / Gălăoaia Mică* (Mureș-Aranca); *Ghelința / Ghelința Mare / Ghelința Mică* (Olt); *Măria / Măria Mare / Măria Mică* (Someș); *Plapcea / Plapcea Mare / Plapcea Mică* (Vedea); *Rebricea / Rebricea Seacă / Rebricea Veche* (Siret); *Rudărica / Rudărica Mare / Rudărica Mică* (Nera-Cerna); *Suha / Suha Mare / Suha Mică* (Siret); *Talna / Talna Mare / Talna Mică* (Tisa Superioară); *Tișița / Tișița Mare / Tișița Mică* (Siret);

- denumirea cursului de apă are un determinant (aflat în același bazin), dar nu există un hidronim-titlu: *Bâsca Mare / Bâsca Mică* (Siret); *Belinul Mare / Belinul Mic* (Olt); *Bilca Mare / Bilca Mică* (Siret); *Boia Mare / Boia Mică* (Olt); *Borzontul Mare / Borzontul Mic* (Mureș-Aranca); *Coțofana Mare / Coțofana Mică* (Vlașca); *Creanga Mare / Creanga Mică* (Mureș-Aranca); *Gudea Mare / Gudea Mică* (Mureș-Aranca); *Hălașul Mare / Hălașul Mic* (Siret); *Homorodul Mic / Homorodul Vechi* (Olt); *Ilișoara Mare / Ilișoara Mică* (Mureș-Aranca); *Jardașița Mare / Jardașița Mică* (Nera-Cerna); *Jilțul Mare / Jilțul Mic* (Jiu); *Leșunțul Mare / Leșunțul Mic* (Siret); *Sărișorul Mare / Sărișorul Mic* (Siret); *Siriul Mare / Siriul Mic* (Siret); *Șoimușul Mare / Șoimușul Mic* (Mureș-Aranca); *Șomuzul Mare / Șomuzul Mic* (Siret); *Șumuleul Mare / Șumuleul Mic* (Mureș-Aranca); *Tarna Mare / Tarna Mică* (Tisa Superioară); *Târnava Mare / Târnava Mică* (Mureș-Aranca);

- este întâlnit hidronimul-titlu și o parte a compusului¹⁵: *Amaradia / Amaradia Mare* (Jiu); *Bahna / Bahna Mare* (Siret); *Bârsa / Bârsa Mare* (Olt); *Bistra / Bistra Mică* (Siret); *Bistrița / Bistrița Aurie* (Siret); *Chiua / Chiua Mare* (Siret); *Craca / Craca Mare* (Mureș-Aranca); *Dereaua / Dereaua Mare*

¹⁴ Adăugarea acestuia, pentru a evita omonimia, poate genera o nouă relație între termeni – antonimia. Cel mai des, în rolul determinantului sunt întâlnite apelativele *mare, mic, de jos, de sus, vechi*. Locul acestuia poate fi însă ocupat și de alte apelative, de toponime sau antroponime: *Bârsa / Bârsa Fierului / Bârsa Groșetului / Bârsa lui Bucur* (Olt); *Bistra / Bistra Mărului / Bistra Montană* (Bega-Timiș-Caraș); *Coca / Coca Plină* (Siret); *Lunca / Lunca Meteșului / Lunca Negrii* (Mureș-Aranca); *Motru / Motru Sec* (Jiu); *Putna / Putna Întunecoasă / Putna Mică / Putna Seacă* (Siret) etc.

¹⁵ Iorgu Iordan, în *Toponimia românească*, București, Editura Academiei, 1963, p. 191, arată că „în mod obișnuit unui N. Mare îi corespunde un N. Mic, după cum un N. Nou are, de regulă, un N. Vechi alături. Dar nu totdeauna găsim ambii membri ai acestor perechi toponimice. Destul de des apare numai unul, fără vreun determinativ pe lângă el. În această ipoteză, lipsesc de cele mai multe ori N. Mare și N. Vechi, lucru firesc, întrucât numai așezarea creată ulterior are nevoie să se deosebească de cea anterioară printr-un adaos la numirea comună amândurora”.

(Litoral); *Fâneța / Fâneța Mare* (Crișuri); *Latorița / Latorița de Jos* (Olt); *Lozna / Lozna Mare* (Bega-Timiș-Caraș); *Motru / Motru Sec* (Jiu); *Preseaca / Preseaca Mare* (Siret); *Râșca / Râșca Mare* (Siret); *Rișca / Rișca Mare* (Someș); *Roșu / Roșu Mare* (Siret); *Sovata / Sovata Mică* (Mureș-Aranca); *Teșna / Teșna Mică* (Siret); *Ucea / Ucea Mare* (Olt); *Zboina / Zboina Neagră* (Siret).

În unele cazuri, hidronimul-bază se află într-un bazin hidrografic, iar derivatul de la numele său în altul. Iată câteva exemple de acest fel: *Cacaina* (Pрут) / *Cacaina Nouă* (Siret); *Iauna* (Nera-Cerna) / *Iauna Mare* (Jiu); *Sasca* (Olt) / *Sasca Mare* (Siret); *Tocila* (Siret, Someș); *Tocila Mare* (Olt); *Topa* (Crișuri) / *Topa Mică* (Someș); *Zârna* (Argeș) / *Zârna Mare* (Siret); *Bacta* (Mureș-Aranca) / *Bacta Mare* (Vedea) / *Bacta Mică* (Mureș-Aranca) etc.

Apariția denumirilor omonime este, de fapt, rezultatul îmbinării mai multor factori: pe de o parte, semnificația cuvântului atribuit unui obiect geografic sau așezare umană, iar pe de altă parte, fizionomia terenului ori condițiile social-istorice similare dintr-un spațiu delimitat, toate acestea determinând alegerea anumitor termeni pentru realități identice și nu numai identice. Referindu-se la numele de locuri, Ion Toma¹⁶ arată că analogia toponimică are ca urmare și economia în memorarea și folosirea toponimelor, lucru valabil și în celelalte subdomenii ale toponimiei. Niciunul dintre acestea – oiconimie, hidronimie, oronimie, terminologie geografică populară – nu beneficiază de un corpus de apelative specifice, utilizate strict pentru a desemna obiectele din sectorul respectiv¹⁷, între ele existând un raport permanent de transfer de cuvinte.

HOMONYMY RELATION IN HYDRONYMY

(Abstract)

Defined as the same phonetic body which has two different referents, homonymy led to conflicting opinions in lexicography. The controversies are related both to the place that the lexicography occupies at the level of the language (central or peripheral) and to the way in which it influences or not its evolution.

In this article, the analysis focuses on the study of homonymy at the level of the rivers names in our country. The final conclusion is that the name of water, villages, cities, mountains, etc. does not have a body of appellations used only to designate objects in the field. Between them (but also between them and vocabulary) there is a permanent transfer of words.

Keywords: homonymy, names of waters, frequency, transfer.

¹⁶ *Toponimia Olteniei*, Craiova, Reprografia Universității din Craiova, 1988, p. 25.

¹⁷ Gh. Bolocan, Elena Șodolescu-Silvestru, *Dicționarul entopic al limbii române*, în „Studii și Cercetări de Onomastică” (SCO), 1/1995, Craiova, Editura Universitaria, p. 69.

EMINESCU DESPRE REVOLUȚIA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

TUDOR NEDELCEA*

Între preocupările majore, obsedante, ale lui Mihai Eminescu, istoria – cu precădere istoria națională – ocupă un loc privilegiat. Deși n-are o operă istorică în înțelesul strict al cuvântului, Eminescu a scris, în acest domeniu, pagini memorabile. De altfel, N. Iorga îl considera un mare istoric: „Eminescu stăpâna cu desăvârșire cunoștința trecutului românesc și era perfect inițiat în istoria universală: nimeni din generația lui n-a avut în acest grad instinctul adevăratului înțeles al istoriei, la nimeni el nu s-a prefăcut ca la dânsul într-un element permanent și determinant al întregii lui judecăți. E uimit cineva astăzi, la capătul atâtor cercetări minuțioase și pline de răbdare, după adăugirea unui imens material de informație și atâtor eforturi ale criticii, când constată cât înțelegea acest om, și gânditorul politic trebuie să admire ce mare era puterea lui de a integra faptele mărunte și trecătoare ale vieții contemporane în maiestrea curgere a dezvoltării istorice”¹.

Eminescu era conștient de responsabilitatea cuvântului scris, de rolul educativ, formativ al istoriei, precum odinioară cronicarii, și era convins că scrierea istoriei naționale e un lucru prea serios spre a fi la îndemâna oricui, românismul fiind dominantă gândirii sale istorice.

Polemica cu adversarii ideii românismului atinge punctul culminant în privința disputei asupra Revoluției lui Tudor Vladimirescu. Aripa roșie a Partidului Liberal își revendica sorginea în mișcarea revoluționară de la 1821. Miza era prea mare și Eminescu consideră că o asemenea idee este nu numai aberantă și lipsită de orice suport istoric, dar și lipsită de bunul simț: „A mai cuteza să vie cu povești de la Anadan Babadan, precum că d. C.A. Rosetti ar mai fi făcut parte din ceata lui Tudor Vladimirescu pe când nu era încă pe lume?”². Eminescu nu contestă necesitatea unei lupte de idei politice; nu contestă nici măcar ideile liberale: lupta este „între ideea unui stat cu instituții liberale și solid organizat și între o demagogie lacomă de câștig fără muncă, care a uzurpat

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: tudornedelcea2006@yahoo.com

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, cap. VII. *Literatura în serviciul politicii*, în N. Iorga, *Eminescu*, Iași, Junimea, 1981, p. 269. Vezi și volumul *Eminescu: sens, timp și devenire istorică*, vol. I-II, îngrijit de Gh. Buzatu, Ștefan Lemny, Stela Cheptea și I. Saizu, Iași, Editura Universității din Iași, 1988-1990.

² [„Calumniare audacter...”, în „Timpul”, V, nr. 165, 25 iul. 1880, p. 2. Vezi, pe larg, Tudor Nedelcea, *Eminescu, istoricul*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 1998.

numele de partid politic, fără a fi decât o societate de neomenoasă exploatare a poporului românesc”³.

Polemica de idei este folosită de poet nu de dragul polemicii, ci numai pentru a așeza „micul curs de istorie națională” pe făgașul său normal. „Lecție de istorie voiți, onorabililor?” îi chestionează Eminescu. Lecție de istorie vă dăm!”⁴. Și această lecție de istorie, obiectivă și argumentată, o aplică, de data aceasta, Revoluției de la 1821, asimilată de către liberalii din jurul ziarului „Românul”. Revoluția lui Tudor Vladimirescu are, pe lângă caracterul social, un specific național îndreptat împotriva românofobilor. „Românul” se întreabă: „Contra alor noștri s-au ridicat Domnul Tudor cu sătenii lui?”, iar răspunsul lui Eminescu este tranșant: „Contra alor voștri, v-am spus-o o dată și v-o repetăm ș-acum” și-și începe demonstrația, aducând în sprijinul argumentelor sale idei reieșite din însăși Proclamația de la Padeș, căci, aceste „vorbe scrise și iscălite de el sunt autentice. El [Tudor] au găsit *mulți* boieri patrioți [deci nu numai săteni, n.n.] de *aceleși simțuri cu dânsul* cari, constituiți în sfat, l-au sfătuit să perceapă dări de la toți *fără deosebire*, sancționând, astfel, prin votul și adeziunea lor puterea pe care moșneanul din Gorj și-o asumase”⁵. Așadar, Revoluția lui Tudor era îndreptată, conform ideilor din Proclamație, împotriva „păturii superpusă de străini cari formează partidul roșu în țară, fără tradiții și fără moralitate”⁶. Și, din nou, de la înălțimea spiritului său, printr-o demonstrație simplă, dar impecabilă (sau impecabilă prin simplitate și adevăr), acuzațiile sale rămân fără replică: „Oare nu-i asta destul de clar pentru d-nii Gianî, Cariagdi, Carada, Pherechydes, C.A. Rosetti etc., etc.? Oare gura lui Tudor, pana lui, nu sunt destule dovezi pentru a se ști în contra cui era îndreptată mișcarea?”⁷.

Cu un adânc simț istoric, printr-o stăpânire perfectă a izvoarelor istorice (printre care, *Revoluția lui Tudor Vladimirescu* de M. Cioran, aghiotantul lui Tudor, apărută în 1859, lucrare de referință pentru poet, pe care o și recenzează⁸), Eminescu face din nou recurs la istoria națională, spre a arăta că această pătură superpusă, care „a știut chiar să suplanteze aristocrația străveche și istorică a țării” este vremelnică, întocmai ca și alți stăpâni vremelnici (goți, huni, gepizi, longobarzi, avari, pecenegi, cumani, tătari, turci, slavi). „Ei, ce s-au ales de toți?... Nimic”, se întreabă și-și răspunde Eminescu, așa cum peste un secol se întreabă și C. Noica⁹. De ce? Pentru că – își continuă Eminescu argumentația – „rasa română e cea istorică în aceste țări, e cea care își impune caracterul, limba și datina, și să nu se crează că acest caracter energic și drept,

³ *Ibidem*.

⁴ [„*Pseudo-Românul*» ne cere...”], în „Timpul”, VII, nr. 105, 16 mai 1882, p. 1.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Carte asupra veracității căreia n-am avut nici o cauză de-a ne îndoi”, vezi [„*Observații în treacăt...*”], în „Timpul”, VII, nr. 108, 21 mai 1882, p. 1.

⁹ C. Noica, *Dialog cu un străin despre România*, în „Ramuri”, nr. 6, 15 iun. 1981, p. 2.

această minte de-o înăscută claritate și iubire de adevăr, vor putea fi pe mult timp întunecate de tertipurile, apucăturile sofistice și mizeria de caracter a stârpiturilor bizantine ce ne guvernă o zi”¹⁰.

În vizorul său nu stau străinii (greci sau evrei) stabiliți de secole în țară, ci acele elemente recent intrate, care și-au românizat doar pielea, aspirante prin orice mijloace la funcții oficiale (la „pita lui Vodă”) și care practică demagogia la modul vulgar. „Răul esențial, care amenință vitalitatea poporului nostru, este moral, e demagogia” și „felonia nocturnă de la 11 februarie”¹¹.

Este rândul oficiosului guvernamental să-i răspundă, învinuindu-l că provoacă, prin tonul articolelor sale, dezordine socială. Spre a înlătura orice acuză de xenofobie, Eminescu revine și precizează că este vorba nu despre elementele alogene în sine, ci de latura economică a acestora, de ipocrizia și demagogia roșilor, care afirmă că „tot ce a fost în țară a fost rău; numai ce au făcut ei este bine”¹². Tudor Vladimirescu a luptat „contra alor voștri”, „contra elementelor străine după vremea aceea, și voi reprezentați astăzi acele elemente străine, am adăugat noi, făcând aluziune nu atât la *sângele care curge în vinele fiecăruia*, cât la simțirile ce-l însuflețesc și la faptele ce săvârșește”¹³. Ceea ce i-a supărat mai mult pe boierii și pe pandurii lui Tudor (motivul pentru care s-au și alăturat acestuia) sunt numai „tendențele străine, apucăturile străine ale domnilor greci, înrâurirea străină și disprețul a tot ce era românesc: al tradițiilor, al gloriilor, al deprinderilor românești”, aplicând în țările românești o legislație neconformă cu obiceiul pământului, conformă doar cu „ideile demagogiei franceze, îndulcite și aurite”¹⁴. Revoluția lui Tudor n-a fost canalizată exclusiv împotriva străinilor, ci și asupra unor boieri pământeni, „rătăciți cari serveau de instrumente prin cari străinii despuiau și-apăsau pe români”¹⁵. Cu un domn fanariot care avea „urechile astupate de strigătele de ură ale oamenilor politici și de gălăgia sărbătorilor”, cu o țară aflată în situație-limită, „ce poate să iasă dintr-o asemenea stare de lucruri?”. Căci „nemulțumirile sunt generale, indignația oamenilor este ajunsă la culme și toate caută să izbucnească. Așa încât nimeni nu știe ce poate să aducă ziua de mâne!”. „Iată răspunsul nostru la întrebarea «Românului»: cine provoacă răsturnările?”¹⁶.

Cauzele Revoluției de la 1821 se datorează unui secol și ceva de domnii fanariote. Faptele de repetiție – ca să folosim expresia lui A. D. Xenopol – sunt evidente. „Dacă am încerca să determinăm exact timpul în care elementul autohton a învins pe cel imigrat, sau a fost învins de el, am zice: la 1700 învinge elementul imigrant prin dominația fanariotă. La 1821 începe reacțiunea

¹⁰ [„«Pseudo-Românul» ne cere...”], în „Timpul”, VII, nr. 105, 16 mai 1882, p. 1.

¹¹ *Ibidem*.

¹² [„«Dar ce dulci, nobili și politicoși»...”], în „Timpul”, VII, nr. 109, 23 mai 1882, p. 1.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

elementului autohton și merge biruitoare și asimilând până la 1866. La 11 februarie 1866 învinge din nou elementul imigrat¹⁷. Există, așadar, pe de o parte, românii sau românizații, cu un trecut identic în toate provinciile în care locuiesc, iar pe de altă parte, o pătură superpusă, „un fel de sediment de pungași și de cocote, răsărit din amestecul scursăturilor orientale și occidentale”¹⁸, care, cu sprijin extern, violentează spiritul național. „Dar să nu desperăm”, ne asigură Eminescu, căci „planta crește la noi. Ar trebui numai niște mâni vârtoase mocănești cari să știe s-o întrebuințeze”, iar „geniul neamului românesc e o carte cu șapte peceti pentru generația dominantă”¹⁹. Și polemica se întinde și în alte articole²⁰. „Domnul Tudor” este arma prin care polemica sa devine pe deplin eficientă, cum remarcă și Marin Sorescu: „Scormonitor împătimit al istoriei noastre, autorul *Luceafărului*, necruțător cu contemporanii, avea de ce să fie fascinat, descoperindu-l pe Tudor. El a moștenit de la pandur neîncrederea în elementul superpus, neproducător, precum și intuiția acestuia că nu turcii reprezintă pericolul major al ființei românești”²¹.

Refuzând gazetarilor de la „Românul” ascendența și legitimitatea de la Revoluția lui Tudor (de subliniat faptul că numește mișcarea de la 1821 revoluție, pe când Roller și ai săi o numesc „răscoală”), cursul de „istorie națională”, oferit liberalilor, depășește caracterul de polemică conjuncturală, „interesând în cel mai înalt grad interpretarea faptului istoric. Istoria tezistă, scrisă după calapoade de grup, este anulată de Eminescu prin cuvântul adevărului”²².

Eminescu a demonstrat, și prin acest popas asupra Revoluției de la 1821 și a conducătorului ei, că are un acut simț istoric și o perspectivă obiectivă asupra evenimentelor istorice, ambele bazate nu atât pe o intuiție genială, cât, mai cu seamă, pe studierea tuturor surselor documentare ale vremii, de primă importanță; de aici perenitatea ideilor sale, privind istoria națională.

EMINESCU ABOUT TUDOR VLADIMIRESCU'S REVOLUTION

(Abstract)

Considered by N. Iorga as an authentic historical past ruled, interposing Romanian historical events in world history, Eminescu also stopped to the Tudor Vladimirescu's

¹⁷ [„«Românul» a contractat năravul...”], în „Timpul”, VI, nr. 163, 29 iul. 1881, p. 1.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi „Timpul” din 3 mart. 1879, 30 dec. 1880, 30 iul. 1881, 5 aug. 1881, 9 aug. 1881, 17-18 aug. 1881, 29 sept. 1881, 6 mart. 1882, mss. 2264 etc.

²¹ Marin Sorescu, *Tudor Vladimirescu și literatura stării de urgență*, prefată la Tudor Vladimirescu, *Scrieri*, ediție îngrijită de Tudor Nedelcea, Scrisul Românesc, 1993, p. 5.

²² M. Ungheanu, *Eminescu: Sens, timp și devenire istorică*, în „Luceafărul”, 32, nr. 25, 24 iun. 1989, p. 2.

era. He shows, with arguments, that Tudor Vladimirescu's movement was a revolution and not a rebellion, as Roller and proletcult historians called it and it was directed not only against foreign elements but also on some local landowners (local) who did not want a Romanian state with institutions organized by liberal principles. Mastered all historical sources, Eminescu notes the positive role played by Tudor Vladimirescu and his revolution in history.

Keywords: Eminescu, Tudor Vladimirescu, The 1821 revolution, national state.

NAȚIONAL VS. UNIVERSAL – O TENTATIVĂ APORETICĂ ÎN TEATRUL LUI ȘTEFAN PETICĂ

NICOLETA CĂLINA*

Una dintre cele mai incitante figuri ale literaturii noastre imediat post-eminesciene, Ștefan Petică, atinsese, în 1900, punctul maxim al dezvoltării sale spirituale, iar aceasta o dovedește nu doar cu ciclurile de versuri *Fecioara în alb*, *Când vioarele tăcură*, *Moartea visurilor*, *Serenade demonice*, *Cântecul toamnei* ori cu poemele în proză, dar și cu piesele de teatru.

Destinul său poetic, curmat de nemiloasa boală la numai douăzeci și șapte de ani, a făcut ca acesta să rămână în memoria colectivă drept primul simbolist român¹ autentic, după înseși spusele poetului, și să lase posteriorității destule rămășițe ale geniului său literar, prin diverse reviste bucureștene.

Grație lui Nicolae Davidescu², poeziile au fost strânse într-un volum postum, în 1909, și au avut șansa să-i confere un loc important în istoria simbolismului românesc³. Care ar fi fost însă universul eseurilor ce îi creaseră de pe atunci o autoritate indiscutabilă printre promotorii poeziei moderne? Dar cel al teatrului său?

Dintre piesele sale de teatru, drama simbolică în versuri *Solii păcii*, tragedie în cinci acte, în versuri, istorie de legendă petrecută într-un imaginar Ev Mediu românesc din Sudul Moldovei, marchează discret intrarea simbolismului în dramaturgia noastră, alături de *Frații*, dramă în patru acte, scrisă în versuri, și de comedia în trei acte *Prietenii poporului*, piesă cu un pronunțat accent socialist⁴.

Din păcate, interesanta sa inovație dramaturgică este nedrept de uitată, iar diversele aspecte ale identității culturale românești ale teatrului marelui simbolist, ca prim exponent român al întregului curent simbolist European, și minunata sa artă dramaturgică, nu sunt foarte cunoscute nici măcar cititorului român.

* Lect. univ. dr., Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova; e-mail: nicoleta.calina@gmail.com

¹ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, [1941], București, Editura Minerva, 1982, p. 254.

² Ștefan Petică, *Opere*, ediție îngrijită de N. Davidescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938, p. 11.

³ Ștefan Petică, *Poeme în proză/Poemi în prosa*, prefată de Marin Beșteliu, Craiova, Editura Aius, 2009, p. 4.

⁴ Eufrosina Molcuț, *Ștefan Petică și vremea sa*, București, Editura „Cartea Românească”, 1980, p. 68.

Ștefan Petică, personalitate complexă și contradictorie a culturii noastre, poetul visător de la interferența a două secole, cel care a simțit mereu nevoia de grandios și care a trăit o perioadă potrivnică idealului său de artă este, în același timp, liantul dintre romantism și simbolism. Dotat cu o inteligență excepțională, poet și intelectual impetuos, în perpetuă mișcare între artă și științe, spirit enciclopedic, Ștefan Petică se poziționează nu doar cronologic, ci și axiologic, între Eminescu și Bacovia, fiind, structural, un posteminescian și un prebacovian⁵.

Cu o metodică stăruință în sfera intelectului, caracterizat de unii ca un precursor interdisciplinar, profund inițiat, cum a fost, în mai multe domenii (literatură, artă, filosofie, sociologie și chiar în zone surprinzătoare, precum matematica – posesor al unor studii de specialitate), el se poziționează în continuitate cu tradiția eminesciană de valorizare a „sufletului românesc”.

Pasiunea sa pentru cunoaștere și lectură – adora literatura, discuta sistemele filosofice și sociale și avea, potrivit contemporanilor săi, „viziunea unei lumi noi” – îl determină, elev fiind încă – să-și comande în străinătate cărți de poezie, sociologie, filosofie, alături de instrumentele de lucru în descifrarea tainelor acestora, dicționarele⁶. Pentru a ne face o imagine asupra orizontului său de interes cultural și științific, deschis lecturilor sale în limbă străină, vom face referire la câteva dintre titlurile comandate și achiziționate de la editurile din străinătate și puse pe o listă aflată în patrimoniul Casei Memoriale din comuna Ivești (ce include satul Bucești), județul Galați: pe hârtia cu prețurile fiecărei cărți sunt înșirate numele scriitorilor Charles Marie René Leconte de Lisle, cu *Poèmes antiques*, Alphonse de Lamartine, *Jocelyn*, Stendhal, *Rouge et noir*, Dante Alighieri, *La vita nuova*, Ugo Foscolo, *I sepolcri*, alături de cel al filosofului francez Ernest Renan, *Feuilles détachées*, de cel al romancierului Friedrich Spielhagen, cu *In Reih' und Glied*, de al filosofului german Friedrich Albert Lange, *Geschichte des Materialismus*, de lucrări ale istoricului german Eduard Winkelmann ori ale poetului rus Nikolai Alexeievici Nekrasov, dar și lucrarea *Leaves of Grass* a poetului american Walt Whitman.

Are o mobilitate uimitoare în spațiul minunat al lecturii – care este extrem de variat și dens –, de la clasicii greci și latini, la *Astronomia instaurata* a lui Copernic, la interesul pentru originea limbii române din *Rumunische Untersuchungen* de Franz Miklosich; citește literaturile moderne, filosofie și sociologie, nu ca un simplu diletant, lecturile bazându-se pe cunoașterea operelor originale, în franceză, germană, engleză și italiană. Lecturile sale cuprind și lucrări din Spencer, Mill, Carlyle, Schopenhauer, Collard, Cousin, Taine, Renan, ale căror idei le-a rezumat în fișe⁷. Începuse să învețe chiar și rusa,

⁵ Mihai Cimpoi, *Ștefan Petică și revoluționarismul simbolist*, în revista „Metaliteratură”, anul VIII, nr. 5-6 (18), 2008, p. 9.

⁶ Grigore Tăbăcaru, *Ștefan Petică. Note biografice, amintiri...*, Tecuci, Librăria D.C. Patron, 1925, p. 8.

⁷ *Ibidem*, p. 18.

fapt relevat de achiziționarea, pe lista sus-menționată, a unui dicționar Schmidt de limbă rusă. Și chiar dacă, dintre toate tratatele de teoria cunoașterii, de logică, estetică și filozofie, pe care le-a început, a dus la bun sfârșit doar tratatul despre metodă în istoria filosofiei, Petică rămâne unul dintre primii teoreticieni români ai estetismului.

Pasiunea sa intelectuală enormă, demonstrată nu numai prin calitatea, diversitatea și volumul lecturilor sale, dar și de conținutul celor peste 200 de articole publicate în „Lumea nouă” și în „Literatorul” denotă o uriașă sete de cunoaștere, întrucât acoperă o foarte amplă paletă, de la literatură la filozofie, de la matematică la psihologie, de la critică la istoria artei, de la sociologie la istorie, fiind la curent cu tot ceea ce însemna cultura clasică, dar, mai ales, cea contemporană.

D. Karr, coleg de redacție la „Freemătul” cu scriitorul, ne-a transmis pe hârtie incontestabila valoare de intelectual a lui Petică: „Avea temperament, cultură, spontaneitate la scris, combativitate, iar sufletul, temperamentul lui poetic, arta lui, se rafinaseră prin lungi lecturi și meditații asupra operelor lui: Baudelaire, Mallarmé, Verlaine, Verhaeren, Samaine, Moreas”⁸.

Ilarie Chendi, care nu era unul dintre admiratorii scriitorului, îi recunoaște meritele legate de capacitatea sa intelectuală: „Dintre modernii noștri, el avea cea mai solidă cultură. Era un autodidact foarte muncitor. Cetise multă literatură mai nouă, franceză și italiană, și m-a uimit cât de bine cunoștea pe tinerii germani”⁹.

Petică era dintre scriitorii care țineau la misiunea scrisului lor și pentru care cuvântul însemna o incantație universală, în ciuda unei vădite inadvertențe a epocii cu idealul său de artă¹⁰. Cuvântul său avea încărcătura lecturilor marii literaturi universale, dar și sinceritatea mișcătoare și gravitatea conștiinței actului scriiturii.

Între 1901 și 1903, paralel cu studiile urmate în cadrul Facultății de Litere și Filosofie și cu activitatea de jurnalist, scrie piesele de teatru *Solii păcii*, tragedie în cinci acte, în versuri, *Prietenii poporului*, comedie în trei acte și *Frații*, dramă în patru acte, scrisă tot în versuri.

Își amplifică drama prin reflecție și impune simbolismul și teatrul poetic în literatura noastră. Tipărește în „Literatură și Artă Română” *Solii Păcii*, despre care se va scrie, în „Depeșa” din 10 aprilie 1901, că, „răsturnând cu totul vechiul concept clasic, autorul stabilește o tehnică asemănătoare cu a lui Ibsen și Maeterlink, păstrând în același timp liniile generale ale artei romane din timpul maeștrilor bizantini”.

⁸ Constantin Trandafir, *Introducere în opera lui Ștefan Petică*, București, Editura Minerva, 1984, p. 3.

⁹ Ilarie Chendi, *Ștefan Petică*, în „Freemătul”, Bârlad, II, nr. 1-3, 1912, p. 50 apud Ștefan Petică, *Scrieri*, București, Editura Minerva, p. 196.

¹⁰ Dan Zamfirescu, *Omisiuni semnificative*, în „Luceafărul”, 21. 02. 1979, București, p. 2.

Dramă simbolistă în versuri, cea mai reprezentativă piesă de teatru a lui Petică, *Solii Păcii*, ne poartă în plin basm nu atât prin numele de poveste ale personajelor, cât prin natura conflictului. Aici intriga face să apară un conflict de idei și e doar pretext ce exploatează sursele alegorice și simbolice, pe un fundal de legendă. Legenda este doar modalitate de punere în scenă a ideilor în care autorul aspiră cu multă tenacitate la condiția intelectuală, resimțită ca o sursă de înălțare a umanității.

Unul dintre meritele operei teatrale a lui Petică este cinstirea realităților noastre naționale și faptul că nu se îndepărtează de filonul popular românesc. „Teii moldovenești”, „covoarele oltenești” sunt referiri la însăși trăirea profund românească și la sufletul său strâns legat de țărâmul de legendă românesc, evocat în repetate rânduri, ca o temă ce se repetă obsesiv, ca un fir director ce străbate întreaga sa operă, indiferent de genul literar¹¹. În *Solii Păcii* întâlnim un erou numit „Cavalerul Negru”, iar piesa însăși are ca fundal un legendar spațiu românesc, acela al unei Vrance cu săli de marmură și sfeșnice de aramă.

În drama în versuri *Frații*, elogiul datinii străbune se sprijină pe câteva elemente de etică țărănească tradițională, dar mai ales pe conceptul de cinste. Petică amplasează într-o ambianță de sat un conflict etic ce depășește cu mult cadrul universului rural.

Același pretext rural este luat și în *Prietenii poporului*. Idealismul său de răzeș, impresionat de soarta celor din mijlocul căroră provine, nu este străin de activitatea lui printre socialiștii vremii, iar piesa *Prietenii poporului*, cu profunde accente socialiste, are un subiect din viața țăranilor, protagoniștii acestei piese fiind chiar țăranii. Răzeșii din *Prietenii poporului* sunt mândri de originea lor străveche (ca și Petică, ce ar fi urmașul unui stegar de pe vremea lui Ștefan cel Mare, împrumutat cu pământ în urma faptelor sale de vitejie și care, după o luptă cu tătarii, în care în locul steagului lipsă a rupt o bucată – „petică” – din cămașa sa) și conștienți de însemnătatea lor pe acest pământ strămoșesc, la fel de verticali și de simpli ca și codrii ținuturilor în care locuiesc, vorbind dulcea limbă a cronicarilor.

În teatrul său, Petică ocultează acțiunea și caracterele, personajele aproape dispar ca prezențe fizice și e preocupat, mai degrabă, de introducerea unui autentic fior tragic, a cărui sursă rezidă în permanenta tensiune intelectuală ce derivă din opoziția flagrantă între două concepții diferite asupra vieții. Cei care ar fi trebuit să fie considerați drept soli ai morții sunt percepuți ca aducători, de fapt, ai păcii, ca simbol al marii taine a morții.

Despre activitatea sa în domeniul dramaturgiei mai știm, prin intermediul lui Nicolae Davidescu¹², că la 21 decembrie 1897 se anunța apariția libretului unei opere comice în trei acte, intitulată *Notarul Furtună*, scrisă în

¹¹ Ștefan Petică, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1970, p. 21.

¹² Idem, *Opere*, ediție îngrijită de N. Davidescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938, p. 30.

colaborare cu „amicul Macedonescu și a cărui muzică e datorită maestrului C. Dimitrescu”. Urma acestui libret, ca de altfel și a unei drame numite *Păcatul strămoșesc*, care urma să fie „prezentată Direcției Teatrului Național” – potrivit ziarului „Lumea Nouă” din 18 februarie 1895 – a fost pierdută. Aceste piese de teatru au făcut parte din perioada socialistă de creație a lui Petică. Multe dintre manuscrise se află la Academia Română (este și cazul piesei într-un act *După logodnă*, rămasă în manuscrise la Biblioteca Academiei, piesă care, deși prezintă lacune parțiale, în sensul nedezvoltării complete a unor idei care apar în paranteză, este bine structurată), iar o mai aprofundată studiere a acestora, cu siguranță că ar contribui la elucidarea unei controversate pagini de istorie literară și culturală de nivel național.

Este și autorul unui foileton polemic, intitulat „Teatrul la țară”, în care își exprimă admirația față de ideea companiilor teatrale de a cutreiera satele și de a da reprezentații cu subiecte din viața realităților românești și a țăranilor: „Țărâtimea noastră începe să piardă din ce în ce simțământul artistic. Frumoasa poezie a doinelor se duce, înecându-se în valurile unui trecut care se depărtează neconținut de vremurile noastre și tot ce a mai rămas din vechile cântece populare abia dacă mai strălucește cu lumina de amurg a unei zile care moare. Și nu pier numai doinele și poezia lor, și spiritul însuși al celor cari ziceau odinioară atât de frumos baladele bătrânești se întunecă, gonit de mizerie și de suferința monotonă a unei vieți oropsite”.

Scrie, din nou, despre teatrul românesc în studiul de critică literară intitulat „Teatrul Național”, în care își exprimă bucuria față de faptul că lucrările originale românești intră în peisajul dramaturgic contemporan lui și pe scenele românești: „De câțiva ani încoace, oricât de nepăsătoare au voit să se arate direcțiile față de criticele ziarelor, un lucru s-a făcut: numeroasele traduceri și localizări cari umpleau altă dată scena noastră, au început să se împuțineze și să facă loc lucrărilor originale. E un câștig acesta”.

Este de-a dreptul entuziasmat de prezența unei anume piese pe scena Teatrului Național, care, se pare că ar fi fost declicul care l-a determinat să scrie teatru și care aduce în prim-plan teme legate de conștiința națională și de mândria de a fi român: „Dar o piesă care a făcut mult zgomot anul acesta e „Jianu” de V. Leonescu și T. Duțescu-Duțu. E o legendă națională în versuri și în cinci acte. Nu stăruim asupra tehnicei sale pentru că despre aceasta s-a vorbit la timp. Ceea ce ne interesează în momentul de față este caracterul eroului și măsura în care acest caracter este românesc. Jianu are momente când pare o icoană vie, desprinsă din istoria noastră trecută. Are simplitatea măreață și patriarhală a vechilor boieri”¹³.

¹³ Idem, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1970, p. 418.

Drama în cazul lui Petică, este, în opinia Eufrosinei Molcuț¹⁴, rezultatul unei scindări dureroase între puternica tentație de a-și închina viața febrilelor căutări intelectuale pentru atingerea unei înalte idealități și între tendința de a se smulge contemplativității pentru o existență firească, eliberată de angoasa absolutului.

Ștefan Petică ne-a lăsat piese ce conțin momente impresionante, legate de viața răzeșească dintr-o mirifică atmosferă de legendă, momente inedite în dramaturgia noastră prin genul nou de teatru pe care îl aduc. Din păcate, interesanta sa inovație dramaturgică este, însă, pe nedrept uitată. Sub spectrul neliniștitor al globalizării, problema identității culturale capătă noi și multiple valențe, captând interesul general al cercetării științifice. În vacarmul contestatar, întreținut nu fără excесе marcate de accente deseori nostalgice, atenția se cuvine centrată, cu spirit asumat disociativ, pe descoperirea, conservarea și *consacrarea* în context intercomunitar a aspectelor identitare, menite să definească un patrimoniu național reprezentativ.

Prezența lui Petică în scrisul și în gândirea românească a reprezentat o întreagă orientare a culturii noastre. Ținuta sa intelectuală, atât de aristocratică în conținut și amplitudine, și atât de originală ca abordare tematică în plan teatral, demonstrată prin cultul pentru „sufletul românesc dezbrăcat de orice valuri înșelătoare puse se cosmopoliții raționaliști” fac din personalitatea scriitorului una poliedrică, ce scapă multor etichetări banale.

NATIONAL VS UNIVERSAL: AN APORETIC ATTEMPT IN THE TEATHER OF ȘTEFAN PETICĂ

(Abstract)

The first Romanian declaired symbolist, Ștefan Petică is the author of several cycles of lyrics, but also of a few plays. His work as a playwright is less known and this paper is a short excursus through his activity as a dramatist. In his case, drama is the result of a painful division between the powerful temptation to devote his life to the febrile intellectual search in order to achieve a high ideal and between the tendency to stay apart from a contemplation which is free of the anguish of the absolute.

He left us plays containing impressive moments related to the lives of the yeomen and peasants from a wonderful atmosphere of legend, and these are unique moments in our dramaturgy through this new gender of theater they bring. The presence of Ștefan Petică in the Romanian writing and thinking represented a whole new orientation of our culture. His intellectual attitude so aristocratic in content and amplitude and so original as a thematic approach within the theater was demonstrated through the cult for the Romanian soul, freed of all the misleading waves.

¹⁴ Eufrosina Molcuț, *Ștefan Petică și vremea sa*, București, Editura „Cartea Românească”, 1980, p. 56.

This makes the writer's personality a polyhedral one, which escapes to any common labelling.

Keywords: theater, Romanian Symbolism, Ștefan Petică, rural world.

CREDINȚE, OBICEIURI ȘI PRACTICI MAGICE LA CONSTRUIREA LOCUINȚEI

ANCA CEAUSESCU*

Casa, reședință permanentă a grupului familial, ocupă un loc central în cadrul gospodăriei țărănești. Ea este nu numai o formă materială, ci și locul unde se păstrează cel mai bine tradiția; locul unde se derulează o parte semnificativă a obiceiurilor din viața unui om: obiceiurile „de trecere”, legate direct de ciclul vieții (naștere, nuntă, înmormântare), obiceiurile calendaristice și toate cele care vizează ființa umană. Casa este nucleul vieții de familie, unde se reunesc, simbolic, generații de oameni (copii, părinți, bunici, străbunici). Ea poate fi asemuită unui arbore uriaș a cărui tulpină (familia) face legătura între ramuri și rădăcini, reprezentând, în primul caz, generațiile care au fost, și, în al doilea caz, generațiile care se vor naște¹. În același timp, casa este imaginea Universului, un univers închis, cu patru dimensiuni². În centrul ei, este străbătută de un *axis mundi*, care face legătura între Cer și Pământ.

În lumea tradițională, ridicării unei construcții i se acorda o mare importanță. Totul presupunea respectarea anumitor reguli. În acest sens, se practicau o serie de rituri de construcție, prin care se urmărea înlăturarea pericolelor provocate de ființe nevăzute și, în mod special, asigurarea trăinicieii construcției (casă, biserică, oraș etc.).

Monica Budiș le acordă practicilor și riturilor de construcție un loc aparte în sistemul obiceiurilor, considerând „ciclul propriu-zis al obiceiurilor de construcție ca făcând parte din ciclul muncii, dar în strânsă corelație cu riturile de trecere, vegetaționale, apotropaic-propițiatoare, neputând fi înțelese unele în afara altora”³. Etnologul francez Arnold von Gennep apreciază aceste obiceiuri

* Articolul face parte din proiectul de cercetare al Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, nr. II/8 – *Cultură populară și dinamica mentalităților în sud-vestul României*.

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: ancaceausescu@yahoo.com

¹ Vladimir Trebici, Ion Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 300.

² Corina Isabela Csiszar, *Casa, simbol al familiei*, în „Memoria ethnologica”, nr. 14-15, ianuarie-iunie, 2005 (An V), p. 1489.

³ Monica Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideea, 1992, p. 25.

ca fiind „rituri de trecere”⁴. În 1968, Ernest Bernea le consideră ca făcând parte din grupul de obiceiuri care alcătuiesc „ciclul muncii”, în cadrul acestora plasându-le în grupa celor care privesc artele materiei⁵.

Ciclul riturilor de construcție începea cu alegerea locului de casă, continua cu edificarea propriu-zisă și se încheia cu terminarea construcției și intrarea în casă nouă, fiecărei etape fiindu-i specifice practici și obiceiuri diferite. Pentru a-și asigura liniștea și siguranța, omul tradițional a recurs la mijloacele de natură „magică”, pe care le-a avut la îndemână. Aceasta deoarece, ca orice moment de trecere (naștere, nuntă, înmormântare), când omul este supus unor incertitudini, și în cazul unei case noi, ea poate fi începutul unei vieți pline de împlinire sau, dimpotrivă, poate aduce un destin nefast.

În mentalitatea societăților tradiționale, practicile și ritualurile de întemeiere erau respectate cu strictețe. O atenție deosebită îi era acordată *alegerii locului de casă*, căutându-se, întotdeauna, un loc „curat”, „bun”, nebântuit de forțe malefice (uriași, strigoi, diavol).

Locul de construcție al unei case nu putea fi ales la întâmplare și oricum, deoarece, în concepție magică, spațiul nu este omogen, ci, în cuprinsul său prezintă însușiri și caracteristici diferite: „Există, așadar, un spațiu sacru, deci «puternic», semnificativ, și alte spații neconsacrate, lipsite, prin urmare, de structură și de consistență, cu alte cuvinte amorfe”⁶. Descoperirea spațiului sacru este fundamentală pentru omul arhaic, acesta având o valoare existențială. Mircea Eliade consideră că „nimic nu poate începe, nimic nu se poate face fără o orientare prealabilă, și orice orientare presupune dobândirea unui punct fix. ... *Ca să trăiești în Lume*, trebuie mai întâi *s-o întemeiezi*, și nicio lume nu se poate naște în «haosul» spațiului profan, care este omogen și relativ. Descoperirea sau proiecția unui punct fix – «Centrul» – echivalează cu Facerea Lumii”⁷.

Spațiul, cea de-a doua coordonată fundamentală a existenței umane, este înțeles de țaranul român ca „loc”, un loc concret, organic și viu, cu anumite însușiri, ceea ce îi creează o individualizare și o mare diversitate. Ernest Bernea nota că, „spațiul de concepție populară apare într-o multiplicitate de forme și sensuri, încărcat cu un potențial ce se actualizează continuu și într-un mod deseori neprevăzut. Acest spațiu, legat indestructibil de lumea reală, concretă, nu poate fi conceput ca o abstracțiune, ci ca o adevărată substanță vitală”⁸. În gândirea primitivă acesta era perceput ca spațiu simbolic, legat de evenimente individuale, de nevoi și interese imediate. Treptat, spațiul nu mai există pur teoretic, ci populat de puteri magice, demonice, divine. Aceste forțe naturale sau

⁴ Arnold von Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 31.

⁵ Ernest Bernea, *Introducere teoretică la studiul obiceiurilor*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom XIII, nr. 5, 1968, p. 379-388.

⁶ Mircea Eliade, *Sacral și profanul*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 19.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁸ Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, București, Cartea Românească, 1985, p. 100.

supranaturale pot afecta calitatea spațiului, transformându-l într-un spațiu instabil, ceea ce creează o atmosferă de fantastic și neprevăzut.

Deoarece spațiul participă activ la tot ceea ce se întâmplă în interiorul lui, o mare importanță este acordată calității acestuia. După credința populară, există *loc bun* și *loc rău*, primul benefic omului, iar celălalt generator de rău.

Pentru alegerea locului de casă, omul tradițional a trebuit să țină cont, întotdeauna, de elemente ale naturii. Locul era ales în așa fel încât să ofere condițiile cele mai bune pentru viața cotidiană: „Constructorul anonim... ferește casa de vânt și o orientează la lumină și soare, optimizează distanța între locul de odihnă, locul de muncă, sursa de apă, drum”⁹. În acest fel, realizarea umană se contopește organic cu natura. În același timp, el a trebuit să recurgă și la factori de natură magico-religioasă. De multe ori, în alegerea locului pentru casă se ținea seama de vise sau, acest loc era stabilit în urma unei vânători rituale.

Adesea, omul tradițional folosea animale care descopereau locul favorabil, cu însușiri propice pentru viață. Aceasta, pornind de la premisa că nu omul dă locului însușiri prielnice locuirii, ci ele preexistă, trebuind doar descoperite. Este cunoscută determinarea locului, favorabil construcției, cu ajutorul vitelor. Ele erau lăsate libere în timpul nopții, iar locul pe care se culcau era considerat loc curat, prielnic locuirii¹⁰.

De multe ori, pentru determinarea „curățeniei” locului, omul tradițional recurgea la practici magice, realizate cu ajutorul unor obiecte religioase. Spre exemplu, se arunca crucea în sus, iar locul pe care aceasta cădea „în picioare” era ales; în alte cazuri, se mergea cu psaltirea la locul dorit pentru întemeiere și se deschidea de trei ori; locul era ales, dacă psaltirea se deschidea la un psalm bun¹¹.

Alte obiceiuri, practicate de români, presupuneau așezarea în colțurile viitoarei clădiri a patru felii de pâine sau patru pahare cu apă; dacă acestea rămâneau intacte până dimineața, însemna că locul respectiv este „curat”, nebântuit de forțe malefice¹².

Pentru construirea caselor erau evitate, întotdeauna, răspântiile de drumuri, locurile pustii, cele cu case părăsite, toate considerate ca fiind locuri „rele”. Omul tradițional se ferea de locurile în care au avut loc crime, sinucideri, de locurile unde au fost vrăji în familie, de cele din preajma cimitirelor sau de acelea luate în mod ilicit. De asemenea, se ferea de terenurile unde au locuit oameni săraci sau cele cu case în care a lipsit buna înțelegere.

Odată găsit, locul trebuia răscumpărat, simbolic, de la forțele malefice care-l stăpâneau, trebuia „curățat”, „creat” din nou, după modelul Universului:

⁹ Ion Ghinoiu, Ofelia Văduva, *Tradiție și inovație în sistematizarea așezărilor rurale*, „Revista de etnografie și folclor”, tom 18, nr. 2, 1973, p. 98.

¹⁰ Ion Taloș, *Meșterul Manole*, București, Editura Minerva, 1973, p. 76.

¹¹ Idem, *Rituri de construcție la români*, în „Folclor literar”, vol. II, Timișoara, 1968, p. 235.

¹² Idem, *Meșterul...*, p. 75.

„Un teritoriu necunoscut, străin, neocupat... face parte încă din modalitatea fluidă și larvară a «Haosului». ... așezându-se pe acest teritoriu omul îl transformă simbolic în Cosmos, printr-o repetare rituală a cosmogoniei. Ceea ce va deveni «lumea noastră» trebuie mai întâi să fie «creat» și orice creație are un model exemplar: Crearea Universului de către zei»¹³. Deci, locul trebuia sacralizat (consacrat) deoarece, așa cum spunea Mircea Eliade, oamenii își doreau să trăiască într-o lume sacră, pură, această dorință exprimând, de fapt, doleanța de a se situa într-o realitate obiectivă, căci numai o asemenea lume sacră „participă la ființă, există cu adevărat»¹⁴. Prin așezarea într-un spațiu și hotărârea de a-și „crea” Lumea sa, omul „cosmicizează” Haosul¹⁵.

Înainte de începerea construcției se făcea slujba pentru sfințirea locului. Sacralizat astfel, spațiul devine guvernat de legi divine, împrumutând calitățile prototipului¹⁶.

Momentul următor este legat de *baterea parului* (stâlpului, țărșului), determinându-se, astfel, *centrul* locului de întemeiere. În societățile tradiționale, stâlpului i se acorda un rol important, de *axis mundi*, simbol al medierii între Cer și Pământ. În jurul lui se creau condiții de siguranță, cu alte cuvinte, teritoriul devenea locuibil. Orice act de construcție era imitat după arhetipul cosmic al Creației Lumii. Acest act trebuia să aibă loc într-un punct fix, în „centrul lumii”, deoarece, după multe tradiții, creația divină a început într-un centru, de unde lumea s-a extins. Mircea Eliade consideră că: „Simbolismul centrului implică, în același timp, idea de real și de total deoarece creația a început într-un centru și de aici lumea întreagă a fost «țesută» sau «lărgită» până la marginile actuale»¹⁷. Așadar, prin așezarea simbolică a unui *Axis mundi*, locuința este transformată într-o lume organizată, într-un Cosmos, căpătând, astfel, valoare de *imago mundi* și se găsește, simbolic, în „Centrul Lumii”¹⁸.

Acest stâlp, din lemn sau din piatră, a rămas până în zilele noastre simbol al întemeierii unui adăpost stabil¹⁹. În legende românești de la finele secolului al XIX-lea se vorbește despre această tradiție a întemeierii, prin actul ritual al baterii stâlpului: „Când se întemeia un sat... cel dintâi om bătea un par în pământ, pe care îl considera ca fundament sau temelie. În jurul parului se construiau case și așa lua ființă un nou sat»²⁰. Bateria stâlpului însemna stabilirea unui punct fix de iradiațiune.

¹³ Mircea Eliade, *Sacrul...*, p. 26.

¹⁴ *Ibidem*, p. 52.

¹⁵ *Ibidem*, p. 52-53.

¹⁶ Anca Manolescu, *Locul călătorului*, București, Editura Paideia, 2001, p. 90.

¹⁷ Mircea Eliade, *Meșterul Manole*, Iași, Editura Junimea, 1992, p. 97.

¹⁸ Idem, *Sacrul...*, p. 43, 47.

¹⁹ Ion Ghinoiu, *Considerații etnografice asupra fenomenului de „întemeiere” a așezărilor*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 24, nr. 2, 1979, p. 198; idem, *Permanențe istorice în peisajul rural contemporan*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 22, nr. 2, 1977.

²⁰ Ion Ghinoiu, *Considerații etnografice...*, p. 199.

În lumea tradițională, nimic nu se face la voia întâmplării, ci după anumite reguli prestabilite. Nu numai spațiul este determinant în destinul familiei, ci și timpul. Țăranul român știe că, numai prin săvârșirea actelor rituale la vremea lor, acțiunile sale se împlinesc cu adevărat, capătă sens. Și timpul se află, astfel, la temelia actului ritual²¹. În mentalitatea arhaică există un timp al tuturor întâmplărilor, un timp fast și un timp nefast, unul eficace și altul ineficace²². Asemenea spațiului, și timpul este perceput ca timp calitativ, neomogen. Există ceasuri bune și ceasuri rele.

Toate actele rituale trebuiau făcute „la timpul lor”, în anumite momente ale lunii, săptămânii sau zilei. Nici construcția unei case nu putea începe oricând. În așezările rurale din sudul județului Dolj, este considerată favorabilă pentru începerea lucrului ziua de luni: „Începi luni, ca să îți meargă bine, ca să ai spor. Pui măcar o cărămidă”²³.

Tot atât de importantă era și *alegerea materialelor de construcție*. Deoarece pomii sunt însuflețiți, aceștia nu se tăiau decât respectând, din nou, condiția de timp. Astfel, ei nu se tăiau în timpul sezonului de vegetație, ci numai toamna sau iarna și niciodată când era lună plină. Pentru a preîntâmpina eventuale întâmplări neplăcute, copacii se lăsau o perioadă de timp la locul unde fuseseră tăiați, crezându-se că unii dintre aceștia erau sălașuri ale duhurilor malefice. De asemenea, nu se foloseau lemne de la o altă construcție veche, mai ales dacă acolo au fost neînțelegeri sau s-a întâmplat vreo nenorocire. Și *alegerea meșterilor* trebuia făcută cu grijă. Aceștia nu trebuiau să fie sterili sau cu defecte fizice, ci să fie tineri, sănătoși, veseli.

În vechime, întotdeauna, pentru trăinicia construcției trebuia ca aceasta să fie însuflețită printr-o *jertfă*. Tot ceea ce se construiește fără o jertfă nu are durabilitate. În această privință, Mircea Eliade consideră că: „Omul nu poate crea nimic desăvârșit decât cu prețul vieții sale. Numai Dumnezeu poate crea fără să-și sărăcească sau să-și diminueze ființa. Omul fiind făptură, fiind el însuși creat, este steril atâta timp, cât nu-și însuflețește creația mâinilor sale cu jertfirea sa sau a aproapelui. De aceea, un lucru *nou* făcut este primejdios; este o formă a morții, este ceva care încă nu trăiește și nu va putea trăi decât absorbindu-și un suflet – al primei ființe care intră în contact cu el. Numai după ca a fost... însuflețit de cineva, el devine inofensiv, trece în rândul lucrărilor vii sau... încetează de a mai fi o formă a morții”²⁴. Sufletul celui jertfit este

²¹ Anca Ceașescu, *Spațiu și timp în obiceiurile de la naștere*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, nr. 5/2004, Craiova, Editura Universitaria, p. 177-182.

²² Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 175.

²³ Inf. de teren, Voican Gheorghe, 65 de ani, com. Cetate, jud. Dolj.

²⁴ Mircea Eliade, *Comentarii la Legenda Meșterului Manole*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 44.

proiectat într-un nou corp, cel al construcției respective, căreia „îi dă viață”, o face să reziste în timp.

Legat de acest fenomen, al jertfei, au luat naștere o serie de balade, care expun sacrificiul făcut de meșterul Manole, de a-și jertfi soția, pentru terminarea construcției. Sacrificiile umane la construcții se regăsesc încă din Antichitate, legende de acest gen fiind legate de întemeierea orașelor feniciene, a templelor sau caselor din Palestina și Canaan. Dar, elementele fundamentale ale Legendei Meșterului Manole se regăsesc și în alte arii folclorice: Ucraina, Scoția, Orient, unde, conform legendei, monumentele de seamă au jertfele lor vii, îngropate la temelie, în America, unde Templul lui Chibchas și Sagomozo există tocmai datorită acestor jertfe umane, în Polinezia, Africa, sud-estul Europei²⁵.

Sacrificarea a avut, în toate societățile tradiționale, un accent dramatic. Realitatea era cu atât mai crudă, cu cât sacrificiul viza zidirea unui copil, a mamei unor copii mici sau a singurei fiice a unui bătrân²⁶. Scopul unui asemenea ritual era, după cum am menționat, „însuflețirea” construcției, dar există și păreri potrivit cărora, prin aceste sacrificii umane se urmărea obținerea unui demon protector al edificiului respectiv, concretizat în sufletul victimei, sau acesta reprezenta o ofrandă adusă duhurilor ce stăpâneau locul respectiv²⁷.

Această mentalitate arhaică s-a conservat până în zilele noastre în diverse mituri și obiceiuri. Cu timpul, sacrificiul uman la construcții a fost înlocuit, într-o primă etapă, cu zidirea umbrei²⁸, apoi cu sacrificii animale (păsări vii sau numai capetele acestora) sau cu diverse ofrande vegetale, minerale sau animale (oase de oameni sau de animale, aur, argint – ca substanțe încărcate cu forțe cosmice, ouă, pâine, sare, lapte etc.). Este vorba despre o transmitere a funcțiilor de la om la alte ființe (animale, păsări) și, apoi, în domeniul vegetal și mineral.

În Oltenia, obiceiul de a se așeza la temelie construcției diferite elemente simbolice, de proveniență animală, vegetală sau minerală, a dăinuit până aproape de timpurile prezente. Sub talpa casei, în colțul dinspre răsărit al temeliei, se puneau, înainte de începerea construcției, un cap de cocoș, găină sau berbec. Imolarea păsărilor vii sau a capetelor acestora era percepută ca o plată către puterile supranaturale, în schimbul vieții omenești²⁹. Capul de cocoș avea, conform credinței populare, capacitatea de a alunga duhurile rele din casă, știut fiind faptul că acestea dispar noaptea, după primul cântat al cocoșului.

²⁵ *Ibidem*, p. 35-39.

²⁶ Ion Talos, *Meșterul...*, p. 88.

²⁷ A se vedea E. Tylor, *Primitive culture*, ediție nouă, vol. I, Londra, 1903; N. Gaidoz, *Les rites de la construction*, Melusine, vol. IV, 1888-1889; Edward Westermarck, *Origin and development of the moral ideas*, Londra, 1906 (ediția franceză, Paris, 1929, vol. I).

²⁸ Se măsoara umbra unei persoane, iar măsura era zidită în temelie. Obiceiul mai este întâlnit și în prezent, mai ales în spațiul balcanic.

²⁹ Monica Budiș, *op. cit.*, p. 50.

În multe localități, la temelia construcțiilor se așezau diverse alte elemente, fiecare cu simbolistica proprie. În satele riverane Dunării oltene se puneau: apă sfințită (aghiasmă) pentru noroc, spor în casă și protecție; semințe de grâu, ca simbol al fertilității și al prosperității; ulei sfințit; tămâie, ca element purificator; sare; zahăr; piper. În localitatea mehedinteană Salcia, la fundație se puneau bani și băutură: „Când începeai casa se puneau bani, băutură. Le luau maistorii care începeau să zidească”³⁰, „Se puneau bani într-o sticlă și se zidea peste ea”³¹.

În tradiția populară, momentul începerii construcției este prielnic pentru farmece³². În acest sens, oamenii rău intenționați îngropau la temelia casei părul și unghiile care i-au aparținut unei persoane decedate³³.

O serie de alte obiceiuri se practica la ridicarea căpriorilor, a acoperișului și la terminarea casei. Astfel, la căpriori se pune un brăduț sau ramuri verzi care uneau, simbolic, temelia cu acoperișul și, prin acesta, construcția cu divinitatea.

Pomișor (ramuri verzi) la căpriori – sat Gemeni (com. Dârvari, jud. Mehedinți).

De pomișor, cum mai era numit local, se legau ștergare (prosoape), bani, busuioc, flori: „Pui două ștergare dacă sunt doi meșteri, dacă e unul, pui unul. Pe mijloc, la grinda mare. Mai pui și un bănuț”³⁴; „Se pun prosoape, ori baticuri, ori

³⁰ Inf. de teren, Barbu Oprea, 71 de ani, com. Salcia, jud. Mehedinți.

³¹ Inf. de teren, Pădureanu Ion, 82 de ani, com. Salcia, jud. Mehedinți.

³² Corina Isabela Csiszar, *Rituri de construcție a caselor* (I), în „Memoria ethnologica”, nr. 11-13, iulie-decembrie, 2004 (An IV), p. 1204.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Inf. de teren, Măndreci Ioana, 82 de ani, com. Dârvari (sat Dârvari), jud. Mehedinți.

materiale, ce vrea fiecare”³⁵. În alte localități se mai pune și o sticlă cu vin sau cu țuică. Simbolistica acestor elemente era, ca și în cazul celor puse la temelie, de protecție împotriva forțelor supranaturale, de bunăstare și noroc pentru locuitorii casei respective, de predestinare a unui viitor fericit. Practica era necesară, obligatorie chiar, deoarece consacrarea casei nu se face cu intermitențe, ci presupune o sacralizare totală, de la temelie până la acoperiș. Numai în acest fel este realizată comunicarea cu divinitatea, prin *axis mundi* care unește Pământul cu Cerul.

Obiectele erau luate de către meșterul principal, de către toți meșterii sau rămâneau în casă. În mentalitatea populară, acest fapt era perceput ca o plată simbolică a meșterilor.

Terminarea construcției și intrarea în casă nouă erau însoțite, de asemenea, de respectarea anumitor reguli. Orice terminare și inaugurare a unei locuințe corespunde cu un nou început care, ca orice început, repetă începutul primordial, nașterea Universului. Oamenii se aflau într-o nouă casă, în fața unui nou început, într-un nou mediu, sacralizat doar parțial. De altfel, în societățile tradiționale exista convingerea că, „a intra într-o casă nouă este primejdios” și era legată de credința că, „orice lucru nou este primejdios și că el nu trăiește și nu poate trăi decât absorbind un suflet”³⁶. De aici, necesitatea sacralizării totale a noului edificiu. De cele mai multe ori, la terminarea construcției, înainte de a se locui, se face sfeștania. Sfințirea cu aghiasmă de către preot, a casei terminate, era o regulă puternic înrădăcinată, întâlnită și în prezent, atât în mediul rural, cât și la locuitorii din mediul urban.

Așadar, în societățile tradiționale nimic nu se face la voia întâmplării. Totul este bine gândit și are rezultatele dorite, numai dacă sunt respectate ritualuri și credințe străvechi. Orice abatere de la normele străvechi are consecințe nefaste asupra membrilor familiei și, prin amplificare, asupra întregii colectivități.

BELIEFS, CUSTOMS AND MAGICAL PRACTICES WHEN BUILDING A HOUSE

(Abstract)

In the traditional world, when building a house and the household dependencies, the man practiced a wide range of habits. In order to guarantee the security and the tranquility, he always made allowance for the elements of nature, but he also used “magical” elements.

The construction rituals cycle consists of: the choosing of the house placement, the building materials, the masons, the effective build, the finishing of the edifice and the

³⁵ Inf. de teren, Barbu Oprea, 71 de ani, com. Salcia, jud. Mehedinți.

³⁶ Anca Stahl, *Studiul riturilor de construcție românești*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 13, nr. 4, București, 1968, p. 312.

moving into the new house. Each stage is accompanied by different practices and customs.

Keywords: dwelling, tradition, building rites, customs, magical practices.

CONCEPȚIA DESPRE LUMINĂ ÎN TRADIȚIA CREȘTINĂ ȘI POPULARĂ DIN OLTENIA

LOREDANA-MARIA ILIN-GROZIOU

Cel ce se roagă cu adevărat, Îl vede pe Dumnezeu în puritatea inimii sale (Cf. Mt. 5, 8). Astfel, Dumnezeu este „lumina adevărului, lumina soarelui neapus”¹. Lumina, care a reușit să pătrundă în inimă, se revarsă și pe chipul celui ce a făcut din aceasta o construcție, un adăpost al lui Iisus Hristos. Harul Duhului Sfânt „se manifestă ca o lumină strălucitoare”² pe chipul său. De efectele acestei lumini beneficiază și semenii noștri, spre folosul lor duhovnicesc. Ca exemplu, I. Kologrivof arată cum Motovilov a văzut și a simțit lumina lăuntrică și căldura mâinilor părintelui său duhovnicesc, Sfântul Serafim de Sarov³. După cum este menționat în Filocalia: „Este cu adevărat minunat cum inima credincioasă aduce întotdeauna înăuntrul ei sfintele raze ale lui Dumnezeu, Cel Prea Înalt... Ceea ce este mai presus de toată înțelegerea și tuturor minunat este că se împărtășește de lumina Lui nu din afară și în mod trecător, ci însuși Dumnezeu locuiește ca o lumină în adâncul inimii duhovnicești”⁴.

Lumina duhovnicească este lumina lui Hristos invocat în rugăciune, este cea care „deschide ochii duhului și care descoperă profunzimile inimii”⁵. Iată ce a spus Sfântul Serafim de Sarov, cel care a văzut această lumină duhovnicească a lui Hristos: „Pentru a putea vedea și contempla în inimă lumina lui Hristos, trebuie să îndepărtăm atenția de la lucrurile văzute. Curățind mai întâi sufletul, prin pocăință, prin fapte bune și prin credința în Cel Ce S-a răstignit pentru noi, trebuie să închidem ochii trupești, pentru a coborî mintea noastră în inimă, de unde să strigăm Numele Domnului nostru Iisus Hristos. Atunci, după râvna noastră și cu sufletul învăluit de Cel Iubit, putem să deșteptăm în noi dorința de a căuta o lumină mai înaltă. Când, cufundați într-o astfel de lucrare, mintea se

· Prezentul articol face parte din proiectul de cercetare nr. II/8 – *Structuri sociale, cultură populară și dinamica mentalităților în sud-vestul României*, din cadrul programului *Structuri sociale, elite și norme în sud-vestul României (sec. XVI-XX)*.

· Cercetător științific III, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: lorelayy2007@yahoo.com

¹ Juvenalie Ionașcu, *Experiența rugăciunii lui Iisus în spiritualitatea românească*, București, Editura Anastasia, 2001, p. 162.

² *Ibidem*.

³ I. Kologrivof, *Essai sur la sainteté en Russie*, Bruges, 1953, p. 433.

⁴ Spiridonos Logothetis, *Inima în scrierile Sfinților Părinți. Învățătură ortodoxă despre curățirea inimii* (traducere de Pr. Șerban Tica), București, Editura Sophia, 2001, p. 76.

⁵ Juvenalie Ionașcu, *op. cit.*, p. 163.

unește cu sufletul, lumina lui Hristos va străluci, cu razele sale dumnezeiești, în templul sufletului”⁶. Același Sfânt arată că: „Dumnezeu este foc care aprinde și încălzește inima, interiorul omului. Dacă simțim în inima noastră răceală ce vine de la diavol, să-l chemăm pe Domnul și Acela va veni și va încălzi inimile noastre cu desăvârșita dragoste nu numai către Acela, ci și către aproapele nostru. Și, cu venirea căldurii acesteia, răceala celui rău se va depărta”⁷.

Potrivit gândirii Sfântului Macarie, a conviețui împreună cu Dumnezeu înseamnă, pe de o parte, a te bucura de toate bunătățile cerești, a gusta din „hrana învierii”, iar, pe de altă parte, a purta „veșmântul învierii”⁸. Atât bunătățile cerești, cât și veșmântul învierii se referă la Hristos, cel care este „totul întru toate”(I Cor. 15, 28). Această concepție a Sfântului Macarie se află în strânsă legătură cu lumina dumnezeiască. Sufletul luminat „ajunge până la prefacerea sa în lumină și foc”⁹. Iisus Hristos este Cel care face posibilă pătrunderea razelor luminii în sufletul omului. Omul, care îl are ca model pe Hristos, care îl are în suflet pe Hristos, și conviețuiește laolaltă cu semenii, conform celor prorocite de Acesta, este însoțit pretutindeni de lumina divină atât pe pământ, cât și în ceruri, după înviere.

După cum însuși Iisus Hristos a mărturisit, sufletele celor care au trăit în credință și adevăr devin lumină: „Voi sunteți lumina lumii” (Matei 5, 14). Din această lumină, Iisus a prorocit ca întreaga omenire să dobândească lumina: „Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor” (Matei 5, 16). Astfel, Sfântul Apostol Pavel a luminat sufletele oamenilor cu lumina Duhului, iar Sfinții Apostoli au fost „luminători a toată lumea” (Omilia 1, 4). Pentru a nu pierde această lumină, Sfântul Macarie îndemna ca, prin rugăciune, să urmărim a dobândi „pâinea vieții”, „apa cea vie”, „vinul care înveselește inima omului” și „untdelemnul bucuriei”¹⁰.

Același Sfânt arată cum omul, din cauza îndepărtării de Dumnezeu, poate ajunge în întuneric. Chiar Sfântul Apostol Pavel îi îndemna pe creștini „să nu stingă duhul” (I Tes. 5, 19), deoarece orice abatere săvârșită în viața duhovnicească este deosebit de gravă¹¹.

Tot în legătură cu lumina dumnezeiască, în *Evangelia vindecării orbului din naștere* (Ioan 9, 1-38) este menționat: „Trebuie să fac, până este ziuă, lucrurile Celui ce M-a trimis pe Mine; că vine noaptea, când nimeni nu poate să lucreze. Cât sunt în lume, Eu sunt Lumina lumii”.

Deci, Domnul le mărturișește ucenicilor săi despre minunea pe care o va înfăptui asupra orbului. Iisus le oferă oamenilor „pâinea vieții” până este ziuă,

⁶ *Ibidem*.

⁷ Spiridonos Logothetis, *op. cit.*, p. 76.

⁸ Irineu Slătineanu, *Experiența mistică a părinților orientali*, vol. I, București, Editura Fundației Anastasia, 2005, p. 108.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 109.

¹¹ *Ibidem*.

adică cât timp sunt în viață. Când vine noaptea, adică moartea, nimeni, cu excepția Domnului, nu mai lucrează. Domnul lucrează „și în moarte, coborând la iad, nimicindu-l și slobozind pe drepti și pe toți plăcuții lui Dumnezeu. Iar după Înviere a lucrat minuni și lucrează până astăzi, și va lucra până la sfârșitul veacurilor. Peste lucrarea Lui nu cade niciodată noaptea. Ziua Domnului cuprinde timpul întreg, și se revărsă peste marginile vremii, în veșnicie. Și cu adevărat, până este Ziua Lui, va lucra Domnul fără încetare”¹². După moarte, nimeni nu mai poate face nimic pentru a-și îmbunătăți starea în lumea de dincolo.

Spunând *Cât sunt în lume, Eu sunt Lumina lumii*, Domnul arată că El i-a dat omului atât vederea trupească, cât și pe cea lăuntrică. După cum spune Sfântul Velimirovici: „Câtă vreme e în sufletul omului, e lumina acelui om. Câtă vreme e în mijlocul unui neam, este lumina acelui neam. Câtă vreme este într-o școală, este lumina școlii aceleia. Câtă vreme este într-un loc în care se lucrează, este lumina lucrării și a lucrătorilor. De unde pleacă El, rămâne întunecime; fără El sufletul omului este iad; un popor fără El este o haită de lupi; o școală fără El este o fabrică de nebuni; un loc de lucru fără El e loc de cârteală și ură. Dar spitalele, închisorile, ce sunt fără El? Peșteri întunecate ale deznădejdiei. Într-adevăr, oricine se gândește la zilele vieții sale, la zilele fără Hristos, și la zilele cu El, poate să pună mărturie pentru cuvântul Domnului: Cât sunt în lume, Eu sunt Lumina lumii”¹³.

În tradiția creștină, lumina lui Hristos este simbolizată prin lumina lumânărilor. Prin urmare, lumânarea închipuie lumina adevărului, a sfințeniei și a purității, care este însuși Mântuitorul Iisus Hristos. Lumânarea este considerată „o jertfă adusă lui Dumnezeu”¹⁴, un mijloc de a înlesni legătura duhovnicească cu persoanele sfinte și cu cei pentru care ne rugăm¹⁵.

Creștinii au preluat folosirea lumânărilor de la iudei. Mântuitorul Iisus le-a folosit la Cina cea de Taină, în foișor, iar Sfântul Apostol Pavel le amintește la Troia, în „camera de sus”, un foișor unde erau și candelă (Fapte 20, 8). La început, în timpul persecuțiilor, din cauza faptului că slujbele se oficiau în catacombe, case sau camere ascunse¹⁶, lumânările erau utilizate la iluminat. Ulterior, începând din secolul al IV-lea, de la rolul de strictă necesitate, lumânările au dobândit un caracter simbolic, fiind utilizate la slujba înmormântării martirilor¹⁷, la Sfânta Euharistie, la sărbătorile sfinților, la

¹² Sfântul Nicolae Velimirovici, *Predici*, ediția a II-a, în românește de Anca Sârbulescu, București, Editura Ileana, 2006, p. 281-282.

¹³ *Ibidem*, p. 282-283.

¹⁴ Nicolae D. Necula, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol. 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2004, p. 88.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 87-88.

¹⁷ *Ibidem*, p. 88.

cinstirea relicvelor sfinte sau la alte asemenea servicii ale cultului creștin-ortodox.

Lumina lumânărilor ne însoțește pretutindeni, lumânarea fiind întrebuințată la săvârșirea Tainelor Sfinte. Astfel, lumânarea aprinsă, pe care nașul o ține în mână cu ocazia oficierei Tainei Botezului, „simbolizează lumina interioară a harului împărtășit prin botez și preînchipuie candela faptelor bune cu care noul botezat îl va întâmpina pe Mirele ceresc, ca și fecioarele cele înțelepte din pilda evanghelică”¹⁸. Cel botezat „trece” din întunericul diavolului în împărăția luminii, a lui Hristos, cel care „luminează pe tot omul care vine în lume” (In. I, 9). Drept urmare, cei care au primit Taina Botezului „sunt toți fii ai luminii și fii ai zilei, nu mai sunt ai nopții, nici ai întunericului”(I Tes. V, 5).

Lumânările aprinse, pe care le țin în mâini nașii la încheierea căsătoriei, a „Tainei mari”, cum o numește Sfântul Apostol Pavel (Efes. 5, 32), „sunt simbol al curăției mirilor, al luminii darului de sus și al bucuriei nuntașilor”¹⁹. Aceste lumânări luminează calea vieții și constituie dovada că mirii vor păstra legământul unirii lor până când moartea îi va despărți. Așadar, cei doi soți vin să-și făgăduiască, în fața lui Dumnezeu, dragostea și credința reciprocă, primind binecuvântarea Bisericii, prin urările care li se adresează în rugăciunea de la sfârșitul slujbei cununiei: „Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, Treimea cea întru tot sfântă și de o ființă și începătoare de viață, o Dumnezeire și o împărăție, să vă binecuvinteze pe voi. Să vă dea vouă viață îndelungată, naștere de prunci buni, spor în viață și în credință. Să vă umple pe voi de toate bunătățile cele pământești și să vă învrednicească și de desfătarea bunătăților celor făgăduite”²⁰.

La înmormântare, la capul mortului, precum și în sfeșnicele din jurul sicriului, se aprind lumânări, deoarece lumina, pe de o parte, este „călăuză sufletului”²¹ pe drumul spre veșnicie, iar pe de altă parte, această lumină îl simbolizează pe Hristos, după cum Mântuitorul a spus – „Eu sunt lumina vieții: Cel ce-Mi urmează Mie nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieții” (In. VIII, 12. Comp. și II Cor. IV, 4, 6). Totodată, aceste lumânări reprezintă candelile aprinse, cu care creștinul îi va ieși înaintea lui Hristos la judecata de apoi, asemănător fecioarelor înțelepte, din pilda celor zece fecioare (Mt. XXV, 1-13).

Aceeași semnificație îi este acordată și luminii de la lumânarea care se pune în mâna celui ce trage să moară, precum și de la cele care se împart participanților la înmormântare și la parastas²². Lumânarea din mâna muribundului, sau cea de la căpătâiul său, dovedește că cel care pleacă pe calea

¹⁸ Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, Editura Lumea Credinței, 2005, p. 303.

¹⁹ *Ibidem*, p. 333.

²⁰ *Molitfelnic*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, p. 102.

²¹ Ene Braniște, *op. cit.*, p. 385.

²² *Ibidem*.

veșniciei adoarme în credința lui Hristos, în nădejdea învierii și a vieții veșnice”²³.

La înmormântare, se împart celor prezenți, alături de alte prinoase, lumânări aprinse, însoțite de batiste și prosoape. Pe pieptul răposatului se așează un disc făcut din lumânări, care se aprinde la unul dintre capete și care reprezintă „firul vieții”²⁴. De obicei, la moarte sunt folosite lumânările de la cununie sau cele de la tunderea în monahism²⁵.

De asemenea, cei care se împărtășesc se apropie de Sfânta Împărtășanie cu lumânările aprinse, ceea ce denotă faptul că acești credincioși, fii ai luminii lui Iisus, „ard de dorința de a se uni cu Hristos”²⁶.

În interiorul bisericii, lumânările sunt așezate în sfeșnice, cu câte unul, două, trei, șapte sau douăsprezece brațe, care sunt puse pe masa Sfântului Altar și în dreptul Icoanelor Împărătești. Totodată, pe lângă sfeșnice și candelabre mai întâlnim și candelile, care îndeplinesc același rol ca și lumânările. Aceste sfeșnice au, fiecare, un simbolism aparte. Astfel, sfeșnicul cu un braț, deci o singură lumină, întruchipează unitatea Sfintei Treimi. Sfeșnicul cu două brațe simbolizează, prin cele două lumânări, cele două naturi ale lui Hristos; cel cu trei brațe este simbolul Sfintei Treimi; cel cu șapte lumânări închipuie cele șapte daruri ale Duhului Sfânt; cel cu douăsprezece lumânări închipuie ceata celor doisprezece Sfinți Apostoli.

Fiecare credincios, atunci când merge la Biserică, aprinde câte o lumânare, ca expresie a credinței sale în Dumnezeu; în același timp, se roagă Lui Dumnezeu pentru cei apropiați, dar și pentru cei adormiți, și Îi mulțumește pentru bunătatea Lui nemărginită. Lumânarea este de nelipsit și de la orice slujbă sau rugăciune, precum și atunci când se merge la Sântul Altar cu prescura și pomelnicul.

În tradiția populară, există obiceiul ca, atunci când în familie sunt anumite divergențe sau este o atmosferă tensionată, să se aprindă în casă o lumânare din Joia Mare, când se citesc cele 12 Evanghelii²⁷.

În fiecare an, creștinii-ortodocși sărbătoresc cu emoție și smerenie cea mai importantă sărbătoare, care comemorează Învierea Lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu. Semnificația deosebită a acestei sărbători este dată, pe de o parte, de latura spirituală, iar pe de altă parte, de tradițiile și obiceiurile care o caracterizează (oul roșu, masa cu mâncăruri tradiționale – totul culminând cu primirea luminii, cu acel moment de împăcare cu noi înșine și cu semenii noștri).

²³ Nicolae D. Necula, *op. cit.*, p. 88.

²⁴ Gheorghe Safta, *Îndrumar liturgic*, Târgoviște, 1999, p. 170.

²⁵ Iurasov Ambrozie, *Îndrumar creștin pentru vremurile de azi. Convorbiri cu Părintele Ambrozie*, vol. 1 (traducere din limba rusă de Eugeniu Rogoti), București, Editura Sophia, 2009, p. 222.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

În rândurile de mai jos ne vom opri asupra acestui miracol, care se petrece anual, dar care uimește de fiecare dată și este trăit la maximă intensitate. Este vorba despre apariția luminii divine la Sfântul Mormânt din Ierusalim, în noaptea de Înviere²⁸. După cum s-a apreciat, „Este minunea care uimește toată mintea și dovedește oamenilor până la sfârșitul veacurilor că Hristos, lumina lumii și Mântuitorul sufletelor noastre, a înviat din morți a treia zi, dăruind tuturor viață veșnică”²⁹. Sfânta Lumină se aprinde pe Mormântul lui Hristos în Sâmbăta Mare, în timpul Vecerniei Mari. După ce se sting toate luminile, lumânările și candelile, după rostirea unei rugăciuni, se observă „o lumină puternică, ca o scânteie luminoasă de fulger, coborând în zigzag prin cupola mare a Bisericii (...) Scânteia dumnezeiască coboară deasupra Capelei Sfântului Mormânt, ca un glob de lumină ce se sfărâmă în mici bucăți. Apoi intră înăuntru ca o subțire rază de foc, coboară pe lespedea Mormântului și aprinde vata presărată deasupra. Deja vata și lespedeaua se încarcă de o rouă divină, în timpul rugăciunii. În această clipă Sfânta Lumină a venit! Minunea s-a săvârșit!”³⁰. Patriarhul, după ce pune vata aprinsă în două cupe de aur cu găuri, pe care le dă celor doi diaconi ortodocși, aprinde două buchete de câte 33 de lumânări³¹. Cupele sunt duse la Sfântul Altar și la biserica Sfinților Împărați Constantin și Elena de la Patriarhie. Cu două făclii aprinse, patriarhul, în fața Sfântului Mormânt, rostește de trei ori: „Veniți de luați lumină!”. În continuare, când patriarhul iese din Sfântul Mormânt, „se aprind singure cele șase candelale ortodocșilor de deasupra, o parte de lumânări din sfeșnice și candelile din Altarul Bisericii Mari”³². În doar câteva minute, credincioșii adunați aprind felinarele și buchetele de câte 33 de lumânări. În noaptea Sfințelor Paști are loc o nouă procesiune, de la patriarhie spre Biserica Sfântului Mormânt. Cu făcliile aprinse, se înconjoară de trei ori Sfântul Mormânt și se cântă: „Hristos a înviat din morți, cu moartea pe moarte călcând și celor din mormânturi viață dăruindu-le”. Urmează citirea Evangheliei Învierii în fața Sfântului Mormânt și începerea slujbei Învierii.

Dumnezeu luminează inima celui care caută adevărul, dreptatea, și trăiește în comuniune și dragoste cu semenii săi. Însă, va trebui să cerem, dar, mai ales, să așteptăm cu răbdare „până când va străluci ziua și Luceafărul va răsări în inimile noastre” (II Petru, 1, 19).

²⁸ Cu privire la studierea ritului Luminii Sfinte, vezi Auxentios al Foticeii, *Lumina Sfântă de Paști de la Ierusalim. Studiu asupra ritului Luminii Sfinte din Biserica Sfântului Mormânt*, ediția a II-a (traducere de ieromonah Vasile Bârzu), Sibiu, Editura Deisis, 2003.

²⁹ *Ibidem*, p. 13.

³⁰ *Ibidem*, p. 16.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 17.

**THE CONCEPTION REGARDING THE LIGHT IN THE CHRISTIAN AND
POPULAR TRADITION IN OLTENIA**

(Abstract)

That who bears Jesus Christ in his soul, that who takes Him as role model and lives according to His prophecies, is accompanied permanently by the pastoral light, both on earth and in heaven.

The souls of the people who lived in faith and truth become light, as Jesus Christ Himself said: "You are the light of the world" (Mathew 5, 14). From this light, Jesus prophesied that the human kind would receive light: "Let your light so shine before men" (Mathew 5, 16).

Keywords: pastoral light, candles' light, soul, faith, prayer.

EROS ȘI LOGOS – SEPARAȚIE ȘI IDENTITATE SAU CUM SE POATE VORBI DESPRE IUBIREA ABSTRACTĂ

ION MILITARU

Atunci când, în prelegerile de istorie a filosofiei, ținute la Berlin, Hegel ajunge la Descartes, sentimentele sale sunt „*de a fi acasă, de a fi atins uscatul*”¹. „*Ajungem, propriu-zis, abia acum la filosofia lumii noi și o începem cu Descartes. Cu el intrăm, într-adevăr, în câmpul unei filosofii independente, filosofie care știe că ea provine în chip de sine stătător din rațiune și că conștiința de sine este moment esențial al adevărului. Putem spune că aici suntem acasă și să exclamăm: „Iată uscatul!”*”, asemenea corăbierului după o lungă peregrinare pe marea furtunoasă. Descartes este unul dintre oamenii care au început din nou, cu toate de la capăt, și cu el începe cultura, gândirea epocii moderne”².

Cu greu poate fi găsit vreun motiv de nemulțumire printre cartezienii ortodocși, pentru felul în care le-a fost tratat aici maestrul. Harta recunoașterilor pe teren german este completă: „*René Descartes este, de fapt, adevăratul inițiator al filosofiei moderne, întrucât ea are ca principiu gândirea; /.../ avem aici un teren nou. Influența acestui om asupra epocii sale și asupra epocii moderne nu poate fi îndeajuns reprezentată în toate dimensiunile răspândirii ei. El este astfel un erou care a luat lucrul încă o dată de la început și a reconstituit terenul filosofiei, teren pe care acum ea se reîntoarce de-abia după scurgerea unui întreg mileniu*”³.

Prin urmare, Descartes este cel căruia i se datorează, conform lui Hegel, *un nou început*, cu el se atinge, în filosofie, *uscatul*. Gândirea lui, programul, rezultatele atinse sunt aidoma atingerii *uscatului*, crede Hegel. Înainte de a fi *adevăratul inițiator al filosofiei moderne*, înainte de a fi un *erou* al acesteia, el este aidoma *uscatului*, iar senzația și sentimentul stabil că el oferă certitudinea

· Articolul de față face parte din proiectul de cercetare nr. V – *O arheologie a conceptelor filosofice în cultura Occidentului: eros și logos – de la Renaștere la modernitate*.

· Cercetător științific I, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: militaruion_1@yahoo.com

¹ Hegel, *Prelegeri de istorie a filosofiei*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1964, p. 403.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 407.

țărmlui este cel dintâi lucru care trebuie spus. Iar dacă *influența acestui om asupra epocii sale și asupra epocii moderne nu poate fi îndeajuns reprezentată*, poate fi reprezentat impactul pe care uscatul îl are asupra celui care, întors de pe mare, pune piciorul pe țărm. *Iată uscatul!* – nu este strict certitudinea celui care pășește pe țărm, este, totodată, asigurarea rostită, ridicată la nivelul cuvântului și a garanției lui gnoseologice. *Iată uscatul!* – este strigătul de victorie al noii lumi.

Ajunși în acest punct al asumării poziției carteziene ultime, al definirii ei prin metafora marină, interpretarea intră în impas. Care este, în metafizica acestei poziții, structura și semnificația *uscatului*? Ce anume din construcția gândirii carteziene justifică apropierea și identificarea ei cu *uscatul* din schema metaforei hegeliene? Și, mai ales, pe fondul cărei semnificații metafora devine lizibilă și intră în concurență – dacă nu cumva are deja preeminență! – cu directetea caracterizării mai îndeaproape a conținutului acestei gândiri?

*

Dacă gândirea lui Descartes este, sau reprezintă *uscatul*, atunci toată gândirea anterioară seamănă – sau este! – mersul pe apă, rătăcirea în derivă pe elementul fluid al lumii.

*

Ce înseamnă *uscatul* din punctul de vedere al gândirii carteziene? Elementele acestei gândiri sunt ușor de rezumat: *îndoiala, gândirea, existența*. Pe de altă parte, *diviziunile metodei și conținutul științei vizate*.

Nu avem în vedere, pentru ceea ce reprezintă subiectul de față, conținutul gândirii lui Descartes. Forma acestei gândiri este semnificativă.

*

Cea dintâi lucrare a lui Descartes poartă titlul *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*⁴. Este o lucrare neîncheiată. Conținutul ei este în referință directă cu ce anunță titlul. Efectiv avem o lucrare în care *regulile de îndrumare a intelectului și descoperire a adevărului* sunt enumerate și prezentate în conținutul acordat. Numărul lor se oprește la douăzeci și unu. Ultimele trei reguli sunt doar numite, fără nicio detaliere a conținutului. Motivele întreruperii sunt detaliate în altă parte⁵. Important este cum Descartes, încă de atunci, se socotea în măsură să vorbească și să prezinte o metodă nouă, de mare eficacitate și siguranță, cu mult peste ceea ce se știa și se preda ca

⁴ București, Editura științifică, 1964.

⁵ *Regulile* au fost scrise în 1628, însă au apărut postum. Prima ediție a apărut ca anexă la *Logica de la port-Royal*, ediția a doua, a lui Arnauld, Nicole și Baillet, apud – *Notiță istorică asupra Regulilor*, în Descartes, *Reguli*, ed. cit. p. 3.

știință. La fel de important este cum, din motive neexplicate la data publicării, lucrul încetează.

La circa zece ani de la elaborarea *Regulilor*, sub presiunea faimei deja avansate și a zvonurilor de a fi în posesia unei științe cu totul noi și revoluționare, Descartes trebuie să intre din nou în scenă⁶. El trebuie acum să facă față la diferitele presiuni față de curiozitatea în marginea acestor cercetări anunțate de binevoitori, în mai mare măsură decât el însuși. Buna cuviință – se va explica Descartes – este cea care îl obligă să prezinte măcar ceva din rezultatele obținute. Descartes consideră că este prematur să publice ceea ce obținuse. Motivele sunt diverse. Nu intrăm în analiza lor. Important este, totuși, că Descartes se hotărăște să apară cu un appendice în care să enunțe, să rezume și, cumva, să justifice zvonurile care o luaseră înaintea hotărârii și voinței sale. Așa apare *Discurs asupra metodei*.

Semnificația *Discursului* nu se oprește însă aici. El nu face doar un rezumat, o prezentare seacă a rezultatelor. Din acest punct de vedere, *Discursul* este complex, bogat, stratificat și inepuizabil. „*Voi fi foarte mulțumit să pot arăta, în acest discurs, căile pe care le-am urmat și să înfățișez aici viața mea, ca într-o oglindă, pentru ca fiecare să o poată judeca, și, aflând de la alții părerile asupra-i, să am un nou mijloc de a mă instrui, pe care-l voi adăuga celor de care obișnuiesc să mă servesc*”⁷.

Scopul este biografic de la cea dintâi prezentare a sa, astfel încât interpretările sale în direcție existențialistă, iraționalistă sau materialistă⁸ nu sunt – și nu doar conform acestui citat! – abuzive. Iar viața lui Descartes – ca orice viață în genere! – este mult mai largă decât perspectiva unei dispoziții epistemologice, fie și radicală. Pe de altă parte, este adevărat, luând această promisiune literalmente, conținutul vieții efective, al vieții ca viață – *oglindea* ei – nu vor avea cine știe ce anvergură în paginile *Discursului*. Important este însă că Descartes vorbește în numele ei, o particularizează și o vede în ea însăși. Cel puțin la nivel de program!

Deci scopul este: *a înfățișa aici viața mea*. În primul rând. Apoi, privirea este întoarsă către ceilalți: *pentru ca fiecare să o poată judeca*⁹. Și, imediat, privirea devine reflexivă: aflând părerile celorlalți, el are posibilitatea unui nou mijloc de *a se instrui*¹⁰.

⁶ *Discurs asupra metodei de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe* apare în 1637.

⁷ Descartes, *Discurs asupra metodei*, București, Editura științifică, 1957, p. 34.

⁸ *Les articles et livres récents nous ont révélé un Descartes <existentialist>* (Sartre) – *un Descartes <irrationalist>* (Jean Laporte) *et <tout proche de Pascal>* (Koyré) – *un Descartes à la fois précurseur du marxisme et adversaire du matérialisme* (Alquié) – et enfin un Descartes strictement matérialiste (Cécile Angrand), Henri Lefebvre, *Descartes*, éditions hier et aujourd'hui, 1947.

⁹ Perspectiva sociologică, la rândul ei, poate fi întreprinsă conform intenției declarate acum.

¹⁰ Pedagogia se arată, și ea, posibilă.

Mai departe, scopurile enunțate aici se întregesc printr-o aproximare a rostului întregului *Discurs*: „*Supunându-vă această scriere numai ca pe o povestire sau, dacă vreți, ca pe o fabulă în care, printre unele exemple care pot fi imitate, se vor găsi poate și multe altele care, pe bună dreptate, nu vor fi urmate, nădăjduiesc că ea va folosi unora, fără a dăuna nimănui, și că toți îmi vor fi recunoscători pentru sinceritatea mea*”¹¹.

Descartes pare să ezite în privința conținutului și intențiilor *Discursului*. Avem acum variabila interpretării lui ca *fabulă*, or, se știe cât de infinit este registrul citirii unei fabule, a oricărei fabule. Apoi, spre final, Descartes vorbește – straniu! – despre sinceritate, ca și cum nu știe ce înseamnă sinceritatea în materie de știință!¹²

Insertia și motivația prin subiectivitate abundă: „*Am luat într-o zi hotărârea de a studia și în mine însumi și de a-mi întrebuința toate puterile spiritului pentru a alege căile pe care trebuia să le urmez*”¹³.

Și se începe cu începutul. „*Am fost deprins cu studiile, încă din copilărie...*”¹⁴. Urmează școala, studiile și călătoriile. Nimic din toate nu dau siguranță. De aici concluzia: „*Dar după ce folosisem câțiva ani, studiind astfel în cartea lumii și căutând să dobândesc oarecare experiență, am luat într-o zi hotărârea de a studia și în mine însumi și de a-mi întrebuința toate puterile spiritului pentru a alege căile pe care trebuia să le urmez*”¹⁵.

Acum se pune întrebarea: ce rol joacă anunțul făcut unui lucru în raport cu lucrul însuși? Nu este identică situația cu lumea modernă, în care reclama vinde anticipat produsul, pregătindu-i terenul pieții? *Discursul* lui Descartes este pentru **ce va fi**, pregătește **ce va fi** pentru a scăpa de impactul întâlnirii directe, radicale, față în față. Știința, în contul căreia Descartes pregătea terenul, nu putea să apară direct. Ea avea nevoie de o scurtă *preparatio*. Există o diferență între **ce se pregătește** și **pregătirea** însăși. Valoarea *Discursului* stă tocmai în diferența între *preparatio* și *manifestatio*. Între **ce se anunță** și **lucrul însuși**.

Nu există, în vasta exegeză carteziană, nicio poziție care să identifice termenii. Ce se află separat de către Descartes rămâne separat în istorie. Ce este separat pe pământ rămâne separat în ceruri. Filosofia lui Descartes nu se citește ca una în care să se separe o parte pregătitoare și una efectivă. Ea este una și întreagă deopotrivă, prin secțiunea care o anunță și prezintă, și aceeași prin cea

¹¹ Descartes, *Discurs*, ed. cit., p. 34.

¹² Situația este similară și în materie de investigație autobiografică. O mai mare sau mai mică putere de investigație în trecutul propriului eu are legătură – sau pare să aibă! – cu intenția și puterea de a fi sincer. Cel ce nu vede în istoria eului decât modul concis, extrem de telegrafic, pare să pună în scenă o cantitate mai mică de sinceritate când, se știe, adesea cuvintele fără șir mai degrabă obturează și ascund adevărul decât să-l prezinte. A fost Rousseau sincer în *Confesiuni*? A daugă un coeficient mai mult sutele de pagini ale autobiografiei sale? Criticii au fost extrem de reticenți în privința sincerității sale, în ciuda cantității de paginație.

¹³ Descartes, *Discurs*, ed. cit., p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 34.

¹⁵ *Ibidem*, p. 40.

care este. Totuși, *preparatio* și *manifestatio* nu sunt unul și același lucru, iar gândirea, pe al cărei teren sunt prezente, nu este reductibilă la asertarea doar despre lucrul însuși: *manifestatio*. Menținerea ca atare – nu în diviziune, ci ca atare! – nu înseamnă menținere și adoptare a unei rupturi interne, a unei diviziuni peste care se poate trece urmărind ceea ce este important. Aici, este la fel de importantă viziunea asupra întregului.

Știința este una, iar istoria ei este alta, în ciuda faptului că merge către ea. Biografia exclude antecedentele obiectului său, totuși nu diferă întru totul de ele. Pentru o rigoare necesară, includerea antecedentelor nu trimite obligatoriu la greci, într-un exercițiu al cărui capăt să nu fie niciodată atins.

Situația este identică pentru orice biologie, în care una este viața, iar alta – fără să fie ceva diferit! – este germinația ei. Or, fără germinație viața nu este ea însăși, și nici nu este inteligibil fenomenul vieții, în măsura în care nu este luat în considerare decât strict ca fenomen. Conceptul vieții este foarte dificil de susținut, în măsura în care un capăt al antecedentelor pe care le cuprinde seria germinațiilor complexe, interferente, suprapuse, contradictorii, nu este atins. Dar poate fi atins? Este de susținut, în aceste condiții, un concept veritabil al vieții?

În strania situație în care se găsește *Discursul* față de restul gândirii – față de știința efectivă¹⁶ – schema abstractă în care topica gândirii pare să nu mai funcționeze este de felul **alterității care nu diferă**. *Discursul* (adică forma concretă a lui *preparatio*) este alteritatea – altceva-ul – care, în raportare, nu se diferențiază de *manifestatio*.

Așezarea subiectivității, adică a justificării și prezentării în avans a lucrului, înaintea obiectivității, are, în jargonul hegelian, forma pe care absolutul o ia în fenomenologie. Incursiunea în subiectivitate, pe terenul pregătirii lucrului, are valoarea explicitării posibilității de existență. Cum este posibil lucrul? Cum este posibilă ivirea lui în lumină, adică ființa în apogeul expunerii sale existențiale? Cum este posibil *uscatul*?

În limbajul lui Kant, întrebarea de aici îmbracă forma clasică: *cum sunt posibile judecățile sintetice a priori*? Or, *cum sunt posibile judecățile sintetice a priori* este secundă față de realitatea efectivă a *judecăților sintetice a priori*. Manifestarea acestor judecăți însă nu elimină laboratorul pregătirii lor.

Rămânând aici, în interiorul lexicului și topicii kantiene: cum a fost posibilă știința (metoda)? Răspunsul se află în *Discurs*. Pentru gândirea lui Descartes, *Discursul* are valoarea *Criticii rațiunii pure*. Aici se separă apele, adică necesarul este separat de contingent. De partea ultimului se ordonează, conform biografiei, divergențele de opinii, relativa certitudine, lipsa unei metode sigure etc. (de tip matematic), de care Descartes se plânge că ar fi avut parte în prima perioadă a vieții.

Pentru modernitate, lucrul trebuie trecut prin furcile caudine ale posibilităților sale. El trebuie pus într-un *Discurs* sau într-o *Critică a rațiunii*

¹⁶ Prezentă în *Dioptrica*, *Meteorii*, *Lumea*, *Geometria*.

pure. Înaintea lucrului modernitatea îi pune povestea, adică biografia, **alteritatea care nu diferă**. Biografia lucrului, a personajului, este răspunsul la posibilitatea lui de existență.

Pentru moderni, revelația este prea abruptă. Ea trebuie precedată de o introducere. Nu cu ea trebuie început. Nu lași lucrul să se reveleze el însuși, îl revelezi tu povestind dorința de a-l revela. Iar povestind, îl înscrii în structura unei conștiințe ample, în care emițătorul se așază deoparte față de ascultător, în fața unei instanțe atente și imparțiale. Această structură pre-revelatorie implică des-tăinuirea, adică distanțarea de structura ontică a manifestării propriu-zise. Prin des-tăinuire, adică prin smulgerea din taină, adică din onticitatea care este, biografia, povestirea nu desfășoară onticitatea lucrului sub privirea lumii, – o vorbește unei subiectivități care, prin vorbirea care i se adresează, este **pregătită**.

Pre-gătirea subiectivității receptoare nu înseamnă altceva decât ferirea (sau menajarea) limitelor sale din fața unei revelații a cărei manifestare frustă implică riscul neantizării, adică al neinteligibilității sale. Expunerea posibilității de existență nu este **ex-pozarea**, care face din lucru spectacolul gratuit al existenței. *Cum sunt posibile judecățile sintetice a priori* nu este modalitatea de a intra în culisele unui spectacol a cărui rațiune este dincolo de orice ontologie.

Discursul lui Descartes ține de resorturile ontologice ale ideii de **ex-poziție**, unde **ex** are valoarea unui **fost**, care este inclus în radicalul de astăzi al **poziției**. **Ex** nu înseamnă **trecut** decât în ordine logică, nu temporară. În acest sens, ordinea *Discursului* nu implică un caracter prioritar al lui, o așezare primară sub raport cronologic. El este sincron restului, și în această sincronie el trebuie pus primul.

Prioritară devine, astfel, nu latitudinea mea sau a noastră cu privire la ordinea de succesiune a *Discursului*, nici măcar a istoricilor specializați în reconstituirea adevărului, ci așteptarea și solicitarea celuiilalt de a fi pregătit pentru lucrul însuși. Iar această pregătire înseamnă trăirea lucrului, revelația lui în mine cu o treaptă mai devreme.

Așteptarea morții este deja moartea. Când Socrate vorbește despre filosofie ca pregătire pentru moarte, moartea este deja acolo, în discursul care vorbește despre ea, ceea ce înseamnă că ea este mai mult decât moarte fiind, totodată, discuție despre filosofie ca pregătire pentru moarte. În sens modern, filosofia ca pregătire pentru moarte este deja instrumentalizarea ei.

*

Discursul lui Descartes este declarația în care separația dintre *preparatio* și *manifestatio* trebuie citită ca **alteritate care nu diferă**.

*

Nu avansează mai departe în construcția cartografică a logosului pur la Descartes. Adică, la maniera în care îl vede Hegel, și care-i este proprie, de a fi punctul arhimedic absolut: construcția absolută a lumii, centrată pe subiectul care se propune, începând de la îndoială, ajunge la gând, și de aici la existență.

*

Pe un segment al vieții sale, Descartes are un contemporan celebru: Shakespeare. Cei doi nu s-au cunoscut – situație care constituie deliciul multor imaginare istorice. Nimic din cultura lui Descartes nu furnizează vreun indiciu că în cultura sau informațiile sale literare Shakespeare ar fi fost o referință sau un nume.

Există, în schimb, ceva de natură să scoată în relief o afinitate mai profundă decât prezumtiva intersectare biografică. Tocmai această afinitate stranie este în măsură să stârnească interesul în mai mare măsură decât orice istorie literară comparată. Să începem cu diferența – în ideea că, pe parcurs, caracterul său radical va deveni mai flexibil și, odată cu nota relativismului, altceva ar putea să apară.

Descartes se naște în 1596, la 31 martie, iar Shakespeare moare la 23 aprilie, 1616. Prin urmare, aproximativ două decenii, cei doi sunt contemporani.

Romeo și Julieta apare în 1597¹⁷, iar *Discursul asupra metodei* în 1637 (*Regulile* fuseseră scrise în 1628). Poate fi stabilită și pentru operă ceva similar contemporaneității?

Intențiile lui Shakespeare sunt însă altele decât ale lui Descartes. El nu intenționează niciun fel de știință și nu are nevoie de niciun fel de justificare pentru o piesă sau alta. Nu există, în afara operei sale artistice, nimic de felul acesta. Piese și poemele sale nu beneficiază de nicio introducere, de nicio argumentație de felul cum au fost ele cu puțină. Pentru Shakespeare, *mutatis-mutandis*, o preocupare de felul celei carteziene sau kantiene: *cum sunt cu puțină judecățile sintetice-a priori*, sau *cum se ajunge la cunoașterea certă* nu există. Cuvântul care să pregătească, care să explice cum a fost posibilă o istorie sau alta nu este de găsit aici. Există, în schimb, pentru cuvânt, o funcție similară.

În *Romeo și Julieta* este cunoscut cuvântul care leagă – jurământul: „*Copilă, jur pe sfânta lună care / Chenar de-argint pe vârf de pomi brodează... Julieta: O, nu jura pe sfânta luna-nșelătoare, / Ce-și schimbă discu-n fiecare lună, Nu vreau să fii și tu din cei ce mint.../ Romeo: Pe ce să jur dar? Julieta: Nu jura deloc! Sau jură doar pe nobilul tău suflet! / Pe sfântul idol din altarul meu, / Și te voi crede...*”¹⁸.

Aici, cuvântul nici nu justifică, nici nu anunță, prin intermediul lui are loc o cosmogonie în interiorul căreia lumea poate fi bună sau rea. De aceea Julieta refuză un astfel de cuvânt.

¹⁷ Ultima piesă a lui Shakespeare, *Henric VIII*, este scrisă în 1612 și este tipărită în 1623.

¹⁸ Shakespeare, *Opere*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 319.

Un astfel de cuvânt nu mai instituie diferența între ceea ce va fi și pregătirea lui prin cuvânt/discurs. Funcția lui nu mai este de preservare în antreul lumii.

Mai mult, în interiorul aceleiași povești de iubire, mai departe de jurământ există cuvântul care declară, cuvântul care vorbește în interiorul iubirii despre iubire, îi face geografia și-i precizează forma, cuvântul prin care iubirea are loc.

Un astfel de cuvânt, prin intermediul căruia iubirea este produsă, și care nu se separă de iubire, așa cum logosul-cuvânt se seapă de ontos, este cuvântul folosit în lumea desemnată de eros ca lume a iubirii. Aici, cuvântul este iubire și iubirea este cuvânt.

Cuvântul trece din poziția anteriorității logice – în care-l vedeam funcționând la Descartes – în poziția sincronă a tuturor elementelor.

În discursul iubirii (indiferent că este vorba despre declarația de iubire sau despre discursul ei în general), iubirea va fi însăși discursul, iar discursul, indiferent pe ce segment al iubirii se petrece – el fiind același în sentimentul opus și în care adesea iubirea trece: ura – va fi însăși iubirea trecută în cuvânt.

*

De la cea dintâi apariție a sa Romeo se află sub semnul verbalizării. „*Bună ziua, vere!*”¹⁹ – salută Benvolio. Și Romeo răspunde: „*E-așa târziu?*”.

Benvolio îl compătimește pe Romeo: *de tot ce-ndură Romeo*²⁰, adică pentru suferința cauzată de iubire. La care Romeo îi explică: „*Vezi, iubirea-i tortură.../ Căci suferința mea ce se răsfânge / În dragostea ce mi-o arăți, sporită, / Mi-o faci prin ea și mai nesuferită.../ Iubirea-i fum ce din suspine crește, / Aprinsă-i foc ce-n ochii dragi zbucnește, / Gustată, e izvorul de armonie / Ce-ngână-aurul, dar înăbușită, / E val clocotitor de mare-adâncă / De lacrimi... Ah și ce mai este încă? / Sminteală înțeleaptă! Dulce fiere!*”²¹.

Verbalizând, adică vorbind și împărtășindu-i lui Benvolio iubirea sa, Romeo expune iubirea în ceea ce ea este. Nu vorbește despre ceva exterior iubirii – vorbește despre ce este ea. Or, iubirea este verb, discurs, comunicare, dialog. Nu există senzația că, vorbindu-i lui Benvolio despre iubire, fericindu-l cu o cunoaștere pe care acesta poate nu o cunoștea, se abătea de la natura iubirii, inadecvându-se. Dimpotrivă!

E simplu de întrevăzut, dacă bunul prieten al lui Romeo își încetează compasiunea nutrită în fața suferinței cauzate de iubire în urma definițiilor date. Dacă, odată aflând ce este iubirea, ar înceta să *plângă*²². Cei doi nu intră într-o

¹⁹ Idem, *Romeo și Julieta*, în *op. cit.*, p. 284.

²⁰ *Ibidem*, p. 285.

²¹ *Ibidem*.

²² *Mai curând aș plânge* – se exprimă Benvolio la detaliile oferite de Romeo pe aceeași temă: *haos diform de forme ideale! / Avânt de plumb! Lumină, fum! Foc, gheață! Bolnav, dar teafăr! Somn de-a purturi treaz!* (Shakespeare, *op. cit.*, 285).

companie a cunoașterii și nici nu întreprind un dialog socratic la care, eventual, mai pot participa cei din preajmă, cunoscuți și necunoscuți.

În tot cazul, manifestându-se ca îndrăgostit, Romeo se manifestă, totodată, ca filosof. Între cele două nu mai există diferență, iar iubirea sa concretă va fi un dualism, în care nu se va mai putea vorbi despre o componentă concretă și una abstractă, locul abstractului fiind servit de discurs. Punându-se în discurs, iubirea își va asuma, în egală măsură, natura în perimetrul acestuia. Natura abstractă a discursului, echivalarea lui obișnuită cu logosul, adică cu abstractul, fiind astfel infirmată.

Mai departe, Romeo nu va înceta să vorbească despre iubire, să o definească în fel și chip. Atunci când, vorbindu-i Julietei despre iubire, Romeo va evita declarația, lansându-se în cele mai complicate metafore despre iubire: a lui, a ei, în genere. Declarația directă însă va lipsi. Julieta este apelată *iubito*, nicăieri însă pe traseul discursului Romeo nu-i va spune Julietei că o iubește. Absența declarației de iubire, în cea mai celebră poveste de dragoste, nu trece însă în contul absenței sale. Pare o ciudățenie? Dimpotrivă, absența unui discurs al direcției iubirii trece, prin conversie, într-o dezlănțuire a limbajului, unde iubirea capătă cea mai completă hartă a ființei sale.

Când Romeo cade în plasa iubirii pentru Julieta, vorbește despre ea: „Ah! Ochii ei! Cum cresc / Cu scăpărarea lor văpaia torții! / Și frumusețea ei fără pereche / Atârnă strălucind pe fața nopții /.../ O, inimă, iubita-i tu vreodată? / Știurăți ochi, voi, până-n nopatea-aceasta / Ce este frumusețea-adevărată?”²³.

Evident, vorbind impersonal despre ochii ei, Romeo vorbește despre iubirea sa, despre cum se declanșează ea în urma privirii. Este particularitatea întregului său discurs: vorbind despre iubire, despre ea în genere, el nu lasă nicio clipă impresia că o face altfel decât în numele său. Caracterul impersonal al observațiilor sale nu are neutralitate, nu face observații reci, împins de curiozitate despre natura ei. Vorbind despre natura iubirii, Romeo se referă strict la sine.

De ce nu vorbește el despre sine? De ce, în exprimarea propriilor sale sentimente el apelează la serviciile de cunoscător al unei instanțe epistemologice absolute? Nu există nicio reținere în a exprima ce este iubirea, ramificațiile și definiția ei ontologică. Asumarea unei asemenea prezumții de cunoaștere nu are, însă, datul excluderii faptului că referința este la sine.

Pur și simplu, iubirea nu poate rămâne, în integralitatea expresiei sale, pe treapta subiectivă a discursului. Este o probă pentru cum, în afirmarea sa, ea trece – straniu exercițiu de dialectică hegeliană! –, de la partea sa subiectivă, la cea obiectivă, fără ca, astfel, să se creeze niciun moment impresia că natura ei este mutilată. Trecând prin definirea ei ca generală, pusă în definiții care vorbesc despre ontologia sa, iubirea adoptă, contra aparențelor, o natură transubiectivă.

²³ *Ibidem*, p. 306.

Cu alte cuvinte, iubirea este mai mult decât înțelesul ei privat. În ea își face loc și se afirmă o natură a logosului abstract care, contra uzanțelor obișnuite de lectură, este la fel de mult iubire ca și sexualitatea brută. Iubirea este mai mult decât sentimentul care este trăit sau declarat, mai mult decât sexualitatea înțeleasă ca un capăt de drum al materialității erotice.

Apelul discursului iubirii la impersonal, la definițiile ontologice, la instanțele exterioare – public sau conștiință în genere – țin în egală măsură de iubire ca și oricare alt element care, obișnuit, este inclus universului său prim.

*

A doua treaptă a includerii logosului în natura iubirii este trecerea lui în *Casa Domnului*, adică la instrumentalizarea filosofică, la introducerea filosofiei în întrețeserea și interferarea tuturor acestor situații care, lui Romeo, îi par să nu mai ajungă la un numitor comun – firește cel dezirabil!

Odată decisă îndepărtarea lui Romeo – prin decizia de surghiun – în scenă intră fratele Lorenzo. El este cel ce-i aduce vestea: „*Nu moartea trupului, ci doar surghiunul!*”²⁴, ceea ce, pentru Romeo înseamnă moartea: „*Surghiunul? Fie-ți milă, spune: moartea! / Surghiunul e mai fioros ca moartea. / O, nu mai spune vorba de «surghiun»*”²⁵.

Filosofia, care-și face acum intrarea, nu surprinde prin nimic. Ea descrie lumea, acceptabilă sau nu, în culorile proprii și ale fiecăruia. *Lumea-i largă, mare*²⁶, îl consolează fratele Lorenzo, precizând dimensiunile lumii. Numai că Romeo refuză realitatea acestei lumi măsurată filosofic. Nu ea este cea care îi trebuie: „*Nicăerea / Nu-i lume în afară de Verona! / Ci numai chinul veșnic, iadul doar. / Gonit de-aici, sunt izgonit din lume, / Și-acest surghiun e moartea: tu, de-aceea / Îi dai un nume fals*”²⁷.

Romeo pare mai specializat în filosofie decât fratele Lorenzo. Sau, oricum, mai specializat psiholog – pentru că este vorba despre sine, ceea ce înseamnă că nu poate greși! – în ceea ce este lumea și unde se află ea. Pentru el, în limitele adevărului pe care fratele Lorenzo pare să nu-l atingă, lumea înseamnă Verona și nimic altceva. El îl acuză epistemologic pe fratele Lorenzo că numește, fals, surghiunul – lume – și nu cum trebuie: *chin veșnic, iad*.

„... *n-ai suflet / Tu, omul sfânt, tu, sfetnicul cucernic, / Duhovnicul și bunul meu prieten, / De mă zdrobești cu-acest cuvânt «surghiun»?*”²⁸. Și, dacă până la acest punct fratele Lorenzo nu-și declinase încă apartenența discursului, acum o face de-a dreptul: „*Ba vreau să-ți dau o armă împotriva-i: / Filosofia,*

²⁴ *Ibidem*, p. 359.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 360.

²⁸ *Ibidem*, p. 361.

*laptele cel dulce / Al celor oropsiți, te va hrăni / Și te va mângâia-n surghiunul tău!*²⁹.

Din nou, discursul, chiar dacă nu-i aparține lui Romeo și erosului în chip direct, se integrează realității centrale. Mai mult, el pare smuls din înscrisul lui oficial, care l-a consacrat ca atare. Filosofia *mângâie*, este *laptele cel dulce al celor oropsiți* – este ceea ce spusese, cu o mie de ani mai devreme, cel care avusese o întâlnire directă cu ea: Boethius³⁰.

Este ceea ce nu-i trebuie lui Romeo. El o refuză – deși apelase el însuși la serviciile sale – pentru motive concrete: ce vrea el, și ce poate oferi filosofia: „*Iar spui «surghiun»? Ci dă-o la pustia / Filosofia! Când filosofia / Nu poate să creeze-o Julietă; / Să mute-orașul, nici să schimbe-osânda, / Atunci ea nu e bună de nimic, / Ea n-are rost, nu-mi mai vorbi de ea*”³¹.

Părintele Lorenzo i-ar fi putut spune că este blasfemiator, că-i cere *nobilei femei*, ceea ce numai Dumnezeu i-ar fi putut oferi. Motivele refuzului sunt concise: filosofia nu poate să creeze o Julietă, să mute orașul și nici să schimbe osânda. Oricâtă supărare exprimă Romeo, generalitatea, adică filosofia, nu lipsește din discursul său. El reproșează incapacitatea filosofiei de a crea o Julietă în genere, și nu pe Julieta sa.

Prin intermediul filosofiei refuzate aici, iubirea lui Romeo se califică într-o nouă dimensiune. Numai aparent ei i se refuză filosofia. Dacă ea nu poate fi integrată în eficacitatea iubirii, așa cum încearcă inserția fratelui Lorenzo, Romeo înțelege mai bine realitatea și fragilitatea existențială a Julietei. Ea nu poate fi cerută filosofiei.

Dacă filosofia nu poate nimic din toate acestea, ea nu poate cu mult mai multe. Inventarul lui Romeo este departe de a fi complet. Romeo însă îl lasă așa, neîncheiat, cu referință limitată la Julieta, oraș, schimbare.

Ne aflăm însă, în ciuda contestărilor, în marginea unuia și aceluiași obiect. El este descris prin afirmații și opoziții, construit însă, în egală măsură, prin ambele.

*

Prin urmare, sentimentul nu este mut. Iubirea nu este închisă între zidurile unei trăiri, din care logosul este absent. Nu autarhia și monada sexului

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ În *Consolările filosofiei* Boethius descrie întâlnirea cu filosofia ca întâlnirea cu o femeie impresionantă: „*Mi s-a arătat, stându-mi deasupra capului, o femeie distinsă la înfățișare, cu ochii arzători și cu priviri mai presus de felul obișnuit al oamenilor, cu o culoare vie și respirând o nesecată vigoare, deși avea atâția ani, că în nici un chip nu putea fi socotită din vremea noastră, cu o statură ce nu se putea limpede deosebi*” (Boethius, *Mângâierile filosofiei*, în Boethius și Salvianus, *Scrieri*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 62-63).

³¹ Shakespeare, *op. cit.*, p. 361.

strict sunt dimensiunile suficiente. Logosul este deopotrivă prezent trăirii și sexului, construind-o într-o măsură care este greu de cuantificat.

*

Născută în adâncurile insondabile ale ființei (Jacob Böhme), iubirea poartă în cea dintâi înfățișare a ei pecetea nopții și a tăcerii. Sentimentul nu este încă iubirea. Abia atunci când, integrat logosului, adică puterii verbului și exprimării, el este adevărul, Erosul regăsindu-se în el, știut fiind că niciun zeu, cu atât mai puțin Eros, nu este lipsit de capacitatea comunicării. Iubirea care comunică devine Iubirea, iar iubirea care tace coboară pe scara sentimentului mut, adică mutilat.

Sentimentul trăit agonic, adică în agonia sentimentului care se epuizează prin incapacitatea de a se revărsa și construi mai departe de sine, poartă marca lui Dionisos.

II

În *Nașterea tragediei*, Nietzsche distinge între două categorii pe care le va propune culturii: *apolinic* și *dionisiac*. Pornind de la determinația furnizată de acțiunea zeului, de la imaginea plastică, metaforizată a acțiunii sale se ajunge la un concept: „*Apollo: ca zeu al tuturor forțelor plastice. /.../ El, care prin obârșie este zeitatea strălucitoare a lumini*”³². Apollo reprezintă *acea limitare plină de măsură, acea lipsă a pornirilor sălbatice, acea liniște înțeleaptă a zeului plăsmuitor. Potrivit cu originea sa, privirea lui trebuie să fie «solară»; chiar în clipele de mânie și de nemulțumire, harul frumuseții se oglindește în ea*”³³. În inima acestui concept se află un principiu pe care Nietzsche îl împrumută de la Schopenhauer: *principium individuationis* – principiul individuației³⁴: „*Am putea chiar spune că încrederea nezdruncinată în acel «principiu» și seninătatea celui ce trăiește întru el și-au aflat expresia cea mai sublimă în Apollo. El ne apare ca minunatul zeu al celui «principium individuationis»*”³⁵.

De cealaltă parte, avem de-a face cu groaza, și „*dacă adăugăm acestei groaze extazul dătător de delicii, ce se naște din adâncurile omului, ba chiar ale naturii, de câte ori «principium individuationis» este încălcat, aruncăm o privire în esența dionisiacului, pe care ni-l putem închipui cel mai lesne prin analogie cu beția*”³⁶.

³² Nietzsche, *Nașterea tragediei*, în *De la Apollo la Faust*, București, Editura Meridiane, 1978, p. 182.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Care trebuie văzut în filiația distincției spinoziste între *natura naturanta* și *natura naturata*.

³⁵ Nietzsche, *op. cit.*, p. 183.

³⁶ *Ibidem*.

Descrierea dionisiacului nu beneficiază de un principiu similar celui întrebuințat în descrierea apollinului. Descrierea este însă mult mai plastică: „*Sub farmecul dionisiacului nu numai că se restabilește legătura dintre om și om; chiar și natura înstrăinată, dușmană sau subjugată își sărbătorește împăcarea cu fiul rățăcit, omul. Pământul își împarte de bunăvoie darurile, și fiarele din munți și din deșerturi se apropie pașnice. Carul lui Dionysos e acoperit de flori și de cununi; pantera și tigrușul pășesc sub jugul lui. Să prefacem **Imnul bucuriei** de Beethoven într-un tablou, iar fantezia noastră să-și ia tot avântul pentru a-și închipui milioanele de oameni prosternându-se înfiorați; astfel putem intui dionisiacul. Acum sclavul este un om liber; acum cad barierele rigide și dușmănoase pe care nevoia, arbitrarul sau «obraznicia modei» le-au ridicat printre oameni. Acum, după ce s-a propăvăduit evanghelia armoniei universale, fiecare se simte nu numai unit, împăcat, contopit cu aproapele său, ci devenit una cu el...*”³⁷.

Dacă păstrăm ferm împrumutul operat de Nietzsche de la Schopenhauer: *principium individuationis*, și-l corelăm cu caracterul solar al zeului, avem o definiție pe mai departe a apollinului: apollinul descrie lumea în limitele creației sale, o lume în care coexistă lucruri și ființe diferențiate, distincte, pentru care lumina este participare la limitele ființei și ale esenței sale particulare, în care lucrurile se văd – grație luminii – în toată splendoarea diferențierilor lor. În această lume, cuvântul joacă același rol ca și lumina. Prin forța lui, se deliberează și se construiește ceea ce ține de lumea care întregeste partea lucrurilor.

Invers, dionisiacul este descrierea în care chipurile și conturul lucrurilor definite de diurn se pierde. Se intră într-o osmoză universală, în care participarea la unul și același lucru nu mai este matematică, în funcție de coeficientul limitelor. Cuvântul care defrișează lipsește, iar zeul ca atare, Dionysos, nu este un iubitor al cuvântului. Sentimentele sale sunt redată prin dans și muzică, prin beție și mișcarea ei delirantă.

*

Iubirea aparține nucleului original, în care apollinul și dionisiacul formează dualismul original al lumii.

Ca sentiment, iubirea aparține structurii dionisiace. Sentimentul este mut, adică lipsit de organul care să-i descrie apartenența la uman. Mai mult, în sfera muțeniei sale sunt incluse, pe acest palier, toate simțurile. Deopotrivă, el este surd și orb. Muțenia este dimensiunea care privește universalitatea simțurilor. Un sentiment mut este deopotrivă un sentiment surd și orb. *Mutatis-*

³⁷ *Ibidem*, p. 184.

mutandis, sentimentul mut este ființa care păstrează, din conceptul materialității umanului, strict forma, dar forma lipsită de *ferestrele monadei leibniziene*³⁸.

Or, iubirea redusă strict la sentiment este dificil de atribuit iubirii ca atare. Sentimentul este registrul nocturn al iubirii, al părții sale obținute prin diviziune, adică prin non-adevăr.

Intervenția cuvântului nu scoate iubirea din noapte. Ea păstrează sentimentul ca atare, adică în zona genezei și afirmării sale proprii. Cuvântul, adică dimensiunea apollinică a iubirii, nu este intruziunea unei alienări. El este, adică se găsește, iar cercetarea iubirii în fenomenul său – și strict o cercetare fenomenologică are șansa regăsirii iubirii în autenticitatea ei! – implică parcurgerea întregii structuri, în care se manifestă iubirea. Adică manifestarea iubirii este sentiment, cuvânt și istoricitate³⁹.

Prin ultima notă –istoricitatea – iubirea aparține unei lumi în care este reală și care o adevărește. Din această lume și istoricitate⁴⁰ trebuie pornit în observarea iubirii. Iubirea se ia de acolo de unde se găsește, nu din abstracțiile ei, care pot fi oricare: sentiment, cuvânt, sex etc.

*

Nu se poate separa participarea cuvântului în iubire de funcția sa de cunoaștere⁴¹. Participarea cuvântului este, în primă instanță, comunicare, întemeiere epistemică, prin care celălalt este informat cu privire la sentimentele partenerului, la starea ființei și mișcările sale. Cuvântul funcționează ca un ghid pe harta iubirii. Miza rostirii este securitatea senină a iubirii, delimitarea ei de infinitatea obscură a întregii vecinătăți. Cuvântul operează o delimitare, o trasare de contur. El țintește spre obținerea confortului care, în absența lui, se vedea periclitat de mușenia sentimentului.

Prin cuvânt, sentimentul capătă sens, poate fi **citit**, adică devine inteligibil în structura lui ontologică. În sens absolut, ceea ce vrea iubirea nu este altceva decât claritatea ființei sale sub mandat ontologic. Or, nicio ontologie nu poate funcționa fără inteligibilitatea ființei. Iubirea adoptă fără ezitare deviza lui Berkeley: *esse est percipi*. Cuvântul joacă rolul instanței de percepție, care asigură onticitatea iubirii. Ordinea iubirii, trecută în cuvânt, este exigența ei de ființă.

³⁸ Există, în registrul literaturii fanteziste (dar și pe urmele unei imaginații în care umanul obține imaginea terifiantă a unei umanități care se plasa în animalitate), narațiunea unei umanități lipsite de simțuri, mutilate – Guy de Car, *Bruta*.

³⁹ Includerea istoricității, adică a contextului mobil, fluid, în care se mișcă iubirea și care are darul de a o modifica, de a o schimba și, în situații date, de a-i hotărî destinul, este întregul iubirii.

⁴⁰ Lacan vorbește despre un om care este un *parlêtre*, adică un *être de parole* – o ființă a cuvintelor, *apud* Jean – François Catalan, *Omul și religia sa*, București, Editura Polimark, p. 67. Similar stau lucrurile cu iubirea. Și asta în ontologia ei strictă.

⁴¹ Mircea Vulcănescu, *Eros și logos*, București, Editura Paideea, p. 18.

*

Despre polisemie, omonimie, sinonimie. Trădarea cuvântului?

În mai mare măsură decât sentimentul – se poate vorbi despre componentele iubirii! –, cuvântul se naște din principiul invocat de Nietzsche. Pusă în cuvinte, iubirea ascultă de *principium individuationis*, asigurându-și ontologia. Este dificil de vorbit despre acțiunea acestui principiu în cazul sentimentului. Legea, de care ascultă sentimentul, este legea asocierii, cuvântul – invers – ascultă de legea opusă: a disocierii⁴².

Ceea ce vizează sentimentul este mereu ceva concret, el trimite spre ceva, indiferent de natura acestuia. Asocierea pe baza căreia se naște asigură o continuitate, o fluiditate între cel ce nutrește sentimentul și subiectul pentru care se încearcă așa ceva.

Cuvântul, dimpotrivă, delimitează numind, separând și exprimând. Prin expresie se dă formă lingvistică. Morfologia iubirii își are, în cuvintele rostite, în declarațiile făcute, în întregul discurs care însoțește iubirea de la un capăt la altul, principala sursă. Or, se poate vorbi despre iubire numai în măsura în care i se poate decipta o formă. Lipsită de expresie, de cuvânt sau formă – ce poate fi iubirea? Cum se poate vorbi despre ea în absența acestora?

Toată bunătatea iubirii – și înțelegem prin bunătate faptul că există și poate fi înțeleasă! – provine din prezența cuvântului și acțiunea lui. Este vârsta de aur a iubirii.

*

În ciuda acestei structuri originare, cuvântul intră în istoricitate și se pervertește. Prin istorie, cuvântul pierde din altitudine și se apropie de pământ. Cu alte cuvinte, apropierea de pământ pervertește cuvântul și corupe modalitățile sale de funcționare și manifestare. Prin polisemie, omonimie, sinonimie, cuvântul nu mai este cuvântul clar, prin care Dumnezeu crează. Dimpotrivă, intrat în calificările sale multiple, el amestecă, complică și șterge fizionomiile lumii până la desfigurare. Prin participarea polimorfă a cuvântului, lumea devine de nerecunoscut. Chipul ei ajunge dificil de citit, iar adevărul – o problemă. Este momentul istoric în care recuperarea cuvântului se face prin interpretare și hermeneutică, iar la nivelul structurii ontice a lumii – prin cunoaștere.

Lumea, în care cuvântul îmbracă toate formele dificil de citit de către interpretare și hermeneutică, este lumea care cunoaște adevărul și minciuna ca

⁴² Sau poate că nici măcar atât nu operează cuvântul. Adică operația disocierii – valabilă până la un punct – nu este dusă la capăt. Numind, pus în propoziții și exprimând prin asocieri de cuvinte, cuvântul scoate parcă din neant. Fie luat în singularitatea lui – cu semnificare de natură conceptuală – fie în structuri propoziționale, cuvântul scoate, parcă din neant, adică mai presus de asocieri sau disocieri. Prezența cuvântului în decizia creaționistă – Dumnezeu crează prin cuvânt! – forța lui în geneză (prin cuvânt, Dumnezeu crează lumea din nimic!) este dincolo de tipurile de acțiune și manifestare ale sentimentului!

dualism fundamental. Nimic nu scapă de afecțiunile dualismului numit. Lumea în ansamblu și lumea în fiecare dintre segmentele sale. Erosul, adică divinitatea responsabilă de cosmogonia și apocalipsa iubirii, nu este excepția.

Minciuna este posibilă din cauza pervertirii funcțiilor cuvântului. Posibilitățile de sens ale cuvântului sunt cele care crează baza inversiunilor și manevrelor extralingvistice. Fără polisemie, omonimie, sinonimie, fără multiplele referențialități ale cuvântului, minciuna nu ar fi posibilă. Fără participarea limbajului, minciuna nu ar exista. Minciuna nu este în lucruri, ea este în cuvinte⁴³. Laboratorul ei este în spiritul locvace și dispozitivele logice ale acestuia.

În tot cazul, când naturii intime a cuvântului i se asociază minciuna, iubirea este lovită de posibilitatea acesteia, cu toate efectele inerente.

Întrebarea este următoarea: cuvântul inclus în minciună, cuvântul care construiește minciuna este cel care pregătește finalul sau, dimpotrivă, pentru că finalul este gata întocmit, cuvântul și construcția aferentă – minciuna – vin să încheie ceea ce deja se încheiase? Cuvântul ucide iubirea, sau iubirea pervertește cuvântul?

Mai mult, așa cum cuvântul participă la ontogeneza iubirii, participarea sa este egală și în privința distrugerii ei. Este vârsta de fier a iubirii.

*

Cuvântul se repetă, construiește propoziții în care unul și același lucru este reiterat la nesfârșit. Până la sațietate, până la plictis, fără ca plictisul și sațietatea să intervină vreodată. Declarațiile de iubire nu sunt niciodată suficiente. Se vrea mai mult și mai mult, fără ca nesațul în fața multului să creeze suspiciune. În iubire, cantitatea de cuvinte nu crează niciodată inflație. Dimpotrivă, atunci când ele încetează, când declarațiile se răresc, iubirea devine suspectă. Orice retragere a cuvântului crează suspiciunea morții iubirii.

Niciodată în iubire nu se crează impresia repetiției care să fie prostie. Dimpotrivă, reluarea, fie și fără măsură, înnoiește, asigură. Este ca și cum, în rostirea sa singulară cuvântul nu mai ajunge, ca și cum finitul, prin numărul redus de cuvinte, prin declarația singulară, face loc infinitului, o bursă de asigurări mai credibile.

Indiferent cât de reluat, cuvântul iubirii nu duce la inflație. Întrebarea poate deveni acum: ce anume din infinitul repetiției asigură? Să fie iubirea atât de nesigură de sine încât clipă de clipă să trăiască nesiguranța pe care, în repetiție, declarația nou-rostită să o neutralizeze?

Se știe: dușmanul iubirii este timpul. Prin reluarea nesfârșită a declarației, clipă de clipă, timpul poate fi înfrânt. Ceva de acest fel este resimțit atunci când nevoia declarației se face simțită continuu.

⁴³ Platon, în *Hippias minor*.

De aici și suspiciunea în fața cuvântului: nu cumva el furnizează declarația mecanic, iar marele dușman – timpul – să fi câștigat deja bătălia?

Nu se pune niciodată problema dacă, în simplitatea lor, ele singure, cuvintele mint. Când în iubire există suspiciune de minciună, suspiciunea nu este față de cuvintele ca atare, cât față de iubire. Acum, cuvintele sunt simplu vehicul al iubirii. Ele devin suspecte ca mesaj, nu ca adevăr intim. Ele pot ascunde – *cuvinte mincinoase, perverse, plicticoase* – dar ceea ce este nu le vizează, se află în spatele lor.

Este momentul în care apare suspiciunea față de cuvinte, când cuvintele sunt interpretate în sensul cuvintelor care ascund. Iubirea se separă de logos, iar sintagma *eros și logos* începe să fie percepută în sensul distincției absolute.

*

Moartea iubirii nu este legată însă de apariția minciunii și pervertirea cuvântului. Nu cuvântul este cel care duce iubirea la moarte. Minciuna care se construiește prin intermediul lui ține de contingent, de construcțiile posibile și aleatorii ale iubirii.

Atunci când iubirea se apropie de final, funcția cuvântului rămâne aceeași: el numește ceea ce deja este. Nu prin declarația de non-iubire moare iubirea. Nu prin: nu te mai iubesc, încetează iubirea. Aici, ca și în debutul și subzistența iubirii, cuvântul este ființa, adică el ține de onticitatea iubirii. Prin el iubirea nu-și adaugă nimic și nu scade nimic. Cuvântul nu este secund, și nu este principal, el este pur și simplu iubirea. Numai prin perversitatea contingentului istoric se crează aparența că el distruge prin minciună și deturnare de sens.

*

Cuvântul și privirea; dragoste și vedere. Cuvântul dispare din manifestările recente ale iubirii. Dragostea intervine instantaneu, la prima vedere, atunci când cuvântul nu apucă să intervină. Ce poate fi mai relevant pentru absența cuvântului în iubirea cea mai recentă decât dragostea la prima vedere? Nu există o expresie similară pentru **dragoste la primul cuvânt**. Așa ceva este cum nu se poate mai în ton cu dimensiunea vitezei, a accelerației lumii în care trăim (Paulo Virilio). Cel puțin, așa se pare.

Cuvântul întârzie, iar pentru dimensiunea vitezei el este o piedică. De aceea, ochiul pare să aibă câștig de cauză. Operația lui este instantanee. El oferă ceea ce oferă cuvântul după lungi tratative și tatonări. Câștigurile sale sunt rapide și simple. Principiul pe care îl dezvăluie este al minimului efort.

Ochiul este înzestrat, în credibilitatea care i se acordă, cu virtuțile întregii epistemologii erotice. Ochiul știe!

Ce știe însă ochiul? Chiar poate fi contabilizat în contul său lotul de adecvare pe care îl recomandă? De unde vine știința ochiului? Ce o pregătește și în ce constă ea? *Plăcerea ochiului* nu este infailibilă. În spatele său există o rețea

de argumente, pe care nu ochiul le furnizează. Dimpotrivă, este viclenia necunoscutului care împinge ochiul să placă ceea ce, aparent, îi place lui. Or acest necunoscut își are argumente care sunt de altă natură decât ale ochiului. Singurul care decide plăcutul și neplăcutul este cel care, ca **fenomen** (în sens kantian), este logosul. El dictează plăcerea și refuzul calificării ochiului.

Vederea este și organul privilegiat al ultimei manifestări de dragoste. Mai mult, în exhibarea sexualității moderne, în spectacolul pornografic ca limită absolută a dimensiunii ultimei a iubirii, cuvântul este prezent în negativitatea semnificării sale. Aici, el funcționează oarecum negativ, cuvântul prostesc, al cărui rol nu mai este de a numi ceea ce este, ci de a retrage ceea ce, aparent, este sau ar fi putut fi.

În spectacolul pornografic nu există decât corporalitate fără vedere. Dacă ochiul ar înceta să mai vadă ceea ce vede (cu precizarea că există o regie pentru ceea ce vede, regie care nu-i aparține ochiului!) și ar vedea în felul privirii goale, ceea ce ar vedea nu ar fi decât corporalitate exersată sexual⁴⁴.

III

Iubirea este mai mult decât trăim și mai mult decât înțelegem. Orice concret, controlat prin siguranța trăirii sau certitudinea înțelegerii, trebuie abandonat în iubire. Este prea sărac și prea schematic. Am decis să numim **abstractă** orice formă de depășire a trăirii sau înțelegerii în scheme prestabilite. Iar sensul abstractului, pe care am convenit să-l dau abandonării concretului, în indiferent care dintre manifestările întâlnite, am preferat să-l pun sub semnul **logosului** ca marcă a opoziției tuturor noțiunilor de concret, pe care senzualitatea sau carnalitatea iubirii au părut să le ia de-a lungul unei tradiții austere și sărăcăcioase.

EROS ET LOGOS – SEPARATION ET IDENTITE OU COMMENT ON PEUT PARLER DE L'AMOUR ABSTRAIT

(Résumé)

Cette étude représente une introduction à la manière dont, tout au long de l'histoire culturelle européenne, deux concepts-clés, l'Éros et le Logos, ont évolué d'une position primaire, quand ils paraissaient séparés, à une position secondaire, vers laquelle ils ont évolué en s'explicitant et en se consolidant réciproquement dans une réalité courante, l'amour.

L'idée principale de l'étude est représentée par la tentative de montrer comment, dans le préambule des réalités bien définies – quelles que soient celles-ci – il y

⁴⁴ De aceea, în sexualitatea pură, exhibată sau nu pornografic, nu există gelozie. Transformarea corpului în unealtă nu produce sentimentul de gelozie, așa cum nu îl produce împrumutul unui ustensil, stilou, ferăstrău sau altceva.

a quelque chose de différent qui les précède. Dans ce cas, l'essai vise l'Éros (l'amour courant) et comment il est à retrouver dans son préambule le Logos (la parole).

La dernière partie de l'étude est représentée par la démonstration – entreprise à des cas célèbres d'amour, illustrés dans des chefs-d'œuvre de la culture européenne – du fait que, au long de tout cas d'amour connu, celui-ci ne peut s'en passer de la parole ou, à la limite, de l'attention aux circonstances extérieures à l'amour.

Mots-clés: altérité, abstraction, *preparatio*, *manifestatio*, parole.

FORMAREA CRITERIONULUI IN CADRUL SCOLII INTERBELICE

CONSTANTIN MIHAI

1. Delimitări conceptuale, clarificări metodologice

După decembrie 1989, cultura română, văduvită de izolaționismul regimului comunist și supusă unei sistematice ideologizări, s-a aflat, în primii săi ani de recâștigare a libertății, sub semnul unui *nou patos recuperator*. Era vorba despre restituirea unor momente semnificative din istoria sa, pe fondul unui exercițiu firesc al recuperării memoriei colective. Dincolo de această practică, absolut necesară, se ridicau numeroase probleme care țineau de reînnoirea limbajului, prin reintroducerea în circuitul public a unor termeni, concepte obnubilate de vocabularul bolșevic. Unul dintre acești termeni, care a inflammat dezbaterile publice, a fost cel de *elită*, mai ales că adecvarea sa noțională la realitatea postcomunistă existentă era destul de îndoielnică.

„Dezbaterile asupra elitelor apare sub forma mai multor categorii de enunțuri culturale. Pe de o parte, avem un discurs științific, ale cărui mijloace și finalități traduc un interes de ordin pur teoretic, intelectual. El a fost asumat de mai multe discipline teoretice, în primul rând de către sociologie, sub diversele sale înfățișări, de științele politice și, în cele din urmă, de istoriografie. Pe de altă parte, se poate regăsi o intenție pragmatică și militantă. Aceasta era interesată a discuta asupra legitimării (sau a delegitimării) anumitor categorii sociale și politice, dar și de reconstrucția unui limbaj al ierarhiei și al autorității în interiorul noii societăți postcomuniste”¹.

Dezbaterile asupra elitelor implică atât chestiunea intelectuală în sine, cât și aspectul istoriografic: *al puterii, al ierarhiei sau al diferitelor forme instituite social*. Ceea ce este important de subliniat, încă de la început, este aspectul consubstanțialității dintre elite și putere, niciunul dintre acești doi

¹ Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului *Valorificarea identităților culturale în procesele globale*, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

² Lector univ. dr. în cadrul Universității „Constantin Brâncoveanu” din Rm. Vâlcea, doctor al Universităților din Craiova și „Michel de Montaigne”, Bordeaux cu o teză despre antropologia imaginarului la Gilbert Durand; e-mail: costimihai1977@yahoo.fr

³ Florea Ioncioaia, *Revolta ierarhiei. O discuție asupra temei elitelor și a proiecției sale istoriografice*, în „Xenopoliana”, Buletinul Fundației Academice A. D. Xenopol, Iași, an IV, nr. 1-4, 1996, p. 56.

termeni neputând fi analizați *in absentia*. Există mai multe teorii asupra elitelor, de care se ocupă și cercetătorul Florea Ioncioaia: dacă teoria sociologică asupra elitelor „ezită între finalitatea pragmatică (inclusiv ideologică) și cea pur științifică”, „teoria științifică a elitelor, așa cum apare ea astăzi, este în afara obiecțiilor, curente altădată, privind sensurile sale anti-democratice și anti-egalitare”.

Orice teorie a elitelor acceptă principiul societății ierarhice; „elitele nu sunt instrumentul și miza acestei ierarhii, cât acele grupuri în interiorul cărora se constituie decizia politică și influența socială care controlează anumite segmente din societatea civilă și emit reprezentări simbolice cu caracter general”². Motivația propensiunii pentru elite este multiplă în spațiul românesc postcomunist: *arheologică* (identificarea reperelor istorice); *pedagogică* (recuperarea unui model paideic pentru noile grupuri care își asumă responsabilități sociale); *legitimantă* (recalibrarea la o tradiție întreruptă). De aceea, „o istorie a elitelor ar trebui să pună accentul pe grupurile conducătoare, înțelese ca purtătoare ale puterii, fie ea politică sau simbolică”.

Dincolo de elitele sociale, administrative, elitele politice – noțiunea de elită este specifică societăților liberale și industriale; de aceea, atunci când vorbim despre elite ne raportăm îndeosebi la elitele politice – există și conceptul de elite culturale sau intelectuale, un concept echivoc, „întrucât se presupune că elitele au prin natura lor un capital cultural sau intelectual, iar în cultură poziționările sunt extrem de fluide, marcate de practici greu codificabile. Este adevărat că se poate constata în secolul nostru formarea unor păături intelectuale foarte active, relativ solidare și dispuse la a-și afirma responsabilitatea guvernării. De asemenea, impactul valorilor intelectuale în lumea de astăzi este greu de comparat cu situația altor epoci istorice: puterea politică este dependența într-un anumit grad de influența intelocrației. Totuși, intelectualii alcătuiesc un grup de status care-și conservă cu greu puterea în interiorul aceleași caste și, mai ales, care reușește foarte rar să alcătuiască un corp social unificat”³.

Prin urmare, se pare că există o anumită imprecizie terminologică a conceptului de *elite intelectuale*, mai ales la nivelul practicii sale culturale greu de codificat. Și totuși, dacă se pleacă de la presupuziția că elitele ar trebui să reprezinte națiunea, fiind *dobânda unui capital uman investit istoric* și, dacă ținem cont de tripla motivație: *arheologică*, *pedagogică* și *legitimantă*, cred că putem accepta utilizarea termenului de elite intelectuale, mai ales pentru spațiul interbelic, unde acest concept apare mai clar definit la nivelul practicii sale culturale.

Potrivit lui Christophe Charle, unul dintre scopurile majore ale *noii istorii sociale* este de a se constitui într-o *sociologie retrospectivă* a elitelor

² *Ibidem*, p. 79.

³ *Ibidem*, p. 77.

ultimelor două secole⁴. O simplă tentativă de expunere a conceptelor și agendei tematice de factură sociologică nu a produs efectele dorite, revizitarea teoriilor pur sociologice – de la teoreticianul italian Vilfredo Pareto, cu teza sa de *circulație a elitelor*⁵, care „împiedică formarea unei clase dominante, stabilă și închisă, cum credea Karl Marx”⁶ până la noile teorii ale lui Bernard Schäfers, C. L. Field, M. Burton, R. Gunther, R. Hihley, Pierre Birnbaum, Jean-Claude Passeron – conceptuală și o inovație metodologică în cercetarea elitelor. Astfel, demersul de sociologie a elitelor devine unul reductiv, dacă nu e dublat de perspectiva plurală a istoriei culturale, în care dimensiunea *comparativă* a istoriei intelectuale joacă un rol preeminent.

Este adevărat că, și în perimetrul istoriei intelectuale întâlnim aceleași probleme de definire și de metodă a cercetării asupra elitelor, cu diferența că demersul de *istorie comparativă* se află în centrul interogațiilor recente ale istoriografiei⁷. Presupoziția, care generează *ambibiția comparativă* sau resortul comparatistic, se deosebește indelebil de ipoteza care stă la baza lucrărilor comparative de istorie economică, de istorie a educației sau de istorie socială. Pentru istoria intelectuală – *histoire comparée des intellectuels* –, prezența unei noțiuni universale în fiecare societate constituie o problemă în sine⁸.

Definițiile referitoare la noțiunea de *intelectuali* oscilează, cum bine remarca Christophe Charle, între *substanțialism* și *nominalism*: prin tendința substanțialistă, se încearcă anexarea lor unui grup social, în timp ce prin tendința nominalistă, se încadrează simplei mize vizând ideologicul sau politicul. Avantajul demersului de istorie intelectuală implică tocmai repunerea în discuție a „delimitărilor *a priori* formaliste în beneficiul unei viziuni constructiviste și

⁴ Cf. Christophe Charle, *Les élites de la République 1800-1900*, Paris, Fayard, 1987.

⁵ Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale* II, Paris, Payot, 1919; *The Rise and Fall of the Elites*, Bedminster Press, 1968.

⁶ Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 59.

⁷ Cf. Hartmut Atsma, André Burguière (dir.), *Marc Bloch aujourd'hui*, Paris, EHESS, 1990; Pierre Bourdieu, Christophe Charle, Hartmut Kaelbe, Jürgen Kocka, *Dialogue sur l'histoire compare*, „Actes de recherche en sciences sociales”, no. 106-107, mars 1995, p. 102-104; Heinz-Gerhard Haupt, Jürgen Kocka (dir.), *Geschichte und Vergleich, Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, Francfort-M Campus, 1996.

⁸ Cf. Christophe Charle, *L'histoire comparée des intellectuels en Europe. Quelques points de méthode et propositions de recherche*, in Michel Trebitsch, Marie-Christine Granjon (dir.), *Pour une histoire comparée des intellectuels*, Paris, Editions Complexe, IHTP-CNRS, p. 40: „Il existe bien sûr partout une fonction et des activités intellectuelles, mais ce qui est en jeu c'est de savoir si l'on peut les désigner par ces termes d'*intellectuels* ou de *champ intellectuel*, nés d'une universalisation du cas français et d'une euphémisation de ses arrière-plans politiques et idéologiques initiaux. Longtemps les recherches comparatives ont adopté la démarche de l'histoire d'idées dont on étudiait l'influence internationale, ce qui permettrait d'évacuer la question préalable des définitions puisqu'on partait du particulier ou d'une réalité empirique attestée”.

polemologice”⁹. Istoria intelectuală își stabilește drept scop posibilitatea de a determina, dacă acest proces dialectic dintre *câmpul intelectual* și *putere* urmează, cu decalajele cronologice specifice, o curbă paralelă. Astfel, problema datată istoric ar putea restrânge accețiunea termenului la un context cultural limitat sau legat de sfera de influență franceză, succesul noului vocabular de istorie intelectuală fiind mai mare, dacă se găsește în aria comunităților lingvistice francofone¹⁰. Vocabularul istoriei intelectuale vizând emergența, difuzarea și diseminarea noțiunii de *intelectuali*, precum și a reprezentărilor sociale, presupune existența a trei paliere: palierul social, palierul cultural și palierul politic, fiecare definiție tinzând o absolutizare a propriului registru. Definițiile curente, de factură funcționalistă, pun accentul pe ansamblul grupurilor capabile să ridice nivelul cultural al unei țări, perspectivă specifică unei părți a sociologiei anglo-saxone, precum și a istoriografiei sovietice. În schimb, definițiile *culturaliste* adoptă un punct de vedere elitist, limitându-se la promovarea figurilor de rang, care devin creatorii, par excellence, în prelungirea viziunii mesianismului romantic, care a dominat istoria ideilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Această perspectivă normativă obnubilează palierul social, în beneficiul unor figuri simbolice reprezentative, care se circumscriu unei comunități organice, y compris ideologice și spirituale. În fine, dimensiunea politică, deopotrivă *particulară*, derivă din sedimentările istorice, ce debutează prin faza *denigrărilor*, mai ales după o perioadă de mutații istorice¹¹.

În privința problemelor de metodă, lucrurile devin puțin mai complicate, în măsura în care decalajele socio-istorice dintre spațiile intelectuale sunt determinante, convergențele, influențele, diferențele dintre aceste comunități făcând aproape inaccesibilă o sondare în profunzime a resorturilor istoriei intelectuale, singurul pas abordabil fiind urmărirea specificității locale și confluența cu *matricea originară*. Christophe Charle identifică trei probleme majore de metodă: 1. *gradul de autonomie a câmpului intelectual*, reperabil la nivelul publicării, receptării și diseminării activității intelectuale; 2. raportul

⁹ *Ibidem*, p. 41. A se vedea, de asemenea, Christophe Charle, *Naissance des intellectuels (1800-1900)*, Paris, Minuit, 1990, unde autorul arată că emergența intelectualilor în Franța sfârșitului de secol XIX, în sensul unui nou grup, purtător de valori universale în numele cărora intervin în dezbaterile politice fără a fi ei înșiși profesioniști, este rezultatul unei lupte între grupurile intelectuale, înzestrate fiecare cu o viziune distinctă a rolului și a legitimității lor.

¹⁰ Christophe Charle, *Les intellectuels en Europe au XXe siècle. Essai d'histoire compare*, Paris, Seuil, 1996.

¹¹ Christophe Charle, *L'histoire comparée des intellectuels en Europe. Quelques points de méthode et propositions de recherche*, p. 43-44: „Comme pour les autres chapitres de l'histoire sociale, seule une histoire totale peut appréhender les intellectuels dans leur complexité et leur évolution contrastée selon les périodes et les pays. Cet dernier horizon est encore en partie inaccessible, faute de recherches de base sur certains points, mais ce point de vue englobant doit au moins guider le questionnaire, quitte à laisser encore en blanc certaines réponses à celui-ci”.

dintre *câmpul intelectual și putere*¹²; 3. în interiorul aceluiași *câmp intelectual* sau grup, *relațiile de dominare variabile*, ținând de conservarea vechilor tradiții culturale sau de înnoirea acestora, nu în sensul unui *aggiornamento*. În această perspectivă, comparația în istoria culturală nu ține numai de diversitatea europeană, ci și de decelarea invariantelor intelectuale, a unui tip de reprezentare și a unui mod de percepție culturală.

În pofida acestor probleme noționale și metodice, se poate totuși contura un cadru al demersului de istorie intelectuală în care grupul intelectual, deopotrivă categorie socială, culturală și ideologică, se circumscrie unei generații comune, unei școli de gândire, în orizontul elitelor, prin recursul comparatistic permanent, al neosificării specificității, ci, dimpotrivă, a racordării acesteia la universalitate. Evident că există niște limite ale comparatismului în cadrul istoriei intelectuale¹³, limite datorate faptului că, posibilele comparații se operează mereu din perspectiva națională, ceea ce împiedică elaborarea unor instrumente comparative veritabile, închizându-le în categorii prea abstracte¹⁴. Dar toate aceste limite nu impietează cu nimic asupra demersului comparatistic valorizator, în care identitatea unui spațiu intelectual este conectată la valențele unui câmp cultural transnațional divers și profund.

2. Formarea Criterionului în cadrul Școlii lui Nae Ionescu

Analizarea grupării Criterion, ca manifestare a unui fenomen unic de istorie intelectuală interbelică românească, nu se poate face în absența defînirii a două concepte operaționale fundamentale: *genus proximus* și *differentia specifica*: primul termen raportându-se la numitorul comun al acestei grupări, iar cel de-al doilea termen raportându-se la diversitatea generaționistă a membrilor ei. Gruparea intelectuală Criterion, ce funcționează în același triplu registru: social, cultural și ideologic, constituie capitolul fundamental de istorie intelectuală românească modernă care apare ca un model, chiar dacă și pentru o scurtă perioadă istorică.

¹² Pentru cazul românesc avem ipoteza de lucru lansată de regretatul istoric al culturii, Alexandru Duțu, privitoare la *solidaritățile organice*, Criterionul fiind deopotrivă un model în acest sens, un exemplu *sui generis* pentru istoria intelectuală europeană.

¹³ Michel Espagne, *Sur les limites du comparatisme en histoire culturelle*, in „Genèses”, no. 17, septembre 1994, p. 112-121.

¹⁴ Michel Trebitsch, *Histoire comparée des intellectuels comme histoire expérimentale*, in Michel Trebitsch, Marie-Christine Granjon (dir.), *Pour une histoire comparée des intellectuels*, Paris, Editions Complexe, IHTP-CNRS, p. 70: „Le *tertium comparationis*, la grille commune d'analyse que implique toute comparaison, loin de dégager des significs commensurables, n'est plus souvent que la projection sur l'autre d'un point de vue strictement national...Supposant des aires culturelles closes, fétichisant des identités en excluant la part étrangère qui les constitue, le comparatisme, qui prétend faire éclater le cadre de la nation, conforte le clivage national et rend problématique sa remise en question”.

Abordarea Criterionului nu se putea realiza fără a evidenția nodul său gordian, axul central în jurul căruia au iradiat o seamă de personalități. Nae Ionescu este, invariabil, numitorul comun al acestei grupări, expresie a *tinerei generații interbelice sau a generației '27*, piatra de temelie fără de care nu putem vorbi despre apariția unei astfel de generații. De aceea, constituirea Criterionului în cadrul Școlii lui Nae Ionescu este esențială, fiind presupuziția pe care construim întreaga teorie de funcționare a acestei grupări intelectuale.

Școala lui Nae Ionescu, comparabilă, ca eficiență și valoare, cu *Akademios*-ul platonician, este o școală a stimulării gândirii personale, originale, în care elita intelectuală românească împlinește idealul reînnoșării la adevărata Tradiție, la coordonata religioasă a existenței. Crearea unui asemenea tip unic de școală, într-un context interbelic, dominat de raționalisme și pozitivism angost, de recursul obsesiv la mode, reprezenta certitudinea că o nouă generație putea reface legătura pierdută cu matricea europeană, căci gruparea Criterion a reușit să sincronizeze cultura răsăriteană cu cea occidentală. De altfel, o parte importantă a ei a reconfirmat, ulterior, în Occident, aflându-se în perioada exilului, europenitatea ei (Eliade, recunoscut ca unul dintre marii istorici europeni ai religiilor, Cioran, recunoscut ca fiind al doilea stilist al limbii franceze, după Racine).

„Arca lui Nae”¹⁵, cum am denumit acest model paideic, dă măsura autenticității și profunzimii unei școli de gândire, în orizontul reconfigurării unui mediu intelectual atipic în raport cu canonul cultural, existent în perioada interbelică. Este vorba despre o *arcă*, în care se vor forma viitoarele personalități ale Criterionului: de la Mircea Vulcănescu, Constantin Floru, Mircea Eliade la Constantin Noica, Paul Costin Deleanu, Mihail Polihroniade, Emil Cioran, Arșavir și Haig Acterian *et alii*. În această perspectivă de formare a Criterionului, vom urmări raporturile care se stabilesc între Nae Ionescu și reprezentanții Criterionului (Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade, Constantin Noica și Emil Cioran), ce conturează diversitatea și complexitatea trăsăturilor și atitudinilor membrilor acestei grupări.

Nu se poate reface acest raport dintre maestru și discipolii săi fără a recurge la Mircea Vulcănescu, sufletul și artizanul Criterionului, „unicul discipol al lui Nae Ionescu pentru care admirația față de el s-a concretizat în scrierea, după moartea fostului profesor, a unui întreg volum de amintiri, deși, încă din luna decembrie a anului 1926, după terminarea la București a studiilor sale universitare, datează niște însemnări *Gândirea filosofică a d-lui Nae Ionescu – note pentru un comentariu*”¹⁶. Cartea la care vom face referință este *Nae Ionescu*.

¹⁵ Cf. Constantin Mihai, *Arca lui Nae. Perspective culturale asupra generației '27*, Craiova, Sitech, 2004.

¹⁶ Isabela Vasiliu-Scraba, *De unde vine farmecul acestui gânditor? (Nae Ionescu și Mircea Vulcănescu)*, în „În labirintul răsfrângerilor. Nae Ionescu prin discipolii săi”, Slobozia, Editura Star-Tipp, 2000, p. 110.

Așa cum l-am cunoscut, singura lucrare despre ceea ce a însemnat Nae Ionescu pentru tânăra generație și pentru cultura română modernă, o încercare de sinteză a profilului intelectual și spiritual al Magistrului¹⁷.

Conștient de dificultatea de a aborda gândirea lui Nae Ionescu, o gândire vie, în permanentă mișcare, Mircea Vulcănescu nu putea să nu remarce lucrul stabil, specific Maestrului tinerei generații, acela de a „lua *piepțiș* poziție pe cont propriu în cele mai multe probleme, și lucrul e atât de rar la noi încât a părut năzdrăvan, chiar a unor spirite distinse”¹⁸, în contrapunct cu „privații docenți preocupați să raporteze mai curând decât să raționeze”. Mircea Vulcănescu subliniază influența hotărâtoare asupra *tinerei generații*, motiv pentru care a încercat să alcătuiască acest studio, referitor la gândirea lui Nae Ionescu, discipolul chiar intuind constituirea Școlii Magistrului: „Filosoful e conștient de valoarea eforturilor sale. Dar filosoful a fost răsplătit, căci elevii au făcut imediat selecția! **D-I Nae Ionescu a făcut școală.** A făcut-o înainte chiar de a-și fi încheiat gândirea în sistem”¹⁹.

Pentru a sublinia importanța raportului dintre maestru și discipol este suficient să facem apel la epistolarul dintre Nae Ionescu și Mircea Vulcănescu, filosoful trimițându-l pe tânărul său discipol la specializare, la Paris, la reputatul neotomist Jacques Maritain, pe care Nae Ionescu îl cunoscuse în perioada Primului Război Mondial, când ajunsese să se afle internat, ca prizonier, într-un lagăr de intelectuali din Germania. Astfel, ca și Vasile Băncilă, un alt reprezentant al Școlii lui Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu frecventează regulat reuniunile lui Jacques Maritain de la Meudon-Fleury²⁰.

¹⁷ Pentru o biografie completă a lui Nae Ionescu și a operei sale, a se vedea substanțiala lucrare în patru volume a Dorei Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia* (I-IV), 2001-2005.

¹⁸ Mircea Vulcănescu, *Gândirea filosofică a d-lui Nae Ionescu – note pentru un comentariu*, în „Manuscriptum”, nr. 1-2 (102-103)/1996, anul XXVII, număr special Mircea Vulcănescu, p. 75.

¹⁹ *Ibidem*: „Ținta acestor rânduri este dublă: I. *un scop personal*, o revizuire proprie de conștiință față de învățământul *încă neconcretizat prin scris*, dar *existent* culturalicește printr-un lung șir de reacțiuni și influențe asupra mai multor generații de studenți, ale unui profesor filosof – am zice singurul – ce exercită azi o influență, un fel de expunere-inventar a pozițiilor câștigate de noi în câmpul speculației de pe urma d-sale; II. *un scop cultural*, un fel de imbold – cam obraznic recunoaștem, dar fundat – de a sili pe acest filosof la care ținem să ne dea sistemul pe care este în stare să ni-l dea și pe care i-l cerem – fie numai spre a trece peste *dânsul*”.

²⁰ Cf. Mărgărita-Ioana Vulcănescu, *Jelui-m-aș și n-am cui/jelui-i-m-aș codrului...*, în „Manuscriptum”, 1-2 (102-103)/1996, an XXVII, număr special Mircea Vulcănescu, p. 240-241. Isabela Vasiliu-Scraba reproduce în volumul său, *În labirintul rășfrângerilor. Nae Ionescu prin discipolii săi*, un fragment dintr-o scrisoare trimisă din Franța de către Mircea Vulcănescu, în februarie 1927, unde face referiri la cadrul colocvial al întâlnirilor de la Meudon, cu filosoful francez Jacques Maritain, atenția fiindu-i reținută de „atitudinea de liniște și de siguranță a ortodocșilor prezenți la întruniri contrastând cu gravitatea protestanților” – este vorba despre membri ai Federației Creștine Internaționale, în afară de aseceriștii români, cu simpatii pentru regaliștii francezi (*Les Camelots du Roi*) – „protestanții în pradă parcă a unui sentiment de responsabilitate a propriei lor mântuiri; ca și cum și-ar fi ținut singuri în mână soarta (...)”,

Întrebându-se „de unde vine farmecul particular și înrăurirea incontestabilă a acestui gânditor asupra tineretului”, Mircea Vulcănescu oferă câteva posibile coordonate ale profilului intelectual și moral al lui Nae Ionescu: „*stimulentul* neconținut de gând, produs de vioiciunea contactului său spiritual”, „*varietatea și noutatea* problemelor pe care le atacă”, „*simplitatea rebarbativă* cu care înfățișează problemele filosofice cele mai complexe și pedante”, „*ascuțimea* cu care diseacă o teorie, îi demontează articulațiile, ca să-i descopere supozițiile sale fundamentale, și apoi felul în care pune pe acestea în legătură cu circumstanțele personale și colective ale autorului, totdeauna luminate în plinul lor înțeles spiritual”, „preocuparea expresiunii corecte și nepretențioase în a da un imens ascendent în formarea spiritului filosofic al studenților săi, literalmente amețiți de *finitul incomprehensibil* al altor maeștri”²¹.

Stilul lui Nae Ionescu era presărat pe alocuri de „amănunte pitorești, de străfulgerări de ironie și umor neaoș românesc care amintesc de multe ori de Creangă”, însă dincolo de toate acestea Mircea Vulcănescu remarcase la Maestrul său „simțul unității structurale a cugetării filosofice”. Considerat „unul dintre fruntașii așa-zisei renașteri ortodoxe”, Nae Ionescu introdusese în agenda universitară, chiar de la debutul său, în 1919, cu lecția despre *funcția epistemologică a iubirii*, agenda teologiei creștine, discutând de la probleme de deism, panteism, teism până la chestiuni referitoare la morfologia religiilor, la gramatica catolicismului, a protestantismului, pentru a nu mai aminti problematica complexă a Ortodoxiei. *A zis Nae* devine pentru tânăra generație interbelică ceea ce reprezenta *a zis Maiorescu* pentru generațiile anterioare.

Discuțiile cu Nae Ionescu reprezintă pentru discipolii săi tot atâtea prilejuri de a-și clarifica propriile gânduri, un adevărat examen, la început cu *rezultate dezastruoase*, stimulente ca veritabile *lovituri de bici intelectual*, generatoare de *contradicții sau nelămuriri insuficient gândite* pentru a putea ajunge la capăt, acela de a rezista dezbaterii, generând *adevărate plăceri superioare*. Succesul de care se bucura Nae Ionescu în rândul tinerei generații avea să stârnească ostilitatea colegilor săi, ca de pildă chiar fostul profesor al filosofului, Constantin Rădulescu-Motru, în cursul de deschidere al anului universitar 1930-1931, fiind apărat de Mircea Vulcănescu, într-un text care

ortodocșii, oameni obicinuiți, cu plete și cu priviri adânc omenești, nu se prea simt la adăpost într-o asemenea construcție de gânduri. Se tem ca nu cumva frăgezimea argumentului să nu atragă după sine căderea obiectului argumentat – ca un castel minunat de cărți de joc. Cu totul altă liniște și siguranță le dă lor adăpostul sub aripele bisericeii, sau după faldurile hainei lui Dumnezeu, așa cum singur ni se dă în revelație” (p. 131), fragment reprodus din „Viața Românească”, nr. 3-4/1997, p. 113.

²¹ Mircea Vulcănescu, *Gândirea filosofică a d-lui Nae Ionescu – note pentru un comentariu*, în „Manuscriptum”, nr. 1-2 (102-103)/1996, anul XXVII, număr special Mircea Vulcănescu, p. 76.

păstrează titlul articolului din 1926, *Gândirea filosofică a domnului Nae Ionescu*²².

În volumul său, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, un volum de referință al unuia dintre artizanii Criterionului, Mircea Vulcănescu oferă informații esențiale despre Maestrul generației sale, despre coordonatele sale academice, dar și atitudinale, nu numai simple *amintiri universitare*, ci și detalii semnificative despre profilul complex al lui Nae Ionescu²³. Spre deosebire de ceilalți profesori: Mircea Florian sau G.G. Antonescu, care propuneau un rețetar academic, de multe ori anost – problema formulată la începutul cursului trebuia rezolvată până la final –, cursurile lui Nae Ionescu se remarcă prin caracterul lor de prospețime, printr-o gândire vie, directă, problematizantă, originală, dominată printr-o permanentă spontaneitate, nerepetând niciodată cursurile, chiar dacă unele probleme erau reluate. Savanți de talia profesorului de pedagogie, G.G. Antonescu, „tobă de carte, dar fără preocupări filosofice reale” au fost abandonați de tânără generație în favoarea lui Nae Ionescu, care le stimula gândirea, propunându-le o mare aventură în lumea cugetării, dominată de neliniște, un sentiment de risc și grijă pentru introspecție. În această perspectivă, cursurile lui Nae Ionescu constituiau adevărate „chei cu care se

²² Mircea Vulcănescu, *Gândirea filosofică a d-lui Nae Ionescu*, în „Manuscriptum”, nr. 1-2(102-103)/1996, anul XXVII, număr special Mircea Vulcănescu, p. 79-86. Acuzațiilor lui Rădulescu Motru, conform cărora Nae Ionescu nu a publicat cărți, nici măcar teza sa de doctorat despre *logica matematică* de la Universitatea din München, Mircea Vulcănescu remarcă faptul că „gestul trebuie considerat ca un semn de destrucție – nu singurul semn de acest fel! – al unei inteligențe care altfel abundă în manifestări zilnice de consistență bonomă bine accesibilă”. Cât privește întrebarea referitoare la influența incontestabilă a lui Nae Ionescu asupra tinerei generații, Mircea Vulcănescu oferă o replică elocventă: „Domnul Nae Ionescu este, cu cel puțin un sfert de veac, mai nou decât restul preocupărilor de logică manifestate de pe catedrele românești de filosofie. Tendințele sale se desfășoară în același sens cu acelea înfățișate în Germania de Husserl și discipolii săi, în Franța de Jacques Maritain, în Anglia de Bertrand Russell sau de Alexander, în Rusia de instituționalismul unui Losky, bunăoară... Dacă ar fi să facem inventarul datoriei cu care trebuie să înscrîm pe d-l Nae Ionescu la pasivul spiritual al tinerei generații filosofice, ar trebui să scriem fățiș că-i datorăm: 1. dezrobirea de primatul gnoseologic al kantianismului, 2. dezrobirea de agnosticismul pozitivist al lui Comte, 3. dezrobirea de evoluționismul spiritualist gol al hegelianismului și de prejudecățile evoluționismului materialist, cu consecințele sale dogmatice, raționaliste, 3. dezrobirea deopotrivă de concepția mecanicistă, dar și de explicația teleologismului imanent, Iar pozitiv: 1. restaurarea inteligenței în funcția ei de orientare în realitate cu toate limitările impuse de o critică metafizică sănătoasă a facultăților cunoașterii, 2. netezirea terenului, în sensul unei reorientări în sens simultan *realist, intelectualist, mistic, static*, substanțialist, transcendent”.

²³ Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, Humanitas, 1992: „Influențele suferite de cineva până la o anumită vârstă sunt poate-n legătură cu obscure afinități latente; dar sunt, de cele mai multe ori, pentru un tânăr încă neformat, cum eram eu, o chestiune de întâmplare. Când te-ai cristalizat deja într-un fel, sunt desigur oameni pe care simți că trebuia să-i întâlnești, într-atât de mult răspunde strădania lor așteptării tale; când însă ești încă tânăr și amorf, conformația ta viitoare atârână, de multe ori, de întâlnirile pe care ți le prilejuiește întâmplarea” (p. 21).

putea descuria și ispiți înțelesuri până atunci nebănuite”. Elocvente sunt, în acest sens, amintirile lui Mircea Vulcănescu despre primul său examen de logică, dat cu Nae Ionescu, despre *teoria cunoașterii la Platon*, precum și ultimul său examen de logică din toamna anului 1924²⁴.

Pentru a pune în evidență gândirea lui Nae Ionescu și convergența ei asupra tinerei generații, Mircea Vulcănescu se oprește la cursul magistrului de *filosofia religiei*, din 1925-1926, perioadă din care datează și preocupările tânărului discipol despre filosofia profesorului său, contactul cu filosofia religiei însemnând pentru elevii săi răsturnarea unui mod de raportare la existență, punerea în paranteze a tuturor „logicilor din lume”. La începutul anului 1921, Mircea Vulcănescu și o parte dintre colegii săi de generație înființează ASCR (Asociația Studenților Creștini din România), devenită, ulterior, ACSR, FACSR, ASCOB, asociație cunoscută sub numele de „Ascere”. După ieșirea din curentul ateismului instituționalizat al liceului interbelic, când curriculum-ul „punea în conflict nedezlegat Biblia cu geologia”, studenții încercau o convertire la o viziune creștină. Acest drum presupunea traversarea unor obstacole dificile, mai ales că tânără generație avea o concepție despre lume, structurată în jurul unei *filosofii tragice a valorii*, susținute de prelegerile Aicei Voinescu sau lecțiile lui Vasile Pârvan. Era un soi de asezonare a filosofiei moderne a lui Spinoza, Kant, Bergson, Cohen, James cu experiența religioasă, o domolire a scepticismului și pesimismului cu exaltarea creștină, totul într-o perspectivă protestantizantă a evanghelizării.

Cursurile lui Nae Ionescu, de la începutul anilor '20, se ridicau tocmai împotriva acestui curent de *evanghelizare*, prin hermeneutica origenistă a iubirii: se opunea *iubirea lui Dumnezeu* cu *iubirea aproapelui*, într-o polemică care viza evident tendințele *asceriste*²⁵. Nae Ionescu vorbea despre un creștinism canonic, liturgic, patristic, „un creștinism aspru, asocial, orientat în întregime spre viața de dincolo, în care împărăția lui Dumnezeu se realiza abia la sfârșitul lumii, printr-un fel de catastrofă eshatologică a cosmosului întreg”. Așadar, metodei protestantizante de interpretare scripturistică, Nae Ionescu îi contrapunea

²⁴ *Ibidem*, p. 32-36. A se vedea și amintirea unui alt elev în viață al lui Nae Ionescu, Mircea Nicolau, un apropiat al Criterionului, din grupul lui Petru Comarnescu, Constantin Noica, Dan Botta – apare menționat în *Jurnalul* (1931-1937) al lui Petru Comarnescu – , în *Gabriel Stănescu* (ed.), *Curajul de a sfida moartea. Convorbiri cu Mircea Nicolau*, București, Criterion Publishing, 2007, p. 176-179.

²⁵ Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, Humanitas, 1992: „Noi, asceriști, descoperisem, împreună, de capul nostru, chemarea creștinismului social din cărțile lui Rauschenbusch și ale lui Fosdik și așteptam mântuirea în veac, prin realizarea *Evangeliei*, în suflute și în societate imediat, într-o generație, într-un fel de exaltare generoasă, în care valorile religioase se amestecau cu o întreagă floră de sentimente mai puțin pure și mai puțin religioase, de natura cărora nu ne dăm însă bine seama. Era în noi ceva din acea *Schwärmerei*, din acel *vague à l'âme*, caracteristic oricărei *Jugendbewegung*, un fel de bucurie de mânji scăpați, care e a tuturor studenților ajunși să facă de capul lor, după aspra disciplină a liceului, experiența unei comunități libere, tinere și prietenești, cum ni se părea că nu se mai află aiurea” (p. 43).

îndreptarul patristic, al asprei discipline bisericești, al Predaniei sau Sfintei Tradiții a Ecclesiei care anulează libera inspirație a unui pretins duh sfânt. Mai mult chiar, exuberanței tinerei generații pentru „valorile sociale ale Predicii de pe munte”, Nae Ionescu îi opunea creștinismul teocentric, eminent asocial, în care măsura este dată de *iubirea de Dumnezeu*, și nu de valoarea filantropică a *iubirii de aproape*, specifice hermeneuticii occidentale augustinene. Creștinismului etic, moral, așa cum i se înfățișa el viziunii tinerei generații, pe filiera catolico-protestantă, Nae Ionescu îi contrapunea varianta creștinismului metafizic, liturgic, contemplativ, specific viziunii răsăritene.

În cadrul cursului său de filosofie a religiei, Nae Ionescu dezvoltă temeiurile criticii evanghelizării, prin abordarea fenomenologiei actului religios, în care comunitatea de iubirea, Ecclesia este purtătoarea Evangheliei, conferindu-i o semnificație vie, Biserica fiind unica cheie a înțelegerii scripturistice reale. Acest înțeles avea să răstoane prejudecata tinerei generații, care concepea actul religios într-o dimensiune univocă: raportul dintre om și Dumnezeu; viziunea fenomenologică naeionesciană asupra actului religios se circumscria raportului dintre Dumnezeu și lume, legată de om prin sentimentul de solidaritate în păcat și în suferință. Această perspectivă naeionesciană va restructura profilul tinerei generații, lecția sa constituind un îndreptar pentru raportarea elevilor săi la un *modus vivendi* specific. Influența Magistrului, chiar dacă n-a fost „izvorul de început al renașterii religioase” a criterioniștilor, a reprezentat, totuși, „puterea hotărâtoare care a ajutat apele tulburate să se întoarcă iar în vad”, revelând tinerei generații *matca stilistică* a experienței religioase – această matcă fiind întrupată de Biserică.

Potrivit lui Mircea Vulcănescu, învățământul teologic al lui Nae Ionescu era „aspru”, deosebindu-se de „cazuistica onctuoasă și plină de politețe și de menajamente lumești a catolicilor și de imaginația acelor care, necunoscându-l, i-au brodat mai târziu un chip fantezist, de seducător ieftin, *à l'eau de rose*”²⁶. Ortodoxia lui Nae Ionescu era una conciliară, dogmatică, liturgică, în sensul tradiției Părinților Bisericii, cu dimensiunea sa mistică, contemplativă.

Pentru tânăra generație, Nae Ionescu era considerat nu numai Profesorul, *par excellence*, ci și Mentorul întru ale Ortodoxiei românești, aceștia făcând o netă disociere între Nae Ionescu „și rolul său de catalizator al experienței ei religioase, în sensul regenerării Ortodoxiei” și alți preinși îndrumători de factura

²⁶ *Ibidem*, p. 47. Vulcănescu rememorează, totodată, prima sa discuție purtată cu Nae Ionescu despre religie: „Prima oară când am stat de vorbă cu el de ale religiei, mi-a vorbit de Vladimir Ghica, prințul călugărit și trecut la catolicism, care-l convertise pe Maritain și căruia Maritain îi dedicase *Antimodernul*. « Când vreau să-l necăjesc – zicea Nae – îi aduc aminte totdeauna de Pascal și de acel: *Ad te Domine, Jesu supremum Tribunal appelo*». Nae Ionescu prețuia de pe atunci mult *Exercițiile spirituale* ale lui Ignațiu, care mie nu-mi plăceau. Mai puțin prețuia *Imitatio Christi*, pe care o găsea burgheză și pentru care eu aveam o deosebită predilecție! Avea aplecări *origeniste* și-i plăcea să alunece cu gândul pe muchiile prăpăstioase ale teologiei păcatului cunoașterii, silindu-se să nu cadă”.

lui Nichifor Crainic. Fără a nega rolul lui Nichifor Crainic în cultura română, prin fenomenul gândirismului, Criterionul rămâne marcat indisolubil de figura tutelară a lui Nae Ionescu. Teologia lui Nichifor Crainic este una sămănătoristă, oscilând între un „creștinism folcloric, cu vagi temeuri etnice și sufletești și o dorință de reînnoire mistică și sufletească”, un creștinism cu reflexe pietiste, subsumat unei retorici etnocentrice, care, potrivit lui Mircea Vulcănescu, „îl apropia de erezia preotului Tudor Popescu de la Cuibul cu Barză”²⁷.

Întreaga concepție a lui Nae Ionescu – păcatul ca rupere a comunității de iubire, Biserica – se circumscria viziunii sale *ascetice* și *asociale* a dragostei, în care creația apare ca o *cădere de la Dumnezeu*, și nu ca *scoatere a lumii din neant* sau ca o *funcție activ mântuitoare a dumnezeirii*, așa cum o considerau și tinerii aseceriști. Această teorie naeionesciană avea să se limpezească pentru tânăra generație odată cu concepțiile sale asupra *virtualității* neoplatonice, în care *ispita origenistă*, funcționa ca „rădăcină spirituală, un fel de înclinare firească a minții pe care o opunea activismului augustinian”. Mircea Vulcănescu avea să deceleze foarte bine temeiul trimiterii la studii de către Nae Ionescu a lui Mircea Eliade, „tocmai la rădăcinile acestui preplatonism al neînfinței, al gymnosofiștilor, spre îndepărtata Indie”, neconfundându-se creștinismul cu hinduismul. De altfel, diferența e subliniată, pentru prima oară, în lecția sa inaugurală din 1919, pentru a fi reafirmată în cursul său de istoria metafizicii răsăritene, unde Nae Ionescu stabilea „prototipul spiritual al unei atitudini metafizice originare a creștinismului răsăritean, de care acesta nu se va putea dezvăra cu totul niciodată”.

Pedagogia negativă a lui Nae Ionescu, de care vorbea Mircea Vulcănescu, nu consta într-o îndepărtare a celor din jur sau într-o simplă ispitire a lor, ci *într-o curățire de teren a tot ce nu e apt să reziste*, într-o operație de selecție și de reconstrucție, printr-o *descurajare iremediabilă a veleităților*. Cu alte cuvinte, acest tip de pedagogie era pernicios oricărei mediocrități, ea ținând cont, în orizontul virtualităților închise în fiecare, de dezvoltarea proprie a ființei. Prin această terapie negativă, Nae Ionescu a creat tânăra generație a Criterionului, stimulând-o să se desăvârșească, la modul gândirii personale și a creativității originale²⁸. Învățământul lui Nae Ionescu nu se restrânge doar la

²⁷ Dispută în cadrul Bisericii Ortodoxe Române pe teme de trăire religioasă și de structură internă, inițiată de părintele Tudor Popescu, ai cărui adepți erau numiți *tudoriști*.

²⁸ În acest sens, caracterizarea lui Nae Ionescu, făcută de Mircea Vulcănescu, surprinde la modul sintetic profilul intelectual și spiritual al Maestrului generației criterioniste: „Nae Ionescu n-a fost un filosof de catedră și viața și învățătura lui nu trebuie privite didactic, ci ca eforturi ale unui om viu. Dacă ne situăm pe acest plan, deslușim că, de-a lungul întregii lui vieți stă parcă o perpetuă ispită de a cunoaște, atitudine pe care unul dintre discipolii săi a numit-o tăcere descriptivă și pe care eu aș denumi-o, dintr-un alt unghi, *tăcere luciferică*, iscodirea posibilului închis în lucruri, adică împingerea lucrurilor la extrema lor limită de rezistență, trecerea lor de la ceea ce sunt la ceea ce pot fi, ori nu pot ca să nu fie. Ispită de logician, desigur, dar de logician la pândă vieții” (Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 144).

sfera academică, universitară, ci el se răsfrânge și în sfera publică, prin implicarea sa activă în agora, la nivelul publicisticii – o continuare și o aprofundare a frământărilor problemelor dezbătute la catedră. Avem, în acest caz, nu o simplă propedeutică la filosofie, ci un adevărat *modus vivendi*, reperabil în toate domeniile vieții publice: de la cultură, arte, până la teologie, politică. Funcția sa pentru tânăra generație nu este numai una strict intelectuală, ci una profund spirituală, în măsura în care această coordonată justifică existența unei Școli unice de gândire și de trăire.

O altă relație specială s-a împlinit între Nae Ionescu și Mircea Eliade, un alt reprezentant de seamă al tinerei generații, membru important al Criterionului. Intrat în octombrie 1925, ca tânăr student la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București, Mircea Eliade avea să remarce că profesorii de atunci, pe care îi știa din lecturile sale din timpul liceului, fie din cărți, fie din presă, nu îl impresionau²⁹. Primele lecții ale lui Rădulescu-Motru îl descurajaseră, P.P. Negulescu îl impresionase „prin hieratica lui rigiditate” – de altfel, pe P.P. Negulescu, un om de știință pozitivist, raționalist, ca marea majoritate a profesorilor de atunci, Mircea Eliade nu-l considera un savant, pentru simplul motiv că „se informa citind cărți și articole de popularizare” (de pildă, din seria „Bibliothèque Scientifique” de la Flammarion) –, Mircea Florian nu îl cucerise, dar, dacă n-ar fi existat Nae Ionescu, s-ar fi legat de el. Cât despre Nae Ionescu, prima amintire a lui Mircea Eliade este legată de prima lecție de metafizică despre *Faust și problema salvării*³⁰, o lecție care l-a cucerit, intuind în prezența

²⁹ Mircea Eliade, *Memorii I*, București, Humanitas, 1991, p. 109: „Apoi, aproape fără să-mi dau seama, m-am trezit că vin din ce în ce mai rar la Universitate. Nu mă dezamăgisera toți profesorii, dar mi se părea că pot învăța mai bine la mine în mansardă”.

³⁰ *Ibidem*, p. 112-113: „Amfiteatrul Titu Maiorescu era arhiplin și am găsit cu greu un loc în fund, tocmai în ultima bancă. A intrat un bărbat brun, palid, cu tâmpile descoperite, cu sprâncenele negre, stufoase, arcuite mefistofelic și cu ochii mari de un albastru sumbru, oțelit, neobișnuit de scilpitori; când își repezea privirile pe neașteptate dintr-un perete în altul, parcă ar fi fulgerat în amfiteatru. Era slab, destul de înalt, îmbrăcat sobru, dar cu o neglijență elegantă; și avea cele mai frumoase și mai expresive mâini pe care le-am văzut vreodată, cu degetele lungi, subțiri, nervoase. Când vorbea, mâinile îi modelau gândirea, subliniau nuanțele, anticipau dificultățile, semnele de întrebare. A fost primit, cum se obișnuia pe atunci, cu aplauze, dar Nae Ionescu le-a conținut, ridicând brusc brațul: *Dacă aveți dreptul de a aplauda, ne-a spus, ar trebui să-l aveți și pe acela de a huidui dacă nu v-o plăcea o lecție. Dar legea vă interzice huiduiala în sălile Universității. Așa că, vă rog să nu aplaudați.* S-a așezat pe scaun, și-a rotit ochii până în fundul amfiteatrului și a început să vorbească. Deodată s-a lăsat o liniște nefirească, parcă toți și-ar fi ținut răsuflarea. Nae Ionescu nu vorbea ca un profesor, nu ținea o lecție. Începuse o convorbire și ni se adresa direct, fiecăruia în parte, parcă ar fi povestit ceva, ar fi prezentat o serie de fapte, propunându-ne o interpretare și așteptând comentariile noastre. **Aveai impresia că lecția întreagă e doar o parte dintr-un dialog, că fiecare dintre noi este invitat să ia parte la discuție, să-și mărturisească părerile la sfârșitul orei. Simțai că ce spune Nae Ionescu nu se găsea în nicio carte. Era ceva nou, proaspăt gândit și organizat acolo, în fața ta, pe catedră. Era o gândire personală și, dacă te interesa acest fel de gândire, știai că nu o puteai întâlni altundeva. Că trebuie să vii aici s-o primești de la izvor. Omul de pe catedră ți se adresa direct, îți deschidea probleme și te învăța să le rezolvi, te silea să le gândești**” (s.n.-C.M.).

profesorului maestrul de mai târziu. Fascinația lui Mircea Eliade fusese atât de mare, încât pierduse noțiunea trecerii timpului celor cincizeci de minute, fără a lua notițe, dar asaltat de întrebări, dileme și probleme: de la conceperea problemei răului, așa cum decurgea ea din *Faust*, insolubilă în tiparele filosofiei tradiționale până la perspectiva *antropologiei maniheiste*, de care se lăsase ispitit Goethe, antropologie a atâtor gnoze medievale care supraviețuiseră *camuflate* până târziu în Renaștere.

Acest prim contact cu gândirea lui Nae Ionescu avea să fie hotărâtor pentru Mircea Eliade, contact care va fi aprofundat treptat atât prin frecventarea cursurilor lui Nae Ionescu – Mircea Eliade mărturisește că nu mai mergea la Universitate decât pentru a audia lecțiile de metafizică și de logică matematică ale Profesorului –, cât și prin pătrunderea în redacția ziarului „Cuvântul”, moment în care relațiile sale cu magistrul său „vor deveni mai intime”. Văzând preocuparea lui Mircea Eliade pentru orientalism, Nae Ionescu îl ajută să plece în India, la terminarea studiilor universitare, pentru o mai bună specializare. Adept al metodei de a lucra pe surse, pe cărțile în original, și nu pe *cărțile despre*, Nae Ionescu îl încurajează și îl stimulează pe Eliade pentru a pleca în India, căci nu se poate înțelege mai bine o filozofie decât acolo unde aceasta s-a plămădit, la izvoarele sale. Anii petrecuți în India (1928-1931) nu au fost consacrați numai studierii spiritualității hinduse, ci au constituit și ani în care Mircea Eliade a fost prezent în cultura română, prin textele sale despre filosofia indiană, publicate la „Cuvântul”³¹. De altfel, teza de doctorat, intitulată *Yoga. Eșeu despre originile misticii indiene*, pregătită în India și susținută la Universitatea din București în fața unei comisii alcătuite din Rădulescu-Motru, Dimitrie Gusti și P. P. Negulescu, *filosofi raționaliști*, este dedicată memoriei maharajahului Maindra Chandra Nandy, care îi oferise bursa pentru a studia în India, precum și *maestrilor săi*, Nae Ionescu și Surendranath Dasgupta, „faimos profesor al Universității din Calcutta, autorul unor cărți de referință despre Patanjali și un mare specialist în yoga clasică”³². Anvergura lui Mircea Eliade nu era chiar așa de mică atunci, el întreținând raporturi intelectuale cu personalitățile culturii europene și chiar internaționale: Papini, Ortega y Gasset, Petazzoni ș.a.

³¹ Isabela Vasiliu-Scraba, *Nae Ionescu și asistentul său, Mircea Eliade*, în „În labirintul răsfrângerilor. Nae Ionescu prin discipolii săi”, p. 94: „Din îndepărtatul Orient, tânărul doctorand trimitea articole despre India, iar Nae Ionescu îi expedia leaful de redactor, permițându-i astfel lui Mircea Eliade să-și cumpere cărțile atât de necesare studiului. La plecarea în India, profesorul Nae Ionescu îi promisese protejatului său că-i va obține și o bursă din partea Guvernului român, lucru care s-a și întâmplat”.

³² *Ibidem*, p. 93. Oportunitatea lui Mircea Eliade de a fi lucrat cu Dasgupta este subliniată și de către indianistul Giuseppe Tucci, în Mircea Eliade, *Memorii I*, p. 189: „Să ai norocul să lucrezi cu Dasgupta la 22 de ani!, mi-a spus Tucci într-o zi. Ce n-aș fi dat eu să mă aflu, la vârsta dumitale, lângă un asemenea om”.

După susținerea tezei de doctorat, cu sprijinul lui Nae Ionescu, Mircea Eliade devine asistentul acestuia la catedra de metafizică, dar numai pentru o scurtă perioadă, până în 1938, când, împreună cu Profesorul său, sunt îndepărtați din învățământ. Preocupările de orientalistice ale lui Mircea Eliade aveau să provoace reacția raționaliștilor universitari care nu vor scăpa ocazia de a-l ataca direct pe Nae Ionescu pentru *misticismul* său și pentru tendința de protejare a *curentelor mistice, orientaliste, asiatice și obscurantiste*, aluzie la cercetările eliadești. Acestor atacuri, așa cum am văzut deja, le va răspunde Mircea Vulcănescu, printr-un text argumentat despre *gândirea lui Nae Ionescu*. Abordarea dimensiunii spiritualiste de către Nae Ionescu și discipolii săi deranja evident atitudinea modei universitare nominaliste, empirice, care nu putea concepe că se poate discuta despre filosofie în asemenea termeni. De aceea, școala lui Nae Ionescu dobânda o funcție catalizatoare pentru readucerea culturii române în perimetrul dimensiunii religioase, printr-o mai bună poziționare la tradiția europeană.

Influența spirituală a lui Nae Ionescu, în prelungirea lui Iorga și, mai ales, ca *moștenitor spiritual* al lui Pârvan, este una de netăgăduit, în viziunea lui Mircea Eliade³³. Acest moment, reprezentat de Nae Ionescu, se integra dimensiunii plene a *paideii*, în care tânăra generație își găsisese *maestrul spiritual*. Tot ceea ce a dezbătut Criterionul: *experiența, aventura, autenticitatea, ortodoxia, trăirea* își găsește resursele în ideile lui Nae Ionescu. Influența lui Nae Ionescu este atât de mare, întrucât ea se datorează acestei *tehnici socratice*, care nu contaminează din exterior, prin cuvântul scris, conferind o notă de originalitate elevilor săi: deși deosebiți între ei, „atât de personali, atât de rotunjiți sufletește”, aceștia au câteva puncte comune: realiști, anti-oratorici și organiciști. Prin lecțiile sale, prin articolele sale de la „Cuvântul”, Nae Ionescu evită fenomenul sterilizării, fiind într-o permanentă căutare de sine, semnul indelebil al raportării la realitate, gândirea și trăirea sa oscilând între *soteria* (mântuirea individuală) și *sympathia* (mântuirea colectivă), o problemă veche, pusă dramatic în discuție pentru creștinismul răsăritean de Origen și pentru laicatul occidental de către Goethe, în Faust. Această problemă majoră a fost făcută vie în conștiința tinerei generații de către Nae Ionescu.

În contextul în care gândirea era preocupată de problema ființei, Nae Ionescu aducea în atenție chestiunea mântuirii – ontologie-soteria ca primat al spiritualului. Drama mântuirii, și anume *autonomia și plinătatea ființei* continua problema ontologică. Pentru a ajunge la ființă, Nae Ionescu revela tinerei generații recursul la *marile sincerități organice*, aventura, neliniștea, ca drumuri indisolubile de la mântuire la ființă. Punerea problemei majore a mântuirii evidenția gândirea esențialmente creștină a lui Nae Ionescu, racordându-se,

³³ Mircea Eliade, „Postfață”, în *Nae Ionescu. Roza Vânturilor* (1926-1933), București, Cultura Națională, 1937, p. 426-434.

astfel, la matricea originală europeană³⁴. Aprecierea lui Mircea Eliade, privitoare la caracterizarea lui Nae Ionescu ca *maestrul spiritual* al generației sale, va fi statuată invariabil în *Enciclopedia britanică*.

Aventura spirituală a lui Nae Ionescu includea, în cadrul tinerei generații, diverse atitudini, precum cea frământată a lui Emil Cioran și cea constructivă a lui Constantin Noica. Toate aceste atitudini complineau cu cele ale colegilor săi de generație: Mircea Vulcănescu, Paul Sterian, Stelian Mateescu, Vasile Băncilă, Constantin Floru, Mircea Eliade, Mihail Polihroniade, constituind acea *unitate în diversitate* a Școlii lui Nae Ionescu, conferind farmecul acestei *Arce a lui Nae*.

Frământarea lui Emil Cioran „provine din resorturi pasionale mai mult decât dintr-o sensibilitate metafizică echivalând cu *disprețul temporalului*”³⁵. Încântat de lecția lui Nae Ionescu despre plictiseală, *ca stare a creaturii rămasă singură, față în față cu sine însăși*³⁶, Emil Cioran, unul dintre discipolii care îl însoțea frecvent pe maestru la cursurile sale, va scrie un articol despre *luciditatea* lui Nae Ionescu. Deși Cioran decelase corect miezul gândirii naeionesciene în Dumnezeu, textul nu îi plăcuse lui Nae Ionescu pentru că avansase niște idei eronate, cum ar fi, de pildă, cele referitoare la soluțiile metafizice care ar constitui *niște umbriri voluntare și dramatice ale lucidității sale*³⁷.

Chiar și Emil Cioran, care stătuse aproape de Maestrul său, nu reușește să surprindă gândirea metafizică a lui Nae Ionescu, articolul din 1937 fiind, mai degrabă, un autoportret din perspectiva dramei lucidității personale. Și totuși, aceasta nu l-a împiedicat să gândească în timpul unui sejur la Berlin, plictisit de cunoaștere și de istorie, că ar putea redacta o teză de doctorat despre metafizica

³⁴ *Ibidem*, p. 438: „Când se va scrie istoria problemelor filosofiei românești, se va vedea că vreme de 15 ani de zile, am fost contemporani Europei numai prin cursurile profesorului Nae Ionescu”.

³⁵ Isabela Vasiliu-Scraba, *Ideile, un decor variabil în scrierile lui Emil Cioran (Nae Ionescu și Emil Cioran)*, în *op. cit.*, p. 36.

³⁶ Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, p. 142.

³⁷ În pofida acestor erori de interpretare, specifice entuziasmului tinereții sale zbuciumate, Emil Cioran apreciază învățătura lui Nae Ionescu de la care se revendica cu asupra de măsură: „Interesant era că își pregătea cursurile numai pe jumătate pentru că totodată era jurnalist și nu avea timp. Din cauza asta improviza mult, făcea un efort și gândea chiar în timpul cursului. Și atunci te prindea cu el în elaborarea asta. Efortul pe care-l făcea ni se transmitea și nouă, în așa fel încât tensiunea era reciprocă. Intrai cu el într-o problemă și avansai împreună cu el. Foarte rar întâlnești un asemenea profesor. Reușea să creeze o colosală intimitate de gândire (...). Pe lângă el, ceilalți profesori de la Facultate făceau figură de țărani naivi (...). **Oricum, era un personaj care nu-i curent în universități, o figură non universitară (...). A adus un ton nou în Universitate. Mi-e imposibil să-mi imaginez o universitate fără el. Fără el mi-ar fi lăsat o imagine tâmpită. În tot cazul a fost o apariție unică**” (*Nae Ionescu în conștiința contemporanilor*, creștomatie de Gabriel Stănescu, București, Criterion Publishing, 1998, p. 116-120).

lacrimii, iar singurul profesor care i-ar putea îndruma acest travaliu ar fi Nae Ionescu – dar nu din *luciditate și din tragedie*, cum vedea Cioran, ci, mai degrabă, din asumarea condiției creștine a ființei, a raportului său cu transcendența. Cât privește puterea de înțelegere a gândirii sale, Nae Ionescu obișnuia să spună că aceasta nu poate fi posibilă în absența unei conaturalități între persoane – *pentru ca o afirmație să circule între oameni se cere la acei oameni ceea ce scolastica numea con-naturalitate*. Cu toate acestea, Emil Cioran va reuși să-și salveze textul despre Nae Ionescu printr-o afirmație fundamentală: „Când vorbește de condiția umană ca un naufragiu, catastrofă, păcat, cuvintele lui au un patetic reținut și *parcă s-a rătăcit un plâns de clopote într-un tratat de logică*”³⁸, o afirmație care validează metafizica naeionesciană despre existență prin instrumentarul logicului – ceea ce formează temeiul cunoașterii este trăirea directă a realității, experiența, iar această trăire este individuală, necomunicabilă, ea putând fi împărtășită prin rostire, adică prin instrumentul acestei formulări: logicul.

Luciditatea de care vorbește Cioran în cadrul depășirii individuației ca sursă a răului, a căderii, se realizează prin găsirea unor formule substitutive: Dumnezeu, neam, pe care le-ar fi încercat și Nae Ionescu, opinie total nejustificată prin faptul că metafizica maestrului său este o *prindere a transcendenței*. Prin această hermeneutică, Cioran reduce patriotismul lui Nae Ionescu la un simplu ideal, menit să umple *vidul vieții*, ideal ca rezultat al unei operații conștiente de auto-impunere. Pentru Cioran, dacă în prelegerile naeionesciene, paradisul nu a fost niciodată o realitate, ci numai Judecata de Apoi, prezența sa în mijlocul maestrului nu era decât o consimțire voită la primirea propriei condamnări, luciditatea fiind, în aceste condiții, o crimă împotriva paradisului – căci *nu există o sentință mai gravă la marea judecată*. Față de atitudinea lui Cioran cu privire la înțelegerea vieții, pentru Nae Ionescu, ființa nu este supusă *unei căderi în timp*, ci unei *căderi în Cosmos*, într-o lume vie, substanțială. Participarea la Cosmos presupune participarea la un plan transcendent al realității, o viziune metafizic-religioasă caracteristică filosofiei lui Nae Ionescu. Prin urmare, nu există o subordonare temporalului, ci realului – *o subordonare de umilință realului* – prin actul de participare – omul luând ființă prin participare, precum în viziunea platonice și a creștinismului răsăritean. Cu toate aceste diferențe de atitudine între maestru și discipol, Cioran subliniază un adevăr crucial, legat de momentul spiritual al lui Nae Ionescu în istoria intelectuală modernă: „Când toții intelectualii s-au așezat de-a curmezișul, Nae Ionescu a fost prezent, **în centrul României**”³⁹.

Una dintre împlinirile fecunde ale Școlii lui Nae Ionescu, care a dus mai departe munca maestrului său, chiar și într-un context fatalmente ostil, contextul beznei comuniste, dând rotunjire, printr-o operă scrisă, ideatica magistrului său

³⁸ Emil Cioran, *Nae Ionescu și drama lucidității*, în „Vremea”, an X, nr. 490, 1937, p. 4.

³⁹ *Ibidem*, p. 4.

și a întregii sale generații, pe linia lui Mircea Vulcănescu – Stelian Mateescu – Paul Costin Deleanu – George Racoveanu, rămâne Constantin Noica. Avea dreptate ca Virgil Ierunca să considere prezența lui Nae Ionescu în istoria vieții spirituale a neamului românesc *una dintre realizările cele mai împlinite*, singurul intelectual și universitar interbelic, care a reușit să adune pe *Arca* sa pe Mircea Vulcănescu cu Constantin Noica, pe Mircea Eliade cu George Racoveanu și Emil Cioran⁴⁰. Și Constantin Noica fusese supus aceleași metode naeionesciene a *pedagogiei negative*, de care amintea Mircea Vulcănescu, atitudine care a dat roade prin crearea Școlii lui Nae Ionescu. Vorbind despre *Nae Ionescu și spiritul de școală*, Noica nu voia să exprime ideea redescoperirii maestrului său sau a faptului că acesta *știa să gândească* sau *că se poate învăța carte de la un asemenea om*, ci sublinia că Magistrul tinerei generații rodise prin discipolii săi.

Mai mult, în prefața la cursul de *Istoria logicii* (1929-1930), reeditat în 1943 de către elevii lui Nae Ionescu, în cadrul Asociației filosofice (un *comitet de editare a operelor lui Nae Ionescu*), Noica remarcă în interiorul acestui curs existența a 15-20 de posibile subiecte de doctorat, valabile atât la Universitățile românești, cât și la cele occidentale: *originile răsăritene ale scolasticii, unde se termină istoria filosofiei antice* – e vorba despre cei 400 de ani după Hristos, care, potrivit manualelor de istoria filosofiei, sunt plasați în domeniul istoriei filosofiei vechi, fiind anexați deopotrivă și filosofiei creștine medievale –, *logica lui Socrate și a lui Platon*, ca expresie a întregului conținut al materialului logicii, acestea fiind o parte din virtualele teze doctorale, decelate și comentate de tânărul discipol, istoria logicii naeionesciene apărând ca o *tipologie a spiritului uman*⁴¹.

⁴⁰ Virgil Ierunca, *Lecția neterminată a lui Nae Ionescu*, în „Cuvântul în exil”, februarie-martie 1965, republicat în *Nae Ionescu în conștiința contemporanilor săi*, crestomație de Gabriel Stănescu, București, Criterion Publishing, 1998, p. 171. Pentru o altă bună caracterizare a lui Nae Ionescu, a se vedea portretul lui Nicolae Steinhardt consacrat Magistrului tinerei generații: „Nae Ionescu simțea ceva foarte ciudat și foarte exaltant: că nimic nu este mai însemnat în lumea aceasta și în viața oamenilor, chiar și a celor mai de rând și mai nesofisticați, decât năravul culturii. Nu era un orator de talia lui Iorga, Goga, Titulescu, Duca, Istrate Micescu. Dar pe toți îi întrecea. Pe toți îi lăsa cu multe lungimi în urmă prin darul acesta incomparabil de a transmite, de a dovedi absoluta convingere că nimic nu este mai de actualitate, mai stringent, mai pasionant, mai bogat în consecințe pragmatice decât cultura și chipul ei paroxistic, filosofia. Nimeni ca el nu trăia cu atâta intensitate și foc problemele, dilemele, implicațiile, capcanele, chemările culturii. Cultura pentru Nae Ionescu era o treabă pe viață și pe moarte, urgentă, capitală, decisivă și practică, de toate zilele! (...). **El, deci, nu predă un sistem, ci o libertate**” (Nicolae Steinhardt într-un interviu realizat de Ioan Pinteș în 1988, publicat în „Criterion” (serie nouă), nr. 4/1990, fragment republicat în *Nae Ionescu în conștiința contemporanilor săi*, p. 356).

⁴¹ Cf. „Introducere” la *Nae Ionescu. Curs de istorie a logicii*, București, Humanitas, 1993, p. 33. Pentru comentariile referitoare la afirmațiile lui Noica pe marginea posibilelor subiecte doctorale din *Istoria logicii* a lui Nae Ionescu, a se vedea Isabela Vasiliu-Scraba, *O aventură dincolo de care totul e cu puțință, afară de repetiție (Nae Ionescu și Constantin Noica)*, în *op. cit.*, p. 67-73.

De la Nae Ionescu, Noica a învățat ceea ce înseamnă filosofia, filosofia ca filozofare, ca mod de viață, rostul filosofiei, dar, mai presus de toate, ceea ce constituie originalitatea unei gândiri vii, raportarea la realitate, la existență printr-o bună poziționare a ființei. De la Maestrul său, Noica a învățat că problema mântuirii ca *problemă centrală a omului, întrucât e om*, nu se poate pune decât în *cuprinsul religiei*. Cercetarea oricărui sistem filosofic, fie prin dezbaterile problemelor etice sau antropologice, nu poate formula chestiunile reale ale omului în absența registrului religios. Acest lucru este fundamental și el a fost transmis ca învățătură tinerei generații interbelice. Este vorba nu despre reducerea religiei la o *predică morală*, așa cum procedau cercetătorii filosofi, fie și cu exemple din hagiografie, ceea ce echivalează cu alunecarea spre o morală laică, ci de punerea în evidență a nodului gordian al existenței: mântuirea ca problemă centrală a omului despre om⁴². Noica a înțeles astfel care este miza cercetării filosofice și a putut să rostuiască, ulterior, sistemul său de gândire, pornind tocmai de la ideile lui Nae Ionescu, rodind în prelungirea Școlii maestrului său.

Radiografia raportului dintre Nae Ionescu și unii din reprezentanții Criterionului, care întrupează diverse atitudini în cadrul acestei grupări, exprimă câteva lucruri de netăgăduit, și anume: existența unei con-naturalități între maestru și discipolii săi, conturarea unor dimensiuni majore în cadrul acestei Școli – organicitate, autenticitate, personalizare –, surprinderea unui model de gândire și a unui *modus vivendi* specific, dobândirea unei învățături paideice care va rodi mai târziu la nivelul reprezentărilor și a practicilor criterioniste. Cartografierea acestui model, întrupat de Nae Ionescu, ca formator, îndrumător și maestru al tinerei generații interbelice constituie cheia de înțelegere a Criterionului, fiind presupuziția fundamentală de interpretare a mecanismului de funcționare a acestei grupări. Fără a anula și existența altor contaminări tangențiale asupra acestei grupări: Dimitrie Gusti pentru reprezentanții direcției sociologice a tinerei generații – contaminare care ține, mai degrabă, de un sistem tehnicist de lucru, nu de gândirea acestuia – rolul hotărâtor al lui Nae Ionescu și al Școlii sale în funcționarea Criterionului rămâne esențial.

THE CONSTITUTION OF CRITERION INSIDE THE ROMANIAN INTERWAR SCHOOL

(Abstract)

This text tries to underline the relationship between Nae Ionescu and his outstanding students (Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade, Emil Cioran and Constantin

⁴² Constantin Noica, *Profesorul Nae Ionescu. Ce învață filosofii de la Nae Ionescu*, în „Vremea”, an X, nr. 490, 6 iunie 1937, text republicat în *Nae Ionescu în conștiința contemporanilor*, p. 203-205.

Noica), as the major possibility to understand the constitution of Criterion as the European intellectual group in the modern Romanian cultural history. The radiography of this relationship expresses some important features: the existence of the connaturality between the master and his disciples, the drawing up of a major coordinates inside this School – organics, authenticity, personalization –, the sublimation of a raw pattern of thinking and living. The cartography of this pattern incarnated by Name Ionesco as a teacher and master of this interwar young generation represents the comprehensive key of Criterion, being the main presupposition of interpretation the function mechanism of this group.

Keywords: Criterion, Nae Ionescu, intellectual, group, master, disciple, connaturality, thinking, school.

POSSIBILITĂȚILE UNUI ARGUMENT CUMULATIV ÎN FAVOAREA EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU

VLAD ANDREICA

Una dintre cele mai răspândite credințe ale omenirii este cea într-o ființă supremă, căreia îi datorăm existența noastră și care nu depinde de nimic altceva în ceea ce privește propria sa existență. Numim „Dumnezeu” o astfel de ființă. Se pune în continuare problema cum putem justifica această credință, ce temeuri putem aduce în sprijinul ei. Una dintre principalele modalități ar fi aceea a experienței religioase prin care intrăm în contact nemijlocit cu ființa supremă. Dacă problema experienței religioase rămâne sub semnul întrebării, tocmai datorită caracterului său irațional, mistic și încărcat de afectivitate, rămâne posibilitatea de a justifica credința în Dumnezeu pe baza unor argumente raționale. Această cale a fost aleasă de gânditorii teiști.

Un argument în favoarea teismului nu este în mod necesar deficient, dacă nu reușește să demonstreze că ființa necesară are toate caracteristicile lui Dumnezeu. Eșecul de a demonstra X nu înseamnă automat un argument în favoarea lui non-X. Alte argumente pot veni în ajutorul unui astfel de argument și în favoarea tezei că ființa necesară este Dumnezeu¹.

Se poate spune că Hartshorne nu a considerat argumentul ontologic ca o dovadă completă pentru teism. Specialiștii, în frunte cu Donald Wayne Viney, recunosc importanța deosebită pe care o are în concepțiile lui Hartshorne, „argumentul global” (în cadrul „argumentului global prezentat și în teza sa de doctorat – Harvard 1923 – Hartshorne prezenta „argumentul categoriilor perfecțiunii, considerat a fi o primă variantă a sa, referitoare la *argumentul ontologic*). Acest „argument global” se referă la o serie de argumente care încearcă să demonstreze existența lui Dumnezeu, iar argumentul trebuie privit ca un *cadru cumulativ*².

Hartshorne este de părere că, atunci când mai multe argumente se susțin reciproc, concluzia acestor argumente este, de fapt, mai puternică. Se poate

· Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/56815 *Societatea Bazată pe Cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective*, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

· Cercetător postdoctoral la Academia Română, filiala Iași, Universitatea de Nord, Baia Mare; e-mail: andreicavlad@yahoo.com

¹ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 74-75.

² *Ibidem*, p. 1.

spune, astfel, că unii critici recenți ai argumentului ontologic au ignorat contextul global, în care trebuie privit argumentul ontologic, astfel încât slăbiciunea unui anumit argument ontologic poate fi compensată de forța altui argument în favoarea existenței lui Dumnezeu (cu precizarea că, fiecare argument care este situat în acest „lanț” trebuie să fie valid)³.

În lucrarea *Creative Synthesis and Philosophic Method*, Hartshorne consideră că nu se poate construi un singur argument satisfăcător pentru teism, deoarece se va găsi întotdeauna cineva care să nu accepte una dintre premisele care stau la baza acestui argument sau se va găsi un logician care să găsească o greșeală logică în interiorul argumentului⁴. În 1964, Hartshorne afirmă că este o greșeală să ceri argumentului anselmian să facă totul pentru apărarea teismului⁵.

Niciun argument teistic nu ar trebui să fie considerat, empiric, perspectiva teismului neoclasic. A spune că ceva există și că Dumnezeu există ca și cauză non-contingentă pentru acel ceva nu înseamnă că am construit un argument empiric, deoarece nicio experiență nu ar putea contrazice premisa că *ceva există*. În orice experiență, ceva trebuie observat și, în orice experiență acel ceva trebuie să conțină un aspect contingent. De aici se poate concluziona că și argumentul cosmologic trebuie considerat un argument *a priori*. La fel, nici argumentul moral, propus de Kant, nu poate fi considerat empiric, deoarece nicio experiență nu ar putea contrazice contrariul: că nu există nicio lege morală⁶.

Nici unul dintre cele șase argumente nu este empiric, fiecare face apel la concepte generale sau abstracte. Argumentul ontologic este format prin structura modală a conceptului divinității, argumentul cosmologic prin structura modală a conceptului existenței, iar argumentul teleologic este prezentat prin referire la conceptul de ordine. Celelalte argumente explică conceptul realității, pus în relație cu conceptul cunoașterii și conceptul de *summum bonum* (scopul suprem)⁷.

Demersul, pe care Hartshorne îl face pentru a reformula cele șase argumente într-un argument global în favoarea existenței lui Dumnezeu, este unul iscusit. A arăta că un argument este valid presupune o alegere între mai multe opțiuni: respingi prima premisă, a doua sau a treia, respingi două sau toate premisele sau accepti toate premisele și concluzia. Prezintă premisele argumentului negare, dând astfel posibilitatea fiecăruia să îmbrățișeze una din

³ Daniel A. Dombrowski, *Rethinking the Ontological Argument*, New York, Cambridge University Press, 2006, p.3-4.

⁴ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 275.

⁵ Charles Hartshorne, *What the Ontological Proof Does Not Do*, în „Review of Metaphysics”, 17, 4, 1964, p. 609.

⁶ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 278-279.

⁷ *Ibidem*, p. 294-295.

cele trei variante și, astfel, să respingă concluzia. Demonstrează apoi că toate aceste poziții sunt inacceptabile și absurde, concluzionând că doar concluzia, care reprezintă, de fapt, poziția teistului, este în mod necesar adevărată⁸.

Vom prezenta cele șase argumente cu o scurtă incursiune în formulările lor tradiționale, în cazul argumentului ontologic, cosmologic, teleologic și moral, iar apoi vom analiza reformulările lui Hartshorne.

Argumentul ontologic a fost discutat la nesfârșit, încă de pe timpul lui Anselm din Canterbury, din secolul al XI-lea și până în zilele noastre. Deseori s-a crezut că el a fost respins și, deci, lăsat în sfârșit în pace, numai pentru a reapărea, mai complicat ca niciodată. Există două formulări clasice ale acestui argument, una a lui Anselm și cealaltă a lui Rene Descartes.

Modernitatea filosofică a dezvoltat (probabil din interese de cunoaștere total deosebite de cele medievale) reluări sau obiecții la acest argument. Immanuel Kant a criticat argumentul aparent definitiv și i-a conferit un nume, considerând că el reprezintă încercarea rațiunii de a trece de la conceptul a ceva la realitatea aceluiași.

Este în mod general susținut, în mare datorită lui Charles Hartshorne și Norman Malcolm, că *Proslogion* conține două versiuni diferite ale argumentului. Mulți încă consideră azi capitolul 2 din *Proslogion* ca sursa argumentului principal al lui Anselm, iar capitolul 3 ca fiind nimic mai mult decât o completare a acestuia⁹.

S-a susținut că argumentul din capitolul 3 este un argument modal ce poate fi privit drept un argument independent și puternic, deoarece se susține nu că Dumnezeu există, ci că Dumnezeu există cu necesitate, ceea ce schimbă coordonatele discuțiilor legate de argumentul ontologic și îi pune pe gânduri pe cei care au criticat cu succes doar versiunea slabă.

Anselm a arătat că „a exista”, pus în legătură cu nonexistența, ca alternativă ce poate fi concepută, reprezintă o manieră inferioară de a exista, comparativ cu a exista fără o asemenea alternativă. Se spune că o demonstrație concretă trebuie să respingă tezele tuturor competitorilor, chiar dacă nu a reușit acest lucru, a înlăturat ateismul și teismul empiric, reducând sfera posibilităților la teism sau pozitivism¹⁰.

În ceea ce privește conceptul de existență și legătura cu argumentul ontologic, putem spune că există patru perspective legate de existența lui Dumnezeu:

1. Dumnezeu există fără posibilitatea de a nu exista;
2. Dumnezeu eșuează în a exista fără posibilitatea de a exista;
3. Dumnezeu există cu posibilitatea de a nu exista;

⁸ *Ibidem*, p. 281.

⁹ Daniel A. Dombrowski, *Rethinking the Ontological Argument*, New York, Cambridge University Press, 2006, p. 11.

¹⁰ Charles Hartshorne, *Anselm's Discoveries: Re-examination of the Ontological Argument for God's Existence*, La Salle, Open Court Publishing Company, 1965, p. 4-5.

4. Dumnezeu eșuează în a exista cu posibilitatea de a exista.

Anselm elimină argumentele empirice și respingerile empirice, care afirmă că Dumnezeu trebuie să cadă sub una dintre cele două variante. Dacă Dumnezeu există, atunci el trebuie să existe cu necesitate. Singurele variante viabile par să fie 1 și 2, iar pentru a elimina varianta 2 trebuie să avem mai multe argumente decât argumentul ontologic. După cum spunea Hartshorne, a exista înseamnă a fi „cumva actualizat”, dar acel „cum” implicat nu poate fi extras doar din rațiune – avem nevoie de celelalte argumente în favoarea existenței lui Dumnezeu.

Greșeala lui Anselm și a multor alți filosofi, în ceea ce privește natura și perfecțiunea lui Dumnezeu, a fost de a considera că acesta nu este supus schimbării. Din perspectiva lui Hartshorne, Dumnezeu este de nedepășit de către alții, dar poate fi depășit de el însuși în stări viitoare¹¹.

Dumnezeul pe care îl propune Hartshorne are un aspect abstract, dar și un aspect concret: Dumnezeu ca și ființă abstractă este necesar, dar ca și ființă concretă nu este. În mod necesar, Dumnezeu trebuie să aibă un aspect concret al exemplificării, deși concretețea particulară este contingentă¹². Distincția dintre abstract și concret este echivalentă, la Hartshorne, cu distincția dintre existență și actualitate. Existența este constantă abstractă, iar actualitatea este variabila concretă. Existența are nevoie de una sau alta dintre manifestările actuale. Faptul că „eu exist” implică faptul că „eu exist într-o anumită stare concretă sau alta”. Nu exist pur și simplu, fără o exemplificare concretă a acelei existențe¹³.

Cel mai greu pare de justificat postulatul posibilității logice din argumentul ontologic reformulat de către Hartshorne din perspectiva logicii modale. Acest lucru poate fi făcut, apelându-se la alte dovezi teiste. Kant susținuse, în „Critica rațiunii pure”, că toate celelalte argumente se sprijină pe succesul argumentului ontologic. Argumentul ontologic ajută celelalte argumente prin excluderea contingenței din perfecțiune¹⁴.

Hartshorne este de acord cu Kant în afirmația acestuia, că argumentul cosmologic cade sau rezistă în funcție de succesul argumentului ontologic. Dar Hartshorne nu are o părere atât de proastă despre argumentul ontologic, precum Kant.

Toate celelalte argumente, în favoarea existenței lui Dumnezeu, depind de argumentul ontologic pentru soliditatea lor. Argumentul ontologic arată că existența lui Dumnezeu este fie logic necesară, fie logic imposibilă. Dacă un

¹¹ David A. Pailin, *Some comments on Hartshorne's Presentation of the Ontological Argument*, în „Religious Studies”, V. 4,1 (1968), p. 108.

¹² Joel I. Friedman, *Necessity and the Ontological Argument*, în „Erkenntnis”, 15, 1980, p. 311.

¹³ George L. Goodwin, *The Ontological Argument in Neoclasical Context: Reply to Friedman*, în „Erkenntnis” 20, 1983, p. 222.

¹⁴ Charles Hartshorne, *The logic of perfection*, La Salle, Open Court Publishing Company, 1962, p. 52.

argument încearcă să demonstreze existența unei ființe contingente, acel argument nu ar fi solid, deoarece ar duce la o concluzie falsă¹⁵.

Un alt argument a posteriori, care a constituit, la rândul său, obiectul a numeroase dezbateri, este *argumentul cosmologic*. Acesta se prezintă în numeroase variante ce pot fi regăsite la filosofii greci, medievali latini și arabi¹⁶. Cea mai cunoscută formulare a unor argumente cosmologice îi aparține, însă, lui Toma D'Aquino. Primele trei probe sunt considerate a reprezenta variante ale argumentului cosmologic. Primul argument, dintre cele cinci probe pentru existența lui Dumnezeu (prezentate de Toma, în *Summa theologiae* și reluate apoi și completate în *Summa contra gentiles*), se referă la geneza mișcării și este o reluare a celebrului argument al lui Aristotel, privind primul motor nemișcat¹⁷.

Mintea omenească a realizat, relativ ușor, de-a lungul timpului, că orice efect are o cauză și că acest șir cauză – efect nu se poate repeta la nesfârșit, fiind nevoie de o cauză primă necreată, iar aceasta nu poate fi decât Dumnezeu.

Cea mai simplă formă a argumentului cosmologic este cea în care acesta apare la gânditorii arabi, ocupați cu teologia speculativă (*kalam*). Argumentul cosmologic *kalam* a fost prezentat de către al-Kindi și al-Ghazali, iar principalul susținător contemporan este William Lane Craig¹⁸.

Argumentul cosmologic are nevoie de încă o treaptă, care trebuie să arate că ființa, a cărei existență se încearcă a fi demonstrată, este una și singura ființă care are toate atributele divine. În acest punct, argumentul cosmologic își trădează dependența de argumentul ontologic¹⁹.

În toate aceste părți se poate spune că există mai multe versiuni din partea lui Hartshorne pentru argumentul cosmologic, dar ele contribuie, într-o oarecare măsură, la argumentul cosmologic pe care îl regăsim în *Creative Synthesis*.

Argumentul cosmologic, pe care Hartshorne îl prezintă înainte de lucrarea *Creative Synthesis and Philosophic Method*, arată că, atâta timp cât Dumnezeu este atât necesar, cât și contingent, iar ceilalți indivizi sunt

¹⁵ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 129.

¹⁶ Platon, în *Legile* și în *Phaedros*, argumentează, susținând un prim mișcător al lumii, Aristotel susține existența unui prim mișcător nemișcat, în *Metafizica*, Augustin propune un argument derivat din adevăr, Anselm, deși este cunoscut mai ales prin argumentul său ontologic, prezintă trei dovezi a posteriori în *Monologion*, Alfarabi prezintă un argument în favoarea existenței necesare și Avicena, de asemenea, un argument al primei cauze.

¹⁷ Acesta este considerat cel mai cunoscut dintre argumentele lui Toma, fiind și cel mai des citat. E. Gilson susține că, de fapt, acest argument nu reprezintă chiar repetarea unui text din Aristotel, ci reprezintă o sinteză a textelor preluate din cărțile VII și VIII din *Fizica* și din cartea XI din *Metafizica*. Vezi E. Gilson, *Tomismul. Introducere în filozofia Sfântului Toma D'Aquino*, București, Editura Humanitas, 2002, p. 87.

¹⁸ Vezi William Lane Craig, *The Cosmological Argument*, Ed. Barnes and Noble, 1997.

¹⁹ Lawrence Pasternack, *The ens realissimum and necessary being in The Critique of Pure Reason*, în „Religious Studies”, 37, p. 468.

contingenți, o negare a lui Dumnezeu ar implica respingerea oricărei forme de existență²⁰.

Argumentul cosmologic, pe care îl propune Hartshorne, diferă de formulările tradiționale, deoarece nu este un argument empiric și pentru că nu face referiri la o primă cauză sau la un *prim motor nemișcat*. Argumentul cosmologic propus de Hartshorne, asemenea celorlalte propuse în cadrul argumentului global, este propus ca o demonstrație *a priori*. Se poate vorbi despre un argument cosmologic în filosofia lui Hartshorne, deoarece acesta face o trecere dinspre conceptul ființelor care există contingent către conceptul unei ființe necesare²¹.

Argumentul cosmologic este prezentat astfel în *Creative Synthesis and Philosophic Method*:

A1 Nimic nu există.

A2 Ceea ce există ori nu are niciun caracter modal ori este complet contingent.

A3 Ceea ce există este complet necesar.

A4 Ceea ce există este parțial contingent și parțial necesar, dar nimic nu este divin.

T Ceea ce există este parțial contingent și parțial necesar și ceva este divin²².

O propoziție, precum „Nimic nu există”, este falsă. Pentru Hartshorne, este necesar adevărat că ceva există, dar acest lucru nu înseamnă că ceea ce există, există în mod necesar. Cel mai important raționament, pentru negarea conceperii neființei, este faptul că neființa nu este cunoscută. A fi capabil de existență înseamnă a putea fi cunoscut, iar a putea fi cunoscut înseamnă că e posibil să exiști. Prin urmare, neființa nu reprezintă o veritabilă posibilitate. Nici măcar o ființă omniscientă nu ar putea verifica afirmația „Nimic nu există”, o afirmație falsificată de fiecare persoană care a existat sau care va exista. Toate aceste idei arată că o propoziție, precum „Nimic nu există”, este în mod necesar falsă²³.

Unii filosofi au considerat că o propoziție, precum „Ceva există”, este în mod necesar adevărată, dar universul ar fi putut eșua în a exista – Dumnezeu ar fi putut alege să nu creeze nicio lume. În acest caz, Dumnezeu ar fi existat, iar

²⁰ Charles Hartshorne, *A natural Theology for Our Time*, La Salle, Open Court Publishing, 1967, p. 50.

²¹ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 61.

²² Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 281.

²³ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, 61.

toate lucrurile care nu sunt divine nu ar fi existat. Teismul propus de Hartshorne aduce în prim plan idea că anumite lucruri, care nu sunt divine, au existat dintotdeauna și, astfel, respinge ideile de bază ale teismului clasic. O obiecție împotriva ideii că lumea a existat dintotdeauna este reprezentată de imposibilitatea unei serii actuale infinite de evenimente. Această poziție a fost expusă cel mai bine de către William Lane Craig²⁴.

În lucrarea *Man Vision of God*, Hartshorne își prezintă punctul de vedere referitor la imposibilitatea unui prim moment în timp, considerând că fiecare început implică o schimbare și toate schimbările au nevoie de ceva care se schimbă și care nu există datorită acelei schimbări²⁵. Problema identificată de Hartshorne este că, un prim moment în timp nu ar apărea niciodată ca și primul moment, de vreme ce fiecare eveniment ar apărea ca dintr-un alt eveniment din trecut.

Lumea, considerată a fi doar o colecție de entități contingente, nu poate explica necesitatea existenței. Doar prin referire la o ființă necesară este inteligibilă lumea lucrurilor contingente. Chiar dacă argumentul cosmologic ar demonstra doar existența unei ființe necesare, argumentul cumulativ ar avea foarte mult de câștigat²⁶.

Unul dintre cele mai discutate argumente a posteriori este „argumentul scopului”, sau, așa cum mai este numit, *argumentul teleologic*. Acesta se bazează pe faptul că, în lume este vizibil un plan (de aceea mai este numit și argumentul planului divin). În esență, acest argument susține că acest plan evident este dovada existenței unui arhitect inteligent al lumii.

Cele mai cunoscute variante ale argumentului teleologic se găsesc în *Dialogurile despre religia naturală* ale lui David Hume și în cea de-a cincea dovadă a lui Toma D'Aquino²⁷.

Argumentele teleologice au reprezentat, în timp, și obiectul unor critici. De exemplu, Bertrand Russell aduce argumentului teleologic o probă contrarie, ce are la bază ideea de evoluție. Din moment ce adaptarea poate fi pusă pe seama supraviețuirii celui mai adecvat, nu mai este necesar să invocăm proiectarea pentru a o explica²⁸.

Toți filosofi, care au tratat argumentul teleologic înaintea lui Hartshorne, au făcut-o pornind de la considerații empirice, de vreme ce teismul neoclasice propune, și pentru acest argument, o abordare a priori.

²⁴ *Ibidem*, p. 65.

²⁵ Charles Hartshorne, *Man Vision of God and the Logic of Theism*, Chicago, Clark Company, p. 233.

²⁶ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 71.

²⁷ Toma De Aquino, *Summa theologiae. Despre Dumnezeu*, București, Editura Științifică, 2000, p. 64.

²⁸ Norman L. Geisler, *Filosofia religiei*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1999, p. 118.

Argumentul teleologic încearcă să arate, în cadrul argumentului colectiv, că Dumnezeu poate fi conceput, pornind de la faptul că ordinea cosmică presupune existența unei puteri ordonatoare. Dacă există o ordine cosmică, se arată nu numai că Dumnezeu poate fi conceput, ci, mai mult decât atât, că Dumnezeu există²⁹.

Argumentul lui Hartshorne arată că poziția teistului este singura inteligibilă dintre cele 4, iar cineva, care alege una dintre celelalte trei variante, poate să realizeze dificultatea în care se află, prin respingerea teismului:

A1 Nu este nicio ordine cosmică.

A2 Există o ordine cosmică, dar nicio putere cosmică ordonatoare.

A3 Există o ordine cosmică și o putere cosmică ordonatoare, dar puterea nu este divină.

T Există o ordine cosmică și o putere divină³⁰.

Acest argument poate fi transformat într-un argument deductiv cu trei premise și o concluzie:

1. Există o ordine cosmică.
2. Dacă există o ordine cosmică, există o putere cosmică ordonatoare.
3. Dacă există o putere cosmică divină, acea putere este divină.
4. Prin urmare, există o putere cosmică ordonatoare divină³¹.

În cadrul argumentului teleologic nu este respinsă existența absolută a dezordinii, ci este exprimată prezența ordinii în întreg universul. Această ordine nu este perfectă sau absolută – dar este susținută ideea conform căreia, un univers dezordonat nu este în mod pur conceput³².

Metafizica neoclasică consideră că, a putea fi cunoscut și a fi reprezentă același lucru. Dacă un univers haotic nu poate fi cunoscut, atunci nu poate exista. Un univers total dezordonat nu ar putea fi deloc cunoscut, de vreme ce nicio cunoaștere nu ar putea exista în el. Un univers haotic nu ar putea fi diferit de neființă, de vreme ce niciunul nu poate fi cunoscut³³.

Cel mai interesant aspect al argumenului teleologic, propus de Hartshorne, îl reprezintă convingerea că ordinea din natură este o instanță a ordinii sociale – ordine printre indivizii liberi. Libertatea unei entități actuale are

²⁹ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 77.

³⁰ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 281.

³¹ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 78.

³² *Ibidem*, p. 78.

³³ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 284.

loc în cadrul limitelor stabilite prin devenirea evenimentelor din trecut. De vreme ce limitările pentru un eveniment actual vin din trecut, aceste limitări ale libertății sunt, ele însele, libertăți³⁴.

Doar Dumnezeu poate explica ordinea la un nivel cosmic – indivizii pot asigura doar o ordine la nivel local, dar nu una cosmică.

Întrebările lui Hume: *De ce trebuie neapărat găsită o explicație pentru ordinea naturală* și *De ce dacă e să căutăm explicația ajungem la Dumnezeu* își găsesc răspuns în teismul neoclasic: ordinea naturală este o consecință a ordinii sociale și, prin urmare, este nevoie de o explicație pentru această ordine. Puterea cosmică ordonatoare este înțeleasă cel mai bine ca o minte cosmică, care își revărsă influența asupra părților constitutive ale corpului³⁵.

În *A natural theology of our time*, Hartshorne explică imposibilitatea interacțiunilor localizate de a explica ordinea generală. La fel, nici conceptului de interacțiune nu i se poate da un înțeles coerent. Ordinea lumii implică o ordine divină, pentru că fără Dumnezeu nu ar putea fi explicate limitele agenților creatori³⁶.

Premisa cea mai dificilă, în argumentul pe care Viney îl formulează pornind de la cele patru variante enunțate de Hartshorne, o reprezintă capacitatea de a arăta că o putere ordonatoare cosmică este divină – anume că are toate atributele care sunt, în mod normal, atribuite lui Dumnezeu. Dacă întreaga greutate ar pica pe argumentul teleologic, atunci această dificultate ar constitui un adevărat obstacol. Dar, din fericire, celelalte argumente pot veni în ajutor. Cea mai bună analogie, pentru a explica relația dintre puterea ordonatoare cosmică și indivizii din univers, este relația minte-corp. Ordinea cosmică este relaționată de indivizi la fel cum mintea umană este relaționată de corpul uman, dar, la fel cum mintea este superioară corpului prin cunoaștere sau putere, la fel este superioară ordinea cosmică indivizilor din univers³⁷.

Deși, la început acesta nu a fost folosit ca un argument rațional, ci ca un postulat practic, argumentul moral a fost folosit ulterior pentru a stabili existența lui Dumnezeu prin argumentare rațională. Deși I. Kant a respins categoric orice dovezi teoretice pentru existența unei ființe perfecte sau necesare, el a oferit, totuși, un argument moral în favoarea unui Dumnezeu, care trebuie postulat practic pentru a da sens experienței noastre morale³⁸.

Există și alți filosofi care au construit argumente morale cu privire la existența lui Dumnezeu. Unul dintre aceștia este Hastings Rashdall, care

³⁴ *Ibidem*, p. 7.

³⁵ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 88.

³⁶ Charles Hartshorne, *A natural Theology for Our Time*, La Salle, Open Court Publishing, 1967, p. 59.

³⁷ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 86.

³⁸ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, București, Editura IRI, 1999, p. 152-153.

argumentează că trebuie să existe o minte morală absolut perfectă. Rashdall susține, practic, că dacă legea morală este obiectivă, independentă de mințile individuale, atunci ea trebuie să își aibă sediul într-o Minte care există independent de mințile umane finite. Este rațional necesar să postulăm o asemenea Minte pentru a explica existența obiectivă a legii morale³⁹.

Argumentul moral a fost lărgit și nuanțat în continuare de filosofi precum W. R. Sorley, Elton Truebold, C. S. Lewis ș.a. Aceștia au adus argumentul în centrul dezbaterilor filosofice și teologice actuale. Sorley prezintă o apărare a caracterului obiectiv al legii morale, care este baza argumentului moral. Truebold rafinează argumentul, adăugându-i câteva dimensiuni importante, chiar dacă formularea intră, în general, în tradiția lui Rashdall. Lui C. S. Lewis i se datorează larga audiență pe care a câpătat-o argumentul moral în dezbaterile actuale.

Hartshorne își prezintă argumentul astfel:

A1 Nu există niciun scop suprem a cărui realizare să depindă de acțiunile unei creaturi.

A2 Există un scop suprem, acela de a promova o viață bună printre anumite creaturi pe parcursul scurtului răstimp al vieții naturale.

A3 Există un scop suprem, acela de a promova o viață bună printre anumite creaturi după moarte sau în ceruri.

T Există un scop suprem, acela de a îmbogăți viața divină⁴⁰.

Argumentul moral, pe care îl prezintă Hartshorne, vizează felul în care oamenii contribuie la viața divină prin activitatea creativă.

Universul este într-o permanentă relație cu memoria divină. Doar această memorie poate explica felul în care trecutul, cu toate valorile sale, poate fi considerat real. Iar acuratețea unei memorii este dată chiar de realitatea pe care o încorporează. Consecințele ultime ale faptelor noastre sunt păstrate, pentru totdeauna, în memoria lui Dumnezeu⁴¹.

Argumentul epistemic încearcă să stabilească existența lui Dumnezeu, pornind de la conceptul realității. Hartshorne își prezintă argumentul astfel:

A1 Realitatea nu este în niciun fel dependentă de cunoaștere.

A2 Realitatea reprezintă conținutul actual sau potențial al cunoașterii nedivine.

A3 Realitatea reprezintă conținutul actual sau potențial al cunoașterii divine.

³⁹ Hastings Rashdall, "The Moral Argument" în Jhon Hick (ed.), *The Existence of God*, New York, The Macmillan Company, 1964, pp.144-151.

⁴⁰ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 287.

⁴¹ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, pp. 112-113.

T Realitatea reprezintă conținutul actual al cunoașterii divine⁴².

Conceptul realității este pus, la Hartshorne, într-o relație foarte strânsă cu conceptul cunoașterii: primul concept este considerat a fi lipsit de sens fără cel de-al doilea. Mai departe, singura cunoaștere adecvată pentru a face conceptul realității inteligibil este cunoașterea divină. Conceptul realității implică conceptul de Dumnezeu⁴³.

Realitatea apare ca și conținut al cunoașterii ideale. Anumite părți ale realului nu sunt necunoscute datorită unor proprietăți pe care realul le posedă, ci datorită anumitor deficiențe ale aparatului nostru cognitiv⁴⁴.

Multă vreme s-a considerat că o cunoaștere ideală sau perfectă trebuie să includă și toate evenimentele care urmează să se întâmple. Prin distincția dintre aspectul abstract și cel contingent al lui Dumnezeu, această viziune este depășită: cunoașterea lui Dumnezeu se schimbă din moment ce viitorul devine trecut. De vreme ce viitorul nu este *acolo* pentru a fi cunoscut, Dumnezeu cunoaște evenimentele viitoare doar ca posibilități⁴⁵.

Trecând la argumentul estetic, se pune întrebarea, dacă universul, luat în ansamblu, poate fi considerat *frumos*. Hartshorne este de părere că, în caz contrar, lumea ar fi ori un haos ori un loc monoton. Se poate face o paralelă pentru a răspunde la această întrebare, cu argumentul ontologic, unde se afirmă că este necesar ca perfecțiunea să fie cumva actualizată, dar maniera particulară în care are loc actualizarea este contingentă. La fel este în mod necesar adevărat că lumea este frumoasă, dar sunt o mulțime de feluri în care frumusețea poate fi exemplificată⁴⁶.

Hartshorne își prezintă argumentul astfel:

A1 Nu există nicio frumusețe a lumii în întregul ei.

A2 Există o frumusețe a lumii în întregul ei, dar nimeni nu se bucură de ea.

A3 Există o frumusețe a lumii în întregul ei, dar numai ființele umane se bucură de ea.

T Există o frumusețe a lumii în întregul ei și numai Dumnezeu se bucură de ea⁴⁷.

⁴² Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 286.

⁴³ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 95.

⁴⁴ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 288.

⁴⁵ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 104.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 123-125.

⁴⁷ Charles Hartshorne, *Creative Synthesis and Philosophic Method*, New York, University, 1983, p. 287.

Un aspect al naturii lui Dumnezeu, pus în lumină de argumentul estetic, face referire la sensibilitatea implicată în omnisciența lui Dumnezeu: o ființă capabilă de a aprecia frumusețea lumii trebuie să fie omniscientă, dar să posede și un anumit nivel de sensibilitate pentru evenimente de neperceput de imaginația noastră⁴⁸.

Hartshorne admite în operele sale că existența răului în lume poate constitui o puternică piedică pusă teismului. Se pune problema incompatibilității dintre acel rău, existent în lume, și bunătatea absolută pe care Dumnezeu trebuie să o aibă. Tot răul existent îl poate face pe un agnostic să concluzioneze că este mai probabil ca Dumnezeu să nu existe, dacă privim în ansamblu tot răul existent în univers.

A considera că Dumnezeu ar fi putut crea ființe libere, care să aleagă mereu binele, reprezintă o afirmație falsă. Dumnezeu nu poate cunoaște în avans care sunt deciziile pe care o ființă le poate lua și, astfel, nu poate fi în poziția în care să garanteze săvârșirea binelui în orice împrejurare. Dumnezeu stabilește doar anumite limite, dincolo de care ființele ar fi mai aproape de risc decât de oportunitate⁴⁹.

Argumentele se susțin reciproc în punctele lor slabe. Cea mai mare slăbiciune a argumentului ontologic o regăsim în asumția că este posibil, pentru o ființă logic necesară, să existe. Argumentul cosmologic vine în ajutorul argumentului ontologic, demonstrând că o neființă absolută este de neconceput. De vreme ce neființa este de neconceput și, de vreme ce niciun grup de indivizi, care există în mod contingent, nu pot fi răspunzători pentru necesitatea existenței, trebuie să fie ceva care să existe cu necesitate. Punctul slab al argumentului cosmologic îl reprezintă incapacitatea acestuia de a arăta ce atribute trebuie să aibă o ființă necesară. Argumentul moral este folositor pentru a arăta absurditatea implicată într-un enunț de genul *Dumnezeu este rău*. Dacă argumentul moral se dovedește a fi solid, atunci orice indid, care nu este divin, are nevoie de o realitate superioară, la care viața sa să contribuie. Un Dumnezeu rău nu ar putea fi baza țărilor vieții umane. Clarificând argumentul omnipotenței, argumentul teleologic se dovedește relevant pentru a explica bunătatea lui Dumnezeu: din moment ce răul este un rezultat inevitabil al libertății umane, faptul că Dumnezeu ordonează lumea nu implică prevenirea tuturor suferințelor. Orice lume conține un anumit procent de dezordine și răutate. Argumentul epistemic și cel estetic contribuie la o mai bună înțelegere a ființei necesar prezentate de către argumentul cosmologic. Realitatea nu poate fi necunoscută, iar atâta timp, cât cunoașterea umană este imperfectă, trebuie să

⁴⁸ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 127.

⁴⁹ Charles Hartshorne, *The Logic of Perfection and Other Essays in Neoclassical Metaphysics*, La Salle, Open Court Publishing Company, 1962, p. 321.

existe o cunoaștere care să surprindă toată realitatea. Argumentul estetic încearcă să arate că aspectul necesar al lucrurilor trebuie să implice *frumosul*⁵⁰.

Argumentele pe care Hartshorne le propune ne aduc în postura în care putem vedea prețul pe care cineva trebuie să îl plătească pentru respingerea teismului. Cei care consideră ca adecvată una dintre opțiunile notate cu A resping argumentul, dar bineînțeles îl resping pentru ei și nu pentru toți ceilalți. Mai mult decât atât, dacă nu se pot construi argumente convingătoare universale, atunci nu se pot construi nici contraargumente convingătoare universale⁵¹.

David Pailin ajunge la concluzia că argumentul ontologic ne pune, în cele din urmă, pe toți în situația în care trebuie să alegem între un univers în mod necesar teist și un univers în mod necesar non-teist. Dacă luăm în considerare poziția lui Hartshorne, care a susținut că argumentele empirice nu pot stabili existența lui Dumnezeu, și poziția lui Kant, care a susținut că argumentul cosmologic și cel teologic depind de argumentul ontologic, atunci argumentul cosmologic și cel teologic ne pot oferi răspunsul pentru una dintre cele două alternative, spre care am fost atrași de argumentul ontologic. Acestea ar putea indica de ce este mai rațional să vedem universul drept teist, mai degrabă decât non-teist⁵².

Dacă argumentul global este văzut ca un „cadru cumulativ”, atunci argumentele trebuie să formeze o rețea, astfel încât fiecare argument suportă și este suportat de celelalte argumente. Acest lucru nu implică faptul că argumentele nu pot funcționa independent unul de altul, dar cuprinse într-un „cadru cumulativ” ele constituie un cadru și mai convingător pentru teismul neoclasic propus de Hartshorne.

Argumentul „cumulativ” are în centrul său argumentul ontologic, iar celelalte argumente depind de acesta. Argumentul ontologic este foarte important, reușind să elimine ateismul și teismul empiric și să ne aducă în fața perspectivei de a considera existența lui Dumnezeu logic necesară sau logic imposibilă. Prin „principiul lui Anselm” s-a arătat că existența contingentă nu este compatibilă cu perfecțiunea, acest aspect fiind repetat în filosofia analitică de filosofi precum Norman Malcolm, J. N. Findlay sau Charles Hartshorne. Slăbiciunea argumentului ontologic, care rămâne să fie întărită în cadrul acestui argument cumulativ, stă în asumția că, este posibil ca o ființă logic necesară să existe – această asumție constituind, de fapt, una dintre premisele argumentelor modale. Aici, celelalte argumente în favoarea existenței lui Dumnezeu au rolul de a sprijini argumentul ontologic: argumentul cosmologic ne ajută să vedem că ființa absolută poate fi concepută, argumentul moral ne ajută să vedem

⁵⁰ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 130.

⁵¹ Donald Wayne Viney, *Charles Hartshorne and the Existence of God*, Albany, State University of New York Press, 1985, p. 296-297.

⁵² David A. Pailin, *Some comments on Hartshorne's Presentation of the Ontological Argument*, în „Religious Studies”, V. 4, 1 (1968), p. 122.

absurditatea implicată în enunțul „Dumnezeu este rău”, iar celelalte argumente încearcă să arate că Dumnezeu este omnipotent și omniscient, concepte îmbogățite și depășite față de teismul clasic.

THE POSSIBILITIES OF A CUMULATIVE ARGUMENT IN FAVOR OF THE EXISTENCE OF GOD

(Abstract)

The possibilities of a cumulative argument in favour of the existence of God. When more arguments uphold each other reciprocally, the conclusion of these is in fact much stronger. Certain recent critiques of the ontological argument ignored the global context in which this has to be regarded. The arguments must form a network in which each argument stands for itself and it is also upheld by the others. This does not imply the fact that the arguments may not function independently, but when involved in a cumulative case they constitute an even more convincing frame for Hartshorne's neoclassical theism.

Keywords: God, existence, cumulative argument, a priori arguments.

SUR LA SIGNIFICATION DE LA DIFFERENCE ONTOLOGIQUE CHEZ NIETZSCHE ET HEIDEGGER

CRISTINEL TRANDAFIR^{*}

Grâce à ses études, réunis dans les volumes Nietzsche, M. Heidegger est, pourrait-on dire, le penseur qui a établi, en dépit de l'orgueil et les exigences de notre temps, ce qui signifie la lecture contemporaine de Friedrich Nietzsche. Est également connu, en termes de pensée de M. Heidegger, le rôle que la notion de «différence ontologique» a y joué, celui qui, étant si important, il devait être présent dans l'interprétation heideggerine sur le travail de Nietzsche.

Dans ce qui suit, je voudrais brièvement établir quel est le sens que la notion de «différence ontologique» l'a dans la pensée de Heidegger, le rôle qu'elle joue dans la pensée de Nietzsche et si est légitime à cet égard à comprendre le dernière a partir du premier.

Les principales questions autour desquelles s'est organisée la structure de la pensée de Heidegger, M. dans 'Sein und Zeit', se produisent qu'une seule fois à l'esprit de l'auteur quand il sent la profonde crise qui a mis fin à la notion d'«être», comme il nous apparaît dans la méditation de la métaphysique traditionnelle. L'auteur note à cette occasion que la notion de l'être est inapproprié, impropre, en effet, un obstacle à la compréhension de la nature humaine, à savoir à l'existence et à son historicité, mais il ne propose aucune solution à cette impasse, c'est-à-dire un nouveau concept, une approche plus globale, plus fertile et apte à faire la lumière sur le sens de l'existence humaine, si perdu, il semblerait, même avec les débuts sombres et obscurs de la métaphysique. Non d'ailleurs, peut-être, précisément à cette cause 'Être et Temps' reste inachevée. Inachevée, c'est vrai, mais pas sans importance.

L'importance de 'Sein und Zeit' ne vient pas de la raison qu'il nous donne un nouveau concept sur l'être, mais en vertu du fait qu'il nous aide à mieux saisir le concept de «l'être», telle qu'elle apparaît à travers l'histoire de la métaphysique occidentale.

L'Être métaphysique, est conçu ici, à son avis, Heidegger comme une simple présence, qui est apparu dans un horizon de l'existence et est réglé comme „un hasard temporel” de celui ci, mais un hasard qui s'échappe à la temporalité évasion, étant la condition même de l'existence de la temporalité, c'est-à-dire le cadre général dans lequel les trois dimensions temporelles (extases): passé, présent et avenir se réunissent.

^{*} Asistent universitar, dr., Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Craiova;
e-mail: cristinel.trandafir@gmail.com

«L'Être» de Heidegger, à son tour, nous apparaît à l'intérieur de la problématique de la différence ontologique, et ainsi parce que le sens de l'être, dit Heidegger, n'est pas donné aux étants eux-mêmes. Cette distinction entre l'être et l'étant dont les problèmes sont à l'origine même de 'Sein und Zeit'¹, cependant, est le mieux clarifié par Heidegger peu plus tard dans une étude rédigée en 1929, soit quatre ans après le développement du travail 'Être et le Temps', à savoir «Von Wesen des Grundes».

Dans ce document Heidegger dit: «Ne pas être le secret de l'être signifie toujours la vérité de l'être de l'étant, soit réel ou irréel. À l'inverse, ne pas être le secret de l'étant est toujours par défaut la vérité de son être. La vérité ontologique et la vérité ontologique regarde respectivement l'étant dans son être et l'être de l'étant. Elle s'est donc pénétrée essentiellement basée sur la différence entre l'être et l'être (la différence ontologique). L'essence de la vérité que se bifurque nécessairement dans l'ontique et l'ontologie est possible dans la ligne générale, avec l'ouverture de cette différence».

Il est nécessaire ici, d'abord à comprendre, avec Heidegger, par la différence ontologique – le tel quelque chose qui apparaît et se produit entre un horizon d'ouverture et l'étant présent dans celui-ci à la fois avec son ouverture, et d'autre part, rappelons-nous que l'évolution à l'intérieur de l'historique de l'ontologie vue comme histoire de la métaphysique, comme l'appelle Heidegger, a parmi ses résultats «l'oubli» de cette différence.

Quand et comment est «oubliée» cette différence? L'oubli se produit lorsque l'être «est pensée sous la catégorie de l'objectivité et de la simple présence», afin de se retrouver être vu comme une simple chose. «La différence ontologique» est donc oubliée comme un résultat de la réification de l'être, c'est à dire alors que l'être est intégrée et assimilée dans la vie pratique, dans la laquelle on détermine les choses réelles.

Comment réagir dans une telle situation critique, nous montrera Heidegger lui-même: à l'oubli de la différence il faut résister avec une pensée au-delà de la métaphysique, par la laquelle on tente d'identifier la différence et de la faire manifester.

On pourra trouver chez Friedrich Nietzsche une telle conception qui nous rappelle de la «différence ontologique» et qui produit un compromis et un affaiblissement de la discipline métaphysique?

Selon Heidegger, Nietzsche ne peut avoir aucun mérite à cet égard, parce que loin d'être un penseur de la différence, c'est précisément dans son travail que la métaphysique de l'Ouest atteint son achèvement.

La dernière étape de la métaphysique c'est „quand il ne reste plus rien de l'être”, et Heidegger s'efforce de montrer que cette étape ne pouvait être atteinte que par l'émergence du concept du Nietzsche, le concept de la «volonté du pouvoir» dans la pensée européenne. Ainsi la pensée de Nietzsche serait une

¹ G. Vattimo, *Les Aventures de la différence*, Constanta, Editura Cerbatis, 1996, p. 35.

dernière forme de platonisme, l'un tourné à l'envers, et la surmontation de la métaphysique faite par cette pensée peut être compris seulement comme son accomplissement. Naturellement, un tel point de vue si spectaculaires et tranchante concernant Nietzsche a provoqué des controverses.

L'un d'eux, peut-être le plus important est venu de l'école française (Deleuze, Derrida) qui revendique sa choix d'interpréter Nietzsche. Derrida, par exemple, pensait que le noyau de la doctrine de Friedrich Nietzsche, la doctrine de la tragédie, par sa contradiction fondamentale, celle entre Apollon et Dionysos, est une preuve que chez Nietzsche s'affirme la problématique «de l'annonce de la différence ontologique», mais aussi un moyen ingénieux de la solutionner.

„S'il faut dire, avec Schelling, que «tout n'est rien que Dionysos», il faut savoir – et cela signifie d'écrire – que pareillement a la force pure, Dionysos est travaillé par la différence”².

Pour Derrida, le couple Apollon-Dionysos n'est pas une opposition originaire, mais „l'expression métaphorique d'une différence originaire qui se trouve en Dionysos lui-même. «Le différend ou la différence entre Dionysos et Apollon, ne disparaît en même temps que l'histoire parce qu'elle n'existe pas dans l'histoire. Elle est aussi une structure originaire: l'ouverture de l'histoire, l'historicité elle-même”³.

Parce que le langage de Nietzsche est un langage poétique, dans lequel la métaphore ne se réduit pas à un rapport stable – celle-ci lui tient loin de la mentalité métaphysique de la représentation, qui établit une tyrannie du signifié. Le langage de Nietzsche refuse la description de l'être en termes conceptuels, comme quelque chose de stable, étant, ce que Derrida appelle «une pratique de la différence elle-même» dans laquelle le signifié est un effet du signifiant, un jeu de langage qui laisse ouverte et possible la différence ontologique.

Fondateur d'un nouveau rapport entre signifiant-signifié, celui dans lequel le «fait» est l'effet de l'acte interprétative (il n'existe pas de faits mais seulement des interprétations) Nietzsche est parmi les premiers à rappeler sans cesse la différence ontologique.

Alors Nietzsche est pour la herméneutique française le philosophe de la différence et sa réflexion est dehors de la métaphysique. Mais, heureusement, pas tous les représentants de l'herméneutique contemporaine pensent de même. Parmi ceux-ci nous citons G. Vattimo, réputé comme l'un des interprètes de l'œuvre de Nietzsche et celle de Heidegger, est parmi les rares qui ont l'intuition et le pressentiment du vice caché à l'intérieur de cette technique d'évaluation de la pensée comme métaphysique ou non, technique lancée par Heidegger et héritée par G. Deleuze ou Derrida.

² J. Derrida, *L'écriture et la différence*, Bucarest, Univers, 1998, p. 50.

³ *Ibidem*, p. 50.

Pourtant, commençant de ce sentiment, Vattimo, quoiqu'il va reconstruire la problématique de la différence ontologique et va clarifier le concept sur lequel s'appuie la distinction entre métaphysique et nonmétaphysique il ne réussira pas à sauver ce qu'il peut à peine être sauvé chez tous ces commentateurs ou philosophes de la période postmétaphysique: l'apparition d'une pensée émancipée dessous les reflets de la métaphysique.

„Le problème de la différence n'est pas la pensée ici (chez Heidegger) par rapport à laquelle elle diffère ou aux raisons et les modalités de distinction: meilleur il peut se traduire par la question «Qu'est qui se passe avec la différence?»»⁴.

Dans cet article la question n'est pas de savoir si Heidegger pose la question de la différence en qualité de différence elle-même, c'est à dire sans référence à ses termes ou à la différences entre eux, mais autrement, à savoir: dans quelle mesure peut-être pose la question de la différence lie à l'être, dans quelle mesure l'être peut fournir des conditions qui la rendent possible en qualité de terme d'une différence? Comme peut être posée l'être dans la différence, sans la lier à la pensée métaphysique?

En général, le terme de la „différence” a eu dans l'histoire de la philosophie occidentale trois importances qu'on va traiter ici.

La première d'entre eux est la différence aristotélicienne, selon laquelle, la différence signifie la relation d'altérité (ετεροτητα) entre deux choses qui, sous un autre angle, sont toutefois identiques⁵. Le premier sens qui se trouve au paragraphe 1018, le chapitre 9 du 5ème livre de la *Metafizique* est particulièrement importante car elle introduit la distinction scolastique entre «numero differentia»⁶ et «specie differentia»⁷.

La seconde signification de la différence, plus abstraite que la première, se trouve également dans la *Métaphysique* d'Aristote et a le sens d'un caractère qui distingue une espèce des autres espèces au sein du même genre⁸. Celle-ci nous la trouvons dans la pensée médiévale comme «differentia spécifiques, et elle sera celle qui, avec le travail de commentateur Boèce, sera venu d'imposer de plus en plus de la pensée européenne».

Le troisième signification du terme différence, est spécifique à notre pensée moderne, à savoir le caractère qui distingue le concept d'un autre concept, une chose à autre chose. Nous parlons ici d'une importance qui a pris naissance sur les deux premières mentionnées ci-dessus, et qui aura une

⁴ G. Vattimo, *op. cit.*, p. 76.

⁵ Aristote, *Métaphysique*, Bucarest, IRI Publishing, 1999, p. 188: «Différentes sont les choses qui, quoi qu'elles sont des autres, ont encore une certaine identité, non comme des numéros, mais comme une espèce, genre ou par analogie».

⁶ Des choses numériquement différentes qui se distinguent par le fait d'être plus.

⁷ Des choses spécifiquement différentes qui diffèrent en substance.

⁸ Aristote, *op. cit.*, p. 395, «l'altérité après espèce est l'apprentissage d'une chose d'être différent des autres travaux dans un genre qui doit être inhérente amandorura».

incidence non seulement en ce qui concerne le vocabulaire mais aussi pour tous les grands penseurs à partir de Descartes.

L'introduction involontaire d'une telle signification de la différence dans la résolution de problème de l'être est la cause même qui est à l'origine de la réification de l'être et a son identification inconsciente avec l'étant, et le moyen de tomber dans la pensée métaphysique.

La métaphysique, en général comme un moyen de comprendre la réalité exige soit la transcension du niveau d'expérience par imposer sur celle la un principe ou d'une identité avec laquelle à laquelle nous créons la possibilité de déduction d'expliquer et de donner effet, ou un tribunal systématiquement le «tout», c'est à dire un type d'enquête qui ont pour objet «le tout».

Retournant à Nietzsche, la métaphysique ne signifie rien de tout ça pour lui. Elle porte en ce cas un sens spécial, le sens du procès intellectuel de réduction et de soumission de la vie à la pensée, soit que ça se passe dans et par l'identité ou la différence.

La métaphysique sera donc pas seulement la réduction de l'existence à un principe, soit-t-il transcendante (Platon) ou immanente (Kant), mais l'essai de mettre la question de l'Être lui-même, c'est à dire de traiter l'objet dans une pensée, soit comme l'identité, soit comme différence etc.

À cet égard, c'est pas la pensée de Nietzsche, mais celle de Heidegger qui est un type de pensée métaphysique, une pensée étrangère au sens profond de la révolution nietzscheienne voulait l'élaboration de métaphysique, fondée sur une «nouveau criticism», le criticism généalogique.

En accord avec le criticism généalogique, Nietzsche sera le premier des penseurs occidentaux qui cessera de fournir à l'être un caractère essentiel et qui va faire l'être cesser d'être le fondement et l'objet de la pensée, c'est parce que, dit-il, sur „l'être, nous n'avons pas d'autres représentations à ce sujet que de vivre. Cependant, comment peut-il être quelque chose qui est mort?”⁹.

Reconnaissant l'opposition entre la pensée et la vie et l'identité entre la vie et l'être, l'auteur de 'Ainsi parla Zarathoustra' succédera de voler son travail à la pensée métaphysique.

M. Heidegger lui-même d'abord ressenti cette profondeur de l'œuvre de Nietzsche, et vers le fin il deviens de plus en plus conscient que sa pensée devient de plus en plus métaphysique.

Voici comment Heidegger propose une réflexion au ralenti, une renonciation à l'identité être-aletheia et dans le même temps à la syntagme «vérité de l'être».

Qu'est-ce qu'une pensée sans fondement? Pour Heidegger, une telle pensée a deux significations et dans le même temps si différentes les unes des autres.

⁹ F. Nietzsche, *La Volonté de Puissance*, Oradea, Aion, 1999, p. 375.

La pensée sans fondement signifie l'organisation et de la domination technique du monde, à savoir l'élaboration d'un système d'organisation de l'être des éléments soit fondateur soit fondés base, mais aussi une réflexion qui n'est pas fondée.

Ensuite, cela signifie aussi la réflexion qui a lieu en dehors du principe de raison suffisante, une pensée qui reste dedans la liberté soutien les techniques de la ration destinées à assurer la destinée humaine: la maîtrise de la terre. La solution de Nietzsche concernant la métaphysique, celle de faire sortir l'être, identifiée avec la vie, de la condition d'objet de la pensée, et finalement de renoncer à la considérée comme une fondement, nous apparaît donc plus simple et plus convaincante que la solution de la différence ontologique de Heidegger.

Parce que chez Nietzsche, la pensée en général se trouve en opposition fondamentale contre l'être entendu comme la vie, nous pouvons enfin dire que le concept de Heidegger de la différence ontologique n'est pas fonctionnel pour la pensée nietzscheienne dans la quelle on peut parler plutôt d'une question en litige, de l'opposition ouvert entre l'être et l'étant, et non pas d'une différence entre eux.

ABOUT THE SIGNIFICANCE OF NIETZSCHE'S AND HEIDEGGER'S ONTOLOGICAL DIFFERENCE

(Abstract)

Through his studies, collected in volumes of Nietzsche, Heidegger M. is, we might say, the thinker who established, in spite of pride and demands of our times, meaning contemporary reading of Friedrich Nietzsche. In addition to this already known, is also well known, in terms of M. Heidegger's thinking, the role that the concept of "ontological difference" played in the works, one so important that could not be present in Heidegger's interpretations of Nietzsche's thought.

In what follows, I briefly what is the significance that the concept of "ontological difference" has in Heidegger's thinking, what role it plays in Nietzsche's thinking and that is legitimate in this sense, to understand the latter from the meaning of the first.

Keywords: ontological difference, being, thinking, overcoming metaphysics.

DISPUTA REALISM – ANTI-REALISM PRIVIND ENTITĂȚILE ABSTRACTE

ȘTEFAN VIOREL GHENEA*

În acest studiu vom aborda ceea ce se poate numi disputa dintre realism și anti-realism cu privire la entitățile abstracte. Realismul despre entitățile abstracte, în forma sa cea mai generală, aserțază că acestea există, iar ce am putea numi cu un termen generic anti-realismul, privind entitățile abstracte, neagă existența acestora. Considerăm că este necesar, încă de la început, să facem câteva nuanțări. În primul rând, opoziția nu este tranșantă, de genul „totul sau nimic”. S-au manifestat atât diferite forme de realism, cât și de replici la acesta. Apoi, ce s-a înțeles prin entități abstracte a variat în timp, fiind vorba fie despre universalii, fie despre entități matematice, precum numerele sau clasele ș.a. În aceste condiții, putem asista la o atitudine selectivă a realiștilor cu privire la tipul de entități abstracte a căror existență o susțin, iar anti-realiștii, la rândul lor, pot fi selectivi cu privire la entitățile pe care le resping. Ei pot respinge existența unor entități abstracte, cum ar fi universalii, dar pot fi indiferenți sau chiar accepta existența numerelor și claselor. Filosoful american, W.O. Quine, de exemplu, a fost realist într-o anumită parte a carierei sale filosofice față de clase și numere, în timp ce refuza să accepte existența propozițiilor și a proprietăților sau atributelor¹. În al doilea rând, se impun de la sine aspectele istorice ale problemei. În timp ce în filosofia medievală întâlnim ceea ce s-a numit „cearta universalilor”, în cea modernă încercările se concentrează pe statutul ideilor abstracte, care au ca punct de pornire distincția dintre calități primare și secundare. În filosofia contemporană, în special în cea de factură analitică, discuția se mută în domeniul filosofiei științei, în special al filosofiei matematicii. Aici asistăm la o diversitate de încercări de respingere a realismului.

În mod tradițional, în problema entităților abstracte realismului i se opune *nominalismul*. În timp ce *realiștii* susțin că proprietățile, tipurile, relațiile, propozițiile, clasele sau stările de lucruri sunt primitive și ireductibile, *nominaliștii* neagă existența acestora și caută să arate că discursul despre acestea este reductibil la unul despre particularii concrete și familiare². O imagine

* Lector univ. dr., Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale.

¹ W.O. Quine, *Word and Object*, MIT Press, Cambridge Ma., 1960.

² Michael J. Loux, *Nominalism*, în „Routledge Encyclopedia of Philosophy”, Routledge, London and New York, 1998. Pentru o abordare mai detaliată, din perspectiva autorului citat, vezi și *Metaphysics. A Contemporary Introduction*, Routledge, London and New York, 2006, p. 17-83.

plastică asupra disputei este prezentată de P.V. Spade în introducerea sa la traducerea engleză a cărții lui John Wyclif *De universabilibus*³. Să presupunem că avem în față două pixuri negre. Se pune întrebarea: „Câte culori văd?” La această întrebare există două tipuri de răspuns: fie văd o singură culoare (negrul), care este simultan distribuită celor două pixuri, fie văd două negreli, adică atâtea câte pixuri am în față. Prima poziție, în care aceeași culoare este văzută ca fiind simultan în două lucruri diferite este numită *realism*. Cealaltă poziție, care vede două negreli, care, deși sunt asemănătoare, sunt totuși diferite, este numită *nominalism*. Ilustrată în acest fel, problema realismului, privind entitățile abstracte, este dată de modul în care se răspunde la întrebări precum cea de mai sus. Această situație este denumită de Alain de Libera „afacerea pixurilor” și este considerată o imagine naivă asupra disputei⁴. Cu toate acestea, ea ne sugerează că, proprietăți precum culorile pot fi văzute fie ca aparținând lucrurilor, fie ca depinzând de modul nostru de a vedea lucrurile.

În istoria filosofiei disputa dintre realiști și nominaliști a căpătat aspecte diferite. În Evul Mediu întâlnim celebra „ceartă a universalilor”. Aceasta exprimă „într-un mod sintetic, ușor simplist, o dispută desfășurată în tot Evul Mediu, privind raporturile dintre lucrurile individuale și, în principal, genurile și speciile lor, reprezentative pentru conceptele cunoscute sub numele de «universalii»”⁵. Cea mai clară opoziție, întâlnită în această perioadă, este cea dintre realismul extrem al lui William de Champeaux și forma extremă de nominalism, susținută de Roscelin de Compiègne, conform căruia singurele entități sunt particularii, iar universalii reprezintă simple expresii lingvistice (*flatus vocis*), aplicate unui număr de particulari. O altă componentă a disputei universalilor este *conceptualismul*. Acestei poziții îi este asociată, uneori, calitatea de arbitru sau de poziție terță alternativă. Conform acestei doctrine, universalii există doar în minte și nu au o realitate exterioară sau substanțială. În filosofia modernă, empirismul clasic a urmat nominalismului medieval. Unii reprezentanți ai acestui curent identificau tipurile de reprezentări mentale cu termenii generali. John Locke, de exemplu, argumenta că aceste reprezentări au un conținut special. El numea aceste reprezentări *idei abstracte* și susținea că sunt formate prin înlăturarea din ideile particulare a acelor aspecte care le particularizează. Această doctrină a fost criticată de alți doi filosofi empiriști

³ P.V. Spade, *Introduction*, în John Wyclif, „On Universals (Tractatus de universalibus)”, trad. A. Kenny, Clarendon Press, Oxford, 1985, p. XV-XVIII. Exemplul este discutat de Alain de Libera în *Cearța universalilor. De la Platon la Sfârșitul Evului Mediu*, trad. Ilie și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 13-16.

⁴ Este vizibilă naivitatea trecerii realistului de la percepție la ființă. Chiar dacă realismul și nominalismul ar corespunde unor moduri de a vedea lucrurile, nu se poate explica modul în care se ajunge de la percepția asupra unui lucru la a considera că aceeași entitate, în cazul nostru negreala, aparține lucrurilor percepute.

⁵ Adriana Neacșu, *Istoria filosofiei medievale*, Craiova, Editura Universitaria, 2010, p. 171.

(Berkeley și Hume), care susțineau că ideile ce corespund termenilor generali sunt idei al căror conținut este deplin determinat și particular, dar pe care mintea îl folosește pentru a exprima alte idei particulare de un anumit tip. În filosofia contemporană, natura dezbaterii s-a schimbat, în sensul că, deși există încă filosofi care adoptă o abordare nominalistă cu privire la toate entitățile abstracte, au apărut poziții mai speciale care recunosc existența claselor și reduc discuția despre alte clase de entități abstracte la cea de structuri set-teoretice ai căror constituenți ultimi îi reprezintă particularii⁶.

Vom analiza în continuare unele aspecte ale disputei realism-nominalism, precum și consecințele acesteia asupra disputei recente dintre realism și antirealism. Deși sunt diferite, aceste dispute au puncte comune, care ne ajută să înțelegem mai bine problema realismului și implicațiile sale filosofice.

1. DISPUTA UNIVERSALIILOR

1.1. Originea disputei

Vom încerca mai întâi să elucidăm natura disputei universalilor. După Alain de Libera, problema universalilor (ce sunt universalile: lucruri, concepte sau nume?), deși pare naturală, la o cercetare mai atentă se dovedește a fi derivată din grila, impusă în Antichitatea târzie, lecturii *Categoriilor* lui Aristotel. Înainte ca filosofii medievali să își pună problema naturii universalilor (lucruri, concepte sau cuvinte), filosofii neoplatonici s-au întrebat cu privire la natura categoriilor (ce sunt acestea: ființări, noeme sau sunete vocale?). Apariția problemei universalilor s-ar putea explica, deci, prin identificarea motivelor care au determinat trecerea de la categorii la universalii. Răspunsul lui Libera este că mutația pleacă de la micul tratat al filosofului neoplatonician Porfir, elev al lui Plotin, intitulat *Isagoge*, ce se vroia a fi o introducere sau o prefață la lucrarea *Categoriile* a lui Aristotel, lucrare ce deschide *Organonul*⁷. În calitate de prefață, textul nu are pretenții teoretice, ci constă într-o explicație a principalelor noțiuni cerute de analiza doctrinei aristotelice a categoriilor, explicație ce este menită să servească învățământului filosofic neoplatonician. Cu toate acestea, datorită întrebărilor formulate în capitolul I, a dat naștere marii dispute scolastice a „universalilor”:

„Mai întâi, în ceea ce privește genurile și speciile, problema e de a ști (1) dacă sunt realități existente în ele însele sau doar simple concepte ale spiritului și, admitând că sunt realități substanțiale, (2) dacă sunt corporale sau incorporale, (3) dacă, în sfârșit, sunt separate de lucrurile sensibile sau nu subzistă în acestea și, pentru moment voi evita a decide: o problemă foarte anevoioasă și care presupune o cercetare cu totul diferită și mai amplă”⁸.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Alain de Libera, *op. cit.*, p. 10-11.

⁸ Porfir este citat de Libera. Numerele prin care se disting problemele abordate îi aparțin acestuia din urmă. *Ibidem*, p. 32. Cele trei întrebări evidențiate în text sugerează, după Libera, o

Se pune în continuare problema: cum a reușit textul lui Porfir să provoace disputa universalilor când acesta nu conține răspunsuri la acele întrebări și, mai mult, nici nu folosește termenul *de universalii*⁹. Am putea răspunde, că problema universalilor este o problemă filosofică perenă, ce se impunea a fi dezbătută cu sau fără intervenția lui Porfir și a traducătorilor săi medievali (Marcus Victorinul și, în special, Boetius)¹⁰. A. de Libera respinge acest tip de răspuns și ne propune ca, atunci când abordăm această chestiune, să ne debarasăm de „iluzia anistorică” și de „aparența transcendentă” pe care aceasta ni le oferă. În opinia sa, problema universalilor a apărut într-un anumit context istoric și din cauze determinate. Iar dacă micul tratat al lui Porfir nu este cauza reală a disputei poate că ar trebui să mergem mai în urmă: să căutăm sursa problemei în scrierile aristotelice.

În opinia lui de Libera adevărata sursă a problemei universalilor este incoerența aristotelismului la care se adaugă nevoia de autoritate specifică gândirii medievale. Un aspect paradoxal cu privire la autoritate este că „uneori propoziția care face autoritate este în același timp cea mai nesigură dintre toate”¹¹. Cu alte cuvinte textele lui Aristotel cu privire la „universalii” cu toată incertitudinea lor, au avut șansa de a căpăta statutul de autoritate în aceasta problemă care a frământat întreaga gândire medievală. În *Despre interpretare*,

grilă de lectură specifică școlii neoplatonice. Prima întrebare se înscrie în disputa dintre Aristotel și Platon, cu privire la existența reală a genurilor și speciilor sau dependența acestora de subiectul cunoscător. Prima variantă corespunde teoriei platoniciene a ideilor, pe când cea de a doua reflectă teoria aristotelică standard. A doua întrebare pornește de la existența (subzistența) reală a universalilor și postulează, în limbajul stoicismului, problema naturii acestora: cum sunt acești existenți sau subzistenți, ființe corporale sau incorporale? A treia întrebare conduce tot la disputa dintre Aristotel și Platon: universalul este o formă separată sau una immanentă sensibilului? În consecință, după, Libera, Porfir, prin formularea acestor întrebări, „pune degetul pe ansamblul contradicțiilor ce subminează platonismul și aristotelismul” (*Ibidem*, p. 35).

⁹ Chiar dacă în comentariul său Porphyry nu își propune să rezolve problema, propria sa poziție este exprimată în alte scrieri unde înclină către soluția platoniciană. În *Isagoge* introduce, totuși, noțiunea de „predicabil”, care vizează atât substanțele secunde, cât și celelalte categorii aristotelice, schimbând, în felul acesta, tabela categoriilor, prin stabilirea a doar cinci predicabile (genul, specia, diferența, propriul și accidentalul), numite de medievali „universalii”. Vezi: Adriana Neacșu, *op. cit.*, p. 173-174.

¹⁰ Cu altă ocazie (în articolul *Nominalism antic*, în Dominique Lecourt, *Dicționar de istoria și filosofia științelor*, trad. Laurențiu Zoicaș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 1003-1009), de Libera consideră că, din moment ce Porfir nu a dat răspunsurile la întrebările ridicate în *Isagoge*, adevărata sursă a problemei medievale a universalilor ar trebui căutată în cele două comentarii la această mică lucrare, scrise la începutul secolului al VI-lea de Boethius, traducător și exeget al lui Aristotel și Porfir. Teoria lui Boethius despre universalii este redată în felul următor: „Genurile și speciile, care sunt incorporale, subzistă sau există „într-un anume fel”, adică în cele sensibile și legate de acestea: însă ele sunt, în același timp, concepute „în alt mod”, adică existând prin ele înseși” (*Ibidem*, p. 1003). Doctrina lui Boethius este considerată de filosoful francez ca fiind, mai degrabă, conceptualistă decât nominalistă, deoarece universalii nu subzistă în afara lucrurilor sensibile, ci sunt doar concepute ca atare.

¹¹ *Ibidem*, p. 26.

Aristotel distinge între lucruri universale și individuale. Acesta înțelege prin „universal” ceea ce „prin natura sa este enunțat despre mai multe subiecte, iar prin „individual” ceea ce „nu este enunțat despre mai multe subiecte”. Pentru universal dă exemplul „om” iar pentru individual „Callias”¹². Libera vede aici o contradicție. Se pune problema cum putem susține în același timp că există lucruri universale și că natura unui universal este de a fi enunțat despre mai multe subiecte? Am putea înțelege de aici că un lucru poate fi afirmat despre un al lucru? Nu este clar dacă Aristotel a vrut să spună asta, mai ales pentru că apoi el dă exemplu pentru universal termenul „om”, iar pentru individual pe Callias. O altă contradicție este semnalată în *Analitica secundă*, unde Aristotel definește universalul „care persistă în suflet drept o unitate în afara multiplicității” ce se află „una și identică în toate subiectele particulare”. În aceste condiții, fie universalul este un termen și având statutul de concept mental el se găsește în suflet și nu în lucrurile individuale, fie este o realitate extra-mentală și aparținând lucrurilor nu se mai poate găsi în suflet. Situația se complică dacă luăm în calcul și faptul că în *Categoriile* Aristotel definește substanțele secundă ca nefiind în lucruri ci doar afirmate despre lucruri¹³.

Această situație nu prea le-a dat de ales filosofilor medievali, care au fost tentați să reducă incoerența din textele lui Aristotel cu prețul dezvoltării unei dispute filosofice aprinse. Dacă la contradicțiile din textele lui Aristotel, analizate mai sus, adăugăm și interogațiile lui Porfir, precum și încercările de a răspunde la acestea din partea filosofilor medievali, ne aflăm în situația de a explica sursa istorică a disputei universalilor. Cel puțin aceasta este opinia lui A. de Libera, care consideră că problemele filosofice provin din „structurile conceptuale articulate ale enunțurilor fondatoare”¹⁴. Aceasta este și situația problemei universalilor, care reprezintă un produs al aristotelismului și a interpretărilor sale neoplatoniciene.

1.2. Realism, nominalism, conceptualism

O opinie consacrată este aceea că, cearta universalilor ar fi o luptă pur verbală, în care scolastici și-ar fi epuizat inutil capacitățile intelectuale. Anton Dumitriu susține că această opinie este greșită și are la bază o cercetare superficială a problemei. De fapt, problema este foarte importantă pentru medievali, deoarece pentru ei, ca și pentru Aristotel, universalul este problema centrală a oricărei științe, fundamentul sau punctul ei de pornire¹⁵.

¹² Aristotel, *Despre interpretare*, în „Organon”, vol. 1, trad. Mircea Florian, București, Editura IRI, 1997, p. 166.

¹³ Aristotel, *Categoriile*, în „Organon”, p. 98-99.

¹⁴ Alain de Libera, *op. cit.*, p. 30.

¹⁵ Anton Dumitriu, *Istoria Logicii*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 342.

Soluțiile la această problemă sunt mult mai diverse decât ar părea. Logicianul medieval Ioan de Salesbury, în lucrarea sa *Metalogicus*, identifică 13 curente în problema universalilor¹⁶. Nominalismul și conceptualismul apar ca principale direcții de soluționare a problemei opuse realismului. De altfel, și realismul prezintă variate forme, cele mai reprezentative fiind realismul transcendentă și cel trimodal. Primul îi are ca reprezentanți, printre alții, pe Anselm de Canterbury, care consideră că universalile au o existență în sine, nu sunt în indivizi (este un realism de orientare platoniciană deoarece universalile sunt exemplarele lucrurilor și constituie o lume în sine) și pe William de Champeaux, care admite inițial teoria identității (un concept universal cum este de exemplu umanitatea, este identică în toți oamenii ca indivizi), ulterior amendându-și teza prin ceea ce s-a numit *ratio indifferentiae*. În opinia sa, indivizii sunt reali, iar esența lor nu mai este identică. Indivizii au caractere proprii, care îi disting de alții și caractere comune și „indiferente” (nediferențiate) fiecăruia¹⁷. Realismul trimodal, pe care îl regăsim în special la Albert cel Mare și Toma D’Aquino, susține tripla modalitate formală a universalului: 1. *ante rem*, ca forme acceptate prin ele însele, principii sau cauze ale lucrurilor; 2. *in re*, ca forme care dau existența și natura lucrurilor, având o funcție potențială care se poate actualiza în indivizii particulari; 3. *post rem*, ca forme separate prin abstracție de intelect și a căror caracteristică este comunicabilitatea¹⁸.

Nominalismul, apare ca doctrina ce neagă existența ideilor generale atât în lucruri cât și în ele însele. Ele nu sunt decât cuvinte (*voces*), prin care desemnăm în vorbire grupuri de indivizi concreți. În consecință, studiul realității se reduce la cel al individualului concret și va avea doar caracter empiric. Cel mai important reprezentant al nominalismului scolastic este considerat William Ockham¹⁹. El consideră că realismul dă naștere unor absurdități. Mai întâi, realiștii susțin că universalul ar avea o existență în afara sufletului, însă pentru Ockham, nici un universal nu este o substanță singulară. Dacă s-ar susține acest lucru, „ar rezulta că Socrate este un anumit universal, deoarece nu există un argument mai puternic pentru care un universal să fie o substanță singulară mai degrabă decât alta. Prin urmare, nici o substanță singulară nu este un universal...”²⁰. Dacă universalul ar fi în individual, distrugând individul, s-ar

¹⁶ Clasificarea este prezentată de A. Dumitriu, în *ibidem*, p. 342-344.

¹⁷ *Ibidem*, p. 354.

¹⁸ *Ibidem*, p. 353-358.

¹⁹ A. Dumitriu consideră că nominalismul lui Ockham ar putea fi exagerat de către opozanții săi și de istoricii filosofiei. În scrierile sale nu apare ideea că universalile ar reprezenta *flatus vocis*. În consecință, s-ar putea spune că el nu a reprezentat un nominalism radical și că ar putea trece drept conceptualist. (*ibidem*, p. 346).

²⁰ William Ockham, *Despre universalii*, trad. Alexander Baumgarten, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 34.

distruge și genul, ceea ce este absurd. Astfel, „ar rezulta că Dumnezeu nu ar putea distruge un individ dintr-o substanță decât dacă ar distruge un anume număr de individuale, pentru că dacă ar anihila un anumit individ, ar distruge tot ceea ce ține de esența individului, iar în consecință ar distruge universalul aflat în el și în alții, iar în consecință nu ar mai rămâne ceilalți, deoarece nu ar mai putea persista fără o parte a lor, așa cum se presupune că este acel universal”²¹.

Pentru a-și construi propria teorie despre universalii, Ockham pleacă de la o abordare critică a problemei intelectului, care în opinia sa funcționează direct și intuitiv, sesizând lucrurile particulare. Cunoașterea noastră începe cu perceperea obiectelor particulare, concepția sa, bazându-se pe ideea că fondul cunoașterii formează cunoașterea directă a lucrurilor. Pentru Aristotel, universalul era sesizat chiar în actul percepției. Pentru Ockham, dimpotrivă, actul percepției sesizează numai individualul, iar generalul este produsul unui proces de abstractizare. Deci, universalul nu există în afara intelectului. Dacă ar fi avut caracter de substanță, atunci fiecare lucru concret ar fi fost un „universal”. După cum am văzut, dacă universalul ar fi fost prezent în fiecare individ, odată cu distrugerea acestuia ar dispărea întregul gen. În consecință, universalul este definit ca „o intenție a sufletului, care, potrivit unei opinii probabile, nu se deosebește de actul înțelegerii. De aceea, se mai spune că intelcția prin care eu înțeleg un om este un semn natural al oamenilor, tot așa cum geamătul este semnul infirmității sau al tristeții sau al durerii; iar un asemenea semn poate sta pentru oameni în propozițiile mentale, tot așa cum sunetul poate sta pentru lucruri în propozițiile orale”²².

Conceptualismul medieval îl are ca reprezentant principal pe Abélard. Cu toate acestea, este considerat de unii cercetători ca fiind nominalist²³. Abélard a atacat atât realismul extrem al lui William de Champeaux cât și nominalismul extrem al lui Roscelin. El a argumentat că realismul lui William comite greșeala de a ne prezenta o imagine conform căreia o singură entitate poate avea simultan proprietăți incompatibile și a respins ideea lui Roscelin, că universaliiile reprezintă *flatus voci*, insistând asupra faptului că acestea sunt expresii, care au semnificație sau sens, argumentând că o abordare adecvată a problemei universaliiilor, trebuie să arate cum, în absența unei esențe comune, termenii generali pot avea semnificație. Abélard pleacă de la ideea lui Aristotel, că universalul este ceea ce este predicabil despre mai mulți, însă pentru el, nu se

²¹ *Ibidem*, p. 35.

²² *Ibidem*, p. 39.

²³ Eticheta de „conceptualist”, socotită ca o variantă în cadrul nominalismului, îi este acordată lui Abélard în secolul al XIX-lea de către Victor Cousin. Jean Jolivet consideră că, deși noțiunea este oarecum îndreptățită, ea este anacronică pentru că, fie are sens doar în cadrul filosofiei moderne, fie ne trimite la Porphyry și Boethius, care puneau problema dacă predicabilele sunt concepte sau lucruri. În consecință, în opinia lui Jolivet, îl putem considera pe Abélard nominalist, în condițiile în care suntem conștienți de nuanțele care îl disting de nominalismul propriu-zis. (Adriana Neacșu, *op. cit.*, p. 181).

găsește în lucruri căci ar însemna că lucrurile însele ar trebui să fie predicabile despre alte lucruri. Dacă ar fi predicabil despre alt lucru, ar trebui să se regăsească în toate lucrurile al căror predicat este, ceea ce este absurd. Astfel, universalul nu se găsește decât în actul predicăției, care se face printr-o judecată (*sermo*). Cuvintele izolate sunt doar *flatus voci* (de exemplu cuvântul „om”), dar puse în judecată (de exemplu: „Socrate este om”) prin actul de atribuire apare universalul, care este creația intelectului uman. În aceste condiții, Abélard este un conceptualist²⁴.

2. RESPINGEREA IDEILOR ABSTRACTE

2.1. Doctrina ideilor abstracte la John Locke

În filosofia modernă, filosofii de orientare empiristă sunt cei care continuă încercările medievale ale lui Abélard și Ockham, de a respinge ideea existenței a ceea ce am numit universalii, însă modul în care aceștia tratează problema este diferit. Mai întâi, ei nu au același punct de pornire: statutul ontologic al termenilor generali ci mai degrabă sunt interesați de modul în care aceștia se formează. Apoi, un aspect important al gândirii empiriste este modul în care noi ajungem să cunoaștem ceea ce se găsește în afara noastră. Elementul comun al acestei orientări filosofice este că rolul fundamental în cunoaștere îl are experiența, diferențiindu-se de filosofii raționaliști, care susțin existența în mintea noastră a unor idei innăscute.

Principalii reprezentanți ai empirismului clasic John Locke, George Berkeley și David Hume au căzut de acord că toate ideile sau elementele din care ideile sunt compuse provin din experiență. Astfel, mintea noastră poate lucra asupra ceea ce îi este dat de experiența sensibilă dar nu poate avea idei înainte de orice experiență și nici posibilitatea de a crea idei noi. Empiriștii se diferențiază atunci când explică modul în care se realizează cunoașterea, pornind de la experiență. De exemplu, teoria percepției a lui John Locke este în mare măsură dependentă de doctrina expusă în lucrările științifice din acea perioadă, în special de teoria lui Newton. Astfel, cunoașterea se realizează în urma acțiunii obiectelor exterioare asupra organelor noastre de simț. Apoi acest stimul mecanic este transmis, prin intermediul nervilor corespunzători de la organele noastre de simț către creier. În acest moment, cauza mecanică produce un efect non-mecanic, adică ceea ce Locke numește „idee” sau mai precis ”idee de senzație”²⁵. Astfel, în opinia lui Locke, noi suntem conștienți doar de ideile din mințile noastre. O reală dificultate a acestei teorii este aceea că nu răspunde la întrebarea: cum putem susține că noi cunoaștem ceva despre realitatea exterioară? Chiar dacă lumea exterioară poate fi considerată cauza ideilor noastre, este ea oare așa cum o prezintă acestea? Aceste dificultăți inerente

²⁴ Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 351-352.

²⁵ G.J. Warnock, *Introduce*, în George Berkeley, „Tratat asupra principiilor cunoașterii omenești”, trad. Laurențiu Staicu, București, Editura Humanitas, 2004, p. 12.

doctrinei lui Locke au fost semnalate și aspru criticate de către un alt filosof de orientare empiristă: episcopul George Berkeley. În opinia sa, însăși existența lumii exterioare devine nesigură, dacă urmăm principiile filosofiei lui Locke. Dacă singurul lucru de care sunt conștient sunt ideile din mintea mea, ce temei pot avea pentru opinia mea despre ceva de care nu sunt conștient?

2.2. Critica lui Berkeley

Vom urmări, în continuare, ce consecințe au asupra realismului privind entitățile abstracte doctrina lui Locke și critica realizată de către Berkeley. În opinia primului, noi ne formăm ideile generale printr-un proces de abstractizare pornind de la ideile particulare. De exemplu, ideea generală de om se formează prin eliminarea ideilor particulare despre diferenții oameni individuali. Se elimină toate aspectele care nu sunt comune tuturor oamenilor. Se pare că, pornind de la un număr de imagini particulare care corespund oamenilor individuali pe care îi cunoaștem și ajungem la o altă imagine (dar care acum este o imagine generală, fantomatică) ce se caracterizează nu prin toate aspectele particulare, specifice fiecărui om individual, ci doar acelea pe care toți oamenii le împărtășesc²⁶. Această concepție va fi vehement respinsă de către Berkeley, care susține că nu este nici necesară și nici posibilă. Ea nu este necesară, deoarece un termen general poate avea înțeles și fără a fi anexat ca un nume unei idei abstracte deja formate și este imposibilă, pentru că nu pot exista realmente idei de genul celor postulate de către Locke.

Vom urmări, în continuare, argumentele lui Berkeley. Acesta este conștient că problema centrală a controverselor, privind ideile abstracte, este una legată de chestiunea înțelesului. Problema poate fi formulată în felul următor: „Ce înseamnă în cazul unui cuvânt a fi un termen general și ce înseamnă pentru un termen general a avea un înțeles?”²⁷. Sau cu alte cuvinte: cum sunetele produse de laringele uman sau semnele lăsate pe o hârtie ar putea fi folosite pentru a exprima o semnificație? Răspunsul lui Locke era, după cum am văzut, bazat pe ideea că noi în urma observării mai multor lucruri particulare, care au aceeași calitate (de exemplu o anumită culoare), ajungem prin abstracțiune la acea trăsătură care este comună tuturor. Acest proces de abstractizare răspunde și la întrebarea privind modul în care se face trecerea de la lucrurile particulare la termenii generali: „Cuvintele devin generale prin aceea că sunt făcute semne ale ideilor generale”²⁸.

²⁶ Înțeasă astfel, doctrina lui Locke, apreciază A.D. Woozley, a devenit ușor vulnerabilă criticii lui Berkeley, care o cataloghează ca fiind logic absurdă și ridicolă. Totuși, există îndoieli cu privire la faptul că cel din urmă a studiat atent filosofia lui Locke și că l-ar fi interpretat corect. A.D. Woozley, *Universals*, în Donald M. Borchert (ed.), *Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 9, Thomson Gale, 2006, p. 595.

²⁷ G.J. Warnock, *op. cit.*, p. 29.

²⁸ Locke este citat de Berkeley, *op. cit.*, p. 60.

În opoziție cu această teorie, Berkeley susține că: „Un cuvânt devine general prin aceea că este făcut să fie un semn nu al unei idei generale abstracte, ci al mai multor idei particulare, el putând să-i sugereze minții pe oricare dintre acestea fără deosebire”²⁹. Berkeley nu neagă existența ideilor generale, ci doar a ideilor abstracte. Dar chiar și ideile generale sunt interpretate în spirit cvasi-nominalist, deoarece, în opinia sa, ideile generale nu exprimă decât lucrurile individuale. De exemplu, noțiunea de om nu are în vedere ceva comun indivizilor umani, dincolo de individualitățile lor, ci se referă la oameni concreți ca Peter, John sau Jacob. Ceea ce trebuie reținut, este că ideile generale nu se formează prin abstractizare, ci ele devin generale prin aceea că reprezintă sau stau pentru idei particulare de același tip³⁰.

În opinia lui Berkeley, ideile abstracte nu sunt necesare nici în comunicare nici în cunoaștere. În primul rând, chiar dacă acceptă că acestea sunt atât de dificil de format, recunoaște că ele nu pot fi formate decât în timpul copilăriei, însă este greu să ne imaginăm că doi copii nu pot vorbi între ei până când nu și-au format ideile abstracte despre lucrurile care îi înconjoară: jucării, bomboane etc. În al doilea rând, nu avem nevoie atunci când trebuie să demonstrăm ceva, de exemplu, o propoziție despre triunghiuri, de o idee abstractă de triunghi, ci doar de cazurile particulare de triunghiuri pe baza cărora să ne formăm demonstrația³¹.

Teoria lui Locke este considerată nu doar ne necesară, ci și imposibilă, deoarece noi nu ne putem forma ideile abstracte. De exemplu, pentru a ne forma ideea abstractă de triunghi, după cum o cere modelul lui Locke, aceasta ar trebui să fie toate triunghiurile la un loc, dar niciunul în particular. Deci, ar trebui să fie „totul sau nimic” în același timp, ceea ce presupune o imposibilitate logică: o figură triunghiulară nu poate fi a niciunuia dintre triunghiurile cunoscute și e la fel de imposibil ca ea să aparțină tuturor tipurilor de triunghiuri. Deci, nu pot exista idei abstracte de genul celor postulate de Locke, pentru care să stea termenii generali³².

Berkeley a încercat să identifice sursele erorii în concepția lui Locke. Mai întâi a considerat ca fiind simplistă viziunea conform căreia fiecare folosire a

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Acum, dacă ar fi să atașăm un sens cuvintelor noastre și să vorbim numai de ceea ce putem concepe, eu cred că am ajunge să recunoaștem că o idee care, luată în sine, este particulară, devine generală prin aceea că este făcută să reprezinte sau să stea pentru toate celelalte idei particulare de același fel.” În continuare, Berkeley încearcă să clarifice legătura dintre ideile generale și termenii generali prin intermediu unui exemplu. Ideea de linie își datorează generalitatea nu faptului de a fi semnul unei idei abstracte de linie ci prin faptul că este „semnul tuturor liniilor particulare ce pot exista”. La fel, cuvântul linie își datorează generalitatea diversității de linii particulare pe care le denotă și nu faptului de a fi semnul unei idei abstracte de linie. (George Berkeley, *op. cit.*, p. 61).

³¹ *Ibidem*, p. 63-64.

³² G.J. Warnock, *op. cit.*, p. 30-31.

unui cuvânt este însoțită în minte de aceeași idee (*unum nomen unum nominatum*). Această ipoteză este considerată empiric falsă, deoarece ar însemna că, oricine ar putea avea de fiecare dată aceeași idee atunci când folosește un cuvânt. De exemplu, cuvântul roșu ar putea trezi în minte imaginea unei rochii roșii, a unui măr roșu, a unei flori roșii etc., care la rândul lor ar avea mai multe nuanțe de roșu. Mai mult, Berkeley respinge ideea că, de fiecare dată când folosim un cuvânt, acesta va fi însoțit de o imagine în minte. În felul acesta nu s-ar mai explica faptul că anumite cuvinte sunt lipsite de înțeles³³. Datorită poziției sale față de ideile abstracte, Berkeley este considerat un filosof nominalist, în timp ce Locke este catalogat drept conceptualist, deoarece susținea că intelectual avea capacitatea de a concepe, de a elabora idei abstracte, cu toate că se îndoia că acestea ar avea un corespondent în realitate³⁴.

2.3. Critica lui Hume

David Hume a acceptat doctrina lui Berkeley, privind ideile generale, și a argumentat în favoarea acesteia. Cu toate acestea, poziția sa nu este identică cu cea a lui Berkeley, deoarece el a făcut un pas înapoi susținând că folosirea fiecărui termen general trebuie să fie însoțită de o idee particulară și a făcut câțiva pași înainte, sugerând că o idee dată devine generală prin faptul că poate reprezenta altele de același tip³⁵. În ceea ce privește modul în care se face legătura dintre termeni și idei, Hume susține că ideile particulare devin generale, prin anexarea la un anumit termen. În felul acesta, se diferențiază de Berkeley, în opinia căruia, un cuvânt devenea general prin relația sa cu o idee particulară, dar reprezentativă. Mai mult, în timp ce Berkeley explica faptul că o idee devine generală prin aceea că reprezintă toate ideilor de același tip, în opinia lui Hume, o idee particulară ar putea reprezenta altele care nu sunt în acel moment prezente în minte. Dacă noi avem o singură idee individuală în minte, ce se întâmplă cu acele idei care nu sunt în minte? Hume a răspuns la această întrebare prin apelul la obișnuința privind asocierea ideilor și cuvintelor. Ideile care nu sunt în minte în momentul prezent pot fi aduse sau chemate prin stimulii unei experiențe potrivite sau de un cuvânt potrivit, datorită obișnuinței. La bază se află similitudinile pe care le-a găsit în experiența sa, acea idee individuală pe care o avea în minte și care este asociată cu altele de același tip, care nu se găseau prezente în minte în același timp. Astfel, posesia unei idei generale devine o dispoziție mentală determinată de obișnuința de a avea aceeași idee, aparținând unui anumit tip. Cu alte cuvinte, a avea un concept actual în minte în orice

³³ Vezi George Berkeley, *op. cit.*, p. 68-70 și A.D. Woozley, *op. cit.*, p. 596-597.

³⁴ Ioan N. Roșca, *Filosofia modernă*, București, Editura Fundației „România de mâine”, 2004, p. 91.

³⁵ G.J. Warnock, *op. cit.*, p. 598.

moment, înseamnă a avea o idee generală, la care se adaugă dispozițiile asociative potrivite³⁶.

3. PROBLEMA ENTITĂȚILOR ABSTRACTE ÎN FILOSOFIA ANALITICĂ

3.1. Universalitățile la Russell

În filosofia contemporană, unul dintre cei mai importanți apărători ai realismului, privind entitățile abstracte, este Bertrand Russell. Acesta respinge criticile emise de către Berkeley și Hume, plecând de la distincția dintre calități și relații. Calitățile sunt universalitățile reprezentate de adjective și substantive și relațiile sunt universalitățile reprezentate în general de verbe și propoziții. Dacă atacurile empiriștilor amintiți pot avea succes în ceea ce privește calitățile (de exemplu, se poate ușor respinge ideea că există un universal *albeață* care dă tuturor lucrurilor albe această calitate), nu același lucru se întâmplă și cu relațiile. Negând ideea existenței ideilor abstracte Berkeley și Hume au susținut că „atunci când vrem să gândim despre albeață ne formăm imaginea unui lucru alb particular și raționăm despre acest particular, având grijă să nu deducem despre el nimic ce nu putem să verificăm că este la fel de adevărat despre orice lucru alb”³⁷. După Russell, dacă dorim să evităm universalitățile de tipul calităților, precum albeață sau triunghiularitate, va trebui să ne bazăm pe relația de asemănare. De exemplu, ceva este alb sau triunghi, dacă este asemănător acestei pete de alb sau acestui triunghi. Asemănarea este, însă, după Russell, un universal, deoarece există între mai multe perechi de lucruri particulare. Este un universal de relație. Astfel, Berkeley și Hume, în încercarea lor de a respinge ideile abstracte, au ignorat distincția dintre calități și relații și au făcut apel pentru a-și susține teoria la un universal: asemănarea sau similitudinea (*resemblance*).

În încercarea sa de a argumenta în favoarea realismului, Russell nu se oprește doar la a demonstra existența universalităților, în calitate de relații, ci merge mai departe, susținând și independența acestora de mental. El susține că, propoziții de genul: „Edinburgh este la nord de Londra”, nu presupun nimic mintal, deoarece relația „la nord de” nu depinde de noi. Noi nu producem adevărul unei astfel de propoziții, ci doar sesizăm un fapt ce există independent de noi și de existența vreunei minți în univers. Deci, dacă relații precum „la nord de” reprezintă universalii și acestea nu depind de noi, trebuie să admitem că există universalii, independent de mintea care le înțelege³⁸. Avem aici o variantă contemporană de platonism.

Cu toate acestea, Russell admite că există o diferență între tipul de existență al elementelor care intră în relație (în cazul nostru Edinburgh și

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Bertrand Russell, *op. cit.*, p. 62.

³⁸ *Ibidem*, p. 63.

Londra) și relația însăși. Această relație „nu este nici în spațiu, nici în timp, nici materială, nici mentală; și totuși este ceva”³⁹. După Russell, universaliiile nu au același tip de existență ca gândurile, trăirile, mințile și obiectele fizice, adică o existență temporală ci ele „subzistă sau au ființă, unde „ființă” se deosebește de existență prin aceea că e atemporală”⁴⁰. Această ipoteză îl determină pe Russell, să facă distincție între o lume a existenței care este „efemeră, vagă, lipsită de contururi precise, lipsită de vreun plan sau aranjament clar” și lumea ființei care este „neschimbătoare, rigidă, exactă, încântătoare pentru matematician, logician, constructorul de sisteme metafizice și pentru toți cei care iubesc perfecțiunea mai mult decât viața”⁴¹.

Cu toate că teoria lui Russell aduce, în problema universaliiilor, noi aspecte, care permit o regândire a acestora în alți termeni decât cei întâlniți în filosofia modernă sau medievală, în special prin distincția dintre universalii ca relații și calități, aceasta nu este lipsită de unele neajunsuri. În primul rând, chiar dacă acceptăm existența în calitate de universalii a relațiilor dintre entități fizice, precum cea de „mai la nord de”, folosită în exemplul de mai sus, putem spune că nu la fel stau lucrurile în cazul relației dintre realități mentale, cum ar fi stările afective, ideile sau între stări mentale și obiecte fizice. Ne putem îndoi, de exemplu, de existența unei relații de cauzalitate dintre un fenomen fizic (cum ar fi trântirea cu zgomot a unei uși) și o reacție comportamentală (să zicem că cineva se sperie în momentul în care este trântită ușa). Sunt bine cunoscute argumentele lui Hume cu privire la cauzalitate. Cauzalitatea pentru Russell este un universal, iar îndoielile se pot transmite și cu privire la alte relații cu statut asemănător. Mai mult, nu toate relațiile sunt atât de clare ca cea luată drept exemplu de către Russell. Unele sunt denotate de termeni vagi sau cu o încărcătură subiectivă (cum sunt să zicem relația de prietenie sau relații de comparare precum „mai frumos decât”). La acestea, am putea adăuga relații, care au la bază criterii sau norme convenționale, uneori arbitrare: de superioritate, de moralitate sau preferențiale. La aspectele semnalate mai sus, putem adăuga și faptul că însăși distincția între entități abstracte și entități fizice pe care o face Russell, dă naștere la o serie de neclarități. Entitățile abstracte sunt cele care nu ocupă un loc în spațiu și nu există în timp. Atunci, care este statutul unor evenimente mentale sau a unor procese sau stări psihice, care există în timp dar nu și în spațiu sau a unora care au doar o existență spațială dar nu și temporală cum ar fi meridianul Greenwich sau Polul Nord? Sunt acestea entități fizice? Și dacă nu, ce statut au?

3.2. Perspective recente asupra problemei

Toate aceste probleme pot sugera faptul că, problema universaliiilor rămâne deschisă. De altfel, în filosofia contemporană, se pot remarca variate

³⁹ *Ibidem*, p. 64.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 65.

⁴¹ *Ibidem*.

încercări de a o rezolva. Chiar dacă problema nu se mai pune în termeni de „universalii”, ca în filosofia medievală, sau de „idei abstracte”, ca în cea modernă, dezbaterile s-au concentrat în abordarea unor entități abstracte precum cele matematice (numere, clase, funcții, spații geometrice abstracte etc.) sau ca cele metafizice sau semantice (propoziții, semnificații, proprietăți sau relații).

Nominaliștii contemporani și-au concentrat eforturile pentru respingerea acestor entități dar și a teoriilor care le folosesc. Astfel, problema se mută în zona filosofiei științei, în special a filosofiei matematicii. Printre cele mai importante contribuții în acest domeniu este cea a lui Gotlob Frege. Acesta susține o formă de realism conform căreia adevărurile matematicii pure se referă la un domeniu de entități abstracte independente de mental⁴². Ulterior, a susținut că orice descriere adecvată a relației dintre gândire și limbaj trebuie să admită că expresiile lingvistice cu semnificație să poată fi asociate nu doar cu obiecte concrete ci și cu sensuri, iar aceste sensuri lingvistice trebuie să existe într-o „lume a treia”, care se diferențiază atât de lumea mentală subiectivă cât și de cea a obiectelor concrete. Se consideră că, această viguroasă apărare a platonismului de către Frege, a constituit terenul pe care s-au constituit ulterior pozițiile nominaliste⁴³. Proiectul nominalist a fost introdus în filosofia analitică de către Quine, care a redactat împreună cu Nelson Goodman, în 1947 manifestul „Steps Toward a Constructive Nominalism”. Chiar dacă ulterior Quine a abandonat nominalismul în favoarea unei forme moderate de platonism, încercarea sa a creat ocazia constituirii unor poziții nominaliste ulterioare⁴⁴.

În filosofia analitică actuală putem identifica mai multe forme de nominalism. Există numeroase încercări de a argumenta împotriva existenței entităților abstracte care au dus la o fragmentare a nominalismului în funcție de entitățile a căror existență este negată și de soluția oferită. Vom sintetiza în continuare principalele tipuri de nominalism așa cum apar într-o serie de clasificări identificate în literatura de specialitate⁴⁵.

Nominalismul predicativ (Predicate Nominalism) sau nominalismul în sens propriu, susține că lucruri diferite au aceeași proprietate sau aparțin aceluiași tip, dacă același predicat se aplică sau este „adevărat pentru” lucrurile

⁴² Gotlob Frege, *Fundamentele aritmeticii*, trad. Sorin Vieru, București, Editura Humanitas, 2002.

⁴³ Gideon Rosen, *Modern Nominalism*, în Donald M. Borchert, *op. cit.*, p. 627.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Ceea ce urmează este o sinteză a câtorva dintre aceste clasificări. Vezi: D.M. Armstrong, *Universals and Scientific Realism, Vol.1: Nominalism and Realism*, Cambridge University Press, 1978, p. 12-17; idem, *Universals*, în Kim Jaegwon, Ernest Sosa, Gary S. Rosenkrantz (ed.), „Blackwell Companion to Metaphysics”, Blackwell, 2009, p. 611-613; Hanem Kangassalo, *On the Concept of Concept for Conceptual Modelling and Concept Detection*, în S. Ohsuga, H. Kangassalo, H. Jaakkola, ș.a., „Information Modelling and Knowledge Bases”, IOS Press, Amsterdam, Whashington, Tokyo, 1992, p. 30-31.

în cauză. Cu alte cuvinte, un obiect a are proprietatea F , dacă și numai dacă a cade sub predicatul F .

Pentru *nominalismul conceptual* (Concept Nominalism), conceptele îndeplinesc rolul predicatelor pentru nominalismul predicativ. Un individual a are proprietatea F , dacă și numai dacă el cade sub conceptul F . Având în vedere că diferențele sunt minore, criticile la adresa nominalismului predicativ pot fi valabile și pentru acest tip de nominalism.

Conform *nominalismului privind mulțimile* (Class Nominalism), un individual a are proprietatea F , doar dacă face parte din mulțimea sau clasa lui F . O consecință a acestei teorii este că mulțimile de particulari sunt ele însele particulari. O critică evidentă a acestui tip de nominalism, este cea privind proprietățile co-extensive. Astfel, două clase pot avea aceiași membri cu toate că se bazează pe proprietăți diferite. O dificultate și mai mare ar fi aceea că, doar un număr redus de clase sunt *naturale*. Ce se întâmplă atunci cu celelalte clase construite artificial? Este dificil să spunem că un număr mare de obiecte, pe care le încadrăm într-o clasă, au ceva în comun.

Conform *nominalismului mereologic* (Mereologic Nominalism) un individual a are proprietatea F dacă și numai dacă este o parte a agregatului sau întregului lui F . Cu alte cuvinte, o proprietate este identificată cu un întreg sau un agregat atemporal care cuprinde toate lucrurile, care au acea proprietate. Practic, acest tip de nominalism admite doar existența particularilor, care se găsesc în relație ca părți ale unui întreg. Deși are avantajul de a evita apelul la clase ontologice, această formă de nominalism are dificultăți în a răspunde întrebării privind originea proprietăților: un particular aparține unui agregat pentru că are o anumită proprietate sau dispune de acea proprietate pentru că este parte a unui agregat?

Nominalismul bazat pe asemănare (Resemblance Nominalism) apelează la relația de asemănare pentru a construi o rețea de relații de asemănare care apar între anumite clase de particulari. Astfel, un particular a are proprietatea F , doar dacă se aseamănă suficient cu un caz paradigmatic din clasa respectivă. Practic, în această formă de nominalism universalii sunt înlocuiți cu clase de asemănare (resemblance classes). Chiar dacă este considerat cea mai avansată formă de nominalism, acesta este vulnerabil la o serie de critici. Una dintre cele mai importante poate fi degajată chiar din teoria lui Russell, pe care am analizat-o mai sus: însăși relația de asemănare este un universal.

Concluzii

Se pune în continuare întrebarea, dacă problema universaliiilor este doar rezultatul unui context istoric și a unor neclarități contextuale (așa cum am văzut că explică Alain de Libera apariția disputei), cum se face că aceasta a rezistat în discuțiile filosofice atâta timp? Și nu doar că a rezistat, ci a ocupat, nu de puține ori, un loc central în cadrul acestor dezbateri. Presupunem că aceste discuții au continuat, nu doar pentru că neclaritățile s-au perpetuat. Cărui fapt s-a datorat

prelungirea nominalismului medieval în variantele empirismului modern și cele încercate de filosofi contemporani? Este evident că pentru o înțelegere adecvată a problemei nu trebuie pornit *a priori* de la un concept al nominalismului și apoi identificate eventualele modulații istorice pe care le-a avut acesta.

Există diferențe de necontestat între modul în care se desfășoară disputa realism-nominalism în diferitele perioade istorice și din perspectiva variatelor contexte filosofice. Cu toate acestea, este necesară identificarea unui substrat filosofic fundamental care a alimentat discuția. Considerăm că, ceea ce a alimentat această problemă și o face încă, este limbajul. Problema entităților abstracte, depinde de modul în care noi folosim cuvintele și le acordăm un înțeles. Termenii generali reprezintă un caz particular de folosire a limbajului, iar dacă aceștia ridică probleme, putem spune că avem o problemă în legătură cu înțelegerea modului în care utilizăm limbajul în genere, precum și cu relația dintre limbaj și realitate. Astfel, problema realismului despre entitățile abstracte, deși diferită, trimite în cele din urmă la problema realismului în genere. Trebuie totuși semnalate câteva deosebiri importante. În primul rând, aria celor două probleme nu coincide. Dacă separăm tezele realismului, vom observa că în timp ce realismul în genere se referă la existența independentă de noi a obiectelor fizice care populează realitatea, realismul despre entitățile abstracte se referă la entități de altă natură decât fizică. Putem identifica acest realism cu poziția numită *platonism*, care susținea că entitățile abstracte precum numerele, clasele și propozițiile, există⁴⁶. Cu toate acestea, este evident că în istoria problemei, această suprapunere nu este perfectă. Identificarea poate fi valabilă, cel mult în ceea ce privește disputa contemporană, care se poartă în filosofia științei, în special în filosofia matematicii.

În filosofia medievală și modernă disputate sunt nu doar entitățile enumerate mai sus ci universalile sau ideile abstracte. Mai mult, nominalismul care este principalul opozant al realismului privind entitățile abstracte nu este o formă de anti-realism. Nominaliștii cred în existența individualilor, (ba chiar consideră că doar aceștia există), acceptând deci realismul metafizic. Aceștia, respingând existența entităților abstracte se opun cel mult unei teze speciale a realismului: cea care se referă la asemenea entități. Ei acceptă de asemenea posibilitatea noastră de a cunoaște realitatea, ce conține individualii, care este o teză a realismului epistemologic. Cu toate aceste diferențe, însă, considerăm că cele două dispute (realism-nominalism, respectiv, realism-anti-realism) nu se exclud ci au elemente comune. În principal, ele sunt determinate de anumite neclarități cu privire raportul dintre limbaj și realitate, deci de modul în care cuvintele noastre capătă semnificație.

⁴⁶ Este vorba de curentul filosofic contemporan numit *platonism* care nu trebuie confundat cu filosofia lui Platon. Reprezentanții acestei orientări susțin că, entități precum electronii și pietrele există, însă acceptă și existența entităților abstracte precum numerele, clasele și propozițiile, teză care, de cele mai multe ori, nu este acceptată de alte variante de realism.

THE REALISM – ANTI-REALISM DEBATE ABOUT ABSTRACT ENTITIES

(Abstract)

In this study we will approach the debate between Realism and Anti-realism about the abstract entities from an historical perspective trying to emphasize the connections but also the differences between specific moments of the debate. Realism about abstract entities, in its most general form, admits that these exist, and what we may call, with a general term, the Anti-realism about abstract entities denies their existence. Because, traditionally, Realism opposes to Nominalism we will analyze certain aspects of the debate, and also their consequences on the recent Realism-Anti-realism debate. We consider that, even they are different, these debates share certain common points, that may help us to have a better understanding of the Realism issue and its philosophical implications. We will argue that what has and still fuels the issue is the way we use the language. The general terms are a particularly case of using the language, which includes itself in the more general issue of Language–Reality rapport. Thus, the Realism issue about abstract entities, despite the differences, under certain aspects, in the end, it sends to the general issue of Realism.

Keywords: realism, anti-realism, nominalism, abstract entities.

REGLEMENTAREA LEGALĂ ȘI IMPLEMENTAREA PRINCIPIULUI EGALITĂȚII DE REMUNERARE ÎN ROMÂNIA

ROXANA RADU*, CEZAR AVRAM*

Dintre drepturile salariaților, dreptul la salariu este cel mai important, caracterul oneros fiind determinant pentru încheierea contractului individual de muncă. Acest drept este asigurat de principiul „la muncă egală, plată egală”, principiu conform căruia persoanele care prestează aceeași muncă trebuie să primească aceeași remunerație, indiferent de sex, rasă, cetățenie, religie sau alt criteriu discriminatoriu. Deși acest principiu se regăsește și în legislația românească, art. 159 alin. 3 din Codul muncii introducând principiul nediscriminării la stabilirea și acordarea salariului, iar art. 6 alin. 3 interzicând expres discriminarea sexuală cu privire la toate elementele și condițiile de remunerare, doctrina și jurisprudența românească nu i-au acordat atenția cuvenită.

Necesitatea de a asigura o egalitate de tratament între femei și bărbați, în privința remunerației, reprezintă principalul obiectiv vizat prin introducerea principiului plății egale în dreptul internațional al muncii. Rădăcinile acestui principiu se regăsesc în inegalitatea istorică dintre bărbați și femei, care s-a reflectat și în faptul că bărbații primeau un salariu mai mare decât femeile, ei fiind văzuți, în mod tradițional, drept întreținătorii familiei. În afara acestei concepții, există și alte motive pe care s-a bazat această inegalitate istorică: preponderența femeilor în anumite posturi, precum și în locuri de muncă cu jumătate de normă, responsabilitățile specific feminine privind creșterea copiilor, pierderea unor oportunități de promovare de către femei din cauza efectuării concediilor de maternitate și a concediilor pentru creșterea copilului¹. Acest fenomen al inegalității remunerației dintre bărbați și femei este influențat, în prezent, de o serie de factori, cum ar fi mărimea organizației (cu cât organizația este mai mare, cu atât salariile sunt și ele mai mari) și de

* Conf. univ. dr., Universitatea din Craiova, Facultatea de Drept și Științe Administrative; e-mail: rocxaine@yahoo.com

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: avramcezar@yahoo.com

¹ WOMEN AND WORK COMMISSION. (2006) Shaping a fairer future. London: The Commission, http://www.womenandequalityunit.gov.uk/women_work_commission/index.htm.

amplasamentul geografic (salariile celor care muncesc în capitale și în orașele mari sunt superioare celor primite de către cei care își desfășoară activitatea în provincie). Un alt factor determinant al salariului este alegerea locului de muncă, care ține de decizia personală și care este garantată prin intermediul principiului libertății muncii. Cel mai adesea, femeile sunt tentate să opteze pentru un loc de muncă mai puțin bine plătit, dar care le oferă alte satisfacții (promovare, timp liber, prestigiu profesional), să lucreze în sectorul public sau chiar în regim de voluntariat, considerând că aceste domenii le asigură o mai mare calitate a vieții.

Principiul plății egale pentru muncă egală a fost enunțat pentru prima dată în Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, art. 23, care prevedea că: „Orice persoană are dreptul la muncă, la libera alegere a locului de muncă, la condiții echitabile și satisfăcătoare și la protecție împotriva șomajului. Oricine are dreptul, fără nicio discriminare, la un salariu egal pentru muncă egală” (art. 23 alin. 2). Înaintea acestui moment, acest principiu a fost parțial evocat în preambulul Constituției franceze din 1946, conform căruia „legea garantează femeilor drepturi egale cu cele ale bărbaților, în toate domeniile” și „Nimeni nu poate fi lezat, în domeniul angajării sau muncii sale, pe motivul originii, convingerilor sau opiniilor sale” (alin. 3 și 5). În ceea ce privește legislația comunitară, principiul plății egale se regăsește în art. 141 (ex-art. 119) al Tratatului de la Roma, care stipulează că bărbații și femeile trebuie să primească plată egală pentru muncă egală. Având în vedere că aceste prevederi ale art. 141 TCE, conform cărora fiecare stat membru (...) trebuie să asigure punerea în aplicare a acestui principiu, au aplicabilitate directă în sistemele juridice naționale, judecătorului național îi revine obligația de a sancționa încălcarea principiului egalității de remunerație între femei și bărbați, și de a nu aplica o normă națională contrară².

Art. 119 a fost introdus în Tratatul de la Roma la insistența Franței, deoarece aceasta avea deja reglementări în domeniul respectiv (Constituția din anul 1946), dar a fost primit cu o evidentă lipsă de entuziasm. Situația s-a schimbat începând cu anii '70: „Art. 119 s-a bucurat de publicitate atunci când o stewardesă a companiei Sabena a introdus o acțiune la o instanță belgiană privind inegalitatea condițiilor sale de muncă. Problema remunerației primite de către aceasta a dus, în final, la conturarea opiniei Curții Europene de Justiție, care a subliniat faptul că art. 119 trebuie luat în considerare și aplicat în mod corespunzător. Rezultatul a fost determinarea Comisiei de a emite o directivă asupra plății egale în anul 1975”³. Directiva, privind plata egală din anul 1975,

² CJCE, hotărârea din 9 februarie 1982, Cauza 18/21 Garland/British Rail Engineering Ltd., Rec., p. 359 și CJCE, hotărârea din 28 septembrie 1994, Cauza C-200/91, Coloroll, Rec., p. 4389, citate în Ovidiu Ținca, *Drept social comunitar. Drept comparat. Legislație română*, București, Editura Lumina Lex, 2005, p. 242.

³ Ali M. El-Agraa, *The European Union. History, Institutions, Economics and Policies*, Fifth Edition, Prentice Hall Europe, 1998, p. 414.

stipula că principiul egalității de remunerație implică eliminarea, pentru aceeași muncă sau pentru o muncă de valoare egală, a oricărei discriminări bazate pe sex, în ceea ce privește toate aspectele și condițiile de remunerare. De asemenea, Directiva nr. 75/117/CEE a stabilit că, acolo unde se folosește un sistem de clasificare profesională pentru a determina remunerațiile, acesta trebuie să se bazeze pe criterii comune atât bărbaților, cât și femeilor și să fie stabilit astfel încât să excludă discriminările bazate pe sex⁴. Directiva nu instituie obligativitatea sistemelor de clasificare profesională, însă statele membre trebuie să stabilească mijloace specifice, prin care se poate aprecia dacă munca are valoare egală⁵. De asemenea, aceeași directivă prevedea anumite mijloace de control și un cadru mult mai strict în interiorul căruia fiecare stat membru era obligat să aplice această politică a egalității de remunerație.

Punerea în aplicare a art. 119 nu ridică, cu siguranță, nicio dificultate acolo unde faptele dovedesc, în mod indubitabil, că o lucrătoare de sex feminin primește un salariu mai mic decât cel al unui lucrător de sex masculin, care îndeplinește aceeași muncă în cadrul aceleiași unități sau instituții, fie ea publică sau privată. Dificultăți apar atunci când există diferențe între tipurile de activități prestate, între condițiile de muncă sau modul de organizare a timpului de muncă, diferențe care par să justifice o formă de discriminare indirectă. În Cauza C-33/89 Kowalska s-a arătat că, în ceea ce privește beneficiile acordate salariaților printr-un contract colectiv de muncă, clauzele unui astfel de contract pot fi contrare art. 119, dacă ele introduc o discriminare indirectă împotriva femeilor și dacă aceasta nu poate fi justificată în mod obiectiv, prin factori fără legătură cu sexul.

După momentul aderării la Uniunea Europeană, România a devenit parte integrantă a pieței unice europene, revenindu-i obligația de a aplica acquis-ul comunitar în acest domeniu. Aceasta implică respectarea celor patru libertăți de circulație – a persoanelor, a bunurilor, a capitalurilor și a serviciilor, precum și punerea în aplicare a normelor comunitare privind principiul egalității de tratament⁶. Conform art. 2 al Directivei 75/117/CEE, statele membre ale Uniunii Europene trebuie să introducă în sistemele lor legislative naționale măsurile necesare pentru ca orice salariat, care se consideră prejudiciat prin eșecul punerii în aplicare a principiului plății egale pentru muncă egală, să poată introduce o acțiune în justiție după un posibil demers la alte autorități competente. Art. 4 al aceleiași directive stipulează că statele membre trebuie să ia toate măsurile necesare pentru a se asigura că prevederile contractelor colective de muncă, grilele de salarizare, acordurile salariale sau contractele individuale de muncă,

⁴ Ovidiu Ținca, *op. cit.*, p. 243.

⁵ John Tillotson, *European Community Law – text, cases and materials*, second edition, Cavendish Publishing Limited, London, 1996, p. 292.

⁶ Vasile Popa, Ondina Pană, *Dreptul muncii comparat*, București, Editura Lumina Lex, 2003, p. 254.

care sunt contrare principiului plății egale, sunt sau vor fi declarate nule și modificate în consecință.

În legislația românească, fundamentul principiului plății egale pentru muncă egală se regăsește în art. 159 alin. 3 din Codul muncii, în conformitate cu care, „la stabilirea și la acordarea salariului este interzisă orice discriminare pe criterii de sex, orientare sexuală, caracteristici genetice, vârstă, apartenență națională, rasă, culoare, etnie, religie, opțiune politică, origine socială, handicap, situație sau responsabilitate familială, apartenență ori activitate sindicală”. Din aceeași rațiune, O.U.G. nr. 56/2006, privind modificarea și completarea Codului muncii, a introdus alineatul 3 al art. 6 din noul Cod al muncii, alineat care prevede: „Pentru muncă egală sau de valoare egală este interzisă orice discriminare bazată pe criteriul de sex cu privire la toate elementele și condițiile de remunerare”. De dreptul la plată egală beneficiază toți cei care au un contract individual sau un raport juridic de muncă. Semnificația acestui principiu este aceea că, atunci când doi sau mai mulți salariați se află într-o situație identică, salariile lor nu pot fi diferite. Aceasta nu înseamnă că principiul plății egale este un obstacol în calea puterii angajatorului de individualizare a salariilor, care este justificată, dacă diferența dintre salariile angajaților este fundamentată pe motive obiective. Pentru fiecare salariat, cuantumul salariului este stabilit în funcție de calificarea sa, importanța și complexitatea activității prestate, pregătirea profesională și competență. Criteriul fundamental, care este luat în considerare la stabilirea salariilor, rămâne capacitatea profesională; totuși, angajatorul nu poate introduce propriile sale criterii arbitrar, esențial diferite de cele comune în materie. Este adevărat că, pentru a nu încălca acest principiu, se poate aplica un sistem de salarizare în care mărimea salariului de bază se stabilește numai în funcție de gradul de complexitate a postului, neținând cont de diferențele de performanță a celor care ocupă posturi de aceeași valoare; în același timp, angajatorul are posibilitatea ca, în funcție de rezultatele evaluării performanțelor profesionale ale salariaților din perioada anterioară, să-i recompenseze pe cei mai merituoși prin acordarea salariilor de merit, a primelor sau a altor forme de premiere⁷.

O altă lege, care a vizat „crearea de oportunități egale și remunerație egală pentru muncă de valoare egală pe baza principiilor și normelor unitare privind stabilirea și acordarea salariului și a celorlalte drepturi de natură salarială ale personalului din sectorul bugetar”, este Legea nr. 330/2009, privind salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice. Legea nu definește noțiunea de „muncă de valoare egală”, ci doar precizează că ierarhizarea salariilor funcțiilor de bază, a soldelor și a indemnizațiilor lunare de încadrare, atât între domeniile de activitate, cât și în cadrul aceluiași domeniu, se realizează în funcție de complexitatea și importanța activității desfășurate, având la bază

⁷ Mioara Neamțu, *Evaluarea performanțelor profesionale – componentă a managementului resurselor umane*, Craiova, Editura Universitaria, 2007, p. 81.

următoarele criterii: nivelul studiilor și al competențelor; importanța socială a muncii; complexitatea și diversitatea activităților; responsabilitatea și impactul deciziilor; expunerea la factori de risc; incompatibilitățile și conflictele de interese; dificultatea activităților specifice; condițiile de acceptare pe post (art. 6 lit. c).

Potrivit Legii nr. 202/2002, privind egalitatea de șanse între femei și bărbați, discriminarea sexuală include discriminarea directă și indirectă, hărțuirea morală și sexuală a unei persoane de către alta la locul de muncă sau într-un alt loc în care prima își desfășoară activitatea. Aceasta semnifică faptul că, diferențele salariale pot îmbrăca forma discriminării directe sau indirecte și, cel mai adesea, pe cea a discriminării sexuale. În înțelesul Legii nr. 202/2002, prin discriminare (sexuală) directă se înțelege situația în care o persoană este tratată mai puțin favorabil, pe criterii de sex, decât este, a fost sau ar fi tratată altă persoană într-o situație comparabilă, iar prin discriminare (sexuală) indirectă – situația în care o dispoziție, un criteriu sau o practică, aparent neutră, ar dezavantaja în special persoanele de un anumit sex în raport cu persoanele de alt sex, cu excepția cazului în care această dispoziție, acest criteriu sau această practică este justificată obiectiv de un scop legitim, iar mijloacele de atingere a acestui scop sunt corespunzătoare și necesare.

Confederațiile sindicale desemnează, în cadrul organizațiilor sindicale din unități, reprezentanți cu atribuții pentru asigurarea respectării egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați la locul de muncă. Reprezentanții sindicali desemnați primesc de la persoanele care se consideră discriminate pe baza criteriului de sex sesizări/reclamații, aplică procedurile de soluționare a acestora și îi solicită angajatorului rezolvarea cererilor angajaților. În unitățile în care nu există organizație sindicală, unul dintre reprezentanții aleși ai salariaților are atribuții pentru asigurarea respectării egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați la locul de muncă. Opinia reprezentanților sindicali din unități, cu atribuții pentru asigurarea respectării egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați la locul de muncă, se menționează în mod obligatoriu în raportul de control privind respectarea prevederilor legii.

Conform Legii nr. 202/2002, angajații au dreptul ca, în cazul în care se consideră discriminați pe baza criteriului sex, să formuleze sesizări/reclamații către angajator sau împotriva lui, dacă acesta este direct implicat și să solicite sprijinul organizației sindicale sau al reprezentanților salariaților din unitate pentru rezolvarea situației la locul de muncă⁸. Spre deosebire de legislațiile altor state, care reglementează în mod amănunțit procedura medierii la nivelul angajatorului/unității, în legislația românească nu există decât referiri extrem de concise privitoare la această procedură. Acest aspect, nefiind reglementat de lege, rezultă că el ar trebui inclus ca un punct distinct în conținutul contractelor colective de la nivel de unitate sau al regulamentelor interne, așa cum rezultă și

⁸ Art. 39 alin. 1 din Legea nr. 202/2002 republicată.

din dispozițiile Contractului colectiv de muncă unic la nivel național pe anii 2007-2010, în art. 96 alin. 2: „Pentru crearea și menținerea unui mediu de lucru care să încurajeze respectarea demnității fiecărei persoane, prin contractul colectiv de muncă la nivel de unitate vor fi stabilite proceduri de soluționare pe cale amiabilă a plângerilor individuale ale salariaților, inclusiv a celor privind cazurile de violență sau hărțuire sexuală, în completarea celor prevăzute de lege”.

În cazul în care această sesizare/reclamație nu este rezolvată la nivelul angajatorului prin mediere, persoana angajată, care prezintă elemente de fapt ce conduc la prezumția existenței unei discriminări directe sau indirecte bazate pe criteriul de sex în domeniul muncii, în baza prevederilor Legii nr. 202/2002, are dreptul atât să sesizeze instituția competentă, cât și să introducă cerere către instanța judecătorească competentă în a cărei circumscripție teritorială își are domiciliul sau reședința, respectiv la secția/completul pentru conflicte de muncă și drepturi de asigurări sociale din cadrul tribunalului sau, după caz, instanța de contencios administrativ, dar nu mai târziu de un an de la data săvârșirii faptei⁹. Din aceste prevederi ale legii rezultă că sesizarea și reclamația reprezintă acțiuni prealabile, cu caracter obligatoriu – în cazul discriminării sexuale, care trebuie introduse la nivelul angajatorului, anterior introducerii plângerii în instanță. Numai în măsura în care sesizarea sau reclamația nu se rezolvă în mod favorabil la nivelul angajatorului prin mediere, este posibilă acțiunea în instanță a celui ce se consideră discriminat, prin intermediul plângerii. O asemenea soluție este corespunzătoare și dispozițiilor cuprinse în art. 96 alin. 2 din Contractul colectiv de muncă la nivel național încheiat pentru anii 2007-2010, dispoziție care impune procedura prelabilă de încercare a soluționării amiabile la nivelul unității a oricăror plângeri individuale ale salariaților, inclusiv a celor privind cazurile de violență sau hărțuire sexuală.

Astfel, în dreptul românesc, o acțiune în instanță, pe temeiul discriminării sexuale, este admisibilă numai dacă sunt îndeplinite următoarele condiții: a fost adresată o sesizare sau reclamație angajatorului însă aceasta nu a fost soluționată prin faza prelabilă a medierii; angajatul a suferit o lezare a drepturilor sale prin actul discriminatoriu și prezintă elemente de fapt ce conduc la prezumția existenței unei discriminări directe sau indirecte, bazate pe criteriul de sex în domeniul muncii; nu a trecut mai mult de un an de la momentul săvârșirii faptei. Dacă instanța constată că plângerea este întemeiată, poate dispune încetarea situației discriminatorii (într-un termen stabilit de către instanță) și obligarea persoanei vinovate la plata unei despăgubiri către persoana discriminată pe criteriul sexului, într-un cuantum ce reflectă în mod corespunzător prejudiciul suferit.

Încălcarea demnității în muncă, prin acte de discriminare/hărțuire sexuală, cuprinde și elementul reparatoriu al daunei morale, adică al suferinței

⁹ Art. 39 alin. 2 din Legea nr. 202/2002 republicată.

morale suferite de victimă. Instanța îi va putea acorda salariatului discriminat/hărțuit despăgubiri, menite să acopere toate prejudiciile suferite prin actul de discriminare, atât materiale, cât și morale.

În cazul în care instanța judecă o plângere împotriva unui act de discriminare ce a avut ca efect desfacerea sau modificarea contractului de muncă, angajatorul poate fi obligat la reintegrarea în unitate sau la vechiul loc de muncă al persoanei respective. Totodată, angajatorul va fi obligat să plătească și remunerația pierdută din cauza modificării unilaterale a relațiilor sau a condițiilor de muncă, precum și toate sarcinile de plată către bugetul de stat și către bugetul asigurărilor sociale de stat, ce le revin atât angajatorului, cât și angajatului.

Prin intermediul O.G. nr. 137/2000 a luat ființă Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD), care reprezintă autoritatea de stat în domeniul discriminării, autonomă, cu personalitate juridică, aflată sub control parlamentar, având rolul de garant al respectării și aplicării principiului nediscriminării, în conformitate cu legislația internă în vigoare și cu documentele internaționale la care România este parte. În exercitarea atribuțiilor sale, Consiliul își desfășoară activitatea în mod independent, fără ca aceasta să fie îngăduită sau influențată de către alte instituții ori autorități publice. Consiliul elaborează și aplică politici publice în materia nediscriminării. În acest sens, CNCD se consultă cu autoritățile publice, organizațiile neguvernamentale, sindicatele și alte entități legale care urmăresc protecția drepturilor omului sau care au un interes legitim în combaterea discriminării. În vederea combaterii faptelor de discriminare, CNCD își exercită atribuțiile în domeniul prevenirii și medierii actelor de discriminare, al investigării, constatării și sancționării faptelor de discriminare, al monitorizării cazurilor de discriminare, precum și al acordării de asistență de specialitate victimelor discriminării.

În conformitate cu aceste atribuții, stabilite de O.G. nr. 137/2000, CNCD soluționează cazuri care au ca obiect discriminarea și dezvoltă o strategie sectorială în scopul prevenirii și combaterii discriminării. CNCD își exercită competențele la sesizarea unei persoane fizice sau juridice ori din oficiu. Astfel, persoana care se consideră discriminată poate sesiza Consiliul în termen de un an de la data săvârșirii faptei sau de la data la care putea să ia cunoștință de săvârșirea ei, sesizare ce este soluționată de Colegiul director al CNCD. Prin cererea introdusă, persoana care se consideră discriminată are dreptul să solicite înlăturarea consecințelor faptelor discriminatorii și restabilirea situației anterioare discriminării. Colegiul director dispune măsurile specifice constatării existenței discriminării, cu citarea obligatorie a părților. Persoana interesată are obligația de a dovedi existența unor fapte care permit a se presupune existența unei discriminări directe sau indirecte, iar persoanei împotriva căreia s-a formulat sesizarea îi revine sarcina de a dovedi că faptele nu constituie discriminare. În fața Colegiului director se poate invoca orice mijloc de probă, inclusiv înregistrări audio și video sau date statistice. Hotărârea Colegiului

director de soluționare a unei sesizări se adoptă în termen de 90 de zile de la data sesizării și se comunică părților în termen de 15 zile de la adoptare și produce efecte de la data comunicării. Hotărârea poate fi atacată la instanța de contencios administrativ, potrivit legii. Hotărârile care nu sunt atacate în termen de 15 zile constituie de drept titlu executoriu.

Dacă discriminarea a operat în funcție de alt criteriu decât cel al sexului, O.U.G. nr. 137/2000, privind prevenirea și combaterea tuturor formelor de discriminare, stipulează că introducerea unei acțiuni în justiție nu este condiționată de sesizarea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării. Acțiunea poate fi introdusă în termen de maximum 3 ani de la data săvârșirii actului de discriminare ori de la data la care persoana interesată a luat cunoștință de săvârșirea acestuia.

În ceea ce privește sarcina probei, aceasta îi revine persoanei împotriva căreia s-a formulat sesizarea/reclamația sau, după caz, cererea de chemare în judecată, pentru fapte care permit a se prezuma existența unei discriminări directe sau indirecte, care trebuie să dovedească neîncălcarea principiului egalității de tratament. Dovada discriminării se poate face prin orice mijloc de probă, inclusiv înregistrări audio și video. Agenția, sindicatele, organizațiile neguvernamentale care urmăresc protecția drepturilor omului, precum și alte persoane juridice care au un interes legitim în respectarea principiului egalității de șanse și de tratament între femei și bărbați au, la cererea persoanelor discriminate, calitate procesuală activă în justiție și pot asista în cadrul procedurilor administrative aceste persoane.

După primirea unei cereri referitoare la încălcarea principiului plății egale, judecătorul va trebui să verifice, dacă inegalitatea de tratament poate fi justificată de o diferență existentă între situațiile comparate¹⁰. Trebuie menționat însă că nu orice diferență între situații poate justifica o diferență de tratament și, implicit, o inegalitate a salariilor. Această diferență de tratament trebuie să aibă o legătură directă cu obiectivul legii care a stabilit-o, astfel încât, mijloacele folosite (inegalitatea) nu trebuie să fie disproporționate în raport cu scopul urmărit de legiuitor. În acest fel, obiectivul legii devine criteriul în funcție de care situațiile sunt comparate și diferența de tratament trebuie stabilită¹¹. Judecătorul poate însă schimba raportul de proporționalitate între mijloace și scopul legii, considerând că însăși finalitatea legii este discriminatorie¹².

Principiul plății egale pentru muncă egală se referă la toate elementele componente ale salariului, paragraful 2 al art. 141 din Tratatul TCE stabilind că noțiunea de „remunerație” include salariul de bază sau tratamentul de bază sau

¹⁰ Stéphane Garneri, *Les discriminations fondées sur l'orientation sexuelle*, în „Revue Française de Droit Constitutionnel”, n° 41/2000, p. 100.

¹¹ Simina Elena Tănăsescu, *Principiul egalității în dreptul românesc*, București, Editura All Beck, 1999, p. 40.

¹² Stéphane Garneri, *op. cit.*, p. 41.

minim, precum și toate celelalte avantaje plătite direct sau indirect, în bani sau în natură, de către angajator, lucrătorului pentru munca depusă. Astfel, criteriile în raport de care se stabilește nivelul remunerației trebuie să conducă la stabilirea aceleiași remunerații pentru aceeași muncă, fără deosebire de sexul lucrătorului¹³, astfel încât remunerația acordată pentru aceeași muncă plătită în acord să fie calculată pe baza aceleiași unități de măsură, iar remunerația acordată pentru o muncă plătită în raport de timpul lucrat să fie aceeași pentru un loc de muncă identic¹⁴. Conform Curții Europene de Justiție, determinarea salariului pe baza unor valori corespunzătoare performanțelor medii ale lucrătorilor de un singur sex constituie discriminare sexuală¹⁵.

Principiul egalității de remunerare nu se referă doar la salariul de bază, ci și la întreaga gamă de sporuri și indemnizații, plăți non salariale (tichete de masă, acele părți din salariu care se plătesc în natură etc.).

Legea românească dă femeii dreptul de a fi plătită la fel ca un bărbat (și vice-versa) pentru muncă egală și de valoare egală, fără însă a defini cele două noțiuni. În legislația britanică însă, Equal Pay Act (1970) definește „munca egală” ca fiind o muncă identică sau asemănătoare, „munca evaluată ca echivalentă” constând într-o muncă clasificată ca fiind echivalentă în cadrul unui sistem de evaluare a locurilor de muncă, „munca de valoare egală”, care nu coincide cu niciuna dintre primele două noțiuni, dar pe care un expert independent și/sau instanța o consideră a fi de valoare egală¹⁶. Pentru a introduce o cerere în fața instanței, pentru încălcarea principiului egalității de remunerare, reclamantul trebuie să fie în măsură să găsească un salariat comparabil. Un salariat comparabil este o persoană de sex opus, care lucrează pentru același angajator, prestând o muncă egală, o muncă evaluată ca echivalentă sau o muncă de valoare egală, care primește un salariu mai mare sau are condiții mai avantajoase de muncă, decât persoana care introduce cererea. Spre deosebire, însă, de alte forme de discriminare, trebuie să existe un salariat comparabil identificat în mod real, nu doar unul teoretic¹⁷.

Nedispunând de definiții sau criterii legale de identificare a muncii egale sau de valoare egală, rămâne la latitudinea judecătorului român să aprecieze respectarea sau încălcarea principiului egalității de remunerație, existența sau inexistența unei discriminări, pe baza probelor administrate în cauză.

Cel mai relevant criteriu de identificare a unei munci egale rămâne, evident, funcția, respectiv îndeplinirea aceleiași funcții. Astfel, într-o speță,

¹³ Hotărârea din 1 iulie 1986, Cauza 237/85, Rummler, Rec. p. 2101, citată în Ovidiu Ținca, *op. cit.*, p. 243.

¹⁴ Ovidiu Ținca, *op. cit.*, p. 242.

¹⁵ Hotărârea din 1 iulie 1986, Cauza 237/85, Rummler, Rec. p. 2101, citată în Ovidiu Ținca, *op. cit.*, p. 243.

¹⁶ Janice Nairns, *Employment Law for Business Students*, third edition, Pearson Education, Essex, 2008, p. 152.

¹⁷ *Ibidem*, p. 153-154.

instanța a reținut că, potrivit art. 19 pct. 3 din Legea nr. 50/1996, grefierii care participă la efectuarea actelor privind procedura reorganizării judiciare și a falimentului, a celor de executare penală și civilă, a actelor comisiei pentru cetățenie, precum și cei care sunt secretarii comisiilor de cercetare a averii, beneficiază de o indemnizație lunară de 10 % din salariul brut, calculată în raport de timpul efectiv lucrat. Reclamanta în cauză îndeplinea funcția de grefier în cadrul Tribunalului Dolj, neefectuând activități din cele enumerate de art. 19 pct. 3 din Legea nr. 50/1996. Deși avea aceeași funcție, iar în virtutea funcției, aceeași muncă, egală cu beneficiarii sporului de 10 %, nu a primit acest drept, fiind astfel prejudiciată. Această prevedere este discriminatorie, întrucât nu stabilește un criteriu obiectiv care să o justifice. În principiu, „activitatea grefierilor unei instanțe sau parchet este aceeași, constând în participarea la ședințele de judecată, la întocmirea și comunicarea diferitelor acte de procedură, atât în faza judecării cauzelor, cât și în faza executării dispozițiilor judecătorești sau a celor date de procurorii parchetelor de pe lângă instanțele de judecată. Din acest punct de vedere, aceștia se află în situații comparabile și analoage, neexistând un criteriu obiectiv care să stabilească că activitatea desfășurată de către cei vizați de alin. 8 al O.G. nr. 8/2007, ar fi una mai complexă decât a celorlalți. Această concluzie este întărită și de faptul că, judecătorii sau procurorii care au, de asemenea, atribuții în efectuarea actelor de executare penală sau civilă, precum și în soluționarea cauzelor privind procedura reorganizării judiciare și a falimentului, nu beneficiază de această indemnizație, considerându-se, deci, că nu efectuează o muncă mai complexă decât ceilalți. Nici faptul că prin fișa postului sunt stabilite atribuțiile fiecărui grefier pe secții și compartimente nu constituie o împrejurare care să înlăture caracterul discriminatoriu al prevederilor respective, așa cum susține recurentul, acesta neputând constitui un criteriu obiectiv, în înțelesul prevederilor și practicii C.E.D.O. De asemenea, nu se poate spune că aceștia depun o muncă suplimentară, așa cum susține recurentul, deoarece activitatea acestora se desfășoară tot în cadrul aceluiași program de lucru, și nu există o normare concretă a muncii fiecăruia pentru a se putea spune cu obiectivitate că cei îndreptățiți la această indemnizație desfășoară o muncă suplimentară sau esențial diferită de ceilalți”¹⁸.

În speța analizată, autor al discriminării în materia remunerației este chiar legiuitorul român care, în art. 19 pct. 3 din Legea nr. 50/1996, a introdus o diferențiere nejustificată de tratament între grefierii care participă la efectuarea actelor privind procedura reorganizării judiciare și a falimentului, a celor de executare penală și civilă, a actelor comisiei pentru cetățenie, precum și cei care sunt secretarii comisiilor de cercetare a averii, și grefierii care nu desfășoară astfel de activități. Instituirea anumitor sporuri, în favoarea numai a unor

¹⁸ Curtea de Apel Craiova, secția conflicte de muncă și asigurări sociale, Decizia nr. 2773 din 13.11.2007.

categorii de grefieri, „conduce la aplicarea unui tratament diferențiat, care rezidă într-o ilegalitate și a unui tratament diferit în ceea ce privește drepturile salariale, creându-se astfel o discriminare în cadrul aceleiași profesii”¹⁹. Împrejurarea că reclamanta nu a desfășurat activități din cele prevăzute în art. 19 pct. 3 din Legea nr. 50/1996 și nu este, astfel, îndreptățită la plata drepturilor prevăzute de acest text de lege, nu poate conduce la respingerea drepturilor sale, întrucât modalitatea de acordare a indemnizației de 10% reprezintă, prin ea însăși, o practică discriminatorie.

Într-o altă speță, în care reclamantul a solicitat despăgubiri reprezentând contravaloarea tichetelor de masă neacordate și plata diferențelor dintre drepturile salariale care i se cuveneau, potrivit salarizării din unitățile clinice și salariile efectiv plătite în varianta „neclinic”, s-a constatat existența unui act de discriminare, bazat pe un criteriu discriminatoriu cu privire la care nicio normă juridică nu face referire, acela al locului de muncă. Cel care a încălcat principiul egalității de tratament față de toți salariații, prevăzut în art. 5 alin. 1 din Codul Muncii, este angajatorul (Spitalul Clinic Municipal Filantropia) care, în mod total nejustificat, a acordat tichete de masă doar salariaților cu locuri de muncă în secțiile cu paturi. Prin urmare, susținerea reclamantei, că în cauză s-a realizat o discriminare directă, este întemeiată, deoarece norma juridică aplicabilă (art. 23 din O.U.G. nr. 115/2004) a făcut referire la personalul încadrat în unități sanitare publice finanțate din venituri proprii, fără a introduce alte criterii de diferențiere de tratament, cum ar fi: locul de muncă sau criteriul finanțării muncii individuale. În plus, în art. 39 al Contractului colectiv de muncă la nivelul ramurii sanitare pe perioada 2005 – 2007, se prevede că angajatorul este obligat să acorde tichetele de masă potrivit Legii nr. 142/1998 și în conformitate cu prevederile legale prevăzute pentru unitățile finanțate de la bugetul de stat și de la bugetul asigurărilor sociale de sănătate. În cazul în care, la nivel de ramură, a fost negociat un contract colectiv de muncă, modalitatea și condițiile de acordare a tichetelor de masă sunt stabilite prin intermediul acestui contract. Deși intimatul – pârât, în calitate de angajator, a acordat tichete de masă salariaților cu locul de muncă în secțiile cu paturi, în laboratoare, servicii și compartimente funcționale din cadrul spitalului, în mod nejustificat nu a acordat acest drept și celorlalte categorii de salariați. Cu toate că salariații au invocat raporturi juridice de muncă, respectiv existența unor contracte individuale de muncă, încheiate cu intimatul – pârât, acesta a motivat, fără un temei legal, că primii sunt plătiți din veniturile proprii ale unității spitalicești, iar ceilalți de la bugetul de stat. Această distincție în acordarea tichetelor de masă nu rezultă din niciun act normativ invocat în cauză, singura condiție pentru a beneficia de tichete de masă fiind aceea a încadrării într-o unitate sanitară publică, finanțată din venituri proprii, criteriul angajării într-o subunitate fără personalitate juridică nefiind relevant, atâta timp cât această subunitate este cuprinsă în structura

¹⁹ *Ibidem*.

organizatorică a unității sanitare publice. În ceea ce privește drepturile salariale, reclamanta avea încheiat contract de muncă individual cu pârâtul, rezultând astfel că salariul reclamantei trebuia calculat conform grilei de salarizare a Spitalului Clinic. „Justificarea pârâtului, conform căreia reclamanta nu desfășoară activități de învățământ, cercetare științifică medicală și de educație continuă, prin urmare nu ar putea fi salarizată conform grilei de salarizare aplicabile unităților clinice nu poate fi reținută ca întemeiată deoarece condiția desfășurării acestor activități nu este prevăzută de lege pentru toate cadrele medicale angajate la Spitalul clinic în vederea aplicării grilei de salarizare, ci în vederea încadrării spitalului în categoria «clinic». Legea stabilește o singură grilă de salarizare pentru personalul angajat în unitățile clinice, neexistând o diferență de tratament în materia remunerării între personalul medical din cadrul cabinetelor medicale din unitățile școlare și ceilalți salariați care desfășoară activitățile enumerate”²⁰.

Printr-o decizie a Curții de apel Craiova a fost admisă o „diferențiere de tratament la acordarea drepturilor salariale”, care „este stabilită în raport de instituția unde-și desfășoară activitatea (salariatul – n.n.) pe perioada detașării”²¹. Soluția apare ca justificată din punct de vedere legal, având în vedere că, în conformitate cu art. 47 alin. 2 din Codul muncii: „Pe durata detașării, salariatul beneficiază de drepturile care îi sunt mai favorabile, fie de drepturile de la angajatorul care a dispus detașarea, fie de drepturile de la angajatorul la care este detașat”.

Deși legislația joacă un rol important pentru protecția drepturilor salariaților, este evident că, în cazul României, legislația fie este insuficientă, fie are numeroase lacune, care pot da naștere la diverse interpretări, în funcție de circumstanțe. Problema încălcării principiului egalității de remunerare devine și mai complicată atunci când este rezultatul unui act discriminatoriu, întrucât discriminarea în domeniul relațiilor de muncă îmbracă diferite forme și tipuri de manifestări. O diferență de tratament, în privința salariilor, este cel mai adesea o consecință a unei discriminări bazate în special pe criteriul sexului, pe adeziunea sau activitatea sindicală, dar poate fi și o formă de discriminare independentă, fără nicio legătură cu alte acte / fapte / criterii de discriminare. În foarte multe cazuri, inegalitatea de tratament în domeniul salarizării poate fi foarte greu de dovedit, având de probat că un alt salariat (de sex opus sau chiar de același sex) îndeplinește o muncă egală sau de valoare egală. De asemenea, ilustrativ este faptul că, în cazul României, există foarte multe situații în care, după cum au putut constata și instanțele, diferența de tratament este introdusă chiar de către legiuitor.

²⁰ Curtea de Apel Craiova, secția conflicte de muncă și asigurări sociale, Decizia nr. 1913 din 10.09.2007.

²¹ Curtea de Apel Craiova, secția conflicte de muncă și asigurări sociale, Decizia nr. 360 din 20.02.2008.

**LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION OF THE EQUAL PAY
PRINCIPLE IN ROMANIA**

(Abstract)

Equal pay principle has its foundation in the principle of equal treatment. Romanian law contains some explicit reference to this principle, but it is not detailed enough. The legal vacuum favours certain subjective interpretations, leaving it up to the employer and, in case of work litigation, at the discretion of the judge, to determine compliance with or breach of the principle of equal remuneration, on the basis of the evidence in question. Study of the legal provisions and the application thereof by the Romanian courts is intended to highlight legislative deficiencies in order to be corrected by the legislator.

Keywords: equality, law, remuneration, treatment, work.

NOTARUL COMUNAL IN ROMANIA: CADRUL NORMATIV AL UNEI INSTITUTII MODERNE (1864-1940)

DIETMAR MÜLLER*, ANDREI FLORIN SORA*

Începând cu 1864 – nașterea comunei moderne în România – și până în 1949, când au fost instalate comitetele provizorii ale Sfatului popular, notarul comunal a fost reprezentantul autorității publice, cu care locuitorii din mediul rural intrau cel mai des în contact. De multe ori, notarul cunoștea legile și problemele comunității mai bine decât primarul, beneficiind, în multe cazuri, de o autoritate și de un prestigiu superior. Studiul își propune prezentarea cadrului normativ al funcției de secretar/notar comunal în perioada 1864-1940, subiect despre care în literatura recentă există unele imprecizii¹. Dezvoltarea instituțională a acestei funcții reflectă, în mare măsură, procesele de transformare ale statului și societății românești. Astfel, dezbaterile din epocă, privind descentralizarea sau, dimpotrivă, necesitatea centralizării administrative sau natura funcției publice sunt observabile și în evoluția atribuțiilor, condițiilor de admisibilitate și drepturilor notarilor comunali (stabilitatea în funcție și în post etc.).

Legea din 2 aprilie 1864² a fost redactată sub influența sistemului francez, transferul de normativitate realizându-se însă și prin filieră belgiană³. Și

* Studiu publicat în cadrul proiectului *Rechtskulturelle Prägungen Ostmitteleuropas in der Moderne: Produktionseigentum, Geistiges Eigentum, Bodeneigentum* (Cultura juridică în Europa Centrală și de Est), Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO) an der Universität Leipzig (Centrul de Științe Umaniste pentru Istoria și Cultura Europei Centrale și de Est din Leipzig).

* Coordonator științific al proiectului de cercetare *Rechtskulturelle Prägungen Ostmitteleuropas in der Moderne: Produktionseigentum, Geistiges Eigentum, Bodeneigentum*, GWZO, Leipzig.

* Cercetător postdoctoral, Universitatea din București, Departamentul de Istorie; e-mail: andreisora@yahoo.com

¹ În perioada interbelică, administrația locală nu este analizată doar în tratatele de drept administrativ, ci și în numeroase studii independente, redactate de către (viitori) juriști și (sau) funcționari locali. Menționăm studiile lui: Valeriu Moldovan, *Administrațiunea locală română – Județul și comuna*, Cluj, 1936; Alexandru Movilă, *Comuna – interesele și activitatea autorităților locale*, Turnu Severin, [s.a.]; Iulian M. Peter, *L'administration locale en Transylvanie*, în „Revista de Drept Public”, IX, 1934, p. 339-361; I. G. Vântu, *Comuna. Studiu critic și comparat*, București, 1927 etc.

² Legea pentru comunele rurale și urbane a fost decretată în data de 31 martie 1864, promulgată în data de 1 aprilie 1864 și publicată o zi mai târziu, în *Monitorul: Jurnalul oficial al Principatelor unite*. În prezentarea legislației am utilizat data publicării legii și calendarul iulian, folosit în România până în data de 1 aprilie 1919.

din această cauză, între legislația comunală a României și modelul francez există unele diferențe substanțiale⁴. Un semn al modernizării administrative a constat în înființarea primilor funcționari comunal din Principatele Române/România⁵: secretarul comunal pentru comunele urbane, respectiv scriitorul comunal pentru comunele rurale⁶. Secretarul și scriitorul comunal erau numiți, suspendați și revocați de către Consiliul comunal (L. 2 aprilie 1864, art. 109). Ca responsabili ale celor doi „slujbași”, legea menționa redactarea proceselor verbale și transcrierea tuturor deliberărilor (L. 2 aprilie 1864, art. 112). Deși atribuțiile lor erau identice, locul de exercitare a funcției (mediu urban sau rural, importanța localității) însemna și determina deosebiri în pregătirea și capacitatea profesională, statutul social, oportunitățile de carieră etc. Spre deosebire de legislația ulterioară, scriitorul comunal, prevăzut în legea din 1864, era doar un funcționar al administrației locale, puterea centrală nu avea niciun control direct asupra acestuia⁷. Până la legea din 1908, calitatea de agent al puterii centrale, în comuna rurală, a fost deținută de primar.

Legea comunelor rurale și urbane din 7 mai 1887⁸ a menținut denumirea de secretar comunal pentru comunele urbane, însă, în cazul comunelor rurale, scriitorul a fost înlocuit de către notar⁹. În textul legii din 1887 nu existau mențiuni explicite despre atribuțiile notarului, subînțelegem că acesta avea în comuna rurală aceleași responsabilități ca secretarul comunal. Notarul era „capul cancelariei”, contrasemnând toate actele și lucrările primăriei (L. 1887, art. 85), dar și actele stării civile (L. 1887, art. 86). Ulterior, a fost creată și o altă funcție, aceea de ajutor de notar.

Una dintre cauzele care au limitat succesul procesului de împrumut a țăranilor, prin legea din 14 august 1864 (publicată în data de 15 august 1864), a fost fraudarea unei interdicții legale, și anume imposibilitatea înstrăinării parcelelor de teren primite cu această ocazie. Au existat numeroase vânzări ale pământului, dobândit în urma legii rurale din 1864. Actele de înstrăinare au fost

³ Manuel Guțan, *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, București, All Beck, 2005, p. 97-99.

⁴ De exemplu, în legislația română comunele rurale și urbane aveau un statut diferit, distincție care nu exista în sistemul francez.

⁵ Vezi și Vasile C. Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări a Moldovei*, Bârlad [1913], p. 253.

⁶ Amintim că Regulamentele Organice nu conțineau modificări privind organizarea comunelor rurale.

⁷ În legea din 1864, primarul nu era doar șeful administrației comunale, ci și agent al puterii centrale. Deși în epocă au existat unele opinii juridice contradictorii, cu privire la acest subiect, nu putem considera primarul funcționar public.

⁸ Legea comunelor rurale și urbane din 1864 a fost modificată prin legea comunelor rurale din 9 aprilie 1874, la rândul ei abrogată prin legea comunală din 10 august 1876. Legea din 1876 a repus în vigoare o mare parte a prevederilor legii din 1864 (Vezi *Monitorul Oficial*, nr. 175, 10/22 august 1876, p. 4405-4406).

⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 28, 7/19 mai 1887, cap. VII, art. 84-88, p. 542.

legalizate de către primării¹⁰, chiar dacă primarii erau autoritățile însărcinate cu supravegherea respectării acestor prevederi contractuale¹¹. Numai în județul Buzău numărul persoanelor care și-au înstrăinat terenul din loturile primite la împroprietărire era, în jurul anului 1888, de 2.102 persoane¹². Poate nu este întâmplător faptul că, în timpul răzcoalelor țărănești din 1888, mai mulți notari au fost ultragiați de către răsculați¹³.

În proiectul de lege din 1888, pentru organizarea comunelor rurale, redactat în timpul prim-ministrului Theodor Rosetti – care până în noiembrie 1888 a fost și ministru de interne –, funcția de notar comunal era menținută. Notarul din acest proiect era însărcinat în special cu ținerea arhivei și a întregii cancelarii a comunei (P. L. 1888, art. 74)¹⁴. Inovația legislativă consta în faptul că, în demnitatea de notar comunal puteau fi eligibili și învățătorii satești și dascălii comunei (P. L. 1888, art. 72)¹⁵, probabil prin această măsură dorindu-se atât creșterea pregătirii intelectuale și a prestigiului notarilor, cât și atragerea unor notabilități locale de partea guvernului. În 1903, într-o publicație a funcționarilor publici, se evidențiază rolul crescut al notarilor comunali în dezvoltarea comunităților locale, demers care nu este singular în epocă. Astfel, notarii (funcție reglementată încă de legea din 1887) nu erau considerați doar agenți ai statului, ci, alături de preoți și învățători, trebuiau să fie îndrumători ai populației rurale, „factori luminători ai satelor”¹⁶.

Un alt proiect de organizare a comunelor rurale, redactat în 1899¹⁷, în timpul prim-ministrului (în același timp și ministru de interne) George Grigore Cantacuzino, prevedea înființarea unui nou funcționar, sub o denumire deja existentă. Astfel, notarul (P. L. 1899, art. 82-102)¹⁸ urma să devină agent al puterii centrale și delegat al administrației locale (P. L. 1899, art. 94), responsabil cu aplicarea legilor, dar care îndeplinea și atribuțiile de secretar (P. L. 1899, art. 96) și pe cele de casier-perceptor al comunei (P. L. 1899, art.

¹⁰ Ion Ilincioiu, *Țăranii, pământul și moșierii în România, 1864-1888*, Editura Politică, București, 1982, p. 94-95.

¹¹ Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, Editura Științifică, 1970, p. 40.

¹² I. Ilincioiu, *op. cit.*, p. 95.

¹³ Istoricul Ion Ilincioiu citează un document oficial (din arhiva Ministerului Justiției) – care nu este singular – în care se menționa că locuitorii din comuna Brănești (în apropiere de București) l-au agresat pe notar pentru că „nu le ia în seamă reclamațiunile și le cere bani ori de câte ori e vorba de facerea veri unui act al stării civile” (vezi I. Ilincioiu, *op. cit.*, p. 246).

¹⁴ „Proiect de lege pentru organizarea comunelor rurale (1888)”, în *Organizarea comunală. Legi și proiecte de legi, 1864-1900*, Ministerul de Interne, Imprimeria Statului, București, 1903, p. 122.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Administrația Publică*, număr program, 10 iunie 1903, p. 2.

¹⁷ „Proiect de lege pentru organizarea comunelor rurale (1899)”, în *Organizarea comunală ...*, p. 139-150.

¹⁸ *Ibidem*, p. 146-147.

97)¹⁹. Articolele, privind notarul din proiectul din 1899, erau mai clare și mai detaliate decât cele prevăzute în legile și în proiectele anterioare, o parte dintre acestea au fost incluse în legi ulterioare.

Un an mai târziu, în timpul ministrului de interne Constantin Olănescu, a fost întocmit un nou proiect de lege, care, de această dată, codifica doar funcția de notar²⁰. Continuând drumul deschis de proiectul de lege din 1899, proiectul din 1900 a prevăzut funcția de notar ca agent al centrului. Se observă o preocupare mai mare, acordată condițiilor de admisibilitate, ceea ce coincide cu un început de profesionalizare a funcțiilor publice mici și medii, fenomen care s-a accentuat în deceniile următoare. Pregătirea viitorilor notari, care nu aveau o diplomă de liceu, de școală comercială sau de ofițeri (P. L. 1900, art. 11)²¹ urma să fie asigurată prin absolvirea unei școli de notari, subordonată Ministerului de Interne (P. L. 1900, art. 12)²². Recrutarea în funcția de notar s-ar fi realizat în urma unui examen anual, desfășurat în luna octombrie, în fața unei comisii de examinare, care includea secretarul general al Ministerului de Interne (ca președinte), directorul administrației generale din cadrul aceluiasi minister, un director de la Ministerul de Finanțe și un profesor de la Facultatea de Drept din București (P. L. 1900, art. 18-20)²³.

Proiectul de lege următor, redactat sub îndrumarea lui Vasile Lascăr²⁴, a fost dezbătut aprins în Camera Deputaților și în Senat, devenind, cu unele schimbări, legea pentru organizarea comunelor rurale din 1 mai 1904. În proiectul redactat în 1903, ca agenți ai centrului în comunele rurale urmau să funcționeze un notar și un ajutor de notar, care reprezentau și administrația comunală locală, descentralizată (P. L. 1903, titlul IV, art. 124-171)²⁵. Funcțiile comunale erau bine codificate. Existau mențiuni cu privire la modalitățile de numire ale notarului comunal și ajutorului său, condițiile de admisibilitate, atribuțiile și legile pe care le aplicau, pedepsele disciplinare, dreptul la pensie. Proiectul din 1903 era novator și prin faptul că se introducea principiul stabilității pentru notarii și ajutorii lor, cu condiția să aibă cel puțin trei ani, respectiv cinci ani vechime în funcție (P. L. 1903, art. 46)²⁶. Articolele, privind notarul ca agent al centrului, au fost respinsu de Senat²⁷ și, astfel, eliminate din proiectul supus din nou la vot. Mai mult, prin legea comunelor rurale, din 1 mai 1904, funcția de notar a fost desființată, fiind înlocuită cu cea de secretar al

¹⁹ *Ibidem*, p. 147.

²⁰ „Proiect de lege pentru organizarea instituției notarului în comunelor rurale (1900)”, în *Organizarea comunală ...*, p. 156-159.

²¹ *Ibidem*, p. 157.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 158.

²⁴ „Proiect de lege pentru organizarea comunelor rurale” [1903], în *Organizarea comunală ...*, p. 29-54.

²⁵ *Ibidem*, p. 43-48.

²⁶ *Ibidem*, p. 46.

²⁷ Vezi și M. Guțan, *op. cit.*, p. 151.

primăriei²⁸. Acest nou funcționar, numit de către Consiliul comunal și confirmat de către prefect (L. 1904, art. 108), a primit atribuții lărgite și diversificate. Secretarul era responsabil cu „ținerea” arhivelor și a registrelor primăriei, avea obligația să asiste la ședințele consiliului comunal și să redacteze procesele verbale ale ședințelor, să contrasemneze toate actele și lucrările primăriei. De asemenea, secretarul îndeplinea funcțiile de grefier și de scriitor al primăriei comunale și-l asista pe primar la autentificarea actelor (L. 1904, art. 108)²⁹. Mai mult, secretarul primăriei putea fi însărcinat și cu serviciul telefonic al poștei rurale, în comunele în care nu existau agenți desemnați pentru aceste activități (L. 1904, art. 108). Condiția minimă de studii, pentru ocuparea funcției de secretar, era aceea de absolvent de gimnaziu sau al unei școli de secretari (despre care nu avem informații că a fost înființată). Foștii notari puteau fi numiți ca secretari comunali, cu condiția să primească de la primăria pentru care lucraseră (probabil de la primar) un certificat prin care să se ateste „onestitatea și priceperea” lor (L. 1904, art. 112).

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, unele personalități politice ale vremii, dar și oficiali din Ministerul de Interne, apreciau că una dintre cauzele ineficienței administrației rurale era nivelul scăzut de pregătire intelectuală al primarilor și al subordonaților lor. Conform unei statistici din 1903, 212 primari din 2.886 nu aveau nicio pregătire școlară, dintre aceștia doar 162 știau să se semneze complet, iar 21 utilizau, ca semnătură, „punerea de deget”³⁰. Mai mult, 1.172 de persoane dintre cei 2.930 de ajutoari de primari nu aveau nicio pregătire școlară, iar 719 dintre ei se semnau cu „punere de deget”³¹. Nivelul studiilor notarilor comunali era diferit de cel al primarilor, însă Ministerul de Interne îl considera insuficient: doar 12 notari aveau studii universitare, 866 absolviseră una sau mai multe clase secundare ale școlilor normale și comerciale, 1.855 absolviseră școala primară, iar 151 doar două sau trei clase primare³². Nu avem date statistice certe, însă o mare parte a notarilor comunali de dinainte de 1904 s-au regăsit în funcția de secretar comunal în perioada 1904-1908, pentru ca, după 1908, unii dintre aceștia să fie numiți notari. Totuși, nu trebuie omis faptul că rotația guvernamentală producea, de multe ori, și mutații substanțiale în administrațiile locale.

Chiar dacă pregătirea intelectuală a notarilor era deficitară, legea pentru judecătoriale de ocoale, din 30 decembrie 1907 (cu modificările din 11 aprilie 1913), a prevăzut că: „În comunele rurale secretarii de comună și grefierii judecătoriale de ocoale sunt datori, ca sub supravegherea judecătorilor și a stagiarelor, să redacteze și să scrie, fără nicio plată, pentru locuitorii săteni

²⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 26, 1/14 mai 1904, cap. V, secțiunea II, p. 97, art. 108-118.

²⁹ Pentru perceperea veniturilor comunale funcționau percepătorii fiscali.

³⁰ *Proiect de lege pentru organizarea comunelor rurale*, Imprimeria Statului, București, 1903, p. 11.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

domiciliați în acele ocoale, actele de care ei ar avea nevoie. Secretarul sau grefierul care va refuza să îndeplinească această îndatorire sau se va dovedi că a pretins sau a luat vreo plată în orice fel pentru aceasta, va fi destituit. El devine incapabil de a mai ocupa funcțiuni publice” (art. 47)³³.

Răscoalele țărănești din 1907 le-au atras atenția autorităților asupra necesității modificării structurii administrației comunale și a raporturilor dintre administrația centrală și administrația locală. Instituția inspectorului comunal (fostul subprefect înainte de 1904) a fost transformată în cea de administrator de plasă. Deși procesul de întinerire al inspectorilor comunali este vizibil începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, doar după 1908 putem vorbi despre o politică mai coerentă de recrutare a acestora. Numeroși administratori de plasă, numiți în perioada 1908-1916, au rămas în această funcție sau în funcții echivalente mai mult de două decenii. Funcția de notar comunal a devenit o cale și o etapă intermediară pentru numirea în funcțiile publice superioare de secretar de plasă și, respectiv, de administrator de plasă. O parte a articolelor despre notari, din proiectul de lege din 1903, erau asemănătoare cu cele privitoare la inspectorii comunali din legea din 1908.

Prin „legea pentru modificarea legii de organizare a comunelor rurale”, din 29 aprilie 1908, a fost introdusă instituția notarului comunal³⁴. Chiar dacă denumirea nu era nouă, vorbim despre o funcție în mare parte diferită de aceea din legea din 1887 sau de aceea a secretarului comunal din legea din 1904. Instituția creată în 1908 se apropia de notarul comunal agent al centrului, prevăzută în proiectele de lege de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Prin legea din 1908 s-a realizat o mai bună definire a autorităților comunale și județene. Notarul comunal era numit de către prefect, în ordinea clasificării, în urma unui examen în fața unei comisii județene (și nu naționale). Absolvirea uneia dintre școlile de notari, înființate prin legea din 1908³⁵, nu era, totuși, o condiție obligatorie de admisibilitate, deși, în teorie, această formă de învățământ le oferea prioritate cursanților. Au fost înființate școli de notari la Târgu Jiu, Curtea de Argeș, Panciu și Piatra Neamț (L. 1908, art. 111)³⁶. După Primul Război Mondial, perioadă în care aceste școli nu au funcționat, în Vechiul Regat nu s-a mai redeschis decât școala de la Curtea de Argeș, căreia i s-a adăugat, ulterior, cea de la Turnu Severin³⁷. Pe de altă parte, după 1918, în Transilvania au fost înființate școli de notari comunali la Făgăraș

³³ *Codul General al României*, ed. a II-a, vol. I, București, p. 363.

³⁴ Legea din 29 aprilie 1908 pentru modificarea legii de organizare a comunelor rurale, în *Monitorul Oficial*, nr. 22, 29 aprilie/12 mai 1908, p. 919-938.

³⁵ Regulamentul din 3 septembrie 1908, privind înființarea și funcționarea școlilor de notari, în *Codul General al României*, ed. a II-a, vol. V, suplimentul II, 1908-1909, p. 3-13.

³⁶ *Notarul în comuna rurală*, în „Notarul Român”, an IV, nr. 9, septembrie 1927, p. 4.

³⁷ *Ibidem*.

(1921)³⁸, Lugoj (1924) și la Arad³⁹. Notarii comunali trebuiau să asimileze cunoștințe privind mai multe legi și regulamente, printre care: legea asupra exproprierii, legea și regulamentele agrare, regulamentul asupra alinierii satelor și construirea locuințelor țărănești, legea judecătoriilor de ocoale⁴⁰ etc. Dacă înainte de 1916 în Vechiul Regat această formă de învățământ dura șase luni, în perioada interbelică durată a crescut la zece luni, la care se adăuga și o perioadă de practică, de două luni⁴¹. În ambele sisteme absolvirea școlii se realiza în urma unui examen.

Funcția de notar, din legea din 1908, se înscria în politica guvernului liberal, de întărire a relațiilor dintre Centru și Periferie, și a raporturilor administrației locale cu Guvernul. Se poate vorbi și despre o încercare de eficientizare a administrației comunale, deziderat care a însemnat amplificarea procesului de centralizare și o subordonare față de București. Notarul comunal – unul în fiecare comună – avea un dublu rol: de funcționar local – administrator al intereselor locale, asistându-l pe primar (L. 1908, art. 111) și, respectiv, de agent al puterii centrale, preluând această responsabilitate de la primar. Notarul îi era subordonat direct administratorului de plasă. Guvernul avea nevoie atât de un funcționar loial, cât și de un funcționar bine pregătit, capabil să dubleze un primar care putea fi simpatizant sau membru al opoziției politice și (sau) deficitar în materie de administrație. În funcție de necesitățile fiecărei comune și de bugetul avut la dispoziție, legea prevedea și postul de secretar comunal (L. 1908, art. 107), care ar fi preluat o parte a obligațiilor notarului, în special ținerea arhivei și a registrelor primăriei.

Datorită dublei sale dimensiuni instituționale, în legea din 1908 atribuțiile notarului erau numeroase și diverse. În calitate de funcționar comunal, îndatoririle sale erau cele ale secretarului comunal din legea din 1904, inclusiv cele prevăzute prin legea învoielilor agricole și prin legea judecătoriilor de ocoale (L. 1908, art. 115). La acestea se adăugau atribuții în materie de poliție comunală (L. 1908, art. 82, art. 114). Ca și secretarul comunal din legea din 1904, notarul asista la ședințele Consiliului comunal și redacta procesele verbale ale ședințelor (L. 1908, art. 111). În plus, notarul contrasemna toate actele primăriei (L. 1908, art. 111). Ca agent al „autorității administrative superioare”, notarul era responsabil cu publicarea legilor și a regulamentelor de administrație publică, a ordonanțelor, a instrucțiunilor „agenților puterii executive”, era responsabil cu culegerea datelor statistice și cu executarea măsurilor de siguranță generală (L. 1908, art. 114). Pentru atribuțiile sale comunale, notarul putea fi

³⁸ În primii ani, școala de notari de la Făgăraș a funcționat în baza legislației maghiare: legea XX/1900 și un regulament din 1913, *Administrația Română*, an III, nr. 5-6, mai-iunie 1923, Cluj, p. 5-6.

³⁹ Vezi Regulamentul adoptat în data de 26 ianuarie 1926, privind funcționarea celor trei școli de notari, în *Monitorul Oficial*, nr. 40, 18 februarie 1926, p. 2035-2039.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 2036.

⁴¹ *Ibidem*, p. 2035; *România administrativă*, an VII, nr. 7-8, iulie-august 1926, p. 148.

înlocuit de către un consilier comunal, desemnat de primar – însă neretribuit –, cu condiția ca acesta să știe să scrie și să citească. Pentru responsabilitățile sale de agent al centrului, notarul putea fi substituit de către secretarul plășii sau de către un funcționar inferior de la cancelaria prefecturii (L. 1908, art. 113).

Caracterul dual al notarului, de agent al guvernului și de funcționar comunal, era evidențiat și de alte prevederi: el cerea și obținea concediu de la administratorul comunal, cu aprobarea prefectului (L. 1908, art. 111), iar plata salariului se făcea de către Ministerul de Interne, după ștatele întocmite de prefecturi (L. 1908, art. 120). Calitatea de notar însemna și incompatibilități pentru deținătorii acesteia, interdicții specifice funcției publice: notarii nu puteau face comerț, nu aveau dreptul să exercite profesii libere, le era interzis să fie vechili, contabili, arendași (L. 1908, art. 112).

Notarii au fost împărțiți în trei clase salariale (clasa I: 100 de lei, clasa a II-a: 80 de lei, clasa a III-a: 60 de lei pe lună). Ministerul de Interne era acela care, printr-un regulament, trebuia să stabilească modul de distribuire al notarilor, iar vechimea în administrație ar fi trebuit să joace un rol important. Nivelul scăzut al salariului putea fi compensat, acolo unde era posibil, cu o indemnizație în cuantum de maxim 30 de lei pe lună, plătită de către comună (L. 1908, art. 120). Notarul nu avea dreptul să elibereze „acte sau certificate de orice natură, în afară de cazurile și fără paza condițiunilor cerute de legi și regulamente sau cu alterarea faptelor și a adevărului”, sub pedeapsa de a fi trimis în judecată (L. 1908, art. 127). Această mențiune, neprevăzută în legile anterioare, ne conduce la ideea că autentificarea de acte de către notarii comunali, altele decât cele reglementate de legislație, și nu doar simpla lor redactare⁴², era o practică des întâlnită⁴³.

Legea din 1 aprilie 1910, de modificare a legii de organizare a comunelor rurale din 1908, a sporit atribuțiile notarului (inclusiv dreptul de executare a cărților de judecată a căror sumă era mai mică de 50 de lei⁴⁴), fără însă ca natura funcției sale să se modifice.

Deși există semne ale modernizării, în preajma Primului Război Mondial notarul comunal nu era un funcționar de carieră. Pe de altă parte, legea din 1908 a adus, cel puțin la nivel legislativ, o mai mare voință din partea factorilor politici pentru realizarea stabilității în funcție, a generalizării admiterii pe bază de concurs și un grad mai mare de pregătire, atât ca nivel de studii, cât și ca experiență în administrație. În calitatea de agent al centrului, notarul era mai puțin sensibil la schimbările de putere de la nivel central și comunal, ceea ce se traduce printr-un mai mare grad de autonomie față de primar și Consiliul comunal. Totuși, gradul de dependență față de partidul politic, aflat la guvernare,

⁴² Vezi și Legea judecătorilor de ocoale, din 30 decembrie 1907, art. 47.

⁴³ Într-un proiect de lege, redactat de către conservatori în 1907, în mediul rural se dorea înființarea instituției notarului public. Vezi: *Legea notariatului rural*, în „Proiecte de reforme. Partidul Conservator”, București, 1907.

⁴⁴ V. C. Nicolau, *op. cit.*, p. 264.

și față de persoanele influente la nivel local a rămas unul ridicat pentru întreaga perioadă 1864-1940.

În Transilvania, funcția de notar comunal (*jegyző*) a apărut la începutul secolului al XIX-lea, însă precizări mai explicite, privind atribuțiile sale, au fost făcute prin legea IX/1832, prin care, cu acordul pretorului (*szalgabiró*)⁴⁵, locuitorii comunelor aveau dreptul de a numi un notar, iar comuna dobânda un patrimoniu⁴⁶. Prin legea XXIV/1848, notarul era ales de comună și confirmat de către Consiliul județean⁴⁷. Prin legea XVIII/1871, notarul comunal a devenit un funcționar important al comunei, iar legea XXII/1886 a codificat mai clar drepturile și obligațiile sale⁴⁸. Mai mult, prin legea XXII/1886 a fost recunoscută autonomia comunală, ceea ce a condus la creșterea autorității notarului. Notarii comunali din Transilvania erau plătiți de către comună, având o retribuție superioară celorlalți funcționari comunali. Într-un dicționar administrativ, publicat în perioada interbelică, erau sintetizate atribuțiile notarului comunal, inclusiv cele de dinainte de 1925 din Transilvania⁴⁹: șef al administrației comunale, ofițer de stare civilă, responsabil cu ținerea contabilității comunei, judecător în comună, membru de drept în Consiliul comunal. În Transilvania, notarul „conducea” cadastrul, realiza lucrările de ordin succesoral, contracte și orice acte de notariat, cu dreptul de a percepe taxe, atribuțiile sale în acest domeniu erau mai mari decât cele ale notarului comunal din Vechiul Regat. Notarul era ales pe viață de „reprezentanța comunei” (Consiliul comunal) și era inamovibil, neputând fi concediat decât pentru infracțiuni grave. Notarul era salarizat de comună, însă statul contribuia cu o cotă parte⁵⁰. Piesa *Notarul*, a lui Octavian Goga, este elocventă pentru înțelegerea statutului social și profesional al acestui notabil local⁵¹.

Pentru perioada de dinainte de 1918, în Basarabia și Bucovina nu putem vorbi despre instituții echivalente cu cele ale notarului comunal din Vechiul Regat și, respectiv, din Transilvania. În plus, administrația comunală rurală din Basarabia și Bucovina nu a fost luată în discuție în anii '20, în momentele în care s-a discutat și s-a pus în aplicare unificarea administrativă la nivelul întregii României.

În prima jumătate a anilor '20 au fost elaborate și dezbătute public mai multe proiecte de lege, privind administrația locală și organele autorității centrale la nivel local. Instituția notarului comunal a suscitât opinii

⁴⁵ Alexandru Buha, *Raportul președintelui Uniunii Generale a Notarilor Comunali și Cercuali din România, despre activitatea Uniunii Generale...*, în „Administrația Română”, an VIII, nr. 1-2, Lugoj, 15 ianuarie 1928, p. 2.

⁴⁶ Gavril Ursu, *Dicționar enciclopedic administrativ*, Tipografia „Cartea Românească”, Cluj, 1935, p. 414.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ A. Buha, *Raportul...*, p. 2.

⁴⁹ G. Ursu, *op. cit.*, p. 415.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Octavian Goga, *Domnul notar*, București, Editura Flacăra, 1914.

contradictorii, mai ales în legătură cu statutul acestuia de agent al guvernului, exercitarea unor atribuții de ofițer de stare civilă, dar și dreptul de a redacta, autentifica și legaliza acte particulare⁵². Prerogativele de autentificare și legalizare de acte, revendicate de către toți notarii comunali, le-ar fi adus un plus financiar și un statut social superior în comună. Pe de altă parte, divergențele din presa specializată (administrativă, juridică), din mediul politic, se refereau chiar la natura funcției de notar comunal: dacă acesta trebuia să fie doar secretar comunal – funcționar comunal – sau putea să cumuleze și atribuții de agent al puterii centrale, ceea ce l-ar fi făcut funcționar de stat. Aceste două tabere reflectau două tradiții distincte: cea transilvăneană, unde exista autonomie locală, iar notarul comunal avea atribuții de redactare de acte, de conducere a cadastrului și, respectiv, cea din Vechiul Regat, în care guvernul exercita o influență sporită asupra administrației comunale și unde atribuțiile menționate mai sus nu cădeau în sarcina notarului. De asemenea, între cei doi funcționari din cele două regiuni istorice existau diferențe sensibile de nivel de studii, de experiență profesională și chiar de statut social, în favoarea notarilor comunali din Transilvania. Notarii comunali din Basarabia, Bucovina și Vechiul Regat urmăreau obținerea drepturilor pe care le păstrasera corespondenții lor din Ardeal, în special redactarea de acte și unele atribuții cadastrale, și chiar o sferă de competență mai largă. În Basarabia, în 1924, notarii publici au reclamat Ministerului de Interne că notarii comunelor rurale din această regiune autentificau acte de vânzări sau cumpărări de imobile, de arenze, de donații, dote⁵³, fără să aibă autoritatea necesară.

Primul proiect de lege, privind unificarea administrativă, elaborat în 1921, introducea instituția notarului comunal în întreaga țară. Inovația pentru Vechiul Regat consta în special într-un articol inspirat din tradiția transilvăneană, care adăuga și dreptul de a redacta acte de notariat: „Notarul este îndatorat a redacta petițiuni sau acte de notariat pentru cei interesați care ar recurge la oficiul său. Pentru acel serviciu notarul, sub pedeapsa disciplinară, nu

⁵² Structura etnică a notarilor comunali, atât în Transilvania, înainte de 1918, cât și în România Mare constituie un subiect care necesită o abordare metodologică diferită și un studiu independent. Pentru o introducere în acest subiect, în special cu referire la poziția principalelor partide politice și politicile de stat, privind prezența minorităților în funcția publică în România interbelică, vezi: Ovidiu Buruiană, *Partidul Național Liberal și minoritarii etnici în România interbelică. Problema naționalismului liberal*, în Vasile Ciobanu și Sorin Radu, „Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX”, vol. III, Sibiu, 2008, p. 104-116; Dietmar Müller, *Staatsbürger auf Widerruf. Juden und Muslime als Alteritätspartner im rumänischen und serbischen Nationscode. Ethnonationale Staatsbürgerschaftskonzeptionen, 1878-1941*, Harrasowitz, Wiesbaden 2005, p. 329-348; Andrei Florin Sora, *Les fonctionnaires publics roumains appartenant aux minorités ethniques dans la Grande Roumanie*, în Silvia Marton, Anca Oroveanu, Florin Țurcanu, „L'État en France et en Roumanie aux XIXe et XXe siècles”, New Europe College, București, 2011, p. 167-195.

⁵³ Circulară a Ministerului de Interne nr. 2724, 1 februarie 1926, apud. *Justiția*, an III, nr. 4, aprilie, 1926, p. 4.

va putea cere, nici primi o plată mai mare decât aceea fixată prin tariful stabilit de delegațiunea județeană, cu avizul conform al primului-prezident sau, în lipsă, al președintelui tribunalului” (P.L. 1921, art. 93)⁵⁴. Acest proiect a fost, în cele din urmă, abandonat. În vederea unei acțiuni comune eficiente, o parte a notarilor comunali din Transilvania s-a coalizat în jurul unei asociații profesionale: *Reuniunea notarilor comunali și cercuali din Transilvania, Banat și părțile ungurene alipite*. Notarii comunali din Vechiul Regat și Basarabia s-au grupat într-o organizație concurentă: *Asociația generală a notarilor comunali din România*, înființată în 1924⁵⁵. După o perioadă de tatonare, cele două organizații au fuzionat în 1928, formând *Uniunea generală a notarilor comunali și cercuali din România*, denumire schimbată, ulterior, în aceea de *Uniunea generală a notarilor comunali din România*.

Asociația generală a notarilor comunali din România dorea ca notarii comunali să fie scutiți de înmânarea citațiilor sau a oricăror alte acte (juridice)⁵⁶, primind însă dreptul de a oficia, în calitate de ofițeri ai stării civile, dreptul de a aplica pedepse disciplinare, autoritatea de a revoca funcționarii comunali⁵⁷ și unele prerogative exercitate de către notarii publici.

Legea pentru unificare administrativă, din 14 iunie 1925⁵⁸, a codificat, la nivelul României Mari, modul în care Partidul Național Liberal înțelegea funcționarea administrației publice locale și descentralizarea sau, mai degrabă, centralizarea administrativă. Pentru noile teritorii românești, și în special pentru reprezentanții Partidului Național din Transilvania, această lege era o ruptură cu tradițiile lor administrative și reflecta, încă o dată, clivajul de mentalitate instituțională dintre Vechiul Regat și celelalte provincii istorice. În linii mari, putem considera că legea din 1925 a menținut instituția notarului comunal din Vechiul Regat și a extins-o în celelalte provincii, deși influența transilvăneană este mult mai puternică în acest caz decât pentru alte funcții din administrația comunală (prefect, subprefect, pretor). Notarul comunal a primit atribuții noi, iar altele au fost mai bine precizate. Trăsătura principală a instituției notarului comunal, din legea din 1925, a constat în întărirea sarcinilor acestuia de agent al puterii centrale⁵⁹.

Notarul era agentul autorității centrale în comuna rurală (L. 1925, art. 366), numit de către prefect (L. 1925, art. 368). Atribuțiile sale erau apropiate de

⁵⁴ Proiect de lege din 1921, pentru organizarea administrației locale, *Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC)*, Fond Parlament, ds. 1969/1921-1922, f. 101 v.

⁵⁵ Vezi *Statutul Asociației Generale a Notarilor Comunale din România*, în „Notarul Român”, an I, nr. 1-2, august 1924, p. 19-22.

⁵⁶ În jurul legii de unificare administrativă, în „Notarul Român”, an I, nr. 5-8, octombrie-noiembrie 1924, p. 35.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁸ G. Ursu aprecia că, legea din 1925 a transformat notarul din Transilvania în „funcționar de stat” (G. Ursu, *op. cit.*, p. 415).

⁵⁹ Capitolul din lege, intitulat „Notarul” (art. 366-372), era integrat titlului V: „Reprezentării autorității centrale, organe de control”.

cele prevăzute în legea din 1908⁶⁰, cărora li se adăugau executarea „obligațiilor” de siguranță generală și de poliție (L. 1925, art. 366). Astfel, notarul era șeful poliției administrative din comună, ofițer de poliție judiciară, auxiliar al parchetului (numai în cazuri de flagrant delict), putea primi plângeri la contravenții, având dreptul de „a le cerceta și constata”. Notarul asista în continuare la ședințele Consiliului comunal, fiind prevăzut dreptul acestuia de a-i da administrației comunale sfaturi și îndrumări, fără însă să poată participa la procesul de votare din cadrul ședințelor comunale (L. 1925, art. 367).

Condițiile de admisibilitate pentru funcția de notar erau cele prevăzute în Statutul funcționarilor publici din 19 iunie 1923 (L. 1925, art. 369), la care se adăuga obligația de a fi absolvit Școala de pregătire administrativă, instituție care în 1925 încă nu fusese creată. Până la înființarea acestei forme de învățământ aveau prioritate licențiații în Drept și în Științe de Stat, urmați de către absolvenții școlilor de notari din Făgăraș, Lugoj, Arad și, respectiv, de absolvenții școlilor de notari din Vechiul Regat. Mai mult, notarii în funcție, în Ardeal și Bucovina, licențiați în drept sau absolvenți ai școlilor de notari din Ardeal, primeau două grade în plus față de ceilalți notari, putând înainta până la gradul de șef de birou (L. 1925, art. 371). Legea introducea, astfel, atât un acces diferențiat pentru acest post, ținând cont de nivelul studiilor, cât și o ierarhizare a notarilor în exercițiu, în funcție de repartizarea geografică. Notarii comunali erau numiți provizoriu, obținând stabilitatea după un stagiu de doi ani, cu avizul prealabil al Consiliului Administrativ Superior (L. 1925, art. 370).

Notarul avea responsabilitatea redactării actelor stării civile și obligația de a le contrasemna (L. 1925, art. 366). De asemenea, notarul a primit dreptul ca prin delegația primarului să îndeplinească atribuții de ofițer al stării civile, cu excepția celebrării căsătoriei (L. 1925, art. 366)⁶¹.

După mai multe dezbateri, Comitetul delegațiilor comisiilor parlamentare a găsit întemeiată „cererea făcută de notarii din Ardeal ca să li se păstreze competența de a redacta anume în interesul particularilor percepând anume taxe și a întins acest drept în toată țara pentru notarii care se vor găsi cu aceleași studii și pregătiri, rămânând ca Ministerul de Interne să stabilească taxele și tabloul notarilor competenți și felul actelor”⁶². Astfel, a fost adoptat art. 372, una dintre cele mai interesante prevederi ale legii din 14 iunie 1925, articol prevăzut și în proiectul din 1921:

⁶⁰ Notarul era responsabil de aplicarea legilor, regulamentelor de administrație publică, ordonanțelor, instrucțiunilor și ale oricăror altor acte, pe care legea le cerea să fie date publicității, emanând de la puterea executivă, executarea dispozițiilor privitoare la culegerea datelor statistice, etc.

⁶¹ Vezi Expunerea lui C. D. Dimitriu în Senat, în calitate de raportor al proiectului de lege de unificare administrativă, *SANIC*, Fond Parlament, ds. 2006/1922-1925, f. 539 r.

⁶² *Ibidem*.

„Notarii cu titlu universitar sau diplomați ai școalelor de pregătire administrativă vor avea dreptul să redacteze acte fără caracter juridic, în interesul particularilor, primind pentru aceasta o plată anume fixată.

...

Săracilor nu li se va lua nici o plată.

Notarii actuali din provinciile alipite, care au azi dreptul de a redacta acte în baza legilor și regulamentelor în vigoare, vor păstra și pe viitor acest drept”⁶³.

Într-o notă de subsol, redactorii Codului General al României precizau că „nu trebuie confundat în teritoriile alipite denumirea de notar comunal administrativ cu aceea de magistrat notar pentru acte de notariat la Tribunal”⁶⁴, adică notarul public. Această mențiune reflectă, încă o dată, impreciziile legislației privind delimitarea atribuțiilor pentru redactarea de acte dintre notari publici, notari comunali și avocați.

Pentru notarii publici din Ardeal și Bucovina, legea administrativă din 1925 a avut consecințe negative și i-a adus, alături de avocați, noi concurenți. Articolul 372 a fost condamnat de către Camerele notarilor publici, care au subliniat că notarii comunali nu aveau cunoștințele juridice ale notarilor publici și avocaților și că abuzau de funcțiile lor publice pentru a primi de lucru în redactarea de acte juridice⁶⁵. Prin Camerele notariale, notarii publici au încercat să convingă autoritățile centrale ca redactarea actelor juridice să nu fie exercitată de către notarii comunali, în anumite zone primind chiar sprijinul baroului local⁶⁶.

Necunoașterea legislației privind dreptul de redactare al actelor juridice de către notarii comunali și, în special, de către cei din Transilvania, este observabilă și la autoritățile centrale din Ministerul de Interne, care, într-o adresă din 1 noiembrie 1926, i-au cerut lămuriri, în această privință, Ministerului de Justiție⁶⁷. Asemenea dificultăți legislative erau cauzate și de faptul că, anterior, notarii comunali din Transilvania beneficiaseră de dreptul de a redacta anumite documente juridice, care includeau și acte de vânzare, de regulă înaintate instanțelor de carte funduară, sferă de competență pe care au păstrat-o și după 1 ianuarie 1926.

Legea din 3 august 1929, adoptată în timpul unui guvern național-tărănesc, a impus o altă viziune administrativă, în care descentralizarea a devenit

⁶³ Legea pentru unificare administrativă din 14 iunie 1925, în *Codul General al României*, vol. XI-XII, 1922-1926, București, [1926], p. 398.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 396, nota 1.

⁶⁵ Gheorghe Popa, *Reforma administrativă și justiția cautelară*, în „Revista Notarilor Publici”, an II, nr. 6, 1 iunie 1929, p. 84.

⁶⁶ Vezi adresele barourilor din Arad și Târgu-Mureș, din decembrie-ianuarie 1927, către ministrul de justiție, în sprijinirea unei adrese, trimise aceluiași destinatar cu aceeași problemă, expediate de către Camera Notarilor Publici din Timișoara, în decembrie 1926. *SANIC*, Fond Ministerul Justiției. Direcția judiciară. Arhiva I. Corespondență, vol. II, ds. 75/1923, f. 1, 2, 3 r., v.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 5.

un principiu aplicat. Ca urmare și a preponderenței oamenilor politici din Transilvania în guvern, în legea din 1929 notarul nu mai era funcționar de stat, ci funcționar comunal, iar acest statut s-a menținut până la legea din 15 iulie 1931 (adoptată în timpul guvernului Iorga-Cuza), când notarul a redevenit funcționar de stat. Statutul de funcționar comunal însemna că notarul comunal nu mai era agent al puterii centrale la nivel local și nu mai era numit de către prefect, ci de către Consiliul comunal, cu confirmarea Directoratului ministerial (L. 3 august 1929, art. 178). În privința atribuțiilor notarului, G. Ursu aprecia: „Prevederile legii [din 1929] erau o adevărată farsă și o inconsecvență față de notar, căci în realitate notarul [comunal] îndeplinea și va continua să îndeplinească toate atribuțiunile date în sarcina administrațiunii comunale pentru că primarii rurali nu au nicio noțiune cât de vagă de administrație...”⁶⁸.

O altă prevedere a legii din 3 august 1929 a fost aceea a desființării școlilor de notari⁶⁹ (L. 1929, art. 179). În acel moment exista un surplus de persoane, virtual candidate pentru acest post, cu precizarea că, o parte dintre acestea nu numai că îndeplineau condițiile de admisibilitate cerute, dar chiar erau supracalificate (erau titulari ai unei licențe în drept și chiar ai unui doctorat). Este posibil ca guvernul național-țărănesc să fi anticipat necesitatea unor tăieri de cheltuieli bugetare înainte și fără legătură cauzală cu prefigurarea marii crize economice. De altfel, a fost admis principiul ca mai multe comune să poată forma o circumscripție notarială, ceea ce însemna să aibă un singur notar.

Conform legii din 1929, pentru satele care nu aveau un oficiu de stare civilă, notarul comunal avea dreptul de a întocmi actele de stare civilă (L. 1929, art. 178). Participarea la lucrările Consiliului comunal a fost menținută, notarul având drept de vot consultativ (L. 1929, art. 178). Notarul participa la redactarea și revizuirea listelor electorale și a diferitelor recensăminte și coordona activitatea „încasatorului sătesc” (L. 1929, art. 178).

Legea din 1929 nu a eliminat dreptul notarilor de a redacta acte, însă a precizat mai clar ce însemna un act cu caracter juridic. Astfel, atât notarii comunali, cât și secretarii sătești erau „îndatorați a redacta petițiuni pentru cei care ar recurge la serviciul lor”, ei neputând cere decât „tariful stabilit de delegațiunea județeană cu avizul conform al primului președinte sau, în lipsă, al președintelui tribunalului (L. 1929, art. 179)”⁷⁰.

Legea din 1925 a prevăzut posibilitatea înființării funcției de secretar de notar, care prelua o parte din responsabilitățile notarului (L. 1925, art. 366). Aceeași lege a introdus un funcționar cu atribuții asemănătoare secretarului de notar din legea din 1925, și anume, secretarul sătesc. Legea nr. 193 din 27 ianuarie 1931 pentru modificarea unor articole din legea pentru organizarea

⁶⁸ G. Ursu, *op. cit.*, p. 415.

⁶⁹ Paul Negulescu, Romul Boilă, Gheorghe Alexianu, *Codul administrativ adnotat*, București, Institutul de Arte Grafice „Vremea”, 1930, p. 447.

⁷⁰ *Ibidem*.

administrației locale din 1929 a menționat că secretarul satului de reședință al comunei trebuia să îndeplinească condițiile cerute notarului și să facă și oficiul de notar comunal, primind, în schimb, din bugetul comunei, un supliment de salariu, care nu putea depăși 50% din salariul său⁷¹.

Legea din 27 martie 1936 a încercat să pună în aplicare nu numai un sistem al promovării pe baza îndeplinirii unor condiții de studii și de vechime, cât și a exercitării anterioare a unor funcții subordonate. Subprefectul (fostul director de prefecură) era recrutat dintre „pretorii inamovibili titrați” (L. 1936, art. 117). Pentru pretor era necesar un stagiu de cel puțin trei ani în funcția de secretar de plasă sau de notar (L. 1936, art. 118), iar secretarul plășii era recrutat dintre notarii comunali (L. 1936, art. 127). Candidaților pentru această funcție li se cereau aceleași condiții de studii ca și pentru funcțiile superioare, prezentate mai sus: și anume, licența în Drept sau a Academiei Comerciale, a Secției de Administrație Publică, a Școlii Superioare de Științe de Stat – instituție privată – sau a Școlii de Documentare și Științe Administrative.

Atribuțiile notarului, din legea din 1936, nu erau cu mult diferite de cele din legile anterioare, însă erau mai clar prezentate. În plus, în calitate de secretar al „comisiei de apărare pasivă”, notarul supraveghea instruirea cadrelor formațiunilor de apărare (L. 1936, art. 110)⁷². Notarii ar fi trebuit să reprezinte temelia puterii centrale la nivel local. Mai mult, notarul comunei rurale „era îndatorat, la cerere, a redacta petițiunile cetățenilor și cererile de înscrieri în cartea funduară”, pentru aceste servicii „el nu va putea pretinde o altă plată decât aceea fixată de minister printr-un tarif special” (L. 1936, art. 110)⁷³. Această ultimă atribuție a notarului comunal, întâlnită în Transilvania, a fost dată tuturor notarilor din România Mare, ca urmare a adoptării legii pentru organizarea cadastrului funciar și introducerea cărților funduare în Vechiul Regat și Basarabia, din 20 aprilie 1933.

Legea administrativă din 14 august 1938 a menținut notarul ca agent al guvernului. Importanța acestui funcționar a crescut: el nu mai era numit de către prefect, ci de către rezidentul regal (L. 1938, art. 109), dar se afla încă sub ordinele directe ale pretorului și, respectiv, ale prefectului. Conform legii din 1938, notarul „redactează actele de stare civilă și contrasemnează orice act al administrației comunale” (L. 1938, art. 110, lit. j). În plus: „Notarul este îndatorat, la cerere, a redacta petițiunile sătenilor. Notarii licențiați în drept, diplomați ai centrului de pregătire tehnică profesională, pot redacta și cererile de înscriere în cartea funduară”, pentru plata acestor servicii primind tariful fixat de Ministerul de Interne (L. 1938, art. 110, lit. o).

⁷¹ Legea nr. 193 din 31 ianuarie 1931 (adoptată la 27 ianuarie 1931), în *Monitorul Oficial*, 31 ianuarie 1931, partea I, nr. 23, p. 859.

⁷² *Legea administrativă și regulamentul de aplicare a legii administrative*, Ministerul de Interne, [București], 1937, p. 45-46.

⁷³ *Ibidem*, p. 46.

În anii 1920-1930, discursul promovat de către conducătorii notarilor comunali, dar și de înalți funcționari ai Ministerului de Interne este aproape identic cu cel de dinainte de 1916: notarul comunal, elită a satelor. Virgil Ionescu-Dârzeu, director în Ministerul de Interne, aprecia, în 1924, că în proiectul de lege administrativă, notarul comunal era „poate cel mai [sic!] principal funcționar în Stat pentru că [sic!] el e cel dintâi – ca dascălu claselor primare – care aplică legile – din toate domeniile – le execută și exercită marea obligație socială de îndrumători și luminători ai satelor”⁷⁴. Agent al puterii centrale, notarul comunal trebuia să fie și primar și învățător și, în anumite cazuri, să joace rolul preotului, acela de sfătuitor și împăciuitor.

La sfârșitul anilor 1930, locul notarului (comunal) în administrația locală părea bine stabilit. În articolul despre administrația locală din *Enciclopedia României*, paragraful dedicat notarului era explicit: „Notarul este organul de îndrumare și capul cancelariei comunale. El întocmește și contrasemnează acte de stare civilă și hotărăște măsurile pentru executarea deciziunilor consiliului comunal. Legea atribuie notarului încă un rol important: el este sfătuitorul sătenilor, fiind obligat să le asculte nevoile, să le redacteze petițiile și plângerile, cu un cuvânt, să-i ajute pentru satisfacerea nevoilor ce au”⁷⁵.

Prin legea din 10 aprilie 1949 au fost desființate prefecturile, preturiile și primăriile și au fost instalate comitete provizorii ale Sfatului popular, atât organe ale puterii de stat în teritoriu, cât și organe ale administrației locale. Prin introducerea modelului sovietic în administrație, notarul comunal a dispărut, ca funcționar public, la sfârșitul anilor '40.

Deși este un proces timid, îndelungat și neterminat în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, semnele profesionalizării aparatului administrativ sunt evidente în cazul instituției notarului comunal și pentru toți agenții guvernului la nivel local⁷⁶, mai puțin demnitatea de prefect⁷⁷. Acest proces, prefigurat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, s-a accentuat în perioada interbelică, fiind perceptibil în funcția publică prin generalizarea concursului de admitere, printr-o codificare mai precisă a atribuțiilor, prin introducerea unor condiții de admisibilitate mai dure, prin promovarea și recrutarea în funcțiile superioare, ținând cont de mai multe

⁷⁴ Virgil Ionescu Dârzeu, *Notarul Român*, în „Notarul Român”, p. 24.

⁷⁵ *Administrația locală din România*, în „Enciclopedia României”, vol. I, p. 309.

⁷⁶ Notarul comunal, secretarul de plasă, administratorul comunal/(prim) pretorul, directorul de prefectură/subprefectul.

⁷⁷ Conform legii administrative din 14 august 1938, prefectul era funcționar de carieră (Constantin Gr. Zotta, *Legea administrativă*, București, Editura Cugetarea, 1939, p. 23, art. 97), prevedere care însă nu s-a aplicat. Amintim că în timpul regimului autoritar al lui Carol al II-lea (februarie 1938 – septembrie 1940), demnitatea de prefect a fost deținută doar de către militari, de cele mai multe ori ofițeri activi.

criterii, precum vechime, studii, calificative⁷⁸. În cazul notarilor comunali, remarcăm o creștere graduală a nivelului de studii (chiar dacă, la sfârșitul anilor '30, disparitățile de la o regiune istorică la alta s-au menținut), o specializare mai mare în problemele administrative, codificarea competențelor și precizarea mai clară a incompatibilităților. Locul notarilor comunali în administrația locală devine mai bine precizat. Aceste progrese nu au determinat însă înlăturarea deficiențelor administrative și eliminarea completă a nemulțumirilor populației, cu privire la administrația română. Pe de altă parte, sistemul de selecție, transfer, promovare și recompensare în funcțiile publice a fost criticat, din interior, chiar de către funcționarii publici, ceea ce demonstra că, în ciuda bunelor intenții reformiste, sistemul era departe de a funcționa perfect, cadrul normativ nefiind indentic întotdeauna cu un univers al practicilor locale, mult mai complex decât putea lăsa impresia „teoreticienilor guvernamentali”.

THE COMMUNAL NOTARY (COMMUNAL SECRETARY): NORMATIVE FRAMEWORK OF A MODERN INSTITUTION (1864-1940)

(Abstract)

This study presents the legislative framework of the office of communal secretary (communal notary) in Romania between 1864 and 1940. The law from 1864, which can be considered the birth of Romanian modern local administration, created a local employee, the communal secretary. Although, at the beginning, the communal secretary has had as principal duties only to assist and write the decisions of communal councils, gradually he received more attributions and became an important figure in the rural community. In 1908, the communal notary (known as communal secretary between 1864-1887 and 1904-1908) became a state employee, an agent of the central power with a wide range of competences. This administrative transformation is not only a sign of state centralization, but also for its bureaucratization and the beginning of the professionalization of public employees. After the World War I, the Law for administrative unification from 1925 introduced the communal notary from the Old Kingdom (1908 law) in all new Romanian provinces, with some influences from the Transylvanian institution of the communal notary. An important subject of discussion in Greater Romania was the request of communal notaries to receive non administrative attributions such as drafting notary documents or land registry entries.

Keywords: public administration, local government, public employees.

⁷⁸ Astfel, 21% dintre pretorii din aprilie 1938 au fost recrutați din funcția de notar comunal. Acest procent a fost calculat, folosind informațiile din *Anuarul funcționarilor din administrația centrală și exterioară a Ministerului de Interne, aprilie 1938*, București, 1938.

CONTROLUL EXERCITAT DE CURTEA CONSTITUȚIONALĂ DIN ROMÂNIA

NICOLAE GRĂDINARU[·], FLORIN NACU^{*}

1.1. Considerații generale

Controlul constituționalității legilor constituie principala atribuție a Curții Constituționale în România și reprezintă activitatea organizată de verificare a conformității legii cu actul fundamental. Ca instituție a dreptului constituțional, controlul cuprinde regulile privitoare la autoritățile competente a face această verificare, procedura de urmat și măsurile ce pot fi luate după realizarea acestei proceduri¹.

În sistemul nostru de drept constituțional, controlul constituționalității legilor este exercitat de către un organ jurisdicțional, special înființat în acest scop, Curtea Constituțională; controlul poate fi realizat atât anterior promulgării legii, în urma unei sesizări aproape exclusiv politice – excepția o reprezintă Avocatul Poporului și Înalta Curte de Casație și Justiție –, cât și după momentul promulgării legii, când – cu precizarea aceleiași unice excepții a Avocatului Poporului, ce poate sesiza în mod direct Curtea Constituțională – se realizează numai pe cale de excepție.

1.2. Procedura jurisdicțională constituțională

Curtea Constituțională poate fi sesizată în cazurile expres prevăzute de art. 146 din Constituție, sau de legea sa organică, adică Legea nr.47/1992².

Sesizările trebuie făcute în formă scrisă și motivate.

Controlul constituționalității legii reprezintă – după cum am precizat mai sus – principala atribuție a Curții Constituționale, însă nu și singura, după cum urmează să analizăm. Competența Curții Constituționale este reglementată în art. 146 din Constituție, ale cărei dispoziții sunt reluate și dezvoltate în Capitolul III al Legii nr. 47/1992. Potrivit normelor constituționale și dispozițiilor legale, atribuțiile Curții Constituționale sunt următoarele:

[·] Conf. univ., dr., Universitatea de stat din Pitești; e-mail: gradinaru_fd@yahoo.com

^{*} Cercetător științific III, drd., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: fl_nacu@yahoo.com

¹ Ioan Muraru, Simina Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*, București, Editura Lumina Lex, 2002, p. 84.

² Legea nr.47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, republicată în M.Of., nr.807/03.12.2010.

Hotărârea nr.2/2005 pentru adoptarea Regulamentului de organizare și funcționare a Curții Constituționale, publicat în M.Of., nr.116/04.02.2005.

a) *Controlul constituționalității legilor înainte de promulgare (controlul a priori).*

Curtea Constituțională se pronunță asupra constituționalității legilor înainte de promulgarea acestora, la sesizarea Președintelui României, a unuia dintre președinții celor două Camere, a Guvernului, a Înaltei Curți de Casație și Justiție, a Avocatului Poporului, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori.

În vederea exercitării dreptului de sesizare a Curții Constituționale, cu 5 zile înainte de a fi trimisă spre promulgare, legea se comunică Guvernului, Înaltei Curți de Casație și Justiție, precum și Avocatului Poporului, și se depune la secretarul general al Camerei Deputaților și la cel al Senatului, în cazul în care legea a fost adoptată cu procedură de urgență, termenul este de două zile.

Data la care legea a fost depusă la secretarii generali ai Camerelor se aduce la cunoștință în plenul fiecărei Camere, în termen de 24 de ore de la depunere. Depunerea și comunicarea se fac numai în zilele în care Camerele Parlamentului lucrează în plen.

Sesizarea, făcută de parlamentari, se trimite Curții Constituționale în ziua primirii ei, de către secretarul general al Camerei respective.

În cazul sesizării Curții Constituționale de unul dintre președinții celor două Camere ale Parlamentului, de parlamentari, de Guvern, de Înalta Curte de Casație și Justiție sau de Avocatul Poporului, Curtea va comunica Președintelui României sesizarea primită, în ziua înregistrării.

Dacă sesizarea s-a făcut de Președintele României, de parlamentari, de Înalta Curte de Casație și Justiție sau de Avocatul Poporului, Curtea Constituțională o va comunica, în termen de 24 de ore de la înregistrare, președinților celor două Camere ale Parlamentului și Guvernului, precizând și data când vor avea loc dezbaterile.

Dacă sesizarea s-a făcut de președintele uneia dintre Camerele Parlamentului, Curtea Constituțională o va comunica președintelui celeilalte Camere, Guvernului, precum și Avocatului Poporului, iar dacă sesizarea s-a făcut de către Guvern, Curtea o va comunica președinților celor două Camere ale Parlamentului, precum și Avocatului Poporului. Până la data dezbaterilor, președinții celor două Camere ale Parlamentului, Guvernul și Avocatul Poporului pot prezenta, în scris, punctul lor de vedere. Punctul de vedere al Guvernului se prezintă numai sub semnătura prim-ministrului.

Dezbaterea are loc în plenul Curții Constituționale, cu participarea judecătorilor Curții, pe baza sesizării, a documentelor și a punctelor de vedere primite, atât asupra prevederilor menționate în sesizare, cât și asupra celor de care, în mod necesar și evident, nu pot fi disociate.

Decizia se pronunță, în urma deliberării, cu votul majorității judecătorilor și se comunică Președintelui României. Decizia, prin care se constată neconstituționalitatea legii, se comunică președinților celor două Camere ale Parlamentului și prim-ministrului.

În cazurile de neconstituționalitate care privesc legile, înainte de promulgarea acestora, Parlamentul este obligat să reexamineze dispozițiile respective, pentru punerea lor de acord cu decizia Curții Constituționale.

În conformitate cu prevederile art. 146 lit.a), teza întâi din Constituția României, „Curtea Constituțională [...] se pronunță asupra constituționalității legilor, înainte de promulgarea acestora, la sesizarea Președintelui României, a unuia dintre președinții celor două Camere, a Guvernului, a Înaltei Curți de Casație și Justiție, a Avocatului Poporului, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 50 de senatori [...]”.

Această dispoziție de ordin constituțional a fost reiterată în art. 15 alin. (1) din Legea nr.47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, potrivit căruia: „Curtea Constituțională se pronunță asupra constituționalității legilor înainte de promulgarea acestora, la sesizarea Președintelui României, a unuia dintre președinții celor două Camere, a Guvernului, a Înaltei Curți de Casație și Justiție, a Avocatului Poporului, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori”. De asemenea, alineatele 3-5 ale art.133 din Regulamentul Camerei Deputaților conțin norme cu privire la exercitarea dreptului de sesizare a Curții Constituționale de către deputați/senatori, înainte de promulgarea legii de către Președintele României.

Orice lege, indiferent de natura ei – organică sau ordinară –, de procedura de adoptare – procedura obișnuită, de urgență sau pe calea angajării răspunderii Guvernului în fața celor două Camere ale Parlamentului –, poate fi atacată la Curtea Constituțională pentru motive de neconstituționalitate în cadrul procedurilor prevăzute de regulamentele parlamentare și Legea nr.47/1992, republicată, cu modificările ulterioare, dar înainte de emiterea decretului de promulgare de către Președintele României.

Procedura premergătoare trimerii legii spre promulgare este reglementată prin Legea nr.47/1992, care stabilește, prin dispozițiile art. 15 alin. (2) și (3), următoarele:

„(2) În vederea exercitării dreptului de sesizare a Curții Constituționale, cu 5 zile înainte de a fi trimisă spre promulgare, legea se comunică Guvernului, Înaltei Curți de Casație și Justiție, precum și Avocatului Poporului și se depune la secretarul general al Camerei Deputaților și la cel al Senatului. În cazul în care legea a fost adoptată cu procedură de urgență, termenul este de 2 zile.

(3) Data la care legea a fost depusă la secretarii generali ai Camerelor se aduce la cunoștință în plenul fiecărei Camere în termen de 24 de ore de la depunere. Depunerea și comunicarea se fac numai în zilele în care Camerele Parlamentului lucrează în plen”.

În același sens, dispozițiile art. 133 alin. (3)-(5) din Regulamentul Camerei Deputaților prevăd că: „(3) Legea adoptată de Camera Deputaților cu privire la care Senatul s-a pronunțat ca primă Cameră sesizată ori, după caz, în calitate de Cameră decizională pentru unele prevederi, semnată de președintele Camerei Deputaților și de președintele Senatului, se comunică, cu 5 zile înainte

de a fi trimisă spre promulgare, Guvernului, Înaltei Curți de Casație și Justiție, precum și Avocatului Poporului și se depune la secretarul general al Camerei Deputaților și la secretarul general al Senatului, în vederea exercitării dreptului de sesizare a Curții Constituționale. Dacă legea este adoptată în procedură de urgență, termenul este de două zile.

(4) Data la care legea adoptată a fost depusă la secretarul general al Camerei Deputaților se comunică deputaților, în termen de 24 de ore de la depunere.

(5) După împlinirea termenelor prevăzute la alin. (3) legea se trimite, sub semnătura președintelui Camerei Deputaților, Președintelui României în vederea promulgării³.

Cu privire la modul de calcul al termenelor pe zile, prevăzute de textele legale citate, Curtea Constituțională s-a mai pronunțat în jurisprudența sa, într-o cauză similară, statuând, prin Decizia nr. 233 din 20 decembrie 1999, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 638 din 28 decembrie 1999, că acestea „sunt termene care privesc desfășurarea raporturilor constituționale dintre autoritățile publice și, prin urmare, în măsura în care nu se prevede altfel în mod expres, nu se calculează pe zile libere”. Dispozițiile art. 101 din Codul de procedură civilă, potrivit căroră „termenele se înțeleg pe zile libere, neintrând în socoteală nici ziua când a început, nici ziua când s-a sfârșit termenul”, nu sunt aplicabile în dreptul public, supus regulii în virtutea căreia termenele, în acest domeniu, se calculează pe zile calendaristice, în sensul că se include în termen și ziua în care el începe să curgă și ziua când se împlinește.

În cazul legilor declarate parțial neconstituționale, după punerea lor de acord cu decizia Curții Constituționale de către Parlament, Președintele României este obligat să promulge legea în termen de 10 zile, conform art. 77 alin. (3) din Constituție. În cadrul acestui termen, Președintele poate promulga legea în oricare dintre zilele care îi stau la dispoziție, prin emiterea unui decret în temeiul art. 100 din Legea fundamentală, care se publică în Monitorul Oficial al României, Partea I, odată cu legea.

Prin deciziile nr. 872 și nr. 874 din 25 iunie 2010, publicate în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 433 din 28 iunie 2010, Curtea Constituțională, cu majoritate de voturi, a constatat că dispozițiile art. 1-8 și cele ale art. 10-17 din Legea privind unele măsuri necesare în vederea restabilirii echilibrului bugetar sunt constituționale, iar dispozițiile art. 9 din această lege sunt neconstituționale, lege adoptată în temeiul art. 114 alin. (3) din Constituția României, în urma angajării răspunderii Guvernului în fața Camerei Deputaților și a Senatului, în ședința comună din data de 7 iunie 2010³.

În conformitate cu prevederile art. 147 alin. (2) din Constituția României și ale art. 18 alin. (3) din Legea nr. 47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, „în cazurile de neconstituționalitate care privesc legile,

³ Decizia nr. 975/2010 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 568/11.08.2010.

înainte de promulgarea acestora, Parlamentul este obligat să reexamineze dispozițiile respective pentru punerea lor de acord cu decizia Curții Constituționale”.

Curtea observă că, decizia prin care obiecția de neconstituționalitate a fost parțial admisă are ca efect deschiderea de drept a procedurii complementare de reexaminare a legii de către Parlament, pentru punerea de acord a prevederilor neconstituționale cu decizia Curții Constituționale, conform art. 147 alin. (2) din Legea fundamentală. În cadrul acestei proceduri, Parlamentul poate modifica și alte prevederi legale, numai dacă acestea se găsesc într-o legătură indisolubilă cu dispozițiile declarate ca fiind neconstituționale, pentru a asigura caracterul unitar al reglementării și, în măsura în care se impune, va recorela celelalte dispoziții ale legii ca și operațiune de tehnică legislativă, fără a putea aduce alte modificări de substanță legii în cauză. *Aci similis*, a se vedea deciziile Curții Constituționale nr. 1.177 din 12 decembrie 2007, publicate în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 871 din 20 decembrie 2007, nr. 872 și nr. 874 din 25 iunie 2010, publicate în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 433 din 28 iunie 2010.

Cele două Camere ale Parlamentului, reunite în ședință comună în data de 29 iunie 2010, au pus de acord dispozițiile constatate ca fiind neconstituționale cu deciziile Curții Constituționale, în sensul că, prevederile art. 9, constatate ca fiind neconstituționale, au fost eliminate din corpul legii, operând, totodată, corelări de ordin legislativ între texte. În urma votului exprimat, cele două Camere au adoptat Legea privind unele măsuri necesare în vederea restabilirii echilibrului bugetar, *„în temeiul prevederilor art. 114 alin. (3) din Constituția României, republicată, în urma angajării răspunderii Guvernului în fața Camerei Deputaților și a Senatului și în condițiile art. 147 alin. (2), cu respectarea prevederilor art. 76 alin. (1) din Constituția României, republicată, în ședința comună din data de 29 iunie 2010”.*

Angajarea răspunderii Guvernului.

Pronunțându-se în cadrul controlului a priori asupra constituționalității unor prevederi din Legea educației naționale, adoptată în temeiul prevederilor articolului 114 alin. (3) din Constituția României, pe calea angajării răspunderii Guvernului în fața Camerei Deputaților și a Senatului, Curtea Constituțională a constatat că aceasta este neconstituțională⁴.

În virtutea rolului său de garant al supremației Constituției, Curtea nu numai că poate, dar este singura autoritate care are dreptul și obligația de a interpreta un text constituțional, ori de câte ori se impune, și de a evidenția aspecte în contradicție cu Legea fundamentală.

Astfel, fără a contesta posibilitatea uzării de o asemenea modalitate de legiferare, se arată că, de vreme ce Guvernul dispunea de o majoritate sigură în

⁴ Decizia nr. 1.557/2009 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 40/19 ianuarie 2010.

Parlament, s-a folosit abuziv de angajarea răspunderii, care, de ce nu, poate pune în pericol întreaga procedură legislativă prevăzută de Constituție. Aceasta, deoarece, pe de o parte, în aceeași zi au fost adoptate potrivit procedurii speciale trei proiecte de lege și, pe de altă parte, realitatea istorică demonstrează abuzul executivului de această procedură (a cincea oară în nici nouă luni calendaristice).

Curtea a constatat că Legea educației naționale contravine art. 114 din Constituție pentru următoarele rațiuni:

- Legea fundamentală a instituit trei modalități de legiferare: una firească, uzuală, și care, potrivit art. 61 alin.(1) din Legea fundamentală, aparține Parlamentului ca organ „reprezentativ suprem al poporului român și unică autoritate legiuitoare a țării” și două excepționale, care aparțin Guvernului ca autoritate legislativă, delegată în condițiile art. 115 ori art. 114 din Constituție.

- Aceste din urmă două posibilități de legiferare nu pot fi însă neîngrădite. În caz contrar, s-ar permite eludarea principiului fundamental al separației puterilor în stat, consacrat de art. 1 alin. (4) din Legea fundamentală. Dacă, referitor la procedura de adoptare de către executiv a ordonanțelor simple ori de urgență, Constituția și jurisprudența Curții au asanat eventualele neajunsuri, în ceea ce privește legiferarea pe calea asumării răspunderii Guvernului se impun, în virtutea art. 142 din Constituție, precizări menite să cristalizeze o viziune unitară asupra acesteia.

- Angajarea răspunderii Guvernului, potrivit art. 114 din Constituție, reprezintă o procedură complexă, ce implică raporturi de natură mixtă, deoarece, pe de o parte, prin conținutul său este un act ce emană de la executiv și, pe de altă parte, prin efectul său, fie produce un act de legiferare, fie se ajunge la demiterea Guvernului. Așa fiind, angajarea răspunderii asupra unui proiect de lege reprezintă o modalitate legislativă indirectă de adoptare a unei legi care, neurmând procedura parlamentară obișnuită, este, practic, adoptată tacit în absența dezbaterilor, Guvernul ținând cont sau nu de amendamentele făcute. La această modalitate simplificată de legiferare trebuie să se ajungă în extremis, atunci când adoptarea proiectului de lege în procedură obișnuită sau în procedura de urgență nu mai este posibilă, ori atunci când structura politică a Parlamentului nu permite adoptarea proiectului de lege în procedura uzuală sau de urgență. În speță însă, nu se pune aceeași problemă, întrucât atunci când există o majoritate parlamentară, care rezultă din faptul că partidele respective au format Guvernul, adoptarea sub forma asumării răspunderii nu era oportună, cu atât mai mult cu cât, intrarea în vigoare a acestei legi nu se face imediat, ci pentru anul preuniversitar și universitar 2010-2011. În plus, Curtea constată că, dezbaterile în procedura obișnuită în Parlament nu numai că ar fi fost beneficiara unor amendamente, dar ar fi permis implicarea societății civile în problema educației naționale.

De altfel, angajarea răspunderii Guvernului asupra unui proiect de lege urmărește ca acesta să fie adoptat în condiții de maximă celeritate, conținutul reglementării vizând stabilirea unor măsuri urgente într-un domeniu de maximă

importanță, iar aplicarea acestora trebuie să fie imediată. Altfel, nu se justifică recurgerea, de către Guvern, la procedura angajării răspunderii asupra proiectului de lege.

Prin urmare, chiar dacă la prima vedere posibilitatea angajării răspunderii nu este supusă nici unei condiții, oportunitatea și conținutul inițiativei rămânând, teoretic, la aprecierea exclusivă a Guvernului, acest lucru nu poate fi absolut, pentru că exclusivitatea Guvernului este opozabilă numai Parlamentului, și nu Curții Constituționale ca garant al supremației Legii fundamentale.

Ținând seama de cadrul enunțat mai sus, Curtea constată că Legea educației naționale, spre deosebire de celelalte două legi asupra cărora Guvernul și-a angajat răspunderea în aceeași zi, urmează să intre în vigoare, potrivit art. 78 din Constituție, în condițiile în care nimic nu reclama iminența unei asemenea necesități, iar toate măsurile de reorganizare a învățământului, preuniversitar și universitar, devin efective cu începerea noului școlar. Așa fiind, dreptul Guvernului de a stabili conținutul și structura unui proiect de lege nu este absolut, el trebuind să se supună unor condiții impuse ori desprinse din realitate sau de caracterul vital al legii pentru programul său de guvernare.

A ignora astfel de limitări echivalează cu subminarea unui raport echilibrat între puterile statului, negând, până la anihilare, rolul de legiferare ca funcție principală a Parlamentului, prin minimalizarea conceptului de reprezentativitate, întrucât numai senatorii și deputații, ca deținători de funcții publice alese, reprezintă poporul, fiind, deci, potrivit art. 69 alin. (1) din Constituție, în serviciul acestuia.

De asemenea, potrivit art. 73 alin. (3) lit. n) din Legea fundamentală, organizarea generală a învățământului se reglementează prin lege organică.

Așa fiind, Curtea consideră că ocolirea procedurii de examinare și dezbatere a proiectului de lege, atât în cadrul comisiilor de specialitate, cât și în plenul fiecărei Camere a Parlamentului, potrivit competențelor stabilite de art. 75 din Constituție și recurgerea la angajarea răspunderii asupra unui proiect de lege, nu-și găsește o motivare în sensul celor arătate.

Nici simpla prezență a domeniului referitor la educația națională în cadrul obiectivelor de guvernare nu justifică înlăturarea acestor criterii, cu atât mai mult, cu cât Guvernul, ca deținător al dreptului de inițiativă legislativă, în acord cu dispozițiile art. 74 din Constituție, putea uza de această procedură compatibilă cu necesitatea mediată de atingerea obiectivelor, care, de altfel, au fost asumate de Parlament cu prilejul acordării votului de încredere, în acord cu prevederile art. 103 din Legea fundamentală.

În concluzie, pentru a nu fi catalogată drept o procedură de nesocotire a rațiunilor ce au stat la baza edictării dispozițiilor art. 114 din Constituție, angajarea răspunderii Guvernului asupra unui proiect de lege nu poate fi făcută

oricând, oricum și în orice condiții, deoarece această modalitate de legiferare reprezintă, într-o ordine firească a mecanismelor statului de drept, o excepție⁵.

b) *Verificarea constituționalității inițiativelor de revizuire a Constituției.*

Înainte de sesizarea Parlamentului pentru inițierea procedurii legislative de revizuire a Constituției, proiectul de lege sau propunerea legislativă, însoțită de avizul Consiliului Legislativ, se depune la Curtea Constituțională, care este obligată ca, în termen de 10 zile, să se pronunțe asupra respectării dispozițiilor constituționale privind revizuirea⁶.

La primirea proiectului de lege sau a propunerii legislative, președintele Curții numește un judecător-raportor și stabilește termenul de judecată. Curtea Constituțională se pronunță asupra proiectului de lege sau a propunerii legislative cu votul a două treimi din numărul judecătorilor. Decizia Curții se comunică celor care au inițiat proiectul de lege sau propunerea legislativă ori, după caz, reprezentantului acestora. Proiectul de lege sau propunerea legislativă se prezintă Parlamentului numai împreună cu decizia Curții Constituționale.

În termen de 5 zile de la adoptarea legii de revizuire a Constituției, Curtea Constituțională se pronunță, din oficiu, asupra acesteia.

Decizia, prin care se constată că nu au fost respectate dispozițiile constituționale, referitoare la revizuire, se trimite Camerei Deputaților și Senatului, în vederea reexaminării legii de revizuire a Constituției, pentru punerea ei de acord cu decizia Curții Constituționale.

c) *Controlul constituționalității tratatelor sau a altor acorduri internaționale.*

Curtea Constituțională se pronunță asupra constituționalității tratatelor sau a altor acorduri internaționale înainte de ratificarea acestora de Parlament, la

⁵ Tudorel Toader, Laura Tutunaru, *Sinteze din Jurisprudența Curții Constituționale*, pe semestrul II /2009.

⁶ *Hotărârea nr. 6/2007* a Curții Constituționale asupra inițiativei legislative a cetățenilor, de revizuire a Constituției României, privind articolul 48, publicată în M.Of., nr. 540/08.08.2007.

Curtea a constatat că inițiativa legislativă a cetățenilor, de revizuire a Constituției României, privind articolul 48, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 536 din 21 iunie 2006, nu îndeplinește condițiile prevăzute de art. 150 din Constituție.

Definitivă și general obligatorie.

Decizia nr. 82/2000 a Curții Constituționale, privind constituționalitatea inițiativei legislative de revizuire a prevederilor art. 41 alin. (2), teza întâi, din Constituție, publicată în M.Of., nr. 193/04.05.2000.

1. Constată că inițiativa legislativă, privind revizuirea prevederilor constituționale ale art. 41 alin. (2), teza întâi, nu încalcă dispozițiile art. 148 din Constituție, referitoare la limitele revizuirii.

2. Constată că, în lipsa unei legi pentru reglementarea exercitării de către cetățeni a inițiativei legislative, în vigoare în perioada în care s-au întocmit, s-au semnat și s-au atestat listele de susținători, nu se poate verifica autenticitatea semnăturilor din liste, calitatea de cetățeni cu drept de vot a semnatarilor și nici dispersia teritorială a acestora, pentru a se pronunța asupra îndeplinirii condițiilor prevăzute la art. 146 din Constituție.

sesizarea unuia dintre președinții celor două Camere, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori.

Dacă sesizarea s-a făcut de președintele uneia dintre Camerele Parlamentului, Curtea Constituțională o va comunica Președintelui României, președintelui celeilalte Camere, precum și Guvernului.

Sesizarea făcută de parlamentari se înregistrează, după caz, la Senat sau la Camera Deputaților și se trimite Curții Constituționale, în ziua primirii ei, de către secretarul general al Camerei respective.

Curtea Constituțională comunică sesizarea Președintelui României, președinților celor două Camere ale Parlamentului și Guvernului.

Până la data dezbaterilor în plenul Curții Constituționale, Președintele României, președinții celor două Camere ale Parlamentului și Guvernul pot prezenta, în scris, punctele lor de vedere.

Dezbaterea asupra constituționalității tratatului sau a acordului internațional are loc în plenul Curții Constituționale, pe baza sesizării, a documentelor și a punctelor de vedere primite, atât asupra prevederilor menționate în sesizare, cât și asupra celor de care, în mod necesar și evident, acestea nu pot fi dissociate.

Decizia se pronunță, în urma deliberării, cu votul majorității judecătorilor și se comunică Președintelui României, președinților celor două Camere ale Parlamentului și Guvernului.

În cazul în care constituționalitatea tratatului sau a acordului internațional a fost constatată potrivit art. 146 lit. b) din Constituție⁷, acesta nu poate face obiectul unei excepții de neconstituționalitate. Tratatul sau acordul internațional, constatat ca fiind neconstituțional, nu poate fi ratificat.

d) *Controlul constituționalității regulamentelor Parlamentului.*

În cadrul controlului *a posteriori*, efectuat de către Curtea Constituțională, un loc distinct îl constituie controlul constituționalității regulamentelor parlamentare⁸.

Curtea Constituțională se pronunță asupra constituționalității regulamentelor Parlamentului, a hotărârilor plenului Camerei Deputaților, a hotărârilor plenului Senatului și a hotărârilor plenului celor două Camere reunite ale Parlamentului, la sesizarea unuia dintre președinții celor două Camere, a unui grup parlamentar sau a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori.

În cazul în care sesizarea se face de parlamentari, ea se trimite Curții Constituționale de către secretarul general al Camerei din care aceștia fac parte, în ziua depunerii, iar Curtea Constituțională o va comunica, în termen de 24 de

⁷ b) se pronunță asupra constituționalității tratatelor sau altor acorduri internaționale, la sesizarea unuia dintre președinții celor două Camere, a unui număr de cel puțin 50 de deputați sau de cel puțin 25 de senatori.

⁸ I. Vida, *Legistica formală (Introducere în tehnica și procedura legislativă)*, Editia a IV-a revizuită și completată - Curs universitar, 2010, p. 78 și urm.

ore de la înregistrare, președinților celor două Camere, cu precizarea datei când va avea loc dezbaterea. Până la data dezbaterii, președinții Camerelor pot comunica punctul de vedere al birourilor permanente. Dezbaterea are loc în plenul Curții Constituționale, pe baza sesizării și a punctelor de vedere primite. Decizia se pronunță cu votul majorității judecătorilor Curții și se aduce la cunoștință Camerei al cărei regulament a fost dezbătut.

Dacă prin decizie se constată neconstituționalitatea unor dispoziții ale regulamentului, Camera sesizată va reexamina, în termen de 45 de zile, aceste dispoziții, pentru punerea lor de acord cu prevederile Constituției. Pe durata acestui termen, dispozițiile din regulament, declarate neconstituționale, sunt suspendate. La expirarea termenului de 45 de zile, dispozițiile regulamentare, declarate neconstituționale, își încetează efectele juridice.

e) *Soluționarea excepției de neconstituționalitate ridicate în fața instanțelor judecătorești sau de arbitraj comercial* (controlul *a posteriori* sau posterior).

Controlul posterior, realizat pe calea ridicării unei excepții de neconstituționalitate, este strâns legat de soluționarea unui litigiu de către o instanță de judecată sau de arbitraj comercial. Excepția de neconstituționalitate poate să privească o lege sau o ordonanță, ori o dispoziție dintr-o lege sau dintr-o ordonanță în vigoare, care are legătură cu soluționarea cauzei în orice fază a litigiului și oricare ar fi obiectul acestuia.

Finalitatea controlului concret și subiectiv de constituționalitate, exercitat pe calea excepției, vizează, pe de o parte, eliminarea normelor neconstituționale din sistemul legislativ și, pe de altă parte, protecția efectivă a drepturilor și libertăților fundamentale, cu păstrarea echilibrului între interesul public și cel privat⁹.

Curtea Constituțională decide asupra excepțiilor ridicate în fața instanțelor judecătorești sau de arbitraj comercial, privind neconstituționalitatea unei legi sau ordonanțe, ori a unei dispoziții dintr-o lege sau dintr-o ordonanță în vigoare.

Excepția poate fi ridicată la cererea uneia dintre părți sau, din oficiu, de către instanța de judecată ori de arbitraj comercial. De asemenea, excepția poate fi ridicată de procuror în fața instanței de judecată, în cauzele la care participă.

Nu pot face obiectul excepției prevederile constatate ca fiind neconstituționale, printr-o decizie anterioară a Curții Constituționale.

Sesizarea Curții Constituționale se dispune de către instanța în fața căreia s-a ridicat excepția de neconstituționalitate, printr-o încheiere care va cuprinde punctele de vedere ale părților, opinia instanței asupra excepției, și va fi însoțită de dovezile depuse de părți. Dacă excepția a fost ridicată din oficiu, încheierea trebuie motivată, cuprinzând și susținerile părților, precum și dovezile

⁹ Gabriela Bogasiu, Marius Eftimie, *Excepția de neconstituționalitate*, București, Editura Hamangiu, 2010.

necesare. Odată cu încheierea de sesizare, instanța de judecată va trimite Curții Constituționale și numele părților din proces, cuprinzând datele necesare pentru îndeplinirea procedurii de citare a acestora.

Pe perioada soluționării excepției de neconstituționalitate, judecarea cauzei se suspenda, dar această prevedere a fost abrogată prin Legea nr. 177/2010¹⁰, astfel că, judecarea cauzei continuă de instanța sesizată, iar dacă excepția de neconstituționalitate este admisă de Curtea Constituțională, hotărârea instanței, dată în cauza respectivă, este supusă revizuirii, potrivit art. 322 pct. 10 din Codul de procedură civilă, care dispune că, dacă, după ce hotărârea a devenit definitivă, Curtea Constituțională s-a pronunțat asupra excepției invocate în acea cauză, declarând neconstituțională legea. Ordonanța ori o dispoziție dintr-o lege sau dintr-o ordonanță, care a făcut obiectul acelei excepții, ori alte dispoziții din actul atacat, în mod necesar și evident, nu pot fi disociate de prevederile menționate în sesizare.

Dacă excepția este inadmisibilă, fiind contrară prevederilor menționate, respinge printr-o încheiere motivată cererea de sesizare a Curții Constituționale; încheierea poate fi atacată numai cu recurs la instanța imediat superioară, în termen de 48 de ore de la pronunțare. Recursul se judecă în termen de 3 zile.

Primind încheierea, președintele Curții Constituționale va desemna judecătorul-raportor și va comunica încheierea prin care a fost sesizată Curtea Constituțională președinților celor două Camere ale Parlamentului, Guvernului și Avocatului Poporului, indicându-le data până la care pot să trimită punctul lor de vedere. Prevederile art. 17 alin. (2) se aplică în mod corespunzător¹¹.

Judecătorul desemnat ca raportor este obligat să ia măsurile necesare pentru administrarea probelor la data judecății. Judecata are loc la termenul stabilit, pe baza actelor cuprinse în dosar, cu înștiințarea părților și a Ministerului Public. Participarea procurorului la judecată este obligatorie. Părțile pot fi reprezentate prin avocați cu drept de a pleda la Înalta Curte de Casație și Justiție.

Decizia, prin care se constată neconstituționalitatea unei legi sau ordonanțe ori a unei dispoziții dintr-o lege sau dintr-o ordonanță în vigoare, este definitivă și obligatorie.

În caz de admitere a excepției, Curtea se va pronunța și asupra constituționalității altor prevederi din actul atacat, de care, în mod necesar și evident, nu pot fi disociate prevederile menționate în sesizare.

Dispozițiile din legile și ordonanțele în vigoare, constatate ca fiind neconstituționale, își încetează efectele juridice la 45 de zile de la publicarea deciziei Curții Constituționale, dacă, în acest interval, Parlamentul sau Guvernul, după caz, nu pune de acord prevederile neconstituționale cu dispozițiile Constituției. Pe durata acestui termen, dispozițiile constatate ca fiind neconstituționale sunt suspendate de drept.

¹⁰ Legea nr. 177/2010, publicată în M.Of., nr. 672/04.10.2010.

¹¹ 2) Punctul de vedere al Guvernului se prezintă numai sub semnătura prim-ministrului.

Deciziile pronunțate se comunică celor două Camere ale Parlamentului, Guvernului și instanței care a sesizat Curtea Constituțională. În cazul în care, la data comunicării deciziei Curții Constituționale cauza se află pe rolul altui organ judiciar, instanța comunică acestuia decizia.

Controlul constituționalității moțiunii de cenzură.

Pronunțându-se în cadrul controlului a posteriori, Curtea Constituțională a statuat ca inadmisibilă sesizarea grupurilor parlamentare ale Partidului Democrat-Liberal pentru constatarea neconstituționalității moțiunii de cenzură cu titlul „11 împotriva României”, inițiată de 123 de deputați și senatori ai grupurilor parlamentare ale PNL, UDMR și PSD + PC.

Atribuțiile Curții Constituționale sunt prevăzute în art. 146 din Constituția României și în art. 11 din Legea nr. 47/1992. Competența Curții Constituționale este reglementată limitativ, Curtea nefiind abilitată să îndeplinească alte atribuții decât cele stabilite prin Constituție și prin legea sa de organizare și funcționare. Controlul constituționalității moțiunilor de cenzură nu intră în atribuțiile Curții Constituționale.

Prevederile art. 146 lit. c) din Constituție și ale art. 11 lit. c) și art. 27-28 din Legea nr. 47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, invocate de autorii sesizării de neconstituționalitate în susținerea sesizării, nu justifică exercitarea de către Curtea Constituțională a controlului constituționalității moțiunilor de cenzură, deoarece textele menționate se referă explicit la controlul asupra regulamentelor Parlamentului și nu asupra actelor juridice de aplicare a acestora¹².

f) Soluționarea excepției de neconstituționalitate, ridicate de Avocatul Poporului.

Curtea Constituțională hotărăște asupra excepțiilor de neconstituționalitate, ridicate direct de Avocatul Poporului, privind constituționalitatea unei legi sau ordonanțe, ori a unei dispoziții dintr-o lege sau ordonanță în vigoare¹³.

¹² Decizia nr. 1295/2009 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 689/13.10.2009.

¹³ Decizia nr. 353/2005 a Curții Constituționale cu privire la excepția de neconstituționalitate, ridicată direct de Avocatul Poporului, referitoare la dispozițiile art. 29 alin. 4 din Legea nr. 47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 693/02.08.2005. Excepție respinsă.

Decizia nr. 1 133/2007 a Curții Constituționale, referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 12 – art. 22 din cap. III „Procedura de urmărire și judecare” al Legii nr. 115/1999, privind responsabilitatea ministerială, art. 23 și art. 24 din aceeași lege, precum și ale art. I și art. II din Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 95/2007, pentru modificarea Legii nr. 115/1999, privind responsabilitatea ministerială, publicată în M.Of., nr. 851/12.12.2007. Excepție ridicată de Avocatul Poporului.

Curtea

1. A admis excepția de neconstituționalitate, ridicată direct de Avocatul Poporului, în temeiul art. 146 lit. d) teza a doua din Constituție, și constată că art. 16 din Legea nr. 115/1999,

Pronunțându-se în cadrul controlului *a posteriori*, Curtea Constituțională¹⁴ a admis excepția de neconstituționalitate, ridicată direct de Avocatul Poporului, și a constatat că Ordonanța de urgență a Guvernului, nr. 230/2008, pentru modificarea unor acte normative în domeniul pensiilor din sistemul public, pensiilor de stat și al celor de serviciu este contrară art. 115 alin. (6) din Constituție.

Prin dispozițiile cuprinse în ordonanță se interzicea cumulul pensiei cu veniturile realizate dintr-o activitate profesională desfășurată în cadrul autorităților și instituțiilor publice și, corelativ, se impunea obligația persoanelor aflate în situația menționată de a opta pentru pensie ori pentru veniturile realizate din activitatea profesională, altfel spus, de a renunța la pensie continuându-și activitatea profesională sau de a înceta activitatea profesională aducătoare de venituri și de a-și conserva pensia.

Luând în considerare prevederile art. 115 alin. (6) din Constituție, în conformitate cu care ordonanțele de urgență nu pot afecta drepturile și libertățile prevăzute în Constituție, Curtea Constituțională a constatat că prevederile Ordonanței de urgență a Guvernului, nr. 230/2008, sunt neconstituționale, deoarece afectează drepturile fundamentale menționate mai sus.

Totodată, Curtea a precizat că, prin constatarea neconstituționalității Ordonanței de urgență a Guvernului, nr. 230/2008, Guvernul nu este împiedicat să promoveze, cu respectarea principiilor neretroactivității legii, nediscriminării și egalității în drepturi și a celorlalte norme și principii prevăzute de Constituție, măsurile necesare cu privire la cazurile și condițiile în care pensia poate fi cumulată cu veniturile realizate din muncă¹⁵.

g) *Soluționarea conflictelor juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice.*

Curtea Constituțională soluționează conflictele juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice, la cererea Președintelui României, a unuia dintre președinții celor două Camere, a prim-ministrului sau a președintelui Consiliului Superior al Magistraturii.

Cererea de soluționare a conflictului va menționa autoritățile publice aflate în conflict, textele legale asupra cărora poartă conflictul, prezentarea poziției părților și opinia autorului cererii.

privind responsabilitatea ministerială și Ordonanța de urgență a Guvernului, nr. 95/2007, pentru modificarea Legii nr. 115/1999 sunt neconstituționale.

2. A respins, ca inadmisibilă, excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 23 alin. (2) și (3) din Legea nr. 115/1999, privind responsabilitatea ministerială.

Decizia nr. 507/17.11.2004 a Curții Constituționale asupra sesizării de neconstituționalitate a prevederilor art. 1 alin. (3), art. 7 alin. (5), art. 11 alin. (3), art. 13 alin. (2) și ale art. 28 alin. (2) din Legea contenciosului administrativ, publicată în M.Of., nr. 1154/07.12.2004. Excepție ridicată de Avocatul Poporului, respinsă.

¹⁴ Decizia nr. 82/2009 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 33/16.01.2009.

¹⁵ Tudorel Toader, Laura Tutunaru, *Sinteze din Jurisprudența Curții Constituționale*, pe semestru I /2009.

Potrivit art. 35 din Legea nr. 47/1992, primind cererea, președintele Curții Constituționale o va comunica părților aflate în conflict, solicitându-le să își exprime, în scris, în termenul stabilit, punctul de vedere asupra conținutului conflictului și a eventualelor căi de soluționare a acestuia, și va desemna judecătorul-raportor.

La data primirii ultimului punct de vedere, dar nu mai târziu de 20 de zile de la primirea cererii, președintele Curții Constituționale stabilește termenul pentru ședința de judecată și citează părțile implicate în conflict. Dezbaterile va avea loc la data stabilită de președintele Curții Constituționale, chiar dacă vreuna dintre autoritățile publice implicate nu respectă termenul stabilit pentru prezentarea punctului de vedere.

Dezbaterile are loc pe baza raportului prezentat de judecătorul-raportor, a cererii de sesizare, a punctelor de vedere prezentate, a probelor administrate și a susținerilor părților.

Decizia, prin care se soluționează conflictul juridic de natură constituțională, este definitivă și se comunică autorului sesizării, precum și părților aflate în conflict, înainte de publicarea acesteia în Monitorul Oficial al României, Partea I.

Funcția de mediere, exercitată de Președinte între puterile statului, face parte din scenariul clasic al teoriei lui Montesquieu – în sensul că, puterile legislativă, executivă și judecătorească sunt separate, iar în caz de dezechilibru se declanșează procedura de reechilibrare, la care face referire art. 80 (2) din Constituție.

Medierea între puterile statului se referă la arbitrarea unui conflict între cele trei puteri. Trebuie să menționăm că nu este vorba de un conflict generat de încălcarea Constituției, chiar dacă este vorba de către Președinte sau altă autoritate publică, în asemenea conflict nu se poate media, ci este necesară intervenția directă și fermă pentru repunerea în legalitate constituțională. Ca mediator, Președintele este imparțial, aceasta și datorită faptului că nu este membru al vreunui partid politic.

Conform prevederilor constituționale menționate, „Președintele României veghează la respectarea Constituției și la buna funcționare a autorităților publice” care se coroborează cu prevederile art. 1(5) din Constituție: „În România, respectarea Constituției, a supremației sale și a legilor este obligatorie”.

Funcția de mediere între puterile statului, precum și între stat și societate, prevăzută de art. 80 alin. (2) teza a doua din Constituție, impune imparțialitate din partea Președintelui României, dar nu exclude posibilitatea exprimării opiniei sale, privind modul optim de soluționare a divergențelor apărute.

Dreptul la exprimarea opiniei politice este garantat și pentru Președintele României, de art. 84 alin. (2), care prevede pentru șeful statului aceeași

imunitate ca și pentru deputați și senatori, art. 72 alin. (1) din Constituție aplicându-se în mod corespunzător.

Curtea Constituțională a reținut că, potrivit prevederilor art. 1 alin. (4) din Legea fundamentală, în structura organică a statului român autoritățile publice sunt organizate potrivit „principiului separației și echilibrului puterilor – legislativă, executivă și judecătorească”.

Tocmai de aceea legiuitorul constituant prevede dreptul Președintelui României de a critica legile adoptate de Parlament și de a acționa împotriva lor. Astfel, potrivit art. 77 alin. (2): „Înainte de promulgare, Președintele poate cere Parlamentului, o singură dată, reexaminarea legii”, iar art. 146 lit. a) prevede dreptul Președintelui de a sesiza Curtea Constituțională pentru exercitarea controlului a priori asupra constituționalității legilor adoptate de Parlament înainte de promulgare.

Aceste atribuții ale Președintelui României au semnificația unei contraponderi față de puterea legislativă, pentru realizarea echilibrului puterilor în statul de drept, consacrat prin dispozițiile art. 1 alin. (3) din Constituție.

Aceeași semnificație o are și dreptul Președintelui României de a cere Curții Constituționale soluționarea conflictelor juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice, conform art. 146 lit. e) din Constituție, deoarece acest drept se exercită în condițiile exprimării punctului de vedere asupra posibilelor căi de soluționare a conflictului, implicit asupra temeiniciei sau netemeiniciei atitudinii ori a susținerilor autorităților publice implicate în conflict.

Când astfel de conflicte, dintre puterile statului, nu pot fi aduse în echilibru de președinte sau apar între președinte și puterile statului, intervine Curtea Constituțională care, potrivit art. 146 lit. e) din Constituție, „*soluționează conflictele juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice*”.

În ceea ce privește noțiunea de *conflict juridic de natură constituțională dintre autorități publice*, Curtea Constituțională, prin Decizia nr. 53 din 28 ianuarie 2005¹⁶, a statuat că acesta presupune „*acte sau acțiuni concrete prin care o autoritate sau mai multe își arogă puteri, atribuții sau competențe, care, potrivit Constituției, aparțin altor autorități publice, ori omisiunea unor autorități publice, constând în declinarea competenței sau în refuzul de a îndeplini anumite acte care intră în obligațiile lor*”.

De asemenea, Curtea a mai statuat că textul art. 146 lit. e) din Constituție „*stabilește competența Curții de a soluționa în fond orice conflict juridic de natură constituțională ivit între autoritățile publice, iar nu numai conflictele de competență născute între acestea*”¹⁷.

Așadar, conflictul juridic de natură constituțională se poate declanșa între două sau mai multe autorități și poate privi conținutul ori întinderea

¹⁶ Decizia nr. 53/2005 a Curții Constituționale a fost publicată în M.Of., nr. 144/17.02.2005.

¹⁷ Decizia nr. 270/2008 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 290/15.04.2008.

atribuțiilor lor, decurgând din Constituție, ceea ce înseamnă că acestea sunt conflicte de competență, pozitive sau negative, și care pot crea blocaje instituționale.

Conflictul juridic de natură constituțională, între autorități publice, presupune acte sau acțiuni concrete, prin care o autoritate sau mai multe își arogă puteri, atribuții sau competențe, care, potrivit Constituției, aparțin altor autorități publice, ori omisiunea unor autorități publice, constând în declinarea competenței sau în refuzul de a îndeplini anumite acte care intră în obligațiile lor.

Autoritățile publice, care sunt susceptibile de a fi părți implicate în conflict, sunt numai cele prevăzute în titlul III al Constituției.

În titlul III din Constituție se definește ce se înțelege prin autorități publice și care sunt acestea, partidele politice, parlamentare sau neparlamentare nefiind cuprinse în această categorie de instituții. Așadar, între partidele politice și o autoritate publică nu poate exista un conflict juridic de natură constituțională, care să atragă competența de soluționare a Curții Constituționale.

În conformitate cu dispozițiile art. 146 lit. e) din Constituție, Curtea Constituțională *„soluționează conflictele juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice”*.

În acest sens, autorități publice care ar putea fi implicate într-un conflict juridic de natură constituțională sunt numai cele cuprinse în titlul III din Constituție, și anume: Parlamentul, alcătuit din Camera Deputaților și Senat, Președintele României, ca autoritate publică unipersonală, Guvernul, organele administrației publice centrale și ale administrației publice locale, precum și organele autorității judecătorești.

Pentru exercitarea competenței prevăzute de Constituție, Curtea este sesizată la cererea: „Președintelui României, a unuia dintre președinții celor două Camere, a prim-ministrului sau a președintelui Consiliului Superior al Magistraturii”. Subiectele de drept, pe care Legea fundamentală le îndrituiește a sesiza Curtea, sunt limitativ prevăzute, dispoziția constituțională nedistingând după cum autoritățile pe care le reprezintă sunt sau nu părți în conflictul cu care sesizează Curtea¹⁸.

Cererea de soluționare a conflictului va menționa autoritățile publice aflate în conflict, textele legale asupra cărora poartă conflictul, prezentarea poziției părților și opinia autorului cererii. În categoria acestor autorități nu se încadrează partidele politice, persoane juridice de drept public care, potrivit prevederilor art. 8 alin. (2) din Constituție, „[...] contribuie la definirea și la exprimarea voinței politice a cetățenilor[...]”. Așadar, partidele politice nu sunt autorități publice. De asemenea, nici grupurile parlamentare nu sunt autorități publice, ele sunt structuri ale Camerelor Parlamentului.

¹⁸ Decizia nr. 838/2009 a Curții Constituționale a fost publicată în M.Of., nr. 461/03.07.2009.

Față de acestea, un eventual conflict între un partid politic sau un grup parlamentar și o autoritate publică nu intră în categoria conflictelor a căror soluționare este dată în competența Curții Constituționale de art. 146 lit. e) din Constituție.

În legătură cu înțelesul sintagmei „conflict juridic de natură constituțională”, Curtea Constituțională, prin Decizia nr. 148 din 16 aprilie 2003, privind constituționalitatea propunerii legislative de revizuire a Constituției, a reținut că, prin soluționarea conflictelor existente între diferite autorități publice se urmărește înlăturarea unor posibile blocaje instituționale, iar nu soluționarea unor divergențe de ordin politic¹⁹.

Conflicte pot exista între două sau mai multe autorități constituționale cu privire la conținutul ori întinderea atribuțiilor lor, respectiv conflicte pozitive sau negative de competență.

Soluționarea conflictului dintre Autoritatea Judecătorească, pe de o parte, și Parlamentul României și Guvernul României pe de altă parte.

Urmare a sesizării formulată de către Președintele României, Curtea Constituțională a constatat existența unui conflict juridic de natură constituțională între autoritatea judecătorească, pe de o parte, și Parlamentul României și Guvernul României, pe de altă parte.

Conflictul juridic de natură constituțională între autoritățile menționate a fost determinat de două decizii pronunțate asupra recursurilor în interesul legii întemeiate pe practica neunitară a instanțelor judecătorești cu privire la acordarea unor drepturi salariale ale judecătorilor, procurorilor, celorlalți magistrați, judecătorilor financiari, procurorilor financiari, controlorilor financiari sau personalului auxiliar de specialitate din cadrul instanțelor și parchetelor.

Din analiza deciziilor, pronunțate de instanța supremă în judecarea recursurilor în interesul legii care au putere obligatorie pentru instanțe, Curtea Constituțională a constatat că Înalta Curte de Casație și Justiție a adoptat teza cu valoare de principiu și aplicabilitate generală, potrivit căreia instanțele judecătorești se pot pronunța asupra constituționalității dispozițiilor abrogate, în virtutea principiului plenitudinii de jurisdicție în cauzele cu a căror soluționare au fost învestite. Astfel, verificarea constituționalității și soluționarea excepției de neconstituționalitate având ca obiect norme abrogate revin, prin interpretarea per a contrario a art. 147 alin. (1), cu referire la art. 126 alin. (1) din Constituție, instanțelor judecătorești, iar nu Curții Constituționale, care, potrivit art. 29 alin. (1) din Legea nr. 47/1992, se poate pronunța numai asupra neconstituționalității „unei legi sau ordonanțe ori a unei dispoziții dintr-o lege sau dintr-o ordonanță în vigoare”, dispoziție care exclude *de iure* orice conflict de competență în această materie.

¹⁹ Decizia nr. 148/2003 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 317/16.04.2003.

Invocând vicii de tehnică legislativă sau vicii de neconstituționalitate, Înalta Curte de Casație și Justiție a repus în vigoare norme care își încetaseră aplicarea, fiind abrogate prin acte normative ale autorității legiuitoare.

O astfel de procedură echivalează, așa cum tot instanța de contencios constituțional a statuat în jurisprudența sa²⁰, cu atribuirea dispozițiilor unui act normativ a unui înțeles prin care se conferă instanțelor judecătorești competența de a desființa norme juridice instituite prin lege și de a crea în locul acestora alte norme sau de a le substitui cu norme cuprinse în alte acte normative. Acest lucru este evident neconstituțional, întrucât încalcă principiul separației puterilor, consacrat în art. 1 alin. (4) din Constituție, precum și prevederile art. 61 alin. (1), în conformitate cu care Parlamentul este unica autoritate legiuitoare a țării.

Curtea Constituțională a statuat că, în exercitarea atribuției prevăzute de art. 126 alin. (3) din Constituție, Înalta Curte de Casație și Justiție are obligația de a asigura interpretarea și aplicarea unitară a legii de către toate instanțele judecătorești, cu respectarea principiului fundamental al separației și echilibrului puterilor, consacrat de art. 1 alin. (4) din Constituția României. Așa fiind, Înalta Curte de Casație și Justiție nu are competența constituțională să instituie, să modifice sau să abroge norme juridice cu putere de lege ori să efectueze controlul de constituționalitate al acestora. Curtea Constituțională a constatat că, potrivit Legii fundamentale, singura autoritate abilitată să exercite controlul constituționalității legilor sau ordonanțelor este instanța constituțională. Prin urmare, nici Înalta Curte de Casație și Justiție și nici instanțele judecătorești sau alte autorități publice ale statului nu au competența de a controla constituționalitatea legilor sau ordonanțelor, indiferent dacă acestea sunt sau nu în vigoare²¹.

Emiterea de către Președintele României a decretelor de numire a miniștrilor interimari.

Curtea Constituțională a soluționat un presupus conflict între Președintele României și Parlamentul României, prin Decizia nr. 1559/2009, privind emiterea decretelor de numire a miniștrilor interimari²².

²⁰ Decizia nr. 818/2008 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 537/16.07.2008.

²¹ Decizia nr. 838/2009 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 463/03.07.2009.

1. Constată existența unui conflict juridic de natură constituțională între autoritatea judecătorească, pe de o parte, și Parlamentul României și Guvernul României, pe de altă parte.

2. În exercitarea atribuției prevăzute de art. 126 alin. (3) din Constituție, Înalta Curte de Casație și Justiție are obligația de a asigura interpretarea și aplicarea unitară a legii de către toate instanțele judecătorești, cu respectarea principiului fundamental al separației și echilibrului puterilor, consacrat de art. 1 alin. (4) din Constituția României.

Înalta Curte de Casație și Justiție nu are competența constituțională să instituie, să modifice sau să abroge norme juridice cu putere de lege ori să efectueze controlul de constituționalitate al acestora.

²² Decizia nr. 1.559/2009 a Curții Constituționale, publicată în M.Of., nr. 832 din 30 noiembrie 2009.

Interimatul reprezintă situația în care o persoană îndeplinește, în condițiile stabilite de lege, pe o perioadă determinată, atribuțiile unei alte persoane care ocupă o demnitate sau o funcție publică. Interimatul funcției de ministru se referă la situația în care conducerea unui minister este exercitată, pentru o perioadă de cel mult 45 de zile, de un alt membru al Guvernului decât ministrul titular, a cărui funcție a încetat în condițiile art. 106 din Constituție sau care este în imposibilitatea de a-și exercita atribuțiile. Având în vedere rolul miniștrilor care, potrivit art. 46 din Legea nr. 90/2001, exercită conducerea ministerelor și le reprezintă „în raporturile cu celelalte autorități publice, cu persoanele juridice și fizice din țară și din străinătate, precum și în justiție”, ceea ce impune continuitate în activitatea acestora, instituția interimatului oferă soluția constituțională pentru păstrarea acestei continuități, până la propunerea de către primul-ministru a unor înlocuitori pentru exercitarea funcțiilor de ministru devenite vacante. Această procedură este compatibilă cu mandatul acordat de Parlament prin votul de investitură, fiind menită să asigure buna funcționare a Guvernului, în vederea realizării atribuțiilor acestuia.

Prin desemnarea unui sau unor miniștri interimari nu are loc o remaniere guvernamentală, de esența acesteia fiind, așa cum s-a arătat, înlocuirea unor membri ai Guvernului cu persoane care nu se află pe lista aprobată de Parlament la investitură. Eventualele schimbări în structura sau compoziția politică a Guvernului, la care se referă același text constituțional, pot fi analizate în cazul și în legătură cu remanierea guvernamentală, iar nu cu privire la o perioadă tranzitorie, în care funcționarea Guvernului este asigurată de miniștrii rămași în funcție, până la numirea unor noi membri titulari în funcțiile de ministru. De altfel, interpretarea în sensul că și în cazul desemnării unuia sau a mai multor membri ai Guvernului ca miniștri interimari aceștia ar trebui supuși verificării și aprobării de către Parlament lipsește de eficiență instituția interimatului și conduce la blocaje instituționale, cu consecințe negative asupra funcționării întregului Guvern și asupra realizării programului acestuia aprobat de Parlament.

Miniștrii interimari nu sunt „candidați la funcția de ministru”, ci miniștri în funcție, care exercită pe o perioadă de cel mult 45 de zile și atribuțiile altui membru al Guvernului care „se află în una dintre situațiile prevăzute la articolul 106” sau „este în imposibilitatea de a-și exercita atribuțiile”. Termenul de cel mult 45 de zile a fost instituit de legiuitorul constituant tocmai pentru a permite realizarea procedurilor legate de numirea noului sau noilor miniștri, în legătură cu aceste proceduri fiind incidente dispozițiile art. 85 din Constituție.

În concluzie, Curtea a reținut că dispozițiile art. 85 alin. (3) din Constituție nu sunt aplicabile în cazul desemnării miniștrilor interimari, ci numai în cazul numirii de noi membri ai Guvernului. Această concluzie rezultă atât din interpretarea literală a textelor constituționale, cât și din interpretarea sistematică a dispozițiilor constituționale cuprinse în acestea. Numirea miniștrilor, în caz de remaniere guvernamentală, reprezintă o instituție constituțională distinctă, cu o reglementare constituțională distinctă de aceea a desemnării miniștrilor

interimari. Întrucât desemnarea miniștrilor interimari, reglementată de dispozițiile art. 107 din Constituție, nu presupune exercitarea competenței Parlamentului la care face referire art. 85 alin. (3) din Legea fundamentală, nu se poate susține încălcarea de către Președintele României a acestei competențe sau a „procedurii prealabile” impuse de același text constituțional.

Astfel fiind, Curtea constată că nu există conflict juridic de natură constituțională între Parlament și Președintele României, în legătură cu emiterea decretelor Președintelui României de desemnare a unor miniștri interimari²³.

h) *Respectarea procedurii pentru alegerea Președintelui României.*

Curtea Constituțională veghează la respectarea procedurii pentru alegerea Președintelui României și confirmă rezultatele sufragiului. Rezultatul alegerilor pentru funcția de Președinte al României este validat de Curtea Constituțională²⁴.

Contestațiile cu privire la înregistrarea sau neînregistrarea candidaturii la funcția de Președinte al României, precum și cele cu privire la împiedicarea unui partid sau a unei formațiuni politice ori a unui candidat de a-și desfășura campania electorală în condițiile legii se soluționează de Curtea Constituțională, cu votul majorității judecătorilor, în termenele prevăzute de legea pentru alegerea Președintelui României.

Distinct de controlul a priori și a posteriori care se constituie activitatea jurisdicțională principală a Curții Constituționale, în acord cu art. 83 și art. 146 lit. f) din Constituția României, o dată la 5 ani Curtea Constituțională veghează la respectarea procedurii pentru alegerea Președintelui României și confirmă rezultatele sufragiului.

În exercitarea acestei atribuții, potrivit art. 38 din Legea nr. 47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, instanța de contencios constituțional, cu votul majorității și în termenele prevăzute de legea pentru alegerea Președintelui României, soluționează contestațiile cu privire la înregistrarea sau neînregistrarea candidaturii pentru funcția de Președinte al României, precum și cele cu privire la împiedicarea unui partid sau a unei formațiuni politice ori a unui candidat de a-și desfășura campania electorală în condițiile legii.

²³ Tudorel Toader, Laura Tutunaru, *Sinteze din Jurisprudența Curții Constituționale*, pe semestrul II /2009.

²⁴ *Hotărârea nr. 35/2004*, privind validarea alegerii Președintelui României, publicată în M.Of., nr. 1212/16.12.2004.

Hotărârea nr. 42/2009, privind stabilirea și aducerea la cunoștință publică a rezultatului alegerilor pentru funcția de Președinte al României, în carul celui de-al doilea tur de scrutin, desfășurat la 6 decembrie 2009, publicată în M.Of., nr. 885/17.12.2009.

Hotărârea nr. 43/2009, privind validarea alegerii Președintelui României, publicată în M.Of., nr. 885/17.12.2009.

Totodată, potrivit art. 37 alin. (2) din Legea nr. 47/1992, privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, aceasta validează rezultatul alegerilor pentru funcția de Președinte al României.

În exercitarea acestei competențe și în acord cu art. 11 alin (1) B. a) din Legea nr. 47/1992, republicată, Curtea a pronunțat, în anul 2009, un număr de 40 de hotărâri, dintre care:

- 28 au avut ca obiect cereri de contestare a înregistrării sau de respingere a înregistrării anumitor candidaturi;

- 3 au avut ca obiect cereri ce vizau împiedicarea anumitor candidați de a-și desfășura campania electorală aceștia reclamând imposibilitatea de a avea acces neîngrădit la timpii de antenă stabiliți de lege ori neacordarea și nerepartizarea timpilor de antenă conform legii de către birourile permanente reunite ale celor două Camere ale Parlamentului României și de către postul public de televiziune – Societatea Română de Televiziune;

- 6 au avut ca obiect cereri de anulare a alegerilor, reclamând încălcări ale legii, cereri de nenumărare a voturilor ori existența unor situații de neaplicare corectă și unitară a legii pentru alegerea Președintelui României;

- 2 au avut ca obiect stabilirea și aducerea la cunoștință publică a rezultatului alegerilor pentru funcția de Președinte al României, în cadrul celor două tururi de scrutin desfășurate la 22 noiembrie 2009 și 6 decembrie 2009;

- 1 a avut ca obiect validarea alegerii în funcția de Președinte al României.

Împiedicarea unui candidat de a-și desfășura campania electorală în calitate de candidat la alegerile pentru Președintele României.

Campania electorală și desfășurarea alegerilor pentru funcția de Președinte al României au fost reglementate prin Legea nr. 370/2004. Conform art. 16 alin. (1) din lege, „Pentru candidații la alegerea Președintelui României, accesul la serviciile publice de radio și televiziune este egal și gratuit”. În acest sens, legea prevede că: „Orarul pentru campania electorală și repartizarea timpilor de antenă [...] se fac, după încheierea perioadei de depunere a candidaturilor, de birourile permanente reunite ale celor două Camere ale Parlamentului, împreună cu reprezentanții serviciilor publice de radio și televiziune și cu participarea candidaților”. Pentru a putea beneficia de accesul egal și gratuit la serviciile publice de radio și televiziune, candidații sunt obligați, potrivit art. 19¹ alin. (1) din lege, să solicite, până la data începerii campaniei electorale, conducerii serviciilor publice de radio și televiziune acordarea timpilor de antenă. Așa fiind, Curtea constată că dispozițiile legale condiționează accesul la serviciile publice de radio și televiziune de respectarea obligației fiecărui candidat de a solicita, în termenul prevăzut de lege, acordarea timpilor de antenă, sub sancțiunea decăderii din exercițiul dreptului, solicitările formulate după data începerii campaniei electorale nefiind luate în considerare.

Din documentele aflate la dosar rezultă că, un candidat a transmis către conducerea serviciilor publice de radio și televiziune, în data de 22 octombrie 2009, două adrese prin care înștiința destinatarii cu privire la intenția sa de a candida la alegerile prezidențiale, precizând, în acest sens, că își va depune candidatura la Biroul Electoral Central pe data de 23 octombrie 2009, ora 20,00. Prin intermediul aceluiași adrese, se solicita „transmiterea detaliilor legate de accesul nostru [al candidatului] la serviciile oferite de Societatea Română de Radiodifuziune”, oferind datele de contact pentru realizarea acestei informări. Curtea a reținut că acordarea timpilor de antenă constituie expresia recunoașterii dreptului candidaților de a accede egal și gratuit la serviciile publice de radio și televiziune în scopul de a se face cunoscuți și de a-și prezenta platformele, programele politice și ofertele electorale, astfel că, invocarea a însuși dreptului de către candidatul la alegeri în conținutul cererii adresate conducerii serviciilor publice de radio și televiziune, coroborată cu îndeplinirea cumulată a celorlalte condiții impuse de lege, îndreptățește persoana în cauză de a-și exercita dreptul câștigat în mod legitim.

Prin urmare, Curtea a constatat că cererile formulate de autorul contestației, adresate conducerii serviciilor publice de radio și televiziune, îndeplinesc condițiile prevăzute de art. 19¹ alin. (1) din Legea nr. 370/2004, cu modificările și completările ulterioare, cu privire la solicitarea de acordare a timpilor de antenă. Drept urmare, Curtea Constituțională a obligat birourile permanente reunite ale celor două Camere ale Parlamentului și reprezentanții serviciilor publice de radio și televiziune să stabilească orarul pentru campania electorală și repartizarea timpilor de antenă cu privire la candidatul care a sesizat Curtea²⁵.

i) *Judecarea contestațiilor care au ca obiect constituționalitatea unui partid politic.*

Curtea Constituțională decide asupra contestațiilor care au ca obiect constituționalitatea unui partid politic.

Contestația, privind constituționalitatea unui partid politic, poate fi formulată de președintele uneia dintre Camerele Parlamentului sau de Guvern. Președintele Camerei poate formula contestația numai pe baza unei hotărâri adoptate de Cameră cu votul majorității membrilor săi. Ea trebuie motivată și va fi însoțită de dovezile pe care se întemeiază.

Pentru soluționarea contestației, președintele Curții Constituționale va desemna judecătorul-raportor, care este obligat să o comunice, împreună cu actele doveditoare, partidului politic la care se referă contestația, precizându-i data până la care poate depune un memoriu în apărare, însoțit de dovezile corespunzătoare.

Contestația se judecă, pe baza raportului prezentat de judecătorul desemnat în acest scop și a probelor administrate, cu citarea contestatorului, a

²⁵ Hotărârea nr. 25/2009, publicată în M.Of., nr. 760/09.11.2009.

partidului politic a cărui constituționalitate este contestată și a Ministerului Public.

Camera Parlamentului, care a depus contestația, poate fi reprezentată de persoana desemnată de aceasta, iar Guvernul, de Ministerul Justiției. Partidul politic poate fi reprezentat și prin avocat cu drept de a pleda în fața Înaltei Curți de Casație și Justiție.

Decizia Curții nu este supusă căilor de atac.

Partidele politice pot fi declarate neconstituționale în cazurile prevăzute de art. 40 alin. (2) din Constituție²⁶.

Decizia de admitere a contestației se comunică Tribunalului București în vederea radierii partidului politic neconstituțional din Registrul partidelor politice.

j) *Emiterea avizului pentru suspendarea din funcție a Președintelui României.*

Curtea Constituțională dă aviz consultativ pentru propunerea de suspendare din funcție a Președintelui României.

Propunerea de suspendare din funcție a Președintelui României, împreună cu dovezile pe care se întemeiază, se trimit în copie Curții Constituționale, de președintele care a condus ședința comună a celor două Camere. Președintele Curții Constituționale, primind cererea, va desemna judecătorul-raportor.

Avizul cu privire la suspendarea din funcție a Președintelui României se emite de Curtea Constituțională în urma dezbaterii propunerii de suspendare și a dovezilor prezentate.

Președintele României va fi încunoștințat asupra datei fixate pentru dezbateri și poate da explicații cu privire la faptele ce i se impută.

Avizul Curții Constituționale se comunică președinților celor două Camere ale Parlamentului și Președintelui României²⁷.

k) *Constatarea existenței împrejurărilor care justifică interimatul în exercitarea funcției de Președinte al României.*

Curtea Constituțională constată existența împrejurărilor care justifică interimatul în exercitarea funcției de Președinte al României și comunică cele constatate Parlamentului și Guvernului²⁸.

²⁶ Partidele sau organizațiile care, prin scopurile ori prin activitatea lor, militează împotriva pluralismului politic, a principiilor statului de drept ori a suveranității, a integrității sau a independenței României sunt neconstituționale.

²⁷ Curtea Constituțională a dat două avize privind suspendarea Președintelui României, ambele negative.

Avizul nr. 1/1994, privind propunerea de suspendare din funcție a Președintelui României, publicat în M.Of., nr. 166/16.07.1994.

Avizul nr. 1/2007, privind propunerea de suspendare din funcție a Președintelui României, publicat în M.Of., nr. 258/18.04.2007.

Vacanța funcției de Președinte al României se constată la cererea președintelui uneia dintre Camerele Parlamentului sau a președintelui interimar care exercită atribuțiile Președintelui României în perioada cât acesta este suspendat din funcție.

În cazul în care Președintele României a fost suspendat din funcție, cererea pentru constatarea existenței împrejurărilor care justifică interimatul se face de președintele care a condus lucrările ședinței comune a celor două Camere ale Parlamentului, pe baza hotărârii adoptate în ședința comună.

Dacă interimatul funcției de Președinte al României se datorează imposibilității temporare de a-și exercita atribuțiile, cererea se face de Președintele României sau de președintele uneia dintre Camerele Parlamentului.

Cererea pentru constatarea existenței împrejurărilor care justifică interimatul funcției de Președinte al României va fi însoțită de dovezile necesare, iar constatarea acestor împrejurări se face de Curtea Constituțională, cu votul majorității judecătorilor.

l) *Exercitarea atribuțiilor privitoare la organizarea și desfășurarea referendumului și la confirmarea rezultatelor acestuia.*

Curtea Constituțională veghează la respectarea procedurii pentru organizarea și desfășurarea referendumului și confirmă rezultatele acestuia²⁹. Pentru ducerea la îndeplinire a acestor prevederi, Curtea Constituțională poate cere informații de la autoritățile publice. Biroul Electoral Central este obligat să prezinte, la solicitarea Curții Constituționale, informații asupra fazelor și operațiunilor de desfășurare a referendumului. Plenul Curții Constituționale decide cu o majoritate de două treimi asupra valabilității referendumului.

Hotărârea Curții Constituționale stabilește, dacă a fost respectată procedura pentru organizarea și desfășurarea referendumului și confirmă rezultatele acestuia.

Înainte de publicarea în Monitorul Oficial al României, Partea I, hotărârea Curții Constituționale se prezintă Camerei Deputaților și Senatului, întrunit în ședință comună³⁰.

m) *Verificarea îndeplinirii condițiilor pentru exercitarea inițiativei legislative de către cetățeni.*

²⁸ Hotărârea nr. 1/2007, privind constatarea existenței împrejurărilor care justifică interimatul în exercitarea funcției de Președinte al României, publicată în M.Of., nr.269/20.04.2007.

²⁹ Hotărârea nr. 37/2009, referitoare la respectarea procedurii pentru organizarea și desfășurarea referendumului național din data de 22 noiembrie 2009 și la confirmarea rezultatelor acestuia, publicată în M.Of., nr. 923/30.12.2009.

³⁰ În 8 decembrie 1991, prin referendum, a fost adoptată Constituția României. Referendumul din 18-19 noiembrie 2003 a aprobat revizuirea Constituției României, a fost pentru prima dată când referendumul a avut probleme, în sensul că se alerga cu urna mobilă prin stațiuni, prin sate, pentru ca referendumul să fie valabil, deoarece alegătorii nu vroiau să voteze.

Referendumul ce a avut loc în 19 mai 2007 privea demiterea Președintelui României.

Referendumul din 25 noiembrie 2007 privea introducerea votului uninominal.

Curtea Constituțională, din oficiu sau pe baza sesizării președintelui Camerei Parlamentului la care s-a înregistrat inițiativa legislativă a cetățenilor, se pronunță asupra:

a) caracterului constituțional al propunerii legislative ce face obiectul inițiativei cetățenilor;

b) îndeplinirii condițiilor referitoare la publicarea acestei propuneri și dacă listele de susținători sunt atestate de către primarii unităților administrativ-teritoriale ori de către împuterniciții acestora;

c) întrunirii numărului minim de susținători pentru promovarea inițiativei, prevăzut la art. 74 alin. (1) sau, după caz, la art. 150 alin. (1) din Constituție, precum și asupra respectării dispersiei teritoriale în județe și în municipiul București, prevăzută de aceleași articole³¹.

La primirea sesizării, președintele Curții Constituționale desemnează judecătorul-raportor și stabilește termenul pentru întrunirea judecătorilor, în vederea verificării inițiativei³².

³¹ Art. 74 (1). Inițiativa legislativă aparține, după caz, Guvernului, deputaților, senatorilor sau unui număr de cel puțin 100.000 de cetățeni cu drept de vot. Cetățenii care își manifestă dreptul la inițiativă legislativă trebuie să provină din cel puțin un sfert din județele țării, iar în fiecare din aceste județe, respectiv în municipiul București, trebuie să fie înregistrate cel puțin 5.000 de semnături în sprijinul acestei inițiative.

Art. 150 (1). Revizuirea Constituției poate fi inițiată de Președintele României la propunerea Guvernului, de cel puțin o pătrime din numărul deputaților sau al senatorilor, precum și de cel puțin 500.000 de cetățeni cu drept de vot.

³² *Hotărârea Plenului Curții Constituționale nr. 2/1995*, publicată în M.Of., nr. 172/03.08.1995.

1. Constată că, din documentațiile prezentate, inițiativa legislativă privind regimul juridic al caselor de ajutor reciproc ale salariaților întrunește condițiile de ordin formal prevăzute de art. 73 alin. (1) din Constituție de a fi susținută de cel puțin 250.000 cetățeni, provenind din cel puțin un sfert din județele țării, iar în fiecare din aceste județe, de cel puțin 10.000 de cetățeni, precum și condițiile prevăzute de alin. (2) și (4) ale aceluiași articol.

2. Constată că, în lipsa unei legi pentru reglementarea exercitării de către cetățeni a inițiativei legislative, nu se poate verifica autenticitatea semnăturilor din listele de susținători, dacă semnatarii au calitatea de cetățeni cu drept de vot și nici dacă aceștia au domiciliul în județele pe listele cărora au semnat.

Hotărârea se comunică președintelui Senatului și se publică în Monitorul Oficial al României, Partea I, iar dosarele, cuprinzând listele de susținători, se vor trimite direct Senatului.

Hotărârea Plenului Curții Constituționale nr. 1/1997 cu privire la inițiativa legislativă cetățenească de modificare a art. 9 alin. (1) din Legea învățământului nr. 84/1995, publicată în M.Of., nr. 82/06.05.1997.

1. Constată că, din documentațiile prezentate, inițiativa legislativă privind modificarea art. 9 alin. (1) din Legea învățământului nr. 84/1995 întrunește condițiile de ordin formal, prevăzute în art. 73 alin. (1) din Constituție, de a fi susținută de cel puțin 250.000 de cetățeni, provenind din cel puțin un sfert din județele țării, iar în fiecare din aceste județe, de cel puțin 10.000 de cetățeni, precum și condițiile prevăzute de alin. (2) și (4) ale aceluiași articol.

2. Constată că, în lipsa unei legi pentru reglementarea exercitării de către cetățeni a inițiativei legislative, nu se poate verifica autenticitatea semnăturilor din listele de susținători, dacă semnatarii au calitatea de cetățeni cu drept de vot și nici dacă aceștia au domiciliul în județele pe listele cărora au semnat.

THE CONTROL EXERTED BY THE ROMANIAN CONSTITUTIONAL COURT

(Abstract)

In our system of constitutional law the control of laws constitutionality is exercised by a jurisdictional body especially established for that purpose, the Constitutional Court; the control can be achieved both before the law promulgation, following an almost purely political complaint – the only exception is the Ombudsman – and after the law promulgation when – by stating the same single exception of the Ombudsman that may refer directly to the Constitutional Court – is made only by way of exception.

The control of law constitutionality represents – as shown above – the main task of the Constitutional Court but not its only one, as we shall further analyze. The Constitutional Court's jurisdiction is governed by Article 146 of the Constitution whose provisions are incorporated and developed in Chapter III of Law no. 47/1992.

Keywords: constitutionality control, unconstitutionality exception, advisory opinion.

3. Constată că inițiativa legislativă este constituțională, dacă se respectă, conform art.29 alin.(1) și (6) din Constituție, dreptul părinților sau tutorilor de a asigura, potrivit propriilor convingeri, educația copiilor minori a căror răspundere le revine.

Hotărârea nr.38/2009 a Curții Constituționale asupra inițiativei legislative a cetățenilor referitoare la propunerea legislativă intitulată “Lege privind nivelul fondurilor anuale minime obligatorii destinate finanțării sănătății” publicată în M.Of.nr.880/16.12.2009.

Curtea a constatat că inițiativa legislativă a cetățenilor referitoare la propunerea legislativă intitulată “Lege privind nivelul fondurilor anuale minime obligatorii destinate finanțării sănătății” nu îndeplinește condițiile prevăzute de art.74 alin.(1) din Constituție.

DATORIA EXTERNĂ A ȚĂRILOR ÎN CURS DE DEZVOLTARE ÎN CONTEXTUL CRIZEI GLOBALE

LAURENȚIU RADU*

În prima jumătate a actualului deceniu, aproximativ 60% din totalul datoriei externe, pe termen lung, a țărilor în curs de dezvoltare era datorată creditorilor privați (variind de la 21% în Africa subsahariană, până la 78% în America Latină și Caraibe); iar în 2008, cota parte a datoriei către creditorii privați ajungea la 75% (variind de la 33% în Africa subsahariană, până la 93% în economiile în tranziție din Europa de Est și Asia Centrală).

În aceeași perioadă, cota din totalul datoriei externe pe termen lung, contractată de către debitorii privați, a crescut de la 30% la 50%. Datoriile debitorilor privați sunt deosebit de importante în economiile de tranziție din Europa de Est și Asia Centrală, mai ales în situația în care valoarea acestora reprezintă 72% din totalul datoriei externe pe termen lung.

Pe parcursul anului 2008, valoarea în dolari a datoriei externe totale a țărilor în curs de dezvoltare și a economiilor de tranziție a crescut cu 176 de miliarde de dolari, trecând de 3,6 trilioane de dolari la finele anului.

Producția țărilor în curs de dezvoltare a crescut mai rapid decât datoria, iar totalul datoriei externe a scăzut de la 25% din venitul național brut (VNB) în 2007, la 21,8% din VNB în 2008. Luate ca un grup, țările în curs de dezvoltare au continuat să acumuleze rezervele internaționale, care, spre finele anului 2008, depășeau 4,2 miliarde de dolari, așa cum rezultă din tabelul următor:

* Asistent cercetare, drd., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române; e-mail: xlaur2007@yahoo.com

Datoria externă a țărilor în curs de dezvoltare¹

(în miliarde dolari SUA)

Datoria pe termen scurt	Datoria privată negarantată	Cota de datorie privată	Datoria pe termen lung	Stoc datoria externă	Toate țările în curs de dezvoltare și economii în tranziție				Africa subsahariană							
					1990-1994	1995-1999	2000-2005	2006	2007	2008 ²	1990-1994	1995-1999	2000-2005	2006	2007	2008 ³
240,0	8,4	47,6	1.192,3	1.468,8												
336,2	21,8	54,3	1.660,0	2.061,5												
385,6	29,6	60,5	1.931,8	2.397,6												
643,1	43,8	70,8	2.195,5	2.858,4												
848,2	49,6	74,3	2.602,3	3.466,0												
830,5	49,5	75,4	3.785,7	3.642,0												
26,3	4,1	25,2	158,2	191,4												
41,3	5,6	24,0	177,1	226,2												
30,5	5,3	21,5	180,6	217,9												
42,3	6,8	30,0	127,1	172,5												
47,9	10,9	33,0	143,9	195,1												
49,5	12,7	33,3	146,2	199,7												

¹ Așa cum au fost acestea definite în publicația *Dezvoltarea Globală a Finanțelor*.² Toate valorile anului 2008 sunt estimate pentru toate țările.³ Toate valorile anului 2008 sunt estimate pentru toate țările.

Rezerve/Datorii pe termen scurt	Total datorii/PIB	Serviciul datorii/PIB	Total datorii/expo rturi	Serviciul datorii/exp orturi	Indicatorii datorii (%)	Rezerve internaționale	Serviciul datoriei	Arierate
112,0	37,3	3,3	180,8	18,5		268,7	130,5	119,8
167,8	38,2	4,5	149,2	19,3		564,2	240,6	117,4
310,7	34,8	5,0	107,1	17,2		1.198,3	347,4	94,8
412,5	25,1	4,2	65,6	12,3		2.653,0	481,3	90,9
443,3	25,1	3,6	65,8	10,2		3.751,5	501,3	95,7
508,1	21,8	3,1	57,0	8,0		4.219,8	512,9	97,8
60,7	67,6	3,0	243,2	12,7		16,0	8,6	40,1
64,5	70,8	3,9	227,0	14,7		26,7	12,4	59,7
161,9	54,9	3,1	150,6	9,4		49,4	12,6	39,5
271,7	24,7	3,0	60,3	7,6		114,9	20,6	39,6
293,3	24,9	2,0	56,8	5,0		140,4	15,6	39,9
313,9	22,2	1,7	48,0	3,7		155,4	15,4	39,5

Serviciul datoriei	Arierate	Datoria pe termen scurt	Datoria privată negarantată	Cota de datorie privată	Datoria pe termen lung	Stoc datoria externă	Orientul Mijlociu și Africa de Nord			
							1990-1994	1995-1999	2000-2005	2006
15,9	4,9	19,2	0,9	37,3	103,7	124,7				
17,1	2,3	13,9	2,1	26,5	114,9	131,6				
16,6	0,8	16,3	4,1	34,1	111,3	129,4				
28,5	0,3	21,5	6,0	42,8	107,3	129,3				
18,2	0,3	22,7	5,7	41,5	113,4	136,4				
20,3	0,3	20,5	7,5	42,0	112,7	133,5				
43,4	43,5	93,0	11,7	64,5	375,4	483,9	1990-1994	1995-1999	2000-2005	2008 ²
107,9	12,1	120,5	30,7	74,1	541,4	684,2				
137,4	20,1	97,4	34,8	78,2	645,6	772,3				
176,9	21,5	105,4	36,9	80,3	622,9	729,0				
147,5	25,2	140,1	41,1	82,4	684,8	825,7				
137,7	27,5	140,3	42,4	82,3	723,9	865,0				

America Latină și Caraibe

Rezerve/Datorii pe termen scurt	Total datorii/PIB	Serviciul datorii/PIB	Total datorii/expo rături	Serviciul datorii/expo rături	Indicatorii datoriei (%)	Rezerve internaționale
132,6	60,5	7,7	147,5	21,0		25,4
315,5	43,4	5,6	132,9	18,5		43,8
524,0	32,5	4,1	85,3	11,5		85,3
786,0	22,0	4,8	48,1	11,0		169,1
953,1	19,0	2,5	41,3	5,8		216,3
1.278,1	15,3	2,3	33,2	5,1		261,8
98,9	38,8	3,4	235,1	25,0		92,0
132,8	36,9	5,8	194,4	33,6		160,0
198,0	39,6	7,0	152,2	30,6		192,9
296,8	24,5	6,0	85,6	22,9		312,8
321,7	23,7	4,2	85,4	16,0		450,6
356,8	21,5	3,4	77,2	12,3		500,5

Sursa: Banca Mondială, *Dezvoltarea globală a finanțelor*, 2009 (baza de date online).

Analiza acestui tabel ne demonstrează că datele prezentate sunt medii, ponderate și puternic influențate de comportamentul unor mari țări în curs de dezvoltare care, în ultimii câțiva ani, înregistrează creșteri ale producției și acumulări rapide de rezerve. O simplă medie, care oferă fiecărei țări aceeași greutate, ar demonstra că raportul datoriei/VNB este de două ori mai mare decât media ponderată, raportată în anexă. Rezerva medie valutară ridicată este, în general, dictată de câteva mari țări. La sfârșitul anului 2008, patru țări (Brazilia, China, India și Federația Rusă) dețin aproximativ două treimi din totalul rezervelor țărilor în curs de dezvoltare. Prin urmare, există diferențe mari între regiuni și țări, în timp ce, în regiunea Asia de Est și Pacific, regiunea Orientul Mijlociu și Africa de Nord, rezervele sunt cu mult mai mari decât datoriile externe; în restul celorlalte regiuni în curs de dezvoltare rezervele sunt mai mici decât datoriile externe, dar mai mari decât datoria lor externă pe termen scurt. Există, totuși, câteva țări în Europa Centrală și de Est ale căror rezerve internaționale sunt mult mai mici decât datoria lor pe termen scurt.

Tendențele prezentate mai sus sunt o reflectare a condițiilor benigne care au caracterizat economia mondială în perioada 2003-2007. Mai mult, considerăm că viziunea prea devreme, conform căreia țările în curs de dezvoltare au reușit să decupleze economiile lor de cele ale țărilor dezvoltate, se dovedește a fi incorectă, deoarece creșterea economică a fost încetinită în toate regiunile, drept urmare fiind creșterile negative, înregistrate de aceste țări pe parcursul anului 2009.

Datele statistice internaționale au demonstrat că, în 2009 creșterea totală a țărilor în curs de dezvoltare a rămas pozitivă, situație în care China și India au fost excluse din grup, iar producția lumii în curs de dezvoltare s-a contractat cu aproximativ 1,5%.

În 2008 a avut loc o creștere de VNB în Asia, care a fost de 5,9% (în scădere de la 8,1% în 2007) și cu numai 2% în 2009; creșterea în America Latină și Regiunea Caraibelor a scăzut de la 4,2%, în 2008, la minus 2,6% în 2009; creșterea economică în Africa a scăzut de la 5,1% la 1,2%; și în Europa de Est creșterea a oscilat de la 5,4%, în 2008, la o pierdere de venituri de 5% în 2009. În 62 de țări în curs de dezvoltare, din cele 166, pentru care sunt date disponibile, au avut loc scăderi ale producției în 2009, iar pentru un număr mai mare de țări s-a înregistrat diminuarea veniturilor pe cap de locuitor.

Țările în curs de dezvoltare, luate ca un grup, au înregistrat un surplus de cont curent de 3,5% din VNB, în 2007. Acest excedent a scăzut cu 2,5% în 2008 și s-a micșorat până la 1,6% în 2009. În 2007, aproximativ 40% din toate țările în curs de dezvoltare au avut un deficit de cont curent mai mare de 6% din VNB; până în 2008, proporția țărilor în curs de dezvoltare, cu un deficit mare de cont curent, a crescut la 53%. În 2006-2007, Africa subsahariană a avut un cont curent echilibrat, dar a intrat în deficit de 2,3% din VNB-ul regiunii în 2008, care a ajuns la 5% din 2009. Aproximativ 84% dintre țările din regiune au avut deficit de cont curent în 2008, și 70% dintre ele au avut un deficit de cont curent

mai mare de 6% din VNB. America Latină și Caraibe, Europa de Est și Asia Centrală au înregistrat, în 2008, un deficit de cont curent, care este de natură să persiste și în 2009. Asia de Est și Orientul Mijlociu, precum și Africa de Nord și-au menținut surplusul de cont curent în 2009, dar aceste surplusuri sunt generate de un colaps al importurilor, mai degrabă decât de dinamism în sectorul exportului.

Finanțarea acestor deficite de cont curent poate deveni problematică pentru unele țări în curs de dezvoltare. Datele preliminare arată o reducere de 50% a fluxurilor nete de capital privat înspre țările în curs de dezvoltare, în reducere în 2008, ce va continua și în 2009.

Această „inversare a fluxurilor internaționale de capital”, cum este numită, de obicei, nu trebuie să fie considerată, a priori, un blestem pentru toate țările afectate. În timp ce multe țări cu venituri mici au nevoie de resurse externe pentru a finanța importurile productive, în altele fluxurile private sunt, adesea, conduse de comportamentul speculativ și sfârșesc în explozii supraevaluate ale monedei și consumului.

Există astfel de cazuri, în care fluxurile de inversare de capital privat pot avea un efect minor pentru creșterea PIB și chiar ajută țările afectate să avanseze spre un model de creștere mai durabilă⁴.

Criza își primește, de asemenea, taxa de disponibilitate și costul pe finanțele comerciale.

Scrisorile de credit la 90 de zile au crescut cu un factor de 25, mergând de la 10-20 de puncte de bază, la 250-500 de puncte de bază. Ca o reacție la această situație, comunicatul Summit-ului G 20, care a avut loc la Londra, în aprilie 2009, a inclus un pachet de 250 de miliarde de dolari în sprijinul finanțelor comerciale.

Realitatea din economia mondială demonstrează că țările ce ajung la piețele internaționale de capital se confruntă cu costuri mai mari ale împrumutului, determinate de creșterea globală a aversiunii față de risc. Această creștere a costurilor de împrumut poate pune în pericol solvabilitatea debitorilor privați, bazați pe piețele emergente, deoarece o mare parte din datoria lor externă, contractată în perioada 2003-2007, era acum scadentă⁵. Ecarturile suverane măsoară diferența dintre rata dobânzii, plătită de obligațiuni suverane denominate în USD, emise în țări de pe piețe emergente, și obligațiuni cu caracteristici similare, emise de guvernul Statelor Unite ale Americii. Media ecarturilor suverane a evoluat de la aproximativ 200 de puncte de bază în vara anului 2007, la aproape 900 de puncte de bază în octombrie 2008. Evoluția ecarturilor suverane arată că țările în curs de dezvoltare, care împrumută de la

⁴ Vezi Conferința ONU pentru comerț și dezvoltare, *Raport Comerțul și dezvoltarea*, 2008, publicat de Națiunile Unite, E.08.II.2.21, cap. IV* '.

⁵ Banca Mondială estimează că datoria agregată a țărilor în curs de dezvoltare, devenită scadentă în ultimile 6 luni ale anului 2009, a ajuns la 100 de miliarde de dolari

piața internațională de capital, trebuie să plătească un preț pentru șocurile externe, care sunt în legătură cu politicile interne. În majoritatea cazurilor, costurile ridicate de împrumut nu sunt justificate de deteriorarea relațiilor fundamentale, de bază, dar sunt rezultatul general al „aversiunii față de risc”, care a fost declanșată de un șoc originar în altă parte.

Aceleași piețe, care și-au arătat „încrederea” în politicile aplicate în țările în curs de dezvoltare și în economiile de tranziție, prin aprecierea monedelor acestor economii, brusc s-au întors și au luat-o la fugă de pe aceste piețe, de parcă economia politică s-ar fi schimbat dramatic.

Întrucât majoritatea țărilor în curs de dezvoltare se împrumută din străinătate în valută străină, comportamentul cursului de schimb joacă un rol cheie în determinarea costurilor împrumutului în aceste țări. Începând cu mijlocul anului 2008, efectul negativ al ecartului mare a fost amplificat de faptul că monedele mai multor piețe emergente și țări cu venituri mici s-au depreciat față de dolarul SUA. O creștere economică mică și costuri de finanțare mai mari sunt susceptibile de a cauza o deteriorare a situației datoriei externe a țărilor în curs de dezvoltare și a economiilor de tranziție. Mulțumită politicilor prudente, puse în aplicare în ultimii cinci ani, multe țări cu venituri medii sunt dotate cu mari rezerve.

Astfel, acestea sunt bine echipate pentru a face față unul sau doi ani contrângerilor de pe piețele de capital. În ceea ce privește situația multor țări cu venituri mici, aceasta este diferită, deoarece ele sunt aproape fără rezerve. Țările cu probleme de lichiditate au avut posibilitatea de a accesa resursele FMI. Cu toate acestea, în cazul în care condițiile actuale persistă și după anul 2009, mai multe țări sunt susceptibile să se confrunte cu grave probleme de lichiditate și solvabilitate.

Referindu-ne la regiunea Europa Centrală și de Est, care până acum a fost cel mai grav afectată de criză, în anul 2009 această regiune a experimentat cea mai profundă contracție a producției din 1994, înregistrându-se o agravare a raportului datorie/VNB, în cele mai multe țări din zonă. Cu toate acestea, există diferențe importante în țările din regiune. Cele mai afectate sunt acelea care au avut deficite mari de cont curent în perioada 2003-2007, adesea peste 10% din VNB. De asemenea, aceste țări au avut parte de speculații asupra monedelor lor, iar explozia creditelor a condus la acordarea excesivă de împrumuturi gospodăriilor, împrumuturi ce au fost, adesea, exprimate în monede străine. Boom-ul imobiliar, alimentat de boom-ul creditării, a restrâns capacitatea de împrumut a sectorului bancar. Din cauza prezenței masive a pasivelor în valută străină, unele țări au refuzat să se acomodeze cu aceste presiuni și să își devalorizeze moneda națională. Începând cu mijlocul anului 2008, șapte țări din regiune au accesat facilități FMI, și mai multe țări au primit sprijin de la Uniunea Europeană. Cu toate acestea, măsurile adoptate până în prezent de comunitatea internațională financiară nu pare să fie suficientă pentru a putea restabili

încrederea în piață, așa cum s-a demonstrat prin eșecul Letoniei, de a emite bonuri de tezaur de aproximativ 100 de milioane de dolari, în iunie 2009.

Făcând o analiză atentă a țărilor cu venituri mici, s-a constatat că unele dintre acestea sunt la un pas de criza balanțelor de plăți, ocazionate de șocuri legale de termenii comerciali, declinul cererii la export și reducerea fluxurilor de turism și remiteri din străinătate. Așa cum rezultă din date publicate la Banca Mondială, 18 țări aveau rezerve valutare care acopereau mai puțin de patru luni din necesarul pentru importuri, iar 16 țări au consumat 20%, sau mai mult, din rezervele lor, începând din septembrie 2008.

Țările sărace, grav îndatorate, sunt afectate de criza economică și financiară globală prin intermediul mai multor canale. Aceste țări se confruntă cu un deficit mediu al contului curent de 8% din VNB. Acest lucru impunea necesitatea adoptării unor măsuri de finanțare externă de durată, pentru toate țările sărace foarte îndatorate.

Canalul tradițional, din care ciclul economic mondial afectează creșterea în țările cu venituri mici, *este colapsul cererii pentru produsele de bază, de care aceste țări depind foarte mult. Un alt canal este prin intermediul activităților de împrumut, efectuate de băncile străine, care controlează aproape 40% din activele bancare ale țărilor în curs de dezvoltare, la sfârșitul lui 2007*⁶.

Cercetarea impactului crizei economice mondiale, privind sustenabilitatea datoriei, efectuată pe un eșantion din 49 țări cu venituri mici, ne arată că efectul de pârghe financiară a sistemului bancar a crescut semnificativ începând cu mijlocul anului 2008. Datorită acestei creșteri, țările devin vulnerabile la criza sistemului bancar, fapt ce poate avea efecte negative asupra activității economice și sustenabilității datoriei. Există dovezi potrivit cărora, băncile cu capital străin au contribuit la această creștere globală, prin rolului lor de pârghe, participând, astfel, la propagarea crizei⁷.

Având în vedere efectele devastatoare ale crizei financiare și nevoia urgentă de a preveni agravarea treptată a datoriei, ceea ce poate duce la scăderea cheltuielilor sociale și la creșterea sărăciei, secretariatul UNCTAD a propus un moratoriu al datoriei sau imobilizarea datoriei oficiale pentru aceste țări cu venituri mici⁸. În comparație cu dimensiunea pachetelor de stimulare pentru țările dezvoltate, suma totală, destinată unui astfel de moratoriu temporar al datoriei, este minusculă, ea reprezentând aproximativ 26 de miliarde de dolari

⁶ Prezența băncilor străine este deosebit de importantă în Europa de Est, Asia Centrală și Africa Subsahariană. Contrar convingerilor tradiționale, băncile străine, localizate în țări cu venituri mici, au fost, adesea, mai puțin eficiente decât băncile locale. A se vedea Detragiache, Tressel și Gupta, *Băncile străine în țările sărace: terie și dovezi*, în „Jurnalul de finanțe”, 2008, vol. 63.

⁷ Gandle and Sendbet, *The Impact of Global Economic Crisis on Debt Sustainability of Low-Income Countries*, unpublished, University of Maryland, 2009.

⁸ Vezi A/CONF.214/3, proiectul documentului rezultat de la Conferința cu privire la criza economică financiară mondială și impactul său asupra dezvoltării, para 15.

pentru 49 de țări cu venituri mici, pentru 2009 și 2010. Moratoriul ar putea funcționa ca o măsură contra-ciclică, prin care se contribuie la stabilitatea macroeconomică în economiile beneficiare, jucând un rol în susținerea cererii la nivel mondial.

Dezvoltarea și aprofundarea piețelor financiare și a politicilor de reformă financiară au îmbunătățit accesul la piețele de capital internațional privat debitorilor din țările în curs de dezvoltare. La începutul anilor 1990, mai puțin de 10% din totalul datoriei externe pe termen lung, contractată de țările în curs de dezvoltare, a fost datorată de debitorii privați, cele mai multe împrumuturi externe fiind făcute de sectorul public. În ultimii 15 ani, firmelor particulare și băncilor le-au fost acordate finanțe de pe piețele internaționale, în sume din ce în ce mai mari. Ca o consecință, cota datoriei externe totale, pe termen lung, datorată de debitorii privați, a crescut la 22%. În a doua jumătate a anilor 1990, a depășit 30% în prima jumătate a deceniului actual și a ajuns la 50% în 2008. Datele prezentate de Banca Internațională a Reglementelor Internaționale, privind totalul creanțelor bancare transfrontaliere, raportate de bănci, și totalul titlurilor internaționale, nu sunt complete față de cele raportate în tabelul din prezentul studiu, dar permite o fină defalcare pe tipuri de debitori, pentru datoria externă pe termen scurt și termen lung. Aceste date indică faptul că, aproximativ 80% din totalul datoriei externe din țările în curs de dezvoltare a fost contractată de debitorii din sectorul privat la finele anului 2008.

În conformitate cu datele oferite de Banca Mondială, mai mult de 3.000 de corporații din piețele emergente au fost pe piețele internaționale de capital în cursul perioadei 2000-2007, fie prin emiterea de obligațiuni, fie prin împrumuturile bancare sindicalizate. Ca rezultat, datoria corporativă este acum responsabilă pentru majoritatea datoriei externe pe termen scurt, în țările în curs de dezvoltare.

Cu toate acestea, există diferențe regionale mari. **Creanțele, datorate de către debitorii privați, sunt deosebit de importante pentru țările cu acces la piețele internaționale de capital și pentru țările cu venituri medii mai ridicate.** Astfel, cota parte a acestei datorii, din totalul datoriei externe pe termen lung, în 2008 era mare în America Latină și Caraibe (42%), în Asia de Est (45%), în Europa de Est și Asia Centrală (72%), rămânând însă mult mai mică în Africa subsahariană (12,7%) și Asia de Sud (26%). În mod surprinzător, cota de creanțe, datorată de debitorii privați, are cel mai mic nivel în Orientul Mijlociu și regiunea Africii de Nord (7,5%), care include mai multe țări cu venituri medii și mari. Acest lucru se poate datora faptului că, în unele cazuri este dificil să se facă distincția între datoria publică și cea privată, astfel avem ca exemplu cazul țărilor mai mici din Golf, angajate în mai multe proiecte de parteneriat public-privat. Referindu-ne la Emiratele Arabe Unite, în timp ce statisticile oficiale nu raportează o datorie externă privată, au fost, totuși, contractate datorii

⁹ World Bank, *Global Development Finance*, 2009, Washinton DC 2009.

corporative garantate public, în valoare de 100 de miliarde de dolari, în 2006 și 2008, făcând din această țară una dintre cele cu cea mai mare datorie externă corporativă din lumea emergentă.

Entitățile din sectorul privat au acum posibilitatea de a accesa piața internațională de capital, ceea ce diminuează rolul tradițional al statului ca intermediar pentru astfel de finanțări. S-a afirmat că, atâta vreme cât agenții privați (creditori și debitori) sunt mai bine pregătiți pentru evaluarea riscului, aceste acțiuni ale lor, cu privire la împrumuturile externe private, nu produc vulnerabilități, dacă situația fiscală este echilibrată. Acest punct de vedere a fost discreditat de mai multe crize ale datoriei, care au lovit țările cu rate ridicate de investiții private și cu conturi fiscale echilibrate. Prin urmare, faptul că o țară are o mare parte din datoria sa externă contractată de debitori privați nu trebuie interpretată ca o vulnerabilitate inferioară. De fapt, este adesea imposibil să separe pasivele private de cele publice, din cauza depozitelor implicite sau explicate de asigurare, care reprezintă o obligație a sectorului public.

Avem și situații în care datoria externă privată poate duce la supraîmprumutare, ceea ce poate genera mai multe vulnerabilități decât datoria externă din sectorul public. Marile fluxuri de capital privat pot duce la supraevaluare, concomitent cu pierderea competitivității și determinarea unui deficit de cont curent nesustenabil. În plus, datoria privată externă duce, adesea, la crearea unor neconcordanțe între valute în soldul balanței pentru întreprinderi și gospodării.

Încrederea exagerată în capacitatea sectorului privat, de a face față pierderii generale a competitivității, a stat la baza mai multor crize financiare, inclusiv a celei din Asia de Est, în 1997/1998, și a celei mai recente din Europa de Est și Asia Centrală. În final, deprecierea inevitabilă afectează băncile, dacă clienții lor au neconcordanțe valutare în soldurile bilanțurilor lor. Acest lucru se produce atunci când firmele care produc bunuri negociabile se împrumută în monedă străină, sau atunci când gospodăriile au ipoteci exprimate în monedă străină, deoarece rata dobânzii, în aceste cazuri, este mai mică.

Este dificilă punerea în aplicare a unor regulamente prudențiale, menite să evite astfel de neconcordanțe, din cauza faptului că expunerea externă totală din sectorul privat este mai dificil de măsurat și cuantificat decât expunerea externă din sectorul public. Astfel de dificultăți sunt amplificate de faptul că agenții privați își asumă, adesea, riscul voluntar, prin utilizarea unor instrumente derivate sofisticate.

Politicile care vizează dezvoltarea obligațiunilor pe piețele interne pot permite corporațiilor evitarea unei expuneri externe excesive, iar țările în curs de dezvoltare trebuie să fie atente pentru a evita politici care ar putea crește riscul de instabilitate financiară, prin facilitarea afluxurilor și ieșirile de bani.

Împrumuturile externe private joacă, de asemenea, un rol central în tendințele divergente privind angajamentele externe nete și brute ale țărilor în curs de dezvoltare. În 1970, angajamentele nete internaționale (datorii și

capital) din țările în curs de dezvoltare, luate ca un grup, a ajuns la aproximativ 18% din VNB-ul total al grupului. Aceste pasive nete au determinat diferența dintre angajamentele internaționale brute, care se ridică la 27% din VNB-ul grupului, și activele internaționale brute, care se ridică la 9% din VNB-ul grupului. În 2004, angajamentele nete internaționale s-au diminuat cu 2% din VNB, dar expunerea brută a crescut la 80% din acesta. Activele și pasivele brute mai mari pot aduce avantaje în termenii de diversificare internațională și acces la tehnologie, dar au și potențialul de a crește vulnerabilități, legate de evaluarea efectelor sau inversării bruște a fluxului de capital.

THE EXTERNAL DEBT OF DEVELOPPING COUNTRIES AGAINST THE GLOBAL CRYISIS BACKGROUND

(Abstract)

Statistical data regarding the last decade show a growth tendency of the developing countries' external debt. In regard of the debt's structure, both debtors and private financial lenders have registered growing percentages. Because the production increase in these countries has outgrown the debt increase, external debt is still small in regard with the GDP.

The geographical analysis of the data shows a diversity of situations, with important reserves being accumulated in Brazil, India, China and the Russian Federation on the one side and a current account deficit coupled with insufficient reserves to cover at least the short term debt on the other side, especially in Latin America, Eastern Europe and Central Asia.

Keywords: external debt, gross national income, current account, developing countries, financial crisis.

CURGEREA ÎNTRE IZVOR ȘI VĂRSARE

MIHAI SPORIS

În gândul popular, acel gând care păstrează naturalitatea, trăirea omenească este ca o curgere de apă. *Timpul fluviu*, în definirea lui Lucian Blaga, este desfășurarea unui *plan cosmic*, ca o noimă, scrisă în pravila *Marelui Anonim*, pe care omul simplu, în respectul celor scrise, o respectă cu credință. Destinul omenesc, ca un fel de soartă, adică ceva stabilit apriori prin aruncarea sorților, ca niște rune bătrâne, stă în mâna ursitoarelor. Trei hotărâsc asupra firului tors din marele caier, desfășurat prin labirintul spațio-temporal și curmat la un anume hotar. Trăirea firului acesta, anunțat la naștere, este viața omului, ca fire, firesc rânduită de noima, asumată normă. Drumul omului, trasat de ața ghemului personal, este între două repere, ca doi stâlpi, după constatarea lui Ernest Bernea: *...stâlpii lumii reale, concrete sunt facerea lumii și judecata de apoi. Între aceste porți eterne timpul este curgere, este rostogolire, fenomen greu de surprins și explicat. Începutul și sfârșitul se topesc în Dumnezeu, acel loc anonim vorbindu-ne, precum lui Mircea Eliade, de eterna reîntoarcere. De timpul ciclic, în care odată ajuns la vărsare, râul, se întoarce prin norii de lână ai cerului, la izvor. Topirea și nașterea din infinit poate fi înțeleasă exclusiv prin simbol, susține E. Bernea, pentru că țăranul român nu are nici ideea nici sentimentul infinitului.*

Țăranul român operează cu simbolurile limbii sale: cuvintele, și cu toate semnele care le compun. O face prin limbajul dobândit firesc la naștere, prin incluziunea lui socială și jocul naiv al copilăriei sale inocente. La ieșirea lui, copăcel, pe ulița satului, el știe deja să curgă în limba sa maternă, înainte de studiul gramaticii. Limba sa, însă, are acumulată în ea toată comoara, *cuvente den bătrâni*, cu înțelesurile uitate, dar făcându-și anonim rosturile.

Încercăm aici să ne minunăm, de câteva cuvinte care își repetă semnele și ne induc ideea unei anumite văluriri a curgerii. Observăm că acestea ne sugerează simțurilor o anumită muzică a verbului lor. Bunăoară în succesiunea: vâlvătaie, fâlfâit, bâlbâit, gâlgâit, pâlpâit, semnele cuvintelor induc ideea intermitenței, a ceva sacadat, ca niște repetiții, vecine unor onomatopee. Parcă avem o ilustrare a respirației naturii, aceea a unui timp cu *acumuri*, *repetate la nesfârșit*, acel timp definit de Heidegger, evident o trăire românească în direct, cât ține acțiunea (live!, după spusa englezului). Cuvintele alese de noi au propria lor poveste. Vâlva este continuă cât focul are combustie, cât memoria ține faima

vie, cât ținerea de minte este înprospătată, periodic, prin ritualul pomenirilor. Fâlfâie steagul, flacăra, aripile, cât timp te afli în aerul pe care vâslești, și el se stârnește vânt. Pâlpâi, când combustibilul este pe terminate în aerul și el împuținat. Bâlbâiala, ca și bâjbâiala sunt încercări repetate de-a găsi sensul a ceva, ori de-a-l rosti și te poticnești într-o nesfârșire a căutării. Gâlgâitul, este efectul sonor al intersecției a două sensuri de curgere. Într-o lume a stihilor, în vasul din care cade vertical (așa știe legea gravitației să lucreze!) nisipul, apa, uneori chiar ceara topită, printr-un urdiniș ca un gâtlej, se ridică cele ușoare: aerul parfumat, fumul colorat și el cu amprenta în miros a materiei solide consumate, ori poate doar aburii, în ascensiunea lor în nori.

Simbolic, se poate încifra repetiția aceasta legată de timpul continuu, ca un fluviu, acela al naturalității, conceptualizată de Mircea Eliade, pentru a releva ciclicitatea rânduită în lumea de dincoace, prin elementele diadei cu sus și jos, cu cald și rece etc. (vară-iarnă, anotimpurile, cu reperele anuale ale calendarului popular!) Clepsidra, cu sus și jos, responsabilă de măsura riguroasă a duratei, prin permanenta sa întoarcere pe dos, poate fi un simbol de referință, prin asocierea semnificației, lucrării ei. Poate fi un element de temelie. Puse într-un șir vertical, nesfârșit, clepsidrele pot da înțelesul dublei curgeri, a ciclicității și a permanentei legături dintre sus și jos, ca două lumi în dialog.

Coloana din clepsidre este o succesiune, în care sensurile se țin cu lucrarea de-a împreună a tuturor. Clepsidra, element singular, acumulare de viață așezată, ca un scaun în vremea lui, este timp personal, marcat strict, cât o ședere omenească în marea și nesfârșita curgere. După ce persoana și-a consumat zestrea de soare, nisipul îngheață stană de piatră și își oprește curgerea prin gura vorbitoare, devenind tăcere. Viața de dincolo începe prin depunerea pe masa, devenită catafalc, prin ducerea spre a fi pus în stiva până la cer a celorlalte stane de piatră, mai grăbite în eroismul lor, să cucerească cerul. Drumul, ca o întoarcere la izvor, pe calea sacră, este ritualul din credința de demult, că după judecată, avem parte de raiul meritat.

Privind, geometric, clepsidra (ce regină a științelor a fost geometria pentru antici!), vom observa-o ca pe o întâlnire, într-un punct comun, a două triunghiuri cu laturile în prelungire. Punctul de legătură pare un urdiniș, prin care cele ușoare, uneori în flăcări, suie, alungite siluete de sfinți, ca în tablourile lui El Greco, la scaunul cel mai de sus al lui Dumnezeu Tatăl, și el cu capul într-un triunghi. Acolo, în camera de sus, toate ard, devin vâlve, flamuri fâlfâitoare, apoi, după ultima gâlgâire a combustibilului, începe pâlpâirea și ultima respirație, care desparte cele grele ca pământul: scrumul, cenușa, ceara prelinsă, de gândul, ca o suflare dedată zborului, dincolo, departe, în nesfârșirea cerului. Două triunghiuri, cu un singur punct comun, vorbesc de descompunere și de cele două sensuri simultane: spre cer și spre rădăcină. Într-o privire spațială, cele două semisfere cu atingerea într-un punct, vorbesc despre același lucru. Când cele două triunghiuri se unesc pe una din baze, ele generează romb. Aici găsim comuniunea principiilor opuse. Tatăl și mama, pământul și cerul devin una. În

tabloul lui El Greco, *Înviere* (se află la muzeul Prado!) Iisus, ridicându-se din mormânt, are capul într-un romb. Triunghiul cu vârful în sus îl știm din icoanele cu Tatăl ceresc, cel cu vârful în jos este esența pământească a mamei. Cele două nu se vor fi separat, suntem înaintea de înălțare. Într-o altă reprezentare simbolică, comuniunea este cercul (spațial sfera!) care pune împreună, față în față, jumătățile, ca simbolul sărutului, din compozițiile lui Brâncuși.

Punctul, care începe să contopească jumătățile, aflate față în față, îl putem numi sărut. Cineva îl numea *sufletul în două trupuri*. Este locul în care cele două sensuri sunt obligate să se unească, gură la gură, pentru ca răsufletarea să capete unicitate. Atunci, poarta încă virgină, se lasă desferecată, și simțirea devine întreagă. Pe întreaga latură a triunghiului, trupuri unite, respiră sincron viața rombului, cu o singură cruce interioară, intersecție a diagonalelor, a imanenței, cu transcendența. După sărutul care împlinește, **unul** se ușurează și trage în sus, **una** devine grea și se așează.

Ochiul, poartă deschisă spre cele două jumătăți, ca două semisfere, ori ca două triunghiuri unite, dar cu vârfurile în direcții opuse, vorbește de momentul unic, androgin, când florile și-au deschis corolele și bondarii cei harnici zumzăiau, promisiunea rodului. *Una* devin jumătățile în cercul de-o clipă, *unul* singur este spiritul lor. Apoi, fiecare triunghi, cu vârful în sus, caută un nou punct adăugat, din rodul ciclului următor, tocmai ursit. După întâlnirea de taină, rămâne doar amintirea momentului și punctul, ca un nou izvor de romb, crescător din cele patru stihii (patru laturi are rombul!) și în legitatea cuprinsă în crucea diagonalelor, răspunzătoare de cele lumești și de cele sfinte. Punctul, ca intersecția unui X, are cele două lumi cu sine, în cele două deschideri, spre cer și spre pământ. Între ele, exact în urdinișul dintre, se ivește crescător noul romb, până la atingerea sorocului cu judecata, când se adaugă lucru împlinit, în coloana fără de sfârșit. În punctul de intersecție se naște o nouă lume, în sine, o nouă persoană, cu semnele duratei distincte, din marea trecere, a timpului fluviu, dând socoteală de ce a fost (judecată de apoi!) și anticipând ce va să vină.

Pe **Coloana fără sfârșit**, ca o legătură între pământul atotcuprinzător și cerul nemărginit, cele două sensuri, simultane: pogorârea și înălțarea, sunt date văzului nostru, de modul în care o privim. Dacă vom individualiza succesiunea de romboedre, acestea ne sugerează ascensiunea, până ne topim în invizibil. Când vom privi înșiruirea de clepsidre, privirea va urmări nisipul, troienind neîncăpător pământul. Coloana are vârful în cer și rădăcina în pământ. Noi, pomi ai naturii, ne luăm sevele de la mame și lumina de la tatăl soare.

PERSECUȚIA RELIGIOASĂ A CREȘTINILOR EVANGHELICI ÎN ROMÂNIA, ÎN SPECIAL A BAPTIȘTILOR, DUPĂ 1920 PÂNĂ ÎN 1944

Gheorghe Ardeleanu *

Unul din punctele esențiale din programul revoluției de la 1848 din Transilvania a fost dreptul la autonomie bisericească a confesiunilor religioase din Transilvania¹. După această dată, în aproape toate petițiile adresate împăratului și guvernelor de la Viena și Budapesta, se solicită libertatea religioasă pentru români și autonomia bisericească, pentru bisericile românești. Aceste libertăți se obțin greu și în timp îndelungat. La sfârșitul secolului al XVIII-lea se va decreta libertate și toleranță religioasă deplină în Imperiul Habsburgic, desigur teoretic. Prin ceea ce se numește „Edictul de toleranță” din 1781², toate confesiunile creștine devin „recepte și beneficiază de aceleași drepturi ca și tradiționalele religii recepte”, în Imperiul Austro-Ungar. Mai mult, în Federația Austro-Ungară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al-XX-lea se va putea constata o libertate deosebit de avansată. Prin legea XLIII din 22 noiembrie 1895 se dă libertate religioasă tuturor cultelor religioase, chiar și a celor nerecunoscute până atunci, spune Alexa Popovici³, iar prin legea din 1905 Cultul Creștin Baptist devine Cult recunoscut în toată Ungaria și în alte teritorii românești din Federația Austro-Ungară⁴. Cât privește legalitatea, privitoare la libertatea religioasă din Regatul României, aceasta este reglementată de Constituția din 1866, în care se precizează următoarele:

Art. 5. „românii se bucură de libertatea de conștiință, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor”;

Art. 21. Libertatea conștiinței este absolută. Libertatea tuturor cultelor este garantată, întrucât însăși celebrațiunea lor nu aduce o atingere a ordinii publice sau a bunelor moravuri.

Credincioșii ce nu aparțineau confesiunii ortodoxe erau denumiți, potrivit acestei constituții, „eterodocși”.

* doctor în istorie, pastor Biserica Baptistă Craiova, adresa de email: a_damaris2011@yahoo.com

¹ Apostol Stan, *Revoluția de la 1848*, București, Editura Albatros, 1992, p. 118-119.

² Maria Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din Istoria Transilvaniei*, București, Editura România-Press, 2001, p. 163-164.

³ Alexa Popovici, *Istoria Bapțiștilor din România*, Oradea, Editura Făclia, 2007, p. 181.

⁴ *Ibidem*, p. 185.

Art. 26. Românii au dreptul de a se aduna pașnic fără arme, conformându-se legilor care reglementează acest drept, a trata tot felul de chestiuni, întru aceasta nu este nevoie de autorizație prealabilă⁵.

La unirea de la Alba-Iulia, la punctul al doilea al rezoluției unirii, se prevedea: „deplină libertate confesională pentru toate confesiunile din Transilvania ce se unea cu Regatul României”⁶.

Cu toate acestea nu a trecut mult timp și respectarea legilor lăsa de dorit în privința libertății religioase. Deși la Alba-Iulia ca și la Blaj episcopii reprezentanți ai confesiunilor majoritare se îmbrățișează, adică Miron Cristea și Iulian Hosu, respectiv Andrei Șaguna și Ioan Lemeni, în perioada de după unire între cele două Biserici considerate surori, „din cauza spiritului combativ a fost mai mult luptă decât pace”⁷. Această luptă se va duce până la desființarea Bisericii unite la 1948 la decretarea noii legi a cultelor din România comunistă de atunci. După revoluția de la 1989, când Biserica Unită cu Roma își reia activitatea, se vor desfășura multe lupte și neînțelegeri, ajungând la lungi și costisitoare procese, între cele două Biserici românești. Amintim aici doar „Conflictul din Odorheiul Secuiesc din Lucrarea Biserica Română unită cu Roma, Greco-Catolică Jefuită și umilită” de dr. Vasile Marcu, Ed. Crater, București, 1997. Dar nu numai cu Biserica unită vor fi probleme ci și cu Biserica Baptistă și cu alte biserici în special bisericile neoprotestante din România mai corect numite biserici evanghelice, datorită doctrinei lor bazată în special pe scrierile Evangheliei, fără a accepta tradiția pe care și Mântuitorul o condamnă în mai multe texte din Evanghelii. (Marcu 7:9, Matei 15:6;)

Credința Baptistă pătrunsă în România la 1856 iar în Transilvania și Banat pe la 1871-1873 cu înființarea primelor biserici românești din 1875, este răspândită în special în Transilvania, Banat, în județele Bihor și Arad, a primit recunoaștere legală așa cum am arătat mai sus în 1895 și 1905, prin legile Austro-Ungare de atunci.

Nu a trebuit să treacă mult după unirea de la 1 decembrie 1918 și a început persecuția în 1920. Un raport al Alianței Mondiale Baptiste, descrie persecuțiile baptiștilor români, din 20 iunie 1920, astfel:

- a. „Casele de rugăciune sunt închise; credincioșilor li se permite să se închine doar 2 ore pe duminică în casele lor de rugăciune.
- b. Autoritățile locale și jandarmii se amestecă și conturbă serviciile divine de închinare;
- c. Conducătorii și predicatorii sunt bătuți atât de tare încât zac bolnavi după aceea zile în șir;

⁵ Chiru Costescu, *Colecția de legiuri bisericești*, București, 1916, p. 310, 311 și „Monitorul Oficial”, nr. 282 din 29 martie 1923. Conform cu Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 280, 875.

⁶ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 520-521.

⁷ *Biserica Română Unită cu Roma, Două sute cincizeci de ani de istorie*, Cluj-Napoca Editura Viața Creștină, 1998, p. 184, Conform cu Dr. Iuliu Hosu, *Cuvântările*, f.l., 1928, p. 32-33.

- d. Mulți predicatori sunt arestați;
- e. Se confiscă Bibliile și cărțile de cântări;
- f. Se judecă mai multe cazuri la Curtea Marțială;
- g. Se persecută soldații bapțiști din armată;
- h. Confiscarea de proprietăți destinate a fi „Case de rugăciune”.
- i. Poșta nu mai duce corespondența credincioșilor bapțiști⁸.

Un motiv improvizat de liderii confesiunii majoritare motivând prigoana, era că Bapțiștii sunt o credință străină și o sectă americană. De asemenea, se spunea că cine nu este ortodox nu este român. Probabil de aceea și greco-catolicii vor fi luați în vizor, dar ceva mai târziu. Legat de acest concept putem spune că și alte popoare sunt ortodoxe și nu sunt români. Vom găsi ortodocși la greci, ruși, gruzini, sârbi, bulgari, ucraineni, etc. La toate aceste națiuni găsim deosebiri naționale mari deși toți au o credință ortodoxă⁹. Se poate pune întrebarea dacă argumentul ortodoxiei are temei pentru naționalitatea română de ce atâtea popoare au confesiune ortodoxă și nu sunt români? Legat de această temă Mihai Rale într-o corespondență cu Nechifor Crainic spune:

„..... nu vedem legătura teoretică între ortodoxism și naționalism. Nu credem că ortodoxismul ne duce la cunoașterea și cultivarea specificului nostru național, pe care și noi îl cerem în literatură dar pe căi laice. Identitate între sufletul nostru național și ortodoxism? E clar, mi se pare că:

1. Nu toți români sunt ortodocși, deci, a identifica românismul cu ortodoxismul înseamnă a lăsa în afară de patria lor o mulțime de români. Sufletul nostru național este mai larg decât formula ortodoxă.
2. Sunt și alte popoare ortodoxe. Această credință nu este doar a românilor: o au și grecii, și rușii, sârbi, gruzinii etc. Popoare care se aseamănă prea puțin cu noi.

Însă inconvenientul cel mai mare al neo-ortodoxismului teoretic și cultural este altul. Ortodoxism fără bizantinism e greu de conceput, după cum recunoaște într-un articol din *Gândirea* și d. Radu Dragnea. Dar credem că nu e român care să recunoască influența nefastă pe care a avut-o bizantinismul asupra caracterului nostru. Să întărim și să înviem aceste funeste curente levantine care ne-au descompus sufletul în pehlihvănie, scepticism și ipocrizie?

⁸ ***, *Libertatea Religioasă. Contribuția Istorică a Bapțiștilor la dezvoltarea acestui concept*, Oradea Editura Cartea creștină, 1995, p. 103, referatul *Persecuția religioasă din România între 1920-1944*, întocmit de dr. Iosif Țon, rectorul Institutului Biblic Emanule din Oradea și director general al Societății Misionare Române, din Chicago SUA.

⁹ Alexa Popovici, *op. cit.* p. 347. vezi și Toma Slăv, *Rolul și Viitorul social al Bapțismului*, conferința publicată în revista „Farul Mântuirii” anul XI, nr. 10 din 1 iunie 1930, p.7.

Voiește d. N. Crainic o etică nouă bazată pe descompunerea bizantină și în mod serios, așteaptă de acolo mântuirea?”¹⁰.

Din 1920 prigoana se declanșează ciclic dependent de conducerea ministerului de Cultură de la București și de colaborarea cu conducerea cultului ortodox, câteva luni de liniște și apoi mai multe luni de prigoană, de aspre și grele situații prin care trec bapțiștii în special și credincioșii neoprotestanți în general. Putem exemplifica participarea ministrului Octavian Goga, la Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, din 22 martie 1921, ocazie cu care ministrul își ia angajamentul de a combate credința celor bapțiști și adventiști, încercând să-și onoreze promisiunile prin emiterea unui ordin circular¹¹ de unde se declanșează o nouă serie de prigoniri, din multele serii de prigoane suferite de acești creștini. Se observă, de asemenea, o serie de articole denigratoare referitoare la bapțiști și la alte confesiuni neoprotestante, articole ce au apărut în *Universul*, *Curentul*, *Libertatea*, și alte publicații ale bisericii ortodoxe, din care amintim „*Biserica și școala*” de la Arad, „*Foaia diocesană*” de la Cluj¹².

Pe lângă aceste publicații centrale se remarcă unele publicații apropiate de fieful ortodoxiei de dinainte de unire, de la Sibiu, și anume, *Foaia „Libertatea”* ce apărea la Orăștie, care publica un articol denigrator intitulat „De vorba cu cei mai nenorociți frați ai noștri”. La acestea se mai adaugă gazeta *Solia Dreptății* și *Gazeta Hunedoarei* ce apăreau la Deva, unde apare articolul „Fanatismul Baptist” al lui A. Filimon¹³. Istoricul Alexa Popovici, încă de la prima frază a articolului său, arată ura față de bapțiști și spune: „Cu scopul de dezbinare, de ceartă, de divizare a înseși ființei neamului s-a ivit și zângăne cu tărie la porțile bisericilor românești unite și neunite ideea unei noi credințe propovăduită de o ceată de fanatici inculți, inconștienți și lipsiți de iubirea de țară. Apoi, propaganda bapțiștilor are însă un substrat ascuns, se urmăresc interese opuse acelorale ale statului”. Se vorbeau acele neadevăruri pentru a putea prigoni pe acești creștini¹⁴.

Un caz concret de persecuție a fost în comuna Gurasada tot din jud. Hunedoara, când pastorul Ioan Popovici a fost amendat cu 800 de lei și condamnat la 15 zile de închisoare pentru că a oficializat un botez bapțist. În aceeași perioadă, erau închise toate bisericile bapteste din zona Sibiu, Alba-Iulia, Cluj, Deva, Hunedoara, mulți pastori arestați și bătuți și/sau amendați¹⁵.

¹⁰ Mihai Ralea, *Scrieri*, vol. 7, București, Editura Minerva, f.a.

¹¹ „Universul” din 23 martie 1921; „Creștinul” nr.10 din 15 mai 1921 articolul *O promisiune vătămătoare*; Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 359, 884.

¹² *Libertatea Religioasă*, p. 109.

¹³ „Szeretet”, Oradea nr. 18 din septembrie 1926, și „The Brithish Weekly”, 28 octombrie 1926, p. 773 col 3. apud Alexa Popovici, *Istoria Bapțiștilor*, p. 372, 373 și 888, 889. „The Baptist Times” din 28 octombrie 1926, p.773-774, și *Solia Dreptății* precum și *Libertatea* și *Gazeta Hunedoarei*, Nr. 34 din 22 august 1923, apud Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 372-373.

¹⁴ *Ibidem*, p. 371, vezi și „The Baptist Times” din 28 octombrie 1926, p. 773 col. 3.

¹⁵ Adresa nr. 72 a Uniunii Bapteste din 1 septembrie 1923 din arhiva Uniunii Bapteste București, pe anul 1923, apud Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 374.

Iată cum, atât de aproape de Cîmpia Libertății și de câmpul pe care s-a decis unirea Transilvaniei cu România, se produc o mulțime de prigoane, contrare cerințelor stipulate în actul unirii, punctul 2, în care se prevedeau drepturi egale pentru toate confesiunile religioase. Se știe că un timp destul de lung s-au preluat anumite legi generale din vremea Imperiului Austro-Ungar, printre care și legile privind libertățile de conștiință, prin care, în 1895 și 1905, și-au dobândit multe confesiuni, inclusiv Cultul Baptist, libertăți depline în funcționarea cultică și religioasă. Totuși, prigoana se extinde și mulți bapțiști au fost prigonii, dar și cei de alte confesiuni. La aceste prigoane Uniunea Baptistă reacționează și trimite diferite proteste la Ministerul Cultelor din România. Astfel, în adresa nr. 72 din 1 septembrie 1923, în care se precizează că bapțiștii din Sângeorgiu de Pădure, județul Mureș-Turda, din acea perioadă, au fost duși la postul de jandarmi unde au fost bătuți și obligați să dea declarații pe care să le semneze fără a le citi. Amintim numele celor duși la jandarmerie, din adresa Uniunii: Ioan Popa, Andrei Suci, Gheorghe Suci, Maria Suci, Ana Suci, Victor Morar, Victor Popa. Cei care au refuzat să semneze asemenea declarații fără să le poată citi au fost bătuți de șeful de post, în prezența primarului comunei Muică Ioan, care era și fratele preotului ortodox, Muică Teodor, fiind obligați prin acele crunte bătăi să semneze că în comuna lor nu sunt prigonii bapțiștii¹⁶.

Ordinul 21641 din 1924, emis de Ministerul Culturii, pentru a se opri prigoana creștinilor neoprotestanți, nu a fost aplicat în toată țara. În unele zone nu a fost deloc aplicat, fapt pentru care, în luna octombrie 1924, în pretura plasei Ilia, Județul Hunedoara, s-au închis bisericile neoprotestante în frunte cu cele baptiste din Câmpuri, Cerbia, Zam, Gălești, Gled, Dobra, Gothate. De asemenea, șeful postului de jandarmi din Gladna Română a arestat și a bătut pe dirijorul fanfarei baptiste din acea comună interzicând folosirea instrumentelor muzicale în biserică. În județul Sibiu, pastorul Petru Oprean a fost oprit să officieze un botez prin ordinul Ministerului Cultului nr. 59183 din 16 oct. 1924 cu ocazia unei sărbători legate de Mitropolitul Andrei Șaguna. De asemenea, prim pretorul din Geoagiul de Jos s-a dat la persecutarea bapțiștilor arestând credincioși bapțiști din Săcărâmb-Codru, care au fost duși la postul de poliție din Balșa. Ulterior aceștia au fost duși și la biserica ortodoxă și obligați să sărute icoanele găsite acolo, lucru contrar credinței lor. (Rezultă clar că, în toate aceste persecuții erau implicate bisericile ortodoxe și tocmai acelea din Transilvania care nu demult erau prigonite în Imperiul Austro-Ungar, de unde au scăpat abia la 1 decembrie 1918. Se pare că au uitat foarte repede de aceste prigoane cât și de învățătura Mântuitorului care spune că „tot ce voiți să vă facă vouă oamenii

¹⁶ *Ibidem*, vezi și arhiva Uniuni Baptiste pe anul 1923-1924, conform cu adresa 209 și 222 din octombrie 1924 a Uniuni Baptiste, și a ordinului 59183 din 26 august 1924 al Ministerului Culturii și Cultelor din România, vezi și ordinul circular al prefecturii Bihor nr. 1924/24 martie 1924.

faceți-le voi la fel” (Matei 7.12), și cerea, de asemenea, să fie iubiți și dușmanii¹⁷. Lucrarea credinței în bisericile neoprotestante din centrul țării, în special, mergea bine și se deschideau multe biserici baptiste, etc. Comunitatea de Alba-Iulia avea și o revistă specială cu titlul „*Glasul Evangheliei*”, revistă de 12 pagini, cu știri și îndrumări, închisă și aceasta sub regimul Antonescu. Pastor în acea zonă era Ioan Popovici, din Petriș, Pavel Boșorogan din Alba-Iulia, la Pîclișa erau Avram și Constantin Bălgrădean. De asemenea, Biserica din Alba-Iulia și comunitatea din Alba-Iulia au deschis un orfelinat la Simeria și altul în Lupeni, în care erau primiți copii între 4 - 12 ani, orfani și săraci. Așa cum am văzut deja, și cum vom mai arăta, alternanța perioadelor de libertate cu perioadele de prigonire fac ca, și în timpul de libertate, mulți credincioși și chiar autorități să nu fie informate corect, fapt pentru care prigoana nu se oprea până când nu venea o nouă decizie de prigoană. Iată încă câteva cazuri de acest gen:

În anul vara lui 1935 deși era un moment de respiro între diferite valuri de prigoane, în satul Teliuc un grup de credincioși se strâng în casa lui Simion Herban la rugăciune și cântare. Preotul satului Turcin informează jandarmeria din Hunedoara că acolo este o întrunire comunistă. Fapt pentru care este trimisă o trupă de jandarmi călare, trupă care înconjoară casa cu armamentul gata de luptă și cu baioneta pusă în armă. După ce au pătruns în Casa de rugăciune s-au convins că era vorba de o Biserică Baptistă, s-au supărat foarte tare pe preotul mincinos și s-au dus la Biserica Ortodoxă pentru a-l găsi, cu care au avut un schimb de vorbe și cu o morală foarte dură, tipic jandarmilor.

Într-o altă împrejurare, același preot urmărește un tânăr din Hunedoara, pe nume Nicolae Iosifescu și, când acesta pleca din sat luni dimineața, fiind singur pe câmp, îi trage o bătaie cu un ciomag, pentru a-l întoarce la „Sfânta Biserică”.

În confruntarea pastorului ILIE MÂRZA cu același preot, la o înmormântare, acesta născoceste o altă stupiditate, și anume că pastorul ar fi vorbit împotriva justiției române. Deși martorii aduși de același preot l-au contrazis, pastorul MÂRZA este amendat cu 10.000 de lei (o sumă colosală pe atunci). În 1944, după ce acest preot a fost izgonit din casa parohială, meșterii care începuseră construirea unei alte case pentru acesta, au plecat fără a termina casa, lăsând-o fără acoperiș, din aceleași motive de neseriozitate ale preotului. Deoarece era paralizat, credincioșii bapțiști s-au dus și i-au terminat acoperișul, căci veneau ploile. Așa au știut bapțiștii să răsplătească răul ce li s-a produs cu ani în urmă.¹⁸

¹⁷ *Constituția României* art.22 și ordinul circular nr.2143, din 17 ianuarie 1922 apud Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 377-378, 886-887(ordinul de încetare a prigoanei a fost semnat de V. G. Ispir și de director general dr. P. Ionescu, fiind publicat în „*Farul Mântuirii*” din iunie 1924, p. 7. precum și „*Creștinul azi*” nr. 51 din 1996, articolul *Suferind pentru Hristos*, p.22- 23 scris de Prof. univ. dr. Ioan Bunaciu).

¹⁸ Alexa Popovici, *op.cit.*, p. 512-514 conf. cu „*Monitorul Oficial*” Nr. 89 aprilie 1928, p. 3607-3613, vezi și „*Biserica și Școala din Arad*”, nr.11-12 din 18 martie 1928.

Un moment de întrerupere a prigoanei, este realizat datorită intervenției, lui Nicolae Titulescu, ministrul român la Londra, care este vizitat de o delegație a Alianței Mondiale Baptiste, condusă de dr. Rushbrooke și de dr. Gilbers Laws. Astfel, Titulescu intervine pe lângă guvernul de la București și Ministerul Cultelor, această intervenție ducând la oprirea prigonirii baptiștilor, Ministerul emițând ordinul 21641 din mai 1924, semnat de ministrul V. G. Ispir, revenindu-se la drepturile prevăzute de art. 22 al Constituției României din aceea perioadă.

Deși era o nouă și scurtă perioadă de timp fără prigoane, în vara lui 1935, se organizează un botez în râul din satul Stoeneasa. După ce pregătesc un loc pentru acest botez, enoriașii baptiști observă în timpul nopții că preotul ortodox din comună încearcă să le strice locul amenajat. Preotul fuge când este prins de cei care stăteau de pază, dar în dimineața zilei următoare se duce cu toți enoriașii lui să facă slujba acolo încercând astfel să împiedice desfășurarea botezului. Slujba a fost prelungită până la orele 14, lucru ce i-a nemulțumit pe enoriași, în speranța că vor împiedica botezul organizat de baptiști. Dar totul a fost în zadar, pentru că baptiștii au desfășurat botezul în altă parte.

Cu aceiași preoți ortodocși se confruntă baptiștii în februarie 1935, în satul Herepeia, când nu acceptă înmormântarea unui copil de 1 an în cimitirul ortodox, deși legea prevedea acest lucru, acesta nefiind cimitir confesional. Pastorul Ilie Mârza lasă sicriul la poarta închisă a cimitirului, după ce au așteptat până s-a înserat să vină cineva să deschidă, așa cum s-au înțeles și cum era legea, fapt ce produce o mare indignare și supărare în relația primarului și a preotului cu cei din sat, deoarece românii, la fel ca și în alte ocazii știu să se unească atât la bine cât și la necaz. De obicei românii se uneau la vremuri dificile, sau importante ale vieții cum este o înmormântare sau o nuntă. Și cei ortodocși, și greco-catolici și neoprotestanți, fără a face diferențe, se unesc dorind astfel să depășească situația dificilă. Cu atât mai mult cu cât creștinii baptiști, de exemplu, nu știau să țină ură sau să se răzbune, lucru dovedit la sfârșitul perioadei de prigoană odată cu căderea guvernului Antonescu la 1944¹⁹.

În continuare vom privi evenimentele de prigoană din centrul Transilvaniei și nu numai, care se derulează în aceeași situație pe tot teritoriul României, când se răsfrâng aceleași legi și decrete și asupra teritoriilor din centrul Transilvaniei, cândva, inima Transilvaniei și fieful ortodoxiei și greco-catolicilor uniți cu Roma, respectiv Alba-Iulia, Sibiu, și bineînțeles Blaj.

Prigoanele, se repetă mereu și alternează cu timp de liniște și se dau diferite ordine care se anulează unele pe altele până în 1928. Se propune o nouă lege a cultelor în acest an, care se aprobă de parlament într-o formă ciudată după multe intervenții și opoziții ale bisericii ortodoxe, și anume Credința Baptistă v-a fi considerată cult în Transilvania, și asociație religioasă în restul țării. O discriminare religioasă evidentă cu scopul de a împiedica răspândirea credinței

¹⁹ *Ibidem* p.515-516, conform cu revista „Farul mântuirii” nr. 36 din 1938 p. 3.

baptiste în alte zone decât Transilvania de odinioară. Acest statut de asociație poate fi expusă prigoanei mult mai ușor decât atunci când ar fi fost cult recunoscut unitar pe întreg teritoriul României. Ca o surpriză este faptul că unul din cei de semnează legea pentru libertatea baptiștilor, deși doar parțială, este unul din membri regenței Miron Cristea²⁰.

Sucesiunea prigoanelor continuă ajungând în 1937 când regele Carol al II-lea îl numește la mijlocul lunii februarie, ca prim ministru pe episcopul ortodox Miron Cristea primul patriarh al României, iar Ministru al Cultelor va fi Nicolae Colan fost episcop de la Cluj, ocazie cu care începe cea de a șasea prigoană după Marea Unire. Aceasta a fost cea mai dură de până acum făcând ca în decembrie 1938 să fie închise toate Bisericile Baptiste din România și un mare număr de pastori trimiși în judecată, uni chiar arestați. Aceste situații au făcut ca în țară să fie stare de asediu, iar la 21 februarie apare noua Constituție a României, dar se păstrează prevederile despre libertățile religioase ca și în vechea constituție. Nici acolo, în vechea lege, nu au fost respectate și nici nu sunt respectate aceste drepturi constituționale, pentru credincioșii baptiști și ai cultelor neoprotestante din România. După instalarea acestui guvern apar noi decizii neconstituționale de limitare a drepturilor cultice ale baptiștilor și a celorlalte culte neoprotestante trecute în rândul asociațiilor religioase, din Regatul României. Din toate, decizia 26208 din 1938 a fost cea mai asupritoare, spune A. Popovici. Aceste situații îl fac pe Dr. Rushbrooke, de la Alianța Mondială Baptistă, să revină pentru audiențe la Guvern²¹.

Deși guvernele care se succedau la conducerea țării se denuceau democrate până la venirea lui I. Antonescu ca prim ministru, au promovat principii nedemocratice, încălcând Constituția și convențiile internaționale, ajungându-se ca, la 14 decembrie 1938 toate bisericile baptiste din România să fie închise și sigilate, deși la toate intervențiile internaționale s-au făcut promisiuni favorabile baptiștilor și a celorlalte culte evanghelice. Apare decizia 26208 din 11 iunie 1938, în baza căreia mulți pastori sunt arestați, nu se mai pot face înmormântări și cununii, mulți creștini baptiști sunt amendați dacă oficiază aceste acte cultice²².

Pentru situația creată se fac diferite demersuri de la Uniunea Baptistă și de la conducerea Alianței Mondiale Baptiste, personal dr. RUSHBROOKE vine în România și obține audiențe la toți factorii decizionali de la Ministrul Cultelor până la Regele Carol al II-lea. Situația se schimbă abia după investirea

²⁰ Decretul Înaltei regențe nr. 1093 din 1928 conf. cu Alexa Popovici, *op.cit.*, p. 409-410.

²¹ *Ibidem*, p. 589, 917.

²² Ordinul 26208 din 11 iunie 1938 publicată în „Monitorul Oficial” 133 din 14 iulie 1938 semnată de N. Colan ministru al Cultelor și culturii ministrului de Interne Direcția Generală a Poliției în urma deciziei primului ministru Armand Călinescu după plecarea lui Miron Cristea și a lui Nicolae Zegrea de la conducere publicate în „Monitorul Oficial” 161 din 15 iulie 1930 p. 4455-4457, vezi și „Farul Creștin” nr.15 din 1939, p. 6.

următorului Guvern, la începutul anului 1939, când la Ministerul Cultelor vine Nicolae Zigre. Acesta, la 21 februarie 1939, primește în audiență delegația Uniunii Baptiste, la fel făcând și Ministrul Minorităților Silviu Dragomir. După toate acestea, la decizia Primului Ministru, Armand Călinescu, este emis un ordin al directorului general al Poliției, dr. Eugen Bian prin care baptiștilor, adventiștilor și Creștinilor după Evanghelie, li se ridică acele restricții impuse până acum, revenind la statutul anterior ordinelor de prigoană²³.

Situația internațională devine din ce în ce mai favorabilă doctrinelor extremiste, sprijinite de Germania. Situația baptiștilor era cea mai grea din 1918 până la data respectivă. De aceea, pe 21 februarie 1939, o delegație de păstori baptiști merg în audiență la noul ministru al Cultelor, dl. Nicolae Zigrea, iar o altă delegație se duce în audiență la Ministrul Minorităților, dl. Silviu Dragomir. De fiecare dată, aceștia lasă câte un memoriu foarte bine documentat despre bisericile închise, păstori arestați sau cu procese pe avute rol, bătăi îndurate de credincioșii baptiști sau amenzile usturătoare pentru vina de a fi creștini dar nu ortodocși și pentru că se rugau în casele lor de rugăciune sau uneori acasă la ei. După aceste sesizări se decretează redeschiderea caselor de rugăciune și oprirea persecuțiilor.

La 1 septembrie 1939 Germania atacă și ocupă Polonia făcând ca România să se învecineze cu Germania, alimentând și mai mult organizațiile extremiste și pro-germane. Datorită conducerii cu mână de fier a guvernului condus de Armand Călinescu, acesta din urmă este urmărit și asasinat la 22 septembrie 1939. Locul lui a fost luat de Constantin Argetoianu, iar la Ministerul Culturi și Cultelor a rămas același ministru Nicolae Zigre, care se arată binevoitor în discuțiile cu reprezentanții baptiștilor. La emiterea deciziei nr. 31999 din 1939, se revine la situația de prigoană ce a fost în timpul ministeriatului lui Nicolae Colan și a lui Miron Cristea prim-ministru. Din nou cultele neoprotestante erau trecute ca și asociații religioase²⁴. Astfel se reiau impunerile de impozite pe casele de rugăciune. La școală copiii de baptiști sunt lăsați repetenți sub motiv că nu au notă la religie. Aceste legi se aplică pe întreg teritoriul României inclusiv în zona Alba-Iulia, Sibiu, Cluj adică Vechea Transilvanie, unde cultele neoprotestante și în special baptiștii erau recunoscuți din 1905 de pe vremea Austro-Ungariei, iar la 1 dec 1918 s-a decis să se respecte toate cultele recunoscute atunci și totuși hotărârea luată se încalcă.

Conducerea Uniunii Baptiste nu renunță la drepturile constituționale, legale (În articolul 53 din Legea pentru regimul general al Cultelor din 1928 și în Constituția de atunci se garantau libertățile de funcționare a fiecărei confesiuni religioase) fapt pentru care întreprind mai multe demersuri guvernamentale de

²³ Ordinul 3181/A din 5 martie 1940 și decizia 19188 din 15 aprilie 1940 în „Monitorul Oficial” nr. 92 din 17 aprilie 1940 din A. Popovici, *op. cit.*, p. 619-620, 922.

²⁴ „Monitorul Oficial” nr. 161 din 15 iunie 1939, p. 4455-4457 decizia 31999 din 1939 vezi A. Popovici, *op. cit.*, p. 622-623.

rezolvare a situațiilor. Astfel, Ministerul Educației Naționale cere ca, în cazul copiilor de bapțiști să li se treacă notele la religie de către directorul școlii și nu de către preotul care refuza acest lucru²⁵. Schimbările de guvern continuă, făcând instabilitatea guvernamentală să conducă la posibile exagerări și prigoane nejustificate. Guvernul Argetoianu demisionează la 23 noiembrie 1939. Se formează un nou guvern prezidat de Gheorghe Tătărăscu, iar Ministrul Cultelor este numit profesorul liberal Ion Nistor de la Cernăuți. În urma numeroaselor memorii ale Uniunii Baptiste se solicită scoaterea bapțiștilor de sub decizia nr. 31999 din 1939, dar se prelungește mereu termenul de valabilitate a vechii decizii²⁶.

Noul ministru, Ion Nistor, se implică în problema bisericilor baptiste și decide ca acestea să fie deschise imediat dând în acest sens decizia 49733 din 1939²⁷.

Lucrurile pozitive continuă aici, în acest moment și același Ministru al Cultelor admite Statutul Cultului Creștin Baptist și scoate cultul de sub prevederile deciziei 31999 din 1939, punând în acord statutul cultului cu Legea Cultelor din 1928, prin decretul 5657 din 1940. Acesta cere și Ministerului de Interne să trimită ordine de încetare a prigoanei pentru biserica Baptistă care avea un statut legal. Totuși Liderii ortodoxiei reușesc să convingă anumite persoane din Poliție să dea un ordin care anulează parțial libertățile obținute (ordinul 3181 din 5 martie 1940)²⁸.

Vremurile bune nu țin mult deoarece, se zice, sub presiunea liderilor ortodoxiei, se revine asupra ordinului Ministerului de Interne și se emite ordinul 3181/A, din 5 martie 1940, ordin care a produs confuzie în teren, deoarece se revine la primul ordin după numai 7 zile. Această situație îl determină pe președintele Alianței Mondiale Baptiste dr. J. H. RUSHBROOKE, să ceară revocarea ultimului ordin al Ministerului de Interne. Revenirea se face tot de la Ministerul Cultelor când se reface și articolul 4 din Statutul Baptist și prin decizia nr. 19188/15 aprilie 1940 semnat de Ion Nistor, Ministerul de Interne revocă ordinul de persecuție prin ordinul nr. 4396/A, din 26 martie 1940.

Anul 1940 este anul schimbărilor rapide de guvern:

- în 16 mai se schimbă guvernul, în care era ministru al Cultelor Ștefan Ciobanu, în iulie, se schimbă din nou guvernul iar prim ministru este Ion Gigurtu,

- în 5 septembrie se formează un nou guvern prezidat de generalul Ion Antonescu.

²⁵ *Ibidem*, p. 625, 921 și ordinul circular 110493 din 1939 al Ministerului Educației Naționale.

²⁶ A. Popovici, *op. cit.*, p. 627 vezi și „Farul Creștin” nr.4 din 1939, p. 7.

²⁷ A. Popovici, *op. cit.*, p. 628 decizia 5657 în „Monitorul Oficial” din 10.02.1940, p. 566-567.

²⁸ A. Popovici, *op. cit.*, p. 631, 922, ordinul 3181/A din 5 martie 1940 ordin al Ministerului de Interne.

- la 6 septembrie a doua zi după ce se formează guvernul lui Antonescu, regele Carol al II-lea a abdicat. Marele voievod Mihai a fost proclamat Rege iar Antonescu devine conducătorul statului, începând dictatura antonesciană.

În același an se produc schimbări mari ale frontierelor României prin: decizia guvernului sovietic se va anexa Basarabia și Bucovina, iar la 30 august 1940 României impunându-i-se dictatul de la Viena, prin care Transilvania de nord și o parte din alte zone transilvănene au fost predate Ungariei.

Anul 1940 este de asemenea anul în care încep persecuțiile sub regimul Antonescu. Mai întâi noul Ministru al Cultelor, Radu Budișteanu, emite două decizii în aceeași zi, de desființare a Cultului Baptist din România²⁹. Conducerea Uniunii se grăbește și trimite un protest generalului I. Antonescu, care reacționează. Pentru că el nu a fost informat de Ministrul Cultelor despre deciziile amintite, Budișteanu este schimbat cu Traian Brăiloiu care a primit dispoziție de a anula cel două decizii de desființare a cultului, astfel că se revine la situația anterioară acestor decizii, adică fără persecuții³⁰.

Liniștea durează și acum foarte puțin deoarece noul ministru participă la Ploiești în decembrie 1940 la o conferință preoțească ortodoxă unde se întocmește o listă cu 102 pastori bapțiști ce urmează să fie lichidați, linșați în primele luni ale lui 1941, la fel cum a fost executat la 26 noiembrie 1940, Nicolae Iorga și Virgil Madgearu. În ianuarie 1941, ministrul T. Brăileanu este schimbat prin reorganizarea ministerului și Noul Ministru al Culturii și Cultelor, este Ion Petrovici, iar secretar de stat în același minister este Ioan Sandu. Schimbările și ordinele, deciziile se produc aproape lunar, astfel că atât autoritățile locale cât și conducătorii cultului nu mai știu ce să facă sau să creadă și cui să se adreseze.

În 21 iunie 1941, România intră în război și la jumătatea lunii iulie Basarabia și Bucovina sunt recucerite de la ruși. După acest moment sunt trimiși, în aceste zone eliberate, preoți ortodocși cu misiunea de a întocmi liste cu pastorii de acolo, spunând că aceștia au colaborat cu comuniștii sovietici, iar bisericile au fost folosite ca și cluburi de întâlnire pentru comuniști, lucruri total neadevărate și nedovedite deoarece era timp de război și erau deosebit de grele acele vremuri. Bapțiști erau, mai întâi de toate, mari iubitori de patrie, opozanți ai ateilor comuniști. Deci nu puteau colabora uni cu alții sub nici o formă.

La 30 februarie 1942, se emite din nou o decizie prin care se trece cultul ca și asociație religioasă, revenindu-se la decizia 31999/939³¹. Începe închiderea de biserici, pastorii sunt arestați sau trimiși în judecată, în special în Moldova, Bucovina și Basarabia. Revista Farul Creștin a cultului Baptist, a fost suspendată

²⁹ *Ibidem*, p. 633 decizia 42352 și 42353 din 09.09.1940 semnate de R. Budișteanu ministrul Cultelor.

³⁰ Decizia 43931 din 19 septembrie în „Monitorul Oficial”, din 21 septembrie 1940, p. 5518.

³¹ Ordinul 10091 din 20 februarie 1942 vezi p.635 și „Monitorul Oficial” 45 din 1942.

la 1 ianuarie 1942, poșta nu mai ducea scrisorile baptiștilor, fiind cenzurate. Din armată se cereau rapoarte speciale despre militarii baptiști.

Iată cum deciziile de desființare a cultului baptist răsar ca ciupercile după ploaie. Apare astfel decizia 10.091 din febr. 1942 și o alta în octombrie 1942, mergând pînă la desființarea cultelor neoprotestante, decretul lege 927 din decembrie 1942, semnate de generalul Ion Antonescu la propunerea lui Ion Petrovici³². Se susține că aceste asociații au colaborat cu asociații religioase din țările cu care România este în război, adică SUA și Anglia, (Este interesant că România era în război cu Rusia a cărei populație era ortodoxă și nu era nici o problemă), de aici rezultă că nu acesta era adevăratul motiv de închidere a Bisericilor Baptiste. În conformitate cu decretul lege 927 din 1942, bunurile cultelor se trec în proprietatea statului. După desființarea cultelor neoprotestante și confiscarea averilor și bunurilor lor nu era departe nici deportarea credincioșilor. Nu este nici o deosebire între situația creștinilor evanghelici cu situația evreilor sau a Țigănilor deportați din România în Transnistria. Acest lucru s-a dus la îndeplinire la propunerea arhimandritului Veniamin Pocitan vicar patriarh al Patriarhiei Ortodoxe Române. Generalul Ion Antonescu decide trimiterea unora dintre baptiști, adventiști, creștini după Evanghelie, la Bug în Transnistria. Prefectura Cluj-Turda emite un ordin prin care cere efectuarea deportării, pe baza legii emise de generalul Ion Antonescu, care spunea: „vă invităm a pune în vedere prin primăriile comunale diferiților sectanți ca pînă în 1 iunie 1943 să treacă la una din confesiunile creștine recunoscute de lege altfel riscă să nu le fie îngropați morții lor în cimitire și se dispune trimiterea lor în Transnistria. Executarea ni se va raporta pînă la 1 iunie 1943”³³.

Deși cultele neoprotestante erau desființate, I. Antonescu emite al doilea decret de desființare a tuturor cultelor neoprotestante, decretul lege nr. 431 din 8 iulie 1943³⁴. Sunt arestați mai mulți pastori și într-o singură zi primesc 165 de ani de pușcărie pe motivul că cei arestați erau baptiști.

Istoricul dr. Alexa Popovici afirmă despre cei ce au suferit în aceste prigoane următoarele: „Mulți au suferit, foarte mulți! Doar în ziua de apoi vor fi descoperiți cei ce au fost arestați duși la Nistru și împușcați acolo fără vreo judecată și aruncați în apele Nistrului care i-a purtat înspre Marea Neagră. Închisoarea din Cernăuți era plină de Baptiști iar cea din Chișinău, Mislea, Caransebeș, Brașov, Aiud, etc. de asemeni erau pline de baptiști și uneori cu alți creștini neoprotestanți (evanghelici)”.

³² Decretul lege 927 din 28 decembrie 1942 în „Monitorul Oficial” nr. 305 din 30 decembrie 1942 vezi și A. Popovici, *op.cit.*, p. 637.

³³ A. Popovici *op. cit.*, p. 640, Ordinul circular nr. 10892 din iunie 1942 emis de prefectul județului Muncel semnat de general Tudor Nicolae și ordinul circular nr. 2590 din 26 aprilie 1943 al prefectului județului Cluj-Turda semnat de prefectul dr. Timbru.

³⁴ Decretul lege 431 din 8 iulie 1943 în „Monitorul Oficial”, nr. 157 din 9 iulie 1943 republicat după corectare în „Monitorul Oficial”, nr. 158 din 10 iulie 1943.

Au fost doi ani și jumătate de torturi, de lacrimi, apăsare și ucidere. Un fel de inchiziție medievală. Cu toate acestea, nici un prelat ortodox nu a spus stop suferinței, sau că nu este creștinește să faci atâta suferință. Toți susțineau dictatura Antonesciană, parcă prelații ortodocși au uitat de suferințele îndurate de românii din Transilvania până la 1918. Totuși, după 1944 nici un credincios baptist nu a cerut despăgubiri sau să intenteze vreun proces prigonitorilor³⁵. După 23 august 1944, când apare libertatea inclusiv pentru culte, aceasta din păcate nu este de lungă durată. După 1947, anul abdicării regelui Mihai și instalarea regimului comunist, imediat va începe prigoana comuniștilor, când din nou bapțiști și evanghelicii în general erau considerați oamenii americanilor și vânduți occidentului. Astfel, o prigoană draconică se declanșează, chiar dacă legal (constituțional) toate cultele erau egale în fața legi și libertatea de conștiință era garantată de stat (doar pe hârtie). Vom încerca un alt articol despre prigoana comunista de după 1947 până în 1989 asupra acestor culte legale cu drepturi legale bine stabilite dar deloc respectate.

THE OPPRESSION OF THE EVANGELICAL CHRISTIANS, ESPECIALLY OF THE BAPTISTS, DURING 1920-1944

(Abstract)

On December 1st, 1918 through the Great Union, both in Romania and in Austria-Hungary, one guaranteed, by laws and constitution, the religious freedom for all the religious denominations, in full equality, of all of the existing ones. After the union, in Romania begins the oppression against the neoprotestant (evangelical) denominations exerted by the Romanian State, stimulated to this effect by the majority Orthodox denomination. As proof, we find Patriarch Miron Cristea as prime minister, and Bishop Nicolae Colan as Minister of the Denominations, in 1937. They decide the harshest oppressions against the neoprotestant. Their decisions will be adopted by other governments also.

The oppression periods alternate with short periods of relaxation, according to the leaders of the government. Each time the leadership of the Baptist Church from Romania and the international forums request the annulment of the oppression decisions, with no significant success.

During the war, after 1939, the oppression is installed especially after the leadership of the state is taken by I. Antonescu. After Bucovina and Basarabia are set free, the orthodox priests are sent there to make a list of the evangelical ministers and Christians, they close the houses of prayer, many Christians being arrested, beaten, fined, accused of collaborating with the Russian communists. It was said that they offered the houses of prayer to the Russian communist clubs, the evangelicals were brought to trial, only because they were not orthodox. The children had to repeat classes, having no grades for religion, because the priests which taught religion refused to write

³⁵ Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 634-654.

their grades down in the class book. By degree 927 issued by Ion Antonescu and the decisions of the prefects of Counties of Muncel, Cluj-Turda, etc., begins the deportation of the evangelical Christians, the Baptists in Transnistria to Bug, next to Jews and gipsies. Many of them were killed here and thrown in the Dniester. The ones who staid home were fined or arrested and incarcerated at Cernauti, Chisinau, Craiova, Aiud, Timisoara, guilty for not being orthodox.

Keywords: evangelical Christian, Government, oppression, to deport

Viorica Răileanu, *Toponimia Transnistriei: restabilirea fondului onimic românesc, componența lexicală, structura derivațională*, Chișinău, [f.e.], 2008, 168 p.

Cartea dnei Viorica Răileanu, care are la bază teza sa de doctorat, abordează și aprofundează cercetarea numelor de locuri dintr-o zonă – Transnistria – care nu s-a bucurat, până la domnia sa, de prea multe studii temeinice, chiar dacă subiectul a făcut parte, tangențial, dintre preocupările unor lingviști, istorici, geografi și etnografi din deceniile trecute.

Lucrarea de față este, așadar, una originală și complexă, în care ni se descrie amănunțit, în cele patru capitole, toponimia transnistreană, atât din punct de vedere lingvistic, cât și din punct de vedere istorico-social, fapt care a necesitat, din partea autoarei, o interpretare interdisciplinară a datelor și utilizarea unor metode multiple de analiză: statistică, descriptivă, comparativ-istorică, lexical-tipologică, teritorial-geografică, structural-derivațională, cea a analizei semantice etc.

Plecând de la ideea că „... satul, în sine, constituie o părticică dintr-o națiune” (p. 18) și „cunoscând satul... vom cunoaște adevărata istorie a poporului” (ibidem), în primul capitol, *Toponimia Transnistriei: aspecte istorico-etimologice. Repertoriu toponimic* (p. 12-60), dna Viorica Răileanu – după ce ne prezintă mai întâi o serie de lucrări (militare, de lingvistică, istorie, folclor, istoria bisericii, etnografie), importante pentru cercetarea subiectului pe care îl abordează – trece la analiza propriu-zisă a numelor topice românești din Transnistria, „actuale sau inexistente astăzi pe teren, dar atestate în documentele istorice sau în alte izvoare, inclusiv cartografice” (p. 15). Acest lucru presupune uneori o muncă asiduă, detectivistică, în stabilirea primelor forme ale numelor, a primei atestări documentare, a evoluției lor sociale, dat fiind faptul că unele dintre localități, de obicei cele mici, au fost înglobate de altele ori li s-au schimbat denumirile.

În cel de-al doilea capitol, *Toponimia Transnistriei din perspectivă istorică* (p. 61-102), autoarea demontează, pe baza unor date istorice fără tăgadă, afirmația că „teritoriul dintre Nistru și Bug a fost dintotdeauna rusesc” (p. 61). Numeroși istorici – români și străini, printre care și ruși – i-au identificat pe volohii din Transnistria cu românii, care, încă din secolul al IX-lea erau „vrăjmași ai slavilor, împotriva cărora luptau pentru stăpânirea gurilor Dunării” (Cronica lui Nestor, p. 63). De-a lungul timpului, Podolia, „țara de sub dealuri”, și Tartaria (Olatul Tătarilor) – cele două zone în care a fost împărțit teritoriul transnistrean – au reprezentat, din păcate, o „piesă de schimb în aranjamentele străinilor” (p. 63-64).

Pe baza informațiilor studiate în arhive, autoarea afirmă că „sursele documentare până la 1792 nu pomenesc de o altă populație în afară de cea românească” (p. 70), iar numele așezărilor din Transnistria vin să sprijine această idee: *Căprița, Lunca, Mălăiești, Moșnegi, Slobozia, Strâmba, Plopi, Teiu* etc. Abia după 1792, ca urmare a decretelor imperiale rusești, au apărut colonizatorii: ruși, ucraineni, bulgari, sârbi, germani, greci etc. În prezent, din cauza unor factori diferiți (dispariția unora dintre sate, asimilarea populației, rusificarea numelor etc.), numărul localităților românești cu populație românească a scăzut. O paralelă interesantă între numele românești din Transnistria și omonimele lor din Basarabia și România se face în subcapitolul *Sate cu denumiri identice*. Concluzia care se desprinde este aceea că: „Aproximativ 50% dintre localitățile de pe teritoriul Transnistriei, existente în trecut și în prezent, au denumiri identice sau asemănătoare cu cele aproximativ 2.000 de așezări umane din Basarabia sau cu cele 13.500 de sate și orașe existente în prezent pe teritoriul României” (p. 83-84). De asemenea, autoarea arată că datele statistice, privitoare la numărul de locuitori existent într-o regiune la un moment dat, pot oferi și ele informații importante.

Capitolul al III-lea, *Componența lexicală a toponimiei românești din Transnistria* (p. 103-126), cercetează numele de locuri din regiunea respectivă din perspectivă semantică, fapt care permite restabilirea fondului lexical și a sferelor noționale din nomenclatura topică transnistreană. Autoarea distinge aici două categorii principale de nume de locuri, fiecare cu subdiviziunile sale:

1. topografice [oronomice (*Buza, Colina* etc.), hidronimice (*Neagra, Sărata, Tochila* etc.), floronimice (*Brusturi, Frunză* etc), zoonimice (*Bursuc, Vidra* etc)] și 2. social-istorice [antroponimice (*Andreeșeni, Brâncoveanca, Cantacuzino* etc.), etnonimice (*Bulgarca, Tătarca* etc.), sociale (*Boiarca, Visterniceni* etc.), profesionale (*Arcași, Dubăsari* etc.), oiconimice (*Buda, Coșarca* etc.), fortonimice sau castronimice (*Horodiște, Troiani* etc.), migratorice (*Bârladca, Chetroșeni* etc.)].

În ultimul dintre capitole, al IV-lea, *Structura derivațională a numelor topice din Transnistria* (p. 127-147), se identifică elementele componente ale numelor de locuri și relațiile existente între elementele constitutive, și se stabilește inventarul de formanți care apar în denumirile toponimelor. Privite sub acest aspect, oiconimele au fost clasificate în: simple [primare (*Balta, Dracul, Floarea, Ocna, Târla* etc.) și derivate – colectiv-locale (*Andreeșeni, Dimitrova, Dubăsari, Greceani, Mănăstiriște, Nicorova, Socola* etc.), calificative (*Dulcița, Grebănosu, Pârlita, Rotundul* etc.), diminutive (*Nicorița, Pietroșița, Sărăței* etc.)] și compuse [substantiv + substantiv (*Valea Turcului, Valea Hoșului* etc.), substantiv + adjectiv (*Coșnița Nouă, Coșnița Veche, Piatra Roșie, Valea Putredă* etc.), substantiv + numeral (*Doibani I, Doibani II* etc.)].

Lucrarea se încheie cu *Concluzii* (p. 148-150) și o *Bibliografie* cuprinzătoare (p. 153-164).

Realizând un studiu monografic complex, dna Viorica Răileanu le oferă posibilitatea, tuturor celor pasionați de istorie și limbă, să cunoască trecutul și prezentul regiunii Transnistria, prin intermediul unor nume de locuri; și face acest lucru cu speranța că lucrarea domniei sale este doar un început, și că se va continua înregistrarea întregului tezaur toponimic românesc din această regiune.

Iustina Burci

Gheorghe Birău, *Gorjul bancar*, București, Editura OSCAR PRINT, 2010, 252 p.

În anul 2010 a văzut lumina tiparului, la Editura OSCAR PRINT din București, lucrarea *Gorjul bancar*, semnată de domnul director al agenției BNR din Tg. Jiu, Gheorghe Birău.

Autorul a pus multă perseverență în cercetarea acestei teme, resorturile launtrice ale elaborării lucrării pornind, după propriile-i mărturisiri, atât din *atașamentul față de una dintre instituțiile fundamentale ale statului – Banca Națională a României* – cât și din *nevoia de a repune în drepturi informația despre sistemul bancar românesc*, în general, și *gorjean* în special. Străduința de aprofundare a unui subiect atât de amplu, extins cronologic între 1880-2010, s-a finalizat într-o valoroasă contribuție științifică, impresionantă atât prin bazele sale documentare, cât și prin volumul său, care însumează 252 de pagini. Demersul științific s-a fundamentat pe studierea unei vaste bibliografii, din care nu lipsesc izvoarele inedite (documente din arhiva BNR, arhiva sucursalelor Vâlcea și Gorj ale BNR, arhivele județene Vâlcea și Gorj), sursele editate, documentele, corespondența, discursurile, memoriile și publicațiile oficiale.

În temeiul acestei documentări, autorul și-a structurat lucrarea în 6 capitole – care abordează subiecte variate, precum: *Gorjul istoric și economic; Scurtă istorie: despre bani și despre bănci; Sucursala Gorj a Băncii Naționale: Locuri, oameni și fapte; Tezaurul de la Tismana; Activitatea sucursalei Gorj după anul 1948; Oameni și fapte* – la care se adaugă postfața, anexele, bibliografia și un impresionant material ilustrativ.

Prima parte are mai mult un caracter introductiv, autorul considerând necesar să prezinte câteva aspecte referitoare la: prima mențiune istorică a orașului Tg. Jiu, hidrografia, structura geologică, clima, populația, situația economică, situația financiară, căile de comunicație etc.

Structurarea istoriei BNR (capitolul al II-lea) a fost concepută, într-o abordare concomitentă, fie prin limite cronologice date de legislația românească în domeniu, fie prin bornarea unor epoci, în funcție de fazele conjuncturale ale economiei românești și mondiale,

determinate de evenimente militare, crize politice și economice, reforme monetare, controlul utilizării creditelor.

Capitolele III, IV și V au fost elaborate într-un discurs esențializat pe principalele repere ale existenței sucursalei gorjene: momentul înființării (15 aprilie 1899), statute, funcționarea și administrarea operațiunilor bancare, acordarea împrumutului, investițiile economice, personalul instituției, bilanțuri anuale etc.

Unul dintre cele mai interesante capitole ale lucrării, considerăm că este *Oameni și fapte*. Cum prestigiul unei instituții, cum este Banca Națională a României, s-a datorat, în timp, oamenilor care au servit-o, autorul consideră că *este drept să ne amintim de ei*. Personalitățile evocate (D. I. Dimitriu, Grigore Bălănescu, Anton Lafcovici, Radu B. Ieremia, Vasile Dumitrescu, Nicolae Marinescu, Dumitru Serafimescu etc.) au dovedit, prin faptele domniilor lor, că interesele generale trec întotdeauna în fața celor personale, iar viețile proprii pot fi închinare, în modul cel mai firesc, binelui comun.

Valoarea lucrării este sporită de anexele documentare, care însumează peste 30 de pagini, și de materialul ilustrativ.

Lucrarea *Gorjul bancar* se înscrie ca o contribuție valoroasă în mediul istoriografic, oportună și onestă într-un prezent social-politic în care rolul băncilor în economia de piață are un impact important și, nu de puține ori, decisiv.

Georgeta Ghionea

Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Humanitas, 2010, 380 p.

Cartea face parte din colecția „Viața cuvintelor”, inițiată de către academicianul Marius Sala și concepută ca un itinerar în lumea cuvintelor românești. În aceeași serie se înscriu și *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*; *101 nume de monede*; *101 termeni de șah*; *101 termeni religioși*; *101 termeni din muzică* etc., fiecare lucrare în parte invitându-l pe cititor să cunoască istoria, adesea fascinantă, a apariției, evoluției ori dispariției unor apelative din domeniile respective.

Lucrarea de față ne propune o incursiune, deosebit de bine documentată, în lumea termenilor argotici, excluși, multă vreme, din paginile dicționarilor noastre. După o scurtă introducere – *De ce? (și cum?)* (p. 9-11) –, în care autoarea argumentează de ce a ales să trateze o astfel de temă, atrăgându-ne, chiar de la început, alături de domnia sa în acest demers („argoul fascinează prin exotism și familiaritate”, „este o ilustrare a posibilităților ludice și estetice ale limbii”, „este un spațiu în care își manifestă creativitatea vorbitori anonimi”), se trece, într-o primă parte – *Agoul românesc* (p. 13-83) –, la analiza, din punct de vedere teoretic, a fenomenului în cauză.

Astfel, în subcapitolul *Delimitarea argoului* (p. 15-25) se definesc funcțiile (identitară, criptică, ludică) și diversitatea lui (există un limbaj al interlopilor, al tinerilor, regional ori comun); se face, totodată, distincția între argou și jargon (variante familiară a unui limbaj de specialitate, folosit în interiorul unui grup profesional), distincție care, nu întotdeauna este una foarte ușor de făcut („jargonul computerelor și al internetului are un nucleu propriu specialiștilor, dar și o mare cantitate de cuvinte și expresii intrate... în uzul comun” – p. 22). Denumirile argoului au îmbrăcat și ele, de-a lungul timpului, mai multe forme: *limba cârâitorilor*, *limba hojească*, *șmechereasca*, *limba șmecherilor*, *miștocăreasca*, *păsăreasca* etc. și, mai nou, *limbaj de cartier*.

Asupra *Istoricului fenomenului și al cercetării* (p. 26-35) dna Rodica Zafiu s-a oprit în cel de-al doilea subcapitol. În ceea ce privește dovezile scrise ale folosirii argoului în limbajul uzual, acestea au apărut destul de târziu (în actele juridice și polițienești din secolul al XVIII-lea), chiar dacă el a fost utilizat cu mult înainte de această dată. O primă listă cu astfel de termeni a fost întocmită de către N.T. Orășanu, la 1860, în revista *Coarnele lui Nichipercea*. Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din dorința de a crea o atmosferă de o anumită factură

în lucrările lor (în special romane, nuvele, piese de teatru), scriitorii – printre care și George Baronzii, Vasile Alecsandri, N. Filimon, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Liviu Rebreanu, Tudor Arghezi, Mateiu I. Caragiale, G.M. Zamfirescu etc. – utilizează o serie de termeni argotici. Se înmulțesc, de asemenea, și studiile asupra acestui fenomen, B.P. Hasdeu, Lazăr Șăineanu, Al. Graur și Iorgu Iordan fiind doar câțiva dintre lingviștii care l-au studiat.

Considerat tabu în timpul perioadei comuniste (în special în anii '70 – '80), argoul a dispărut din presă și literatură (nu însă și din limbajul colocvial, acolo unde a continuat să existe și să se amplifice, și din necesitatea de a se opune rigorilor regimului), pentru a reveni, în forță, după 1989, când a fost „perceput ca mijloc de eliberare de rigiditatea limbajului politic oficial” (p. 32). Au apărut o serie de glosare și dicționare, iar internetul și spațiile sale de comunicare (forumuri, bloguri) au dus la apariția și propagarea unui număr mare de argotisme.

Cu toate că s-a încercat alcătuirea unor dicționare, ele nu pot cuprinde însă toți termenii, din cauza faptului că argoul este „un limbaj de circulație predominant orală, instabil, cu granițe incerte și tinzând să se înnoiască permanent” (p. 36). Aceste *Dificultăți ale cercetării* (p. 36-38) lui ne sunt expuse în cel de-al treilea subcapitol al cărții.

Câteva dintre trăsăturile fenomenului sunt prezentate, pe scurt, în *Descrierea argoului actual* (p. 39-45). Autoarea nu insistă aici asupra lor (varietate fonetică, schimbări în anumite forme sau construcții gramaticale, sensuri instabile, determinate cel mai adesea de context, utilizarea poreclelor, a toponimelor etc.) deoarece, în *Sursele lexicului argotic* (p. 47-82) va detalia aceste aspecte.

Astfel, unul dintre izvoarele importante, din care argoul se alimentează, este cel al împrumutului din diferite limbi. Printre acestea se numără turca (*sanchi, cacealma* etc.), greaca modernă (*marafeți, paranghelie* etc.), idiș (*blat, gheșeft, mahăr* etc.), germana (*fraier, fuhaus* etc.), rusa (*balșoi, a gavari, mahoarcă* etc.), ucraineana (*șpagă, grubă* etc.), engleza (*cool, party, gipan* etc.), italiana (*a se da grande, solo* etc. Dar, cele mai frecvente împrumuturi sunt cele țigănești (*ditai, mi-e târșă, gagi, lovele, baftă, biștari* etc.), care, de-a lungul timpului, „s-au adaptat și s-au integrat limbii române, suferind (adesea, n.n.) modificări de formă și de sens” (p. 48). Schimbările de sens – prin intermediul metaforei, metonimiei, restrângeri și extinderi semantice, specializări și generalizări, dar și prin ironie, antifrază, eufemism, litotă și hiperbolă – sunt foarte des întâlnite.

Derivarea, compunerea și conversiunea (*miștocăreală, mardeiaș, baftangiu, potol, împinge-tava, un nasol, o haioasă* etc.), precum și abrevierile (*prof, nașpa, pls „please”*) sunt alte mijloace de îmbogățire a argoului. De asemenea, o sursă importantă o reprezintă și frazeologia (*a da clasă „a depăși”, dus cu pluta „naiv”*), jocurile de cuvinte (*beat rangă*), calamburul (*bulion „milion”*), deraierea lexicală (*la o paiște „la o parte”*) etc.

Partea a doua a lucrării, *Cuvintele* (p. 85-337), cuprinde cei 101 termeni argotici. După cum mărturisea chiar autoarea, atunci când i-a ales, domnia sa a căutat să mențină un echilibru: pe de o parte, între terminologia lumii interlope (*caleașcă, tiră, tuflă*) și argoul comun (*caterincă, lovele*) sau limbajul tinerilor (*abureală, bazat, nașpa*); iar pe de altă parte, între cuvintele vechi (*pârnaie*) și cele relativ recente (*felie, penal*). Fiecare articol conține informații bogate, referitoare la etimologie, descrierea sensurilor actuale și plasarea apelativelor într-un câmp lexical; acestora li se adaugă citări din literatură, presă și de pe internet (forumuri, bloguri, pagini persoane).

Cartea de față este rezultatul unei munci extrem de minuțioase, care presupune adesea reale abilități detectiviste în stabilirea adevărului lingvistic, dar care oferă și satisfacții pe măsură. Ea nu trebuie să lipsească din biblioteca specialiștilor, și nici din aceea a tuturor celor interesați de „viața cuvintelor” românești.

Iustina Burci

Dinică Ciobotea, Ion Zarzără, *Istoria Domeniului Coroanei de la Segarcea – județul Dolj*, Craiova, Editura Aius, 2010, 288 p.

Domeniile Coroanei Regale, încă de la constituirea lor prin Legea din 10/22 iunie 1884, au declanșat numeroase controverse în epocă, atât la nivelul Corpurilor legislative, cât și în rândul cetățenilor; pentru ca, după 1989, să se afle iarăși în atenția opiniei publice, în contextul adoptării Legii nr. 10/2001, privind retrocedarea imobilelor și a proprietăților funciare forestiere (preluate abuziv de către regimul comunist), prin Legea nr. 1/2000 și prin Legea nr. 247/2005.

De asemenea, confuzia creată între Domeniul Coroanei și Domniile Regale a fost determinată de insuficiența cunoaștere a informațiilor referitoare la statutul Domeniilor Coroanei (proprietăți ale statului al cărui uzufruct revenea Familiei Regale) și proprietățile private regale. Acțiunea regimului comunist, care în anul 1948 trecea posesiunile Domeniului Coroanei în proprietatea statului, a adâncit această stare de confuzie. Ca răspuns la numeroasele întrebări și nelămuriri, legate de această etapă istorică, autorii Dinică Ciobotea și Ion Zarzără, cercetători cu o bogată experiență, au creat *Monografia Domeniului Coroanei de la Segarcea – Dolj*, care reprezintă doar un mic segment din ceea ce a însemnat Domeniul Coroanei Regale.

Evoluția Domeniului Coroanei Segarcea, încă din momentul constituirii Țării Românești și până la jumătatea secolului al XX-lea, este judicios prezentată de către autorii monografiei. Organizarea, forța de muncă și exploatarea economică a Domeniului Segarcea, ca și rezultatele obținute în învățământ, educație, cultură, dar și în sistemul social, tratate în cele 287 de pagini ale lucrării, sunt reconstituite pe baza unui bogat material documentar, existent în arhivele statului.

Cartea debutează cu momentul constituirii Domeniului Coroanei, în anul 1884. Potrivit legii, uzufructul a 12 moșii cu o întindere de 118.286 de ha – în realitate ele însumau 132.112,81 de ha – era pus la dispoziția Regelui, venind, astfel, să completeze lista civilă prevăzută pentru fiecare domnie, prin Constituția din 1866. Cele 12 moșii, care au constituit Domeniile Coroanei, erau: moșiile Sadova și Segarcea (jud. Dolj), Rușetu (jud. Brăila), Cocioc (jud. Ilfov), Gherghița (jud. Prahova), Domnița (jud. Râmnicu-Sărat), Dobrovăț (jud. Vaslui), Mălini, Borca, Sabașa-Farcașa (jud. Suceava), Bicaz (jud. Neamț) și Bușteni, cu munții Clăbucetul Taurului și Caraiman (jud. Prahova).

În primul capitol, *Evoluția proprietății (stăpânirii) asupra pământului în arealul Domeniului Coroanei de la Segarcea, înainte de anul 1848*, autorii reconstituie istoricul zonei ocupate de moșia și satul Segarcea, și de satele vecine din Câmpul Sălcuța-Drânc și Câmpia Segarcei, stăpânite anterior constituirii statului Țara Românească, dar și în timpul stăpânirii boierilor Craiovești, a constituirii domeniului mănăstiresc (secolele XVI –XIX), ca moșie a statului între 1864 și 1884, și componentă a Domeniilor Coroanei Regale a României (1884 – 1948), mereu reduse de reformele agrare din secolele XIX – XX.

Capitolul al II-lea, intitulat *Structura și organizarea Domeniului Coroanei Regale de la Segarcea – Dolj*, face o analiză a actului normativ de înființare a Domeniilor. Legea din 1884 stipula nu numai statutul noii instituții, dar și poziția ei favorizată de către stat. În articolul 6 se specifica faptul că, proprietățile Domeniului Coroanei erau scutite de impozite către stat, dar nu și către județ și comună. În articolele 7-11 erau înscrise scutirile de taxe de timbru și de înregistrare pentru contracte și orice acte relative la administrarea Domeniului Coroanei, dar și includerea tranzacțiilor și acțiunilor judecătorești ale acestuia în aceleași atribuție și proceduri urmate de Stat. Bunurile Domeniului Coroanei nu puteau fi vândute, schimbate, dăruite sau ipotecate, și nu erau supuse la plata dărilor către stat. Situația s-a schimbat însă în anul 1940, când, printr-un decret-lege, proprietățile imobiliare personale, ca și cele date în folosință, printre care se regăseau și Domeniile Coroanei, au fost supuse regimului fiscal, ca și acelea ale particularilor. O excepție a constituit-o numai lista civilă a regelui Mihai și dotația reginei – mamă, care rămăneau scutite de impuneri.

Începând cu anul 1945, s-a revenit, prin lege, la regimul juridico-fiscal existent anterior anului 1940. Ultima intervenție legislativă, privind regimul fiscal al Domeniilor Coroanei, datează din 10 martie 1948, când, prin Decizia 232, cu efect retroactiv începând cu 1 ianuarie 1948, s-au abrogat definitiv legile privind scutirile și reducerile de impozite și taxe, iar bunurile care formau Domeniul Coroanei au fost supuse regimului fiscal ce se aplica tuturor bunurilor statului.

Conform Legii din 1884, la conducerea acestei instituții a fost numit, ca administrator, Ioan Kalinderu (1884-1913), succedat de către Barbu Știrbey (1913-1919), Nicolae Mișu (1919-1920), generalul Ernest Baliff (1920-1941), generalul Alexandru Manolescu (1941-1942) și Dimitrie D. Negel (1942-1948). Fiecare moșie era condusă de specialiști agronomi sau silvicultori.

Perioada 1884-1918 a însemnat, pentru moșia Segarcea, o perioadă de organizare și modernizare. Situația s-a schimbat în anul 1921 – după cum se va observa din capitolul al III-lea, *Redimensionarea Domeniului Coroanei de la Segarcea prin legile exproprierii și împrumutării* – când Reforma agrară reduce suprafața domeniului la 3.219,30 de ha. Exproprierea a aproximativ $\frac{3}{4}$ din suprafață a impus reorganizarea Domeniului Coroanei, foarte bine surprinsă de către cei doi autori.

Din capitolul al IV-lea, intitulat *Forțele de muncă*, desprindem ideea că lucrările pe moșie erau realizate cu ajutorul locuitorilor din perimetrul domeniului Segarcea, dar și din județele învecinate sau din diferite zone ale țării, precum: Vâlcea, Gorj, Argeș, Ardeal și Basarabia. Aceștia erau angajați cu contract de învoială agricolă pentru cel puțin 75 de zile de muncă efectivă. În baza contractelor, muncitorii agricoli primeau locuință, tain de hrană și lemne.

Personalul permanent al Domeniului, dar mai ales specialiștii beneficiau de salarii bune și foarte bune, de recompense anuale, aprovizionare cu produse agroalimentare, gratuit sau la preț redus, și de acordarea de ajutoare în situații dificile, ceea ce explică stabilitatea acestora în serviciu. În situații deosebite, lucrători, foști lucrători sau pensionari ai Domeniului erau sprijiniți, fiindu-le acordate ajutoare materiale sau bănești. Preocuparea pentru situația personalului Domeniilor Coroanei este ilustrată de constituirea, în anul 1900, a „Casei de pensii și ajutoare a funcționarilor Domeniului Coroanei” și de legea din 14 aprilie 1939, pentru cuprinderea în asigurările sociale obligatorii a salariaților Domeniului Coroanei, Fundațiilor Culturale Regale și ai Casei Regale.

Capitolul al V-lea, *Exploatațiile de pe Domeniul Coroanei de la Segarcea*, vizează exploatarea Domeniilor Segarcea în perioada 1884-1948, cu cele două componente ale sale: exploatațiile agricole și domeniul forestier.

Ultimul capitol al lucrării, *Politici sociale și culturale realizate de Statul Român prin intermediul Domeniului Coroanei de la Segarcea*, este consacrat unor aspecte la fel de semnificative în ceea ce privește rolul Domeniilor Coroanei, și anume cele referitoare la politicile sociale și culturale, create sătenilor prin construirea de școli, biserici, biblioteci, ateliere și săli de spectacol.

Toate acestea demonstrează, odată în plus, faptul că Domeniile Coroanei au constituit nu numai o sursă de suplimentare a veniturilor Familiei Regale, ci și un exemplu în ceea ce privește exploatarea pământului, organizarea și administrarea unor bunuri, gestionarea eficientă a veniturilor, educarea și culturalizarea sătenilor.

Narcisa Maria Mitu

ABREVIERI

AO	Arhivele Olteniei
AO s.n.	Arhivele Olteniei serie nouă
DJANI	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Iași
AUBist	Analele Universității din București – Seria istorie
B.A.R.	Biblioteca Academiei Române
Balcanica	Balcanica, Godišnjak Balkanološkog instituta SANU, Beograd
BAR	British Archeological Reports, Oxford
BARARR	Biblioteca Academiei Române Arhiva Radu Rosetti
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen archäologischen Instituts Frankfurt a/M – Berlin.
BMI	Buletinul monumentelor istorice
BMIM	București. Materiale de istorie și muzeografie
BOR	Biserica Ortodoxă Română
Buridava	Buridava. Studii și materiale. Muzeul județean Vâlcea
C.Lit.	Convorbiri literare
CI	Cercetări istorice
CL	Cercetări de lingvistică
Cortelazzo	Cortelazzo, Zolli, <i>Dizionario etimologica della lingua italiana</i> , ed. Zanichelli, Bologna
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucarest
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle serie, Bucarest
DEHF	Dazat, Dubois, Mitterand, <i>Dictionnaire étymologique et historique de français</i>
DEIL	Dicționar enciclopedic ilustrat
DEX	Dicționarul explicativ al limbii române
DLRM	<i>Dicționarul limbii române moderne</i>
Dreptul	Dreptul, legislațiune, doctrina, jurisprudența, economia politică, București, 1871-1842
Drobeta	Drobeta – Muzeul Porțile de Fier
GB	Glasul Bisericii
Illyro-Thrace	I Symposium Illyro-Thrace. Tribus paleobalkaniques entre la Mer Adriatique et la Mer Noire de l'Énéolithique jusqu'à l'époque helenistique, (Niš – Blagoevgrad, 1989), Sarajevo – Beograd, 1991
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei
JIES	Journal of Indo-European Studies, Butle, Montana, USA
LAR	Literatura și arta română
LIP	Lupta întregului popor

LL	Limbă și literatură
LR	Limba română
M.Ap.N.	Ministerul Apărării Naționale
MA	Mitropolia Ardealului
MCA	Materiale și cercetări arheologice, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
MI	Magazin istoric
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	Mitropolia Olteniei
Msse	Manuscrise
NEH	Nouvelles Études d'Histoire
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RA	Revista Arhivelor
RC	Revista catolică
RdI	Revista de istorie
RESEE	Revue des études sud-est européennes
RHID	Recherches sur l'histoire des institutions et du droit
RI	Revista istorică
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR	Revista istorică română
RITL	Revista de istorie și teorie literară
RM	Revista muzeelor
RMM seria MIA	Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumentelor istorice și de artă
RPH	Roumanie. Pages d'Histoire
RRH	Revue Roumaine d'Histoire
Rsl	Romanoslavica
RHSEE	Revue Historique du Sud-Est Européen
SAI	Studii și articole de istorie
Sargetia	Sargetia Muzeul județean Deva
SCAI	Studii și comunicări. Arheologie. Istorie. Muzeul Brukenthal Sibiu
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei
SCIA-AP	Studii și cercetări de istoria artei. Artă plastică
SCIM	Studii și cercetări de istorie medie
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCL	Studii și cercetări de lingvistică
SCO	Studii și cercetări de onomastică
SI	Studii italiene
SMIM	Studii și materiale de istorie medie
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
ST	Studii teologice
Studii	Studii. Revistă de istorie